DİJİTAL KÜTÜPHANE KANALI

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

https://rantey.org

Yedek ve Duyuru Kanallarımız
Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

• Telegram: https://t.me/birkitapbir

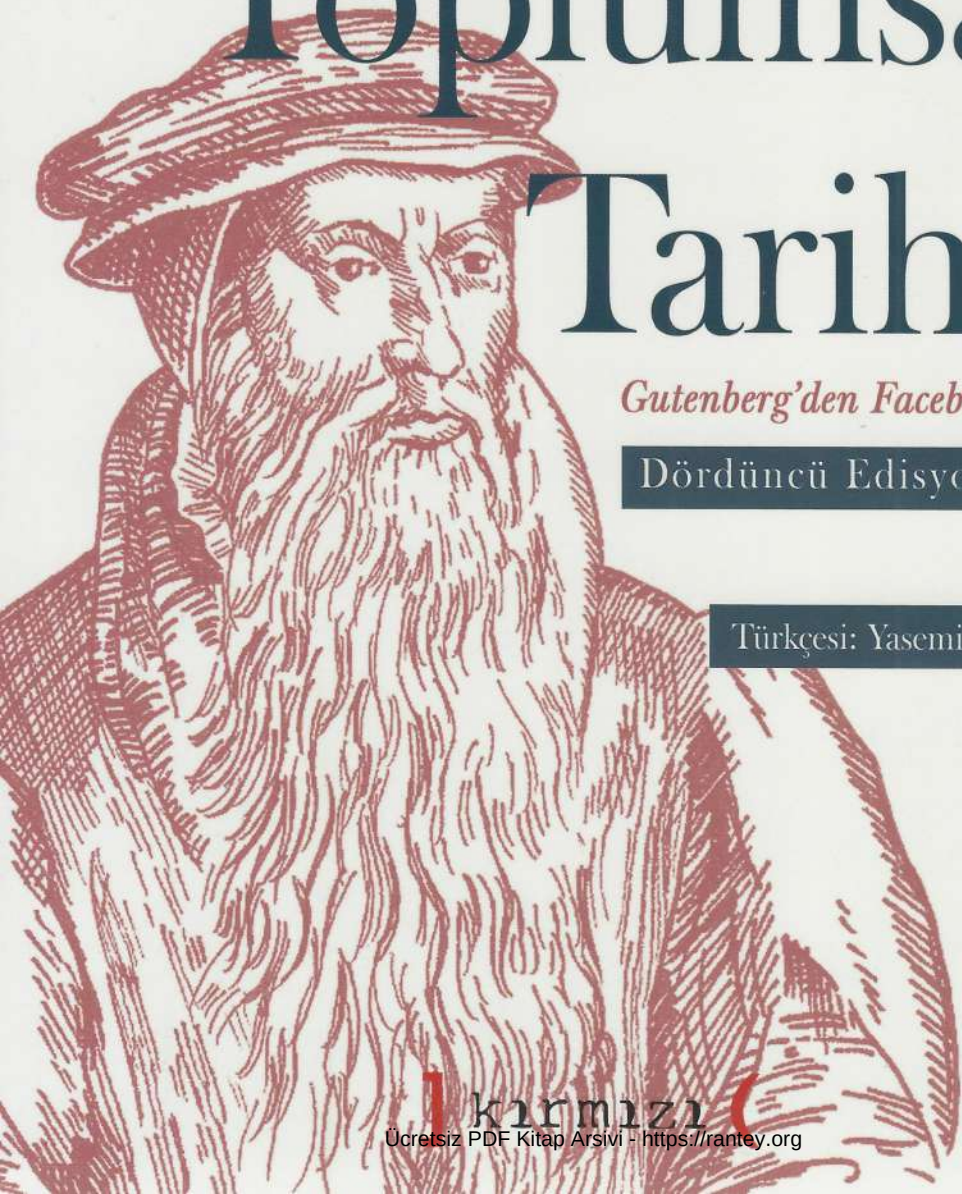
• WhatsApp Kanalımız : https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4IvMoc0Y

ASA BRIGGS — PETER BURKE

Medyanın Toplumsal Tarihi

Gutenberg'den Facebook'a

Dördüncü Edisyon

Türkçesi: Yasemin Karalı

Tarih

kırmızı

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ASA BRIGGS

Tarihçi ve yazar Asa Briggs 1921 yılında İngiltere'de dünyaya geldi. Viktorya dönemi konusunun önde gelen uzmanlarından biri oldu. Uzun yaşamı boyunca modern İngiliz tarihinin çeşitli yönlerini inceleyerek hayli üretken bir kariyere ve uluslararası alanda tanınırlığa sahip oldu. Keighley Boys Grammar School'u bitirdi. Sidney Sussex College'da tarih ve University of London External Programme'da ekonomi eğitimi aldı.

2. Dünya Savaşı sırasında istihbarat ve şifre kırma gibi alanlarda görev alan Briggs, savaştan sonra Oxford'da Worcester College'a girerek yakın dönem toplumsal ve ekonomik tarih alanlarında okutmanlık yaptı. Genç yaşında Winston Churchill'in "*A History of the English-Speaking People*" adlı eserinin düzenlemesini üstlendi. 1955'ten 1961'e kadar Leeds Üniversitesinde modern tarih ve 1961 ile 1976 yılları arasında Sussex Üniversitesinde tarih öğretmenliği yaptı. Bu dönemlerde aynı zamanda School of Social Studies'de dekanlık ve rektör yardımcılığı gibi görevler aldı. 1976 yılında Baron unvanına layık bulunan Briggs, 1978 - 1794 yılları arasında Open University'nin rektörlüğünü üstlendi.

1961 ve 1995 yılları arasında Birleşik Krallık'ın 1922'den 1974'e kadarki yayıncılık tarihi üzerine beş ciltlik bir dizi kaleme alan Briggs'in, Karl Marx'ın Londra'da geçirdiği dönemden Marks & Spencer'ın şirket tarihine kadar değişen konularda çok sayıda eseri vardır. 1987 yılında edebiyat topluluğu Brontë'nin başkanı olması için davet edilen Baron Briggs, 1996 yılında görevinden emekli oldu. Ayrıca 1978 - 1991 yılları arasında William Morris Society Başkanlığı ve 1986'dan 2016 yılındaki vefatına dek Victorian Society Başkanlığı görevlerini yürüttü.

2002 yılında Peter Burke ile birlikte kaleme aldığı, elinizdeki kitabın ilk baskısı, "Medyanın Toplumsal Tarihi: Gutenberg'ten İnternet'e" adıyla Kırmızı Yayınlarından okurun beğenisine sunulmuştur.

Eserleri:

Victorian People (1955)
The Age of Improvement, 1783 – 1867 (1959, 2. Basım 2000)
The History of Broadcasting in the United Kingdom, 5 cilt (1961 – 1995)
The Birth of Broadcasting (1961)
The Golden Age of Wireless (1927 – 1939) (1965)
The War of Words (1939 – 1945) (1970)
Sound and Vision (1945 – 1955) (1979)
Competition (1955 – 1974) (1995)
Victorian Cities (1963)
Marx in London: An Illustrated Guide (1982)
A Social History of England (1983)
Toynbee Hall: The First Hundred Years (1984)
Marks&Spencer Ltd: A Centenary History (1884 – 1984) (1984)
The Franchise Affair (Joanna Spicer ile birlikte) (1986)
Victorian Things (1988)
History of Birmingham, 3 cilt (1993)
The Channel Islands, Occupation and Liberation 1940 – 1945 (1995)
A Social History of the Media (Peter Burke ile birlikte) (2002)
Secret Days: Codebreaking in Bletchley Park: A Memoir of Hut Six and the Enigma Machine (2011)
Special Relationships: People and Places (2012)

ULICK PETER BURKE

Tarihçi, akademisyen ve yazar Peter Burke, Katolik bir baba ve sonradan Katolikliğe geçen Yahudi bir annenin oğlu olarak 1937 yılında İngiltere'de dünyaya geldi. Oxford'daki St John's College'da gördüğü Cizvit eğitiminin ardından St. Antony's College'e devam etti. 1962 yılından 1979'a kadar Sussex Üniversitesinde Avrupa Çalışmaları Okulunda ders verdi.

Burke, yalnızca Modern Çağ üzerine yaptığı çalışmalarla değil, kültürel tarihin geniş yelpazesinde yaptığı araştırmalarla da tanınmaktadır. Birçok yabancı dil bildiğinden, Avrupa'nın çeşitli

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bölgelerinden gelen bilgileri toplamayı ve yazdığı kitapların geniş bir kitleye yayılmasını sağladı. Eserleri otuzdan fazla dile çevrildi. 1998'de Avrupa Akademisi Erasmus Ödülü ile onurlandırıldı. Burke aynı zamanda Lund, Kopenhag ve Bükreş Üniversitelerinden fahri doktora unvanına sahiptir. Halen Cambridge Üniversitesine bağlı Emmanuel College'ın Kültür Tarihi Bölümünde Emeritus Profesör olarak görev yapmaktadır.
Yazarın çok sayıda eseri dilimize çevrilmiş ve yoğun ilgi görmüştür. 2002 yılında Asa Briggs ile birlikte kaleme aldığı, elinizdeki kitabın ilk baskısı, "Medyanın Toplumsal Tarihi: Gutenberg'ten İnternet'e" adıyla Kırmızı Yayınlarından çıkmıştır.

Eserleri:

The Italian Renaissance (1972)
Popular Culture in Early Modern Europe (1978) (Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü)
Sociology and History (1980)
The Renaissance (1987) (Rönesans)
The French Historical Revolution: The Annales School 1929-89 (1990)
History and Social Theory (1991)
New Perspectives on Historical Writing (1991)
The Fabrication of Louis XIV (1992)
The Art of Conversation (1993)
"The Fortunes of The Courtier: The European Reception of Castiglione's Cortegiano" (1995)
Varieties of Cultural History (1997) (Kültür Tarihinin Çeşitliliği)
The European Renaissance: Centres and Peripheries (1998) (Avrupa'da Rönesans – Merkezler ve Çeperler)
A Social History of Knowledge (2000)
Eyewitnessing (2000)
A Social History of the Media: From Gutenberg to the Internet (2002) (Asa Briggs ile birlikte)
What is Cultural History? (2004)
Languages and Communities in Early Modern Europe (2004)
Gilberto Freyre: Social Theory in the Tropics (2008) (Maria Lúcia Garcia Pallares-Burke ile birlikte)
Cultural Hybridity (2009)
A Social History of Knowledge Volume II: From the Encyclopedie to Wikipedia (2012)
What is the History of Knowledge? (2015)
The Polymath: A Cultural History from Leonardo da Vinci to Susan Sontag (2020)

Yasemin Karalı

1979 yılında İstanbul'da doğmuştur. İstek Vakfı Özel Kaşgarlı Mahmut Lisesini onur derecesi ile bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesinden mezun olmuştur. Celil Oker'in Yaratıcı Yazarlık Atölyesini bitirmiş, ayrıca permakültür ve aromaterapi alanında çeşitli eğitimler almıştır. Uzun yıllar medyada pek çok televizyon kanalı ve radyoda çalışmıştır. Amerikalı yazar A.M. Homes'un İngiltere'nin en prestijli edebiyat ödüllerinden "Kadınlar Kurgu Ödülü"nü 2013 yılında kazanan eseri May We Be Forgiven'ı "Bizi Bağışla" adıyla Türkçeye kazandırmıştır. Amazon'a göre yılın en iyi 100 kitabından biri olan ünlü gazeteci Fareed Zakaria'nın son eserini "Pandemi Sonrası Dünya İçin On Ders" adıyla Türkçeye çevirmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Medyanın Toplumsal Tarihi
Dördüncü Edisyon

] kırmızı (

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ı ISBN: 978-605-5749-17-0

MEDYANIN TOPLUMSAL TARİHİ

1. Baskı: Mayıs 2023, Kırmızı Yayınları, İstanbul
Yayıncı Sertifika No: 48126

Genel Yayın Yönetmeni
Oktay ÖZDEMİR

Editörler
Nida ÖZDEMİR
Hakan İsmail ŞİRİNER

Çevirmen
Yasemin KARALI

Kapak Tasarımı
Fatma İrem EROL

Sayfa Tasarımı
Fatma İrem EROL

Baskı ve Cilt
Acar Basım ve Cilt San. Tic. A.Ş.
Beysan San. Sitesi, Birlik Cad. No: 26, Acar Binası
Haramidere/Beylikdüzü-İSTANBUL
Sertifika No: 44977

© Kırmızı Yayınları, 2023, İstanbul
Bütün hakları saklıdır.

Kırmızı Yayınları
Hobyar Mahallesi Cemal Nadir Sokak No:16
Ferah Han Dördüncü Bodrum
Ofis No: 14 Cağaloğlu - Fatih / İstanbul
Tel: (0.212) 253 53 25

www.kirmiziyayinlari.com

Sipariş: satis@kirmiziyayinlari.com

Kırmızı Yayınları bir OPUS KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK LTD. ŞTİ. kuruluşudur.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Medyanın Toplumsal Tarihi

Gutenberg'den Facebook'a

Dördüncü Edisyon

Asa Briggs ve Peter Burke
ile Espen Ytreberg

Türkçesi: Yasemin Karalı

] kırmızı (

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Deprem yıkımlarının ülkemizin kaderi olmaması umuduyla, 6 Şubat 2023 sabahı meydana gelen depremde hayatlarını kaybeden yurttaşlarımızı en içten saygılarımızla anıyoruz.

Kırmızı Yayınları

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

İçindekiler

Resimler 13
Dördüncü Edisyon İçin Ön Söz 17

Giriş 19

Tarihte İletişim ve İletişimin Tarihi 20
Matbaadan Önce İletişim Araçları 25
Sözlü Kültürden Yazılı ve İkincil Sözlü Kültüre 31
Daha Geniş Pencereden Medya 35

Kendi Bağlamlarında Matbaacılık 43

Matbaanın Yayılması 43
Matbaanın Etkileri 46
Adı Konmamış Bir Devrim? 49
Fiziksel İletişim 51
İletişimin Hızı 53
Sözlü İletişim 56
Okuryazarlık Bağlamı 60
İletişimin Dilleri 63
Görsel İletişim 64
Çoklu Ortam İletişimi 69
El Yazmasının Varlığını Sürdürmesi 73
Sansür 77
Korsan İletişim 81
Tüketim Toplumunda Matbaa 84
Okumanın Beş Türü 90
Matbaa Devriminin Yeniden Değerlendirilmesi 97
Propaganda 99
Basılı Kültür Her Yerdeydi 100
Dergiler ve Gazeteler 100

Erken Modern Çağ'da Avrupa'da Kamusal Alan ve Medya 105

Kamusal Alanın Doğuşu 105

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Floransa'da Siyaset 106
Beş Olay Kümesi 107
Reform 108
Sihirbazın Çırağı 108
Kitaplar ve Broşürler 109
Diğer Mecralar 111
Muhafazakâr Açmaz 115
Reform Hareketinin Önemi 116
Din Savaşları 117
İkonoklazm 118
Fransa Din Savaşları 120
Hollanda Ayaklanması 121
İngiliz İç Savaşı 122
Restorasyon Dönemi'nden 'Muhteşem Devrim'e 125
Matbaanın Çoğalması 128
17. Yüzyılda Fransa 130
Aydınlanma 131
Fransız Devrimi 135
Devrimin Ardından 138
Sonuç 139

Teknoloji ve Devrim 141

Sanayi Devrimi 141
Buluş 143
Kanallardan Demir Yollarına 145
Gaz 149
Bacon'ın Hayali 150
Sanayileşmeye Yönelik Eleştiriler 150
Kasvetli Bilim 152
Demokrasi 153
Sınıf 154
Buharlı Baskı Makinesi 156
Kitaplar ve Süreli Yayınlar 159
Sergiler 164
Elektrik 168

Yeni Süreçler ve Kalıplar 173

Demir Yolları 173
Buharlı Gemi 178
Posta Yoluyla İletişim 184
Telgraf 187
İletişimin Düzenlenmesi 192
Telefon 197
Radyo 206

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ses Kayıtları 217
Fotoğraf 222
Filmler 225
Televizyon 236
Fiziksel İletişim 241

Enformasyon, Eğitim, Eğlence 247

Spor 248
Gazeteler 250
Popüler Basın 251
Basın Eleştirmenleri 254
Gazeteciler 255
W. T. Stead ve Arthur Evans 257
20. Yüzyıl 259
Amerika Birleşik Devletleri 264
Gazetelerin Düşüşe Geçmesi 266
Kitle İletişim Araçları Arasındaki Rekabet 266
Radyo 268
Reith'in Rolü 272
ABD'de Radyo 275
Diğer Sistemler 276
Yayıncılıkta İş Bölümü 278
Programlar 279
FM'in Yükselişi 283
Radyonun Etki Alanı 284
Televizyonun Yükselişi 286
Britanya Modeli 289
Patlama 294
Tartışmalar 298
Medya Araştırmaları 302
Yinelenen Bir Tartışma 306
Eğlence Alanındaki Dönüm Noktaları 309
Eğitim 310
Enformasyon 311
Bilgi Toplumu 315
Bir Arada Var Olma ve Yöndeşlik 318

Kitle İletişim Araçlarının Yöndeşliği 321

Bilgisayarlar 322
Transistörler 323
Minyatürleşme 324
Japonya 326
Kişisel Bilgisayarlar 330
Bolluk 331

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yayıncılık 332
Değişimi Tartışmak 333
Küresel İletişim 333
Kurumlar 334
İletişime Dair Yürütülen İletişim 335
Oyun 336
PC Patlaması 337
Sanal Gerçeklik 338
Microsoft 339
Yöndeşlik 339
Uzayı Keşfetmek 340
Kablolar ve Uydular 341
Veri Görüntüleme 352
Video Kaset Kaydediciler (VCR) 353
Cep Telefonları 355
İnternet 357
Yeni Bir Çağ? 362
Küreselleşme 363
Uzaktan Öğrenme 367

Sosyalleşmenin Dönüşü 369
Günlük Mobilite ve Oyun Kültürü 373
Aracılı Benlikler ve Mahrem Hayatlar 377
Algoritmalar 384
Facebook 389
Dijital Kullanıcının Dönüşümü 394
Final: Ayrışmalar ve Kolektifler 400

Kronoloji 405
Kaynakça 423
Dizin 429

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Resimler

1a: Tintoretto, Aziz Markos Köleyi Kurtarırken, 1548. (Didier Descouens/Wikimedia Commons). 22

1b: Süpermen (LMPC/Contributor/Getty) 23

2: Anonim duvar halısı, Kıyamet, 14. yüzyıl. (Dennis Jarvis/ Wikimedia Commons) 30

3a: Doğu Telgraf Şirketinin küresel telgraf hatları, 1901. (Wikimedia Commons). 39

3b: Fiber optik kablo ağı, 2019. (submarinecablemap.com) 40

4: Londra'dan Flamboroughhead, Yorkshire'a uzanan bir yol haritası "*Britanya* - 1. Cilt: ya da İngiltere Krallığı ve Galler Egemenlik Alanı'nın bir çizimi; ana yolların coğrafi ve tarihî anlatımlarıyla", 1675 (gravür), John Ogilby (1600-1676)/ British Library, Londra, Birleşik Krallık/ ©British Library Board.Her hakkı mahfuzdur/ Bridgeman Images. 52

5: İsveç'teki hane halkı okuryazarlık sınavının kaydı 62

6: Fesih ya da Bayan Amerika-Pul Yasası'nın Cenaze Töreni, 1765. (Wikimedia Commons). 67

7: Marguerite Gérard ve Jean-Honoré Fragonard, The Reader (Okuyucu). (Fitzwilliam Müzesi, Cambridge Üniversitesi, Birleşik Krallık/ Bridgeman Images). 93

8: Lucas Cranach, Passional Christi and Antichrist tahta baskıları, 1521. British Library. (Web Gallery of Art/ Wikimedia Commons). 113

9: Yaklaşık 1523 yılına ait bir Martin Luther tahta baskı çizimi. (Web Gallery of Art/ Wikimedia Commons). 114

10: 1566 yılındaki ikonoklast eylemlerin geçtiği 17 bölge ve başlıca şehirler. 119

11: Siyasal içerikli bir tabak, Fransız Devrimi.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

(Damien/ Wikimedia Commons). 137

12: Kral Buhar ile Kral Kömür, Bebek Elektriğe kaygıyla bakıyor. Eski ve yeni, iki teknolojiyi simgesel bir karşıtlıkta boy ölçüştüren 1881 tarihli Punch karikatürü. Bu teknolojiler bir arada var olmuştu. Elektronik bir 20. yüzyıl ilerlemesiydi. (Mary Evans Picture Library). 169

13: Thomas Edison çalışırken. Hem laboratuvarı hem de çalışma alanı işyerleriydi. 'Mucitlerin mucidi' Edison'dan önce ve sonra hiç kimse, ondan fazla yaratıcı düşünce üretemedi. Edison 1878 yılında, kullanmaya başladıktan iki ay sonra gramofonun patentini aldı: Patent Bürosu daha önce ona benzer bir alet görmemişti. (Apic/ Contributor/ Getty). 196

14: Telefon operatörleri, Seattle, Washington, ABD, 1952. (Seattle Municipal Archives/ Wikimedia Commons). 202

15: Genç Guglielmo Marconi. 1896 yılının Şubat ayında bir demet kablosuz cihazla İtalya'dan Londra'ya gelmiş, 1897 yılında Wireless Telegraph and Signal Şirketi'ni kurmuştu. (Hulton Archive/Stringer/Getty). 209

16: *The Jazz Singer.* Al Jolson'ı, 1927 tarihli bir Warner Brothers yapımı olan dünyanın ilk 'sesli filmi'nde görmek için toplanan izleyici kalabalığı. (Bettmann/Contributor/Getty). 232

17: İlk Northchliffe Vikontu, Britanya basın patronlarının en büyüğü Alfred Harmsworth, 1911 yılında Astor ailesinin üyeleriyle birlikte görülmektedir. Harmsworth'un tutkusu otomobillerdi. (Topical Press Agency/ Stringer/ Getty) 242

18: Adolf Hitler stadyumda Propaganda Bakanı Josef Goebbels'in yardımıyla megafon yerine mikrofon kullanmıştı. Burada, kalabalık dinleyici topluluğundan ayrılmış hâlde, tek başına durarak mitinge gelenlere hitap etmektedir. (Hulton Archive/ Getty). 270

19: Franklin D. Roosevelt şömine başında radyo aracılığıyla yurttaşlarıyla sohbet ediyor. Roosevelt demokratik olarak nitelendirdiği bu iletişim biçimine güven duyuyordu. (Bettmann/ Contributor/ Getty). 271

20: İngiliz yayıncılığının mimarı John Reith, pek çok karikatüre malzeme olmuştu. BBC'nin tanıtım dergisinin adı *Ariel* olduğundan *Punch*'ta yayımlanan bir karikatürde Prospero olarak resmedilmişti. 'Bu ada keyif veren müzikler, sesler ve hoş esintilerle doludur.' Reith bu karikatürde, yeni Radyo Binası'nın dışında çizilmiştir. (Punch/ Alamy). 274

21: Ay'a ilk kez ayak basılması, 1969. Amerikalılar Dünya'ya uzayda olduklarını duyuruyorlar. Başarılı Apollo projesi, Neil Armstrong'a Ay'ın yüzeyinde yürüyen ilk insan olma ayrıcalığını sağladı. Rus Yuri

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Gagarin ise dünyanın yörüngesine çıkan ilk insan olmuştu. (Heritage Images/ Contributor/ Getty). 309

22: Elektronik şifre kırıcı Colossus, Park'ta Britanya ve müttefiklerinin 2. Dünya Savaşı'nı kazanmasına yardım etmek için Bletchley Park, Buckinghamshire'da kullanılmıştı ve 1500 elektron tüpü vardı. Pensilvanya Üniversitesi 1942 ila 1946 yılları arasında ENIAC'ı (Elektronik Numara Entegreli Hesaplayıcı), Sovyetler Birliği ise MLSM'i geliştirmişti. (Bletchley Park Trust/ Science and Society Picture Library) 323

23: Mark Zuckerberg. (JD Lasica / Wikimedia Commons). 390

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Dördüncü Edisyon İçin Ön Söz

Geniş ve sürekli büyüyen bir alanı konu alan bu kitabın amacı, medya çalışmalarının içine tarihi ve tarihin içine medyayı sokarak geçmişle gelecek arasındaki bağlantıyı ortaya koymaktır. Bu mecrayı seçmemiz, kitabın geleceğine dair beslediğimiz iyimserliği yansıtıyor zira matbaa çağında el yazmalarının olduğu gibi kitabın da yeni iletişim biçimleri yanında varlığını sürdüreceğine inanıyoruz. Bununla birlikte medyanın içerisinde şimdiden kendini gösteren bir iş bölümü olacağını düşünüyoruz.

Bu kitap için bizim iş bölümümüzden bahsetmek gerekirse önceki edisyonlarda Peter Burke 1., 2. ve 3. bölümlerden, Asa Briggs 5'den 8'e kadar olan bölümlerden sorumluydu. İki yazar 4. bölüm için birlikte çalıştı, King's Cross Tren İstasyonu'ndan Claridge'e kadar farklı mekânlarda düzenli olarak buluşarak ve aynı zamanda telefonla sürekli irtibatta kalarak, yazmak ve metinleri gözden geçirmek için güçlerini birleştirdi. 21. yüzyılın tarihçileri, metnin ilk başta kısmen el yazısıyla ve kısmen de kişisel bir bilgisayarda, araba kullanmaya ve elektronik postaya karşı dirençleri hiçbir şekilde geçmişte, bugün ve gelecekte yaşanan teknolojik ve toplumsal değişimlere olan ilgileriyle bağdaşmayan iki akademisyen tarafından yazıldığını belirtmek isteyebilirler.

İletişim tarihi üzerine bir proje için bizi ilk kez bir araya getiren Amleto Lorenzini'ye ve kitap için aracı olan John Thompson'a teşekkür etmek istiyoruz. İlk üç edisyonun matbaacıların eline ulaşması konusundaki yardımları için Pat Spencer'a minnettarız. Ayrıca Peter Burke 3. bölümün taslağına yorumlarıyla katkıda bulunan Joad Raymond'a müteşekkirdir.

Kitabın tüm edisyonları arasında kayda değer farklılıklar bulunmaktadır. Elinizdeki 4. Edisyon baş yazar Asa Briggs'in vefatının ardından güncellendi. Briggs'in 8. bölümü yerine Espen Ytreberg 21. yüzyılın medya gelişmelerini içeren yeni bir bölüm ekledi. Ytreberg ayrıca giriş bölümünün kapsamlı bir şekilde güncellenmesinde Peter Burke ile birlikte çalıştı. Daha okur dostu bir kitap olması için alt başlıklar eklendi ve kronoloji son hâline getirildi. Sürekli genişleyen kaynak dizini, ileri okumalar için tavsiyeler bölümüyle değiştirildi, Asa'nın bölümleri kısaltıldı. Umuyoruz ki, artık gemimiz 21. yüzyılın 30'lu yıllarına yelken açmaya ya da uçmaya hazırdır.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

1
Giriş

'Medya' terimi İngilizceye 1920'lerde yerleşmiş olsa da iletişim araçlarına yönelik ilgi çok daha eskiye dayanmaktadır. Sözlü ve yazılı iletişim sanatı 'retorik'e Antik Yunan ve Roma'da çok önem verilirdi. Orta Çağ'da ve Rönesans Dönemi'nde üzerinde çalışmalar yapılan retorik, 18. ile 19. yüzyıllarda kayda değer bir konu olmaya devam etti.

'Kamuoyu' kavramı 18. yüzyılın sonlarında, Fransız Devrimi sırasında yükselen 'propaganda' fikriyle birlikte ortaya çıkmıştır. 'Kitleler' olarak tabir edilen kavrama duyulan ilgi, gazetelerin okurları diğer insanlardan haberdar ederek ve hemen hemen aynı anda, aynı haberleri okutarak ulusal bilincin şekillenmesine yardımcı olduğu 19. yüzyılın ilk döneminde başlamıştır.

Gazetecilik 20. yüzyılın ilk döneminde bir ders konusu hâline geldi. İlk gazetecilik okulu Almanya'da (the Institut für Zeitungswissenschaften) 1905 yılında Leipzig'te ve Amerika Birleşik Devletleri'nde ise 1908 yılında Missouri Üniversitesinde kurulmuştur. Radyo ve televizyonun yükselişiyle birlikte üniversitelerde iletişim fakülteleri kurulmaya başladı. Örnek olarak 1958 yılında Pensilvanya Üniversitesinde kurulan Annenberg İletişim Fakültesini (Annenberg School of Communications olarak kurulan okulun adı, sonrasında sadece 'Communication' hâlini almıştır) verebiliriz.

Yakın zamanda Fransız antropolog Claude Lévi-Strauss (1908-2009) ve Alman sosyolog Niklas Luhmann (1927-1998) gibi önemli kuramcılar 'iletişim' kavramını daha da genişlettiler. Lévi-Strauss eşya ve kadın değiş tokuşundan; Luhmann ise güç, para ve aşktan 'iletişim ortamları' olarak bahsetmiştir. Bu durumda okurların aklına neyin iletişim olarak *sayılmayacağı* sorusu gelebilir. Bu tarihçe öncelikle bilginin, fikirlerin ve gerek yazılı gerek görsel formlardaki eğlencenin; konuşma, seyahat, yazı, müzik, basın,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

telgraf, telefon, radyo, televizyon ve yakın zamanda dijital, sosyal, mobil ve konum tabanlı medya (iletişimin farklı anlamlarını ifade etmek için bu kitapta çoğul yani medya olarak kullanılacak bir terimdir) aracılığıyla yayılmasını işleyecektir.

Bu giriş bölümü iletişim tarihini sentezleyen yapı taşları olarak sözlü, yazılı ve ikincil sözlü kültürü[1] incelemeden önce iletişimin daha derin tarihini ortaya koyacaktır. Sonrasında yakın zamanlardaki medya tarihi çalışmalarında yer verilen mecra kavramının daha geniş tanımını açıklayacaktır. Bu bölüm medya tarihinin kuramsal çalışmalarının güncel bir değerlendirmesini içerirken, ilerleyen bölümler medyanın toplum içindeki tarihsel gelişimini kronolojik olarak ele almaktadır.

Tarihte İletişim ve İletişimin Tarihi

Bilim insanları Antik Yunan, Orta Çağ Avrupası, Afrika ve dünyanın herhangi bir yerindeki sözlü iletişimin önemini gerçek anlamda radyo çağıyla birlikte anladılar. 1. Dünya Savaşı ve komünizm ile faşizmin yükselişi, Amerikalı gazeteci Walter Lippmann'ın (1889-1974) 'rıza mühendisliği' olarak tanımladığı propaganda kavramı üzerindeki çalışmaları arttırdı. Diğer bir Amerikalı olan siyasal bilimci Harold Lasswell'in (1902-1978) 1927 tarihli klasik eseri *Propaganda Techniques in the World War* (Dünya Savaşı'nda Propaganda Teknikleri) ile yine bir klasik olan Avusturyalı Edward Bernays'ın (1891-1995) *Propaganda* (1928) eseri onu takip etti. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Frankfurt Okulu mensupları, özellikle de Max Horkheimer (1895-1973), Theodor Adorno (1903-1969) ve Leo Lowenthal (1900-1993) 'kitle kültürü' ya da 'kültür endüstrisi' diye tanımladıkları 'eleştirel bir kuram' geliştirdiler. 1950'lerde televizyon çağının başlaması, görsel iletişimle birlikte disiplinler arası medya kuramlarının yükselişini harekete geçirdi.

Ekonomi, tarih, edebiyat, sanat, siyaset bilimi, psikoloji, sosyoloji ve antropolojinin katkılarıyla üniversitelerde iletişim ve kültürel çalışmalar bölümleri açılmaya başlandı. Pek çok düşünür yeni fikirleri özetleyen çarpıcı terimler icat etti. Bu düşünürlere örnek olarak 'iletişimin yanlılığı' üzerine yazan Harold Innis (1894-1952), 'küresel köy' hakkında konuşan Marshall McLuhan (1911-1980), 'yaban aklın evcilleştirilmesi'ni ortaya atan Jack Goody (1919-2015) ve yeni fikirlerin keşfedildiği ve görüşlerin ifade edildiği bir 'söylem' ortamı olarak 'kamusal alan' kavramını tanımlayan eski Frankfurt

1 İkincil sözlü [kültür] (Secondary orality) TV sunucusunun metin okuması gibi yazılı kültüre dayanan bir sözlü kültür biçimidir. (ç.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Okulu üyesi Alman sosyolog Jürgen Habermas'ı (1929-) sayabiliriz. Elinizdeki kitap, tarihçilerin döneme ve ilgi alanına bakmaksızın, iletişim kuramı ve teknolojileri de dâhil olmak üzere tüm iletişim kavramına eğilmesi gerektiği gibi, başlangıç noktası ne olursa olsun iletişim ve kültürel çalışmalar alanında sayıları giderek artan çalışanların da tarihi ciddiye alması gerektiğini savunmaktadır.

Medyadaki bazı fenomenlerin, bilinenden daha eskiye dayandığını iki örnekle anlatabiliriz. Günümüzün televizyon dizileri, Dickens'tan Dostoyevski'ye kadar çok sayıda romancının eserlerini seri hâlinde bastırdıkları 19. yüzyıl dergilerini örnek alan radyo dizilerinin modelini takip etmektedir. Aynı şekilde 20. yüzyılın popüler kültür uygulamaları doğrudan ya da dolaylı olarak çok daha eski görsel geleneklere dayanmaktadır. Jacopo Tintoretto (1518-1594) *St Mark Rescuing a Slave* (Aziz Markos Köleyi Kurtarırken)[2] isimli eserinde *(bk. Resim 1a)* Aziz Markos'u, Süpermen'in 400 yıl sonra çizgi romanlarda gösterildiği gibi *(bk. Resim 1b)* Cennet'ten baş aşağı şekilde inerek Hristiyan bir köleyi kurtarırken resmetmektedir.

Televizyon ya da internet fark etmeksizin yeni medyaya yöneltilen suçlamalar benzer bir kalıpta ilerliyor ve bizi yazarların, aşk romanlarında ve tiyatro oyunlarında tutkuları harekete geçirerek okurlar ve izleyiciler üzerinde yarattığı olumsuz etkilerin tartışıldığı 16. yüzyıla kadar götürüyor. Milano baş piskoposu San Carlo Borromeo (1538-1584), tiyatro oyunlarına 'şeytan ayini' diyordu. Jerry Mander'in 1977 tarihli *Four Arguments for the Elimination of Television* (Televizyonun Tasfiyesi İçin Dört Argüman) adlı eserinin ilk bölümünün adı 'Belanın Ortasında' idi. Dijitalleşme döneminde 'dijital detoks' çağrıları yapılarak dijital medyanın toksik bir şey olduğuna dikkat çekilmek istendi. Basının ve hayatlarını bu işten kazanan gazetecilerin rolü daima tartışma konusu olmuştur. 'Gazeteciler'in güvenilmezliği 17. yüzyılda bile bir klişeydi, 'sansasyonel habercilik' suçlamasının geçmişi de aynı şekilde çok eskilere dayanmaktadır.

2 Eser aynı zamanda Kölenin Mucizesi adıyla bilinmektedir. (ç.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Resim 1a: Tintoretto, Aziz Markos Köleyi Kurtarırken, 1548.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Resim: 1b: Süpermen

Elinizdeki kitap, sürecin bu sürekliliğine karşın değişimlere odaklanacaktır. Bu değişimleri anlatırken her şeyin daha kötüye gittiğini iddia etmekten olduğu kadar, sürekli bir gelişimin söz konusu olduğunu varsayma

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

yanılgısından da kaçınacaktır. Kendi alanlarının etkili ve tanınmış yazarları tarafından savunulsa dahi, akımların tek yönde ilerlediği savına her şekilde karşı durmalıyız. Nitekim İtalyan tarihçi Carlo Cipolla 1969 tarihli *Literacy and Development in the West* (Batı'da Okuryazarlık ve Gelişme) adlı eserinde okuryazarlığın genel anlamda 'gelişim'e ve 'medeniyet'e ve özellikle de sanayileşmeye katkılarının üzerinde durarak "yaygın okuryazarlığın... daha akılcı ve ilerici bir yaşam biçimi sağladığını" iddia etmiştir.

Bu bağlamda Cipolla'nın çalışması 20. yüzyıl ortalarında 'modernleşme' kavramına duyulan inancın bir göstergesidir. Bu inanç, UNESCO'nun ve Küba gibi gelişmekte olan devletlerin düzenledikleri okuryazarlık kampanyalarının ve ayrıca Daniel Lerner'ın Orta Doğu'nun modernleşmesini anlattığı ve 'medya katılımı' kavramı üzerinde özellikle durduğu 1958 tarihli *The Passing of Traditional Society* (Geleneksel Toplumun Bitişi) gibi kitapların da temelini oluşturmuştur. Bununla birlikte paradoksal biçimde Orta Çağ'da icat edilmiş olan 'modern' kavramının pek çok farklı anlamı ve uzun bir geçmişi olduğunu unutmamalıyız.

Bu türden bir yaklaşımın doğurduğu sonuçlar beraberinde tartışmaları da getirmektedir. Bu durum 'demokratikleşme'ye dair güçlü umutlar kadar; gözetim altında kalma, gerçeklerin tahrif edilmesi ve toplumun bölünmesi gibi konularda ciddi korkuları da beraberinde getiren internet için de geçerlidir. Şu aşamada, erişimin yaygınlaşması ve yönünün 'aşağıdan yukarıya' dönüşmesi konusundaki katkılarının mı, yoksa denetim ve yukarıdan gelen manipülasyon gücünün mü ağır basacağını söylemek mümkün görünmemektedir. İnternet çağında yaşanan medya doygunluğu, dağıtım hızı ve oyuncuların karmaşıklığı birleşince; medyanın, geçmişindeki herhangi bir dönem kadar baskıcı ve talepkâr olduğu tartışmalarının devam etmesi şaşırtıcı değildir.

Elinizdeki görece kısa tarihçe çok seçici olmak ve kamusal alanın rolü, bilginin tedarik edilmesi ve yayılması, iletişim altyapılarının ve ağlarının büyümesi, medyanın eğlence aracı hâline gelmesi gibi konulara öncelik vermek zorundadır. Ayrıca okurlara zaman zaman yeni medyanın gelişiyle eskisinin terk edilmediğini, aksine ikisinin bir arada var olduğunu ve birbirlerini etkiledikleri hatırlatılacak olsa da bu kitap süreklilikten ziyade değişime odaklanmak durumundadır. Yazılı basın çağında el yazmalarının önemini koruması gibi, televizyon çağında da kitaplar ve radyo önemli olmaya devam etmiştir. Bu kitap medyaya çok daha geniş bir pencereden bakılması gerektiğini çünkü teknolojik değişim de dâhil olmak üzere sürekli bir dönüşüme yol açan ilişkiler doğurduğunu kabul etmektedir.

İlerleyen sayfalarda siyaset, ekonomi ve özellikle de teknolojinin belirlediği

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sosyal ve kültürel bir tarihten bahsedilmektedir. Bununla birlikte teknolojinin kaçınılmazlığını ve toplumu tek taraflı olarak etkilediği kanısını reddetmektedir. Kitaba 'Medyanın Toplumsal Tarihi'[3] adını koyduk, çünkü 'geçmiş' hakkında yazmanın tek bir doğru yolu olduğuna inanmıyoruz. Tıpkı olduğu kabul edilen ve farklı bakış açılarıyla kabul edilmeye devam eden 'şimdi' hakkında yazmak gibi. Bahsettiğimiz toplumsal tarih, medyayı bir bütün olarak toplum çerçevesine yerleştirmeye çabalamaktadır. Medya toplumu şekillendirir ancak toplum da medyayı şekillendirir.

Başlangıçta, Harold Lasswell'in "kimin, kime, neyi, hangi kanalları kullanarak ve nasıl bir etkiyle söylediği" şeklinde kurguladığı basit ama klasikleşmiş, ünlü iletişim tanımı bize yol gösterdi. Bununla birlikte Lasswell'in formülünü; göndericinin niyetini (hangi amaçla?), mesajın bir parçası olan iletişim tarzı ya da retoriğini (nasıl?), mesajın gönderildiği ânı (ne zaman?) ve mesajın alındığı ortamı (nerede?) ekleyerek genişletmek gerekiyordu. Farklı insan topluluklarının duyduklarına, gördüklerine ya da okudukları-na dair tepkileri her dönemde merak edilmiş ve inceleme konusu olmuştur. 20. yüzyılın sonlarında Amerika Birleşik Devletleri'nde yayımlanan, küresel çapta büyük başarı elde eden ama dünyanın farklı bölgelerinde bambaşka şekillerde izlenen *Dallas* dizisi bu duruma dair iyi bir örnek oluşturur. Farklı grupların büyüklükleri ve 'kitle' meydana getirip getirmedikleri de bu konuda belirleyicidir. Kitlelerin dili 19. yüzyıl boyunca ortaya çıkarak bize Lasswell'in 'kime'sini 'kaç kişi?' olarak düşünmemiz gerektiğini hatırlatır.

İletişimcilerin anlık hedefleri, stratejileri ve taktikleri hikâyenin her noktasında verdikleri mesajla ve kurguladıkları içerikle bağlantılı olmalıdır. Bir iletişim aracının yerine bir başkasının kullanılmasının istenmeyen ve kimi zaman şaşırtıcı sonuçlarını ve uzun vadeli etkilerini bugünden geçmişe baktığımızda bile ayırt etmek çok zordur. Aslında tek yönlü bir neden-sonuç ilişkisini işaret ettiğinden 'etki etmek' kavramının kullanılması da bir tartışma konusudur. 'Ağ' ve 'web' sözcükleri de 19. yüzyılda çoktan kullanılmaya başlanmıştır.

Matbaadan Önce İletişim Araçları

Bu kitap 15. yüzyılın sonlarından günümüze, modern Batı üzerinde yoğunlaşacaktır. Aynı zamanda Batı ile dünyanın diğer bölgeleri arasındaki hayati ilişkilerin üzerinde durarak, ülkeler arasındaki küresel bağlılığın

3 Kitabın orijinal isminde (A Social History of the Media) neden "the" yerine "a" kullanıldığı açıklanmaktadır. (ç.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

sivrildiği yakın dönemler başta olmak üzere önemli gelişmeleri öne çıkaracaktır. Elinizdeki kitap konuşma, yazı (yaklaşık MÖ 5000) ya da alfabe (yaklaşık MÖ 2000) yerine matbaa (MS 1450 dolaylarında) ile başlamaktadır. Bununla birlikte Sunday Times'ın 28 Kasım 1999 tarihinde yaptığı oylamada okurların 'bin yılın insanı' seçtiği, 1400-1468 yılları arasında yaşadığı kabul edilen Johann Gutenberg'e sıklıkla atfedilen öneme rağmen, hikâyenin kesin olarak başladığı bir kırılma noktasından söz edemeyiz ve zaman zaman antik döneme ve Orta Çağ'a dönmek gerekli olacaktır.

O günlerde iletişim anlık değildi ama yine de bilinen dünyanin dört bir yanına ulaşabiliyordu. 20. yüzyılda yaşayan Kanadalı Harold Innis, Antik Çağ'da medyanın önemini fark eden birkaç düşünürden biriydi. Ekonomi eğitimi alan Innis, Kanada'nın gelişiminde önemli yeri olan, kürk, balık ve kâğıt ticaretindeki kesintisiz egemenliğe ve bu egemenlik döngüsünün Kanada toplumu üzerindeki etkilerine dikkat çeken 'temel ürün kuramı'yla ünlenmişti. "Her bir temel ürün sırayla izini bıraktı ve yeni bir ürüne her geçiş, kriz dönemlerini beraberinde getirdi." Kâğıda ilişkin araştırması Innis'i gazetecilik tarihine yöneltti ve iletişimin, ekonomik ve siyasi gelişimde önemli rol oynadığı sömürgecilik dönemi ve sonrasındaki Kanada üzerine yaptığı araştırma, onu Antik Asur ve Mısır'dan günümüze kadarki imparatorlukların ve onların iletişim araçlarının karşılaştırmalı tarihine sürükledi. Innis 1950 yılında kaleme aldığı *İmparatorluk ve İletişim Araçları*[4] isimli eserinde Asur İmparatorluğu'nun, yol inşaatına öncülük ettiğini iddia etmektedir. Bu sayede herhangi bir noktadan merkeze gönderilen bir mesaj, bir hafta içinde yanıtlanabiliyordu.

Innis iyi bir ekonomi tarihçisi olarak 'medya' kavramını kullanırken, görece dayanıklı parşömen, kil ve taş ile daha kısa ömürlü addedilen papirüs ve kâğıt gibi iletişim amacıyla kullanılan malzemeleri kastediyordu. Innis'in iddiasına göre Asur'da daha ağır malzemelerin kullanılması dinî örgütlenmeler ve zaman lehine kültürel bir yanlılığa yol açarken, uzak mesafelere kolaylıkla taşınabilen daha hafif malzemeler mekân ve siyasal yapılanmaları desteklemekteydi. Innis'in kimi erken dönem tarih çalışmaları zayıf ve bazı görüşleri eksik tanımlanmış olsa da düşünceleri ve geniş kapsamlı, karşılaştırmalı yaklaşımı, ilerleyen dönemlerde bu alanda çalışanlar için heyecan verici ve ilham verici bulunmaktadır. Geleceğin tarihçilerinin, plastik ve telin kimi zaman yıkıcı olabilecek sonuçlarını değerlendirirken, Innis'in taş

4 *İmparatorluk ve İletişim Araçları*. Çev. Nurcan Törenli. Ütopya Yayınevi, 2007. (ç.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ve papirüsü analiz ettiği yolu takip etmesi beklenmektedir.

Innis'in çığır açan kuramının merkezinde, her bir iletişim aracının, bir bilgi tekeli yaratma tehlikesini içinde barındırdığı fikri yer almaktadır. Innis ekonomist olmaya karar vermeden önce Baptist papazı olmayı düşünüyordu. Innis'in iletişim araçlarının kendi aralarındaki rekabete duyduğu ilginin kökeninde, radikal bir Protestan'ın 'papazlığa' eleştirel yaklaşımı yatmaktadır. Nitekim Innis, Mısır rahiplerinin hiyeroglif çağında sahip oldukları 'yazı üzerindeki tekel gücü' Yunanlılar ve alfabeleri tarafından nasıl yıkıldıysa, Orta Çağ keşişlerinin parşömen üzerinden kurduğu entelektüel tekelin de benzer şekilde kâğıt ve matbaa tarafından zayıflatıldığını iddia etmiştir.

Bununla birlikte Innis'e göre Antik Yunan örneğinde konuşma, alfabeden daha önemlidir. "Yunan uygarlığı, konuşan dünyanın gücünün bir yansımaydı" diyen Innis'le benzer bir yaklaşım gösteren Torontolu meslektaşı Eric Havelock (1903-1988) 1963 tarihli *Preface to Plato* (Platon'a Giriş) isimli kitabında erken dönem Yunanların sözlü kültürünü mercek altına almıştır. Atina Meclisi'ndeki konuşmaları ve açık hava tiyatroları Antik Yunan uygarlığının önemli unsurlarıydı. Diğer sözlü kültürlerde olduğu gibi Antik Yunan kültüründe de şarkılar ve hikâyeler sabit değil değişken biçimlerde olup konular ve cümleler bakımından her biri, diğerinden uyarlanagelmiştir. Bugün her ne kadar intihal suç olarak kabul edilse ve fikrî mülkiyet anlayışımız bir eserde yer verilen içeriğin kaynağının, en azından dipnot olarak gösterilmesi gerektiğini söylese de günümüz düşünürleri de Antik Yunan'dan çok farklı davranmıyor.

Harvardlı Profesör Milman Parry (1900-1935) yaratım sürecini açıklarken, her ne kadar günümüze kadar gelmelerinin tek sebebi yazıya geçirilmiş olmalarıysa da *İlyada* ve *Odysseia*'nın özünde, doğaçlama sözlü şiirler olduğunu iddia etmiştir. Parry teorisini denemek için 1930'lu yıllarda o zamanın Yugoslavya'sında bir taşrada saha çalışması yapmıştır. Ozanların hikâye anlatışını bugünkü ses kayıt cihazlarının atalarından birine kaydeden Parry, daha sonra 'şarap koyuluğundaki deniz' gibi tekrar tekrar kullanılan kalıpları ve 'savaş konseyi ya da bir askerin silahlanması' gibi yinelenen ögeler ile şarkıcıların kendi hikâyelerini doğaçlama bir şekilde saatlerce anlatabilmelerini sağlayan önceden üretilmiş motifleri çözümlemeye çalışmıştır.

Parry'nin, sonradan eski yardımcısı Albert Lord tarafından 1960 yılında *The Singer of Tales* (Hikâyelerin Şarkıcısı) adıyla geliştirilen çalışmasında Yugoslavya'da ve aynı minvalde Homeros döneminde Yunanistan'da geçmişten bugüne sıklıkla cehaletle eş görülerek yok sayılan sözlü kültürün olumlu yönleri gözler önüne serilmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Antik Yunan kültürünün, sözlü iletişim hâkimiyetinde şekillendiği görüşü, bugün pek çok eski dil uzmanı tarafından kabul edilmektedir. Bununla birlikte MÖ 356-323 yılları arasında yaşayan Büyük İskender, sefere çıkarken yanına değerli bir kutu içine koyduğu Homeros'un İlyada'sını götürürdü. Ayrıca adını kendisinden alan İskenderiye kentinde yarım milyon tomar kitaba sahip bir kütüphane bulunuyordu. Farklı kişilerden, yerlerden ve zamanlardan gelen bilgi ve fikirlerin yan yana getirilmesine ve karşılaştırılmasına olanak sağlayan el yazmalarından oluşan bu geniş kütüphane ile, onun kaynaklarını kullanarak ancak matbaa çağında yaygınlaşacak çalışmalar meydana getiren bir eleştiri okulunun gelişmesi arasında bir bağlantı olması tesadüf değildir.

Başta heykeller olmak üzere tüm imgeler, Antik Çağ'da özellikle de Augustus dönemindeki Roma'da iletişimin diğer bir önemli sureti, hatta bir propaganda biçimiydi. Roma'nın bu resmî sanatı, Kilise'nin erken dönem ikonalarını etkiledi. Örneğin 'Majestelerindeki' İsa, imparator imgesinin bir uyarlamasıydı. Hristiyanlar için imgeler hem bilgi yayma hem de inanç aşılama görevi görüyordu. Yunan din bilimci Basileios'un (MS 330-379) söylediği gibi, "Hatiplerin din için konuşmalarıyla yaptıklarını, ressamlar çizimleriyle yaparlar." Benzer şekilde Papa I. Gregorius (MS. 540-604) da imgelerin, okuma bilmeyen geniş kitleler için, okuyabilenler üzerinde yazının yapabildiklerini başardığını söylemiştir. İmgeleri önemli kılan diğer bir unsur ise, dokunma duyusuna hitap etmeleridir. Bir resmi ya da heykeli öpmek, adanmanın en yaygın ifade biçimiydi. Bu davranış kalıbına bugün bile Katolik ve Ortodoks dünyasında rastlanmaktadır.

Bizans Kilisesi de bu eski kalıplara bağlı kalmıştı. Pantokrator İsa (kâinatın efendisi) Bizans kiliselerinin iç kubbelerini süsleyen mozaiklerde resmedilmişti. Avrupa'nın okuryazarlığın en alt düzeyde olduğu bölgelerinde İsa, Meryem ve azizlerin renkli ikonaları Bizans kültürünü simgeliyordu. 8. yüzyılda yaşamış bir başrahibin söylediği gibi: "İncil sözcüklerle yazılmıştı, ikonalar ise altınla yazılıyor." 'İkonografi' terimi önce yüksek kültüre ve daha sonra 20. yüzyılda popüler kültüre girecek ve 'ikon' terimi seküler ünlüler için kullanılmaya başlanacaktı. Buna en uygun örnek olarak pop şarkıcısı Madonna'yı verebiliriz.

Bizans ikonalarına kiliselerde din adamlarına ayrılan bölümle, halkın oturduğu alanı ayıran ikonostaslarda[5] rastlanabildiği gibi, evlerde ve sokaklarda da görülebilirdi. Roma Katolik kiliselerinde böyle bir ayırıcı yoktu.

5 İkonostasis: Genellikle ikonalarla süslü ve kilisenin ana bölümü olan naosu din adamlarına ayrılmış bölüm olan bemadan ayıran duvar. (ç.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Her iki inanç sisteminde de dinsel sanat ve dinsel sanat aracılığıyla iletilen mesajlar için sembolizmden faydalanılıyordu, ancak Reform Dönemine kadarki Batı'nın aksine Bizans'ta görsel kültür aracılığıyla verilen eğitim bazen saldırıya uğruyor, eserlere put gözüyle bakılarak zarar veriliyordu. İkona-kırıcılar tarafından bu eserlerin parçalanması hareketi 726 yılında en şiddetli dönemini yaşamıştı.

Kur'an'ın ezberlenerek aktarılması ve ileri eğitimin hocalar ve talebeler arasında yüz yüze verilmesi nedeniyle İslam'da tıpkı Musevilikte olduğu gibi dinsel sanatta insan figürlerinin kullanılması yasaklanmıştı. Bu nedenle camiler ve sinagoglar kiliselerden çok farklı bir görünüme sahiptir. Bununla birlikte İran'da 14. yüzyıldan itibaren resimli el yazmalarında kuş ve diğer hayvanlarla birlikte insan figürlerine de yer verilmesi oldukça yaygındı. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu'nda ve Moğol döneminde Hindistan'da da varlığını sürdürdü. Tarihî bir olayı ya da bir fablı betimleyen bu el yazmalarının Batı'daki en ünlü örneği 1066 yılında İngiltere'nin Normanlar tarafından fethini gerçekçi biçimde betimleyen ve 1100 dolaylarında yapıldığı tahmin edilen iğne işi *Bayeux Gobleni*'dir. 70 metre uzunluğundaki bu duvar halısı, kullandığı teknikler ve etkileri bakımından bir filmle karşılaştırılabilecek görsel bir anlatı sunar.

Orta Çağ katedrallerinde tahtaya, taşa ya da bronza oyulan ve pencerelerdeki vitraylarda resmedilen imgeler güçlü bir iletişim aracı hâline gelmişti. Victor Hugo 1831-1832 yıllarında yazdığı *Notre Dame'in Kamburu* romanında, katedrali ve kitabı 'biri diğerini öldürecek' iki rakip araç olarak tanımlamıştı. Buna rağmen bu ikili, tıpkı el yazması ve matbaa gibi uzunca bir süre birlikte var olup birbirini etkiledi. Fransız sanat tarihçisi Emile Mâle'e (1862-1954) göre, "Orta Çağ'da sanat didaktikti". İnsanlar "yaratılışından itibaren dünya tarihi, dinî dogmalar, azizlerin yaşamı, erdem hiyerarşisi, bilim, güzel sanatlar ve el sanatlarından örnekler gibi bilmeleri gereken her şeyi" imgelerden öğrenmişti. "Bunların hepsi insanlara kilise pencereleri ya da heykeller yoluyla öğretilmişti."

Orta Çağ'ın etkili iletişim araçlarından biri de sonraki bağlamlarda da önemini koruyan ritüellerdi. Avrupa'da 500 ile 1500 yılları arasında geçen yaklaşık 1000 yıl boyunca şenlik ritüelleri de dâhil olmak üzere halk ritüellerinin önemli hâle gelmesi, okuryazarlık oranının düşük olmasıyla açıklanmıştı. Kayıt altına alınamayan şey hatırlanmalı, hatırlanması gereken şey ise unutulmayacak biçimde anlatılmalıydı. Kralların taç giyme törenleri ve tebaanın derebeyinin önünde diz çökerek biat etmesi gibi özenle hazırlanmış, etkileyici ritüeller izleyicilere, önemli bir olayın yaşanmakta olduğunu

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

işaret ederdi. Topraklar kişiden kişiye geçerken bir parça çim ya da bir kılıç gibi sembolik nesnelerden oluşan hediyeler veriliyordu. Kraliçe II. Elizabeth'in taç giyme töreni gibi olayların televizyonda gösterildiği çağdaki gibi, o dönemlerde de güçlü görsel bileşeniyle birlikte ritüel başlıca tanıtım biçimiydi. 17. yüzyılda yaygın biçimde kullanılan 'gösteri' kavramı 20. yüzyılda yeniden hayat buldu.

Resim 2: Anonim duvar halısı, Kıyamet, 14. yüzyıl

Bununla birlikte Antik Yunan gibi Orta Çağ Avrupa uygarlıklarının da temeli sözlü kültüre dayanıyordu. Bilgi yaymak için kullanılan önemli araçlardan biri vaazlardı. Konunun önde gelen araştırmacılarından Cambridge Üniversitesi öğretim üyesi H. J. Chaytor'ın deyimiyle bugünkü adıyla Orta Çağ edebiyatı, "okuyan değil dinleyen bir toplum" için üretilmişti. Chaytor, 1945 yılında yazdığı *From Script to Print* (El Yazısından Matbaaya) adlı kitabında (söz gelimi) Britanya Kütüphanesinin okuma odası Orta Çağ'daki okurlarla dolu olsaydı 'fısıltı ve mırıltıların uğultusunun dayanılmaz olacağını' yazmıştır. Orta Çağ'da anlatılar, birileri onları dinliyormuş gibi yüksek sesle 'incelenirdi'. Manastıra dair ya da din dışı konularda olması fark etmeksizin şiirler için de aynı durum söz konusuydu. Yunan-Roma kültüründen farklı bir geçmişe dayanan İzlanda efsaneleri, adını yüksek sesle okunmasından, yani 'söylenmesinden' almıştır.[6]

6 Yazarlar burada İzlanda efsanelerinin (saga) İngilizce söylemek anlamına gelen 'say' kelimesinden geldiğini anlatmaktadır. (ç.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Sözlü Kültürden Yazılı ve İkincil Sözlü Kültüre

11. yüzyıl ve sonrası Batı tarihi, sözlü kültürden yazılı kültüre, konuşmadan yazıya kademeli bir geçişe şahit olmuştur. Papalar ve krallar yazıyı kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya başladılar, ancak Michael Clanchy'nin 1979 tarihli *From Memory to Written Record* (Hafızadan Yazılı Kayda) adlı kitabında anlattığı gibi yazıya güven duyulması zaman almıştı. Örneğin 1101 yılında İngiltere'de yaşayan kimi insanlar "mürekkeple karalanmış iğdiş koçların derileri" diyerek aşağıladıkları papalık belgelerindense üç piskoposun sözlerine inanmayı tercih ediyordu. Bu tip muhalefetlere rağmen Orta Çağ'ın sonlarında yazının günlük hayatta yaygın biçimde kullanılır olması önemli sonuçlar doğurdu: Geleneksel kurallar yerini yazılı kanunlara bıraktı, sahtecilik çoğaldı, kâtipler (okuryazar rahipler) yönetime hâkim olmaya başladı. Ayrıca Brian Stock'un 1972 tarihli *The Implications of Literacy* (Okuryazarlığın Olası Sonuçları) adlı kitabında işaret ettiği gibi aykırı fikirlerini İncil'deki metinlere dayandırarak savunan sapkınların ortaya çıkması, Orta Çağ'ın ruhban sınıfındaki Innis'in tabiriyle bilgi 'tekeli'nin gücünü sarstı. Bu gibi nedenlerle uzmanlar, yazılı kültürün yükselişini 12. ve 13. yüzyıllarla ilişkilendirmektedir.

Okunacak eserlere duyulan yoğun ilgiyi karşılamak üzere geliştirilen matbaadan önceki iki yüzyıl boyunca resimli olanlar da dâhil olmak üzere el yazmalarının üretimi inanılmaz artmıştı. Geriye dönüp baktığımızda 'portre' olarak adlandırabileceğimiz görsel sanat da gelişmişti. Aynı çağda yaşayan şair Dante (1265-1321) ile ressam Giotto (1266-1330) ve bir nesil sonra yaşayan Petrarca (1304-1374) şöhretin büyüsüne kapılmış ve hayattayken ünlü olmuş isimlerdi. Boccaccio (1317-1375) ve İngiltere'de yaşayan Chaucer (1340-1400) için de aynı şeyleri söyleyebiliriz. Chaucer, ünlü şiiri *The House of Fame*'de (Şöhret Evi) akıl hazinesinin mahsulü rüya görselleri aracılığıyla şöhretin ne demek olduğunu anlatmıştı. Petrarca, *Letter to Posterity* (Gelecek Kuşaklara Mektup) isimli eserinde dış görünüşü dâhil kendisiyle ilgili detaylı bilgiler vermiş ve gururla "görkemli olanın sonsuza dek görkemli kalacağını" iddia etmişti. Şöhret kavramı sonraki yüzyıllarda yazılı, elektronik ve dijital medyada yıldız olma ve meşhur olma (celebrity) kavramlarıyla yeniden hayat buldu. Dikkat çeken insanların kabul görmesi medyanın işleyişinin kısa ve uzun vadeli etkileriyle daha bağlantılı hâle gelmişti.

El yazmalarının yaygınlaşması ve ardından matbaanın gelmesiyle birlikte, konuşmadan yazıya doğru geniş kapsamlı bir kültürel hareket başladı. Bu kültürel hareket sadece okumayı öğrenmeyi değil, Innis gibi düşünürleri,

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bilginin ve hatta imparatorluğun ve uygarlığın farklı formlarını içine almaktaydı. Bu kültür tarihine geniş pencereden bakmanın olası getirileri konusunda en cesur çalışmaları Marshall McLuhan yapmıştı. Medya ve tarih konusunda hem ünlü hem de önemli bir düşünür olan McLuhan'ı akademik çevreler pek de haksız sayılmayacak biçimde spekülatif ve abartılı buluyordu. Innis ve McLuhan, Toronto Medya Kuramı Okulu olarak bilinen oluşuma öncülük etti. Toronto Okulu'nun, adını tıpkı Frankfurt Okulu gibi doğduğu şehirden alması akademik iletişimde kentlerin öneminin devam ettiğini işaret etmektedir. McLuhan, 1962 yılında deneysel yaklaşımla kaleme aldığı *Gutenberg Galaksisi*[7] isimli eserinde Torontolu meslektaşları Innis ile Havelock'un açtığı yolu takip ederek medyanın merkeziyetini savundu ve medya tüketicilerinin kimler olduğundan, içerik üreticilerinin içinde var olduğu organizasyonel yapılardan ve medyanın hangi amaçlarla kullanıldığından bağımsız olarak medyayı tanımlamaya ve onu belirleyen karakteristik özelliklerin izini sürmeye çalıştı. McLuhan, Parry ve Lord'a atıfta bulunarak Gutenberg'den sonra Batı dünyasının değişiminin sebebinin sadece okuryazarlık olmadığını, baskı teknolojisiyle okuryazarlığın eklemlenmesinin bu değişimde daha etkili olduğunu iddia etti. McLuhan'a göre nasyonalizm, demokrasi ve kapitalizm ile rasyonalizm, bireycilik ve 'tipografik insan' kavramlarının doğuşu baskı teknolojisi olmadan açıklanamazdı.

McLuhan bu iddiaları desteklemek için matbaanın, bilgiyi bölümlere ayırma ve sistematik ve doğrusal bir sıra hâlinde yeniden inşa etme gibi temel özelliklerinden dem vurmuştu. Diğer düşünürler bu özelliklerin etkilerini biraz daha farklı açılardan ele almıştı. Antropolog Jack Goody okuryazarlığın toplumsal ve psikolojik sonuçları üzerinde durmuştu. Örnek olarak 1977 tarihli *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi*[8] adlı kitabında Antik Orta Doğu'da yazılı hâlde bulunan listelerin çözümlenmesinden yola çıkarak bilginin yeniden düzenlenmesi ve yeniden sınıflandırılması (diğer bir deyişle bağlamından ayrı biçimde değerlendirmesi) üzerinde durdu. Goody Batı Afrika'daki saha çalışmasına dayanarak ve sosyolog John Barnes'ın izinden giderek sözlü kültürlerin kendi deyimiyle "yapısal hafıza kaybına" diğer bir deyişle geçmişi unutmaya ya da daha doğru bir anlatımla geçmişi şimdiki zaman üzerinden hatırlamaya neden ihtiyaç duyduğunu açıklamıştı. Diğer yandan, yazılı belgelerin kalıcı formu bu tip bir hafıza kaybının önüne geçmekte ve geçmişle bugün arasındaki farkı ayırabilmemizi sağlamaktadır. Sözlü sistem daha değişken ve esnek, yazılı sistem ise daha sabittir. Daha yakın zamana

7 *Gutenberg Galaksisi*. Çev. Gül Çağalı Güven. Yapı Kredi Yayınları, 2017. (ç.n.)
8 *Yaban Aklın Evcilleştirilmesi*. Çev. Koray Değirmenci. Dost Kitabevi, 2001. (ç.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

bakarsak, psikolog David Olson 1994 yılında kaleme aldığı *The World on Paper* (Kâğıt Üzerindeki Dünya) adlı eserinde okuma ve yazma eylemlerinin dil, akıl ve dünya hakkındaki düşünme biçimlerimizi değiştirmesini ve öznellikten, dünyayı bir kitap gibi görmeye geçişimizi betimleyen "okuryazar zihin" terimini kullanmıştı.

Başta İngiliz antropolog Brian Street olmak üzere pek çok kişi okuryazarlığın sonuçlarına ilişkin bu savlara karşı çıktı. Street, 1984 tarihli *Literacy in Theory and Practice* (Teoride ve Pratikte Okuryazarlık) isimli eserinde 'Büyük Ayrım' kavramını eleştirmekle kalmayıp 'belirli toplumsal bağlamlardan koparılabilecek tarafsız bir teknoloji' olarak tanımladığı okuryazarlığın 'otonom biçimi'ne de karşı çıkmıştır. Street, bunun yerine önerdiği çoğul okuryazarlık modelinde; okuma, yazma gibi eylemlerin sosyal bağlamının ve okuryazarlıktan faydalanan sıradan insanın etkin rolü üzerinde durmuştu. 1970'li yıllarda çalışmalar yaptığı İran'dan örnekler veren Street, iki tip okuryazarlık arasındaki farkları ortaya koymak için aynı köyde yer alan Kur'an öğretilen bir okuldaki okuma becerisi ile ticaret okulunda öğretilen hesap tutma becerisini karşılaştırmıştır.

Benzer bir örnek Türkiye için de verilebilir. Ülkenin lideri Mustafa Kemal Atatürk (1881-1938) "Milletimiz yazısıyla ve aklıyla, yerinin uygar ülkeler arasında olduğunu gösterecektir" diyerek Arap harfleri yerine Batı alfabesinin kullanılmasını emretmiştir. Yaşanan değişiklik iletişim araçlarının simgesel önemini çok net bir şekilde göstermektedir. Bu devrim toplumsal hafıza ile de bağlantılıdır; zira Atatürk, ülkesini modernleştirmek istediğinden yazım biçimini değiştirerek gelecek nesillerin uygar olmayan yazılı gelenekle arasındaki bağı kesmeyi amaçlamıştır. Buna rağmen, İran'da olduğu gibi Türkiye'de de Arap alfabesinin öğretildiği Kur'an kursları varlıklarını sürdürmektedir.

Goody ile Street arasındaki düşünce alışverişi, toplum sözcülerinin ve askerlerin Atatürk örneğinden yola çıkarak İslami bir yönetime karşı çıktığı Türkiye'nin yaşadığı süreç ve yakın zamanda sanal gerçeklik hakkında süregelen tartışmalar, bizi 'gerçeklik' kelimesinin tehdit altında olduğu ve disiplinlerin sınırlarından öteye hareket etmek gerektiğini net bir şekilde gösteren örnekler sunan Platon dönemine götürüyor. Örneğin psikologlar rüyalara felsefecilere kıyasla daha fazla önem verirken, antropologlar toplumsal bağlamı derinlemesine inceleme konusunda tarihçilerden daha fazla fırsata sahip olabiliyor. Mısır'ın bir köyünde televizyon izlemeyi ya da antropolog Daniel Miller gibi Trinidad'da internet kullanımını araştırabiliyorlar. Bununla birlikte tarihçiler de uzun dönemde yaşanan değişimleri gözlemleme

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

konusunda antropologlara göre daha önde olabiliyorlar.

Düşünürlere göre sözlü ve yazılı kültür arasında yaşanan son dönüşüm basılı kültür ile hareket eden imgelerin egemen olduğu elektronik kültür arasındadır. Bu dönüşümün daha küçük ölçekte olanını bilgisayarların son dönemine ve dijital medyaya geçişle birlikte değerlendirebiliriz. Bu noktada en anlamlı çözümlemelerden biri McLuhan'ın öğrencisi ve aynı zamanda Cizvit bir papaz olan, 1982 tarihli *Sözlü ve Yazılı Kültür*[9] kitabıyla tanınan düşünür Walter Ong'tan (1912-2003) gelmiştir. Ong, medya kuramı konusundaki çalışmalarını Toronto Okulu'na borçluydu. Bununla birlikte bağlamla ve yazı ile matbaanın iletişimi şekillendirmeye devam ettiği gizli yollarla daha fazla ilgilenmişti. Mesele elbette ki elektronik ve dijital teknolojilerin, baskının önüne geçmesi değildi. Elektronik kitaplar ve dijital gazetelerin yaygınlaşması bunun tam aksini göstermektedir. Ong'un anlatmak istediği; yazının, sözlü kültürü taklit edercesine iletişimin planlama evresinde kullanılmasıydı. Radyo ve televizyondaki konuşmacılar gayriresmî bir üslup kullanarak insanlar arası sözlü iletişimin ortak özelliklerini ve dolaysızlığını taklit etmeye çalışırlar. Ong'a göre ikincil sözlü kültürün aldatıcı tarafı "yaşadıklarımızın doğal olmasını sağlamak için onları iyice planlamamıza" ihtiyaç duymasıdır. Benzer şeyler karşılıklı etkileşimin sözlü kültürün izlerini taşıdığı ama kalıpların süregelen iletişimin kurulumundan ibaret olduğu bloglar ve web tabanlı tartışma forumları için de geçerlidir. Ayrıca günlük iletişimde sıklıkla kullandığımız 'mesajlarda', sözlü ve yazılı kültürün karmaşık biçimde iç içe geçişini görebiliriz.

Ong'un yakın tarihteki sözlü ve yazılı üsluplar arasındaki ilişkiye dair şüpheleri, iletişim yöntemlerimizdeki temel değişimlerin sonuçlarını işaret ediyor olabilir. 19. yüzyılda telgraftan başlayarak elektronik iletişimin gelişimini takiben yaşanan değişimlere ek olarak yakında gerçekleşecek değişimlerin rüzgârı da hissedilmeye başlandı. 20. yüzyılın ikinci yarısından 21. yüzyılın ilk zamanlarına kadarlık dönemde süregelen medya tartışmaları, matbaanın bulunmasının ve başlangıcında mucize gözüyle bakılan diğer teknolojilerin yeniden değerlendirilmesine yol açtı. Medyada yaşanan değişimlerin toplumsal ve kültürel alanda çok önemli sonuçlar doğurduğu genelgeçer bir kabul hâlini alırken bu sonuçların mahiyeti ve kapsamı hâlen tartışılmaya devam etmektedir. Bu sonuçlar öncelikli olarak siyasi mi yoksa psikolojik mi? Siyasi pencereden bakarsak demokrasiye mi yoksa diktatörlüğe mi hizmet ediyor? 'Radyo çağı' sadece Roosevelt ve Churchill'in değil,

9 *Sözlü ve Yazılı Kültür.* Çev. Sema Postacıoğlu Banon. Metis Yayıncılık, 2014. (ç.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

aynı zamanda Hitler, Mussolini ve Stalin'in de çağıydı. Psikolojik açıdan ele alırsak; okuma, dinleme ve izleme diğer insanlarla olan empati duygumuzu geliştiriyor mu, yoksa insanları kendi kabuğuna çekilmeye mi itiyor? Televizyon ve dijital medya; toplulukları yok mu ediyor, yoksa uzak mesafelere rağmen iletişim kurabilen yeni topluluk türleri mi yaratıyor?

Aynı şekilde okuryazarlık her toplumu aşağı yukarı aynı şekilde mi etkiliyor, yoksa toplumsal ve kültürel bağlamda değişiklik gösteriyor mu? Görülenin duyulandan ağır bastığı görsel kültürlerle, ses algısına hitap eden işitsel kültürleri birbirinden ayırmak mümkün müdür? Tarihsel olarak baktığımızda 'Büyük Ayrım' sözel ve yazılı kültürler arasında mı gerçekleşmiştir? Yoksa bu kavramı televizyon öncesi ve sonrası topluluklar için mi kullanmalıyız? Buhar makinesi ve sanayileşmenin ya da 'enformasyon çağı'nın bitleri ve baytları bu ayrımı nasıl etkilemiştir?

Daha Geniş Pencereden Medya

Yukarıdaki satırlarda neyin iletişim olduğu ve neyin olmadığını belirlemenin zorlukları üzerinde duruldu. Aynı zorluk 'medya' ve 'mecra' kavramları için de geçerlidir. Mecra ya da ortam[10] en dar anlamıyla, mesajın iletildiği teknolojik araç olarak tanımlanabilir. Telefon teli telefon görüşmesinin mecrasıyken, gazeteler makaleler için mecra görevi görmektedir. Çok farklı mecralarda taşınan çok sayıda mesaj olması, medyanın ne kadar birbiriyle ilişki içinde olduğunu anlamamızı sağlamıştır. Bir mecra belirli bir süre boyunca, düzenli olarak diğer bir mecrayı etkileyebilir. Bu gerçeği medyanın, iletişim ortamları olarak görülmesi olarak da genişletebiliriz. Örnek olarak sosyal medya, insanlara çevre ve arkadaş ortamı sağlamaktadır. Medya kavramının tüm bu dar ve geniş anlamlarının kökeni, zengin etimolojik tarihinde yatmaktadır ve zamanla farklı şekillerde kullanılır olmuştur.

Medya ile yoğrulmuş kentsel çevrelerin artışıyla, medyayı sadece mesaj taşıyıcısı olarak değil baştan uca bir bütün olarak görme düşüncesi öne çıkmıştır. 19. yüzyılın Paris'i gibi bir yerde bulunan pencereler, afişler, reklam panoları, gazete bayileri ve ilanlar insanları, medyayı sadece tezgâhtaki gazete ya da duvardaki reklam panosu olarak görmek yerine, daha kapsamlı bir biçimde düşünmeye itmiştir. Avrupa'nın kentsel çevrelerinin farklı deneyimlerine dair gözlemleri, çağdaşlık ve kapitalizm konusundaki analizleri için bir sıçrama tahtası görevi gören Alman Marksist eleştirmen Walter Benjamin

10 Medium, media kelimesinin tekil hâlidir, Türkçede karşılığı mecra ve ortam olarak kullanılabilir. Kitaptaki kullanım alanlarına göre her ikisine de yer verilmiştir. (ç.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

(1892-1940) ve Alman sosyolog ve felsefeci Georg Simmel (1858-1918) de bu konuya kafa yormuştur. 20. yüzyılda film ve yayımcılık endüstrisinin kurulmasıyla birlikte medyanın kapsamı biraz daha genişlemiştir. Bunlar basılı yayımcılıkla birlikte 'kitle iletişim araçları' olarak tanımlanmış ve 'kitleler' üzerinde güçlü, tek tip ve son derece zararlı etkileri olduğu düşünülmüştür. Sonraki zamanlarda görsel ve işitsel içeriklerin kamusal alana sızdığı ve kentsel yaşamı sonsuz bir 'çevresel medya' hâline getirdiği ekranlar ve kayıt altına alınmış müzik formundaki medya katmanları da bu tanıma dâhil edilmiştir.

Dijital medyanın doğuşu ve yayılması medyanın bağımsız mesaj taşıyıcısı olmanın ötesinde ve topyekûn değerlendirilmesine neden oldu. İnternet 'üst-mecra' olarak ve dijital teknoloji, kendisinden önceki iletişim araçlarını dijital kodlara çeviren bir standart olarak tanımlanmıştır. Her geçen gün çok daha fazla sayıda gazetenin, yazı, görüntü ve tasarımının dijital olarak yapıldığı ve sunulduğu dijital versiyonları yayımlanıyor. Dijital gazeteleri de interaktif tartışma alanları, sosyal medya grupları ile klip ve yayın formunda yer verdiği canlı görüntüler nedeniyle üst mecra olarak konumlandırabiliriz. Ana akım kültür içinde, teknolojik olarak daha serbest oluşumlara da rastlamak mümkündür. Eurovision Şarkı Yarışması gibi büyük çaplı bir eğlence organizasyonu, Yıldız Savaşları film serisi, Olimpiyat Oyunları gibi etkinliklerin tamamı teknolojik açıdan farklı iletişim ortamları içeriyor. 'Ortamlar arası', 'çapraz medya', 'tamamlayıcı medya', 'çoklu platform' ya da 'medya ekosistemi' gibi kavramların karmaşıklığını inceleyen araştırmaların işaret ettiği gibi, bu markaların medya bileşenleri arasında bir koordinasyon bulunmaktadır.

Daha geniş ölçekli ve daha karmaşık medya ortamlarına doğru giden tarihsel gelişmelerle birlikte teorisyenler 'medyayı' bir bütün olarak görmeye ve toplumda kendine özgü bir güç oluşturduğundan bahsetmeye başladılar. Örnek olarak savaş sonrası dönemdeki gelişmelere öncülük eden McLuhan, 1964 tarihli en ünlü eseri *Understanding Media*'da (Medyayı Anlamak) tarihe geçen görüşüne yer vermiştir: "Ortam mesajın kendisidir." Bu aslında özellikle yapılmış bir mübalağa, savaş sonrası Batı toplumlarında medyanın her an, her yere nüfuz eden bir güç inşa ettiğini vurgulamak için yapılmış bir retorik hamlesiydi. McLuhan'ın ortam tanımına elektrik ışıkları da dâhildi zira bariz şekilde bilgi taşıdığı hâlde herhangi bir mesajı yoktu. Medyanın, kişilerle dolu bir nevi çevre olarak tanımlanmasındaki ana yaklaşım, iletişim kavramına da çeşitli yollarla uyarlanmıştı. Kültür tarihçisi James W. Carey (1934-2006) McLuhan'dan etkilendiği gibi onu sağduyulu bir biçimde eleştirmesini de bilmiştir. 1970'li yıllarda iletişim ve kültür arasındaki ilişkiye

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

odaklanmış ve 1988 yılında saygın eseri *Communication as Culture*'ı (Kültürel Açıdan İletişim) yayımlamıştır. Carey, kitabında iletişimin, salt mesajların iletilmesini içeren dar tanımına karşı çıkmış ve ana unsuru ritüeller olan kültürel bakış açısına arka çıkmıştır. Ritüeller, 'iletişim' (communication) kavramının 'komünyon' (communion)[11] ile etimolojik benzerliği hakkında bize ipucu vermektedir.

Medya kuramı olarak bilinen şeyin sonraki örnekleri; teknolojiyi, sadece insanı değil aynı zamanda bazı bakımlardan insanın sınırlarını da büyüten bir güç hâline getirmede dijital teknolojinin rolüne vurgu yaptı. Alman medya kuramcısı Friedrich Kittler, "Medya vaziyetimizi belirler" savını öne attığı *Gramophone, Film, Typewriter* (Gramofon, Film ve Daktilo) kitabında, kod ve donanımın dijital ve bilgi kuramsal terminolojisinin dayandığı 19. yüzyıla kadar dönerek medyanın tarihsel kırılma noktalarını tartışmıştır. Kittler'e göre yazı teknolojisi yazan bir ele dayanıyordu, dolayısıyla kendi kendini ifade eden bir özneyle doğrudan bağlantılıydı. Ayrıca Kittler 19. yüzyılda pikap ve fotoğraf gibi analog kayıtlara elektrik teknolojisinin girmesini bir dönüm noktası olarak tanımlamıştır. Bu gelişmeler sonucunda yaratan elin yerini kayıt cihazları ve 'yaşamdan kesitlerin' depolanması almıştır. Bilgisayarın hayatımıza girmesiyle birlikte dijital medyanın temel fonksiyonları daha da arttı. Kittler'e göre bilgisayarlar kaydetmek ve depolamakla kalmıyor, aynı zamanda içeriği dağıtıyor ve anlamlandırıyordu. Örnek olarak arama motoru robotu da denilen algoritmalar tarafından yönlendirilen bilgisayar uygulamaları internetteki aramaları Google kurallarına göre yapar, tanımlar ve bize nasıl yaptıklarını tam olarak bilmesek de bilgiyi öyle sunar.

Kittler'in en az McLuhan'ınki kadar tartışmalı olan görüşleri, teknolojik determinizme dair suçlamaları alevlendirdi. Dijital teknolojiyi, teknolojinin toplumla ve insanla mümkün olan en derin etkileşimine tam bir örnek olarak görmek, daha az tartışma yaratacak bir görüş olacaktır. İnsanlığın makinelerle ilişkisine dair tartışmalar tarih ve toplum bilimleri alanlarında çok uzun zamandan beri devam etmektedir ve sıklıkla yapı ile toplumsal konumlar arasındaki karşıtlık olarak kavramsallaştırılmıştır. Bazıları bilgisayarların böyle sonuçlar doğurduğunu düşünmüyor. Bir tarafta bilgisayarın etkilerinin, görsel okuryazarlık ve bilgisayar okuryazarlığı da dâhil olmak üzere okuryazarlığın etkilerinden daha fazla olmadığını iddia edenler var.

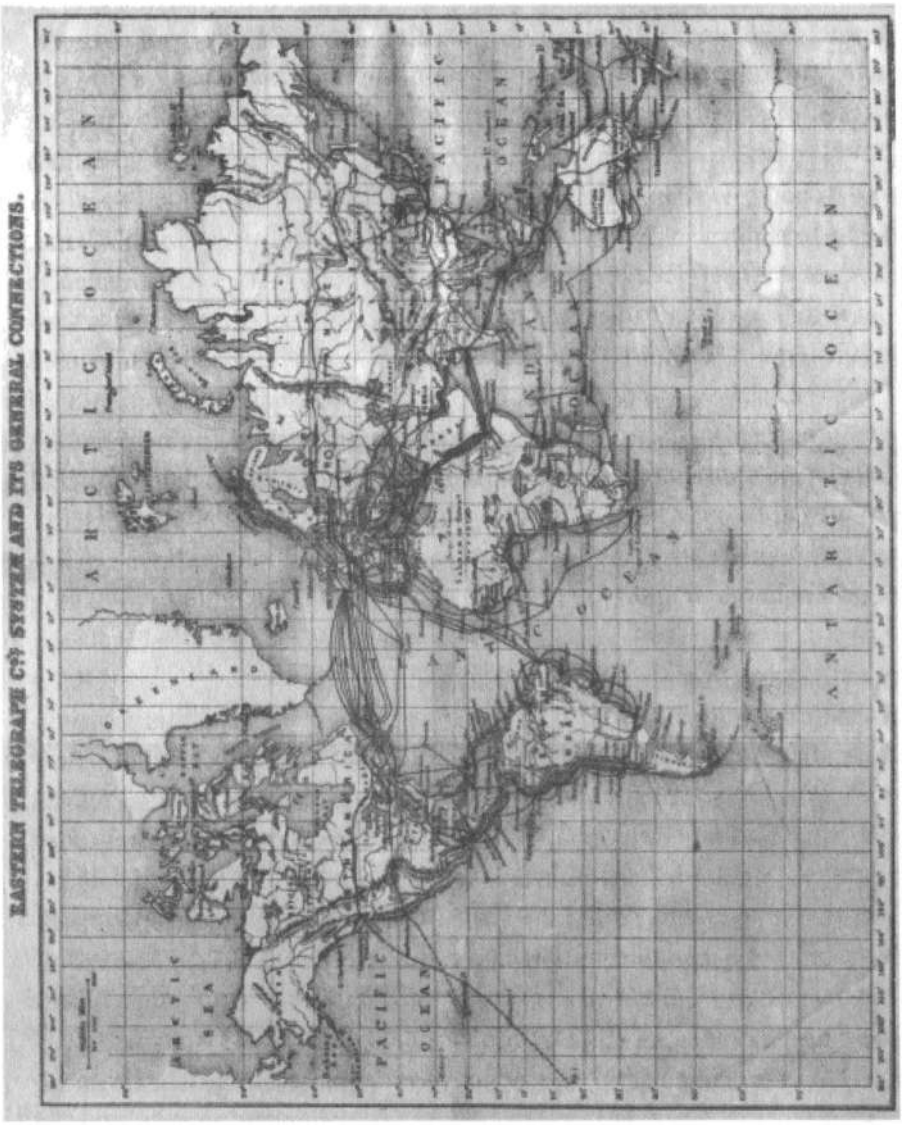
11 Hristiyanlıkta İsa'nın çarmıha gerilmeden önceki gece, havarileri ile yediği Son Akşam Yemeği'nin anıldığı ayin olan komünyon aynı zamanda paylaşma, cemaat gibi anlamlara gelmektedir. Yazarlar burada komünyon (communion) ritüeli ile iletişim (communication) kelimeleri arasındaki etimolojik benzerliğe işaret etmektedir. (ç.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Yalnızca bu araçları kullananlar için geçerli olan sonuçlar söz konusu. Diğer tarafta Goody ve Kittler gibi birbirlerinden farklı olanlar da dâhil olmak üzere, yeni bir iletişim ortamı kullanmanın kısa vadede olmasa bile uzun dönemde insanların dünya görüşlerini kaçınılmaz olarak değiştirdiğini savunanlar yer alıyor. Bir taraf diğerini; sıradan insanı edilgen, okuryazarlığın ya da bilgisayarlaşmanın etkisi altındaki unsurlar olarak görmekle suçluyor. Karşı suçlama ise basın dâhil olmak üzere medyanın, kültürü ve toplumu dönüştüren kurumlar olmaktansa edilgen ve kültürün ve toplumun sadece aynası olarak görülmesidir.

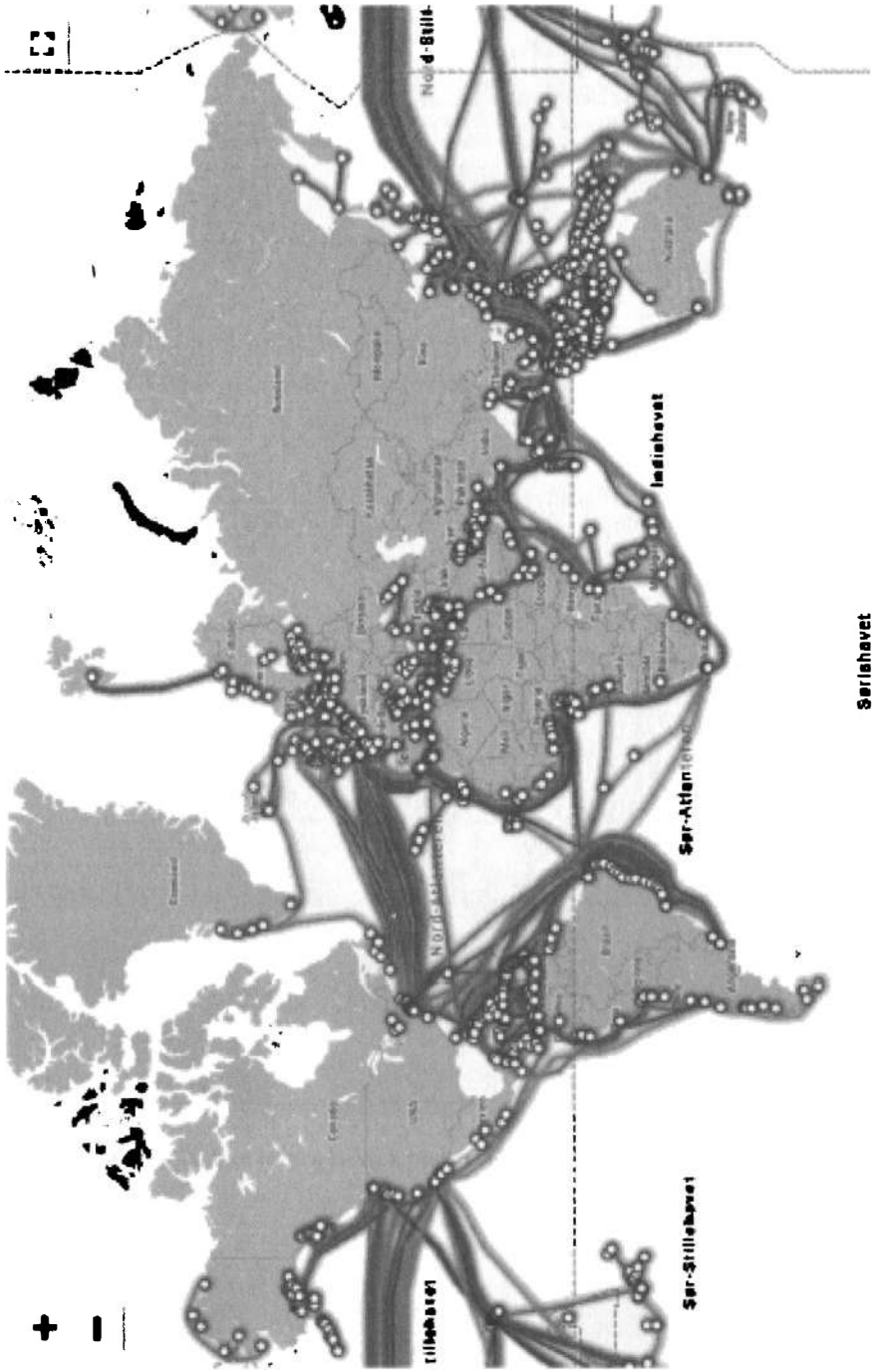
Yakın dönem medya kuramı ve medya tarihi çalışmalarında büyük ölçüde dijital medya üzerindeki görüşlerden kaynaklanan, ancak aynı zamanda daha geniş bir uygulama alanına sahip olan bir dizi kavram kullanıma sokulmuştur. Bunlardan biri de karmaşık bir sistemin içine dağılmış hâldeki ögelerin birbiriyle bağı anlamını taşıyan 'ağ'dır. Telgraf telleri, harekete geçmek için haber bekleyen terör örgütü hücreleri, bir binada yer alan yangın alarmı devreleri ve insan vücudundaki sinirleri, 'ağ' tanımına örnek olarak verebiliriz. Bu kavram internetin teknik standartlar ve İnternet Kuralları Dizisi'ni (IPS) oluşturan protokollerle birbirine bağlanan bilgisayar mimarisinden gelmiş ve özellikle sosyal medyanın yaygınlaşmasıyla popülerleşmiştir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Resim 3a: Doğu Telgraf Şirketinin küresel telgraf hatları, 1901.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Resim 3b: Fiber optik kablo ağı, 2019

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Ağ kavramı ayrıca telefon, telgraf ve yayımcılığın bağlaşık unsurlarını ve kurallarını betimlemek için kullanılmaya başlamıştır. Temelde, dağıtılmış ve birbirine bağlanmış ögelerin oluşturduğu iletişim sistemlerinin tamamı ağ olarak tanımlanabilir. Buna verilebilecek en eski örneklerden biri de Modern Çağ öncesi toplumlarda kullanılan işaret ateşi zincirleridir. 1990'lı yıllarda sosyolog Manuel Castells (1942-) tarafından ortaya atılan 'ağ toplumu' kavramı küresel ölçekte eşzamanlı iletişime olanak sağlayan dijital ağlar tarafından yönetiliyordu. Castells'in 'enformasyon çağı' söyleminde kapitalizmin ileri aşamasının ürünü olan bu medya ağları; kapitalist örgütlenmenin ve üretimin ağ hâlini almış biçimlerinin oluşmasına ve belirgin bir çağdaş toplum yapısının doğmasına yol açmıştır.

Ağ kavramıyla bağlantılı olan ve kimi zaman onu da içine alan altyapı kavramı, medya kuramsal ve medya tarihsel araştırmalarda ön plana çıktı. Bir internet bağlamında altyapı, verinin taşınması için fiber optik kablolar, sunucu depolama alanları ve söz konusu olan mobil internetse baz istasyonları gibi maddesel unsurlarla tasarlanır. Bu somut ve maddesel mana günlük dile yerleşmiştir ve sıklıkla kullanılır. Örneğin yollar veya su tesisatı hakkında konuşurken de altyapı kelimesini kullanırız. Ayrıca yazılım ve donanım mühendisliği ile içerik tasarımı ve yönetimi gibi internet ağlarının kurulması ve devamlılığının sağlanması için yapılan işlerin bütünü için de altyapı kavramını kullanabiliriz. Bu anlamda altyapılar, tıpkı ağlar gibi sosyal hayatın bir parçasıdır ve onun tarafından şekillendirilir. İnternet, sosyal medya platformlarının kullanıcı dostu ortamlarındaki soyut sohbetlerden ibaret değildir. Mikroçiplerin düzgün çalışması için gereken soğuk ortamlarda sunucuları kuran ve devamlılığını sağlayan çalışanların gerçek iş gücü de internetin bir parçasıdır.

Altyapılar, çok aracılı iletişimin mekânsızlığının ve soyutluğunun aldatıcı olabileceğinin iyi bir örneğidir. Birinin 'bulut'a dosya yüklemesi, o bilginin uzay ve zaman içinde yerleştirilmiş insanların ve şirketlerin bakımına bırakılması ve dosya yükleyiciye gerçek bulutlar kadar saydam gelecek kurallara uygun hareket edilmesi anlamına geliyor. Kullanıcılar için altyapı görünmeme eğilimindedir. Bu da medya araştırmacıları Lisa Parks ve Nicole Starosielski'nin üreticilerin ve dağıtıcıların gücünü vurgulamak için kullandığı 'kritik altyapı çalışmaları' terimini daha da önemli hâle getirir. Şu anda Avrupa, Amerika ve Asya'da interneti birbirine bağlayan denizaltı fiber optik kabloların küresel altyapısının, bu yazının yazıldığı sırada kamu yararına hizmet etmek için var olan bir kuruluş değil, ticari bir şirket tarafından işletiliyor olması büyük önem teşkil etmektedir.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Medya ve iletişim altyapılarına yönelik bir kaygı; ilginin mesajdan, içerikten ya da metinden sapıp maddeye, nesnelere ve bunların mesajın öznesiyle birlikte nasıl şekillendiğine kaymasıdır. Bu noktada, tarihçiler tarafından araştırılan 'hareket' ve 'dağıtım' konuları dikkat çekmektedir. 18. ve 19. yüzyıllarda sanayileşme sayesinde, iletişimin medya ve ulaşım alanında yeni altyapıları ortaya çıktı. Belçikalı sosyolog Armand Mattelart (1936-) tarafından 1994 yılında kaleme alınan *The Invention of Communication*'da (İletişimin İcadı) dijital çağdan önce medya ağlarının ve altyapılarının modern tarihi sunulmaktadır. Mattelart bu eserinde değişime yönelik itici gücün ordudan, kapitalist sistemin çıkarlarından ve ulus devletlerin karmaşık iletişim biçimlerinin daha verimli çalışmasını sağlama ihtiyacından doğduğunun altını çizmişti. Mattelart ayrıca 17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa'daki ulus devletleri destekleyen iletişim ağlarının; daha iyi yollara, köprülere ve kanallara ve nesnelerin, insanların ve bilginin ülke çapında taşınmasını sağlayan altyapılara nasıl bel bağladığını gösterdi. 19. yüzyıl ise kıtalar arası hareket etmeye olanak sağlayan tren ve telgrafın doğuşuna sahne oldu. Bu teknolojiler sayesinde oluşan iletişim ağları, insanlığın gelişimine ve dünyadaki tüm insanların birbiriyle buluşabilmesine dair umutları da beraberinde getirdi. Bununla birlikte bu ağlar bazı ülkeleri ve şehir merkezlerini, ağların standartlarının ve kurallarının merkezi hâline getirdi. İngiltere'nin bir sömürge imparatorluğu olarak altın çağını yaşadığı dönemde, küresel zaman ölçütü olarak senkronizasyon noktası olan 'Greenwich saati'nin Londra'da konumlandırılması tesadüf değildir.

Küresel zaman ölçütü olmak, sadece yerkürenin diğer kültürlerinde değil aynı zamanda doğanın kendisi üzerinde de güç ve kontrol imkânı sağlayan bir hamleydi. Medya ortamı da bir açıdan doğal bir ortamdır. Medya kuramcısı ve tarihçi John Durham Peters'a göre medya, varoluş koşullarını sağlama açısından baktığımızda doğaya çok yakındır. Peters insanlığın varoluşunun devamlılığını sağlamalarından ötürü gökyüzü, su ve ateşi medya olarak değerlendirir. Bu söylem medya kavramını, kökleri tam olarak doğal yaşama dayanan en eski anlamlarından bazılarına geri döndürmek anlamına gelir. Bugün hâlen havanın, ses için veya gıda çözeltilerinin, bakteri için bir mecra olduğu söylenebileceğinden bu iddia geçerliliğini sürdürmektedir. Bu derece kapsayıcı bir tanımlama bu kitabın da ötesini içine almakla birlikte altında ne yattığını bilmekte fayda vardır: doğal yaşamın 'derin tarihi', bugün Antroposen Çağ (İnsan Çağı) olarak adlandırılan istikrarsız gelecek ve tüm bunlara nasıl ortam hazırlandığı ve hazırlanacağı.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

2

Kendi Bağlamlarında Matbaacılık

Bu ve bundan sonra gelen bölüm Avrupa'nın, tarihçilerin 'Erken Modern Çağ' olarak adlandırdığı, yaklaşık 1450-1789 yılları arasını yani matbaa devriminden Fransız ve Sanayi devrine kadar geçen dönemi işlemektedir. 1450 yılı, Mainz'li Johann Gutenberg'ün kendi memleketi Rhineland'ın üzüm preslerinden ilham alarak, değiştirilebilir metal harfler kullanılan matbaayı geliştirdiği yaklaşık tarihtir.

Matbaanın Yayılması

Çin ve Japonya'da çok uzun bir zamandır, bilinen en geç tarihiyle 7. yüzyıldan itibaren, 'kalıp baskı' olarak bilinen, oyulmuş bir ağaç kalıbı ile belirli bir metnin tek bir sayfasını basmaya yarayan bir yöntem kullanılıyordu. Bu yöntem 20-30 harften oluşan bir alfabeden ziyade binlerce kavram-yazı (ideogram) kullanan kültürlere uygundu. Belki de bu nedenle Çinlilerin 11. yüzyılda hareketli tip baskı makinesini bulmalarının onlar için önemli bir sonucu olmamıştır. Bununla birlikte 15. yüzyılın başlarında Koreliler, Fransız bilim insanı Henri-Jean Martin'in (1924-2007) *The History and Powers of Writing* (Yazının Tarihi ve Kudreti) adlı eserinde "şaşırtıcı derecede Gutenberg'inkine benzeyen" diye betimlediği bir hareketli tip baskı makinesi buldular.

Doğu'da yaşanan bu gelişmeler Batı'da matbaanın icadını hızlandırmıştı. İrlandalı siyaset bilimci Benedict Anderson'ın (1936-2015) "matbaa kapitalizmi" diye adlandırdığı şey, Doğu Asya'da Gutenberg'den önce yaygınlaşmaya başlamıştı. Tam okuryazarlığın seçkinlerle sınırlı olduğu Çin'deki şehirlerde 18. yüzyılda sıradan vatandaşlar yaklaşık 2.000 ideogramı tanıyabiliyor ve dolayısıyla da basit metinleri anlayabiliyorlardı. Erkek nüfusun %30'u 'işlevsel

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

okuryazarlık' olarak adlandırılan bu yetiye sahipken, kadınlarda bu oran %2'ye kadar düşüyordu. Bu okurların taleplerini karşılamak için özellikle 16. yüzyıldan itibaren başta Fukien bölgesinde olmak üzere ticari matbaalar şarkılar, hikâyeler ve basit ansiklopediler bastı. 1870'lerde silindir baskı makinelerinin Batı'dan Şangay'a girmesiyle birlikte Çin'deki matbaa kapitalizmi yeni bir biçim aldı. Çin'de kitap üretim metodolojisi bir buçuk nesil içinde kalıp baskıdan tipo baskıya geçti. 1600 yılından itibaren Japonya'da halk tabanına yayılmış basılı malzemelerde patlama yaşandı. Bugün koleksiyoncuların peşinde koştuğu 18. yüzyıl Japon baskıları aslında dönemin aktörlerini, çay evlerini, fahişelerini ve sake markalarını tanıtan posterlerdi.

Matbaacılık Avrupa'ya, diasporadaki Alman matbaacılar aracılığıyla yayıldı. 1500 yılına gelindiğinde 80'i İtalya'da, 52'si Almanya'da ve 43'ü Fransa'da olmak üzere Avrupa'da 250'den fazla yerde baskı makinesi kurulmuştu. Matbaa makineleri 1466'da Basel'e, 1467'de Roma'ya, 1468'de Paris ve Pilsen'e 1469'da Venedik'e, 1473'te Leuven, Valensiya, Krakov ve Budapeşte'ye, 1476'da (Londra şehir merkezinden ayrı olarak) Westminster'a ve 1477 yılında Prag'a ulaşmıştı. Bu makineler 1500 yılına kadar 27.000 baskı yaptı. Her bir baskının ortalama 500 kopya çoğaltıldığı düşünülürse, o tarihlerde 100 milyon insanın yaşadığı Avrupa'da yaklaşık 13 milyon kitabın dolaşımda olduğunu söyleyebiliriz. Bu kitapların 2 milyonu sadece Venedik'te basılırken, 1500 yılında 181 matbaaya sahip Paris ise bir diğer önemli merkezdi.

Buna karşılık, matbaanın Rusya'ya ve genellikle Kiril alfabesi kullanılan ve okuryazarlığın ruhban sınıfıyla sınırlandırıldığı bir bölge olan ve bugünkü Sırbistan'ı, Romanya'yı ve Bulgaristan'ı içine alan Ortodoks Hristiyan dünyasına girişi yavaş oldu. 1564 yılında Polonya'da eğitim görmüş bir Beyaz Rusyalı, Moskova'ya baskı makinesi getirdi ancak çok geçmeden basımevi halk tarafından yok edildi. Bu yaklaşım 1686-1725 yılları arasında hüküm süren Çar 1. Petro'nun (Büyük Petro) çabaları sayesinde 18. yüzyılın başlarında değişti. 1. Petro 1711 yılında Petersburg'da bir matbaa kurdu, bunu 1719 yılında Petersburg ve Moskova'da kurulan Senato Matbaaları, 1721'de Deniz Harp Okulu Matbaası ve 1727 yılında kurulan Bilimler Akademisi Matbaası takip etti. Bu matbaaların kuruluş yerleri göz önüne alındığında Çar'ın, Rusları modern bilim, teknoloji ve özellikle de askerî teknoloji alanlarına sokmak için okuryazarlık ve eğitime önem verdiği anlaşılmaktadır. Matbaanın Rusya'ya bu kadar geç gelmiş olması, matbaanın bağımsız bir aktör olmadığını ve matbaa devriminin yalnızca teknolojiyle ilişkilendirilmemesi gerektiğini akla getirmektedir. Matbaanın yayılması için uygun toplumsal ve kültürel koşullar gerekiyordu ve ruhban sınıfı dışında okuryazarlığın yaygın

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

olmaması matbaa kültürünün yükselişi için ciddi bir engel oluşturuyordu.

İslam dünyasında her ne kadar muska ve tılsımlar uzun süredir kalıp baskı yöntemi ile üretiliyor olsa da erken modern çağ boyunca matbaaya karşı olan direnç devam etmişti. Hatta Müslüman ülkelerin, matbaanın Çin'den Batı'ya geçişine engel teşkil ettiği düşünülmüştür. 16. yüzyılın ortalarında İstanbul'da görev yapan bir sefirin anlattıklarına göre Osmanlı Türkleri dinî kitapların basılmasının günah olduğunu düşünüyordu. 1512-1520 yılları arasında tahtta olan Padişah 1. Selim 1515 yılında bir fermanla matbaa kullanılmasına idam cezası getirmişti. 1574-1595 yılları arasında hüküm süren Padişah III. Murat 1500'lü yılların sonlarında dinî içerikli olmayan ve Arapça harflerle basılmış kitapların satışına izin verdi. Ama bu kitaplar büyük olasılıkla İtalya'dan getiriliyordu. İngiliz tarihçi Francis Robinson'ın ifade ettiği gibi aslında sorun matbaanın, İslam dünyası için çok önemli olan "bilginin kişiden kişiye aktarımını sekteye uğratmasıydı".

Bazı Avrupalılar matbaacılık alanındaki teknik üstünlüklerinden gurur duyuyordu. 1618-1677 yılları arasında yaşamış, Londra Kraliyet Derneğinin ilk başkanı olan ve bilimsel iletişimle profesyonel anlamda ilgilenen Henry Oldenburg, matbaanın yokluğu ile diktatörlük arasında bir bağlantı saptayarak 1659 tarihli mektubunda şu sözlere yer vermiştir:

"Büyük Türk, tebaasına gelince bir bilgi düşmanı kesilir çünkü etki altına alabileceği kadar cahil bir halka sahip olması onun menfaatinedir. Üniversiteler başta olmak üzere yürütülen matbaa ve ilim çalışmalarının, Hristiyanlar arasındaki bölünmenin temel nedeni olduğu düşüncesinden yola çıkarak matbaa konusundaki katı tavrını sürdürecektir."

Matbaanın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki inişli çıkışlı tarihi, bu iletişim biçiminin ve görsel tasvirlerin önündeki engellerin gücünü ortaya koymaktadır. İlk Türk matbaasının kurulması 18. yüzyılı bulmuştur. Bu da yaklaşık olarak ilk Yahudi matbaasından 200 yıl ve 1567 yılında kurulan ilk Ermeni matbaasından 150 yıl sonraya denk gelmektedir. Protestan rahibiyken İslam dinine geçen bir Macar, padişaha matbaanın önemi üzerine bir yazı gönderdikten sonra, 1726 yılında dinî içerikli olmayan kitaplar basmasına izin verilmiştir. Hattatların ve dinî liderlerin karşı çıkmaları nedeniyle bu matbaa yalnızca birkaç kitap bastıktan sonra kapanmak zorunda kalmıştır. Osmanlı'nın ilk resmî gazetesi 1831 yılına değin kurulamamıştı ve bir İngiliz tarafından ilk resmî olmayan Türkçe gazetenin basılması 1840 yılını bulmuştu.

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Matbaanın Etkileri

İster sadece yeni baskı tekniği olarak ister barutun bulunuşuyla birlikte baktığımızda, hatta barut ve pusulayla birlikte bir üçlü olarak değerlendirdiğimizde bile, matbaanın bulunuşunu çığır açan bir icat olarak görme fikri eskimiştir. İngiliz felsefeci Francis Bacon'a (1561-1626) göre matbaa, barut ve pusula "bütün durumu ve baştan uca dünyanın çehresini ve şartlarını değiştiren" bir üçlüyken, bir nesil öncenin Fransız deneme yazarı Michel de Montaigne (1533-1592), okurlarına Çinlilerin "bin yıldır" baskı tekniğinin nimetlerinden yararlandıklarını hatırlatmıştı. Aslen Doğu Avrupalı bir sığınmacı olup Britanya'da yaşayan ve çok sayıda toplumsal ve kültürel reform tasarısını destekleyen Samuel Hartlib 1641 yılında kaleme aldığı yazısında "Matbaa sanatı bilgiyi öylesine yaygınlaştıracak ki, kendi haklarının ve özgürlüklerinin farkına varan sıradan insanlar artık baskıyla yönetilemeyecek" öngörüsünde bulunmuştu.

1640 yılında –pek çok modern çağ uzmanına göre 10 yıl kadar erken olsa da– matbaanın bulunuşunun 200. yıldönümü, 1740 yılında 300. yıldönümü kutlanmıştı. 1743-1794 yılları arasında yaşamış Marquis de Condorcet, 1795 yılında basılan ve dünya tarihini özetlediği ünlü eserinde matbaayı "insan türünün gelişimi" olarak tasvir ederek, tıpkı yazı gibi dönüm noktalarından biri olarak değerlendirmiştir. 1837 yılında Gutenberg'in Mainz'deki heykeli coşkulu kutlamalarla açılmıştı. "Top atışları eşliğinde heykelin örtüsünün kaldırıldığı törende okunan ilahiye bin kişi katılmıştı. Sonrasında kürsüden konuşmalar yapıldı, bunu akşam yemekleri, balolar, oratoryolar, kayık yarışları ve fener alayı takip etti... Ağzına kadar Ren şarabıyla dolu bardaklar Gutenberg'in şerefine kaldırıldı."

Buna karşın bazı yorumcular yeni dönemin hiç gelmemiş olmasını yeğlemişti. Yeni buluşa bir zafer gözüyle bakanlar olsa da kıyamet senaryoları üretilmeye başladı. Yeni teknoloji nedeniyle işleri tehdit altında olan yazmanlar, başından itibaren matbaanın gelişini onaylamadı. Kiliseye göre temel sorun matbaanın, toplumsal ve kültürel açıdan alt sınıflarda yer alan bireylerin, otoritelerin sözlerine güvenmek yerine dinî metinleri kendi başlarına araştırmalarına olanak tanımasıydı. İdareciler açısından bakıldığında ise Hartlib'in altını çizdiği sonuçlar göz önüne alındığında matbaanın pek de kutlanacak bir yanı yoktu.

17. yüzyılda gazetelerin ortaya çıkması matbaanın etkilerinden duyulan kaygıları arttırdı. Kitap denetçisi Sir Roger L'Estrange 1660'lı yıllarda İngiltere'de hâlen şu soruyu soruyordu: "Tipografinin bulunmasının Hristiyan

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

dünyasına yarardan çok zararı dokunmadı mı?" 1621-1678 yılları arasında yaşayan İngiliz şair Andrew Marvell ise 1672 yılında "Ey matbaa! İnsanlığın huzurunu nasıl da bozdun!" diye yazmıştı.

Düşünürler ya da daha genel ifade etmek gerekirse bilginin peşinde koşanlar başka sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. Rahatsız edici bir şekilde barutu çağrıştıran bir ifade olan, matbaanın bulunmasını izleyen enformasyon 'patlaması' internetin 21. yüzyılda yaptığı gibi, bilgiyi düzenleme ve yönetme anlamında yeni yöntemlere ihtiyaç doğurdu. Orta Çağ'ın başlarında temel sorun kitap yoksunluğu ve bulunan kitapların yetersizliğiydi. 16. yüzyıla geldiğimizdeyse kitap bolluğu bir sorun hâline geldi. 1550 yılında bir İtalyan yazar "Öyle çok kitap var ki, başlıklarını okumaya bile zamanımız yetmez" diye sızlanıyordu. Reformcu Jean Calvin'e (1509-1564) göre kitaplar, okurların içinde kaybolabilecekleri bir ormandı. Okurların rotaya ihtiyaç duyacağı bir okyanus ya da boğulmaktan kurtulmanın zor olduğu bir basılı malzeme seliydi. Dolayısıyla bugün "aşırı bilgi yüklemesi" diye adlandırdığımız sorunun tarihi çok eskiye dayanmaktadır. Kitaplar çoğaldıkça kütüphanelerin büyümesi gerekti. Kütüphaneler büyüdükçe raflarda herhangi bir kitabı bulmak zorlaştı ve kataloglar zorunlu hâle geldi. Katalogları derleyenlerin kitapları konuya göre mi yoksa yazarların isimlerine göre alfabetik olarak mı düzenleyeceklerine karar vermeleri gerekti. Katalogların güncel tutulması sıkı bir çalışma gerektiriyordu. 16. yüzyılın ortalarından itibaren kitapların içeriği hakkında bilgi vermek için kaynakçalar basılmaya başladı ama derlemelerin sayısı arttıkça, konu kaynakçaları giderek zorunlu hâle geldi. Kitapların sayısı bir insan ömrünün okumaya yetmeyeceği boyutlara ulaştığından, okurlara seçkin kaynakçalar yoluyla ve 17. yüzyılın sonlarından itibaren yeni yayınların incelemelerini içeren seçkin dergiler aracılığıyla kitap seçmeleri konusunda yardım edildi. Bu dergilerin sayısı arttıkça kitaplar konusunda bilgiye ulaşmak için başka yerlere bakma zorunluluğu doğdu.

Matbaayı bir zafer olarak görenlerle, ona bir kıyamet alameti olarak bakanların aynı dönemde yaşaması nedeniyle matbaanın sonuçları konusundaki tartışmalarda hassas bir teraziye ihtiyaç duyuldu. Viktorya dönemi tarihçilerinden Lord Acton (1834-1902) seleflerinden daha titizdi. Acton hem matbaanın bilgiyi çok daha geniş kitlelere ulaştırması gibi etkilerinin, hem de sonraki kuşaklara atalarının entelektüel çalışmalarını geliştirme olanağı sunması gibi dikey ve bütünsel etkilerinin üzerinde durdu. Acton 1895 tarihli '*On the Study of History*' (Tarih Çalışmaları Üzerine) adlı konuşmasında, matbaanın "Rönesans eserlerinin varlıklarını sürdürmesini, yazılı olan her şeyin herkes tarafından ulaşılabilir olmasını, Orta Çağ'ı karartan bilgiyi

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

saklama yaklaşımının bir daha asla tekrarlanmayacağını ve herhangi bir düşüncenin yok olamayacağını garanti altına aldığını" ifade etmişti. Daha yeni tarihli çalışmalar matbaanın bulunmasının, Avrupa şehirlerinin meslek yapısını değiştirdiğine işaret etmektedir. Örneğin matbaacılar okuryazarlığın zorunlu olduğu yeni bir zanaatkâr sınıfıydı. Kitap sayısındaki patlama nedeniyle kütüphanecilerin ve kitap satıcılarının sayısı arttığından düzeltmenlik diye bir meslek doğmuştu.

Tarihçilerden daha cüretkâr ve daha iddialı olan Marshall McLuhan işitsel vurgulamadan görsel vurgulamaya geçişin altını çizmiş ve hatta 'matbaa yoluyla baş ve kalbin birbirinden ayrıldığını' iddia etmiştir. McLuhan'ın yaklaşımının gücü ve zafiyeti kendi sunduğu 'matbaa kültürü' kavramında özetlenmektedir. Matbaa kültürü, yeni baskı buluşuyla o dönem yaşanan kültürel değişimler arasında bağlantılar olduğunu iddia etmekle birlikte, bu bağlantıların içeriğini ifşa etmez. Walter Ong 1958 tarihli *Ramus: Method and the Decay of Dialogue* (Ramus: Diyaloğun Tekniği ve Zayıflaması) adlı eserinde daha ihtiyatlı davranmakla birlikte, matbaanın uzun dönemde psikolojik sonuçlar doğuracağını iddia etmiştir. "Her ne kadar matbaanın bulunması genellikle düşüncelerin yayılmasını sağlaması üzerine yorumlansa da asıl büyük katkısı uzam ve söylem arasındaki ilişkide uzun süredir yaşanan değişimi daha da ileriye taşımasıdır." Ong aynı zamanda grafiklerin kullanımının artmasına ve iki kısma ayrıldığı için yüksek sesle okunması imkânsız olduğundan 'kulağa değil göze hitap eden' içindekiler bölümüne sahip 16. yüzyıla ait akademik kitapların görsel ve konumsal düzenlenmesine vurgu yapmıştır. Buna örnek olarak Robert Burton'ın *Melankolinin Anatomisi*[12] adlı kitabının birinci baskısının içindekiler bölümü verilebilir. Bilginin göze hitap edecek şekilde tasarlanmasına örnek olarak; zaman çizelgeleri, 16. yüzyıldan itibaren kullanılan astronomi tabloları ve ilk kez 17. yüzyılda basılan logaritma tablosu verilebilir.

Bu tür kitaplar son derece pahalıydı ve sadece küçük bir azınlığa hitap edecek derecede teknikti. Bununla birlikte 'el kitabı' gibi daha ucuz ve daha anlaşılır kitaplar da basıldı. Bunlar genellikle resimli kitaplardı fakat resimler önceden basılmış kitaplardan alınıyordu ve çoğunlukla metinle alakalı olmuyordu. El kitapları Modern Çağ'ın başlarında Avrupa'nın büyük bir kısmında ve 19. ile 20. yüzyıllarda bazı bölgelerde, 'seyyar satıcılar' ya da işportacılar tarafından satılan kitapçıklardı. Tarihçiler 1960'lardan beri, şeker paketlemek için kullanılan ham mavi kâğıtla ciltlenmelerinden ötürü "Mavi

12 *Melankolinin Anatomisi*. Çev. Merve Tokmakçıoğlu. Aylak Adam Yayınevi, 2016 (ç.n.)

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

Kütüphane" *(Bibliothèque Bleue)* olarak adlandırdıkları Fransız el kitaplarını araştırmaktadır. Bu kitapçıkların başlıca üretim merkezi Fransa'nın kuzeydoğusundaki Troyes'di ama seyyar satıcıların ticaret ağı sayesinde hem şehir merkezlerine hem de kırsal bölgelere dağıtımı sağlanıyordu. El kitaplarında en sık işlenen konular azizlerin yaşamları ve şövalyelerin aşk hayatıydı. Bu nedenle bazı tarihçiler, edebiyatın gerçeklerden kaçtığını, hatta bir tür sakinleştirici işlevi gördüğünü ve ayrıca ruhban ve aristokrasi sınıfları tarafından ve onlar için yaratılan kültürel modellerin zanaatkârlara ve köylülere yayılmasını temsil ettiğini düşünmüştü.

Tarihçilerin vardıkları bu sonuç, sorgulamaksızın kabul edilmeyecek kadar basittir. Öncelikle bu kitaplar sadece sıradan insanlar tarafından satın alınmıyordu. Aristokrat sınıftan kadınların da okurlar arasında olduğu bilinmekteydi. Ayrıca Mavi Kütüphane, okurlarının kültürünün tamamını kapsamıyordu, sözlü kültür büyük olasılıkla onlar için daha önemliydi. Dahası bu eserleri okuyanların ya da dinleyenlerin içeriğine nasıl tepki verdiklerini, örneğin kendilerini Charlemagne'la mı yoksa ona karşı çıkan isyancılarla mı özdeşleştirdiklerini bilemeyiz. Mavi Kütüphane araştırmalarının ortaya attığı sorulara karşın Fransa'da ve İtalya, İngiltere ve Hollanda'nın da aralarında bulunduğu diğer Avrupa ülkelerinde basılı malzemenin, daha önce değilse bile 17. yüzyıldan itibaren popüler kültürün önemli bir parçası hâline geldiği aşikârdır.

Adı Konmamış Bir Devrim?

Amerikalı tarihçi Elizabeth Eisenstein, ilk baskısını 1979 yılında yapan iddialı çalışmasında bir kuşağın bu konuya ilişkin çalışmalarını özetlerken matbaanın 'adı konmamış bir devrim' olduğunu ve bir 'değişim unsuru' olarak rolünün Rönesans, Reform ve bilimsel devrime dair geleneksel yaklaşımlarda yeterince yerini bulmadığını iddia etmişti. McLuhan ve Ong'un düşüncelerinden yararlanan Eisenstein, aynı zamanda bu düşünceleri tarihçiler ve kütüphanecilerden oluşan kendi meslek topluluğunun kabul edebileceği hâle çevirmişti. Eisenstein genelgeçer sonuçlar çıkartırken ihtiyatlı davranmakla birlikte, matbaanın bulunmasının uzun dönemli iki etkisi üzerinde özellikle durmuştu. Matbaanın birinci etkisi sözlü kültür ya da el yazmalarının dolaşımda olduğu dönemde değişken bir yapıya sahip olan bilgiyi standartlaştırıp koruma altına almasıydı. İkinci etkisi ise aynı konu hakkındaki birbirine zıt görüşlerin ulaşılabilir olması sayesinde bilirkişi eleştirisinin önünü açmasıydı.

Eisenstein bu noktayı açıklamak için septisizmini, geniş okuma yelpazesiyle

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

ilişkilendirdiği Montaigne'i örnek olarak verir. Ona göre "Montaigne'in başvurduğu yapıtlarda, önceki çağların Orta Çağ yorumcularından daha fazla 'çatışma ve çeşitlilik' görmesinin sebeplerinden biri de elinde çok sayıda metin olmasıydı."

Eisenstein'ın kitabı bir sentez olarak hâlen değerini korusa da yayımlanmasından bu yana geçen yıllarda, yazarın matbaanın icadını takiben devrim niteliğindeki değişikliklere yönelik iddiaları biraz abartılı görünmeye başladı. Öncelikle, ana hatlarıyla belirttiği değişiklikler Gutenberg'in İncil'inden, Diderot'nun *Encyclopédie*'sine (Ansiklopedi) kadar geçen en az üç yüzyıl içinde gerçekleşmişti. Sunum tarzları veya okuma alışkanlıklarına baktığımızda bu yeni iletişim aracına uyum süreci kademeli olarak gerçekleşmişti. Diğer bir deyişle yaşanan şey, bazı tarihçilerin Sanayi Devrimi'ni de tanımladığı şekilde ve İngiliz eleştirmen Raymond Williams'ın (1921-1988) tabiriyle 'Uzun Soluklu Devrim'di. Hızlı olmayan bir devrimin, devrim olarak kabul edilip edilmeyeceği başka bir enteresan tartışma konusudur.

Ayrıca bir de sebep sonuç ilişkisine bakmak gerekmektedir. Matbaadan değişimin baş aktörü olarak bahsetmek, yeni teknolojiyi kendilerine özgü amaçlar için kullanan yazarları, matbaacıları ve okurları hesaba katmadan, bir iletişim aracına gerekenden fazla önem vermektir. Matbaayı değerlendirirken, tıpkı sonraki yüzyıllarda televizyon gibi yeni iletişim araçlarında olduğu gibi, toplumsal değişimleri başlatan değil, yardımcı olan bir katalizör olarak görmek çok daha gerçekçi olacaktır. 18. yüzyılda kartvizit üretiminin ticarete yansıyan olumlu etkisi, kısa süreli basımların yarattığı teşvikten çok daha fazlaydı.

Üçüncü bir konu ise Eisenstein'ın matbaayı göreceli olarak yalıtılmış bir biçimde ele almasıydı. Oysa matbaanın bulunuşunun ve gelişiminin toplumsal ve kültürel sonuçlarını değerlendirmek için, medyaya bir bütün olarak bakmak gerekir. Farklı iletişim araçlarını birbirine bağlı bileşenler olarak görmek; onlara bir paket, repertuvar, sistem ya da –ister otoriter ister demokratik, bürokratik ya da kapitalist olsun– Fransızların deyimiyle 'rejim' olarak bakmak şarttır. Bir medya sistemi olmak, bir mecranın diğeriyle rekabet edebileceğini ya da diğerini taklit edebileceğini ama aynı zamanda onu tamamlayabileceğini unutmaksızın, belirli bir yerde ve belirli bir zamanda kullanılabilir olan farklı iletişim araçları arasındaki iş bölümünün önemini unutmamayı gerektirir.

Sistem, bazıları ancak uzun dönemde görülebilir olsa da, sürekli bir değişim içindeydi. Örneğin baskı teknolojisi Gutenberg'den sonra yerinde saymadı. Hollandalı yayımcı Willem Blaeu (1571-1638) 17. yüzyılda ahşap

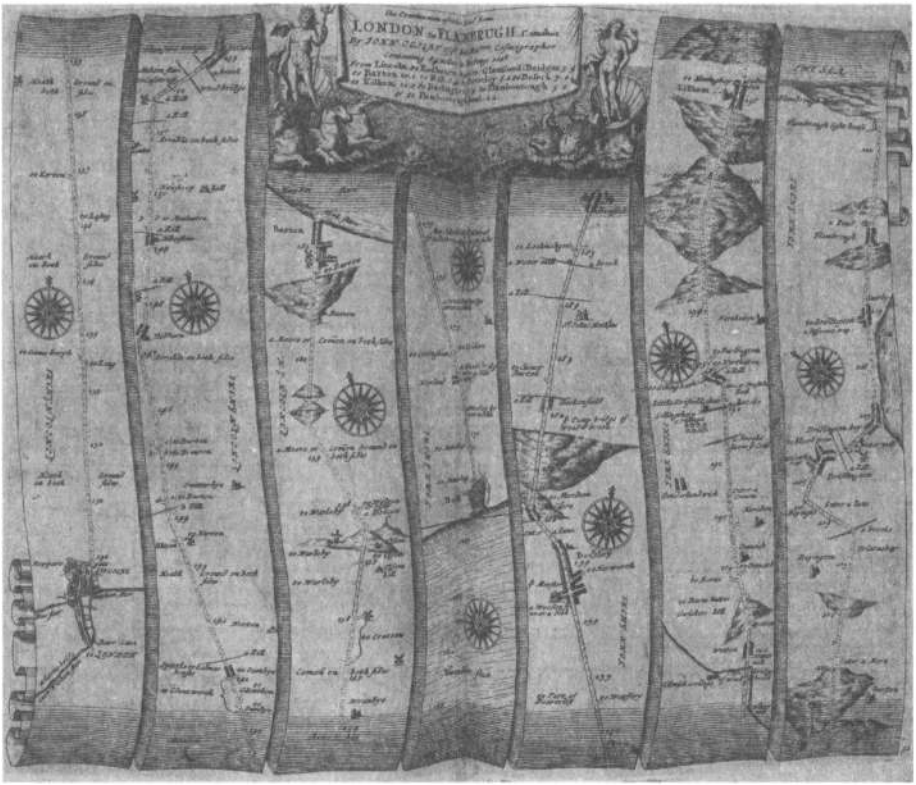
Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - https://rantey.org

baskı tasarımını geliştirmişti. Haritaları basmak için daha büyük baskı makineleri kullanılmaya başlandı. 1804 tarihli Stanhope demir el baskı makinesi normal üretim oranını iki katına çıkartırken, Alman mucit Friedrich Koenig'in (1774-1833) 1814 tarihli buharlı baskı makinesi Stanhope'un verimliliğini dört kat arttırdı.

Fiziksel İletişim

Medya sistemindeki değişimlerin, ulaşım sisteminde yaşanan değişimle, yani malların ve insanların kara ya da nehir, kanal ve deniz gibi su kaynakları aracılığıyla taşınmasıyla da ilişkilendirilmesi gerekir. Denizde ve karada iş gören tüccarlar, yanlarında ticaretini yaptıkları mallarla birlikte haber de taşıdıkları için enformasyon akışları ticari akışları izlemişti. Matbaa, Gutenberg'in Mainz'inden Frankfurt'a, Strazburg'a ve Basel'e kadar bütün Avrupa'ya Ren üzerinden yayılmıştı. 16., 17. ve 18. yüzyıllarda, kâğıt üzerindeki iletiler, Meksika ya da Peru'dan Eski Dünya'ya uzanan gümüş rotasında ya da Karayip'ten Londra'ya uzanan şeker rotasında ilerledi. 16. ve 17. yüzyıllarda ise ilk kez fiziksel iletişimle ilgili sorunların farkına varıldı. Rönesans hümanistlerinin Antik Roma'ya duydukları ilgi, Andrea Palladio'nun 1570 tarihli ünlü eseri *Four Books of Architecture*'da (Mimarlığın Dört Kitabı) da konu edilen Roma yollarına duyulan merakı da içeriyordu. Bazı ülkelerin yolları için rehberler basılmıştı. Bunlara örnek olarak Henri Estienne'nin 1553 tarihli *Guide des chemins de France*'sı (Fransa Yolları İçin Rehber) ve John Ogilby'nin 1675 yılında basılan *Britannia*'sı (Britanya) *(bk. Resim 4)* verilebilir. Britanya, yolların Ogilby'nin tabiriyle 'hayalî sarmallar' üzerinde gösterildiği ilk İngiliz yol atlasıydı. 1719 yılında bu haritaların daha küçük boyutta yapılan güncellenmiş baskılarının 1785 yılında 22. baskıya ulaşması, gezginlerin bu türden bir kitaba ihtiyaç duyduklarının yeterli kanıtıydı.

Avrupa'daki sistemde yaşanan temel gelişmeleri 18. yüzyılın ortasından önce kavramak zor olsa bile, idarecilerin yollara daha fazla önem vermeye başladıkları açıktır. Fransa'da 1600 yılı civarında yol sisteminin denetlenmesi için *Grand Voyer* isimli yeni bir resmî iş tanımı yaratıldı. Yolların bu kadar önemli hâle gelmesinin sebebi, Avrupa devletlerinin daha merkezî bir yapıya ulaşması sebebiyle kararların başkentten kırsal bölgelere hızlı ulaştırılmasını sağlamaktı. Modern Çağ'ın başlarında posta sisteminin hızla yayılmasının başlıca nedeni, tüccarların ve diğer vatandaşların yararlanmalarından ziyade siyasi yönetimlerin iletişime gösterdikleri ilgiydi.

Resim 4: John Ogilby, Britanya'dan bir yol haritası, 1675.

Modern Çağ'ın başlarında Avrupa'da deniz yoluyla ulaşım genellikle kara yolundan daha ucuzdu. Bir İtalyan matbaacının hesaplamasına göre, 1550 yılında Roma'dan Lyons'a bir dizi kitap göndermenin maliyeti kara yoluyla 18 *eskudo*[13] iken deniz yoluyla 4 *eskudo*ya mal oluyordu. Mektuplar genelde kara yoluyla taşınıyordu ama 17. yüzyılda Hollanda'da mektupların ve gazetelerin yanı sıra insanlar da kanallardaki mavnalar aracılığıyla taşınmaya başlandı. Ortalama hızları saatte 6,5 kilometrenin biraz üstünde olan bu mavnalar atlı bir postacıdan daha yavaştı. Öte yandan sunulan hizmet daha düzenliydi, daha sık sağlanıyordu ve daha ucuza geliyordu. Ayrıca yalnızca Amsterdam ile küçük kentler arasında değil, aynı zamanda küçük kentlerin birbirleriyle olan iletişimine de olanak tanıyor ve böylelikle bilgiye ulaşmada herkesi eşitliyordu. Ulaşım kanalları ile mesajların iletişimi arasındaki geleneksel bağ 1837 yılında elektrikli telgrafın bulunmasıyla koptu.

İletişim araçları Amerikalı siyaset bilimci Karl Deutsch'un (1912-1992) tabiriyle 'siyasal yönetimlerin sinirleri' olarak işlev görüyor ve özellikle büyük

13 *Eskudo (scudi)*: Tedavülden kalkmış bir para birimi (ç.n.)

devletler ve uzak topraklara yayılmış imparatorluklar için büyük önem arz ediyordu. 1519-1558 yılları arasındaki Kutsal Roma İmparatorluğu döneminde İspanya, Hollanda, Almanya ve İtalya'nın büyük bir kısmının yanı sıra Meksika ve Peru'ya hükmeden V. Karl iletişim sorununu çözmek için art arda Avrupa'ya geziler düzenlemiş, tahttan çekildiğini açıkladığı konuşmasında 40 yıllık imparatorluğu süresince 40 gezi yaptığına dikkat çekmişti. Karl, Benelüks ülkelerini on, Almanya'yı dokuz, İtalya'yı yedi, İspanya'yı altı, Fransa'yı dört, İngiltere'yi ve Kuzey Afrika'yı ise ikişer kez ziyaret etmişti. Orta Çağ'ın geleneksel göçebe krallık tarzı, Karl'ın ihtiyaçlarını karşılamıyordu. Artık 'kâğıt imparatorluğu' dönemi gelmiş, iletilerin ulaştırılması için düzenli bir sistem kurulmuştu. Belirli rotalar ya da posta yolları üzerinde insanların ve atların konuşlandırıldığı bir posta yapısı oluştuğundan buna posta sistemi adı verilmişti.

16. yüzyılda Avrupa posta sistemi, Tassis ya da Taxis adıyla bilinen tek bir ailenin hâkimiyetindeydi. Bugün uluslararası kullanımı olan 'taksi' terimi bu ailenin isminden türemiştir. 1490'lardan itibaren Habsburg hanedanlarının posta müdürü olan bu aile, sabit bir zaman çizelgesine göre çalışan bildiğimiz kurye sistemini geliştirdi. Bu zaman çizelgesi 1563 yılına gelindiğinde basılı hâle gelmişti. Bugün başka pek çok şeyin de merkezi olan Brüksel, bu sistemin ana merkeziydi. Bir rota Augsburg ve Innsbruck üzerinden Bolonya, Floransa, Roma ve Napoli'ye gidiyordu. Bir başka rota ise, Paris'e ve Fransa'dan geçerek Toledo ve Granada'ya uzanıyordu.

İletişimin Hızı

Sık aralıklarla at değiştiren özel kuryeler günde 200 kilometreye kadar yol alabiliyor, bu sayede önemli olaylara dair haberleri göreceli olarak hızlı bir şekilde ulaştırabiliyordu. Örneğin Aziz Bartalmay Yortusu Katliamı olarak bilinen 1572 yılında Paris'te Protestanların katledilişinin haberi, Madrid'e üç gün içinde ulaşmıştı. 'İvedilikle' yol almak bu dönemde sıkça kullanılan bir ifadeydi. Buna karşın, sıradan kuryeler saatte ortalama 10 ila 13 kilometre arasında yol aldıkları için iletilerin yerlerine ulaşması çok daha uzun sürüyordu. Normal bir kurye, mevsime bağlı olarak Roma'dan Milano'ya 2-3 günde, Roma'dan Viyana'ya 12-15 günde, Roma'dan Paris'e yaklaşık 20 günde giderken, Roma'dan Londra'ya ya da Krakow'a varması 25-30 gün alırdı. Yine normal bir kuryenin (1556 yılından itibaren İspanya'nın başkenti olan) Madrid'den Paris'e varması 11 gün sürerken, Madrid'den o sırada İspanya İmparatorluğu'nun bir parçası olan Napoli'ye varması 12-13 gününü alırdı.

1556-1598 yılları arasında tahtta olan, V. Karl'ın oğlu ve halefi II. Felipe'nin

döneminde İspanya İmparatorluğu, babasının dönemindeki kadar genişlemese de büyük Fransız tarihçi Fernand Braudel'in (1902-1985) 1949 tarihli ünlü eseri *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*'nda[14] "her gün yüzlerce buyruk ve haberin dağıtılmasını" gerektiren "muazzam bir deniz ve kara taşımacılığı girişimi" olarak betimlenmiştir. II. Felipe'nin stratejisi babasınınkinin tam karşıtıydı: Madrid'de ya da yakınlarında bir yerde olacak şekilde tek bir bölgede ikamet eder, gün içinde saatlerce masasında oturur ve sömürgelerinden gelen belgeleri okuyarak notlar alırdı. Tebaasının ona alaycı biçimde "kâğıt kralı" *(el rey papelero)* lakabını takması boşuna değildi.

Söz konusu belgelerin Felipe'ye ulaşma süresi büyük bir sorundu, aynı şekilde kendisinin buyruklarının alıcılara gitmesi de çok uzun zaman alıyordu. Braudel kitabında, 16. yüzyılda yaşamış devlet insanlarının ve elçilerin, mektuplarının ulaşması konusundaki takıntıları üzerinde önemle durmuştur. Bir memurun Ölüm'ün İspanya'dan gelmesini dilemesi, İspanyol idarecilerinin gecikme sorunlarıyla nam saldıklarının tezahürü olmuştur. Bu gecikmelerin tek sebebi II. Felipe'nin kararsızlığı değildi. Daha ziyade İspanya'dan Sicilya'ya kadar Akdeniz boyunca, Meksika ve Peru'ya kadar Atlantik boyunca ve kendi döneminde İspanya sömürgesi olduğu için adını ondan alan Filipinler'e kadar Pasifik boyunca hüküm sürmüş bir imparatorluğun yaşadığı iletişim sorunlarından kaynaklanıyordu. O tarihlerde bir geminin Akdeniz'i kuzeyden güneye kat etmesi, rüzgârlara bağlı olarak bir ya da iki haftayı, doğudan batıya kat etmesi iki ya da üç ayı bulduğu için Braudel dönemin Akdeniz dünyasını '60 günlük' dünya diye adlandırmıştı.

Şunu da eklemek gerekir ki, deniz yoluyla iletişim genellikle kara yolundan daha çabuktu. Söz gelimi İspanyolların, Meksika'da 'kraliyet yolları' dedikleri, Zacatecas'daki madenlerden Meksika'nın başkentine uzanan 'gümüş yolu' gibi yollar inşa etmeleri gerekti. Bu yolların adları bugün Kaliforniya'da ve New Mexico'da değişmeden kalmıştır. Doğu Avrupa'da Batı'ya kıyasla nüfusun daha az, kentlerin daha küçük ve daha az sayıda olması nedeniyle iletişim daha yavaştı. 1762-1796 yılları arasında hüküm süren Büyük Katerina dönemindeki Rus İmparatorluğu'nda, Petersburg'dan yollanan bir imparatorluk emrinin Sibirya'daki Kamçatka'ya ulaşması 18 ayı buluyordu. Dolayısıyla gönderilen cevabın başkente ulaşması için de bir o kadar süre gerekiyordu. Yaşanan iletişim sorunları, Modern Çağ'ın başlarında Avrupa'da, Rusya dışındaki imparatorlukların neden deniz yolunu kullandığını anlamamızı sağlıyor. Bunlara örnek olarak kıtalar arası topraklara sahip olan

14 *II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası.* Çev. Mehmet Ali Kılıçbay. Doğu Batı Yayınları, 2017 (ç.n.)

Portekiz, İspanyol, Felemenk, Fransız ve Britanya İmparatorlukları ile Baltık Denizi çevresinde kurulan İsveç İmparatorluğu'nu verebiliriz.

II. Felipe ve ondan sonra gelen imparatorlar, Meksika ve Peru'daki valilerle haberleşmek için Yeni Dünya'dan Sevilla Limanı'na gümüş taşıyan ve güvenlik için konvoy hâlinde seyreden gemilerin yıllık gidiş gelişlerine bağımlıydılar. Örneğin, Meksika'ya giden konvoy yazın denize açılır ve Yeni Dünya'dan geri dönüş seferine sonbaharda başlardı. Mektuplar İspanya'dan Meksika'ya 4 ay, Lima'ya 6-9 ay arasında ulaşırdı; Filipinler'e varması ise iki yılı bulurdu. İngiltere ile New England arasındaki haberleşme çok daha hızlı olmasına karşın, mektuplar kaybolabiliyor ya da gecikebiliyordu. 1649 yılının Mart ayında I. Charles'ın idamını haber veren bir mektup, New England'a ancak Haziran ayında varmıştı. Kaybolma riskine karşılık, mektupları birkaç kopya hâlinde farklı gemilerle yollamak sık başvurulan bir yöntemdi.

Atlas Okyanusu boyunca, özellikle de Britanya İmparatorluğu nezdinde iletişimi hızlandıracak gelişmelerin yapılması 18. yüzyılı bulmuştu. İngiltere ile Kuzey Amerika arasındaki deniz trafiği 1680'lerden 1730'lara gelindiğinde iki katına çıkmıştı. 1702 yılında Londra'dan Barbados'a ya da Jamaika'ya mektup taşıyan bir gemi sistemi kuruldu. 'Posta gemisi' adı verilen bu teknelerin her birinde yaklaşık 8.500 mektup taşınıyordu. Ayda bir düzenlenen seferler 100 gün sürüyordu. Sonuç olarak iletişim yolları açısından bakıldığında II. Felipe döneminde Atlas Okyanusu, Akdeniz ölçüsünde küçülmüştü.

Atlas Okyanusu'nu geçen gemiler sadece mektup değil, kitap ve gazete de taşıyordu. Kitaplar ağır nesneler olduklarından, nüshaların çoğu üretildikleri yerin yakınlarında kalırdı. Bununla birlikte uzak mesafelere dağıtımı yapılan kitaplar olduğuna dair kanıtlar da mevcuttur. Örneğin 16. yüzyılda ruhban sınıfının onaylamamasına rağmen, Meksika ve Peru'ya şövalyelerin aşk hayatına dair romanlardan çok sayıda ulaştırılmıştı. 1540 yılında bir matbaacının Mexico City'deki dükkânında popüler roman *Amadis de Gaula*'nın 446 nüshası vardı. Aynı kitap 1583 yılında Lima'nın en popüler eserlerinden biriydi. 1600 yılında yine bir aşk romanı olan *Pierres y Magalona*'nın en az 10.000 nüshası Mexico City'ye ulaşmıştı. Buna karşılık Püriten New England'da daha çok talep gören eserler, vaazların basılı hâlleriydi. Rahip Increase Mather (1639-1723) gibi pek çok kişi posta yoluyla Londra'dan düzenli aralıklarla, çok sayıda kitap alırdı. İngiliz İç Savaşı sırasında Boston'a haberleri özetleyen tek sayfalık raporlar gönderildi. 18. yüzyılın başlarında haberlerin düzenli bir biçimde ulaşması *Boston Newsletter* (1704) gibi yerel tek sayfalık gazetelerin doğmasına yol açtı. Böylece Avustralyalı tarihçi Geoffrey Blainey'nin tabiriyle "mesafe tiranlığı" büyük ölçüde zayıflamış oldu.

Sözlü İletişim

Zaman zaman baskı makinesinin bulunmasının, Avrupa kültürünün sözel doğasını değiştirmediği ileri sürülmektedir. Elinizdeki kitabın göstermeye çalıştığı gibi, bu iddia abartılıdır ve Avrupa kültürünü tek bir iletişim aracı üzerinden tanımlamak yanıltıcıdır. Bununla birlikte bu abartılı ifadenin altında yatan önemli bir nokta vardır. Sözlü iletişim ve özellikle de 'sözlü edebiyat'ın önemine dair yazılmış çok sayıda bilimsel esere rağmen, sözlü iletişim ortamının erken Modern Çağ Avrupa tarihindeki yeri ve görsel kültürde yaşanan değişimle ilişkisi layığıyla işlenmemiştir.

Orta Çağ'da Hristiyan kiliselerinin merkezinde kürsü değil sunak yer alıyordu. Ancak genel kabul vaizlik yapmanın papazlara ait bir görev olduğuydu ve rahipler kiliselerde olduğu gibi sokaklarda ve kent meydanlarında da vaaz verirdi. Pazar ayinleri *(sermones dominicales)* ile festival günleri yapılan ayinler *(sermones festivi)* birbirinden farklıydı. Vaazın tarzı dinleyenlerin şehirli mi taşralı mı, ruhban sınıfından mı yoksa halktan mı olduğuna göre değişir; sade ya da süslü, ciddi ya da eğlenceli, ölçülü ya da coşkulu yapılacağına kitleye göre karar verilirdi. Kısacası sözlü iletişimin olanakları 16. yüzyılda bilinen adıyla 'kilise retoriğinin' ustaları tarafından bilinçli bir şekilde kullanılırdı. Sosyolog Zygmunt Bauman (1925-2017), Katolik Kilisesi'nin vaaz kürsülerini 'kitle iletişim aracı' olarak tanımlayacak kadar ileri gitmişti. Reform hareketinden sonra hem Protestanlar hem de Katolikler için pazar ayinlerinin önemi giderek arttı. Her ne kadar Martin Luther (1483-1546) yeni baskı makinesini "Tanrı'nın en büyük lütfu" olarak göklere çıkartsa da, Kilise'yi hâlen "bir yazı mekânı değil, konuşma mekânı" olarak görüyordu. Londra'daki St Paul's Katedrali'nin başrahibi şair John Donne'nin (y. 1572-1631) de aralarında olduğu bazı vaizler, kitleleri peşinden sürüklüyordu. Vaaz kültürünün halk üzerindeki etkisi özellikle Trento Konsili'nden sonra Romalı Katolikler tarafından da kabul edilmişti. Ayrıca XIV. Louis'in maiyetinde Jacques Bossuet (1627-1704) gibi büyük Katolik vaizler yer almıştı. Bazıları iki-üç saat süren bu vaazlara halkın bir kısmının duyduğu hayranlık, o dönemin günlüklerine de yansımıştı. Siyasal iktidarlar özellikle kırsal alanlarda, bilgiyi aktarma ve halkı riayet etmeye yönlendirmede vaaz kürsülerinin öneminin farkındaydı. Kraliçe I. Elizabeth "kürsülerdeki konuşmaların kendisiyle ahenkli" olmasının öneminden bahsetmişti. Kraliçeyle hemfikir olan I. Charles, kültürel hegemonya kavramının ilk ifadelerinden biri olarak klasikleşen cümlesinde şöyle demişti: "Barış zamanlarında, insanlar kılıçtan ziyade vaazlarla yönetilir."

Sözlü iletişimin bir diğer türü de akademik alandaydı. Retorikçiler, konuşma ve beden dili kullanma sanatının yazı sanatı kadar önemli olduğuna inanırdı. Modern Çağ'ın ilk zamanlarında Avrupa'da jestler çok ciddiye alınırdı ve okullarda retorik disiplinin bir parçası olarak öğretilirdi. Jestler, İtalyan hukukçu Giovanni Bonifacio'nun 1616 tarihli *The Art of Gesture* (Jest Sanatı) adlı çalışmasından, İngiliz hekim John Bulwer'ın 1644 yılında 'el retoriği' ya da 'elin doğal dili' üzerine kaleme aldığı *Chirologia*'ya (Elin Doğal Dili) kadar çok sayıda bilimsel çalışmaya konu olmuştu. Okullarda Latince konuşmaya çok önem verilirdi, öğrencilere akıcı konuşma pratiği kazandırmak için öğretmenler tarafından diyaloglar ve oyunlar yazılırdı. Üniversitelerdeki eğitim; konferanslar, öğrencilerin mantık becerilerini sınayan münazara ve tartışmalar ile öğrencilerin retorik güçlerini sınayan konuşmalar ve söylevlerle yürütülürdü. Bu dönemin akademik çevrelerinde sınav gibi yazılı denemeler neredeyse bilinmiyordu. Sözlü iletişimin bir başka önemli alanı ise şarkılar, özellikle de içinde bir hikâye barındıran balatlardı. Birinci bölümde üzerinde durduğumuz Milman Parry ile Albert Lord'un kuramları, Modern Çağ'ın başlarında Avrupa'da yayılan balatlarla doğrudan ilgilidir. İskandinavya ve İspanya'daki muadillerinde olduğu gibi Kuzey İngiltere'de ve İskoçya'nın güneyinde ünlü olan sınır (border) balatlarında belirlenmesi kolay kalıp ve temalar vardı. Örneğin 'kan kırmızısı şarap' ya da 'süt beyazı at', Homeros'un kullandığı 'şarap koyuluğunda deniz' kadar kalıplaşmış betimlemelerdir. Britanya balatlarında; mektup gönderme, kameriyede oturma, dörtnala at sürme ve bir araya gelemeyen âşıkların mezarlarında büyüyen çiçeklerin onları sonunda kavuşturması gibi kalıplar sürekli tekrar etmektedir. *The Bonny Earl of Murray* ya da *Barbara Allen* gibi bazı balatların farklı uzunlukta ve değiştirilmiş ifadelerle günümüze kadar gelmesi, Parry'nin anlatımındaki Yugoslavya'da olduğu gibi halk ozanlarının (büyük olasılıkla yarı doğaçlama olan) ezberden okumaya dayalı özgün tarzlarını geliştirdiklerine işaret ediyor.

Söylenti, işini son derece hızlı bir şekilde yapan 'sözlü posta hizmeti' olarak tanımlanmıştı. Bu yolla aktarılan iletiler, her zaman kendi doğallığında gelişmiyordu. Kimi zaman politik nedenlerle kasıtlı olarak yayılan bu haberler nedeniyle, çatışma dönemlerinde taraflar birbirlerini dedikoduları yaymakla itham ediyordu. Modern Çağ başlarında Avrupa'da doğal yoldan ya da bilinçli şekilde yayılmış söylentilerin en ünlülerinden üçünü ve etkilerini şöyle sıralayabiliriz: 1566 yılında Kuzey Fransa ve Hollanda'da meydana gelen ikonoklazm hareketi, 1680'lerde İngiltere'de 'Katolik Komplosu' ve Fransa kırsalında 1789 yılında yaşanan ve Fransız Devrim tarihçisi

Georges Lefebvre (1874-1959) tarafından 1930'larda derinlemesine incelenen 'Büyük Korku'. Son örnekte Fransız köylüleri arasında, İngilizlerin ya da aristokratların emriyle hareket eden çetelerin kendilerini katletmeye ya da tarlalarına zarar vermeye geleceğine dair yayılan haberler üzerine yaşanan panik anlatılmaktadır. Lefebvre söylentileri ciddiye almamak ya da doğru kabul etmek yerine bunların kronolojik ve coğrafi yönlerini araştırmış ve bunları toplumsal gerilimlerin kanıtı olarak kullanmıştı.

Bu dönemin sözlü kültürünü sadece beka ya da Ong'un tabiriyle 'sözlü kalıntı' meselesi üzerinden değerlendirmemek gerekir. Az ya da çok resmî tartışma gruplarını içeren yüksekokullar, bilimsel topluluklar, sergi salonları, kulüpler ve kafeler o tarihlerde sözlü iletişimi yapılandıran yeni kurumlardandı. Konuya ilişkin bilimsel çalışmalar üzerinden değerlendirirsek, karşılıklı konuşma sanatının bu dönemde yoğun bir biçimde geliştiğini söyleyebiliriz. Kitabevleri de sosyalleşme imkânı sağlayan mekânlardı. James Boswell ile Samuel Johnson, Tom Davies'in sahibi olduğu kitabevinin arka tarafındaki okuma salonunda tanışmışlardı.

Ticaretin gelişmesinin, özellikle de Brüj (1409), Anvers (1460), Lyons (1462), Amsterdam (1530), Londra (1554), Hamburg (1558) ve Kopenhag'ın (1624) da aralarında bulunduğu şehirlerde döviz hareketlerinin ve borsaların yükselişinin sözlü iletişim açısından önemli sonuçları olmuştu. Sefarad Yahudisi tüccar Joseph Penso de la Vega tarafından 1688 tarihli *The Confusion of Confusions*[15] (Karışıklığın Karmaşası) başlıklı İspanyolca bir diyalogda Amsterdam borsasına dair etkileyici bir anlatıma yer verilmişti. Diyalog, hisse senetlerini etkileyen spekülasyon alışkanlığının ve 'boğa-ayı' piyasalarının o dönemde bile yaygın olduğunu anlatmaktadır. Dolayısıyla fiyatları yükseltmek veya düşürmek için bilinçli biçimde söylenti yaymak da normal bir uygulamaya dönüşmüştü. Menkul kıymetler borsasının istikrarsız yapısını, ani değişimlere yatkınlığını kısmen de olsa sözlü iletişim araçları üzerinden açıklayabiliriz. Bu konuda yaşanan en net örnek South Sea balonunun hızla yükselişi ve patlamasıydı. 1720 yılında Londra merkezli South Sea şirketinin hisseleri spekülasyon etkisiyle hızla yükselip aynı yıl içinde düşmüştü. Bu olgu günümüz borsalarında ve bankalarında hâlen yaşanmakta ve duyulmaktadır.

Sözlü iletişimin mekânları arasında tavernalar, hamamlar ve bu dönem için yeni bir olgu olan kahvehaneler de vardı. 16. yüzyılın sonlarında İstanbul,

15 Adı geçen diyaloğun yer aldığı kitap: *Olağanüstü Kitlesel Yanılgılar ve Kalabalıkların Çılgınlığı-Karışıklığın Karmaşası* adıyla Türkçe'ye çevrilmiştir. Çev. Ali Perşembe, Levent Cinemre. Scala Yayıncılık, 2017 (ç.n.)

sayısı 600'ü bulan kahvehaneleriyle ünlüydü. Hikâye anlatıcıları burada halkla buluşurdu. Parry ve Lord, 1930'larda ses kayıt cihazlarıyla ziyaret ettikleri Yugoslavya'daki *kafana*larda (kahvehane) bu alışkanlığın devam ettiğini gözlemlemiştir. 1702-1714 yılları arasında tahtta olan Kraliçe Anne zamanında, Londra'da 500'den fazla kahvehane olduğu bilinmektedir. Bu mekânlarda bilimsel tartışmalara da rastlanırdı. Child's, Garraway's ya da Grecian kahvehanesine yolunuz düşseydi, Sir Isaac Newton'u (1642-1727) görebilir ya da dinleyebilirdiniz. Sigortacılık, bağımsız bir kurum hâline dönüşmeden önce 17. yüzyılın sonlarında bir kahvehane olan Lloyd's'da tartışılırdı. 18. yüzyılın ortasında William Hogarth'ın (1697-1764) da aralarında bulunduğu bir grup ressam Slaughter's kahvehanesinde bir araya gelirdi. 18. yüzyılda Paris'te *Café de Maugis*'in de aralarında olduğu gözde kafeler din karşıtları için bir merkez görevi görüyordu. 1689 yılında kurulan ve günümüzde hizmet vermeye devam eden *Le Procope* önde gelen Aydınlanma düşünürlerinin sıklıkla uğradığı bir mekândı. Pek çok şehirde yetkililer kahvehaneleri, siyasal iktidarı yıkmaya yönelik düşünceleri teşvik eden yerler olarak görerek gözetim altında tutmuştu.

Kulüpler ve kahvehaneler, hayalî sözlü iletişim topluluklarının oluşmasının önünü açtı. Bu toplulukların İngiltere'de en bilinen örneği *Spectator Club*'tır. Taşralı bir İngiliz beyefendisi, bir tüccar, bir rahip ve bir subayın da aralarında olduğu çeşitli karakterlerden oluşan kulüp, Joseph Addison (1672-1719) ve Richard Steele (1672-1729) tarafından 1711-1712 yıllarında yayıma hazırlanan *Spectator* dergisinin iskeletini oluşturmuştur. 1698 yılında Leipzig'de kurulan bir dergi, *The Curious Coffeehouse at Venice* (Venedik'in Meraklı Kahvehanesi) adını almıştı. Milano'da 1764-1766 yılları arasında yayımlanan *Il Caffe* dergisi ise İtalyan Aydınlanma Hareketi'nde önemli rol oynamıştı. Pek çok ülkede kahvehanelerde tiyatro oyunları sergilenmişti. Bunların içinde en ünlüsü, kahvehanedeki müşterilerin başka oyunları eleştirir rolde gösterildiği Voltaire'in 1760 tarihli komedisi *Le Café, ou l'Écossaise*'dir.

Benedict Anderson'ın *Hayali Cemaatler*[16] adlı kitabında öne sürdüğü gibi, 19. yüzyıl gazeteleri okurlarına bir ulusmuşçasına yaklaşarak ulus bilincinin oluşumuna katkıda bulunmuştu. *Bristol Postboy*'dan *Hamburgische Patriot*'a kadar kimi 18. yüzyıl gazeteleri, hayalî yerel cemaatlerin kurulmasına dayanak olmuştu.

16 *Hayali Cemaatler*. Çev. İskender Savaşır. Metis Yayıncılık, 2007 (ç.n.)

Okuryazarlık Bağlamı

Okuma ve yazmanın genellikle ayrı ayrı öğretildiği Modern Çağ'ın erken dönemlerinde, Avrupa'da yazının öğrenildiği ve kullanıldığı ortamların önemi oldukça aşikârdı. Okuryazarlığın ticaretteki yeri ile yazma ve matematik becerisi gerektiren iş hayatını anlamak için 14. ve 15. yüzyılların Floransa'sına bakmakta fayda vardır. Floransa'da özel abaküs okullarında, tüccar ya da sayman olacak erkek çocuklarına ticari hayattan örnekler kullanılarak yazma ve aritmetik öğretilirdi. Akdeniz'deki diğer şehirlerde olduğu gibi Floransa'da da noterlik kültürü hâkimdi. Yazılı belgelerin, özellikle de evlilik ve ölüm gibi durumlarda el değiştiren mal varlıklarının kayda geçirilmesi oldukça elzemdi. Floransa'da göreceli olarak halk arasında okuryazarlık ve günlük tutma, olayları tarihleriyle not etme geleneği oldukça yaygındı. Augsburg, Barselona, Bolonya, Londra, Nürnberg ve Paris gibi kentlerde de örneklerine rastlanan bu tarz kişisel belgelerde, kişilerin kendinden ziyade ailesine ya da yaşadığı kente yer verdiği görülüyordu. Bu belgeler kimi zaman el yazması biçiminde kentin bir mahallesinde yayılırdı.

Okuryazarlığın dinî bağlamı 17. ve 18. yüzyıllarda Protestan Avrupa'da oldukça yaygındı. Bu döneme dair en belirgin örneklerden biri, Kilise'nin her yıl sınav düzenleyerek her bir aile bireyinin ne kadar iyi okuyabildiğini ve din kitaplarına ne kadar hâkim olduğunu ölçtüğü Luteryen İsveç'tir. Sınav sonuçları; 'okumak üzere', 'çok az okuyor' ve benzeri notlarla, yetenek düzeyleri belirtilerek düzenli biçimde kayda geçirilmişti. Kayıtlar, özenle korunmaları sayesinde erken Modern Çağ okuryazarlık araştırmaları için eşsiz bir kaynak *(bk. Resim 5)* olmuştur. Başka şeylerin yanı sıra bu kayıtlar aynı zamanda, kırsal bölgelerdeki kadınlara ve çocuklara kadar yayılan okuryazarlık oranının, 1670 ila 1720 tarihleri arasında yürütülen geniş çaplı kampanyaların eseri olduğunu ortaya koymaktadır. Yine de bir bütün olarak baktığımızda; bu dönemde özellikle erkekler, şehirliler ve Protestanların oluşturduğu çok küçük bir okuryazar zümre olduğu, yazabilenlerin ise okuyanlardan da az sayıda olduğu görülmektedir. Bunun sonucu olarak 'aracılı okuryazarlık', yani okuma yazması olmayanlar için okuryazarlığın kullanılması önemli hâle gelmiştir.

Bu dönemde şehirlerde, tıpkı bugün ya da en azından yakın zamana kadar Mexico City ve İstanbul'da olduğu gibi, arzuhâlcilik yaygın bir meslekti. Bu kişiler sokakları mesken tutar ve yazmayı bilmeyenler için mektup oluştururur ya da kaleme alırdı. Örneğin Paris'te bu yazmanların bazıları Masumlar Mezarlığı'nda çalışırdı. İngiliz seyyah John Evelyn (1620-1706) mezarlıkta

çalışan bu kişileri şöyle tasvir etmiştir: "Yüksekçe ve geniş mezar taşlarını masa olarak kullanıp, memleketteki sevgililerine, ailelerine ve arkadaşlarına yazmak için kendisinden yardım isteyen hizmetçiler ve diğer eğitimsiz kişiler adına mektup kaleme alıyorlar." 18. yüzyılda Finlandiya'da okuryazar olmayan köylülerin, İsveç ordusunda asker olmamak için hükûmetle yazılı iletişime geçmesi gerekiyordu. Bu durumda o bölgenin din görevlisi, kâtip vazifesi gördüğü için çok önemli bir aracıydı.

1602 yılında Roma Valilik Mahkemesi'nde gerçekleşen, Giovanantonio isimli birinin 16 yaşındaki komşusu Margarita'ya yazdığı aşk mektubuyla ilgili bir dava, aracılı okuryazarlık ve istenmeyen sonuçlarına dair etkileyici bir örnek oluşturur. Ne yazık ki Margarita'nın okuma yazması yoktu ve bir başka komşudan mektubu kendisi için okumasını istemişti. Bu vesile ile aile durumu öğrenmişti ve olay mahkemeye taşınmıştı.

Okuryazarlığın yayılmasının ve gündelik yaşama giderek daha fazla nüfuz etmesinin çeşitli sonuçları olmuştu. Kâtipler, muhasebeciler, yazmanlar, noterler, arzuhâlciler ve postacılar gibi yazma yeteneğiyle ilintili mesleklerde çalışanların sayısında artış yaşanmıştı. Mektup yazmak için zamanı olmayan önemli kişilere hizmet veren özel sekreterlik gibi bazı mesleklerin toplumsal statüsü görece yüksekti. Geleneksel 'yapısal hafıza kaybı' sürecinin önünü kesen okuryazarlık, geçmiş ile şimdiki zaman arasına bir mesafe olduğu bilincini pekiştirdi. Mesela 14. ve 15. yüzyıllar arasında tarih yanılgısı bilincinde ciddi bir artış yaşanmıştır.

Resim 5: İsveç'teki hane halkı okuryazarlık sınavının kaydı

Okuryazarlığın siyasi sonuçlarından biri de 13. yüzyılda veya daha öncesinde yazılı kayıtların yaygınlaşması ve bu sayede 'enformasyon'u işlemeye yönelik bağımlılığın artmasıdır. Enformasyon kavramı sonraki yıllarda iletişim kuramlarında sıkça karşımıza çıkmıştır. Buna örnek olarak 20. yüzyılın sonlarında tanımlanan 'enformasyon toplumu'nu verebiliriz. Enformasyon, olgularla olduğu kadar 'istatistik' olarak adlandırılan sayılarla da ilişkilidir. Siyasal iktidar modeli, enformasyon olgusuyla bağlantılı olarak dokümantasyona dayalı yönetime ya da Alman sosyolog Max Weber'in (1864-1920) tabiriyle 'bürokrasiye' doğru meyletmiştir. Weber 'yasal-rasyonel otorite' olarak tanımladığı kavramın altında; kararların ifade etme ve kayıt altına alınmasında yazının kullanımının artması ile memurların atamalarının,

sorumluluk alanlarının ve hiyerarşideki konumlarının resmî kurallara bağlı olmasına dayanan, daha kişiden bağımsız bir yönetim modeli arasındaki ilişkinin üzerinde durmuştur. Weber'in savları o zamandan beri siyasetten dine, iş hayatından hukuk alanlarına kadar pek çok disiplinde kendini göstermiştir.

İspanya Kralı II. Felipe Modern Çağ başlarında Avrupa'da iletişim sorunları yaşayan tek kâğıt kralı değildi. Karar alma güçlerindeki azalmanın farkına varan soylular, sıklıkla 'yazının egemenliği'nden dert yanıyordu. Merkezî devletlerin gelişmesinde uzaktan denetimin sağlanması için yönetim süreçlerinde yazının kullanımının artması zorunluluk hâlini almıştı. Yine de okunması ve imzalanması gereken belgelerin sayısındaki artış, II. Felipe ya da 17. yüzyılda Fransa kralı XIV. Louis gibi çalışkan krallar için bile çok fazlaydı. Emirler doğrudan kraldan gelmediğinde itaat edilmeyeceği düşüncesiyle, kâtiplere kralın görmediği belgeler için bile imzasını taklit etme yetkisi tanınmıştı. Her zaman olduğu gibi toplumsal uygulamalar, teknik yeniliklerin gerisinde kalmıştı.

Okuryazarlığın halktan insanlar için siyasal amaçlarla kullanılmasını da es geçmemek gerekir. 1525 yılındaki Alman Köylü Savaşı ya da Fransız Devrimi gibi köklü ayaklanmalara, şikâyetlerin ifade edildiği yazılı belgeler ve muhtıralar eşlik etmiştir. Geniş halk kesimlerince imzalanan dilekçelerin İngiliz siyasal yaşamına girmesi ise 17. yüzyılı bulmuştur. 1640 yılında, İç Savaş'ın başlarında 15.000 Londralı *Kök ve Dal*[17] dilekçesini imzalamıştı. Sonraki dilekçelerde toplanan imza sayısı 30.000'i bulmuştu. 19. yüzyıla gelindiğinde bu sayı milyonlarla ifade edilir olmuştu.

Bir iletişim aracı olarak yazı, el yazısı ya da kalem ve mürekkeple aynı şey değildir. Modern Çağ'ın erken dönemlerinde resimli ya da yontma yazıtlar iletişimin farklı bir biçimiydi. Mezar taşlarındaki ve kiliselerdeki anıtların kitabeleri dikkatle seçilir ve yabancı ziyaretçiler onları okumaya özen gösterirdi. 18. yüzyıldan önce bu metinlerin çoğunun Latince olması, bu uygulamayı kolaylaştırıyordu. İletişim tarihi disiplini, iletişimin meydana geldiği dilsel ortamı göz ardı edemez.

İletişimin Dilleri

Ağırlıklı olarak yazılı iletişimde Latince ve sözlü iletişimde yerel lehçe kullanılan Orta Çağ'ın matbaa öncesi toplumlarına karşın; yazılı toplumun yükselişi, genellikle Avrupa'daki ana dillerin kullanımının artışıyla

17 11 Aralık 1640'ta 1.500 kişilik bir kalabalık tarafından İngiliz Parlamentosuna sunulan ve Parlamento'yu piskoposluğun 'köklerini' ve 'dallarını' kaldırmaya çağıran dilekçe. (ç.n.)

ilişkilendirilmektedir. Ana dillerin giderek daha çok edebî amaçlı kullanılmasına, matbaanın yardım ettiği bir süreç olan ana dillerin standartlaştırılması ve kodlanması eşlik etmişti. Ana dillerin yazınsal amaçlarla kullanımının artmasıyla birlikte, matbaanın da yardımıyla kodlama ve standardizasyon başlamıştı. Bu yeni akımın en bilinen örneği, Martin Luther'in İncil'i Almancaya çevirmesidir. Tek başına çok önemli bir dönüm noktası olan bu çeviri ayrıca Tyndale İncili, 1579-1594 tarihli Çekçe İncil (Kraliçe İncili) ve 1611 tarihli İngilizce İncil *(Onaylanmış Versiyon)* gibi çevirilere de örnek teşkil etmiştir.

Bununla birlikte Dante ve Chaucer şiirlerini İtalyanca ve İngilizce yazmıştı. Ayrıca Latin üslubuna sahip olduğu düşünülen Petrarca da ilham perisi Laura için kaleme aldığı içe bakışçı şiirlerinde İtalyancayı kullanmıştı. İtalyanların dışında Fransız Joachim Du Bellay (1522-1560) ile Alman Martin Opitz (1597-1639) de şiir yazımında ana dilin bir araç olarak kullanımını destekleyen yazarlardandı.

Ana dilin siyasal arenada kullanılmasında, Fransa Kralı I. François'nın resmî belgelerin Latince yerine Fransızca kaleme alınmasını emrettiği 1539 tarihi sıklıkla zikredilmektedir. Akademik çevrelerde, Paracelsus olarak bilinen Alman hekim Theophrastus von Hohenheim (1493-1541) Basel Üniversitesinde ana dilde ders vererek gelenekle bağlarını koparmıştı. Buna karşılık meslektaşları bu yeniliğe direnmiş ve Almanca, İngilizce ya da İtalyancanın üniversitelerde kullanımı 18. yüzyılı bulmuştu. Hemen hemen aynı tarihlerde Fransızca, uluslararası diplomasi dili olarak Latincenin yerini almıştı.

Son iki örnekten de anlaşılacağı üzere Latincenin güç kaybedişinin tarihi çok da eskilere dayanmamaktadır. Ana dillerden Latinceye sıkça çeviriler yapılmıştı. Buna en yaygın örnek Kuzey Avrupa halkları için İtalyanca ve Fransızcadan yapılan çevirilerdi. 15. ve 18. yüzyıl sonları arasında, en çok da 17. yüzyılın ilk yarısında bu türden en az 1.200 çeviri yapılmıştır. 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar diğer ülkelerde iyi bilinmeyen İngilizce dilinde yazılmış ama Kıta Avrupası'nda Latince versiyonlarıyla ünlü olan eserlere baktığımızda; Francis Bacon'ın denemelerini, John Locke'ın felsefi eserlerini, Robert Boyle'un *Sceptical Chemist*'ini (Kuşkucu Kimyager), Newton'un *Optics*'ini (Optikler), Milton'un *Kayıp Cennet*'ini, Gray'in *Elegy in a Country Churchyard*'ını (Bir Köy Mezarlığında Ağıt) görebiliriz.

Görsel İletişim

Daha geniş bir perspektiften görsel iletişime gelirsek, Rönesans hümanistlerinin, 1915-1980 yılları arasında yaşamış Fransız eleştirmen Roland

Barthes'dan, kendi deyimiyle 'imgenin retoriği' hakkında öğrenecek çok az şeyi olurdu. Kaldı ki Barthes'ın da kabul edeceği gibi, kendisi çağının reklamlarını çözümlerken Aristoteles'in *Retorik*'inden faydalanmıştı.

Üsluptaki dikkate değer yeniliklere rağmen, yaygın biçimde Rönesans'ın 'sanat eserleri' olarak adlandırılan şeyler, aslında imge veya toplum dilbilimcilerin tabiriyle 'iletişimsel etkinlik' olarak tanımlanmalıdır. Örneğin Floransalı ressam Sandro Botticelli'nin (1445-1510) Roma'daki Sistine Şapeli'nde bulunan *The Punishment of Corah* (Korah'ın Cezalandırılışı) adlı freski, Musa Peygamberin otoritesine başkaldırmaya cesaret eden bir adamı yutmak için açılan yeryüzünü betimler. 15. yüzyılın sonlarında Papa IV. Sixtus'un isteğiyle hazırlanan bu freskin amacı, Papa'nın güçlerini sınırlamak için Kilise konseyinin toplanmasına dair çıkan söylentiler üzerine Papa'nın yeni Musa Peygamber olduğu ve ayaklanmanın bir işe yaramayacağı mesajını vermekti. Rönesans dönemine ait Michelangelo'nun *Last Judgement*'ı (Kıyamet Günü) ya da Tintoretto'nun *St Mark Rescuing a Slave*'i (Aziz Markos Köleyi Kurtarırken) *(bk. Resim 1a)* gibi ünlü dinî içerikli resimler, yeni üç boyutluluk onları dinî iletişim bakımından daha etkili kılmış olsa da bu bağlamda yenilikçi değildi.

1500'lü yıllardan itibaren giderek daha fazla bireysel ressamlarla özdeşleşen din dışındaki konulara değinen resimler; daha küçük kitlelere, daha büyük çeşitlilikte iletiler aktardı. Sayıca çok olan dinî resimler çok sayıda insanın görebileceği kiliselerde sergilenirken, bahsi geçen resimler özel alıcılar tarafından satın alınıp evlerine asılırdı. Söz gelimi Botticelli'nin *Primavera* (İlkbahar) adlı yapıtı, bugün sergiler ve reprodüksiyonlar sayesinde çok iyi biliniyor olsa da Rönesans döneminde birinin villasının duvarında asılı olduğu için çoğu insan tarafından görülememişti.

Hem dinî içerikli hem de diğer resimler belirli müşteriler için sipariş üzerine yapılırdı. Bugüne kadar varlığını sürdüren bazı sözleşmelerden anlaşılacağı üzere, bu siparişler bazen oldukça kesin talimatlar içerirdi. Aynı şekilde edebî eserler de belirli hamiler için yaratılır ve onlara adanırdı. Sanatçıların ve yazarların piyasa için çalışmaya başlaması, eserlerini önce üretip sonra satması Modern Çağ'ın başlarına; İtalya ve Hollanda'da 16. yüzyıla, Fransa ve İngiltere'de 18. yüzyıla denk gelmektedir.

Bu piyasanın büyümesi, makineler aracılığıyla imgenin çoğaltılması ve bilhassa 'baskı'nın yükselişiyle doğrudan ilişkilidir. Burada bahsedilen; basılı görsellerin ağaç blok, bakır ya da çelik levhalar üzerine yerleştirildiği, resimlerin levhanın üstüne oyulduğu (gravür) ya da asitle aşındırılarak elde edildiği tüm yapıtlar için kullanılan genel bir terim olan 'resimli baskı'dır.

Bilinen ilk tahta baskının tarihi 14. yüzyılın sonlarına rastlamaktadır ve büyük bir olasılıkla kumaş üzerine desen basılmasından esinlenilmiştir. Aslında dinî olayların imgelerinin tahta baskı ile oluşturulmuş koleksiyonları, Gutenberg İncili'nden bir nesil önce üretilmişti. Özellikle Rembrandt'ın eserleriyle ünlü olan asitle aşındırma yöntemi ise 16. ve 17. yüzyıllarda gelişmişti. Metal bir levhanın asit banyosuna batırılmadan önce üzerindeki çizgilerin hazır bir mumla kaplandığı bu yöntemin avantajı levhanın çok kez daldırılarak ton geçişlerinin sağlanabilmesi, yeni çizgiler eklenmesi, eskilerin daha derinleştirilmesi, böylece daha koyulaştırılmasıydı. 18. yüzyılda farklı derinliklere sahip küçük deliklerin kalıp üzerindeki çizgilerin yerini aldığı mezzotint yönteminin bulunması, yağlı boya resimlerin siyah beyaz ve daha gerçekçi biçimde çoğaltılmasına olanak tanımıştı. 1796 yılında Aloys Senefelder'in (1771-1834) taşın üstüne yağlı kalemle çizilerek üretilen litografyayı (taş baskı) bulmasıyla ucuz renkli imgelerin yaratılmasının önü açıldı.

Resimli baskının yükselişi, imgeleri eskisine kıyasla çok daha fazla ulaşılabilir kıldığından, bütün bu dönem içerisinde görsel iletişimde yaşanan en köklü değişim olmuştu. Yeni teknik, Dante'nin *Divine Comedy* (İlahi Komedya) adlı yapıtı için tahta baskı çizimler yapan Botticelli gibi önde gelen Rönesans sanatçılarını hızla kendine çekmişti. Resimli baskıların üretimi ve taşınması daha ucuz olduğundan, tasarımcıların yapıtlarının görece daha fazla insana ve oldukça hızlı bir şekilde ulaşmasının önü açılmıştı. Yeni Dünya'nın en heyecan verici ve unutulmaz imgeleri, Kristof Kolomb ya da sonraki kâşiflerin anlatılarıyla değil, tüylü başlıklar takan ve insan eti pişirip yiyen Kızılderililerin tahta baskı resimleriyle taşınmıştı. Halk, dinî bayramlarda dağıtılan tahta baskı aziz resimleriyle dine teşvik edilmişti. Benzer şekilde 1520'li yıllarda Luther'in başında hale ile resmedildiği imgeler, reformcuların fikirlerinin yayılmasına yardımcı olmuştu. Leonardo, Raphael ve Michelangelo'nun çizimleri, tahta baskı ve gravür yöntemi ile çoğaltılarak 17. yüzyıldaki Rubens resimlerinde olduğu gibi, daha geniş bir kitleye tanıtılmıştı. Resimli baskılar; Batı Avrupa imgelerini başka kültürlere de tanıtmış, 17. yüzyılın ortalarından itibaren Rus Ortodoks dünyasında dinsel imgeler çizen ressamlar tarafından örnek alındığı gibi Pers, Hindistan, Çin, Meksika ve Peru gibi uzak bölgelerin resim tarzlarını da etkilemişti.

Başta 17. ve 18. yüzyıl İngilteresi ve Devrim Fransası olmak üzere pek çok ülkede hiciv içerikli basılı materyaller yoluyla, bir sonraki bölümde üzerinde daha ayrıntılı durulacak olan 'halkın politik bilinci' teşvik edilmişti. Bu imgelerden bazılarının çok iyi sattıkları bilinmektedir. Örneğin Amerikan

kolonilerinin şiddetle karşı çıktığı Stamp Act'in (Pul Yasası)[18] 1766 yılında kaldırılmasını kutlayan bir baskı, dört gün içinde tanesi bir şilinden 2.000 adet satılmıştı. Ayrıca 16.000 korsan baskının satıldığı söylenmektedir *(bk. Resim 6)*. Bu dönemde sahte cenazeler gibi kinayeli betimleme uygulamalarının yerini daha dolaysız siyasal karikatürler almıştı. Örneğin 1756-1815 yılları arasında yaşamış baskı sanatçısı James Gillray; 1780'lerde, Fransız Devrimi'ni yermeden önceki döneminde Sir Robert Walpole, Charles James Fox ya da Galler Prensi gibi isimleri hedef almıştı.

Resim 6: Fesih ya da Bayan Amerika-Pul Yasası'nın Cenaze Töreni, 1765.

Bilim dünyasında, bir iletişim aracı olarak basılı imgenin önemine ilişkin tartışmalar ile basılı metinlere ilişkin ayrıntılı araştırmalar aynı doğrultuda ilerlemişti. 19. ve 20. yüzyılların bibliyografları kitapların görünüşü, tarihlenmesi ve basım hikâyelerinin üzerine eğilmişti. Keza sanat tarihçileri de basılı resimleri benzer bir yaklaşımla ele almıştı. Her iki uzman grubunun da eserlerin çoğaltılmasına ve dolaşımdaki kopya sayısına dikkat ettiği düşünülse de gerçekte her zaman böyle olmamıştı. Walter Benjamin, Sanayi Devrimi'ni takiben sanat yapıtının karakterini değiştirdiğine dair düşüncelerini

18 Bu uygulama gereğince, tüm gazetelere, el ilanlarına, broşürlere, ruhsatlara, kira sözleşmelerine ve diğer yasal belgelere damga pulu yapıştırılacaktı. 1765 yılında bu uygulamaya karşı isyan başlamıştır. (ç.n.)

şu sözlerle anlatmıştı: "Makineler ile çoğaltım yapılan çağda, sanat yapıtının ruhu kaybolmuştur. Makine benzersiz bir varlığın yerine çok sayıda kopyasını koyar ve bunu yaparken imgenin 'kült değeri'ni 'sergileme değeri' ile değiştirir." Bu noktada şunu söylemek gerekir ki, imgenin ruhunun kaybolup kaybolmadığını sınamak oldukça zordur ve bir reprodüksiyon aslına çok benzediğinde, orijinal eseri görme isteği azalmaktan çok artmaktadır.

Benjamin taş baskı ve fotoğraf gibi 19. yüzyıl iletişim araçları üzerine düşünüyordu. Buna karşılık New York'taki Metropolitan Müzesi'nin baskı bölümü küratörü William M. Ivins Jr (1881-1961) ise "tekrar edilebilir resimli anlatımlar" olmaları nedeniyle 16. yüzyıla ait baskıların önemine dikkat çekmişti. Ivins, baskı resimlerin "modern yaşamın ve düşüncenin en önemli ve güçlü araçlarından biri" olduğunu savundu. Ivins'in verdiği örnekte, Antik Yunanların botanik kitaplarını resimlemekten vazgeçmelerinin nedeni bir kitapta yer alan bitki çiziminin kitabın el yazması kopyalarında birebir aynı yapılmasının mümkün olmamasıydı. Öte yandan 15. yüzyılın sonlarından itibaren bitki görselleri, tahta baskılarla çiziliyordu.

1472 yılında basılmaya başlanan haritalar, matbaa sayesinde imgelerin tekrar üretilmesinin, görseller yoluyla enformasyon iletişimini kolaylaştırmasına bir örnektir. Haritalar David Olson'un ifade ettiğinden de fazla biçimde okurlarına 'dünyayı kâğıt üzerinde sunmuş' ve haritalara sahip olanların dünyaya hâkim olmasını, başlıca güç alanlarının askerî, politik, ekonomik ya da ideolojik olması fark etmeksizin çok daha kolaylaştırmıştı. Generaller, siyasi iktidarlar, tüccarlar ve misyonerler, Avrupa'nın ötesindeki dünyaya ait el yazması haritaların yapılmasını teşvik etmişti. Her ne kadar bu kişiler kendilerine saklamayı umut ettiyse de bu bilgi yavaş yavaş baskı resimlere ve kamusal alana yayılmıştı.

İki boyutlu haritanın üç boyutlu küre hâlini alması, dünyanın bir bütün olarak düşünülmesini kolaylaştırdı. Üç boyutlu haritaların günümüze kalan en eski örneği 1492 tarihli Alman haritacı Martin Behaim'e (1459-1507) aittir. Haritaların, ilki Abraham Ortelius'un ilk basımı 1570 yılında Anvers'de yapılan *Theatre of the World* (Dünya Sahnesi) olan atlaslarda toplanmasıyla insanlar dünyayı bir bütün olarak ve ayrıntılı bir şekilde görme imkânına sahip olmuştu. Her ne kadar kozmopolitizmin[19] tarihi Roma İmparatorluğu dönemindeki Stoacı filozoflara kadar gitse de kürelerin ve basılı haritaların yayılması küresel bilinci tetiklemişti.

19 Tüm dünyanın tek bir vatan olarak algılanması görüşü. Bireyin insanlık adı verilen büyük topluluğa ait olduğunu, yerel nitelikteki bağlılığın yerini evrensel bağlılığın alması gerektiğini savunan bir kavramdır. (ç.n.)

Bu döneme atfedilen bir yenilik de 20. yüzyıl çizgi romanlarının atası kabul edilen anlatı şeridi, diğer bir deyişle resimli hikâyedir. Bölümlerin genellikle soldan sağa ve yukardan aşağıya 'okunduğu' bu görsel anlatı biçimi, her ne kadar Orta Çağ'da bile biliniyor olsa da Rönesans döneminde tahta baskının gelişimiyle önem kazandı. Tahta baskılar, sokaklardaki geçit töreni gibi olayları kaydetmek için özellikle uzun şeritler biçiminde üretilmişti. Orta Çağ'daki ruloların basılı muadili olan bu şeritler, bakan kişiye geçit törenini izliyormuş hissiyatı verirdi. Oysa Modern Çağ'ın erken dönemlerinde gerçekten 'hareket eden resimler' geçit törenlerinin kendisiydi.

Çoklu Ortam İletişimi

O dönemde de bugün olduğu gibi en etkili iletişim biçimleri söze ve kulağa aynı anda hitap eden, sözlü ve sözsüz bileşenleri bir potada eriten hem görsel hem de (askerî geçit törenlerinin davulları ve trompetlerinden, kapalı mekân gösterilere eşlik eden kemanlara kadar enstrüman içeren) müziği bir araya getiren biçimlerdi. Yukarıda tanımlanan iletişim biçimlerinin Erken Modern Çağ'da Avrupa'daki örneklerini ritüeller, gösteriler, maskeli balolar, tiyatro oyunları, bale ve operalar oluşturmaktadır.

Ritüellerin kendileri birer ileti olmakla birlikte, bilgiyi iletmek için az ya da çok araç görevi görüyorlardı. Az olmasının sebebi, seyircilerin büyük çoğunluğunun gösterilen olayın içine kodlanan bilgiyi anlayamamasıydı. Bunun sebebi sergilenen ritüelde geçen, örneğin Antik Çağ tarihine ya da klasik mitolojiye dair göndermeleri anlayamamaları olabileceği gibi, bazen de sadece sahneyi tam göremedikleri bir yerde durmalarıydı. Öte yandan ritüeller rahiple cemaati, hükümdarla tebaası veya bir lonca veya kurumun birlikte hareket eden üyeleri arasında dayanışma meydana getirmesi açısından bilgi iletme aracı olmaktan fazlasını yapıyordu. Şunu da eklemek gerekir ki o tarihlerde, ritüellerin bir değişim aracı olduğuna dair yaygın bir inanış vardı. Ekmek ve şarap kutsanarak İsa Peygamber'in bedeni ve kanına dönüşürken, bir insan, taç giyme ritüeli sayesinde krala ya da kraliçeye dönüşüyordu. Fransa ve İngiltere krallarının, dokunuşlarıyla hastaları, en azından sıraca olarak bilinen deri hastalığından muzdarip olanları iyileştirdiği kabul edilirdi. Bu nedenle yılın belirli günlerinde binlerce hasta kraliyet saraylarına akın ederdi.

Bu çoklu ortam etkinliklerini tanımlamak için 'ritüel' her zaman en uygun terim olmayabiliyor. Terimin 17. yüzyıldaki kullanımının izini sürmek ve bazı etkinlikleri tanımlamak için 'gösteri' tabirini kullanmak daha doğru

olabilir. Bu dönemin toplumsal gösterilerinin temel biçimi, çoğunlukla dinî nedenlerle olsa da bazen kraliyet ailesinin şehre girişi gibi seküler amaçlar için de yapılabilen geçit törenleriydi. Orta Çağ mızrak dövüşleri ve atlı yarışmalar gibi savaş mizansenleri de bir nevi açık hava gösterisi olarak tanımlanabilir. Bu dönemde 'mizansen' olarak tanımlayamayacağımız idamlar da gösterinin yaygın bir türü olarak önemini sürdürmüştü. İzleyenleri etkilemek, otoriteye karşı çıkmanın nafile olduğu ve kötülük yapanların sonunun kötü olacağı mesajını vermek için idamlar halkın önünde gerçekleştirilirdi. Bir başka gösteri biçimi ise yemeğini halkın arasında yiyen ve sabah yataktan kalkmasını, gece yatağa gidişini ritüellere dönüştüren ünlü Fransa Kralı XIV. Louis'in de bir örneğini sunduğu kralın "gündelik yaşam tiyatrosu"dur. Hükümdarların her zaman 'sahnede olduğu'nu öne süren Kraliçe I. Elizabeth de sahnelenen oyunu siyasi amaçları doğrultusunda kullanmada ve kendisini bir tanrıçaya ya da bir mite dönüştürmede, tıpkı Eva Peron'un 20. yüzyılın ortasında çok farklı bir iletişim ortamı bulunan Arjantin'de yaptığı gibi etkiliydi.

Bu örnekler medya araştırmacılarının; Fransız sol kanat siyasetçilerden Roger-Gérard Schwartzenberg'ün 'gösteri devleti' ve siyasette 'yıldız oyunculuk' yaklaşımlarının televizyonun yükselişinin bir sonucu olduğu iddiasını ya da Fransız Marksist teorisyen Guy Debord'un (1931-1994) 20. yüzyıl toplumunun, hâkim düzenin kendisi hakkında kesintisiz ve övgü dolu bir monolog sunduğu 'gösteri toplumu' olduğuna dair savını tarihî bir perspektife yerleştirmeleri gerektiğini göstermektedir. Televizyon, politik tiyatronun yeniden canlanmasından sorumlu olabileceği gibi insanların politik liderleri yakından gözlemlemesine olanak tanıyarak bu tiyatro türüne yeni biçimler kazandırmıştır. Bununla birlikte resmî görevlilerin monolog hâlinde kendilerini övmesi gibi, siyasetin halka tiyatrovari bir biçimde sunulmasının ve kişiselleştirilmesinin tarihi çok daha eskilere dayanmaktadır.

15. yüzyılın sonlarındaki Floransa'daki Vaftizci Yahya Festivali, gösterinin iletişim açısından incelenmesi adına ilgi çekici bir örnektir, çünkü Floransa kentinin zenginliğinin, gücünün ve özellikle siyasal iktidarının kutlanmasını sembolize eder. Floransa, 40.000'e yaklaşan nüfusuyla dönemi için büyük bir kent ve aynı zamanda Toskana'nın önemli bir bölümünü kontrol altında tutan bir şehir devletiydi. Vaftizci Yahya kentin başlıca hamisi ve koruyucusuydu. 24 Temmuz'da onun adına düzenlenen festival şaşaalı bir şekilde kutlanırdı. Festivalin başlıca etkinliklerinden biri katedral ile Arno Nehri arasında gidip gelen ve rahiplerin, keşişlerin, laik din adamlarının, koro çocuklarının ve dinî hayır kurumlarının katıldığı geçit töreniydi. Kumaşlarla süslenmiş, izleyicilerle dolu sokaklarda müzik eşliğinde kutsal emanetleri taşıyarak

yürüyen topluluğu, Vaftizci Yahya'nın doğumu ve onun İsa'yı vaftiz etmesi gibi dinsel olayları sahneleyen tören arabaları takip ederdi.

Floransa'daki kutlamaların tamamı dinî içerikli değildi. Örneğin özellikle kumaş, mücevher ve kuyumcuların eserleri olmak üzere, kentin zanaatkârlarının ürettikleri ve atölyelerinin önünde sundukları lüks mallardan oluşan bir sergi düzenlenirdi. Ayrıca hâlen Siena şehrinde yılda iki kez düzenlenen ve atlarla binicilerinin renkli kostümlerle boy gösterdiğine benzer bir yarış *(palio)* düzenlenirdi. Gün içerisindeki etkinlikler şehrin farklı mıntıkaları tarafından düzenlenirdi. Aralarında Pisa ve Arezzo'nun da bulunduğu Floransa'ya bağlı Toskana kentlerinden temsilciler ağırlanırdı. Bu misafirler Vaftizci Yahya'ya ve hamisi olduğu kente şükranlarını sunardı. Vali ya da hükûmet görevlisinin yerel karşılığı olan *Signoria* adına da bir ziyafet tertip edilirdi. Bütün bu ritüeller Floransalıların ortak kimliklerinin bir ifadesiydi.

Avrupa ritüelinin kendine has tarzı 16. ve 17. yüzyıllarda değişmişti. Bu değişimlerden ikisine özellikle dikkat etmek gerekir: ritüelin Antik Roma çizgileri doğrultusunda yeniden yapılandırılması ve iletişime dair en ünlü sloganlardan biri olan "Bütün dünya bir sahnedir" ile vurgulanan tiyatronun yükselişi. Rönesans hümanistleri Antik Çağ'ı yeniden canlandırmak amacıyla ritüeli klasikleştirmişti. Floransa'daki Pitti Sarayı'nın avlusunun suyla doldurularak Antik Roma tarzı bir deniz savaşının canlandırılması bunun bir örneğidir. Farklı ülkelerden çok sayıda şehirde prensin kente giriş ritüeli, klasik gösterinin yinelenen bir uyarlaması hâlini almıştı. Antik Roma'daki emsallerinin peşinden giden prens, zafer takları boyunca Ün, Zafer ve Adalet kavramlarını canlandıran figürler eşliğinde savaş arabası sürerdi. Bunun ünlü örnekleri arasında İmparator V. Charles'ın 1530 yılında taç giyme töreni için Bolonya'ya girişini ve Fransa Kralı II. Henri'nin 1550 yılında Rouen'e girişini sayabiliriz. Bu uygulama yaygın biçimde benimsendi ve sadece hükümdarlarla sınırlı kalmadı. 17. yüzyılda Londra'nın yeni belediye başkanının göreve başlama töreninde bu türden zafer taklarından geçmesiyle, Belediye Başkanı Gösterisi bu şekilde gelenekselleşti.

Bu gösteriler ne kadar anlaşılabiliyordu? 1609 tarihli Belediye Başkanı Gösterisi'ndeki Aziz George gibi izleyicinin anlayabilmesi için araya bir çevirmen sokulabiliyordu. Kimi zaman da anlaşılır olması için yazılı notlar ekleniyordu. Eğitimli izleyiciyi cahil kalabalıklara tercih ettiği bilinen oyun yazarı Ben Jonson (1572-1637) da 'Bu bir köpek' ya da 'Bu bir tavşan' gibi alaycı örneklerinden anlaşılacağı üzere bu yöntemi kullanırdı. Gösteriler sıklıkla ya aynı gün ya da kısa bir süre sonra yazılı ve resimli kitaplarda anlatılırdı. Böylece izleyicilerin en azından bir kısmının gösteriden ne umması

gerektiğini, gördüklerinden ne anlayacaklarını ya da izlediklerinin gerçek anlamını keşfetmeleri amaçlanırdı.

Harold Lasswell'e geri dönecek olursak, "Bu ritüeller aracılığıyla kimin, kime, neyi söylediği' kayda değer bir soru oluşturmaktadır. Hükümdarın yaptığı ziyaretlerde aşikâr ki, gösterilen kentlerin prense duyduğu sadakattir. Bu, yanlış değil ama eksik bir yanıttır. İletişim iki yönlü işleyen, diyaloğa dayalı bir süreçtir ve prensler tebaalarının alkışlarını kabul ederken, bir yandan da onlara iyi niyetlerini göstermektedir. Dahası, bu ritüeller bazen bağlılık ifade etmenin uygun olmadığı yabancı prenslere de gösterilirdi. 1529 yılında V. Charles Bolonya'yı ziyaret ettiğinde kent Papalık'ın bir parçasıydı. Fransa Kralı III. Henri, 1574 yılında resmî bir giriş yaptığında Venedik bağımsız bir cumhuriyetti. Ayrıca şehirlerin prense pek de övgü içermeyen mesajlar sunmak için ritüeller kullandığı örnekler de yaşanmıştı. V. Charles 1515 yılında Brüj'e geldiğinde düzenlenen geçit töreninde, Anvers Limanı'nın ticari merkez olarak Brüj'ün yerini almasıyla yaşanan ekonomik gerilemeye dikkat çekilmişti. Charles'a gösterilen sahnelerden birinde bir çarkıfelek vardı ve Brüj en altta oturuyordu. Mesaj çok açıktı: Kent, kaybettiği refahın yeniden sağlanması için prensten yardım istiyordu.

Büyük festivallerde geleneksel olarak tiyatro oyunları sahnelenirdi. Katolik Yortusu Bayramı'nda dinî oyunlar sergilenirken karnavallardaki oyunlar seküler konular içerebiliyordu. Gösteriler sokakta, kraliyet sarayında ya da evlerde düzenlenebiliyordu. 16. yüzyıldan itibaren yaşanan en büyük yeniliklerden biri Londra, Madrid, Paris ve diğer şehirlerde halk tiyatrolarının ortaya çıkmasıydı. Düşük bir ücret karşılığında herkese açık olan tiyatro oyunları, aktörlüğü meslek olarak seçmiş kişiler tarafından, hanlarda ve bu iş için inşa edilmiş binalarda oynanırdı. Bu binalara örnek olarak 1598 yılında Paris'te kurulan *Hôtel de Bourgogne* ve 1598 yılında Londra'da kurulan *Globe* verilebilir. Shakespeare's London'a (Globe Tiyatrosu) giriş ücreti bir peniydi ki bunu, tüccarlar ve soylular kadar çıraklar da ödeyebiliyordu. İlk ticari opera biraz daha geç bir tarihte, halk tiyatrosunun 1637 yılında başladığı Venedik'te açılmıştı.

Ticari tiyatronun farklı ülkelerde neredeyse aynı zamanda popülerleşmesinin temel nedeni, yabancı örneklerin taklidi değil, nüfusu 100 binin üzerinde olan kentlerdeki nüfus artışıdır. Böylesi bir izleyici kitlesine sahip olan profesyonel oyuncular, yeni izleyiciler bulmak için şehir şehir dolaşmak yerine tek bir yerde ikamet edebiliyordu. Böylece, oyuncular aynı oyunu farklı insanlara her gece sunabildiği gibi, bazen de iki ya da üç ayrı oyun birkaç hafta boyunca sahnelenebiliyordu.

Farklı iletişim araçlarının birbirleriyle etkileşimde olduğu bu döneme dair örnekler çoklu ortam etkinlikleriyle sınırlı değildir. Bunlardan biri de ikona-metin olarak tabir edebileceğimiz yazılı görsellerdir. Karakterlerin ağzından çıkan konuşma balonları ya da görselin üstüne ya da altına konulan başlıklar gibi örnekler verebileceğimiz bu uygulamada, imgenin metinle desteklenmesi temel alınmıştı. Söz gelimi William Hogarth'ın *Gin Lane* (Cin Yolu), *The Harlot's Progress* (Fahişenin Hayatı) ya da *The Industrious Apprentice* (Çalışkan Çırak) gibi resimli baskılarının açıklama metinleri, imgelerin köşelerine gizlenmişti. Hogarth ayrıca döneminin başarılı müzikallerinden biri olan John Gay'in *The Beggar's Opera*'sından (Dilencinin Operası) sahneleri resimlendirmek için de görevlendirilmişti.

El Yazmasının Varlığını Sürdürmesi

Modern Çağ'ın ilk zamanlarında Avrupa'da el yazmaları, başka bir karşılıklı etkileşim örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. El yazmalarının aile arasındaki ya da ticari amaçlı mektuplar gibi özel yazışmalarda kullanılmaya devam edildiği herkesçe bilinse de el yazması mektupların, 16. yüzyıldan itibaren İtalya'da ve pek çok başka yerde basılan ve mektup yazma sanatını inceleyen bilimsel eserler aracılığıyla, matbaadan etkilendiği pek bilinmeyen bir gerçektir. Bu eserler kutlama, başsağlığı, özür dileme, para isteme gibi amaçlar için olduğu kadar aşk mektupları için de işe yarar kalıplar sunuyordu.

Bu konuda daha ayrıntılı biçimde incelenmesi gereken; el yazmalarının, iletilerin halk arasında yayılmasını sağlayan temel iletişim kanalı olarak erken modern döneme kadar varlığını sürdürmesidir. Daha net ifade etmek gerekirse, el yazmaları hâlen mesajları iletmek için yarı kamusal bir yol olarak kullanılıyordu. Rusya'da 1700'lü yıllarda bile seküler edebî eserler sözel yolla olduğu gibi el yazmaları yoluyla da yayılıyordu, çünkü zaten az sayıda olan matbaalar manastırlarda dinî kitapların basımı için kullanılıyordu. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi çok sayıda matbaa bulunan Batı Avrupa'da bile el yazmaları bazı gerekli kullanımlar için dolaşımda kalmaya devam etmişti.

16. ve 17. yüzyıllarda yüksek tabakadan erkekler (ve özellikle de kadınlar) kitapların basılması fikrinden, halka satılması durumunda yazarların tüccar gibi görüneceği endişesiyle, pek hoşnut değildi. Bu ön yargı nedeniyle şairler ve yazarlar eserlerini el yazmaları hâlinde arkadaşlarına ve tanıdıklarına dağıtmayı tercih etmişti. Örneğin Sir Philip Sidney'in (1554-1586) *Astrophil ile Stella-Soneler*[20] adlı eseri Elizabeth İngilteresi'nde el yazması biçimde

20 *Astrophil ile Stella-Soneler*. Çev. Nazmi Ağıl. Vakıfbank Kültür Yayınları, 2019 (ç.n.)

dağıtılmıştı. John Donne'nin 1590'lı yıllarda yazdığı aşk şiirleri 1633 yılında basıldığında ise yazarın ölümünün üzerinden iki yıl geçmişti. Donne büyük bir olasılıkla aşk şiirlerinin basılmasını istemiyordu çünkü o dönemde kiliseye girmiş ve ününü hak eden bir vaiz olmuştu.

El yazmasının dağıtım biçimi, basılı malzemelerin dağıtımından birçok yönden farklıydı. El yazması, kişiler, özellikle de arkadaşlar arasında sosyal bağlar kurmak için bir araç görevi görüyordu. Bu eserlerdeki kaligrafi kimi zaman onları başlı başına bir sanat yapıtı hâline getiriyordu. El yazmalarındaki metinler basılı olanlara kıyasla daha esnek ve değişkendi çünkü katipler bu dizeleri kopyalarken ekleme ve çıkarma yapmakta ya da kendi durumlarına uygun hâle getirmek için isimleri değiştirmekte beis görmüyorlardı. Kısaca el yazması, döneminin 'etkileşimli' mecrasıydı.

El yazmasının bahsettiğimiz şekilde dağıtılmasının ikinci ve daha önemli nedeni ise dinî, ahlaki ve siyasi sansürden kaçmaktı. Birkaç yıl önce yaygın biçimde kullanılan bir terim üzerinden anlatacak olursak, el yazması erken Modern Çağ'ın *samizdat*'ı, komünist rejimleri eleştiren ve SSCB, Polonya ve başka pek çok yerde 1989 yılına kadar el altından dağıtılan 'kendin yayımla' üslubundaki daktilo metinlerinin ve fotokopilerin muadiliydi. Söz gelimi Galileo Galilei'nin (1564-1642) hassas bir konu olan din ile doğa arasındaki ilişkiyi ele aldığı *Letter to the Grand Duchess* (Büyük Düşese Mektup) adlı eseri 1636 yılında basılmadan önce el yazmaları yoluyla dağıtılmıştı.

Fransa'da XIV. Louis devrinin sonlarında halk arasında dolaşan ve kralı, kralın ailesini ve bakanlarını yeren çok çeşitli el yazmaları vardı. Hristiyanlığı hedef alan kitaplar da benzer şekilde el altından dağıtılırdı. Bazen de bazı kitaplar özellikle basılmaları yasak olan bölgelerde el altında dağıtılmak için kopyalanırdı. Örneğin 18. yüzyıl başlarında Paris'te aykırı içerikli el yazması kitap ticareti oldukça sistemliydi; kafelerin yanında bu türden eserleri satan girişimciler için çalışan profesyonel kopya ediciler vardı. 18. yüzyılın ilk yarısında dağıtılan bu tip aykırı metin sayısı 100'ü geçmişti.

Yukarda ele aldığımız iki el yazması türü arasındaki dönemde, el yazması haber bültenleri çıkmıştı. Özellikle 1550 ile 1640 yılları arasında, yani gazetelerden bir ya da iki nesil önce ortaya çıkan bu bültenler, birkaç kopya hâlinde sınırlı sayıda aboneye gönderilirdi. El yazmasının esnek biçemi sayesinde abonelere gönderilen haberlerde, alıcının ilgi ve ihtiyaçları uyarınca değişiklikler yapılabiliyordu. Bu kişiselleştirilmiş haber hizmetinden yalnızca varlıklı insanlar yararlanabildiyse de bu sayede siyasi yönetimlerin sır olarak kalmasını isteyecekleri bilgilerin yayılmasına olanak sağlanmış oldu. 1650 yılından ve basılı gazetenin çıkmasından sonra dahi el yazması haber

bültenleri talep görmeye devam etti. Örneğin Fransa'da 1671 yılı civarında, Comte de Lionne el yazması haber ağının Paris'teki merkeziydi. Comte de Lionne çalışanları Fransız ordularını yurt dışında takip eder ve cepheden haberler gönderirdi; sonrasında bunlar geniş bir okur kitlesine yayılırdı.

El yazması ile matbaa arasındaki etkileşime dair bir örnek, bizi mektup konusuna döndürüyor. *Transactions of the Royal Society*'den *The Spectator*'a kadar farklı türden basılı dergilerin editörleri okurlardan mektup talep eder ve genelde karşılık bulurdu. Bu mektuplardan bazıları doğrudan dergide basılırken, bazıları da ele alınacak konu seçimini ve içeriği etkilerdi.

İletişim araçları arasındaki bağlantıya dair son bir örnek için, sözlü kültür ile matbaa arasındaki ilişkiye dönmemiz gerekecek. Basılı metinler genellikle Ong'un 'sözel kalıntı' olarak tabir ettiği, yazıdan çok konuşmaya, gözden ziyade kulağa uygun deyimleri ve dil bilgisel yapıları yeniden oluşturmuştu. Castiglione'nin 1528 tarihli *Courtier* (Saray Adamı) adlı yapıtından Diderot'nun 1760'lı yıllarda yazılmış olmasına rağmen ancak 1830 yılında basılan *Rameau's Nephew*'ına (Rameau'nun Yeğeni) kadar Modern Çağ'ın erken dönemlerinde popüler olan diyaloglar formundaki kitaplar mahkemeler, okullar ve sanat galerilerinde geçen konuşmalardan beslenmişti. Vaizler 15. yüzyılda basılı hâlleri çıkan vaaz özetlerinden, İncil'e kadar pek çok metinden faydalandıklarından, cumartesi gecelerini ertesi gün cemaatlerine ne söyleyeceklerini düşünerek uykusuz geçirmek zorunda kalmıyordu. Ayrıca vaizler kendi metinlerini de matbaacıya yollayabiliyor ya da kimi zaman birileri onların sözlerini not alıp sonrasında yazıya geçirebiliyordu.

Bu dönemde basılı kitapların kullanım alanı, konuşma ile matbaa arasındaki ilişkiyi de ortaya koymaktadır. Örneğin 16. yüzyılın en ünlü din kitaplarından biri olan 1548 tarihli *Spiritual Exercises* (Spiritüel Alıştırmalar), Cizvit tarikatının kurucusu Ignatius Loyola (1491-1556) tarafından meditasyon ve vicdan muhasebesi için rehberlik etmesi amacıyla yazılmıştı. Latince basılan *Exercises*, ruhban sınıfı dışındaki Katoliklerin okuması amaçlanarak yazılmamıştı ve içeriğini halka sözlü olarak aktaracak rahip ya da ruhani lider için el kitabı vazifesi görüyordu. Benzer şekilde 17. ve 18. yüzyıllarda basılmaya başlayan tatbikat kılavuzları da erler için değil, subay ve çavuşlar içindi.

17. yüzyıl başlarında İngiltere'de basılı balatlar kimi zaman, günümüz karaokesi gibi sözel performanslara yardımcı olmak için kullanılmıştı. Metinler baladın sözlerini bilmeyenlerin ya da hatırlayamayanların bilenlerle birlikte söyleyebilmesi için meyhane duvarlarına asılırdı. Bununla birlikte sözlü kültür öyle canlı devam ediyordu ki, birçok insan yaratıcılıklarını zorlayarak komşuları ya da düşmanları hakkında balatlar yazıyordu. Bu ev

yapımı balatlarda, yukarıda bahsi geçen el yazması kâtiplerinin yaptığı gibi, basılı metinlerden dizeler alınarak uyarlanıyor ve genellikle broşür hâlinde basılmış balatlar sayesinde tanınan melodilere göre söyleniyordu.

Konuşma sanatı hakkında yazılmış kitapların sayısındaki artış, konuşma sanatını tam olarak dönüştürmese de etkilemişti. Bu türün başlangıcı 16. yüzyılda İtalya'da Baldassare Castiglione'nin 1528 tarihli *Courtier*, Giovanni Delia Casa'nın 1558 tarihli *Galateo* ve Stefano Guazzo'nun 1574 tarihli *Civil Conversation* (Nazik Konuşma) adlı yapıtlarına dayanmaktadır. Bu etkilenme daha sonra Fransızca, İspanyolca ve Almanca yazılmış incelemeler ile Swift, Fielding ve Lord Chesterfield'in konuya ilişkin paylaşımlarıyla devam etmişti. Bu incelemeler farklı yaş ve sosyal gruplardan erkeklere ve kadınlara ne zaman konuşup ne zaman susmaları; kiminle, ne ve nasıl konuşmaları gerektiği konusunda öğütler vererek onları eğitiyordu. Bu kitapların baskı adedi ve günümüze ulaşanlardaki altı çizili satırlar ve dipnotlar, verilen öğütlerin ciddiye alındığını göstermektedir. Diğer bir deyişle, matbaa, bu incelemelerin yazarlarının tabiriyle 'konuşmanın kibarlaştırılması'na ve Avrupa dilleri gramer kitaplarının yayımlanmasının da teşvik ettiği bir süreç olan dilin giderek artan tek biçimliliğine katkıda bulunuyordu. Aslında dil, Eisenstein'ın matbaa ile standardizasyon arasındaki ilişkiye dair düşüncesini en iyi örnekleyen alanlardan biridir.

Sözlü kültür ile matbaa arasındaki etkileşim, İngiliz düşünürlerin tabiriyle el kitaplarının bazı İtalyan örnekleri incelenerek daha detaylı araştırılabilir. 15. yüzyılın sonlarında ve 16. yüzyılın başlarında İtalya'da basılan bu kitapçıklara dair bir inceleme, bir yüzyıl sonra Fransa'da da olduğu gibi, şövalyelerin aşk hayatını anlatan kitapların önemini koruduğunu göstermektedir. Floransa yakınlarındaki bir matbaanın 1476 ila 1486 yılları arasındaki giderlerinin kayıtlı olduğu bir muhasebe defteri, bu türden bir romanın 500 kopyasının birden, 'bankta şarkı söyleyen' Bernardino adında bir adama satıldığını göstermektedir. Bernardino'nun yaptığı gibi şiiri ezberden okuyup basılı metinlerini satma uygulamasının, Brezilya'nın uzak köşelerinde ya da 3. Dünya ülkelerinin bazılarında hâlen yapılageldiğini iddia etmek akla yatkın bir senaryodur. Bernardino'nun gösterisi bir pazarlama biçimiydi; potansiyel bir okur kitlesi yaratıp onlara ürünün kalitesini test etmeleri için fırsat sunuyordu. Eseri satın alan dinleyiciler, aynı performansı ailelerine ve dostlarına sunma imkânı buluyordu. Bazen de dinleyicilerin bir kısmı okuma bilmiyordu; bu durumda birinden şiiri kendilerine okumasını ya da ezberletmesini istiyorlardı.

Bu dönemde Floransa ve Venedik'te basılan birçok metindeki açılış ve

kapanış cümleleri şarkıcının, gösterisini halk arasında yaptığını ortaya koyuyordu. Gösteri genellikle Tanrı'ya seslenerek ya da seyircilerden dikkat kesilmelerini isteyerek başlardı. "Bana kulak verin, size kafiyeli, yeni bir şiiri ezberden okuyacağım", "Bana kulak verirseniz, sizi eğlendiririm", ya da "Beyefendiler ve iyi insanlar, sizlere ezbere bildiğim bir dolu hikâye anlatabilirim". Gösterinin kapanışında, dinleyicilerin hikâyeden hoşlanmış oldukları umudu dile getirilir ve muhtemelen bu sırada para toplamak için bir şapka dolaştırılırdı. "Bu hikâye sizin şerefinize anlatıldı", "Erdemli dinleyici! Benim ihtiyaçlarımı düşün", "Zarif, şık, güzel hanımlar! Şu zavallı konuşmama ilgi gösterdiğiniz için teşekkürler". Bu açılışlar ve kapanışlar, tiyatro oyunlarının ve daha sonra da operaların başında ve sonunda yer alan ve yazarların ya da bestecilerin doğrudan izleyiciyi hedef aldığı genellikle dize formunda olan bölümleri anımsatmaktadır.

Bu metinlerde Milman Parry ve Albert Lord tarafından ele alınan kalıp ve temaları gözlemlemek zor değildir. Bu temalardan bazıları 20. yüzyıl Yugoslav şairlerinin sıklıkla kullandığı konsey toplama ya da yarı sözlü kültürde yazının önemini bize hatırlatan mektup yollama gibi temalardır. Kalıplar içinse 'tatlı dille', 'adamı yere fırlattı', 'kedi gibi', 'bir ejderhaya benziyordu' gibi örnekler verebiliriz. Bu metinlerde sıklıkla sözlü iletişime özgü gereksiz sözcük kullanımlarına rastlanırdı: 'Kederle gözyaşı döküyor ve ağlıyor' *(Lagrimando e piangendo con dolore)* ya da 'Aşırı sıcak bir gündü, ortalık kavruluyordu' *(Era quel dì gran caldo e grande ardore)*. Bu türden yinelemeler, şairin zayıflığından kaynaklanmıyordu, izleyicinin hikâyeyi anlamasını kolaylaştırmak için kullanılmış yöntemlerdi.

Kısaca, 15. ve 16. yüzyıllarda İtalya'da ve 18. yüzyılda İngiliz-İskoç sınırında sözlü ve yazılı medya bir arada var olmuş ve birbirini etkilemişti. Lord ünlü sözlü şiir çalışmasında; yazılı kültür ve matbaanın, geleneksel sözlü kültürü ister istemez yok ettiğini iddia etmişti. Lord sözlü gelenek "öldü" diyecek kadar ileri gitmişti. Öte yandan İtalya'dan verdiğimiz örnekler sözlü kültür ile matbaa kültürünün hatırı sayılır bir süre boyunca birlikte var olabildiğini göstermiştir. Bu birliktelik sayesinde 16. yüzyıldan itibaren yazılan ve basılan geleneksel İskoç, İngiliz ve İskandinav balatları günümüze kadar ulaşmıştır.

Sansür

El yazmaları aracılığıyla el altından yürütülen iletişime ilişkin açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, Modern Çağ başlarında Avrupa'da devlet ve hem Protestan hem de Katolik kilise yetkililerinin başlıca meşguliyetlerinden

biri sapkınlık, provokasyon ya da ahlaksızlık gibi kaygılarla ortaya koydukları medya sansürüydü.

Küçük bir azınlığın okuryazar olduğu bir toplumda yalnızca kitaplara baskı uygulanması beklenemezdi. Örneğin tiyatro oyunları da sıklıkla sansüre tabi olurdu. Londra'da tiyatro oyunlarının sahnelenebilmesi için 'Eğlence Yetkilisi'nden izin belgesi alınması gerekiyordu. Metinler gerek dinî ve politik alandaki tartışmalı konular, gerek de yurt içi ve yurt dışındaki önemli kişilere dair göndermeler bağlamında dikkatle inceleniyordu. Sansürün başlıca sorunu; oyun önceden onaydan geçmiş olsa da sahnelendiği sırada oyuncuların kendi provokatif fikirlerini doğaçlama yoldan söylemesinin önüne geçilmesinin zor olmasıydı. Bu nedenle Londra'da, Thomas Middleton'ın İspanya kraliyet sarayını yeren 1625 tarihli ünlü eseri *A Game at Chess* (Bir Satranç Oyunu) örnek olmak üzere bazı oyunlar Piskopos'un ya da Kraliyet Danışma Meclisinin emriyle bir anda yasaklanmıştı.

Bolonya'nın reformcu bir başpiskoposu, yasak imgeler listesi oluşturulması fikrini öne atmıştı. Organize etmenin zorluğundan olsa gerek bu liste hiçbir zaman oluşturulmamıştı fakat bazı belli imgelerin eleştiriye, ortadan kaldırılmaya ya da üzeri tekrar boyanarak sansürlenmeye daha fazla maruz kaldığı görülmüştü. Örneğin Michelangelo'nun *Last Judgement*'ındaki (Kıyamet Günü) çıplak bedenlerin incir yapraklarıyla kapatılması emredilmişti. Ressam Paolo Veronese (1528-1588), *Last Supper* (Son Akşam Yemeği) adlı resminde Engizisyon Mahkemesi üyelerinin tabiriyle 'soytarılar, ayyaşlar, Almanlar, cüceler ve benzer bayağılıklar' bulunduğu için Venedik Engizisyon Mahkemesine çağrılmıştı. Bazı Protestanlar putperestlik olduğunu düşündüklerinden resimleri parçalıyordu. Katolikler ise söz gelimi Aziz Sebastian'ın çıplak, Aziz Martin'in asker ya da Aziz Eloy'un kuyumcu olarak gösterildiği resimleri, yakışıksız buldukları için yakmıştı.

Katolik Kilisesi 'Yasak Kitaplar Listesi' ile, dönemin en ünlü ve en kapsamlı sansür sistemine sahipti. Bu basılı katalog (daha doğru bir tabirle anti-katalog) inançlı insanların okumasının yasak olduğu kitapları listelerdi. Bir de yerel listeler söz konusuydu. İlki 1544 yılında Sorbonne (Paris Üniversitesi İlahiyat Fakültesi) tarafından basılan bu listelerin en önemlileri papalık yetkilileri tarafından yayımlanmış ve 16. yüzyılın ortasından 20. yüzyılın ortasına kadar bütün kilisenin bağlı kalması istenmişti.

Sansür listesinin, Protestanlığa ve matbaa aleyhtarı bir Karşı-Reformcu panzehir olarak geliştirildiği söylenebilir. Bir nevi matbaaya karşı, matbaayla savaşılıyordu. 1564 yılında onaylanan örnek listenin başlangıcındaki genel kurallar başlıca üç kitap türünü yasaklıyordu: inançsız, ahlaksız ve doğaüstü

güçlerle ilgili. Ayrıca alfabetik sırayla yasaklı yazarlar ve kitap isimleri yer alıyordu. Tüm eserleri yasaklı olan yazarlar birinci kategori olarak tanımlanırken, bazı çalışmaları yasak kapsamına giren yazarlar ikinci kategoride yer alıyordu. Kilise'nin listesindeki kitapların çoğu Protestan inancını anlatan Latince eserlerdi. Bununla birlikte bu sınıfa uymayan ve sonradan klasikleşmiş bazı çalışmalar da bu listelerde yer almıştı. Bunlara Hümanizm akımının temsilcilerinden Erasmus'un hiciv türünde verdiği eserleri ve 18. ve 19. yüzyıllarda bile bazı okurları tedirgin eden müstehcenliğinden dolayı değil, yazarın Kilise'ye yönelik eleştirileri nedeniyle listeye giren *Rabelais'in Gargantua and Pantagruel*'ini (Gargantua ve Pantagruel[21]) örnek olarak verebiliriz. Ayrıca Boccaccio'nun *Decameron*'u[22], Dante'nin Papa'ya karşı imparatoru övmesi nedeniyle listede yer alan *Monarşi*[23] adlı incelemesi, Petrarca'nın papalık karşıtı soneleri ve Machiavelli'nin *Prens*'i de bu türden yasaklı eserlerdendi.

Sansürcüler arasında ne denli ileriye gidileceği konusunda anlaşmazlık vardı. Belki aşk konusuna vurgu yaptıklarından, belki de doğaüstü güçlere yer verdiğinden, şövalyelerin aşk romanlarını 'Şeytanın hileleri' diye adlandırarak hedef alan İtalyan Cizvit Antonio Possevino (1534-1611) bu konuda sert bir çizgi çekmişti. Öte yandan bir başka İtalyan Cizvit Roberto Bellarmino (1542-1621) Toskana'nın üç büyük yazarı olan Dante, Petrarca ve Boccaccio'yu, iyi Katolikler olduklarını öne sürerek savunmuştu.

Sansürün işleyişine ilişkin şimdi vereceğiniz iki örnek, Engizisyon Mahkemesi üyelerinin neye baktıklarını daha açık bir biçimde gösterebilir. Montaigne İtalya'yı ziyaret ettiğinde, yakın bir tarihte basılan *Denemeler*[24] adlı kitabını papalık sansürcüsüne sunmuştu. Sansürden birkaç değişiklik önerisi gelmişti. Şöyle ki, kadere dair göndermeler takdiriilahî olarak değiştirilmeli ve sapkın şiirlere yapılan göndermelerse tamamen çıkartılmalıydı. Kalvinist bir papaz, Cenevre'de basılmasına izin vermeden önce *Denemeler*'i sansürden geçirmiş ve Hristiyanlıktan paganlığa geçen Roma İmparatoru 'Dönek' Julian'a dair olumlu bir göndermeyi kitaptan çıkartmıştı.

İkinci örnek uzun süre boyunca kilisenin eleştirilerine hedef olan Boccaccio'nun *Decameron*'udur. 16. yüzyılın ortasında Kilise reformlarını tartışmak üzere toplanan Trento Konsili'nde esere verilecek ceza da ele alınmıştı.

21 Bu 5 kitaplık serinin ilk iki kitabı *Pantagruel ve Gargantua* adıyla Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından dilimize çevrilmiştir. Ayrıca beşinci kitabın Rabelais tarafından yazılıp yazılmadığı tartışmalıdır. (ç.n.)

22 Decameron. Çev. Rekin Teksoy. Oğlak Yayınları, 2018 (ç.n.)

23 *Monarşi*. Çev. Begüm Yiğit. Pinhan Yayıncılık, 2017 (ç.n.)

24 *Denemeler*. Çev. Sabahattin Eyüboğlu. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999 (ç.n.)

Floransa Dükü, kendi bölgesinin yazarları olan Dante, Petrarca ve Boccaccio'nun temsil ettiği kültürel zenginliğe dayalı bir prestiji olduğundan, kitaba verilecek cezanın ertelenmesini talep etmek için Konsil'e bir elçi göndermişti. Bu diplomatik lobi faaliyeti sayesinde kitaba verilecek ceza sansürle sınırlı kalmıştı. Engizisyon Mahkemesi kendi namı konusunda aşırı hassas olduğundan kitabın sansürden geçen baskısında, bir Engizisyon Mahkemesi üyesinin ikiyüzlülüğü hakkındaki bir öykü tamamıyla ortadan kaldırılmıştı. Metinde geçen bazı aziz ve rahip isimleri, öykülerin esas itibarıyla anlaşılmaz hâle gelmesi pahasına çıkarılmıştı. Rabelais örneğinde olduğu gibi, Boccaccio'nun öykülerinde de sansürcüleri kaygılandıran, sıklıkla yer verilen müstehcenlik değil, kilise karşıtlığıydı.

Bu baskı kampanyasının saçma bir yanı olsa da kendi açısından makul bir başarı sağladığını kabul etmek gerekir. Ortodoks bakış açısından, kitaplar tehlikeliydi. Kitapların düşünmeye teşvik ettiği İtalyan değirmenci Menocchio bu bakış açısının haklı olduğuna dair bir örnek teşkil etmektedir. Bu baskının etkisini ölçmek zor olsa da Engizisyon Mahkemesi kayıtları, 1570'li ve 1580'li yıllarda Venedik'e el altından sokulan Erasmus'un ve Machiavelli'nin eserleri gibi örnekler verebileceğimiz kaçak kitap ticaretinin boyutunu ortaya koymaktadır.

Protestan kültürlerdeki sansür mekanizması Katolikler'e nazaran daha az etkiliydi. Bunun nedeni Protestanların daha hoşgörülü olmaları değil, Luteryen ve Kalvinist gibi farklı yönetim yapılarına sahip kiliselere bölünmüş olmasıydı. Kalvinist Cenevre'de basım için izin almadan önce, kitapların taslakları matbaacılar tarafından teoloji, hukuk, tıp ve benzeri konuların uzmanlarıyla paylaşılırdı. Emirlere uyulmasını sağlamak için matbaalar düzenli olarak denetlenirdi. Bulunan yasak kitaplara el konulur ve kimi zaman infaz memurları tarafından yakılırdı. Seküler sansür mekanizması Fransa, İngiltere, Birleşik Felemenk Cumhuriyeti, Habsburg Krallığı ve diğer yerlerde benzer şekilde örgütlenmişti.

İngiltere'de matbaacılık Londra, Oxford ve Cambridge'le sınırlıydı ve matbaalar 1557 yılında kurulan Yayıncılar Birliği tarafından denetlenirdi. Birlik yeni yayınları kaydeder ve kitapların taslaklarını baskıdan önce denetlerdi. 1662 tarihli *İngiliz Lisans Kanunu*'na göre hukuk kitaplarının Lordlar Kamarası Başkanı (aynı zamanda Adalet Bakanı), tarih kitaplarının bakanlardan biri ve diğer kitap türlerinin çoğunun Canterbury başpiskoposu ve Londra piskoposu ya da onların yardımcıları tarafından okunması şartı vardı. *Lisans Kanunu*'nun yürürlükten kaldırıldığı 1695 yılında bu sisteme son verildi.

Sansür sisteminin etkinliği düşünüldüğü kadar güçlü değildi. Zira

sansürün öngörülemeyen sonuçlarından biri, bazı okurların başka türlü haberdar olmayacakları yasak kitaplara ilgi uyandırmasıydı. Ayrıca resmî sansüre karşı oluşan bir başka tepki ise korsan iletişimin örgütlenmesi ya da yeniden düzenlenmesiydi.

Korsan İletişim

Devlet sırlarından ticari ya da teknik sırlara, geleneksel olmayan dinî düşüncelerden pornografiye kadar çok çeşitlilikte içerik, bu dönemde gizlice iletişim ağına sokulmuştu.

19. yüzyıla kadar bilinmeyen bir terim olan 'pornografi'yi tanımlamak pek kolay değildir. Pornografi terimi; yalnızca cinsel istek uyandırmayı değil, aynı zamanda bu yolla satışı artırmayı da hedefleyen metinleri tanımlamak için kullanıldığında, Modern Çağ'ın erken dönemlerinde yayımlanan pek çok eseri de içine alır. 1740-1814 tarihleri arasında yaşayan Marquis de Sade'ın *Sodom'un 120 Günü*[25] adlı eseri, bu kategoride bilinen en ünlü kitaplar arasındaydı. Bir yüzyıl öncesine 1683 yılına ait, yazarı bilinmeyen *Venus in The Cloister*'ın (Manastırdaki Venüs) da namı bir o kadar kötüydü. 16. yüzyılın başlarında Giulio Romano'nun (1499-1546) çizdiği çeşitli cinsel pozisyon görselleri Marcantonio Raimondi (ö. 1534) tarafından gravüre işlenmişti. Pietro Aretino'nun dizelerinin de eşlik ettiği bu eserler fark edilip yasaklanmadan önce Roma'da elden ele dolaşmıştı.

Bu hususta kamusal ve özel alan arasına bir çizgi çekmek kolay değildir. Sırların ağızdan ağıza aktarılması güvenli bir yol gibi gözükse de tarihten bir örnek, bize bunun kelimenin tam anlamıyla kulak misafirlerine karşı savunmasız bir iletişim biçimi olduğunu göstermiştir. 1478 yılında Venedikliler İstanbul'a ilişkin ticari değeri olan son haberleri öğrenmek için Doge Sarayı'nın çatısına bir delik açmıştı. Bazı gruplar arasında gizliliğin, tıpkı dilencilerin ve hırsızların kullandıkları meslek jargonu gibi, özel bir dil kullanılarak sağlanmasına şaşmamak gerekir.

Okült ve simya içerikli çalışmalar ile din karşıtı ve provokatif kitaplar genellikle el yazması kopyalar hâlinde yayılırdı. Kopyası çıkarılan diğer metin türleri ise gizli mektuplar ya da elçilerin yurt dışı görevinden dönüşünde Venedik Senatosu'na sunduğu raporlardı. Bu raporların resmî olmayan kopyaları 17. yüzyılda Roma'da ortalık yerde satılırdı. Hatta bu kopyalardan bir tanesi Oxford'daki Bodleian Kütüphanesi'ne kadar ulaşmıştı. 18. yüzyılda Paris'te bazı polis raporları da halkın elinde dolaşırdı. Tüccarlar, devlet

25 *Sodom'un 120 Günü*. Çev. Birsel Uzma. Chiviyazıları Yayınevi, 2018 (ç.n.)

yöneticileri ve hatta bilim insanları bu türden sızıntıları engellemek için sıklıkla kodlara ve şifrelere başvurmuştu.

Devlet yöneticileri şifreleri çok amaçlı kullanmıştı. Önde gelen matematikçilerin, kod üreticilerinin ve kod kırıcıların da yardımıyla, bu şifreler Modern Çağ'ın ilk dönemlerinde oldukça karmaşık hâle gelmişti. Bireyler de bu dönemde şifreler kullanır, bazen de bu amaçla yabancı dillerden faydalanırdı. Günlük yazarı Samuel Pepys yaşadığı olayların bazılarını, karısı da dâhil olmak üzere olası okurlardan gizlemek için bu yöntemi kullananlardan biriydi.

Yasak kitap ticareti yaptığından kuşkulanılan basımevlerine sık sık baskın yapılırdı, fakat matbaalar bazen evlere kurulur ve tespit edilmemek için ülke içinde taşınırdı. Örneğin Elizabeth döneminde İngiltere'de piskoposluğu hedef alan broşürlerin basımı Surrey'de bir kır evinde başlamış, daha sonra Northampton'da ve Warwick'de devam etmiştir. Dönemin dâhilerinden Blaise Pascal'ın (1623-1662) Cizvitleri hedef alan 1657 tarihli ünlü eseri *Lettres Provinciales* (Taşra Mektupları) gizlice basılan kitaplardan biriydi. Bir kölelik, sansür ve otokrasi eleştirisi olan 1790 tarihli *Journey from Petersburg to Moscow* (Petersburg'dan Moskova'ya Seyahat) da yazarı Aleksandr Nikolaeviç Radişçev (1749-1802) tarafından taşradaki konağında bulunan kişisel matbaasında basılmıştı. Yazar hemen hapse atılmış ve ardından da Sibirya'ya sürülmüştü.

Bu tür yayınların yazarları mahlas kullanarak anonimlik perdesinin arkasına saklanırdı. Elizabeth dönemi piskoposlarını hedef alan yazılar 'Martin Marprelate' ismini taşırken, Pascal'ın Cizvitlere yönelik saldırıları 'Louis de Montalte' imzasıyla basılırdı. Matbaacılar da çoğunlukla kimliklerini ve adreslerini saklardı. Basım yapılan yerin adresi belirtildiyse bile bu genellikle yanlış, sıklıkla da hayal ürünü bir adres olurdu. Hatta kimi zaman yaratıcılığı zorlayan adresler seçilirdi. 17. yüzyılın başlarında yaşamış iki İtalyan kardinalin dert yandığı gibi, "Katolikleri kandırmak daha kolaydı". Protestan propagandası kapakta Katolik kentlerin adlarıyla ortaya çıkmıştı ve bazı matbaacılar Paris, Lyon ya da Anvers'teki Katolik matbaacıların tipografilerini dahi taklit etmişti. En çok kullanılan hayalî basımevi adresi "Özgür-Kent" ya da Villefranche, Vrijstadt, Eleutheropolis gibi başka dillerde aynı anlamı taşıyan isimlerdi. Bir başka tercih edilen adres ise Köln'dü. Burada 150 yıl boyunca kitaplar, gerçekte var olmayan ve adını büyük ihtimalle kurbanlarını çekiçle döven Pierre de Marteau'dan[26] alan bir matbaacıya yönlendirilmişti.

26 Fransızca çekiç (ç.n.)

Marprelate broşürlerini basan matbaanın adresi 'Avrupa'da, denizaşırı bir ülkede, zıplayan bir rahibin 400 metre yakını'ydı. 18. yüzyılın sonlarına ait bazı Fransız pornografik eserlerin İstanbul'daki 'odalıkların matbaası'nda, hatta Vatikan'da basıldığı bile iddia edilmişti.

Soğuk Savaş döneminde çok sayıda Doğu Avrupalı yazarın yaptığı gibi, Modern Çağ'ın başlarında da kitaplar yurt dışında yazıldığını iddia etmek yerine gerçekten orada basılıyordu. Bu bağlamda Venedikli keşiş Paolo Sarpi'nin (1552-1623) yazdığı papalık karşıtı *History of the Council of Trent* (Trento Konsili'nin Tarihi) 17. yüzyıla dair ünlü bir örnektir. Kitap ilk olarak 1619 yılında Londra'da, İtalyanca basılmıştı. El yazması ise Venedik'ten, Londra'ya Britanya Büyükelçiliği aracılığıyla, yazışmalarda 'şarkılar' kod adıyla geçen bölümler hâlinde gizlice getirilmişti.

Basılı kitapların sınırlar arasında kaçak yollarla dolaşımı da yaygındı. 1550'li yılların başlarında İsviçre'den Venedik'e ulaşan gizli rotalarda düzenli olarak din karşıtı kitaplar taşınırdı. Aynı şekilde 17. yüzyılın başında İspanya'ya yasak kitaplar ciltsiz olarak sokulurdu. Büyük İnciller kumaş toplarına sarılarak saklanırken, eğitici din kitaplarına iskambil destesi süsü verilirdi. Kral XIV. Louis'yi ve maiyetini eleştiren kitaplar Amsterdam'da Fransızca olarak basıldıktan sonra, yasa dışı yollardan Fransa'ya sokulmuştu.

Sonuç olarak eserler normal yollarla basılsa bile, içeriğindeki mesaj ya dolaysız ya da örtülü olarak veriliyordu. Hayvanlar hakkında fabllar yazan Antik Yunan dönemi yazarı Ezop, tıpkı 20. yüzyılda Komünist rejim altındaki Polonya'da olduğu gibi, erken Modern Çağ'da da bir paravan olarak kullanıldı. 'Ezop yöntemi' insan dünyasına kolaylıkla uyarlanabilmişti. Bunun en ünlü örneklerinden biri 1621-1695 yılları arasında yaşayan Jean de La Fontaine'nin *Fabllar*'ıdır.[27] Bu fabllar şimdilerde çocuk hikâyeleri olarak kabul edilse de La Fontaine'nin siyaset sahnesinde gözden düşen patronuna sadık kalarak, XIV. Louis'e hizmet etmeyi reddetmiş olduğu gerçeği, zalim aslan figürü misal olmak üzere metinlerin siyasi bir gözle yorumlanması gerektiğini düşündürmektedir.

Seçilen diğer bir yöntem ise tartışmalı bir konunun, geçmişte yaşanmış benzer olayların kisvesi altına saklanmasıydı. Örneğin Kral II. Richard'ın Bolingbrokelu Henry (geleceğin Kral IV. Henry'si) tarafından tahttan indirilmesi, Kraliçe Elizabeth döneminin sonlarına doğru Henry rolünde Essex Kontu'nun olmasıyla epey yankı getirmiştir. Dolayısıyla Sir John Hayward 1599 yılında *Life and Reign of King Henry IV* (IV. Henry'nin Yaşamı ve

27 *La Fontaine'den Masallar* adıyla pek çok yayınevi tarafından yayımlanmıştır. (ç.n.)

Hükümdarlığı) eserini yayımladığında, kraliçenin Francis Bacon'a kitabın içeriğinde ihanet olup olmadığını sormasına şaşırmamak gerekir. Essex Kontu kraliçeye karşı ayaklandığında ise kontun yandaşları Shakespeare'in *Richard II* (II. Richard) adlı oyununu sahnelemeleri için aktörlere para vermişti. II. Elizabeth'in o dönemde, "Ben II. Richard'ım, bunu bilmiyor musunuz?" dediği söylenir. Benzer alegori teknikleri İngiltere'de, 17. yüzyılın sonlarında yaşanan 'Dışlama Krizi' döneminde de kullanılmıştı.

Bu alegori yönteminin daha yakın tarihlere dair bir örneği de 1915-2005 yılları arasında yaşayan Arthur Miller'ın 1953 tarihli *The Crucible* (Cadı Kazanı) isimli oyunudur. 17. yüzyılda New England'da geçen bir cadı mahkemesini konu alan oyun, esasında ABD Senatörü Joe McCarthy'nin (1908-1957) komünistleri hedef alan 'cadı avı'nın bir eleştirisiydi.

Tüketim Toplumunda Matbaa

Basım işi tehlikeli olduğu kadar kârlıydı da. Hepsi olmasa da bazı matbaacılar Din Savaşları süresince hem Katolikler hem de Protestanlar için ücreti karşılığında çalışmıştı. Aslında matbaanın bulunmasının önemli sonuçlarından biri de, girişimcilerin bilginin yayılması sürecine doğrudan dâhil olmasıydı. Çok satan kitaplar kavramının geçmişi matbaanın ilk günlerine dayanmaktadır. Hollandalı Thomas à Kempis'e (1379-1471) atfedilen din kitabı *Imitation of Christ* (Mesih'e Benzemek) 1500'lere kadar en az 99 baskı yapmıştı. 16. yüzyılın sonlarında Katolik Kilisesi dinden sapmayı teşvik ettiği gerekçesiyle ana dilde yazılmış İncilleri yasaklamasına karşın, başta Yeni Ahit ve Kitab-ı Mukaddes'deki Mezmurlar olmak üzere Kutsal Kitaplar çokça satmıştı. Matbaalar kitapları ilerleyen yıllardaki adetlere kıyasla oldukça az sayıda, ortalama 500 ila 1000 kopya basıyordu. Buna karşılık 17. yüzyılda İngiltere'de yıllıklar, 3 ya da 4 milyon kopya hâlinde basılmıştı.

Ürün yelpazelerinde bugün 'edebiyat' olarak adlandırılan türün dışında da eserler bulunduran matbaacılar, daha fazla kitap satmak için kataloglar basmanın yanı sıra pek çok farklı reklam biçiminden de faydalanmıştı. İtalya'da bilinen ilk fiyatlı kitap kataloğu 1541 tarihlidir. 16. yüzyılda Frankfurt Kitap Fuarı, bugün hâlen yaptığı gibi, belirli kitapları uluslararası üne kavuşturmuştu. Kitapların ya ön ya da arka kapaklarında matbaacının ya da kitapçının sattığı diğer eserlerin tanıtımı yapılırdı. Matbaacı, yayımcı ve kitapçı gibi ayrımlar o dönemde henüz yoktu.

Reklamların basılmasının tarihi de 17. yüzyıla dayanmaktadır. 1650 yılı dolaylarında Londra'da bir gazetede ortalama altı reklam yayımlanırken,

100 yıl sonra bu sayı elliye çıkmıştı. Reklamı yapılan ürün ve hizmetlerden bazıları; oyunlar, yarışlar ve sahte doktorlardı. 1688 yılında patenti alınan 'Holman's Ink Powder'ın basılan ilk marka adı olduğu düşünülmektedir.

Haberler de başlı başına ticareti yapılan bir üründü. En azından 1626 tarihli *The Staple of News* (Haber Dükkânı) adlı oyununda, bu ticareti tekele dönüştürmeye çalışan bir girişimi konu alan Ben Jonson gibi hiciv ustaları tarafından o dönemde böyle görülüyordu. Sosyolog Colin Campbell, tıpkı günümüzün televizyon dizileri gibi, 18. yüzyıl romanlarının da okurları, pahalı tüketim ürünlerinden kendileri kullanıyormuşçasına haz almaya ve dolayısıyla satın almaya ittiğini, böylece 'tüketim toplumunun doğumunu' hızlandırdığını iddia etmiştir.

Matbaacılığın yayılması ve tüketim toplumunun doğuşuyla birlikte fikrî mülkiyet kavramı da ortaya çıkmıştır. Edebî mülkiyet bilincinin oluşmasının başlangıcı 15. yüzyıla, belki de öncesine dayanmaktadır. 15. Yüzyıl, kendilerinin yaratıcı bir taklit icra ettiklerini iddia ederken, meslektaşlarını hırsızlıkla ya da intihalle suçlayan hümanistlerin dönemiydi. Nitekim *Don Kişot*'un 1614 yılında basılan ikinci cildi Miguel Cervantes (1547-1616) değil, 'Avellaneda' takma adlı biri tarafından yazılmıştı. Bu alışılmadık bir intihal biçimiydi zira çalınan bir metin değil karakterin kendisi ve şöhretinden faydalanmak için doğrudan yazarın adıydı. Gelgelelim kitabın gerçek yazarı bundan pek de hoşlanmamıştı. Cervantes rakibinin eserini alaşağı etmek için kendi ikinci cildini yazmak zorunda kalmıştı.

Bu sayede pazar dinamikleri bireysel yazarlık kavramını teşvik etmiş oldu. Yazarın portresini kitabın ilk sayfasına koyma ya da toplu eserleri yazarın yaşam öyküsüyle birlikte piyasaya sürme gibi yeni uygulamalar bu kavramı pekiştirdi. 1711 yılında *The Spectator* dergisinin ilk sayısı "yazarının siyah ya da beyaz, ılımlı ya da asabi, evli ya da bekâr olduğunu öğrenene" kadar kitabın tadını çıkaramayan okurla inceden inceye dalga geçiyordu.

18. yüzyılda yapılan yasal düzenlemeler edebî ve fikrî mülkiyet kavramını sağlamlaştırmıştı. Söz gelimi 1709 yılında Britanya'da yazarları ya da yazarların vekillerini, eserlerini 14 yıllığına basabilmeleri için tek yetkili kılan kanun kabul edilmişti. 1732 tarihli popüler gravür serisi *The Harlot's Progress*'in korsan baskılarından muzdarip olan William Hogarth kendisi gibi grafik sanatçılarına, yazarlarınkine benzer haklar tanıyan yeni bir *Telif Hakkı Yasası* (1735) için mücadele etmişti. Kitaplara ilişkin 1709 tarihli ilk *Yasa*, 'telif hakkı' kavramının yaygın biçimde kullanıldığı dönemde geçen Millar-Taylor (1769) ve Donaldson-Beckett (1774) gibi davaların görüldüğü mahkemelerde açıklığa kavuşmuştu. 19. yüzyılda bu yasa üzerinden

değişiklikler yapılsa da 1887 tarihli Bern Sözleşmesi'nden önce uluslararası geçerliliği olan bir telif hakkından söz etmek mümkün değildi.

Her ne kadar ideal formuna ulaşmasa da gelişmekte olan medya pazarını yakından incelemek için Modern Çağ'ın ilk dönemlerinde Avrupa'da kitap ticaretinin yürütüldüğü başlıca merkezlere kronolojik sırayla göz atmakta fayda vardır: 16. yüzyılda Venedik, 17. yüzyılda Amsterdam ve 18. yüzyılda Londra.

2 milyon civarında kopyaya ya da Avrupa pazarının %20'sine denk gelen yaklaşık 4.500 baskı ile, 15. yüzyılda Avrupa'da en çok kitap basılan şehir Venedik'ti. Venedik kitap endüstrisinin, küçük bir grubun kontrolünde yürüyen ve ekonomik çıkarları, kitaplara duydukları ilgiden çok daha fazla olan tüccarların finansal destek sağladığı kapitalist bir düzeni vardı.

16. yüzyılda yaklaşık 500 Venedikli matbaacı ve yayıncının, 15.000 ila 17.000 adet civarı kitabın 18 milyon kopyasını bastığı tahmin edilmektedir. Bu matbaacıların en ünlülerinden biri olan ve 1450-1515 yılları arası yaşadığı tahmin edilen Aldo Manuzio, şöhretini ve büyük olasılıkla servetini, Yunan ve Latin klasiklerini, düşünürlerin ve öğrencilerin yanlarında rahatlıkla taşıyabilmelerine olanak sağlayan, küçük formatlarda basmasına borçluydu. Bir gazeteci, kitapların kullanışlı boyutlarını övmek için yürürken bile okunabildiklerinden dem vurmuştu. Matbaacılar arasında amansız bir rekabet vardı. Bazı matbaacılar, diğerlerinin telif haklarını görmezden gelerek ve kendi baskılarının daha doğru olduğu ya da yeni içeriklere sahip olduğu gibi iddialarla aynı kitapları basıyordu. Sahip olduğu çok sayıda matbaacı ve yayıncı nedeniyle Venedik, yazarlara çekici geliyordu çünkü zengin olmalarına yetecek kadar kazandırmasa da hamilerinden bağımsız yaşamalarına imkân sağlıyordu.

Bu yazarların bir kısmı geçimlerini sağlamak için o kadar çok alanda ve sayıda eser verdi ki, onlara *'poligraf'* takma adı verildi. 18. yüzyılda İngiltere'de bu kişilere ticari arabalar gibi belirli bir süre için kiralanabildiklerinden 'ısmarlama yazarlar' denirdi. Bu kişiler düzyazı, şiir ve özgün kompozisyon türlerinde eserler verdiği gibi çeviriler, uyarlamalar ve başka yazarlardan intihaller de yapıyordu. Adabımuaşeret kitapları, farklı konularda mektup yazmanın incelikleri ve 17. yüzyılda bile basılmaya devam eden turistler için Venedik rehberi gibi, pratik bilgiler sunan çalışmalarda uzmanlaşmışlardı. Bu yazarlardan bazıları, belirli matbaacılar için yazarlığın yanı sıra editör ve düzeltmen olarak da çalışırdı. Bu matbaacıların başında, uzun kariyerine 850 civarı kitap sığdıran Gabriel Giolito gelmektedir. Poligraflar bir anlamda iki dünya arasındaki sınırın üzerinde duruyordu. Esasen Orta Çağ

geleneğinde çalışan, başkalarının çalışmalarını yeniden işleyen derleyiciler oldukları hâlde, matbaa çağında yaşadıkları için onlara, kapakta kendi adları olan özgün yazarlar olarak muamele edilmişti. Bu nedenle bu yazarlar, rakipleri tarafından Orta Çağ yazarlarının maruz kalmadığı intihal suçlamalarına muhatap olmuşlardı.

Matbaacılar Venedik'in iktisadi ve siyasi konumunu ustalıkla kullanmıştı. Örneğin kentteki göçmen topluluklardan faydalanarak İspanyolca, Hırvatça, sokak Yunancası, Eski Kilise Slavcası, İbranice, Arapça ve Ermenice kitaplar basılmıştı. Venedik şehrinin geneli gibi onlar da gözlerini Avrupa'nın ötesine dikmişti. Bastıkları kitaplar arasında, uzaktaki bilinmeyen toprakların keşfini anlatanlar da vardı. 16. yüzyılda Venedik, Kıta Amerikası konusunda kitap basmada Paris'in hemen ardından ikinciydi. Bu eserler arasında Kristof Kolomb (1451-1506) ve Hernán Cortés'in (1485-1547) mektuplarının çeşitli baskıları da yer almaktaydı.

Farklı kültürlere ve dinlere karşı hoşgörülü tavrı ve tüccarların başkalarının yaşam tarzına müdahale etmeme tutumu ile Venedik şehri, kitap ticaretine kendine has bir katkı sağlamıştı. Lakin, Karşı Reform Hareketi'nin yayılmasıyla birlikte bu tutum zayıflamıştı. 1547 yılında Venedik'te Engizisyon Mahkemesi kurulmuş, 1548 yılında San Marco Meydanı'nda ve Rialto yakınlarında kitaplar yakılmıştı. 1549 yılında, yani bütün Kilise dünyasında bağlayıcı hâle gelmeden 15 yıl önce, Venedik Yasak Kitaplar Listesi hazırlanmış ve 1554 yılında İbranice basım yapmak yasaklanmıştı. Kitapçılar, kente yasa dışı yollardan din karşıtı ya da muzır kitaplar soktukları gerekçesiyle sorgulanmaya başlanmıştı. Bazı matbaacılar, aralarında Torino, Roma ve Napoli'nin de bulunduğu başka kentlere göç etmişti. Gabriel Giolito gibi göç etmeyen matbaacılar yatırımlarını, coğrafi bakımdan sınırlı bir pazarı olan İtalyanca din kitaplarının basımına kaydırmıştı. 17. yüzyılda Birleşik Felemenk Cumhuriyeti, dinsel farklılıklara görece hoşgörü gösterilen bir ada ve bilginin ana merkezi olarak Venedik'in yerini almıştı. Latince, Fransızca, İngilizce ve Almanca dillerinde basılmış eserlerin ihracatı, bu yeni ulusun zenginleşmesine önemli katkıda bulunmuştu. Ülkenin önde gelen matbaacılarından Elzevir ailesi klasikleri küçük formatlarda basmada Aldo Manuzio örneğini takip etmişti. Elzevir ailesi ayrıca dünyada ilk defa okullu bir editörün başında bulunduğu kitap serilerini başlatmıştı. Editör Caspar Barlaeus'nun görevi, Fransa'dan Hindistan'a kadar dünyanın farklı devletlerinin örgütlenme biçimleri ve kaynakları hakkındaki bilgilere dair bir dizi özet hazırlamaktı.

Barlaeus'nun işlevini, bir nevi poligrafın Hollanda'daki karşılığı olarak

düşünebiliriz. Diğer ısmarlama yazarlar arasında, XIV. Louis'in 1685 yılında Katolikliğe geçmek ile sürgün olmak arasında bir seçim yapmaya zorlandığı için Birleşik Felemenk Cumhuriyeti'ne gelen Kalvinist Fransız papazlar da vardı. Sürgündeki Fransız Protestan kiliselerinin ihtiyaçları için çok sayıda papaz olduğundan, iyi eğitimli bu adamlar geçimlerini sağlamak için yazmaya yönelmişti. Örnek olarak Fransa'dan ayrılıp Rotterdam'a gelen Pierre Bayle (1647-1706) 1684 yılından itibaren aylık edebiyat dergisi *News of the Republic of Letters*'ın editörlüğünü yapmıştı. Bayle'in ünlü eseri *Historical and Critical Dictionary* (Tarihsel ve Eleştirel Sözlük) 1696 yılında yayımlanmıştı.

Avrupa sanayisinde ve finans dünyasındaki pek çok alanın olduğu gibi, Felemenk yayıncılığının da merkezi Amsterdam şehriydi. 17. yüzyılın başlarında Amsterdam, yeni bir edebî tür olan ve bilginin satın alınabilir olmasını diğer pek çok türden daha iyi gösteren gazetelerin, Avrupa'daki en büyük merkezi olmuştu. Gazeteler haftada bir, iki ya da üç kez ve Felemenkçenin yanı sıra Latince, Fransızca ve İngilizce gibi dillerde de basılıyordu. Bunların arasında İngilizce ve Fransızca basılan ilk gazeteler olan ve tarihleri 1620 yılına dayanan *Corrant out of Italy, Germany etc.* ile *Courant d'Italie* de vardı. 1662 yılında Fransızca olarak yayıma başlayan, haftalık *Gazette d'Amsterdam* yalnızca Avrupa'daki gelişmeler hakkında bilgi vermekle kalmamış, aynı zamanda Katolik Kilisesi'ne ve Fransız siyasi yönetimine yönelik eleştiriler de yayımlamıştı. 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Amsterdam, bir zamanların Venedik'i gibi, Avrupa'nın en önemli kitap üretim merkezi hâline gelmişti. 1675 ile 1699 arasındaki 25 yılda 270'den fazla kitapçı ve matbaacı bu alanda hizmet vermişti. Bu kişilerin büyük kısmını, tıpkı yazarların olduğu gibi, Fransa'dan göç eden Protestanlar oluşturuyordu.

Venedik'te olduğu gibi Amsterdam'da da matbaaların repertuvarının önemli bir kısmını haritalar ve egzotik yerlere yapılan gezilerin anlatıları oluşturuyordu. Amsterdam'daki en önemli basımevi aynı zamanda Willem Blaeu'nun oğlu olan Hollandalı haritacı Joan Blaeu'ya (y. 1598-1673) aitti. Yazı için dokuzdan, gravürler için altıdan fazla baskı makinesi bulunan işletme öyle büyüktü ki, yabancı ziyaretçiler için kentin görülmesi gereken yerleri arasına girmişti. Blaeu ailesi 1634 yılında bir gazeteye Latince, Felemenkçe, Fransızca ve Almanca olmak üzere dört dilde dünya atlası çıkartacaklarına dair reklam vermişti. 1635 yılında, söz verilen tarihte çıkan iki ciltlik atlas 207 haritadan oluşuyordu. Birkaç yıl sonra rakip bir Amsterdamlı yayımcı daha kapsamlı bir atlas çıkarttıysa da Blaeu atlasının 1655 yılında, altı cilt olarak yapılan ikinci baskısı liderliği geri almıştı.

Yine Venedik'te olduğu gibi, Amsterdam'da da farklı göçmen

topluluklarından yararlanılarak Rusça, Yiddiş, Ermenice ve Gürcüce dâhil olmak üzere çeşitli dillerde kitaplar basılmıştı. 1678 yılında kente gelen bir İngiliz ziyaretçi, İngilizce İnciller basan bir Felemenk basım evi bulduğunda "Amsterdam'da her dilden kitabı, ilk basıldıkları yerlerden daha ucuza satın alabilirsiniz" yorumunda bulunmuştu. Alman okurlar Felemenk girişimciler aracılığıyla Fransızca kitaplar satın almıştı. Protestan matbaacılar, Katolik dünyada satmak için kapak sayfasında 'Köln' ibaresi bulunan Latince dua kitapları üretmişti. Matbaacılar rakiplerinin haklarını çiğnemekte beis görmüyordu. 18. yüzyılda Amsterdam, üstünlüğü Londra'ya kaptırmıştı. 17. yüzyıldan beri Londra'daki kitapçıların da kendilerinden önce Venedikli ve Amsterdamlı kitapçılar gibi rakiplerinin edebî mülkiyetlerini çalma konusunda kötü bir şöhreti vardı. Çalma eylemi ya 'sahtecilik' ya da 20. yüzyıldan itibaren anlamı ruhsatsız radyo istasyonlarını kapsayacak şekilde genişleyen 'korsanlık' şeklinde gerçekleştiriliyordu.

Kitap ticaretiyle uğraşanlar, korsanlığa karşı bir önlem olarak birlikler oluşturmaya ve giderleri paylaşmaya başlamıştı. Kaynaklarını bir araya toplamak, atlaslar ve ansiklopediler gibi ciddi yatırım gerektiren büyük ve pahalı işleri finanse etmelerini sağlıyordu. Bu tür çalışmalar çoğunlukla abonelik sistemiyle basılır ve kitabın ön sözünde abonelerin listesine yer verilirdi. Bununla birlikte 18. yüzyılda gizlice bir araya gelen kitapçılar, harcamaları ve riskleri paylaştıkları bir taslak oluşturarak abonelik sistemi olmadan da ayakta kalmayı başarmıştı. Kitapçılarla yaptıkları anlaşmadan fayda sağlayan yazar sayısı oldukça azdı. Hamilik düzenine karşı nefretiyle tanınan Dr Johnson (1709-1784), yapıtı *Sözlük* için aralarında Thomas Longman ve Andrew Millar'ın da bulunduğu beş kitapçıdan 1.575 sterlin avans almıştı. Millar, felsefeci ve tarihçi David Hume'a (1711-1776) *History of Britain*'ın (Britanya Tarihi) üçüncü cildi için 1.400 sterlin ve William Robertson'a (1721-1793) *History of Charles V* (V. Charles'ın Hayatı) adlı çalışması için 3.400 sterlin avans vermişti. Kendi iş ilişkilerini başarıyla yöneten şair Alexander Pope (1688-1744) Homeros'un *İlyada*'sının çevirisi için hayli yüksek bir meblağ olan 5.300 sterlin almıştı. Millar'ın halefleri olan matbaacı William Strahan ve kitapçı Thomas Cadell, Kaptan Cook'un keşiflerinin basım hakları için 6.000 sterlin teklif etmişti.

18. yüzyılda Londra'da yazarların mükemmel şartlarda yaşadığını düşünmekte acele etmemeliyiz. Londra'da yaşadıkları semtten ötürü 'Grub Street' (Grub Sokağı Yazarları) adını alan yazarlar grubu, önceki yıllarda Amsterdam ve Venedik'teki benzerleri gibi, geçimlerini sağlayabilmek için mücadele etmek zorundaydı. Amsterdam'da olduğu gibi, bu grup daha çok

gazetecilikle uğraşan Fransız Protestan göçmenlerden oluşuyordu. Yeni özgürlüğün, başarılı olanlar için bile bir bedeli vardı. Büyük olasılıkla Johnson sözlük derlemek yerine kendi kitabını yazmayı; Pope, Homeros'u çevirmek yerine kendi şiirleri üzerinde çalışmayı tercih ederdi. Felsefeden daha iyi sattığı için tarih yazmak zorunda kalan Hume, dünyaya yeniden gelip British Library'nin kataloğuna bakabilseydi, muhtemelen kendisini "David Hume, tarihçi" olarak listelenmiş bulmaktan memnun olmayacaktır. Bununla birlikte 18. yüzyıl yazarlarından bazıları, 16. yüzyıldaki selefleri olan ısmarlama yazarlardan çok daha fazla bağımsızlığa sahipti.

Yayıncılıktaki bu gelişmelerin daha geniş bağlamdaki karşılığı, kimi tarihçilerin tabiriyle 'tüketim toplumunun doğuşu'dur. 18. yüzyıla damgasını vuran bu kavram özellikle İngiltere'de gözlemlenebilir olsa da Avrupa'nın geri kalanına ve hatta daha da öteye yayılmıştı. Bu dönemde İngiltere'de boş zamanın ticarileşmesine dair örnekleri şöyle sıralayabiliriz: Newmarket'teki at yarışları, 1670'lerde başlayan Londra konserleri ve taşra kentlerindeki konserler, 1718'de kurulan Kraliyet Müzik Akademisinde ve rakiplerindeki operalar, 1768'de kurulan Kraliyet Güzel Sanatlar Akademisindeki resim sergileri, kafelerde düzenlenen bilim konferansları, Londra ile Bath ve başka bazı yerlerde yeni inşa edilen, halka açık salonlarda düzenlenen balolar ve maskeli balolar. 16. yüzyılın sonlarından itibaren *Globe*'da ve diğer halka açık tiyatrolarda sahnelenen oyunlar gibi, bu etkinlikler de bilet parasını ödeyebilen herkese açıktı.

Okumanın Beş Türü

Boş zamanın ticarileşmesi, okumayı da kapsamaktadır. Kitap ve gazete okumak ya da basılı resimlere bakmak gibi eylemlerde arzdan talebe doğru ilerleriz. Okumanın tarihinin olması fikri ilk bakışta bize garip gelebilir çünkü okumak, pek çoğumuz için doğal bir etkinliktir. Hangi anlamda zamanla değiştiği söylenebilir? Okumanın zaman içinde değiştiğini varsaysak bile, göz hareketleri sayfa üzerinde iz bırakmadığına göre, tarihçilerin bu değişimler hakkında güvenilir bir şey söylemesi ne kadar olasıdır? Yeni nesil tarihçiler bu soruların cevaplarını arıyor. Tarihçiler kitapların fiziksel biçimini, kenarlarına yazılmış notları, okur tanımlarını ve resimlerini kanıt olarak göstererek okuma tarzlarının 1500 ile 1800 yılları arasında değişmiş olduğu sonucuna vardılar. Bu noktada beş okuma türü ayrı ayrı incelemeye değer görünmektedir: eleştirel okuma, tehlikeli okuma, yaratıcı okuma, geniş çaplı okuma ve kişisel okuma.

1. Daha önce gördüğümüz gibi matbaanın etkilerine ilişkin geleneksel yorumlar eleştirel okumanın yükselişinin üzerinde durmaktadır. Bir konu hakkında farklı kitaplardaki muhtelif fikirlere ulaşabiliyor olmak, eleştirel okumanın önünü açmıştır. Okumak her zaman eleştirel bir eylem olmadığı için alışkanlıklarda yaşanan değişimi çok büyütmemek gerekir. Modern Çağ'ın başlangıç dönemlerinde kitaplara saygı gösterildiğine dair çok sayıda kanıt vardır. Hiciv yazarları, basılı gördükleri her şeye inanan insanlarla dalga geçmişti. İncil saygı duyulan bir unsurdu ve Yahudi filozof Baruch Spinoza (1632-1677) gibi aykırı birkaç kişi dışındaki uzmanlar tarafından henüz eleştirel incelemeye tabi tutulmuyordu. Milano Başpiskoposu San Carlo Borromeo'nun Kutsal Kitabı dizlerinin üzerinde okuduğu söylenirdi. İncil kimi zaman da hasta kişilerin yastığının altına konarak bir ilaç gibi kullanılırdı. İncil okuyanlar bazen rastgele bir sayfa açar ve karşılarına çıkan metinlere, sorularına karşılık gelmiş ilahi bir cevap, bir rehber gibi davranırdı.
2. Kişisel okumanın tehlikeleri sıklıkla tartışılmıştı. Okuma eylemi her ne kadar sakinleştirici bir etkiye sahip olsa da o dönemde özellikle kadınlar ve 'sıradan halk' gibi alt sosyal gruplar açısından tehlikeli bir etkinlik olarak kabul ediliyordu. Bu bağlamda bir nesilden fazla bir süre önce sosyolog Leo Lowenthal'ın (1900-1993) üzerinde durduğu televizyonun tehlikeleri ve 'kitle kültürü' hakkındaki 20. yüzyıl tartışmalarıyla benzerlik göstermektedir. Bugün internetin yükselişi, buna benzer başka bir tartışmayı beraberinde getirmiştir.

Sorunlara daha geniş bir pencereden bakarsak, bu tartışmalar uzun soluklu bir bakış açısının parçası olabilir. Orta Çağ'ın sonlarında görece yaygın olan, Meryem Ana'yı okurken gösteren imgelerin, 1520 yılından sonra azalması, okumanın Katolik Kilisesi tarafından şeytan işi olarak gösterilmesine bir tepki olarak yorumlanabilir. Örneğin 16. yüzyılın sonlarında Venedik'te bir ipek işçisi 'sürekli okuduğu', bir kılıç ustası ise 'gece boyu uyumayıp kitap okuduğu' gerekçesiyle Engizisyon'a ihbar edilmişti. Seküler otoriteler de benzer şekilde hem o dönemde hem de sonrasında denetlenmeyen okumanın düzen bozucu etkileri olabileceğini hesaba katıyordu. Özellikle gazete okumanın, sıradan insanları hükûmeti eleştirmeye teşvik ettiği düşünülüyordu.

Erkek yazarlar 16. yüzyıldan itibaren kurgu eserler okumanın özellikle kadınlar üzerindeki tehlikelerini düzenli olarak tartışır olmuştu. Tiyatro oyunlarından olduğu gibi, romanlardan da aşk gibi tehlikeli duyguları harekete geçirme güçleri nedeniyle korkuluyordu. Bazı erkeklerse aşk mektuplarının

önüne geçmek için kadınların hiçbir şekilde okumayı öğrenmemesi gerektiğini düşünüyordu. Oysa önceki sayfalarda gördüğümüz gibi okuma yazma bilmemek aşk mektupları almayı engelleyememişti. Erkeklerin bir kısmı da kadınların yalnızca İncil ve dinî kitaplar olması kaydıyla biraz okumasına izin verilebileceğini düşünüyordu. Birkaç cesur insan üst sınıftan kadınların klasikleri okuyabileceklerini ve hatta okumaları gerektiğini savunmuştu.

Bazı kaynaklara göre farklı sosyal sınıflardan kadınlar, izin verilenden daha fazla türde kitap okumuştu. Örneğin, İspanya'da Avilalı Azize Terasa (1512-1582) gençken şövalyelerin aşk romanlarına duyduğu tutkudan bahsetmişti. Bu konuya dair tek kanıt otobiyografiler değildir; kimi zaman portrelerde kadınlar ellerinde şiir kitaplarıyla resmedilmişti. Kurgu metinlerde de benzer kanıtlara rastlanmaktadır. Papaz Matteo Bandello'nun (y. 1485-1561) yazdığı İtalyanca bir öyküde, kadın kahraman yatakta Boccaccio'nun *Decameron*'unu ve Ariosto'nun *Orlando Furioso*'sunu (Çılgın Orlando) okurken betimlenmişti. XIV. Louis döneminde Fransa'da en önemli romancılar kadınlardı. Başta Madame de Lafayette (1634-1693) olmak üzere bu kadın romancılar, özellikle diğer kadınlar için eserler vermişti. Britanya'da kurgu türünde yazan kadınların sayısı 18. yüzyılda artmıştı.

Romanların ve bazı tarihî metinlerin özellikle kadın okurları hedef alması, 18. yüzyılda kadınların okuma seçeneklerini arttırmıştı. Bu tarihî metinlerden bazıları Britanya ve Almanya'da basılan ve bizzat kadınların tarihine yer veren eserlerdi. 1726 yılında bir eleştirmen, kitapları 'gizli arkadaşlar' olarak tanımlamıştı. Ayrıca 18. yüzyıla ait çok sayıda resimde, kadınlar ellerinde kitaplarla *(bk. Resim 7)* çizilmişti. Bu dönemde bazı kadınlar gazete de okuyordu. Aşçı olarak çalışan 23 yaşındaki Fransız bir kadın, 1791 yılında sorgulandığında düzenli olarak dört gazete okuduğunu iddia etmişti.

3. Yaratıcı okumanın kapsamı farklı türden bir inceleme gerektirmektedir. Metinlerin anlamı, 1990'lı yılların edebiyat çalışmalarının başlıca tartışma konusu olmuştu. Bir tarihçinin bakış açısına göre; metinlerin, yazarının niyet ettiğinden farklı biçimlerde okunabileceği ve hatta okunduğu uzun süredir bilinen bir gerçektir. Söz gelimi Thomas More'un (1478-1535) *Utopia* (Ütopya) adlı yapıtı, yalnızca o dönem İngilteresi'nin bir yergisi olarak değil, aynı zamanda ideal toplum tasarımı, modern söylemle bir 'ütopya' olarak görülür. Baldassare Castiglione'nin (1478-1529) farklı toplumsal durumlara uygun davranışların tartışıldığı, açık uçlu diyaloğu *The Book of the Courtier* (Saray Adamı) 16. yüzyıl matbaacıları tarafından adabımuaşeret için tam bir rehber olarak tanıtılmıştı. Üzerine düştükleri notlardan anlaşıldığı üzere kimi okurlar da kitabı

bu amaçla okumuştu. Daniel Defoe (1660-1731) ve Jonathan Swift'in (1667-1745) ironileri, hayal gücü zayıf okurların gözünden kaçmıştı. Defoe'nin *Shortest Way with the Dissenters*'inin (Muhaliflerle Başa Çıkmanın En Kestirme Yolu) Anglikan Kilisesi'ne bağlı olmayanlara gerçekten eziyet edilmesini önerdiğine ve Swift'in *Alçakgönüllü Bir Öneri*[28] isimli yapıtının yamyamlığı savunduğuna inanılmıştı.

Resim 7: Marguerite Gérard ve Jean-Honoré Fragonard, The Reader (Okuyucu).

28 *Alçakgönüllü Bir Öneri*. Çev. Deniz Hakyemez. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008 (ç.n.)

İtalyan tarihçi Carlo Ginzburg'ün (1939-) unutulmaktan kurtardığı İtalyan değirmenci Menocchio, geleneklere aykırı okumanın pek çok türüne örnek teşkil etmektedir. Menocchio, sapkınlıkla suçlandığı Engizisyon Mahkemesi'nde içlerinde; İncil'in, Boccaccio'nun *Decameron*'unun, Sir John Mandeville'nin (15. ve 16. yüzyıllarda iyi bilinen) hayal ürünü *Travels*'ının (Geziler) ve büyük olasılıkla Kur'an'ın yer aldığı, okuduğu kitaplar hakkında sorulara maruz kalmıştı. Engizisyon Mahkemesi üyeleri Menocchio'nun ne okuduğundan ziyade bunları okuma biçimine, metinlerden çıkardığı anlama şaşırmıştı. Örneğin Boccaccio'nun üç yüzük öyküsünden, Müslüman doğsaymış öyle kalması gerekirmiş sonucunu çıkartmıştı.

4. Menocchio 'yoğunlaşmış okur'a, yani sürekli aynı metinleri okuyup bunlar üzerinde kafa yoran okuyucuya eşsiz bir örnek oluşturur. Bu okuma tarzı matbaanın ilk yüzyıllarında, el yazması döneminde olduğu gibi oldukça yaygındı. Bununla birlikte 18. yüzyılın sonları, bu tarzın, belirli bir konu hakkında bilgi aramak için kitaplara başvurma sürecinde yüzeysel okuma, gözden geçirme, bölüm atlama gibi uygulamalara dönüştüğü 'okuma devrimi'ne şahitlik etti. 1750 yılından önce daha az sayıda kitap vardı ve basılı olanlar kutsal kabul ediliyordu. 1750 yılından sonrası ise, kitapların yaygınlaştıkça kutsallıktan arındığı 'geniş çaplı' okuma dönemi olarak tanımlanır. 'Kitapları baştan sona okuyanları' hor gören Dr Johnson, bu yeni okur tipine canlı bir örnektir.

Bu değişime fazla anlam yüklememek gerekir çünkü ihtiyaçlar doğrultusunda yoğun ve geniş çaplı okuma türlerinden birini seçmek mümkündür. Bir tarafta Orta Çağ'ın sonlarında özellikle akademik çevrelerde referans için okuma yapıldığına dair kanıtlar varken, diğer yandan 18. yüzyılın sonlarında tüm dikkatini okuduğu kitaba vermiş okurlar olduğuna dair örnekler bulunmaktadır. Bu okurlar Jean-Jacques Rousseau'nun (1712-1778) *Julie ya da Yeni Héloïse*'inden, Johann Wolfgang von Goethe'nin (1749-1832) *Genç Werther'in Acıları*'na kadar, dönemin popüler, acıklı, aşk romanlarına gömülebiliyordu. Büyük bir olasılıkla, kişiselleştirme eğilimiyle bağlantılı olarak iki okuma tarzının öneminde bir değişim yaşanmıştı. Kitapların biçimi yüzeysel okumayı ve gözden geçirmeyi kolaylaştıracak biçimde değişmişti. Metinler gittikçe daha fazla bölümlere ve bölümler de paragraflara ayrılmaya başlamıştı. Sayfalara, her bölümün özetini içeren notlar ekleniyordu. Ayrıntılı şekilde hazırlanmış içindekiler tablosu ve alfabetik sıralanmış dizinler aceleci okurlara aradıkları bilgiye ulaşmakta fayda sağlamıştı.

5. Okumanın özelleştirilmesi; bireyciliğin ve empatinin ya da medya sos-

yolojisi uzmanı Daniel Lerner'in 1958 tarihli *The Passing of Traditional Society* (Geleneksel Toplumun Bitişi) adlı kitabında kullandığı tabirle 'ruhsal hareketlilik' olgusunun doğuşuyla açıklanabilir. Bahsi geçen kavramların ardındaki düşünceye, 18. yüzyıldan itibaren sıkça görmeye başladığımız bazı imgelerde de yer verilmişti. Bunlarda genellikle yalnız bir kadın ya da erkek, oturarak ya da yere yayılarak, genelde dış dünyayı unutmuş şekilde kitap okur hâlde resmediliyordu. 14. yüzyıldan 20. yüzyıla kadar uzanan 'kişiselleştirme' eğilimi, kitapların biçimine de yansımıştı. 15. yüzyıl kitapları çoğunlukla büyük boyutlu sayfalardan oluşuyordu ve okunmak için sehpa ya da kürsü gerektiriyordu. 16. ve 17. yüzyıllarda Venedikli ünlü matbaacı Aldo Manuzio'nun da klasikleri basarken kullandığı, octavo,[29] 12-mo ya da 16-mo gibi daha küçük boyutlu kitaplar popüler olmuştu.

Biyografi yazarı John Aubrey (1626-1697) Thomas Hobbes'un (1588-1679) yaşamını anlattığı çalışmasında, felsefecinin Devonshire Kontu'nun yanında çalıştığı döneme dair bir hikâyeye de yer verir. Hobbes "Caesar'ın *Commentaries*'i (Yorumlar) gibi cebinde taşıyabileceği Amsterdam baskısı kitaplar satın almıştı ve Kont ziyaretlerini yapmakla meşgulken lobide ya da bekleme odasında bunları okumuştu." Bu alıntı, daha önce ele aldığımız küçük format Elzevir klasiklerinin kullanımına ilişkin okurların bakış açısını yansıtmaktadır. Özellikle şiir kitapları bu şekilde küçük formatlarda basılmıştı, böylece üst ve orta sınıf evlerde yatak odalarının özel alanlar hâline geldiği 18. yüzyıldan başlayarak, yatakta kitap okuma geleneği boy göstermişti.

Bununla beraber, okumanın tarihini kamusal alandan özel alana geçiş üzerinden inceleyecek olursak, yoğun okuma ve geniş çaplı okuma arasındaki geçişte olduğu gibi fazla basite indirgemiş oluruz. Örneğin Orta Çağ'da zaman zaman sessiz okuma uygulanırken, 19. yüzyılda işçi sınıfı çevrelerinde yaygın olan 'kamusal alanda yüksek sesle okuma' uygulaması Modern Çağ'ın erken dönemlerinde de devam etmişti. Keza Alman Reformu sırasında da okumanın kamusal bir etkinlik olarak uygulanışının canlı örneklerine rastlanmıştır.

Toplumsal sınıflar arasında okuma alışkanlıkları açısından bir ayrımdan söz etmek mümkündür: İşçi sınıfı herkesle birlikte dinlerken, orta sınıflar tek başlarına okumaya eğilimliydi. Mekâna göre bazı ayrımlardan da

29 Octavo (15.24 x 22.86 cm), 12-mo (12.70 x 18.73 cm) ve 16-mo (10.16 x 17.15 cm) ölçülerinde kâğıt kullanılarak basım yapılan tekniklerdir. Bir octavo, üzerinde 16 sayfalık metinlerin basıldığı ve daha sonra sekiz yaprak üretmek için üç kez katlanan bir veya daha fazla tam yapraktan oluşan bir kitap veya broşürdür. Bir octavo kitabının her bir yaprağı, böylece orijinal yaprağın sekizde biri kadarını temsil eder. (ç.n.)

bahsetmek gerekir. Örneğin Orta Çağ'da manastır yemekhanelerinde olsun saraylarda olsun, yemek sırasında yüksek sesle okuma alışkanlığı 16. ve 17. yüzyıllar boyunca devam etmişti. Evlerde, aile içinde yüksek sesle okuma, birçok resimde de betimlendiği gibi, en azından bir ideal olarak 19. yüzyıla kadar sürmüştü. Okuryazarlık oranının düşük olduğu bölgelerde yaygın olan Mavi Kütüphane'nin kitaplarının, komşuların geceleri çalışarak ve dinleyerek geçirdiği veilléelerde (gece nöbetleri) yüksek sesle okunduğu tahmin edilmektedir. Gazetelerin ortaya çıkması kahvaltıda ya da işte yüksek sesle okumanın önünü açarken, birçok insanın aynı haberi neredeyse aynı zamanda okuyor olması, bir okur topluluğunun oluşmasına yardım etmiştir.

Modern Çağ'ın başlarında Avrupa'da, okumanın kullanım alanları günümüzdeki kadar çeşitli olmakla birlikte, tam olarak bugün tanımlandıkları biçimde tanımlanmamıştı. Başlıca kullanım alanları bilgi edinme ve ahlaki eğitimdi. Salt eğlendirmeyi amaçlayan üçüncü tür kullanım alanının kabul edilebilir olması oldukça zaman almıştı.

Bilgiye ulaşmak için okumanın 1450 ile 1800 yılları arasında giderek artan önemi, 'kaynak kitaplar' dediğimiz türün yaygınlaşmasıyla açığa çıkmıştır. Bu türden kitaplar arasında sözlükler, ansiklopediler, kronolojik tablolar, yer adları dizinleri ile tarım, adabımuaşeret, yemek pişirme ve kaligrafi gibi çeşitli alanlarda yazılmış 'el kitapları' yer almaktaydı. Ahlaki eğitime verilen önemi ise basılı olarak sunulan vaazların sayısı kadar (soylu, eş (kadın), tüccar ve benzeri) toplumsal rollerin gerektirdiği erdemler üzerine yazılmış bilimsel eserlerden de anlayabiliyoruz.

Öte yandan 'eğlence' ve 'eğlendirici' sözcüklerinin tarihine baktığımızda, bu kitap ya da kitapçık türünün ortaya çıkışının önündeki engellere dair bir şeyler öğrenebiliriz. 17. yüzyılın başlarında eğlence, misafirlere gösterilen konukseverlikle ilişkilendirilirdi. Eğlence kavramının ilgi çekici ya da komik gibi ek anlamlar kazanması 1650 yılını buldu. Tiyatro oyunları gibi performansların 'eğlence' olarak tanımlanması ise 18. yüzyılın başlarına denk gelmektedir.

Mizah kitaplarından aşk romanlarına kadar, eğlendirici olarak tanımlayabileceğimiz kitaplar 15. yüzyıl gibi erken bir dönemde dahi basılır hâlde bulunabiliyordu. Ancak bunlar çoğunlukla, ruhban sınıfı, aile babası ya da diğer 'eşik bekçilerinin' bu türden metinlere karşı muhalefetini yumuşatmak için ahlaki yönden incelendiğini anlatan bir özet ya da ambalajla birlikte satılıyordu. 16. yüzyılda yeni bir okur grubuna hitap eden bir tür olarak doğan 'suçluların eylemleri'ni anlatan kitapçıklar ve tek sayfalık broşürler de benzer

biçimde sunulmuş, suçlunun cezalandırılmasının ve eğer varsa 'samimi pişmanlığının' önemi vurgulanmıştı.

Bununla birlikte, yaşanan olayların günümüzdeki manşetlere benzeyen 'korkunç', 'muhteşem', 'tüyler ürpertici', 'kanlı' vahşet, 'acayip ve insanlık dışı cinayetler' gibi sıfatlarla tanımlandığı sansasyonel retorik nedeniyle bu ahlakçı yaklaşım etkisini sürdürememiştir. Eğlence literatürü uzun dönemde, özellikle de 18. yüzyılda, ahlakçı çerçevesinden çıkarak konserler, at yarışları ve sirklerle birlikte boş zaman aktivitelerinin ticarileşmesinin bir parçası hâline gelmiştir.

Matbaa Devriminin Yeniden Değerlendirilmesi

Erken modern dönem medyasına dair bu genel bakışın ardından matbaa devrimi tartışmasına geri dönmek aydınlatıcı olacaktır. Matbaanın sonuçları ile okuryazarlığın sonuçları hakkındaki tartışmalarda olduğu gibi, matbaanın mantığı ile yazının mantığı arasındaki karşıtlıklarda da bariz bir paralellik vardır. Bunlar, değişken olmayan bir metin türünün yaygınlaşması ve yeni bir mecraya güven duyma sorunları gibi detaylı tartışmalardır. Matbaanın bir devrim olduğu savını eleştirenler, çoğunlukla matbaanın kendi başına bir faktör olmadığını, kişiler ya da gruplar tarafından, farklı amaçlarla farklı yerlerde kullanılan bir teknoloji olduğunu savunmuştur. Bu kişiler bu nedenle matbaanın farklı toplumsal ve kültürel bağlamlardaki kullanımının incelenmesini salık vermiştir. Devrim tezinin savunucuları ise yazı gibi, matbaayı da bağlamdan bağımsızlaşmanın bir aracı olarak görmüştür. Bu noktada önceki sayfalarda da bahsi geçen otonom model ile bağlamsal model arasındaki karşıtlığa geri dönmüş oluyoruz. Tek bir matbaa kültüründen mi, yoksa çoğul matbaa kültürlerinden mi bahsetmeliyiz?

Bu tartışmada uç bir pozisyon almak elbette gerekli değildir. Her bir düşünür grubunun sunduğu iç görülerin neler olduğuna bakmak, doğru ayrımlar ve nitelemeler yaparak bu açıklamaları bir potada eritmenin mümkün olup olmadığını düşünmek daha kayda değer bir çaba olarak gözükmektedir. Öncelikle her iki tarafın da güçlü savlarını, yani devrimci tarafın saklı determinizmini ve bağlamcıların iradeciliğini reddetmekle işe başlamak gerekir. Muhtemelen, Innis'in yaptığı gibi tüm iletişim araçlarının yapısında bulunan yanlılıklardan bahsetmek daha faydalı olacaktır. Coğrafi açıdan bakacak olursak, matbaanın her yerde aynı ya da tamamıyla farklı etkilerine odaklanmak yerine farklı bölgelerdeki benzer etkilerine bakmak daha mantıklı bir yaklaşımdır. Kronolojik açıdan bakarsak, matbaanın ortaya çıkışının öncül

ve uzun dönemli sonuçları arasında ayrım yapmak faydalıdır. Bağlamcılar matbaanın kısa dönemli etkilerini ve insanların niyetlerini, taktiklerini ve stratejilerini incelemeyi daha tatmin edici bulurlar. Öte yandan devrimcilerse uzun dönemli etkilerle ve değişimin istemsiz sonuçlarıyla daha fazla ilgilidir.

Başka yerlerde ve dönemlerde olduğu gibi, erken modern dönem Avrupası'nda da kültürel değişim özellikle yeniliğin ilk evrelerinde ikame edilebilir olmaktan ziyade çoğalan yapıdaydı. Daha önce de altını çizdiğimiz gibi, bugün artık eski bir iletişim aracı olan matbaa, 21. yüzyılın başında nasıl televizyon ve internetle birlikte var oluyorsa, matbaadan eski olan sözlü ve el yazması iletişim araçları da matbaayla birlikte var oldular ve birbirlerini etkilediler.

Bu noktada gerekli nitelendirmeleri ekleyerek daha önce ele aldığımız kalıcılık ve sabitlik konusundaki tartışmalara geri dönebiliriz. Matbaanın bulunmasından çok önce de yazının, metinleri sabit hâle getirdiği bilinen bir gerçektir. Bununla birlikte, birçok basılı eserin, çağdaşları tarafından kısa ömürlü olarak nitelendirildiği de doğrudur. Kitapların ilk basıldığı dönemde, kopyalar arasında sıklıkla farklılıklara rastlanıyordu, çünkü atölyedeki üretim aşamasında deneme baskılarında düzeltmeler yapılıyordu. Özellikle 'korsan' matbaacılık zamanında sık sık hatalı metinler baskıya verilmişti. Bu nedenlerden ötürü, David McKitterick ve Adrian Johns gibi akademisyenler baskının değişkenliği üzerinde önemle durmuştur. Tüm bu saptamalara rağmen, matbaa eliyle çıkmış eserlerin, kâtiplerin çalışmalarına kıyasla metinleri daha sabit hâle getirdiği savı geçerliliğini sürdürmektedir.

Daha geniş kapsamlı bir konu olan bilginin sabitliği için de benzer bir cevap sunulabilir. Baskı, keşiflerin daha yaygın olarak bilinmesini sağlayarak ve enformasyonun kaybolmasını zorlaştırarak bilginin, birikim hâlinde toplanmasını kolaylaştırdı. Öte yandan, yukarıda da bahsettiğimiz gibi matbaa, okurun farklı yorumlar ve anlatılara karşı gözünü açarak bilgiyi ya da bilgi olarak düşünülen şeyi istikrarsızlaştırdı. Dolayısıyla metinlerde olduğu gibi, matbaa yoluyla oluşan bilginin sabitliği de mutlak olmaktan çok göreceliydi. Gerçekleşen değişimler ne kadar önemli olsa da türden ziyade derece düzeyindeki değişimlerdi.

Bu değişimlerden biri, 'yazar' kavramıyla birlikte bugün 'edebiyat' olarak adlandırdığımız görece yeni bir yazı anlayışıydı ve 'metnin' doğru ya da onaylanmış olmasıyla bağlantılıydı. Daha önce de bahsi geçtiği gibi, sözlü kültür değişkendi ve sözlü yaratım ortaklaşa yapılan bir girişimdi. Her ne kadar el yazması kültüründe de metnin sabitliğine yönelik bir eğilim var olsa da kâtiplerin yaratıcılıkları ve hatalı yazımlar nedeniyle bu eğilim sekteye

uğramıştı. İntihal kavramı, tıpkı baltaladığı fikrî mülkiyet kavramı gibi, özünde baskı devriminin bir ürünüdür.

Matbaanın icadının bir başka önemli sonucu da girişimcilerin bilginin yayılması sürecine daha fazla dâhil olmasıdır. Bu yeni mecranın kullanımı gerek ticari gerek siyasi (18. yüzyılın sonunda kullanılmaya başlanan 'propaganda' kavramı) alanda tanıtımın öneminin giderek daha çok fark edilmesini sağladı.

Propaganda

Modern Çağ'ın başlarında yönetici sınıfı ya da onların danışmanları, baskının yeni bir mecra olarak ünlerini yaymak ve politikalarını haklı göstermek için kullanılabileceği alanları çok erken fark etmişti. XIV. Louis şöhretini ya da kendi tabiriyle 'şan'ını baskıya borçluydu. Kralın hükümdarlığı sırasında yüzlerce oyma baskı portresi dolaşıma sokulmuştu. Basılı metinlerde devlet ozanları Louis'ye ve onun dönemindeki diğer krallara methiyeler düzüyordu. Devlet tarihçileri ise çağdaşları ve gelecek kuşaklar için, kralın yaptığı olağanüstü eylemleri anlatan hikâyeler basmıştı. Pahalı ama kısa ömürlü etkinlikler olan saray festivalleri anlatımlarla betimlenmiş hâlde basılarak hafızalara kazınıyordu.

Mekanik yeniden üretimin farklı bir biçimi ise bronz madalya idi. Madalya, klasikleşmiş emsalleri takip edilerek 15. yüzyılda yeniden ortaya çıkmış ve kısa zaman içinde yöneticiler tarafından kendilerinin ve uygulamalarının olumlu bir nişanesi olarak kullanılmaya başlanmıştı. Basılan kopya sayısı nispeten düşüktü, 100'ün üzerine çıkmamıştı, ama bu madalyalar etkisinin en güçlü olduğu yerlere, yani yabancı büyükelçilere ve yabancı devlet başkanlarına dağıtılırdı. 17. yüzyıla gelindiğinde madalyalar yoluyla ikna etme giderek daha fazla önem kazanmıştı. Kendisinden önceki krallar 30 ya da 40 farklı madalya ile yetinirken XIV. Louis'in hükümdarlık döneminde, önemli olayların anısına 300 küsur madalya basılmıştı. Madalyalar dolaplarda sergilenirken, resimlerine ve nasıl alındığına dair açıklayıcı ve methedici yorumlara yer veren ciltler dolusu kitap daha geniş bir halk kitlesine ulaşmıştı.

Bu yolla kayıt altına alınan olayların bazıları aslında hiç yaşanmamıştı. Amerikalı tarihçi Daniel Boorstin 1962 tarihli *The Image* (İmaj) adlı eserinde 'uydurma olayların' icat edilmesinin, fotoğraf ve televizyon çağı olan 19. ve 20. yüzyıllardaki 'Grafik Devrimi'nin bir sonucu olduğunu iddia etmiştir. Esasında tahta baskı ve gravür çağında da bu uydurma olayların örneklerine rastlanmaktadır. 18. yüzyıl Londrası'nda, Newgate'de asılan mahkûmların

son sözleri resimlendirilmiş olarak idam günü satılırdı ve cezanın son anda ertelendiği durumlarda mahkûm kendi ölümünü okumak zorunda kalırdı. XIV Louis'yi Paris'teki Kraliyet Bilimler Akademisi'ni ziyaret ederken gösteren gravür, 1671 yılında daha kral yeni kurulan akademiyi ziyaret etmeden önce basılmıştı.

Basılı Kültür Her Yerdeydi

Güvenilir olsun ya da olmasın, basılı eserler gündelik hayata giderek daha fazla nüfuz etmeye başladığından, bunun üzerinde durmakta fayda vardır. Kitapların, kitapçıkların ve dergilerin yayılması, yalnızca 19. ve 20. yüzyıllarla ilişkilendirilen iki tür olan poster ve resmî belgenin doğuşunu içeren sürecin bir parçasıdır. Resmî tebligatlar sokak köşelerinde ve kilise duvarlarında yayınlanırdı. Örneğin, 1558 yılında Floransa'da çıkan yeni *Yasaklı Kitaplar Listesi* kentteki kiliselerin duvarlarında sergilenmişti. Yaklaşık 1660'lı yıllardan itibaren, Londra'da oynanan tiyatro oyunlarının tanıtımları sokaklardaki duvar ilanlarıyla yapılmıştı. 1782 yılında Londra'yı ziyaret eden bir İsviçreli, sokak işaretlerinden çok dükkân adı görmenin şaşkınlığını yaşamıştı. Sokak isimlerinin duvarlara yazılması uygulamasının giderek artmasıyla birlikte, okuma yazma bilmeme Avrupa'nın büyük kentlerinin sakinleri için giderek daha büyük bir sorun oluşturmuştu. Bugün Tokyo'yu ziyaret eden bir Batılı, sokakta büyük olasılıkla önemli pek çok metin görüp ne anlama geldiklerini çözemeyen birinin yaşadığı kaygıyı iyi anlayacaktır.

Basılı resmî belgeler Modern Çağ'ın erken dönemlerinde kira sözleşmeleri, vergi beyannamesi, makbuz ve nüfus sayımı işlerinde zaten kullanılıyordu. Söz gelimi 16. yüzyılda Venedik'te nüfus sayım memurları ellerindeki belgede; hane halkını soylu, vatandaş ya da zanaatkâr diye sınıflandıran, hizmetkârların ve gondolların sayısını belirten boşlukları doldurmak zorundaydı. Bu belgelerden devlet kadar Kilise de yararlanmıştı. Papazlar kendi bölgelerindeki evlenme yaşına gelmiş yetim kızların iyi birer Katolik olduğunu belgeyle tasdik ederdi. 17. yüzyıla gelindiğinde kardinaller, yeni papa seçimi için kardinaller meclisinde oy kullanırken, kendi adını ve destekledikleri adayın ismini Latince yazacakları bir boşluğun bulunduğu basılı belgeler kullanmıştı.

Dergiler ve Gazeteler

Yapıları gereği kısa zamanda tüketilmelerine rağmen, toplumsal tarihçiler için giderek daha önemli hâle gelen günlük gazeteler sayesinde baskı

kültürü, Avrupa'da 18. yüzyılda gündelik yaşamın bir parçası olmuştu. Bu en azından Avrupa'nın bazı kesimleri için geçerliydi, zira Goethe 1787 yılında Sicilya'daki Caltanissetta şehrini ziyaret ettiğinde, kent sakinlerinin Büyük Friedrich'in bir yıl önce öldüğünden henüz haberdar olmadıklarını görmüştü. Bununla birlikte 1792 yılında yalnızca İngiltere'de 15 milyon gazete satıldığı tahmin edilmektedir. Günlük, haftalık ya da iki haftalık gazetelere 'süreli yayın' ve 'mecmua' gibi aylık ya da üç aylık yayınlar eklenmişti. Aynı zamanda yeni keşifler, ölen bilim insanları ve yeni kitaplar hakkında bilgi sunan *The Transactions of the Royal Society of London* (1665-) ve *News of the Republic of Letters* (1684-) gibi bilimsel dergiler de vardı. 17. yüzyılın sonlarında kitap eleştirileri yayımlanmaya başlamıştı. Bu sayede bir baskı biçimi, diğerini tanıtmak ve desteklemek için kullanılmış oldu.

1672 yılında kurulan Fransız menşeli *Mercure Galant* gibi süreli yayınlar daha az eğitimli bir okur kitlesini hedef almıştı. İki soylu kadın arasında, Paris'te yaşayanın taşradakine yazdığı mektuplar biçimindeki bu resimli dergi, aslen kadın okurları hedef alsa da esasında erkek bir oyun yazarı olan Jean Donneau de Vise (1638-1710) tarafından kaleme alınmıştı. Mektuplarda doğal olarak saray, kent, yeni tiyatro oyunları ile giyim ve ev dekorasyonundaki son modaya dair haberlere yer veren *Mercure Galant*, ayrıca çoğunluğu aşk temalı kısa öyküler de yayımlamıştı. Okuyuculardan yazdıkları şiirleri yollamalarını, dergideki bulmacaları çözmeleri isteniyordu. Şiir yarışmalarının galipleriyle birlikte bulmacayı çözenlerin de isimlerine ve adreslerine dergide yer veriliyordu. *Mercure Galant* ayrıca XIV. Louis'in eylemlerini ve ordularının kazandığı zaferleri öven yazılar da yayımlıyordu. Bir propaganda biçimindeki bu yayınlar karşılığında editör, krallıktan azımsanmayacak bir ödeme alıyordu.

Bunun tersi örnekler de mevcuttu, *Tatler*'dan iki yıl sonra 1711 yılında yayımlanmaya başlayan *Spectator* (İzleyici), bağımsızlığıyla övünüyordu. Bu ismin seçilmesinin sebebi, derginin parti politikaları karşısındaki tarafsızlığına ve editörlerinin yaşanan çekişmelere dâhil olmak yerine izlemeyi tercih etmesine vurgu yapmaktı. Amaçlarının felsefeyi akademik kurumlardan çıkarıp 'kulüplerde, toplantılarda, çay masalarında ve kafelerde yaşar hâle getirmek' olduğunu açıklamışlardı. Derginin içeriği derin ahlaki ve estetik sorunlardan, son moda eldivenlere kadar değişiklik gösteriyordu. Donneau de Vise gibi, *Spectator* dergisinin editörleri olan Joseph Addison ve Richard Steele de 'Mr Spectator' (Bay İzleyici) ve 'Spectator Club' (İzleyici Kulübü) maskelerinin arkasına saklanarak okurları dergiye katılmaları için cesaretlendirmişti. Bu amaçla ilk sayılarında 'benimle yazışacak kadar kafası çalışanlar'

mektuplarını bastırsın diye bir ilan yayımlamışlardı. Pek çok insan davete icabet etti ve bu mektuplardan bazılarına dergide yer verildi. Addison ve Steele'den birkaç yıl önce Londralı kitapçı John Dunton (1659-1733) 'dâhilerin sorduğu en keskin ve ilginç soruları yanıtlama' iddiasıyla, benzer tarzdaki *The Athenian Mercury* dergisini kurmuştu. Dergi, yayın hayatını sürdürdüğü altı yıl boyunca okurların yaklaşık 6.000 sorusunu yanıtlamıştı. Bugün sıklıkla tartışılan etkileşimli mecra düşüncesinin köklerinin geçmişten geldiği, bu örneklerden açıkça görülmektedir. Addison-Steele yönteminin başarısı, kısmen yüzyılın geri kalanında kitap biçiminde satışa sunulmaya devam eden derlemelerin sayısından, kısmen yabancı dillere çevirisinden ama her şeyden çok İngiltere, Fransa, Hollanda, Almanya, İtalya, İspanya ve başka ülkelerde *The Spectator*'ın tarzını ve yaklaşımını taklit eden çok sayıda 'haftalık etik yayınlar'dan[30] anlaşılabilir.

Gazetelerin ve dergilerin yükselişinin etkileri ilk günden beri tartışılmaktadır. Başlangıçtan beri gerek sır olarak kalması gerekenleri açığa çıkardıkları gerekse de havadan sudan içeriklere yer verdikleri için eleştirilmişti. Elbette beğenenler de olmuştu. Nitekim Milano menşeli *Il Caffe* dergisi, zihinleri açtığını ve daha önemlisi Romalıları ve Floransalıları Avrupalılaştırdığını iddia etmişti. 'Gazete sözlüğü' *(Zeitungslexikon)* ya da aslen resmî gazetelerde geçen yer isimlerini açıklayan bir tür olarak çıkan 'yer adları dizini' gibi yeni kaynak kitap çeşitlerinin ortaya çıkması, bu türden yayınların okurların, bilmedikleri konular üzerinde merakını uyandırarak ufkunu genişlettiğine işaret etmektedir.

İntihar ve şüphecilik olguları, gazetelerin ve dergilerin okurlarının tutumlarını şekillendirmeye nasıl yardımcı olduğuna dair iki somut örnek oluşturmaktadır. Michael MacDonald ve Terence Murphy, 1990 yılında çıkan *Sleepless Souls* (Uykusuz Ruhlar) isimli kitaplarında 18. yüzyılda İngiltere'de "intihar haberlerinin gazetelerde yer veriliş tarzının ve kullanılan dilin kendini öldürmeye ilişkin seküler ve hoşgörülü bir tutumu beslediğini" iddia etmiştir. İntihar vakalarının sık sık haberi yapılarak, olağan bir olay olduğu algısı yaratılmıştı. İntihar mektupları gazetelerde yayımlanarak, okurların olayı öznenin gözünden görmesi sağlanmıştı. Bu mektuplar, ilerleyen zamanlarda gerçekleşen intihar vakalarında bırakılan notların tarzını da etkilemişti.

Gazetelerin şüpheciliği de teşvik ettiği söylenebilir. Eisenstein'ın üzerinde durduğu 'kitaplar arasındaki tutarsızlıkların' daha uç bir örneği, aynı olayın

30 *Moral weeklies,* özellikle 18. yüzyılın ilk yarısında, Aydınlanma hareketinin düşüncelerini yaymak için basılan ve temel amacı haber vermekten ziyade etik değerlere vurgu yapmak olan yayınlardır. (ç.n.)

farklı gazetelerde birbiriyle tutarsız biçimde işlenmesiydi. Bu da basılı yayıncılığa karşı bir güvensizlik yaratmıştı. İnsanlar tek bir gazete okuduklarında da tutarsızlıklara denk gelebiliyor, gazetenin bir olaya ilişkin yayımladığı haberlerin daha önce yayımlananlarla çelişmesine artık şaşırmıyordu. 17. yüzyılın sonlarında tarih yazımının güvenilirliğine ilişkin tartışmalar, olayların gerçek dışı anlatımına dair bir örnek olarak resmî gazeteleri göstermişti. Yaşanan olaylarda bilfiil yer alan ya da en azından bunlara şahitlik edenlere göre, gazetelerde yayımlanan haberler en azından ayrıntılara bakıldığında, bariz biçimde asılsızdı.

Bunlar olumsuz sonuçlardı. Olumlu sonuçlara gelirsek, gazeteler bir sonraki bölümde değinilecek olan kamuoyu kavramının önünü açmıştı.

3

Erken Modern Çağ'da Avrupa'da Kamusal Alan ve Medya

'Kamuoyu' kavramının ilk kullanımı Fransızcada 1750 civarlarına, İngilizcede 1781 ve Almancada 1793 yılına denk gelmektedir. Terim, Alman sosyolog Jürgen Habermas'ın (1929-) 1962 tarihli önemli eseri *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*[31] ile hayatımıza soktuğu 'kamusal alan' kavramıyla birlikte yeniden tanımlandı. Daha açık ifade etmek gerekirse, kamuoyu tabiri Habermas'ın ('kamulaştırma' ya da genel anlamıyla 'kamusallık' olarak çevrilebilecek) soyut *Öffentlichkeit* kavramının daha somut, açık ve üç boyutlu bir terim hâline gelmesi sayesinde yayıldı. Bu dönüşümün kendisi, kültürler arası iletişim süreci hakkında bize ipucu vermektedir.

Kamusal Alanın Doğuşu

Elizabeth Eisenstein'ın matbaa devrimi konusundaki düşünceleri gibi, Habermas'ın fikirleri de geleneksel olanın yeniden formülleştirilmesinden öte bir yenilik sunmamaktadır. Habermas fikir birliğine varılmış gibi görünen kamuoyu kavramı hakkında konuşmak yerine, tartışmaların süregeldiği bir alanda incelemeler yapmış ve argüman üstüne argüman üretmiştir. 1690'lardan başlattığı 18. yüzyılın, en azından ilkesel olarak, herkesin katılımına açık liberal burjuva 'kamusal alan' ile birlikte akılcı ve eleştirel tartışmanın doğuşunda önemli bir dönem olduğunu savunan Habermas'ın çalışması, medyayı; gazeteler, kahvehaneler, kulüpler ve salonlar gibi farklı ögelerin birlikte çalıştığı bir sistem olarak gördüğü için büyük önem taşımaktadır.

31 *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*. Çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar. İletişim Yayınları, 1997 (ç.n.)

Kendisi bu alanın 18. yüzyılda İngiltere ve Fransa'daki yapısal dönüşümünün, 'araçsızlığının' yani manipülasyondan bağımsız olmasının ve Fransız Devrimi'nden sonra eski usul dediğimiz akılcı ve eleştirel tutumların doğuşuna yaptığı katkının üzerinde durmuştur.

Habermas'ın kamusal tartışma üzerine düşünceleri, kamusal bir tartışmaya yol açmıştır. Habermas, 18. yüzyılın 'ütopyacı' bir anlatısını sunmakla, o yüzyılda bile kamunun medya tarafından manipüle edildiğini fark etmemekle, pratikte tartışmadan hariç tutulan sıradan vatandaşlara yeterince değinmemekle ve başka ülke ve dönemleri hiçe sayma pahasına 'örnek model' olarak tabir ettiği 18. yüzyıl Britanyası'nın fazla üzerinde durmakla suçlanmıştır.

Ayrıca Erken Modern Çağ'da Avrupa'da, siyasi enformasyonun bol olduğu ve bunların açık bir biçimde tartışıldığı kraliyet çevreleri de dâhil olmak üzere, birden çok kamusal alanın bulunduğu savunulmaktadır. XIV. Louis gibi hükümdarlar, kitabın başında değinildiği gibi, kraliyet çevrelerinde olumlu bir intiba yaratmaları gerektiğinin farkına varmış ve bunun için şiirler ve tiyatro oyunlarından, resimlere, gravürlere, goblenlere ve madalyalara kadar uzanan geniş bir mecra seçkisinden yararlanmıştı.

Bu noktada bazı kültürlerde kamusal alanın varlığını ya da yokluğunu incelemektense, varlığının az ya da çok oluşunu irdelemenin daha ufuk açıcı olacağını söylemek gerekmektedir. SSCB gibi otoriter rejimlerde bile resmî olmayan kamusal alana rastlanmaktadır. Bunlar elbette kamu çevrelerinde değil muhaliflerin mutfaklarında konuşlanıyordu. Aynı zamanda kalıcı ya da 'yapısal' olanla geçici ya da 'konjonktürel' yani isyan veya devrim zamanı ortaya çıkıp sonrasında unutulup giden kamusal alan arasındaki farkı da gözetmek gerekir.

Floransa'da Siyaset

Matbaa devriminde olduğu gibi, kamusal alan kavramının doğuşu için de tek bir kilometre taşından ya da geçmişle bağını koparacak tek bir olaydan bahsedemeyiz. Orta Çağ'ın sonlarında İtalyan şehir devletlerinde, özellikle de 13., 14, ve 15. yüzyıllarda Floransa'da, 'insanlara' (ticaret ve zanaat loncalarının üyeleri olan *il popoloya*) sürekli atıf yapılırdı. Floransa'da nüfusun görece önemli bir kısmı siyasi yaşama dâhil olurdu. Bu da 100.000 kişiden az nüfuslu kentte, 4.000-5.000 civarı yetişkin erkeklerden oluşurdu. Önemli siyasal makamlara kurayla çekilen kişiler yerleştirilir ve bunlar iki ay gibi kısa bir süre görevde kalırdı. Floransa'nın siyasal kültürü de tıpkı klasik Atina'da olduğu gibi özünde sözlü ve görseldi. Kentin başta yönetim

binasının içinde bulunduğu Signoria gibi meydanları, demeç verilen ve siyasi tartışmalar yapılan bir tür kamusal alanlardı. Bu kültürde akıcı konuşmaya çok önem verilirdi, çünkü zamanın İtalyanların tabiriyle *vita civile* yani bir yurttaşın siyasal açıdan etkinliği açısından oldukça elzemdi.

Kent tarihçilerinin kayda geçirdiğine göre, kimi zaman duvarlarda siyasi içerikli posterlere ve yazılara rastlanırdı. Kentin halkla ilişkileri yalnızca sözlü olarak değil, aynı zamanda diğer devletlere elçiler gönderilerek ve yazılı olarak da yürütülürdü. Siyasal erk adına resmî yazışmaları yürüten Floransa Yüksek Mahkemesi'nde hümanistler görev alırdı. Bu kişiler zarif ve ikna edici bir Latince kullanarak mektuplar yazabilen, klasik Antik Çağ kültürü öğrencileriydi. Söylentilere göre Floransa Cumhuriyeti'nin baş düşmanlarından Milano Dükü, hümanist şansölye Coluccio Salutati'nin (1331-1406) kaleminden, bir atlı birliğinden daha çok korktuğunu itiraf etmişti. Hollanda, Almanya ve İsviçre'de bulunan Anvers, Nürnberg ve Basel gibi bazı kentlerde de Floransa ya da Venedik'ten daha küçük ölçekte olsa da benzer bir yurttaş kültürü oluşmuştu.

Beş Olay Kümesi

Bu bölüm, Reform'dan Fransız Devrimi'ne kadar Avrupa'daki dinî ve politik kimi kamusal tartışmaları inceleyerek Habermas'ın tezini sınamaya teşebbüs edecek. Bunun için de Reform, Din Savaşları, İngiliz İç Savaşı, 1688 Şanlı Devrimi ve 1789 Fransız Devrimi olmak üzere beş olay ya da olay kümesine odaklanarak medyadaki değişimi anlatacak. Farklı mecraların bu olaylara nasıl katkıda bulunduklarını göreceğimiz gibi, bu olayların medya sisteminin gelişimine ve değişimine nasıl katkıda bulunduklarını da inceleyeceğiz.

İlk dönem gazetelere ilişkin çalışmalardan biri olan Joad Raymond'un 1996 tarihli *The Invention of the Newspaper* (Gazetenin İcadı) adlı eserinde okurlar, "haberlere erişimin artmasıyla birlikte politik hakların da genişlemesi, sansürün çökmesi ve siyasal özgürlüğün evrimi, kısacası eski rejimden demokratik olana doğru ilerleme" şeklindeki geleneksel ve doğrusal düşünceye karşı uyarılmıştı. Zira elinizdeki kitap, bölgeden bölgeye hareket ederek ve bilgiye erişimin daha kolay değil daha kısıtlı olduğu belirli zamanlara odaklanarak dönemeçli bir anlatı sunacaktır. Bununla birlikte şunu da söylemek gerekir ki 1520'li ve 1790'lı yıllar arasında uzun dönemli değişimlerin yaşandığı, kuşku götürmez bir gerçektir.

Reform

Nasıl İtalyan kent devletleri Rönesans'ın gelişimine ev sahipliği yaptıysa, Nürnberg ya da o dönemde Fransa'ya dâhil olmayan Strazburg gibi Alman kent devletleri veya 'özgür kent'ler de basılı malzemenin önemli bir rol oynadığı ilk büyük ideolojik çatışma olan Reform hareketinin gelişim bölgeleridir. Reform hareketinin kamusal alanı hem coğrafi hem de toplumsal açıdan Rönesans'tan çok daha geniş ölçeklidir.

Reform hareketi başlangıçta toplumsal bir hareket ve kolektif bir girişimdi. Temel amacı eski Kilise'yi yenilemek olsa da pratikte yenilerinin doğmasına yol açmıştı. Doğu Almanya'daki Wittenberg Üniversitesinde profesör olan Martin Luther, rahip olmasına rağmen sonradan dinsel dogmalara karşı çıkmıştı. Kilise'nin üzerindeki İtalyan tahakkümünden, içinde barındığı iddia edilen 'büyü'den ve bunun ticarileştirilmesinden rahatsızdı. Luther, ruhban sınıfından olmayanların dinî etkinliklere katılabilmeleri için yeni çeviriler gerektirse de İncil'in ana dilde okunmasını ve toplu ayinlerin ana dilde yapılmasını teşvik etmişti. 'Tüm inananların rahipliği' olarak tanımladığı kavramın temelinde insanların ruhban sınıfının aracılığı olmaksızın Tanrı ile iletişime geçebileceği düşüncesi yatıyordu.

Habermas, Reform'un 'kişiselleştirici' etkilerinin üzerinde durmuştu. Bu etkilerden biri inananların kendi iç dünyalarına çekilmeleriydi. Diğeri ise Luther'in krala itaat etmenin iyi bir Hristiyan olmanın gerekliliğidir düşüncesiyle desteklenmiş bir içe kapanmaydı. Bu noktada şunu da unutmamak gerekir ki, Luther özgür ve özerk bir kentte değil, Saksonya'ya bağlı bir bölgede yaşıyordu. Reform hareketinin uzun dönemli sonuçlarını göz önüne aldığımızda, Habermas haklı olabilir. Nitekim hareketin ilk yıllarında önce Almanya'da ve daha sonra Avrupa'nın diğer yerlerinde, Papa'nın ve Kilise'nin işlevi ve iktidar alanı ve dinin doğası üzerine yürütülen hararetli tartışmalar eleştirel düşüncenin ve kamuoyunun doğmasına önemli katkı sağlamıştır.

Sihirbazın Çırağı

Bu olaylar kendini tekrar eden bir şablonu takip etmiştir. Bunu, Erken Modern Çağ Avrupası'nda siyasal değişimin 'sihirbazın çırağı' modeli olarak tanımlayabiliriz. Kendi içlerindeki bitmek bilmeyen tartışmalar seçkin sınıfını, daha geniş bir kitlenin, genel tabiriyle 'halk'ın desteğini aramaya yöneltmişti. Bu geniş kitleye ulaşmak için yüz yüze iletişime bel bağlayamayan seçkinler, halk önünde yapılan tartışmalara ve broşürlere yönelmişti. Halkın desteğini alma girişimleri beklenenden ve hatta istenenden de fazla başarılı

olmuştu. Çok kez kendi başlattıkları olaylardan korkuya kapılan seçkinler tartışmanın ateşini düşürmeye çalıştıysa da geç kaldıklarını ve yangının kontrolden çıktığını fark etmişti.

16. yüzyılın başlarında henüz 'kamuoyu' terimi kullanıma girmemiş olsa da halkın görüşleri yine de bu dönemde siyasal iktidar için bazı sebeplerden ötürü önemliydi. Bu sebepler kimi zaman bu görüşleri bastırmak ya da şekillendirmekken, 1520'li yıllarda Almanya'da birkaç bölgede kent meclisi, kentin Katolik mi yoksa Protestan mı olması gerektiği konusunda vatandaştan oy kullanmasını isteyerek halkın nabzını yoklamayı amaçlamıştı.

Halkın Reform'la kucaklaşması, medyanın Reform hareketiyle ilişkisinin hem neden hem de sonucuydu. Matbaanın bulunuşu, biraz abartılı olsa da Orta Çağ Kilisesi'nin bilgi tekeli olarak tanımlanan kavramın altını oydu ve bazı insanlar o sırada bunun farkındaydı. Örneğin İngiliz Protestan John Foxe, "Ya Papa bilgiyi ve matbaayı ortadan kaldıracak ya da eninde sonunda matbaa onun kökünü kazıyacak" iddiasında bulunmuştu. Önceki sayfalarda da gördüğümüz gibi papalar da Foxe ile hemfikirdi ve bu nedenle de *Yasak Kitaplar Listesi* ortaya çıkmıştı.

Kitaplar ve Broşürler

Luteryen, Kalvinist ve Zwinglici Protestan kiliseleri, kurulduktan sonra, geleneklerini çocuklarının eğitimi yoluyla gelecek nesillere aktarma şansı bulmuştu. Yazılı ya da sözlü, İncil ya da dua fark etmeksizin kutsal kitap adına tiyatro oyunları, resimler ve basılı kitaplar reddedilmişti.

Yeni kiliselerin ilk dönemini meydana getiren 1520'li ve 1530'lu yıllardaki kısa periyotta, Protestanlar sadece kendi mesajlarını iletmek için değil, aynı zamanda Katolik Kilisesi'ni küçük düşürerek zayıflatmak için 'medya saldırısı' olarak tabir edebileceğimiz eylemlerden faydalanmıştı. Bu bağlamda düşmanlarını güldürü yoluyla yok etmek için popüler mizah unsurlarını kullanmıştı. Bu dönemde bağnaz Protestanlar, daha sonraki tutumlarının aksine, genellikle alaycı, saygısız ve huzur bozucuydu.

Reformcuların temel amacı bütün Hristiyanlarla iletişim kurmaktı. Kilise'yi yeniden düzenlemek isteyen büyük hümanist Erasmus (y. 1466-1536) Avrupa'nın her yerindeki akademik çevrelerde okunur olmak amacıyla yazı dili olarak Latinceyi seçerken, Luther bunun tersini yapmıştı. Sıradan vatandaşlar da söylemek istediklerini anlasın diye, başlarda Almanca konuşulan bölgelerle kendini sınırlamak pahasına ana dilde yazmayı seçmişti.

Matbaanın yeni bir mecra olarak ortaya çıkması sayesinde Luther,

fikirleri pek çok açıdan kendisine benzeyen ve kazığa bağlanarak yakılan Çek reformcu Jan Hus (1369-1415) gibi diğer kilise muhaliflerine benzer biçimde susturulamamıştı. Bu sebepten ötürü, kimi zaman söylendiği ya da yazıldığı gibi, kitap olmasaydı Reform olmazdı.

Matbaa, bastırılabilecek bir isyanın kalıcı bir devrime dönüşmesini sağlamıştı. Aslına bakılırsa Luther'in yazdıkları çok düşük bir fiyata, çok sayıda insana ulaşabiliyorken bir sapkın olarak yakılsaydı, bunun Kilise'ye pek de bir faydası olmazdı. Nitekim Luther'in *An der christlichen Adel Deutscher Nation* (Alman Ulusunun Hristiyan Soylularına) başlıklı konuşması 1520'de matbaacı arkadaşı Wittenbergli Melchior Lotter tarafından basıldıktan birkaç gün sonra 4.000 adet satılmıştı.

Uzun vadede Luther'in İncil çevirisi, Protestanlığın gelişimi üzerine yazdığı broşürlerden çok daha fazla önem arz ediyordu. Luther, içinde birtakım hatalar bulunan 1522 tarihli *Yeni Ahit*'inin basımından her yönüyle memnun kalmasa da ana dilde basılan bir İncil, eskisinden çok daha fazla sayıda insan tarafından okunmuştu. Wittenberg'de yaşayan Hans Lufft adında bir matbaacı, tek başına 1534-1574 yılları arasındaki 40 senede 100.000 adet İncil satmıştı. Martin Luther'in 1529 tarihli *Kısa İlmihâl'i* ise büyük olasılıkla çok daha geniş bir kitleye ulaşmıştı.

Bu başarı hafife alınmamalıdır, zira bu dönemde standart bir Almanca yoktu. Bunun bir sebebi basılmış çok fazla popüler edebiyat yapıtı olmamasıydı. Basılı popüler edebiyat yapıtlarının az olmasının sebebi de standart bir ana dilin olmamasıydı. Luther, kendi Sakson lehçesi yerine imparatorluk yönetimini model alarak, Doğu'dan Batı'ya, Saksonya'dan Rhineland'a kadar asgari düzeyde herkesin anlayabileceği bir lehçe kullanarak bu kısır döngüyü kırmayı başarmıştı. Bu yolla Luther'in yazılarının olası okur kitlesi katlanmış ve ticari bir unsur hâlini almıştı. Aynı zamanda Luther'in İncil çevirisi uzun vadede Almancanın standartlaşmasına da yardım etmişti. Bu başarıyı olanaklı kılan tek başına matbaa ya da Luther değil, ikisinin birleşimiydi.

Strazburg'da ve diğer bazı yerlerdeki kimi matbaacılar hem Luther'in hem de Luther'e karşıt Katoliklerin yazılarını basmaya hazırdı. Lakin Lufft ve Lotter gibi, Luther'in ve takipçilerinin yaydığı düşüncelere bağlı olan matbaacılar yalnızca Protestanlık yanlısı eserleri basmakla yetinmişti. Bu tutumda olanlar sadece matbaacılar değildi. İsviçreli reformist Ulrich Zwingli'ye (1484-1531) yazılmış bir mektupta kapı kapı dolaşarak Luther'in kitaplarından başka hiçbir şey satmayan bir seyyar satıcıdan söz edilmektedir. Luther'in yaşadığı ve ders verdiği üniversite kenti Wittenberg, küçük olmasına karşın Luteryenliğin iletişim merkeziydi. Almanya'nın güneybatısında

Zwingli'nin düşünceleri hâkimken, Luther'in düşüncelerinin kuzeydoğuda yayılmasının bir nedeni de vaizlerin ve basılı malzemelerin Wittenberg'den bu bölgeye kolayca ulaşabilmesiydi.

Her iki bölgede de sıradan vatandaşa ulaşması istenen broşürlerin ana dilde basılması Reform hareketinin başarısında önemli rol oynamıştı. 1523 yılında Almanya'da basılan kitapların %80'i, net sayılarla 498 kitabın 418'i, Kilise reformunu ele almıştı. 1525 yılında isyancı köylülerin *On İki Madde*'si 25.000 adet basılmıştı. 1520 ile 1529 yılları arasında yalnızca Strazburg'da 296 kadar tartışmalı broşür piyasaya sürülürken, 1550 yılına gelindiğinde Almanya'da bu sayı 10.000'e yaklaşmıştı. Bu yayınlar, biraz abartılı bir ifade olsa da kitle iletişim aracı olarak tanımlanmıştı. Abartılı dememizin sebebi, o dönemde Almanca konuşan nüfusun çok küçük bir azınlığının okuma bilmesi ve bu azınlığın çok küçük bir kısmının da broşürleri satın alabilecek gücü olmasıdır. Şunu da eklemek gerekir ki, bu metinler çoğunlukla halka açık olarak okunuyor ve okuyabilenden daha fazla sayıda insan tarafından duyulması sağlanıyordu.

Diğer Mecralar

Reformcuların görüşlerini yaydıkları tek mecra basın değildi. Müzik bu bağlamda önemli bir rol oynamıştı, Luther'in kendisi de ana dilde ilahiler yazmıştı. Bunlardan en önemlisi, bugün hâlen okunmaya devam eden *Eine feste Burg ist unser Gott* (Sağlam Bir Kale Bizim Tanrımızdır) ilahisidir. Ana dilde gerçekleştirilen dinî ayinlere cemaatin katılımı, Latince olan 'Komünyon ayinini anlamadan duyma' gibi geleneksel bir tutumdan oldukça farklıydı. Tanınmış müzisyen bir aileden gelen ve hayattayken orgcu olarak ünlenen Johann Sebastian Bach (1685-1750) 300'den fazla dinî kantat yazarak Protestan müzik geleneğini zenginleştirmişti. Ayrıca Bach si minörde özel bir Komünyon bestesi de yapmıştı.

Sözel ve görsel propaganda da reform hareketi içerisinde önemli rol oynamıştı. Bu dönemde yazmayı bir kenara bırakın, okuyabilen kitle bile çok küçük bir azınlık oluşturduğundan, adı matbaa çağı olmasına rağmen sözlü iletişimin hâkimiyeti devam ediyordu. Sözlü iletişim; kiliselerde ve üniversitelerdeki vaazlar ve derslerden, pazar yerlerindeki ve tavernalardaki söylentilere ve dedikodulara kadar, farklı ortamlarda farklı biçimler almıştı. Vaizlik, Reform hareketinin ilk zamanlarında özellikle önem arz ediyordu.

Kilise dogmalarına karşı oluşan hareketi bastırmaya yönelik girişimleri kayıt altına alan mahkeme arşivleri, farklı mecralar aracılığıyla yeni fikirlerin

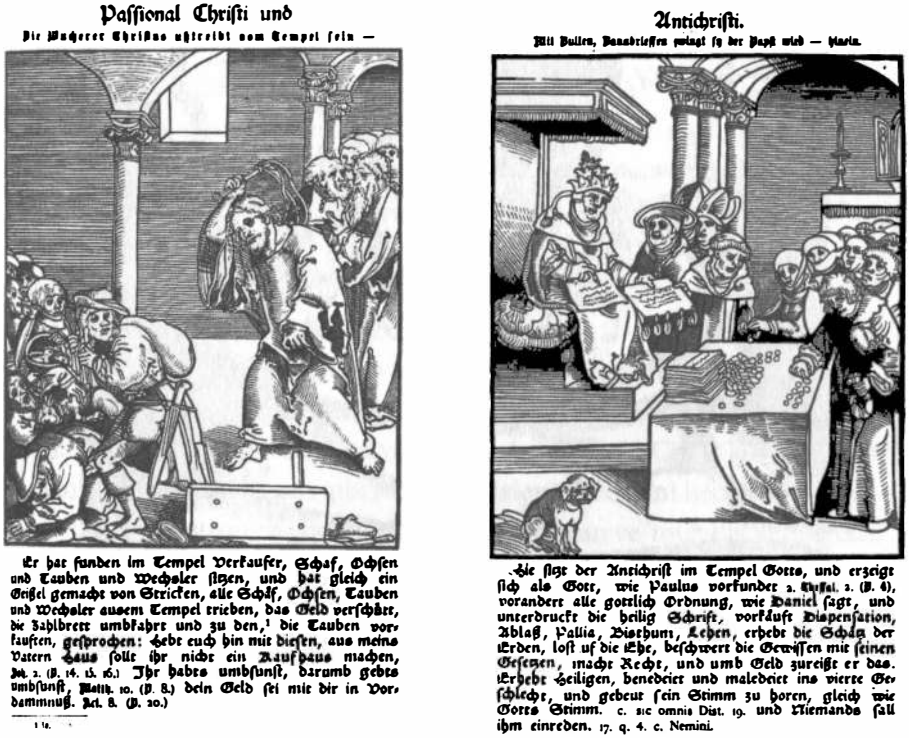
kabul görmesi konusunda bize fikir vermektedir. Örneğin bu arşivler, daha önceki bölümde ele aldığımız iletişim araçlarının birbirleriyle etkileşiminin bir örneği olan tartışmalı dinî ve siyasal olaylar hakkında yazılmış balatların okunma sıklığını ortaya koymaktadır. Kayıtların birçoğu özellikle tavernalara ışık tutmuş, buraların düşüncelerin ve söylentilerin paylaşıldığı önemli bir merkez olduğunu göstermiştir. Hanların da iletişim bağlamında geleneksel bir işlevi vardı, ancak Orta Çağ'da pek kayıt altına alınmazdı. Bununla birlikte 1520'lerin bölünmüş Almanyası'nın kayıtları; ruhban sınıfını eleştiren, kitapçıkların içeriğini tartışan ve 'ekmek ve şarap ayinindeki dönüşüm' ya da 'günahsız gebelik' gibi Katolik doktrinlere karşı şüphelerini dile getiren kişilere ışık tutmaktadır.

Kayıtlar o dönemin sapkın düşüncelerinin halk arasında tartışılmasının önemine değindiği gibi, bu tartışmaların alevlenmesinde kitapların ve broşürlerin rolüne de yer vermiştir. Bu aykırı düşüncelere karşı açılan davalar, 1940 Amerika başkanlık seçimine dair çalışmadan doğan 'iki aşamalı' iletişim kuramını desteklemektedir. Elihu Katz ve Paul Lazarsfeld'e ait 1955 tarihli *Personal Influence* (Kişisel Etki) isimli kitapta ortaya atılan bu teoriye göre, fikirlerini değiştiren seçmenler gazete ve radyo aracılığıyla kendilerine ulaşan mesajlardan doğrudan etkilenmemiştir. Bu kişilere temas eden, yerel 'kanaat önderleri'nin 'kişisel etkisi' olmuştur. Kanaat önderleri medyadaki (bizim örneğimizde Protestan kitapçıklarındaki) olayları, çevrelerindeki kişilerden daha sıkı takip eder ve sonrasında kendi takipçilerini çoğunlukla yüz yüze iletişim yoluyla etkilerdi.

Dinî tartışmalarda imgeler de payına düşeni almıştı. Calvin'in aksine, Luther imgelere karşı çıkmamış ve hatta bir çalışmasında Bakire Meryem görseline yer vermişti. Luther'in karşı olduğu, bugün batıl inanç ya da putperestlik olarak adlandırılan, temsil ettiği olgu yerine temsil eden şeye saygı duyulmasıydı. Almanya ve İskandinavya'daki Luteryen kiliselerde, İsa'nın ve özellikle *Diriliş* gibi ilgi çeken konuların çizimleri sergilenmeye devam etmişti.

Basılı imgeler Protestan düşüncelerin yayılması için hâlâ önemli bir araçtı. Luther'in kendisi de 'basit halk' diye adlandırdığı insanlara seslenirken bunun gayet farkındaydı. Ressam arkadaşı Lucas Cranach (1472-1553) yalnızca Luther'in ve karısının resimlerini yapmakla kalmamış, aynı zamanda İsa'nın sade yaşamıyla onun 'yeryüzündeki temsilcisi olan' Papa'nın gösterişli ve görkemli yaşamının tezatlığını sergilediği ünlü *Passional Christi und Antichristi* (Tutkulu İsa ve Deccal) gibi tartışma yaratan birçok çizim yapmıştı. Cranach'a ait bir tahta baskıda İsa, kendisini kralları yapmaya çalışan Yahudilerden kaçarken gösterilirken; Papa, Kilise devletleri üzerindeki fâni

egemenliğini kılıçla savunurken çizilmiştir. Burada 1513 yılında ölen Papa II. Julius'a açık bir gönderme vardır. İsa dikenlerle taçlandırılırken, Papa'nın başında üçlü taç ya da papalık tacı vardır. İsa müritlerinin ayaklarını yıkarken, Papa Hristiyanlara öpmeleri için ayağını uzatmaktadır. İsa yayan yolculuk yaparken, Papa tahtırevanla taşınmaktadır *(bk. Resim 8)*.

Resim 8: Lucas Cranach, Passional Christi and Antichrist tahta baskıları, 1521. British Library.

Luther'in çok sayıda çizimi Cranach ailesinin Wittenberg'deki atölyesinde yapılmış ve Reform Hareketine duyulan bağlılığın bir nişanesi olarak evlerde sergilenmişti. 1523 yılında yapılmış bir tahta baskı başta olmak üzere, bu resimlerden bazılarında Luther bir tür aziz gibi gösterilmişti. Kutsal Ruh'tan vahiy aldığını göstermek için başının üzerine hale ve uçan bir güvercin *(bk. Resim 9)* çizilmiştir. Bu yaklaşım biçimi, geleneksel düşünce yapısına sahip sıradan vatandaşla iletişim kurmayı kolaylaştırmıştır. Bu kolaylık, iletişim tarihinde pek çok kez ödenmek zorunda kalınan bir bedele mal olmuştur. Protestan düşünceler, yerini alması beklenen geçmiş uygulamalara yakınlaştırılarak, özünden uzaklaştırılmıştır.

Resim 9: Yaklaşık 1523 yılına ait bir Martin Luther tahta baskı çizimi.

İmgeler kadar ritüeller de hem tartışmalar için araç işlevi görmüş hem de tartışmaların konusunu oluşturmuştu. Söz gelimi 1520'lerde Protestan cemaatin düzenlediği geçit töreninde Saksonyalı Benno'nun azizlik mertebesine yükseltilmesini protesto etmek için, at kemikleri kutsal bir emanet gibi taşınarak Katolik ritüelleri ile dalga geçilmişti. Reformun ilk yıllarında Protestanlar, halkı Kilise'nin aleyhine döndürmek için sokak tiyatrosundan da yararlanmıştı. Örneğin 1521 yılında İsviçreli matbaacı Baselli Pamphilus Gengenbach (y. 1480-1524) ruhban sınıfının Araf[32] doktrininden nemalanmasını eleştiren bir tiyatro oyunu sahnelemişti. *Die Totenfresser* (Ölü

32 Hristiyan inancına göre günahkârların öldükten sonra, cennete gitmeden önce günahlarının bedelini ödedikleri yerdir. (ç.n.)

Yiyiciler) adlı oyunda bir piskopos, bir keşiş ve birkaç papaz, etrafına toplandıkları masanın üzerindeki cesedi parçalara ayırırken gösterilmiştir. 1528 yılında ise İsviçreli ressam Bernli Nikolas Manuel (y. 1484-1530) Luther'in yolundan giderek dinin Katolikler tarafından metalaştırılmasıyla alay eden *Der Ablasskrämer* (Endüljans[33] Satıcısı) adlı bir tiyatro oyunu sahnelemişti.

Muhafazakâr Açmaz

Luteryen, Kalvinist ve Anglikan grupların tabiriyle 'Roma Katolikleri'nin, Protestanlara aynı iletişim araçlarıyla, aynı ölçekte ya da aynı genişlikte bir kitleyi hedef alarak karşılık vermemesi, Avrupa'da bölünmelere neden olmuştu. Katolikler tarafından resmî papalık fetvaları çıkartılmış ve 1545 yılında Papa III. Paul'ün çağrısı üzerine toplanan Trento Konsili'nin toplantılarından sonra 1566 yılında resmî bir ilmihâl yayımlanmıştı. Yine de Kilise'yi savunmak için bastırılan kitapçık sayısı, Protestanların saldırmak için çıkarttığından daha azdı. Katolikler İncil'in çevirisini de yapmamıştı, çünkü Kilise bu çevirilerin tehlikeli olduğunu düşünüyordu. Yazılan dinî tiyatro oyunlarında ise sıradan halkı değil, Fransa, İtalya ve Orta Avrupa'daki Cizvit kolejlerindeki soylu öğrencilerin aileleri gibi seçkin bir izleyici kitlesini hedef almışlardı.

Bu tavır, iletişimin genel özelliklerden biri olan ve 'muhafazakâr açmaz' olarak adlandırabileceğimiz bir olguyu önümüze getirir. Bu olgu özellikle sınırlı okuryazar bulunan toplumlardaki otoriter rejimlerde, sisteme karşı bir saldırı olduğunda sıklıkla görülmüştür. Kavramın 16. yüzyıldaki örnekleri üzerinden gidersek; Kilise Luther'e karşılık vermeseydi, insanlar onun haklı olduğunu düşünebilirdi. Lakin karşılık vermesi durumunda ise, sıradan halk için yukarıda bahsi geçtiği gibi iki tarafı karşılaştırmak, fikir oluşturmak ve kendilerine söyleneni yapmak yerine alternatifler arasında seçim yapmak gibi davranışların önü açılacaktı. Dolayısıyla itaat alışkanlıklarına güvenen eski rejim savunucuları için ileti düzeyinde doğru karşılık, araç düzeyinde yanlış bir karşılık olabilirdi. Bununla birlikte, ikonoklast Protestanlar kiliselerin içindeki ve dışındaki ikonaları parçaladıktan sonra, Katolikler 'kutsal mekânların' görünümünün değiştirilmesi için dinî imgeler üretmeye çaba göstermişti. Kutsal çizimler ve daha etkileyici heykeller yapılarak imge retoriğine daha çok önem verilmişti. Karşı Reform ve 1563 yılına kadar varlığını sürdüren Trento Konsili öncesine kıyasla, imgelerin etkili bir ikna aracı olduğuna daha fazla inanılır olmuştu. Yeni yaratılan imgeler çoğunlukla

33 Endüljans sistemine göre kişi suçunu itiraf ettiğinde, pişmanlık gösterdiğinde ve telafi için kefaret ödediğinde Kilise, günahkârın Tanrı tarafından affedildiğini tasdik edebilir. (ç.n.)

Protestanların saldırdığı doktrinleri konu alıyordu. Örneğin günah çıkarma doktrinini desteklemek için Aziz Petrus'u ya da Azize Magdalalı Meryem'i tövbe ederken gösteren sahnelere yer veriliyordu. Azizlere, bazıları tamamen yok edilmiş olan haleleri geri verilmişti.

Birbirlerine karşıt olmakla birlikte, bugünden geçmişe baktığımızda aynı zamanda birbirini tamamlayan iki kavram olan propaganda ve sansür kurumlarının gelişmesi, matbaanın icadının beklenen sonuçlarından biri olabilir ama aynı zamanda 16. yüzyılın dinî çekişmelerinin direkt bir sonucu da olmuştur. Propaganda ve sansür, politik anlamlar almadan önce dinî kavramlardı. Matbaa, Luther'in fikirlerinin –Orta Çağ'daki dogma karşıtları gibi– bastırılmasını imkânsızlaştırarak, Protestan Reformu'nun bekasına yardımcı olmuştu. Aynı şekilde Reform hareketinin de, çok satan kitapçıklar ya da uzun dönemde ana dilde basılmış İncilleri göz önüne aldığımızda matbaacılar için parasal bir nimet olduğunu görüyoruz.

Reform Hareketinin Önemi

Özetleyecek olursak Habermas'ın tezinin aksine, Alman Reformu'nun özellikle 1520'li yıllarda 'kamusal alan' olgusunun yükselişine katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz. Reform yanlısı kitapçıklar kaleme alan yazarlar; ikna sürecini olumlu etkileyecek teknikler kullanmış, geniş kitlelere ulaşmaya çalışmış ve Kilise'nin eleştirilmesinin önünü açmıştır.

Bu noktada 16. yüzyılın başlarında, Almanca konuşulan ülkelerde yaşananlarla günümüz Müslüman dünyasında olanlar arasındaki benzerliklere değinmekte fayda vardır. Bugün yeni mecraların çıkışıyla bağlantılı olarak, büyük ölçüde dinî bir kamusal alanın yükselişine yeniden şahit oluyoruz. 16. yüzyılın yeni mecrası olan basının yerini günümüzde ses ve görüntü kasetleri ile internet siteleri almıştır. Her iki dönemde de sıradan halkın yeni iletişim araçlarına erişimi, eğitimli seçkinlerin –ki bu Almanya'da ruhban, İslam dünyasında *ulema* sınıfına tekabül etmektedir– otoritesini sarsmıştı. Gerek İncil gerekse de Kur'an örneğinde, ruhban sınıfından olmayanlar kutsal kitapları kendileri yorumlamaya başlamıştı. Dolayısıyla Dale Eickelman gibi İslam kültürü uzmanlarının, bu yeni eğilimleri Müslüman 'Protestanlık' metaforuyla betimlemelerine şaşırmamak gerekir.

Seküler otoriteler de yeni iletişim aracının politik amaçlara hizmet edecek, etkili bir güç olduğunu fark etmişti. İmparator V. Karl ile rakibi Fransa Kralı I. François arasındaki çatışma 1520'lerin ortalarından itibaren savaş alanlarında olduğu kadar, broşürler yoluyla da devam etmişti. Kalem

savaşlarının zamanlaması, her iki hükümdarın da Luther'den payına düşen dersi aldığını göstermektedir.

Luteryenlik 1520'lerden sonra halk arasında süregelen çekişmeyi bastıran bir Kilise'ye dönüştükçe, kamusal tartışmalar da azalmıştı. Artık tüm inananlara rahiplik etmekten ziyade insanlara neye inanmalarını söyleyen ve İncil'in anlamını aktaran bilge rahipler önemliydi. Aynı yüzyılın ilerleyen dönemlerinde Avrupa'nın başka yerlerinde de benzer gelişmeler yaşanmıştı.

Din Savaşları

Kitle iletişim araçları penceresinden bakacak olursak, Katolikler ve Protestanlar arasındaki savaş genellikle imge kültürü ve kitap kültürü arasındaki savaş şeklinde betimlenmiştir. Bu bakış açısı bu konuyu anlatmak için basit kaçmaktadır. Katolik dünyada Karşı Reformla birlikte dinî uygulamaların standartlaştırılması, imge yapıcılar kadar matbaacıların da çıkarına hizmet ediyordu. Dua ve ayin kitapları ile ilmihâllere duyulan talep gün geçtikçe artıyordu. Dolayısıyla Anversli Christophe Plantin gibi bazı matbaacılar bu ürünleri temin ederek zengin olmuştu. Ruhban sınıfından olmayanlar dahi azizlerin hayatlarını ve diğer dinî kitapları okuyordu.

Bununla birlikte Protestan kitap kültürü ile Katolik imge kültürü arasında görece bir karşıtlık vardı. Örneğin Karşı Devrim'den uzun zaman önce, Protestan literatürü basmanın tehlikeli olduğu dönemde Fransa'da, İtalya'da ve VIII. Henry İngilteresi'nde Fransızca, İtalyanca ve İngilizce İnciller ve kitapçıklar basılan Anvers kenti, yükselen kitap ihracatının merkeziydi. Bir keresinde, Anvers'deki Katolik İngiliz tüccar Augustine Packington belli ki matbaa ekonomisi konusunda pek bilgisi olmayan Londra Piskoposunun talimatıyla, William Tyndale'nin, ilk baskısını 1526'da Worms'da yapan *Yeni Ahit*'inin tüm baskılarını, yakmak için satın almıştı.

O döneme ait bir kaynak olan Edward Hall'ın *Chronicle*'ından alıntılayacak olursak:

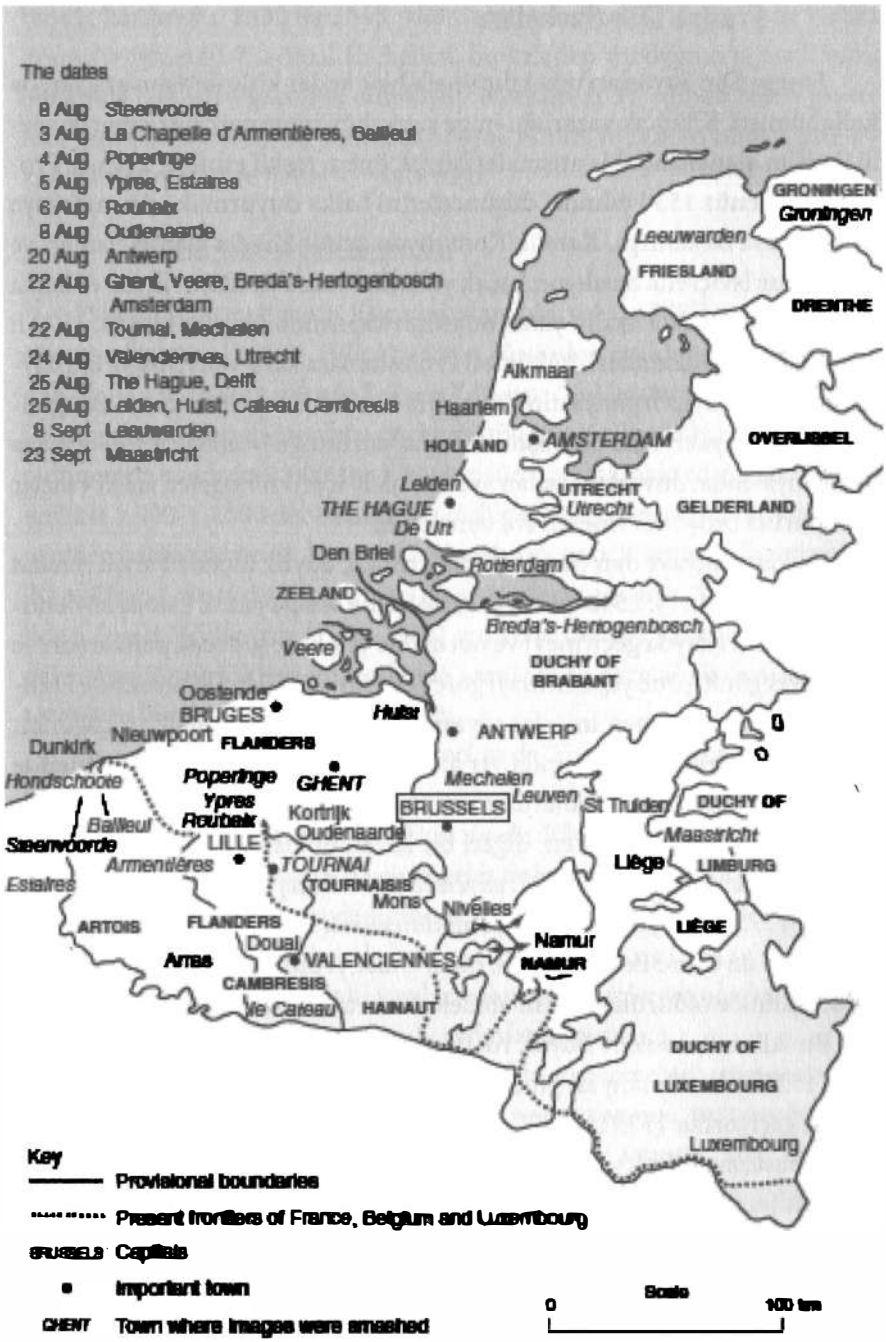
"Augustine Packington, William Tyndale'ye gidip 'Biliyorum sen fakir bir adamsın ve arkadaşlarını tehlikeye attığın ve kendini sefalete sürüklediğin bir sürü yeni Ahit'in ve kitapların var. Eğer kârlı olacağını düşünürsen sahip olduklarının hepsini nakit parayla satın alacak bir tüccar tanıyorum' der. Tyndale, 'Kim bu tüccar?' diye sorar. Packington, 'Londra Piskoposu' diye cevaplar. Tyndale, 'Ah, hepsini yakmak için almak istiyor' der. Packington, 'Evet' der. Tyndale cevap verir: 'Memnun olurum, benim için iki bakımdan yararlı olur. Hem ondan gelecek parayla borcumu öderim ve hem de tüm dünya, Tanrı'nın

sözleri yandığı için isyan eder. Kalan para Yeni Ahit'i tashih etmem için beni öylesine gayretlendirecek ki, yakın zamanda aynısını bir kez daha bastığımda, ikincisini daha da çok beğeneceğine inanıyorum.' Pazarlığın sonucunda Piskopos kitapları, Packington teşekkürü ve Tyndale de parayı alır."

İkonoklazm

16. yüzyılda özellikle Kalvinistler, Avrupa'nın büyük kısmında öncelikle heykelleri hedef alan ama vitrayların da zarar gördüğü bir ikonoklazm hareketini kışkırtmıştı. Heykeller kimi zaman parçalanırken bazen de sadece yerlerinden sökülüyordu. Wittenberg'de radikal reformcu Andreas von Karlstadt ve Zürih'de Ulrich Zwingli'nin desteklediği hareket, 1520'li yıllar boyunca Almanca konuşulan ülkelerde varlığını sürdürürken 1530'lu yıllarda Cenevre'ye ve İngiltere ile Fransa'nın bazı bölgelerine sıçramıştı. 1566 yazında Fransa ve Hollanda'da zirve noktasına ulaşan harekette, 10 Ağustos ile 29 Eylül arasındaki dönemde 25 ayrı imge parçalama vakası kayıtlara geçmişti. İkonoklast eylemlerin gerçekleştiği yerlerin haritası *(bk. Resim 10)*, bir yerde yaşanan imge parçalama olaylarına dair haberlerin ya da söylentilerin başka bir yerdeki hareketi tetiklediğini göstermektedir. İlki 8. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nda gerçekleşen bu organize hareketler, imgelerin sayıca çoğalmasına ve Orta Çağ'ın sonlarında ve Rönesans döneminde heykellerin iletişim gücünün büyümesine karşı bir tepki olarak yorumlanabilir.

Luteryenler ikonoklast olmadıklarından Karlstadt, Luther uzaktayken Wittenberg kiliselerindeki imgeleri yerlerinden söktürmekle yetinmişti. Kalvinist bölgelerde imgeler aracılığıyla iletişim özellikle yasaklanmıştı. Kalvinist 'ibadethane'lerde, tıpkı camilerde olduğu gibi, ibadet edenin görüş alanı *On Emir* gibi metinlerin renklendirilmiş hâliyle donatılmıştı. 16. yüzyılın sonlarına damgasını vuran iki çatışma olan, 1560'ların başından 1590'ların ortasına kadar süren Fransa'daki din savaşları ile 1560'lardan 1609'a kadar süren Hollanda ayaklanmasına Kalvinistler önayak olmuştu. Medyanın bu çatışmalarda oynadığı rol ve çatışmaların önünü açtığı dinî ve siyasi tartışmaların, bu iki komşu ülkede 1570'ler ve 1580'ler gibi erken dönemlerde kamusal alanın varlığından söz edebileceğimizi ortaya koymasından ötürü bu olaylar elinizdeki kitabın bağlamı içinde önemli yer tutmaktadır.

Resim 10: 1566 yılındaki ikonoklast eylemlerin geçtiği 17 bölge ve başlıca şehirler.

Fransa Din Savaşları

Fransa Din Savaşları'nda kılıç ve silahlar kadar kitle iletişim araçları da kullanılmıştı. Kitapçık yazarlığı, imge yapıcılığı, imge parçalayıcılığı ve sözlü iletişim alanlarındaki çatışmalar büyük önem teşkil etmişti. Fransız Protestanlar henüz 1534 yılında, düşüncelerini halka duyurmak için matbaaya başvurmaya başlamıştı. Katolik Komünyon ayinini hedef alan el ilanları ve pankartlar İsviçre'de basılıyor, kaçak yollarla Fransa'ya ulaştırılıyor ve halka açık alanlarda, hatta kralın yatak odasının kapısında sergileniyordu. 1570'li yıllarda güçlü Guise ailesi, hükûmeti Protestanlara karşı aşırı hoşgörülü davranmakla suçlayıp İspanya'nın desteğiyle bir Katolik İttifakı oluşturduğunda, savaş üç ayaklı hâle gelmişti. İttifak'ın yürüttüğü –tabiri caizse– medya kampanyasında; duvarlara asılan ayetler, hiciv içerikli imgeler, ateşli vaazlar ve kışkırtıcı broşürler önemli rol oynamıştı.

Bu kampanyaya dair bugün bildiklerimizi, büyük ölçüde Parisli Avukat Pierre L'Estoile'in (y. 1546-1611) çalışmalarına borçluyuz. L'Estoile söylentileri ve vaazları kayda geçirmeyi ve normalde yok olup gidecek pankartları ve gravürleri günlüğüne yapıştırmayı görev edinmişti. L'Estoile sayesinde Fransız İç Savaşı'nın kısmen imgeler savaşı olduğunu ve bu imgelerin çoğunun Paris'in Les Halles yakınlarında yer alan tek bir sokağında, Montorgueil'de üretildiğini biliyoruz. Taraflardan biri taşlama içerikli bir 'Papalık Haritası' basarak halka ulaştırırken, diğeri bir kazan dolusu Protestan ve ateistin alevlere döküldüğü *La Marmite renversée* (Devrilmiş Kazan) görselini tercih etmişti. 1575-1589 yılları arasında hüküm süren III. Henri'nin, düşmanları Henri Due de Guise ile kardeşi Kardinal Guise'yi öldürtmesinin hemen akabinde 'zalimce öldürülmeleri'ni abideleştiren tahta baskılar peyda olmuştu.

Bu ikili mücadelede büyük rol oynayan ögelerden biri de basılı metinlerdi. 1520'lerin Almanyası gibi, Fransa da 16. yüzyıl sonlarında broşür çağından geçiyordu. 1559 ile 1572 yılları arasında Fransa'da yılda 30'dan fazla broşür basılmıştı. Çok sayıda Protestanın öldürüldüğü Aziz Bartalmay Yortusu Katliamı'ndan sonra şahısları hedef alan broşürlerin içeriği daha da saldırganlaşmıştı. Örneğin Kraliçe Catherine de' Medici (1519-1589) için 'fahişe' ya da 'kana susamış' gibi ibareler kullanılmıştı. Artık broşürlerin içeriği dinî olmaktan çok siyasiydi. Bu nedenle tarihçi Donald Kelley 1572 yılında "modern siyasal propaganda rüştünü ispat etti" çıkarımını yapmıştı.

1588-1594 aralığında zirve yapan ve barışın sağlanmasından sonra sayısı azalan broşürler, bir grup soylunun krala karşı ayaklandığı 1614-1617 siyasal krizinde yeniden hacim kazanmıştı. Bu kısa zaman diliminde 1.200'den fazla

broşür basılmıştı. 1630 ile 1643 yılları arasında Kral XIII. Louis ile birlikte Fransa'yı yöneten Kardinal Richelieu, bu krizden medyanın siyasal önemi hakkında çok şey öğrenmiş olmalıydı. Nitekim 1631 yılında resmî gazetenin, yani *Gazette*'nin, kurulmasına önayak olmuş ve zaman zaman gazeteye koyması için editöre haberler yollamıştı.

Hollanda Ayaklanması

Hollanda'da medyanın kamusal alandaki rolü, 1568'den 1648'e kadar süren ve İspanya Kralı II. Felipe'ye karşı yürütülen ayaklanmayla (ya da bugün Hollandalıların tabiriyle Seksen Yıl Savaşı ile) başlamıştı ve o dönemin Fransası'nda olduğundan daha güçlüydü. Bugün Hollanda kütüphanelerinde o dönemde basılmış 7.000'den fazla broşüre rastlanmaktadır. Broşürler genellikle 1.000-1.250 adet basılmakla birlikte, talep olması durumunda hızla yeniden basılabiliyordu. İspanyol zorbalığının, gericiliğinin ve fanatizminin, 'Kara Efsane' düsturuyla yayılması bu broşürlerin eseridir. Ayaklanmacıların lideri Sessiz William'ın (1533-1584) emrinde çalışan yazarlar II. Felipe'yi, geleneksel özgürlüklere ve Hollanda kentlerinin ayrıcalıklarına saygı göstermeyen bir tiran olarak göstermişti.

İsyancıları öven, II. Felipe'yi 'Herod' ya da 'Firavun' ve İspanyolları 'inançsız Yahudiler'in torunları olmakla suçlayan şiirlerin baskıları, broşürlerden bile daha yaygındı çünkü okunmaktan ziyade dillendirilmiş ve duyulmuşlardı. İsyancıların kampanyasına, basılı imgeler de katkıda bulunmuştu. Söz gelimi 1568'de II. Felipe'nin emriyle Egmont ve Hoorne kontlarının idam edilmesinin tahta baskısı Hollanda'da kısa zamanda yayılmıştı. Bu tahta baskıları görenler, resimlerin altındaki yazılar yoluyla, betimlenen olaylar hakkında ne düşünmesi gerektiği konusunda aydınlatılıyordu.

Hollanda'daki broşür basımı, süreklilik göstermekten ziyade özellikle 1578-1585, 1598-1606, 1618 ve 1647-1648 periyotlarında, yaşanan büyük tarihsel olaylara bir tepki olarak dönemsel bir şekilde artmıştı. 1607 civarında, yukarıda bahsettiğimiz 1614-1617 Fransız krizindeki broşür patlamasından birkaç yıl önce, bu iletişim aracının üretiminde beklenmedik bir artış yaşanmıştı. Politik broşürler Hollanda siyasi yaşamının bir parçası hâline geliyordu. Tartışma hakkında bile tartışma yapılıyordu. Örneğin herkesin 'devlet işleri konusundaki düşüncelerini ifade edip edemeyeceği' tartışılabiliyordu.

İlk kez 1609 yılında Almanya'da belgelenen gazetenin, Felemenk Cumhuriyeti ve özellikle de Amsterdam'da gözde bir kurum hâline gelmesi kesinlikle rastlantı değildi. Broşürlerden farklı olarak gazete, genellikle haftada

bir ya da iki olmak üzere düzenli aralıklarla satışa sunuluyordu. Okurların kaçırdıkları bir nüsha olup olmadığını anlamalarını sağlamak için her sayı numaralandırılıyordu. 17. yüzyıl Felemenk Cumhuriyeti'nin alışılmadık bir okuryazar oranına sahip kent toplumunda, geçici kamusal alan gittikçe daha kalıcı hâle geliyordu. Felemenk muadillerinin aksine, İngiliz broşürleri 1640 yılından önce politik olmaktan ziyade ahlakçıydı ama bu durum, İç Savaş'ın baş göstermesiyle hızla değişmişti.

İngiliz İç Savaşı

İngiliz Devrimi olarak da bilinen İngiliz İç Savaşı'nın medyadaki yansıması; söylevlerde ve vaazlarda, metinlerde ve imgelerde, geçit törenleri ve imge parçalayıcılık gibi ritüelleşmiş eylemlerde kendini göstermişti. Bir kez daha, tarihin bu döneminde, seçkinlerin bölündüğü ve her iki tarafın da sonuçlarını önceden kestiremediği ve denetleyemediği bir halk desteğine başvurdukları 'sihirbazın çırağı' durumu yaşanmıştı.

İngiliz İç Savaşı temelde dinî bir savaştı. Bir tarafta öğreti açısından olmasa da ayinler açısından Katolik Kilisesi'ne yakın bir İngiliz Kilisesi'ni destekleyenler vardı. Diğer tarafta ise ibadet etmenin daha sade biçimlerine (sunaklar yerine masalara, dinî imgelerin yasaklanmasına, ritüellerin en aza indirilmesine) inanan 'Püritenler' yer alıyordu. Bununla birlikte savaş süresince Püritenler ya da saçlarının biçimi nedeniyle verilen adla 'Yuvarlakkafalar'ın kendi aralarındaki anlaşmazlıklar giderek belirginleşmişti. Presbiteryenler, Baptistler, Ranterler, Beşinci Monarşistler ve diğerleri, okuyanlara ve dinleyenlere kendi Hristiyanlık anlayışlarını benimsetmek için uğraşmıştı. Medyaya geri dönersek, ruhban sınıfı bu dönemde vaazlar üzerindeki denetimini kaybetmiş ve halk içinden çıkan vaizlerle rekabet etmek zorunda kalmıştı. Bu kişilerden bazıları, eski bir lehimci ve *Çarmıh Yolcusu*'nun[34] yazarı olan John Bunyan (1628-1688) gibi zanaatkâr ya da Baptist vaiz Bayan Attaway gibi kadın olabiliyordu.

Bu dönem, en azından İngiltere'de, pankartlar, dilekçeler ve gösterilerle süregelen bir siyaset çağıydı. Örneğin 1640 yılında piskoposları hedef alan 'Kök ve Dal' dilekçesini yaklaşık 15.000 kişi imzalamış, binden fazla kişi de dilekçeyi ilk elden Parlamento'ya ulaştırmıştı. Keza 1642 yılında Parlamento'ya *Hanımefendilerin, Tüccar Eşlerinin ve Kadın Cinsiyetinden Başkalarının* dilekçesi sunulmuştu. Zanaatkârlar ve çıraklar gündelik siyasetin içine girmişti. Dolayısıyla 'kitle' kavramı her ne kadar tartışmalı olsa da bu dönem

34 *Çarmıh Yolcusu*. Çev. Umut Alper Ceylan. Bütün Dünya Kitaplığı, 2003. (ç.n.)

üzerinde çalışan günümüz tarihçilerinin 'kitle siyaseti'nin doğuşundan bahsetmeleri boşuna değildi.

17. yüzyılın ortaları, kral ve parlamento taraftarlarının kendi görüşlerini yayımlattığı broşürler ve gazeteler için harika yıllardı. Paris'teki L'Estoile'in İngiltere'deki muadili olan kitap satıcısı George Thomason, 1640 ile 1663 yılları arasında yaklaşık 15.000 broşür ve 7.000'den fazla gazete toplamıştı. Bu eserler günümüzde *Thomason Koleksiyonu* adıyla British Library'de korunmaktadır.

1641 yılında İngiltere'de, 'gazetelerin patlaması' ve İç Savaş'ın çıkışı eş zamanlı olarak gerçekleşmişti. *Mercurius Aulicus* kralcı tarafın, *Mercurius Britannicus* ise parlamentocuların önde gelen gazetesiydi. Olayları kendi perspektifinden aktaran bu iki gazeteyi *Mercurius Melancholicus, Mercurius Anti-Melancholicus, Mercurius Morbicus, Mercurius Phreneticus, Mercurius Pragmaticus, Mercurius Anti-Pragmaticus* ve buna benzer yayınlar takip etmişti.

Basılı materyalde yaşanan bu patlama, ünlü basın özgürlüğü tartışmasının bağlamını oluşturmuştu. Püriten şair John Milton, Uzun Parlamento'nun *Basın Yönetmeliği*'ni hedef aldığı ve 'lisanssız basım özgürlüğü'nü savunduğu 1644 tarihli *Areopagitica Basın Özgürlüğü Üzerine*[35] adlı yapıtıyla ve başta bağımsız erkeklerin seçim özgürlüğü olmak üzere her zeminde, her türlü sansüre karşı eleştirileriyle bu tartışmada yer almıştı. Milton, papaların 'Araf'a gönderilecek kitaplar listesi' yaratarak 'hâkimiyetlerini insanların gözlerinin de ötesine kadar genişlettiğine' vurgu yaparak Katolik Kilisesi ile sansür kurumunu ilişkilendirmişti.

Aktüel konuların iletişimi yalnızca broşürler ve gazetelerle sınırlı değildi. Londra'daki sokaklarda ve diğer kamusal alanlardaki siyasal duvar yazıları, kamusal alanın bu dönemde ne kadar genişlediğini göstermektedir. Aynı şekilde ön planda olan resimli propagandalara gelecek olursak, yalnızca 1641 yılından günümüze 150 adet siyasal içerikli resimli baskı ulaşmıştır. Bunlardan bazıları I. Charles'ın bakanlarını, Strafford Kontu'nu ve Başpiskopos Laud'u hedef alıyordu. Reform hareketi sırasında Alman kentlerinde olduğu gibi, Londra'da da o dönem sokak tiyatrosu parlamıştı. Başpiskopos Laud'un kafes içinde gösterildiği sahne, oyunların tarzı hakkında ipucu vermektedir. 1642 yılında tiyatrolar kapatılmıştı. 1649 yılında I. Charles'ın Whitehall'daki Banqueting House'un dışına kurulan darağacında idam edilmesiyle sonuçlanan mahkemesi, halka tiyatroların boşluğunu dolduracak politik bir dram sunmuştu. 'Halk Sözleşmesi' adlı bir anayasa tasarısının bütün rütbelilerin

35 *Areopagitica Basın Özgürlüğü Üzerine*. Çev. Derman Kızılay. Pinhan Yayıncılık, 2018. (ç.n.)

temsil edildiği bir Ordu Meclisi'nde tartışıldığı 1647 tarihli Putney Görüşmeleri sırasında, sözlü iletişimin süregelen önemi gözler önüne serilmişti. Görüşmelerde mülkiyet iddiaları tartışılmış ve oy hakkının genişletilmesi talep edilmişti.

Matbaa halka ulaşmada ve buna bağlı olarak kamusal alanın genişlemesinde önemli rol oynamıştı. 1641 yılında Parlamento'nun I. Charles rejimini hedef alan metni *Grand Remonstrance*'in (Büyük Protesto) en az 20.000 nüshası basılmıştı. Avam Kamarası'nda yaşanan tartışmalara dair raporlar tarihte ilk kez basılı hâle getirilmişti, bu da parlamento üyelerinin konuşmalarının daha geniş bir dinleyici kitlesine ulaşmasını sağlamıştı. Basılı dilekçelerin ortaya çıkması, demokratik kültüre ciddi katkılarda bulunmuştu. Zira dilekçeler sayesinde, sıradan insanlar önceleri parlamento üyeleri arasında kulis yaparak dâhil olabildiği siyasi hayata artık daha etkin biçimde katılabiliyordu.

Genel olarak bu kitabın da konusunu oluşturan önemli bir sorunun burada altını çizmek gerekiyor: Medya ve medyada yer alan iletiler insanların tutumlarını ve düşünce biçimlerini ne ölçüde değiştirebildi? Uzmanların bir kısmı politik konuların gazetelerde sulandırılarak yer verildiğinin altını çizerken, madalyonun öbür yüzünde ulusal siyasetin günlük hayatın içine girmesi gibi bir avantajı da vardı.

Londralı dindar bir zanaatkâr olan Nehemiah Wallington, günlüklerinde 300'den fazla broşüre değinmişti. Aynı dönemde başka biri –Salutati mektupları örneğine benzer bir yorumla– *Mercurius Aulicus*'un Parlamento'nun canını 'kralın 2.000 askerinden daha fazla yaktığını' ifade etmişti. Bir nesil sonra ortaya çıkan bir yazar, geçmişe bakarak ve metaforu genişleterek 1682 yılında kaleme aldığı bir yazıda, 'hiçbir şeyin merhum kralın canını, basının kâğıt kurşunlarından daha fazla yakmadığını' iddia etmiştir. 1641 yılında bir yazar, broşürünü kelimenin tam anlamıyla bir silah gibi kullanarak kraliyet arabasına fırlatmıştı. Alman General Erich von Ludendorff (1865-1937) 1. Dünya Savaşı sırasında "sözcükler muharebelere dönüştü" dediğinde, her ne kadar propaganda tekniklerinde yaşanan gelişmeler yorumuna yeni bir boyut kazandırmış olsa da, esasen bir klişeyi dile getirmişti.

Bu haber ve yorum enflasyonunun tam etki alanı hâlen tartışılmaktadır. Tarihçiler hâlâ İngiliz siyasi kültürünün o dönemde yerel mi yoksa ulusal mı olduğunu tartışırken aynı zamanda gazetelerin, kırsal bölgeleri ulusal olaylar hakkında bilgilendirdiğini ve Londra'daki siyaseti etkilemek için tartışmaları ve yerel dilekçelerin hazırlanmasını teşvik ettiğini belirtiyorlar. Deutsch'un 1963 tarihli *The Nerves of Government* (İktidarın Sinir Ağları) adlı yapıtında ortaya attığı bir topluluğun 'iletişim kanallarının ağı' olduğu

iddiasını doğrularcasına, haberlerin yayılması siyasi merkezle bölgeler arasında daha yakın bağlar kurulmasına yol açmış ve bu da ulusal bir siyasal kültürün oluşmasına katkıda bulunmuştu.

Britanya'da ve özellikle de Londra'da Uzun Parlamento'nun 1641'deki toplanması ve II. Charles'ın 1660'da tekrar tahta çıkması arasında geçen olaylı 20 yılda, 1520'lerde Almanya'da olduğu gibi, siyasal kamusal alan ve yaygın kamusal alan doğmuştur. Nigel Smith'in sözleriyle ifade edecek olursak, "İngiltere tarihinde yazılı ve basılı edebiyat, halkla ilişkilerde bu dönemden önce böylesine baskın bir rol oynamamıştı ve çağdaşları tarafından bu kadar önemsenmemişti".

Restorasyon Dönemi'nden 'Muhteşem Devrim'e

II. Charles'ın 1660'da tekrar tahta çıkmasıyla birlikte görece açık bir yapıdan, daha kapalı olana dönüş sorunu ortaya çıkmıştı. Kitaplar için ruhsat uygulaması yeniden hayata geçirilmiş, birbiriyle rekabet eden gazetelerin yerini, Fransız modeli ya da daha yakın bir gelecekten örnek vermek gerekirse Stalin ya da Brejnev dönemi *Pravda* modeli, resmî bir gazete olan *London Gazette*'nin tekeli almıştı. Matbaa konusundaki muhalefetine önceki sayfalarda yer verdiğimiz Sir Roger L'Estrange, resmî kısıtlamaları uygulamakla görevlendirilmişti. L'Estrange'a verilen 'basın denetçisi' unvanı esasında 'sansür'ü perdeliyordu.

L'Estrange yukarıda muhafazakâr açmaz başlığıyla üzerinden geçtiğimiz ve Luther döneminde Katolik Kilisesi'nin de karşı karşıya kaldığı ikilemin gayet farkındaydı: Ya radikallerin kamusal eleştirilerini görmezden gelecek ya da onlarla, onların silahıyla savaşacaktı. L'Estrange bir yazısında şöyle demiştir: "Halk kalabalığını, kendilerinden üstün kişilerin hareketleri ve görüşleriyle fazla içli dışlı kıldığı için, bir toplum habercisini [gazete] onaylamam mümkün değildir." Buna rağmen kendisi en az üç farklı gazetenin editörlüğünü yapmıştı. Bunlardan ilki kendi tabiriyle, 'halkın memnuniyeti ve bilgi edinmesi' için basılan *The Intelligencer*, ikincisi *The News* ve son olarak 1681'den 1687'ye kadar devam eden *The Observator*'dır. L'Estrange Nisan 1681'de *The Observator*'da kaleme aldığı yazısında şu sözlere yer vermişti: "Onları delirten Basın olduğuna göre, sakinleştirmesi gereken de odur." Böylece siyasal yönetimler; gazetecilik aracılığıyla seçkinlerin pek hoşnut olmadığı halk arasında siyasal bilincin yayılmasına ve 17. yüzyıl İngiltere-si'nde 'haberciler' olarak tabir edilen gazetecilerin siyasi ilişkilerde, sonraları 'dördüncü kuvvet' diye anılacak yeni bir güç olarak ortaya çıkmasına katkıda

bulunmaya zorlanmıştı.

Restorasyon dönemindeki medya yönetimi çalışmalarına, II. Charles'ı öldürüp, yerine Katolik kardeşi York Dükü James'in getirilmesini amaçlayan 'Katolik Komplosu' gibi büyük bir iletişim olayı ışık tutmaktadır. Eski bir Katolik olan ve Cizvit rahipliği eğitimi alan Titus Oates, 6 Eylül 1678'de yargıç Sir Edmund Berry Godfrey'ye giderek bir komplodan bahsetmiş, aynı hikâyeyi 28 Eylül'de Meclis'te de tekrarlamıştı. Çok geçmeden Godfrey ölü bulunmuştu, cinayete kurban gitmiş gibi görünüyordu. Godfrey'nin cenaze töreninin yapıldığı 31 Ekim tarihinde Avam Kamarası'nın aldığı karar şöyleydi: "Krala suikast yapmaya ve onu öldürmeye yönelik böylesine menfur ve şeytanca bir komplo ancak Katolik muhalifler tarafından tasarlanıp gerçekleştirilmiş olabilir". Oates komplocuların duruşmasında şahitlik yaptıysa da inandırıcı olmamıştı. Daha sonra, Komünist komplo hikâyeleriyle 1950'lerde Amerikan kamuoyunda güvenilirliğini yitiren Senatör Joe McCarthy'nin kaderine mahkûm olmuş, bir süre sonra da yalancı şahitlikten suçlu bulunmuştu.

Bilinen en iyi Katolik Komplo incelemesi tarihçi John Kenyon tarafından sağlam bir sağduyu ile yazılmıştır ve böyle bir yaklaşımın hem güçlü hem de zayıf yanlarını canlı bir şekilde gözler önüne sermişti. Gerçekte ne olduğunu ya da neyin olamadığını anlatma çabasında olan Kenyon, ortada bir komplo olmadığını göstermeye ve 'panik', 'histeri', 'Katolikliğe karşı paranoya', 'kitlesel hipnoz' gibi o dönemin inanışlarını akıl dışı bularak bertaraf etmeye odaklanmıştı. Bununla birlikte Katolik Komplosu, Fransız tarihçi Georges Lefebvre'nin 1789 yılındaki Büyük Korku'yu iletişim araçlarının olaydaki rolünü de hesaba katarak incelemesi gibi incelenmelidir. Pek çok siyasal krizde olduğu gibi, Katolik Komplosu'nda da 'hain Katolik', 'sinsi Cizvit' gibi kalıplar önemli rol oynamıştı. Ayrıca bu dönemde halkın Guy Fawkes'in Barut Komplosu'na ve 1666 yılında gerçekleşen ve Katoliklerin suçlandığı Büyük Londra Yangını'na dair anıları yeniden canlandırılmıştı.

Dönemin resmî gazetesi olan *Gazette* komplo haberlerine yer vermemişti. Bu tarihlerde başka bir gazete de bulunmadığından yaşanan olaylara dair haberler ya şahsi mektuplar ya da ağızdan ağıza iletişim, yani söylenti gibi dolaylı yollarla yayılmıştı. Tamotsu Shibutani, 1966 tarihli *Improvised News* (Uydurma Haberler) adlı yapıtında, ulaşılan bilginin talep edilene göre yetersiz kaldığı ortamlarda söylentinin geliştiğini iddia etmiştir. Çok açık ki Katolik Komplosu olayı, bu savı desteklemektedir. O dönemde Yorkshire, Wiltshire, Gloucestershire ve başka bazı yerlerde, Fransız istilası haberleri ve gizemli 'gece atlıları' hakkında söylentiler dolaşıyordu. Başta üzerinde 'Komplocular

kralın öldürülmesi kararını imzalarken' gibi sahnelerin resmedildiği tahta kalıp serilerinin bulunduğu oyun kâğıtları olmak üzere pek çok basılı imge "Korkunç Katolik Komplosu" farkındalığının yaygınlaşmasını sağlamıştı.

Komplonun mizansen olduğunun ortaya çıkmasından sonra bile Katoliklere düşman olan ve kraliyetin yetkilerinin sınırlandırılmasını isteyen Whig Partisi, komplo ürünü bazı motifleri kullanmaya devam etmişti. II. Charles'ın meşru erkek varisi olmadığından tahttan inmesi durumunda, Katolik kardeşi James kral olacaktı. Bunu önlemeyi amaçlayan 'Dışlama Krizi' de (1679-1681) bu uygulamayla doğrudan bağlantılıydı. Whigler 1679, 1680 ve Papanın kuklasının ateşe verildiği 1681 yıllarında özellikle Londra'da çok sayıda dilekçe kaleme almış, balat ve neşriyat bastırmış, sayısız yürüyüş organize etmişti. Bu politik gösterilerin bedelini, Whig'e bağlı bir örgüt olan Green Ribbon Club ödemişti.

Bu olaylar üzerine, para karşılığı yazılar kaleme alan Elkanah Settle papa, kardinaller, keşişler, Engizisyon Mahkemesi üyeleri ve rahibeler için geçit törenleri düzenlemekle görevlendirilmişti. Bu gösterilerde 'Yargıç Godfrey'i Unutmayın' diye bağırması için bir tellal tutuluyor, herkesin mesajı doğru anladığından emin olmak için figürlerin üzerine etiket yapıştırılıyordu. Bu yürüyüşlerin görselleri de tahta kalıp ve matbaa yoluyla dağıtılıyordu. Whig muhalefetine inkâr edilemez katkılar sunan gravürcü Stephen Colledge, kralı iki yüzlü bir kukla ustası ya da 'sokak göstericisi' olarak göstermiş ve bu nedenle 1681 yılında idam edilmişti.

Öte yandan Tory'ler, rakiplerinin o dönemdeki 'provokatif iftira'ları ile 1641'dekileri karşılaştırarak, basının kötüye kullanılmasından şikâyet ediyordu. 1679 ile 1681 yılları arasında idamı savunan ya da idama karşı çıkan beş ila on milyon arasında broşür basıldığı düşünülmektedir.

Daha geleneksel mecralar da yaşananlardan payına düşeni almıştı. Örneğin şair John Dryden (1631-1700) 1583 Fransası ile 1683 İngilteresi arasındaki, kendi deyimiyle 'paralelliği' göstermek için *The Duke of Guise* (Guise Dükü) adlı oyunu yazmış (ya da yazımına katkıda bulunmuştu). Oyunda dük yerine Whig Partisi lideri olan ilk Shaftesbury Kontu (1621-1683) ve Katolik Birliği yerine de Muhalifler rol almıştı. Bir başka deyişle, paralellik aslında İngiltere'deki aşırı Protestanların, Fransa'daki aşırı Katoliklerin yerine geçtiği bir ters kopyaydı. Oyun II. Charles'ın onayından geçmiş, hatta kral Dryden'dan Guise'in Katolik Birliği'nin tarihinin çevirisini yapmasını istemişti. Çevirisini krala ithaf eden Dryden, 1584'de Fransa'da ve 1684'de İngiltere'de yaşanan olayların karşılaştırılmasının, "iki dönemin özelliklerinin tamamıyla aynı olduğunu" gösterdiğini iddia etmişti.

Her şeye karşın 1685 yılında York Dükü James, kardeşi Charles'ın ardından II. James adıyla taç giymişti. Bununla birlikte, üç yıl sonra James'in kız kardeşi Mary ile evlenen Protestan Orange'lı William (1650-1702) Hollanda'dan gelerek İngiltere'yi istila etmiş ve James tahttan indirilmişti. Bu devrimsel olaylarda medyanın rolü çok önemliydi. Örneğin William'a ait bir metin olan *Declaration of the Reasons for the Invasion* (İstilanın Gerekçeleri) basılmış ve olaylar başlamadan önce İngiltere'de dağıtılmıştı.

1688'de yaşanan olaylardan bahsederken hâlen 'Muhteşem Devrim' ifadesini kullanmamız, o dönemde üzerinde düşünülerek kurgulanan bir imgenin ne kadar güçlü olduğunu kanıtlamaktadır. Söz gelimi 1689'da "Londra'nın Muhteşem Jübilesi" adlı Belediye Başkanı Gösterisi, III. William'ı zafer kazanan Protestan bir kahraman gibi göstermişti. Gösterinin metni, para karşılığı şiir kaleme alan ve daha önce Whig'ler aleyhinde yazan Matthew Taubman tarafından yazılmış ve verilmek istenen mesaj balatlarla, geçit törenleriyle, resimlerle, madalyalarla, oyun kartlarıyla ve vaazlarla desteklenmişti. Bilhassa Piskopos Gilbert Burnet'in (1643-1715) Aralık 1688'de St James's'de verdiği vaaz çok etkileyiciydi ve üzerinden çok geçmeden basılı hâle getirilerek halk arasında yayılmıştı.

Matbaanın Çoğalması

Bu dönemde uzak mesafeler arasında iletişim sorun olmaya devam ediyordu. 1688'de yaşanan olaylara dair haberlerin Kuzey Amerika'ya ulaşması oldukça zaman almıştı. Orange'lı William'ın karaya çıkışı ve II James'in kaçışı Kasım ve Aralık aylarında gerçekleşmişti. Bu dönem "haberlerin New England'a hızlı ulaşması bakımından yılın yanlış bir zamanı"ydı. Nitekim 1689 yılının Nisan ayının başlarında Boston'da William'ın İngiltere'ye vardığı hâlen bilinmiyordu. William'ın kral olduğu haberi Carolina'da New England'dan bile sonra duyulmuştu, çünkü tahta çıkış haberinin buraya ulaşması çok daha fazla zaman almıştı.

17. yüzyıl ortalarında gerçekleşen İngiliz Devrimi'nin medya tarihindeki önemi çok iyi bilinse de tarihçiler bu dönemde yaşanan olayların fazla üzerinde durmamaktadır. Bununla birlikte tarihçilerin kayda değer bulduğu bazı olaylar vardır. Bunlardan biri yalnızca sansür sistemine değil, aynı zamanda Yayıncılar Birliği'nin 1557'de kraliyet imtiyazına hak kazandığından beri süregelen matbaacılık üzerindeki kontrolüne de son veren Lisans Kanunu'nun 1695 tarihli iptalidir. İkinci olay ise damga vergisi toplama yoluyla, gazetenin gelişmekte olan gücünü denetim altına almaya çalışan 1712 tarihli Pul Yasası'dır.

Bu yıllarda siyasi anılar ve basılmış vaazlarda bolluk yaşanıyordu. Örneğin Tory kanadının ruhban sınıfından Henry Sacheverell'in (y. 1674-1724) 1710 yılında Whig hükûmetine karşı verdiği vaazın yazılı kopyası birkaç gün içinde 40.000 adet satmıştı. Sacheverell'in vaazı, bir mecranın etkisinin diğer bir mecrada yansıması ya da yankılanmasına dair iyi bir örnektir. Bu arada vaazın yazılı kopyasının Luther'in *Alman Ulusunun Hristiyan Soylularına*'sından on kat fazla satması basılı materyalin Avrupa kültüründeki öneminin ne kadar arttığını göstermektedir.

Yaşanan tüm gelişmeler arasında en kayda değeri, 1695 yılında kurulan *Post Man* ve *Post Boy*'un yanı sıra *The Flying Post* ve *The Protestant Mercury* gibi gazeteleri de içine alan gayriresmî süreli neşriyatın doğuşudur. Bu yayınlar resmî gazete olan *London Gazette*'den daha uzundu ve onun gibi haftada iki kez değil, üç kez basılıyordu. Ayrıca bu gazeteler bariz biçimde daha bilgilendiriciydi. Gazetelerin tirajları da oldukça yüksekti. 18. yüzyılın başlarında *Gazette*'nin tirajı 6.000, *Post Man*'in 4.000, *Post Boy*'un 3.000'di.

Özel gazeteler özellikle Londra'da, nüfusun büyük bir kısmının gündelik yaşamına siyaseti sokarak, öncesinde geçici olan kamusal alana süreklilik kazandırmıştı. Gazeteler sıklıkla kafelerde yüksek sesle okunur ve tartışılırdı. Bir nevi siyasi oturum hâline gelen bu toplantılarda, soylular kadar zanaatkârların, erkekler kadar kadınların da söz hakkı vardı. Bu dönemde diğer alanlara dair bilgiler de halkla buluşmuştu. Menkul Kıymetler Borsası ve gazeteler sayesinde ekonomi alanındaki bilgiler de yayılmıştı. Bilimin kamusal alana girmesini sağlayan bir unsur halka açık konferanslardı. Diğeri ise toplantılarını kısmen halka açık, yani yalnızca kulüp üyeleriyle gerçekleştiren ama son deney ve buluşlara ilişkin haberler paylaşan *Transactions of the Royal Society* dergisiydi.

Radikal siyasetçi John Wilkes (1725-1797) işte bu Britanya kültürünün içinde doğmuştu. Bir özgürlük savunucusu ve siyasal bir yapının lideri olan Wilkes'ın, başta *North Briton* olmak üzere gazetelerin yanı sıra politik bildiriler, el ilanları ve yürüyüşleri de içine alan iletişim araçları yoluyla halk desteğini arkasına aldığı sıra dışı bir kariyeri vardı. Wilkes'ın kendine has yüz hatları; madalyalar, düğmeler, sürahiler, enfiye kutuları ve çaydanlıkların üzerine basılmıştı.

Önceki satırlarda yer verdiğimiz gibi uzun bir süre boyunca festivaller, siyasal iletilerin aktarılmasına aracılık etmişti. Bu dönemde, 19. yüzyılda 'gösteri' adını alacak olan ve eğlence dışında politik bir amaca da hizmet edebilen yeni etkinlik tipi doğdu.

Günümüzde yalnızca kriz zamanlarına özel değil, düzenli olarak basılan

siyasal yayınlar ilk kez bu dönemde kurumsallaştı. Hem Whig'lerin hem de Tory'lerin karşı tarafı taşladığı basılı yayınlar, siyaset alanında eleştirel düşünceyi teşvik etmişti. Bu eleştirilerden kraliyet ailesi de nasibini alıyordu. Cumberland Dükü 1745 tarihli II. James yanlısı ayaklanmanın bastırılışındaki gaddarlığından dolayı bir kasap olarak gösterilirken, sonradan IV. George adını alan Prens Regent ise 19. yüzyılın başında görsel eleştirinin düzenli hedefi olmuştu.

17. Yüzyılda Fransa

Sürekli bir kamusal alan kavramının gelişimi, Felemenk Cumhuriyeti dışındaki Kıta Avrupa ülkelerinde Britanya'nın çok gerisinde kalmıştı. 1640'ları kapsayan 10 yıllık kriz döneminde Avrupa medyasında sunulacak yığınla haber vardı. Örneğin bağımsızlığını kazanmak için İspanya ile mücadele eden Portekiz'in Lizbon kentinde çıkan *Gazeta* 1641-1647 yılları arasında savaş haberleri yayımlıyordu. Fransa'da ise 'Fronde' olarak bilinen iç savaş (1648-1652) sırasında yönetimi ve yönetimi elinde tutan Kardinal Mazarin'i (1602-1661) hedef alan broşürler, politik alanda önemli rol oynamaya devam etmişti. Bu dönemde tanesi yarım ya da çeyrek meteliğe satılan yaklaşık 5.000 *'mazarinade'* basılmıştı. Bu sayı hem 1614-1617 yılları arasında, hem de Din Savaşları döneminde basılan toplam broşür adedinden daha fazladır. *Gazette*'nin 1648-1650 yılları arasında yayımlanan sayıları normalden daha uzundu çünkü yayınlanacak çok fazla haber vardı ve *Courrier bordelais* gibi özel gazeteler de piyasadaydı.

1650 yılından ve XIV. Louis'nin tahta geçmesinden (1660-1715) sonra kamusal alan yine daralmıştı. Bu dönemde, aralarında oyun yazarları Jean Racine (1639-1699) ve Molière olarak bilinen Jean-Baptiste Poquelin (1622-1673), şair Jean de La Fontaine ve vaiz Jacques Bossuet'in olduğu büyük yazarlar yaşamıştı. Görsel sanatlarda ise ressam Charles Lebrun, heykeltıraş Antoine Coysevox ve Pierre Puget ile mimar Jules Hardouin-Mansart ve Claude Perrault vardı. Bale ve opera dâhil olmak üzere müzik alanına Jean-Philippe Rameau ve Jean-Baptiste Lully damga vurmuştu.

Daha çok ekonomi politikaları alanındaki çalışmalarıyla tanınan ama aynı zamanda 1661-1683 yılları arasında bir kültür bakanı gibi çalışan Jean-Baptiste Colbert'in (1619-1683) girişimleriyle, saydığımız büyük isimlerin yanı sıra daha az tanınan kişiler de Louis'yi ve rejimini övmek için kullanılmıştı. Medya konusunda Richelieu'den daha bilinçli olan Colbert, Louis imajı üzerine çalışan sanatçı ve yazarlardan oluşan bir ekibi yönetmişti.

Bu dönemde şiir, düzyazı, resim, heykel, tiyatro ve balenin yanı sıra duvar halıları ve madalyonlar da 'Güneş Kral'ın başarılarını konu almıştı. Ayrıca yabancı hükümdarları, Fransız soylu sınıfını ve gelecek kuşakları etkilemek için Versailles Sarayı inşa edilmişti. Başta kitaplar olmak üzere tüm iletişim araçları sansürcüler tarafından denetleniyordu. Kamusal alanda rejimin eleştirilmesi oldukça azalmıştı, ancak Louis'yi hedef alan taşlamalar ağızdan ağıza, el yazmaları ve ülkeye Felemenk Cumhuriyeti'nden yasa dışı yollarla sokulan basılı metinler aracılığıyla yayılıyordu.

Bu denetim mekanizması 18. yüzyılla birlikte değişmişti. Louis'nin uzun süren hükümdarlığının sonlarında Dokuz Yıl (Augsburg Birliği) Savaşı (1688-1697) ve İspanya Veraset Savaşı (1701-1714) gibi uzun savaşların para kadar cana da mal olduğu anlaşılmış ve eleştiriler yükselmeye başlamıştı. Louis'yi eleştirenler arasında Louis'nin halkı vergilerle aşırı bunalttığını düşünen, Fransa veliahdının oğluna eğitmenlik yapan François Fénelon (1651-1715) da vardı. Fénelon'dan sonra pek çok kişi anonim biçimde ve şarkı ve grafiti gibi mecraları kullanarak iktidarı eleştirmişti. Bir kez daha, Louis'yi yüceltmek için başlatılan hamleler geri tepmişti, çünkü halk bu sayede krallık politikaları hakkında daha fazla bilgi sahibi olmuştu ve rejime dair olumsuz fikirlerini beyan etmeye daha istekli hâle gelmişti.

Aydınlanma

Fransız Devrimi'nden önce başlayan Fransız Aydınlanma Hareketi geçmişe, şimdiye ve geleceğe yönelik tutumları değiştirmişti. Aydınlanma Hareketi; eğitim, eleştiri ve reform alanlarında İskoçya ve İsviçre gibi bölgeleri içine alacak şekilde Avrupa'yı etkilemiş, hatta Kuzey ve Güney Amerika'ya tesir etmişti.

Aydınlanma Hareketi taraftarları, hareketi tanımlarken metafor olarak 'ışığın' kullanılmasına özellikle önem vermişti. Işık; inanç ve batıl inanç, gelenek ve önyargıya karşı duran ve o dönemin anahtar kavramlarından biri olan 'Aklı' temsil ediyordu. Dönemin anahtar kavramlarından biri 'eleştirel' diğeri ise 'modern'di. Modern kavramının temeli Antik ve Modern dönem arasındaki tabiri caizse 'savaşta' Modern dönem savunucularının Eski Yunan ve Roma kültürünün Homeros, Vergilius ve Cicero gibi önde gelen şahsiyetlerinin başarılarına ulaşmanın ve hatta bunları aşmanın olanaklı olduğunu iddia etmesine dayanıyordu. Habermas, çağdaşlık ve 'kamu' kavramlarının altını çizerken yaptığı gibi, 18. yüzyıl akılcı ve eleştirel düşüncesini vurgularken de 'aydınlanmış' insanların kendileri hakkında söylediklerini tekrarlıyor

ya da bunları 20. yüzyıl terimlerine çeviriyordu. Devrimden ziyade reform isteyen bu 'aydınlanmış' grup, hareket içindeki rollerinin sözcüğün en geniş anlamıyla 'eğitim' alanında olduğunu düşünüyordu. Medya onların bu bağlamda kullandıkları bir araçtı.

Aydınlanma hareketinin merkezinde *filozoflar* da denilen ve aralarında Voltaire (1694-1778), Rousseau (1712-1778), Diderot (1713-1784) ve D'Alembert'in (1717-1783) de bulunduğu Fransız düşünürler vardı. Kendilerine 'kalem erbapları' diyen bu kişiler, hamilere bağımlı olmayan ilk entelektüeller ve yaşamlarını sürdürdükleri rejime karşı sistemli biçimde eleştirel olmaları bakımından ilk intelijanslar olarak tanımlanmıştı. Söz konusu düşünürler, Fransa'nın içinde ve dışında yaşayan kadın ve erkeklerden oluşan ama sıradan vatandaşı içine almayan geniş bir kitleye fikirlerini duyurmaya çalışmıştı.

Özellikle Voltaire sıradan vatandaşları 'ayak takımı' *(canaille)* olarak adlandırarak küçümsemişti. Buna rağmen hayatının son zamanlarında, tıpkı Rousseau gibi bir 'yıldız' olmuş, evine gelen ziyaretçilerden ve hayran mektuplarından bunalmıştı. Her ne kadar 'şöhret' olmak yeni bir kavram gibi düşünülse de o dönem medyası sayesinde, Fransız tarihçi Antoine Lilti'nin tabiriyle 'şöhretin miladı' 18. yüzyıla kadar gitmektedir.

Bu kalem erbapları XIV. Louis döneminden daha ılımlı bir şekilde yönetilse de sansür sisteminin hâlen yürürlükte olduğu bir ortamda düşünüyor ve düşündüklerini kaleme alıyordu. Örneğin günlüklerde siyasi konuların işlenmesi yasaktı. Bu resmî sınırlamalar, aristokrat kadınların entelektüel sohbetler düzenledikleri salonlar gibi, kafelerde de, sözlü kültürü politik anlamda önemli hâle getirmişti. Hükümdarlar arasında devam eden özel yazışmalar filozofların fikirlerini yaymaları için bir diğer araçtı. 1740-1786 yılları arasında Prusya'da hüküm süren II. Friedrich ile 1762-1796 yılları arasında Rusya'yı yöneten II. Katerina'nın birbirlerine yazdıkları mektupları buna örnek olarak verebiliriz.

Tiyatro, resim gibi sanat türleri ve tarihsel çalışmalar kimi zaman sansürcülerin dikkatini çekmeden siyasal iletişim alanında kullanılıyordu. Örneğin Fransız Pierre-Augustin Beaumarchais (1732-1799) tarafından yazılan *The Marriage of Figaro* (Figaro'nun Düğünü) adlı tiyatro oyunu, içeriğinde rejime yönelik bir taşlama olduğundan kuşkulanan sansürcüler nedeniyle yaşanan zorlukları aştıktan sonra 1784 yılında prömiyerini yapmıştı. Wolfgang Amadeus Mozart'ın (1756-1791) aynı adı taşıyan İtalyanca opera metninde, Beaumarchais'nin siyasi duyarlılığı yumuşatılmıştı. 1786 yılında sahnelenen eser, Mozart'ın opera alanındaki başyapıtlarından biriydi.

1751 ila 1756 yılları arasında yayımlanan ünlü *Encyclopédie* (Ansiklopedi)

önemli bir siyaset aracıydı. D'Alembert, Diderot, Voltaire ve Rousseau dâhil pek çok kişinin katkıda bulunduğu *Encyclopédie*'nin, sadece bilgi edinmek değil politik bilincin uyandırılması için de bir araç olması amaçlanmıştı. *Encyclopédie*'nin yayımlanması, iletişim tarihinde dikkate değer olaylardan biridir. Eseri başlarda sadece zenginler alabilmişti ama daha ucuz baskıları çıktıkça daha fazla insan tarafından ulaşılabilir olmuştu. Çok daha fazla sayıda insan ise halka açık kütüphanelerde bu çalışmadan yararlanmıştı.

Fransız sansür sisteminin ulaşamadığı Britanya'daki yayıncılar 'aydınlanmış' düşünceleri yaymayı kendilerine amaç edinmişti. İskoç düşünürler Adam Smith (1723-1790) ve Adam Ferguson'un (1723-1816) ekonomi alanındaki çalışmaları ve toplumsal analizleri orijinal baskısında nispeten daha pahalı olan yarım forma hâlinde satışa sunulduğu gibi, tam forma daha ucuz baskılar da yapılmıştı. Eserler yalnızca orijinal yayıncı tarafından basılmıyor, özellikle Dublin'de izin almadan metinleri tekrar baskıya sokan 'korsan yayıncılar' da bulunuyordu. Bu korsan yayınlar buradan Amerika'ya ihraç ediliyordu. Çevirinin hızının artmasıyla birlikte Voltaire ve Rousseau'nun yapıtları İngiltere'de, Edward Gibbon ve Adam Smith'in eserleri Kıta Avrupası'nda okunabilir olmuştu. Smith'in ilk baskısını 1776 yılında yapan *Ulusların Zenginliği*[36] adlı yapıtı 1779 yılına kadar Fransızca, Almanca ve Danca'ya çevrilmişti.

Bu esnada Fransa'da, kitapçıların *livres philosophiques* diye adlandırdıkları el altından satılan yapıtların arasında din karşıtı ve muhalif politik eserler kadar pornografik yayınlar da vardı. Amerikalı tarihçi Robert Darnton kutsallıktan arındırma süreci bağlamında, pornografinin Aydınlanma ve Reform hareketleriyle bağlantılı olduğunu iddia etmiştir. XVI. Louis'in karısı Marie Antoinette'in cinsel yaşamını konu alan *Les Amours de Carlot et de Toinette* başlıklı yayın yalnızca reformu değil, aynı zamanda devrimi de cesaretlendirmiş olabilir. Kraliyet ailelerinin medyada yer alış biçimleri, geniş kapsamlı politik sonuçlar doğurmuştur.

18. yüzyıl Britanya, Fransa, Almanya ve diğer bazı yerlerde basılı malzemenin 'patlama' yaptığı bir dönem olmuştu. Örneğin İngiltere'de 1770'lerde, 'cep kitapları' denen küçük ve ucuz kitaplarda büyük bir artış yaşanmıştı. 1780 ile 1800 arasında yeni kitapların basımında yaklaşık yılda %3,5 büyüme yaşanmıştı. Bu arada kitap pazarlaması gittikçe sofistike hâle geliyordu. Örneğin yayımcı John Newbery (1713-1767) çocuk kitaplarından bir tane alanlara, fazladan iki peni vermeleri durumunda erkek çocukları için top,

36 *Ulusların Zenginliği*. Çev. Ayşe Yunus, Mehmet Bakırcı. Alan Yayıncılık, 1997. (ç.n.)

kız çocukları için iğnedenlik teklif ediyordu. Öte yandan James Lackington Londra, Finsbury Square'deki 'Esin Tapınağı'nda yarım milyon kitap olduğunu ve 'dünyanın en ucuz kitapçısı' olduğunu duyuruyordu.

Okuryazarlığın artması, kitap ticaretinin yayılmasının hem nedeni hem de sonucuydu. Tarihçi Carlo Cipolla'ya göre, 1700 yılında "Hollanda ve İngiltere, Avrupa'nın en büyük okuryazar nüfusuna sahip iki ülkeydi." Britanya'da 1700 ile 1740 yılları arasında yılda sadece yedi tane kurgu eser basılırken, 1740-1770 yılları arasında bu sayı üç katına çıkmış, 1770-1800 yılları arasında ise iki kattan fazla büyümüştü. Uyarlamaya oldukça elverişli bir yazın biçimi olan romanlar, kadın okurlar tarafından olduğu kadar kadın yazarlar tarafından da ilgi görmüştü.

Süreli yayınların artışı sayesinde, Aydınlanmacı düşünceler Rönesans ve Reform'a kıyasla daha uzak bölgelere ve daha hızlı yayılmıştı. İngiltere'deki süreli yayınlar pek çok ülkede geniş bir dergi yelpazesine model oluşturmuştu. Almanya'da "haftalık etik yayınlar" olarak bilinen bu yayınlar, Fransızcada *Spectateur*, Almancada *Zuschauer* ve Dancada *Tilskuer* gibi 'seyirci' anlamı taşıyan isimler alıyordu. Bu yayınları hayatlarında hiç okumamış kişiler, 18. yüzyıl yayıncılığında önemi günden güne artan kitap eleştirileri sayesinde bu dergilerin içerikleri hakkında bilgi sahibi olmuştu.

Kendisinden önceki hareketlerde olduğu gibi, 1789 Fransız Devrimi'nde de medya, 'halk' katılımının hem sebebi hem de sonucudur.

Benzer bir çıkarımı 1776 Amerikan Devrimi için de yapabiliriz. Amerika'nın bağımsızlık davası, broşürlerle olduğu kadar gazeteler yoluyla da gelişmişti. 1775 yılında Amerikan kolonilerinde 42 farklı gazete yayımlanıyordu: *New York Journal*, *Philadelphia Evening Post* ve *Massachusetts Spy* gibi bazı gazeteler, Britanya ordusunun acımazlığını anlattıkları içerikleriyle devrimci davaya katkıda bulunmuştu. Uzun vadede bu gazeteler, İç Savaş sırasında İngiltere'de olduğu gibi, yayımladıkları haberler üzerinden ulusal bir siyaset kültürü inşa etmiş ve İngiliz karşıtı yeni bir toplumun doğuşuna destek olmuştu. Amerika'yı ziyaret eden bir Fransız, Thomas Paine'nın *Common Sense* (Sağduyu) adlı broşürüne süreli yayınlarda tekrar tekrar yer verilmesine dikkat çekmiş, "Gazeteler olmasaydı, Amerikan Devrimi asla başarılı olamazdı" iddiasında bulunmuştu. Avrupa'dan giden başka gezginler de Birleşik Devletler'deki gazete sayısı hakkında yorumda bulunmuştu. 1800 yılında Amerika'da 178 haftalık, 24 günlük gazetede yayınlanıyordu.

Fransız Devrimi

Aydınlanma Hareketi ile Fransız Devrimi arasındaki ilişki hâlen tartışılmaktadır. 18. yüzyılın sonlarında Fransa yönetimi kamuoyunu tanımak zorunda kalmıştı. Böylece eski rejimin devrilmesinde muhalefetin ekmeğine yağ sürülmüştü. Bu bakımdan Fransız Devrimi'ni, Aydınlanma'nın bir devamı olarak görebiliriz. Bir tanrıça olarak simgeleştirilen aklı ve evrensel kabul edilen 'insan hakları'nı temel almak, Aydınlanma geleneğinin bir devamıydı. Dolayısıyla *filozoflara* büyük saygı gösterilmiş, 1791 yılında Voltaire'in bedeni görkemli bir törenle Pantheon'da toprağa verilmişti.

Bu benzerliklere karşın, Fransız Devrimi'nin programı çok daha radikaldi: sistemi düzeltmeyi değil, değiştirmeyi amaçlıyordu. Takvimin yeniden düzenlenerek 1792 yılının '1. Yıl' ilan edilmesi geçmişle bağları kopartmanın ifadesi olarak sembolik bir anlam taşıyordu. Tarihçiler, Devrim'i esasen 1780'lerin anayasal, iktisadi ve toplumsal sorunlarına bir karşılık olarak yorumluyordu. Bugün daha çok, yeni bir siyasal kültürün bulunmasına ve öncesinde ruhban sınıfı ile soylulardan meydana gelen ayrıcalıklı zümrenin yanına avukatlar, tüccarlar, zanaatkârlar ve köylülerden meydana gelen üçüncü bir sınıfın dâhil edildiği yeni şehirli toplumun 'inşası'na vurgu yapılmaktadır. Bahsi geçen siyasal kültürün bulunmasında ve yeni şehirli toplumun inşasında medya bir kez daha önemli rol oynamıştı.

Basılı malzeme, özgür basın çağrılarıyla başlayan Fransız Devrimi'nin elzem bir unsuruydu. Mirabeau Kontu (1749-1791) 1788 yılında Milton'un *Areopagitica*'sını uyarlamış, Marie-Joseph Chénier'e ait *Denunciation of the Inquisitors of Thought* (Düşünce Engizisyoncularının İfşası) ve Jacques-Pierre Brissot'nun *Memoir on the need to free the press* (Özgür Basın İhtiyacı Üzerine Bir İnceleme) adlı eseri 1789'da yayımlanmıştı. Brissot, incelemesini yazdığı sıralarda yaşanan olayların hızına kitaplar ve broşürler yetişemediği için, özellikle gazetelerin üzerinde durmuştu. Yeni yayınlarda bir patlama söz konusuydu; 1789'un son altı ayında en az 250 adet gazete kurulmuştu. Köylülere hitap eden *La Feuille villageoise* gibi farklı hedef kitleler için, farklı gazeteler vardı. Fransız Devrimi, basının işine yaramıştı çünkü hem haberi yapılacak çok sayıda ilgi çekici haber vardı hem de okur yoksunluğu çekilmiyordu. Önceki bölümlerde bahsettiğimiz, 1791 yılında aşçı olarak çalışan bir kadının düzenli olarak dört gazete okuması bu dönem için şaşırtıcı bir olay değildi. Devrim basına yaradığı gibi, basın da Devrim'e hizmet etmişti. Örneğin Jeremy Popkin, süreli yayınların "süreci kamusal hâle getirmesi

nedeniyle Devrim'in kanun-yapıcılığına meşruiyet kazandırmanın zorunlu bir ögesi" olduğunu iddia etmişti.

Tüm bunlara rağmen basının gücü çok da abartılmamalıdır, zira 1789 yılında Fransız halkının çoğunun okuması yoktu. Bununla birlikte, Reform örneğinde olduğu gibi iletişim sisteminin bütün parçaları dikkate alınmalıdır.

Örneğin sözlü iletişim hâlen önemini koruyordu. Fransız Devrimi şiddetli tartışmalara, Millet Meclisi'ndeki ve Paris ile diğer bazı kentlerde yeni kurulan siyasi kulüplerdeki konuşmalara şahitlik eden bir dönemdi. Tartışmalar mantıktan ziyade isteklere seslenen ve *liberte* (özgürlük), *fraternite* (kardeşlik), *nation* (ulus), *patrie* (vatan), *peuple* (halk) ve *citoyen* (yurttaş) gibi sözcüklerin 'büyü'sünden nemalanan yeni bir 'devrimci retorik'le yürütülmüştü. Birbiri ardına toplumu etkileyen olayların gerçekleştiği bu dönemde, söylentinin önemi meclis ve kulüpler dışında da her zamankinden fazlaydı. Yukarıda bahsettiğimiz 1789 tarihli 'Büyük Korku', Fransız Devrimi sırasında ortalıkta dolaşan söylentilerin en önemlisiydi.

İkonaların parçalanması gibi hareketler de dâhil olmak üzere görsel iletişim de sözlü iletişim gibi Devrim'in merkezindeydi. Dinî imgelerin yok edilmesi Kilise'nin, eski rejimin bir parçası olarak görülmesinin tezahürüydü. Bu dönemde seküler ikonoklazm ya da o zamanki adıyla 'vandalizm' vakaları da yaşanıyordu. Bunlardan biri, Paris'in iki ana meydanında 1792 yılına kadar ayakta olan XIV. Louis heykellerinin yok edilmesiydi. Madalyonun diğer penceresinden bakacak olursak, yeni rejime hizmet edecek yeni bir imge dili yaratılmıştı. Örneğin ressam Jacques-Louis David (1748-1825) hem stüdyosunda işleriyle hem de dışarıdaki eylemleriyle Devrim'in aktif bir destekçisi olmuştu. Ressamın suikasta uğrayan Marat tablosu Devrim şehitleri anlatısına bir katkı niteliğindeydi. Devrim döneminde siyasal mücadeleyi okuryazar olmayan kitleye genişletmek amacıyla 6.000'den fazla resimli baskı yapılmıştı. Örneğin Bastille'in düşüşünü betimleyen tahta baskı, eski rejimin çöküşünün sembolü hâline gelmişti. Hatta yelpazelerin, tabakların ve geçmişte olduğu gibi oyun kâğıtlarının üzerinde "Üçüncü Zümre Çok Yaşa" *(Vive le tiers état)* ya da "Birlik ve Özgürlük" *(bk. Resim 11)* türünden politik mesajlar yer alıyordu.

Resim 11: Siyasal içerikli bir tabak, Fransız Devrimi.

Devrim, önce XVI Louis ve Marie Antoinette'in, daha sonra Georges Danton (1759-1794) ve Maximilien Robespierre (1758-1794) gibi önde gelen devrimcilerin halkın önünde idam edilmeleri gibi dramatik sahnelerle dolu, uzun soluklu, "karanlık" bir siyasi tiyatro gibiydi. Ayrıca hem Paris'te, özellikle de Champ-de-Mars'ın büyük, açık alanında, hem de taşrada halk festivalleri düzenleniyordu. Federasyon Festivali, Tanrı Festivali, Halkın Egemenliği Festivali, Akıl Festivali bunlardan bazılarıydı. Ressam David bu etkinliklerden birçoğunun tasarımcısı ve koreografıydı. 20. yüzyılda yaşamış biri festivallerin muazzam boyutunu görse SSCB İşçi Bayramı geçitlerini ya da Leni Riefenstahl'ın filme aldığı Nazi Nürnberg mitinglerini anımsardı. Festivaller, Fransız Tarihçi Mona Ozouf'un tabiriyle 'kutsallığın' Kilise'den devlete 'geçişi' bağlamında bir sekülerleşme sürecinin yansımasıydı.

Propaganda kavramını; medyanın, algıları değiştirmek amacıyla bilinçli bir şekilde kullanılması olarak tanımlayabiliriz. Esasen Hristiyanlığın

yayılışını (propagation) betimlemek için türetilmiş din temelli bir sözcüktür. Propaganda kavramı Protestanlar tarafından Katolik Kilisesi'nin tekniklerini tanımlamak için kullanıldığı 18. yüzyıl sonlarında aşağılayıcı bir anlam kazanmış, Fransız Devrimi sırasında siyasete uyarlanmıştır. Söz gelimi, devrim yanlısı gazeteci Camille Desmoulins (1760-1794) yurtseverlik ve Hristiyanlık propagandalarını karşılaştırırken, sürgündeki kral yanlıları Devrim propagandasını kötülemiştir. Propaganda, yeni bir kavram olarak yeni bir olguya atıfta bulunmuştu. Algıları biçimlendirmek için imgelerden ve metinlerden faydalanılmasının geçmişi insanlık tarihinde çok eskilere dayansa da devrim yanlısı medya kampanyasının bilinçli bir şekilde ve bu ölçüde yapılması önemli bir yenilikti.

Habermas şöyle demiştir: "Devrim, İngiltere'de bir asrı aşan kesintisiz bir gelişim gerektiren şeyi, yani siyasal meselelerin kamusal alanda tartışılmasını sağlayan kurumları, Fransa'da bir gecede yarattı." Dolayısıyla Fransız "kamusal alanı"nın sınırları, özellikle de kadınların fiilen dışarıda bırakılması, üzerinde durulan bir konudur. Yine de Fransız medyası gerek geleneklerin yıkılmasında gerekse Kilise'nin ve kralın yer almadığı yeni bir siyasi kültür oluşturma çabalarında faydalı bir rol oynamıştı. *Opinion publique* (kamuoyu) ibaresinin, tıpkı "propaganda" gibi, bu dönemde düzenli kullanılmaya başlanması tesadüf değildir.

Devrimin Ardından

II. Charles'ın Restorasyon döneminden sonraki İngiltere'de olduğu gibi, 1799-1815 yılları arasında süren Napolyon yönetimi altındaki Fransa'da da bir tür devrim öncesine dönüş yaşanmıştı. Ancak, insanlar yaşananları anımsadıkları sürece hayat eskisi gibi olamazdı. Medyanın gücü, geçmişte yaşananları anımsatma becerisine dayanıyordu. Çok eski zamanlardan beri süregelen basın ve ordunun karşılaştırılması "Dört düşman gazete, 100.000 süngüden daha korkutucudur" diyen Napolyon sayesinde yeniden gündeme gelmişti.

Bu kitapta pek çok kez yer verdiğimiz bir tartışmaya dönersek Diderot ya da Robespierre gibi şahsiyetlerin hem siyasetteki hem de Aydınlanma ve Devrim hareketlerinin iletişim sistemindeki yaratıcı rollerini yadsımak ya da konuşma, imge, festival gibi unsurların da en az basılı materyal kadar sistem içinde önemli yer tuttuğunu görmezden gelmek saçma olacaktır. Her ne kadar, daha net bir politik bilinç basılı materyal tüketiminde artışa sebep olsa da, basılı materyalin politik bilince etkisi hakkında düşünürken 'matbaanın mantığı' ifadesinden uzak durmak kolay değildir. Bunu, sonraki dönemlerden

bahsederken 'teknolojinin mantığı' ifadesinden kaçınmaya benzetebiliriz.

Fransa'da, devrim ve sonrasında gelen imparatorluk süreci bilime hız kazandırmıştı. Bunun içine yolları ve iletişim bilimini de katabiliriz. Mühendislere önem verilmiş, eğitimleri ve buluşları desteklenmişti. 1792 ve 1798 yılları arasında her yıl yeni bir icat projesi ortaya atılmıştı. Telgrafın öncüsü Claude Chappe (1763-1805), kuleler arasındaki mesaj trafiğini hızlandıracak bir semafor sistemini desteklemeleri için 1792 yılında Yasama Meclisi'ne bir bildiri sunmuştu. İlk semafor hattı kuzeydeki orduyla iletişimi sağlamak için Paris ile Lille arasına kurulmuştu. Napolyon'un ilk teşebbüslerinden biri Lyon ve Milano arasına hızla bir hat inşa etmekti.

Fransa'dan farklı olarak Britanya hükûmeti 'İngiliz telgrafının babası' sayılan Francis Reynolds'ın 1816 yılındaki 'hızlı istihbarat taşıma yöntemi' kurma teklifini geri çevirmişti. Bununla birlikte sanayinin gelişmesiyle, özel yatırımcılar demir yollarını ve elektrikli telgrafı desteklemeye başlamış, teknoloji ve ekonomi birbirinden hiçbir zaman kopmamıştı. 'İletişim Devrimi'nden önce gelen 'Sanayi Devrimi' uzun, sürekli ve sonu gelmez bir kavram olarak hayatlara girmişti.

Sonuç

Bu bölüm, kendisini eleştirenleri yanıtlarken, kamusal alan kavramının 16. ve 17. yüzyıllara kadar götürülmesinin "kamusal alan kavramını, başka bir şeye evrilecek kadar değiştireceğini" iddia eden Jürgen Habermas'la ilişkilendirilen kamusal alanın doğuşuyla birlikte ilerlemeye ve kimi zaman da ona karşı çıkmaya çalıştı. Biz bu alanın eski rejimlerdeki yapısal zayıflıklarının üzerinde durduk ve kamusal alanı, geçici ve kalıcı ya da diğer bir deyişle yapısal ve konjonktürel olmak üzere ikiye ayırdık. Erken Modern dünyada ve hatta günümüzde; evlerde, resmî ya da özel kulüplerde, salonlarda ve çeşitli derneklerde toplanan ve başka konuların yanı sıra toplumsal meseleleri de tartışan grupların etkinliklerini 'yarı kamusal' alan çerçevesinde irdelemek aydınlatıcı olacaktır. Gelgelelim, Batı Avrupa'da Reform'dan sonra dinî ve siyasi otoritenin bölünmesi, yönetimlerin matbaacılığı tamamen denetim altına almasını imkânsız hâle getirmişti.

1520'lerdeki Alman Reformu'ndan 1789'daki Fransız Devrimi'ne ilerledik ve keskin çatışmalar içindeki seçkin sınıfın halktan destek istediğini ve başta yazılı olmak üzere medyanın siyasal bilincin yükselmesini desteklediğini gösteren olaylar silsilesine yer verdik. Bu olayların içinde vuku bulan krizler, geçici ya da konjonktürel kamusal alanın kurulması olarak tanımlanabilecek

canlı ama görece kısa ömürlü bir tartışmaya öncülük etmiştir.

Bu uzun soluklu hikâyede yer alan karakterlerin bazıları, kendilerinden önceki kuşağın yaptıklarının farkındaydı ve onların eserlerini ilerletmeye çabalamıştı. Söz gelimi İngiliz İç Savaşı, kendi zamanında 16. yüzyıl sonlarındaki Fransız Din Savaşları'nın bir tür tekrarı olarak görülüyordu. 'Dışlama Krizi' de Fransız Din Savaşlarıyla birlikte değerlendirilmiş, Guise yerine Shaftesbury gelmişti. 17. yüzyıldaki İngiliz Büyük Protestosu *(Grand Remonstrance)* Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi için bir örnek oluşturmuştu. Mirabeau, Milton'un *Areopagitica* adlı eserini Fransa'ya uyarlamış ve basın özgürlüğü kampanyasında kullanmıştı. I. Charles'ın 1649'da İngiltere'de idam edilmesinin bir tekerrürü ise XVI. Louis'nin 1793 yılında devrimciler tarafından giyotine mahkûm edilmesiydi.

Ayaklanmaların unutulmamasını sağlayan ve böylelikle bir devrim geleneğinin inşa edilmesine yardım eden broşürler sayesinde, birçok örnek olay yazılı olarak kayıt altına alınmıştı. Devrim geleneğine karşı gelişen İngiliz tepkilerini gelecek bölümde ele alacağız. Zamanla gazetenin ve süreli yayınların otoriteyi eleştirme süreci kümülatif bir hâl almıştı. Bu bölümün başında da belirttiğimiz gibi bu süreç dönemeçli ilerliyordu. Avrupa'nın bir bölgesinden diğerine, genellikle iki adım ileri, bir adım geri seyretmişti.

Süreci takip ederken, değişen küresel coğrafya da göz önünde bulundurulmalıdır. Okyanusların dünyaya açılması ve köle ticareti de dâhil olmak üzere, üçlü ticaretin Afrika ve Amerika'yı Fransa ve İngiltere'ye bağlamasıyla 'keşifler' sözcüğü kullanıma girmişti. Bu noktada 'tek dünya' algısı henüz tam olarak yerleşmemişti. Avrupalıları Afrika'ya ve Asya'ya taşıyan ekonomik atılım, matbaanın Batı Avrupa'ya kıyasla daha sıkı denetlenmesinin kamusal alanın gelişmesini yüzyıllarca geciktirdiği Çin ve Japonya için kısıtlı sonuçlar doğurmuştu. Bugün bile Çin'in kamusal alanının kapsamı tartışılmaya devam etmektedir.

4
Teknoloji ve Devrim

Tüm dünyanın peşinde olduğu 'enerji'yi sağlayabileceğini iddia eden İngiliz imalatçı Matthew Boulton (1728-1809), buhar makinesinin patentini alan James Watt'a (1736-1819) bağımlıydı. Mucit ve iş insanı arasındaki ortaklıkların en ünlüsü bu şekilde kurulmuştu. 1760'lardan önce Britanya'da genellikle bir yılda, bir düzinenin altında patent alınıyordu. 1769 yılında bu sayı 36'ya, 1783'te Amerikan Bağımsızlık Savaşı sona erdiğinde 64'e yükselmişti. Alınan patentlerin büyük kısmı güç kaynağı ile çalışan iletişim sistemleri üzerineydi. Watt, sadece su pompalayan değil makinelere güç sağlayan motorların da patentini almıştı. Aynı zamanda otomatik kontrolün ilk örneklerinden biri olan ve ana makine için gerekli olan gücü sabit ve akıcı hâle getiren güç sabitleyiciyi *(governor)* icat etmişti.

Sanayi Devrimi

Boulton ve Watt tarafından alınan ilk buhar makinesi patentinin, 1775 yılında parlamento kararıyla 25 yıl uzatılması büyük tartışma yaratan ekonomik sonuçları beraberinde getirmişti. Fransız Devrimi, 1789'da Bastille'in düşüşünden, patentin süresinin dolduğu 1800 yılına kadar buhar makinesi gibi pek çok evreden geçmişti. Bu süreçte İngiliz şair William Wordsworth'un (1770-1850) da aralarında bulunduğu bazı Avrupalı devrim yanlıları düşman hâline gelmişti. XVI. Louis ve Marie Antoinette'in idam edildiği ve devrimcilerin birbiriyle savaştığı "Terör Dönemi"nin ardından 1795 yılında beş kişinin yönetimde olduğu Direktuvar Dönemi başlamış, ancak 1799 yılındaki darbe ile devrilmişti. O zamanlar genç bir general olan Napolyon, Antik Roma'dan kalma bir unvanla Birinci Konsül olarak atanmıştı. Kazandığı

göz kamaştırıcı zaferlerin ardından 1804 yılında kendini yine antik bir unvan olan imparatorlukla onurlandırmıştı. 'Sanayi Devrimi' kavramı ilk kez Napolyon sonrası Fransa'da, 1827 yılında iktisatçı Adolphe Blanqui tarafından kullanılmıştı. Blanqui'ın ifadesiyle, "Fransız Devrimi deneylerini bir volkan üzerinde, İngiltere sanayi düzlüklerinde yapmıştı". Arnold Toynbee'nin (1852-1883) ölümünden sonra, 1884 yılında yayımlanan *Lectures on the Industrial Revolution* (Sanayi Devrimi Üzerine Konferanslar) adlı kitabı sayesinde, 20. yüzyılda 'Sanayi Devrimi' terimi halk arasında yaygınlaşmıştı. Tarih kitaplarında teknoloji alanı ve düşünce alanı olmak üzere iki ayrı 'devrim' yan yana yer almış, hatta iletişimi ve beklentileri değiştiren ikili bir devrim olarak düşünülür olmuştu.

Tutkulu bir devrimci olan Karl Marx (1818-1883) ve siyasal devrimlerle yakından uzaktan ilgisi olmayan pek çok kişiye göre her şey buhar makinesiyle başlamıştı. Sanayileşmenin uzun süreci üzerine çalışmalarıyla tanınmış Amerikalı tarihçi David Landes (1924-2013); Watt'dan önce, 17. yüzyılda Thomas Newcomen (1663-1729) ve başkaları tarafından kullanılan buhar gücünün ortaya çıkışını bilimsel bir bakış açısıyla ele almıştı. Landes, 1969 tarihli önemli kitabı *The Unbound Prometheus*'da (Zincirlenmemiş Prometheus) Sanayi Devrimi'nin üç temel özelliği üzerinde durmuştu: insani yeteneklerin yerini mekanik aletlerin alması, insan ve hayvan gücü yerine cansız bir maddenin gücünün kullanılması ve ham maddelerin elde edilmesi ve işlenmesinde kayda değer bir gelişme meydana gelmesi. Landes, tıpkı çağdaşları gibi, buhar gücüyle gelen gelişmelerin bir sonu olmadığını düşünüyordu. Aksine, 17. yüzyılın sonlarında ve 18. yüzyılda başlamış olan uzun soluklu ve aralıksız sanayileşme sürecinde ileri düzeyde insani yetenekler kazanılmış, elektriğin ardından nükleer ve güneş enerjisi gibi yeni güç kaynakları geliştirilmiş, kimya alanında ve 20. yüzyılda malzeme biliminde elde edilen gelişmeler sayesinde alternatif malzemeler üretilmişti.

Kitabının 'Britanya'da Sanayi Devrimi' başlıklı ilk bölümünde 'Sanayi Devrimi' sözcüğünü büyük harflerle yazan Landes, kavramın başka yerlerde ve başka zaman dilimlerinde, genel anlamda hızlı ve etkili tüm teknolojik değişimleri tanımlamak için kullanılmasını irdelemişti. Sanayi Devrimi'nin geçmişini araştıran ve iktisat tarihine kantitatif açıdan yaklaşan diğer tarihçiler, Landes'e karşı çıkarak 'erken sanayileşme' tabirini tercih etmişti. H. Rosenberg ve L. E. Bridwell tarafından 1986 tarihinde yazılan *How the West Grew Rich* (Batı Nasıl Zengin Oldu) adlı eserde iktisat bilimi her yönüyle incelenmişti. Rosenberg ve Bridwell, Avrupa ticaretinin genişlemesinin yedi yüzyıllık geçmişine bakarak muhtelif ekonomik kurumların doğuşu ve

gelişmesinde kendini gösteren Avrupa uzmanlığı ile Halk Cumhuriyeti kuruluna dek Sanayi Devrimi ile tanışmayan Çin uzmanlığını karşılaştırmıştı.

Buluş

Rosenberg, bir teknoloji tarihçisi olarak buluşların ne kadar önemli olduğunu biliyordu. Bilim tarihçisi Joseph Needham'ın (1900-1995) ortaya koyduğu gibi, buluşlar Avrupa'dan çok daha önce Çin tarihinin ilk zamanlarında önemli bir yer edinmişti. Keşifler ve buluşlar arasındaki ayrımların keskinleştiği Modern Çağ tarihine baktığımızda ise Birleşik Devletler dâhil tüm Batı Avrupa ülkelerinde buluşlar, zenginleşmenin kaynağı olarak görülmüştü. Üç yüzyıl boyunca, kitle iletişim araçları geliştikçe buluşları da yüceltmişti. Bunu yaparken buluşların; beraberinde getirdiği psikolojik ve toplumsal sorunlara odaklanmak yerine, çoğunlukla zenginliği arttıracak bir araç olma işlevi üzerinde durulmuştu.

18. yüzyılda Britanya'da buluşları destekleyen kurumlardan biri, 1754 yılında kurulan ve buluşları kategorilere ayırmaya çaba gösteren Sanatı, Üretimi ve Ticareti Özendirme Derneği'ydi. Buluşlar arasında özellikle ulaşım alanındakiler öne çıkıyordu. Henüz 1760 yılında 'iç sularda taşımacılık', 'deniz boylamı', 'tekerlekler, at arabaları ve yollar' derneğin listesinde boy gösteriyordu. Amerikalı Benjamin Franklin (1706-1790) Bağımsızlık Savaşı öncesinde İngiltere'de ikamet ettiği dönemde derneğin Amerika ve Batı Hint Adaları bölgelerine bakan komitelerinden birine başkanlık yapıyordu. Franklin, çift odaklı gözlük ve metal fırınla birlikte çok sayıda buluşa imza atarak derneğin icat listesini genişletmiş, ayrıca Watt'ın buhar makinesini üretmesinden önce elektrikle ilgili deneyler yapmıştı. 19. yüzyılda, bir icadı ilk gerçekleştiren olmak ulusal bir gurur meselesiydi. Bununla birlikte çok sayıda buluş birbirinden bağımsız biçimde ve hemen hemen aynı zamanlarda farklı yerlerde ortaya çıkabiliyordu. Dolayısıyla, patent haklarıyla ilgili anlaşmazlıklara çok sık rastlanıyordu. Öncelik hakkına dair hukuksal anlaşmazlıkların temelinde, para kadar güç de yatıyordu. İlk bulan olduğunu iddia etmek kadar, buna itiraz etmek de zordu. Sıkça başvurulan patent yasası ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiği gibi, eleştirilmeye ve değiştirilmeye de açıktı. Britanya'da 1852 yılında yürürlüğe giren Patent Kanunu Değişikliği Bildirisi, başvuru işlemlerini basitleştirmiş ve ücretini düşürmüştü. Patent kavramının başlı başına enteresan bir hikâyesi vardır. Çok tanınan ve alıntılanan felsefeci Alfred North Whitehead (1861-1947) 1925 tarihli *Bilim ve*

Modern Dünya[37] adlı yapıtında 19. yüzyılın en büyük icadının 'icat yöntemi'nin bulunması olduğunu iddia etmişti.

İcatları ve patentleri kuşatan ve her yere tesir eden retorik, özellikle doğanın fethedilmesine odaklanıyordu. Retorik, birbirinden farklı nedenlere dayansa da Çin ve Avustralya gibi Avrupa dışındaki bazı ülkeler için yabancı bir kavramdı. Zamanında sanayileşmenin getirilerine olduğu kadar zararlarına da dikkat çekildiği gibi kirlilik, doğal alanların bozulması, sömürülen ve sağlıksızlaştırılan çocuklar ve topluma yönelik oluşan tehdit gibi 19. yüzyılın toplumsal eleştirilerinin merkezinde yer alan konulara giderek daha fazla odaklanılmıştı. Arnold Toynbee, "Sanayi Devrimi" terimini açıklarken devrimin vahim sonuçlarına vurgu yapmıştı.

Bununla birlikte büyük biyolog Charles Darwin'in Britanya'daki Black Country bölgesinde yaşayan büyükbabası Erasmus Darwin'in (1731-1802) Birinci Fransız Devrimi'nin başlarında yazdığı gibi; sanayi bölgelerinin "duman içinde... dağların zirvelerini çelenkler gibi sarmalamış" manzarasının kendi içinde barındırdığı bir romantizm vardı. Aynı sözcükleri ulaşım için de kullanabiliriz. Bir hekim olan Darwin, West Midlands'li bir arkadaş grubu tarafından kurulan, Boulton ve Watt'ın da dâhil olduğu ve 1780 yılında resmî bir topluluk hâlini alan Lunar Cemiyeti'nin üyelerindendi. Cemiyete üye olanlar, bölgeleriyle Londra arasındaki mesafenin farkındaydı. Üstelik bu yolculuğun süresi, ücretli yolların inşasından sonra kendi tabirleriyle 'uçan arabalar' sayesinde ve iyi havalarda oldukça kısalmıştı. Dernek üyelerinden çömlek ustası Josiah Wedgwood'a (1730-1799) göre demir yollarından önceki dönemde kanallar, yollardan bile daha önemliydi, çünkü kırılmaya elverişli ürünleri ve farklı bölgelere yayılmış müşterileri vardı.

Buhar gücünün emekleme döneminden geçtiği 1790'ların başlarında görme engelli John Metcalf (1717-1810) ve dâhi İskoç Thomas Telford (1757-1834) gibi öncü mühendisler, yolların altyapısını güçlendirmek ve taşıma kapasitelerini artırmak için büyük uğraş vermişti. John McAdam (1756-1830) ise yolların yüzeyinin düzeltilmesine odaklanmıştı. Mevcut yolların uzunluğu 1750 ile 1790 yılları arasında beş katına çıkmıştı. Köprüler, kentlerde olduğu kadar taşrada da önemliydi. Demirden köprü yapan ilk ülke İngiltere'ydi. Shropshire, Coalbrookdale'de yer alan Severn Nehri'nin üzerindeki dökme demirden ünlü köprü 1779 yılında açılmış, köprünün açılmasının 200. yıldönümü Sanayi Devrimi'nin bir anıtı, eşsiz sanayi tarihinin ulusal bir hazinesi gibi kutlanmıştı.

37 *Bilim ve Modern Dünya.* Çev. Sercan Çalcı. Öteki Yayınları, 2018 (ç.n.)

1791-1792 tarihli, çok satanlar listesindeki *İnsan Hakları*[38] kitabının yazarı Thomas Paine (1737-1809) 1791 yılında Yorkshire'de bir köprü tasarlamıştı. 1774 ile 1787 yılları arasında Amerika'da yaşayan Paine, Lancashire'deki pamuk fabrikalarını, Sheffield'daki çelik ocaklarını ve çömlek atölyelerindeki fırınları ziyaret ettikten sonra Thomas Jefferson'a (1743-1826) mektup yazarak bu 'yararlı projeler'in Amerika'da kolaylıkla uygulanabileceğinden bahsetmişti.

Kanallardan Demir Yollarına

Toplum eleştirmenlerinin buhar gücüne dayalı sanayi ya da ulaşım hakkındaki tasavvurları ve sözleri bir yana, en çok Lunar Cemiyeti üyelerini ilgilendiren ve kara yolu ya da buhar lokomotifi değil, Kuzey'de olduğu gibi English Midlands'de (Orta İngiltere) de ekonomik hayatı dönüştürmekte olan kanallar aracılığıyla yapılan ulaşım biçimine karşı kayda değer bir muhalefet yoktu. Ulaşım tarihinin ilk kanal dönemi Britanya'da zirve noktasına, ucuz sermayenin kanal 'çılgınlığı'nı teşvik ettiği ve Parlamento'nun 53 tane kanal ve sefer açılmasını onayladığı 1790-1793 yılları arasında ulaşmıştı. Benzer bir coşku 1840'lardaki demir yolu çılgınlığı sırasında yaşanmıştı. Esasında sonraki dönemlerde internet de dâhil medyanın büyük bölümünün tarihinde olduğu gibi, kanalları da yatırımlar kadar hisse senedi spekülasyonu da şekillendirmişti. Aynı minvalde yasal düzenlemeler konusundaki baskı da etken olmuştu. Ulaşım süreçlerini düzenlemek için yasaların nasıl kullanılması gerektiği ya da kullanılması gerekip gerekmediği konusu 20. yüzyıl sonlarında ve hatta bugün olduğu gibi, 18. yüzyıl sonları ve 19. yüzyılın başlarında da tartışılıyordu. Kanal ve demir yolu projelerinin parlamento tarafından onaylanması zorunluluğu vardı.

Gemi seferlerine elverişli uzunlukta nehirler bulunan Kıta Avrupası'nda Britanya'dan önce, kanallar, manzaranın olağan bir parçasıydı. Bölgede, özellikle de Hollanda Krallığı'nda kanal ulaşımı, 17. yüzyılın sonlarında, kara yolu ulaşımının önünde zorlu engeller olan bir dönemde başlamıştı. Fransa'da 1810 yılında St Quentin Kanalı'nın tamamlanması; Kuzey Denizi ile Schelde ve Leie nehir sistemlerini, Somme üzerinden Manş Denizi'ne ve Oise ile Sen üzerinden Paris ve Le Havre'ye bağlamıştı. Bu dönemde Britanya, İmparator Napolyon ile sonu gelmez savaşlar içindeydi. Birleşik Devletler hükûmeti 1803 yılında Napolyon döneminde yapılan 'Louisiana'nın Satışı' ile topraklarını iki katına çıkarmış ve 19. yüzyılın sonunda yaklaşık 6.500 kilometre

38 *İnsan Hakları*. Çev. Mehmet Osman Dostel. İletişim Yayıncılık, 2017 (ç.n.)

uzunluğundaki kanallara sahip kıta çapında bir deniz ulaşım ağının parçası hâline gelen bir su yolunun kontrolünü ele geçirmişti. 1800 yılında kanalların uzunluğu 160 kilometre civarındayken, 1817 ile 1825 yılları arasında kanal ağında hayati bir bağlantı olan Erie Kanalı New York eyaleti tarafından inşa edilerek Batı'nın kapıları açılmıştı. Bu sayede kilometrelerce uzaklıktaki Pasifik Okyanusu ile de sınır olunmuştu. Okyanusun kaç kilometre uzakta olduğunu ve kanal ile okyanus arasında ne tür engeller bulunduğunu kimse bilmediği bir dönemde Meriweather Lewis ve William Clark bu sorunların yanıtlarını bulmak üzere büyük bir keşif gezisine çıkmıştı. Fransa Devrimi başlamadan önce Paris'te diplomat olarak bulunan, Birleşik Devletler'in üçüncü başkanı ve ülkeyi Washington'dan yöneten ilk başkan olan Jefferson, Lewis ve Clark'ın girişimini takdirle karşılamıştı.

Albro Martin'in Amerika'nın demir yollarını incelediği 1992 tarihli araştırmasına *Railroads Triumphant* (Demir Yolları Zaferi) adını vermiş olması şaşırtıcı değildir, çünkü kıtanın etkin bir biçimde açılmasını sağlayan şey demir yollarıydı. Martin, kitabında demir yolu düşüncesinin Amerika'da nasıl büyük bir hızla kök saldığını, ancak ilk Amerikan demir yollarının İç Savaş sonrasına kadar ucuza ama kötü biçimde inşa edildiğine yer vermektedir. 1868 yılından başlayarak yüzyılın sonuna kadar geçen zaman, demir yolu inşaatlarının altın çağıydı. 1865 yılında 55 bin kilometreyi aşan demir yolu hattı, 1870'lerin ortalarında 320 bin kilometrelere varmıştı.

Amerika'nın demir yolu macerasındaki en heyecan verici an, 10 Mayıs 1869'da Doğu'dan ve Batı'dan gelen iki lokomotifin buluştuğu noktaya altın bir mıhın çakılmasıydı. Tüm kıtayı kateden ilk demir yolu hattının tamamlanmasını simgeleyen bu tören, A. J. Russell tarafından bir fotoğrafla ölümsüzleştirilmişti. Söz konusu fotoğraf, törenden bir ay sonra tahta gravür formunda Birleşik Devletleri boydan boya dolaşmıştı. Fotoğraf gibi 19. yüzyıla ait bir buluş olan telgraf sayesinde, haberler anlık olarak iletilebiliyordu. Altın bir çiviye eklenen tel sayesinde, uzaktaki kalabalıkların çekicin her vuruşunu duymasını sağlayan telgrafın icadı için San Francisco ve Chicago'da yapılan kutlamalarda kilise çanları çalınmış, San Francisco ve New Yok valileri birbirlerine telgraf çekmişti.

Demir rayların imalatı ve lokomotiflerin bunların üzerinde hareket etmesini sağlayacak gücü üreten buhar makinelerinin yapımında, yüksek basınçlı buhardan korkan ve yüksek basınçlı makineleri tehlikeli oyuncaklar addeden Watt'ın pek bir katkısı yoktu. Lokomotiflerin vagonları hareket ettirebileceğini, Amerikalı ve Britanyalı iki mühendis kanıtlamıştı. Bir çiftçinin oğlu olan, Amerikalı Oliver Evans (1775-1819) 19. yüzyılın ilk

yıllarında yüksek basınçlı makineler üzerinde çalışmaya başlamıştı. İngiliz maden mühendisi ve mucit Richard Trevithick (1771-1833) ise 1804 yılında Cornish demirhanesinde bir lokomotifi raylar üzerinde hareket ettirmeye çalışmıştı. Trevithick 1798'de bir makine modeli oluşturmuş, 1803 yılında bir buharlı araba yapmış ve Londra sokaklarında bu araçla seyahat edebilmişti. İstikrarsız ve sistemsiz biri olan Trevithick 1808 yılında lokomotif üretmekten vazgeçmiş ve bu alanı, mühendis ve imalat makinesi üreticileri tarafından Leeds'de kurulan Fenton, Murray and Wood isimli şirkete bırakmıştı. 1850'lere ve 1860'lara kadar yalnızca kömür, kalay ve bakır taşıyan Cornish demir yolları gibi, Leeds'de de sadece yük taşınıyordu.

1830'lu yıllarda, İngiltere'nin kuzeydoğusundaki kömür madenlerinde Trevithick'le birlikte çalışmış olan inşaat mühendisi George Stephenson (1781-1848) o tarihe kadarki en ünlü lokomotif olan Rocket'ı (Roket) üretmişti. 1829 yılında Rocket, Liverpool ile Manchester arasında yeni inşa edilen demir yolu Rainhill'de bir yarışma kazanmıştı. Bundan dört yıl önce kömür madeni sahibi ve girişimci Edward Pease, Stephenson'a, Stockton ile Darlington arasında yaklaşık 40 kilometre uzunluğunda olan ve Parlamento kararıyla insanları, atları ve 'diğer şeyleri' taşıyan bir demir yolunun tasarlanması ve inşa edilmesi işini vermişti. 27 Eylül 1825'de ilk demir yolu bileti satılmıştı. Halkın gösterdiği yoğun ilgiden sonra Stephenson'dan, Atlantik'in karşı kıyısından Manchester'daki imalathanelere ve çevrede dokumacılıkla uğraşan kasabalara ham pamuk taşıyan Liverpool limanını demir yolu hattına katması istenmişti. Stephenson yalnızca demir yolu inşaatından değil, aynı zamanda onun üzerinde çalışacak lokomotif gücünün yapımından da sorumluydu.

Bugünkü adıyla demir yolu 'hattı'nın inşası kolay olmamıştı. Aralarında eski bir su kanalının üzerinden geçen dokuz kemerli bir viyadüğün de bulunduğu 63 köprü yapılmıştı. Hattın diğer ucunda bir tünel açılması gerekmişti, üstelik geçilmesi gereken bir bataklık vardı. Projede çalışan Stephenson ve 'navvy'ler (demir yolu işçileri) en iyi lokomotif motoru yarışmasına gelmeden, inşaat mühendisliği konusunda büyük ustalık ortaya koymuşlardı. 1829 yılındaki Rainhill denemelerinin bir benzeri 1936'da farklı bir bağlamda tekerrür etmiş; biri elektrikli olan iki televizyon sistemi birbiriyle yarışmıştı. Rainhill denemelerine George ve Robert Stephenson'un üretimi olan Rocket'ın yanı sıra Novelty ile Perseverance'ın da dâhil olduğu beş lokomotif katılmıştı. Rocket ve Novelty'nin saatte 50 kilometre hıza yaklaşmasını, bir gazete 'insanlığın cesaret ettiği ve dünyanın bugüne kadar gördüğü en olağanüstü mekanik beceri' olarak yorumlamıştı.

Ekonomik ve politik açıdan büyük etkilere sahip demir yolu hattının Napolyon'u Waterloo'da yenen Wellington Dükü tarafından açılması zafer gösterilerinin yanı sıra bir trajediye de tanıklık etmişti. Önemli bir devlet adamı olan ve Wellington'ın aksine ekonomik değişimin sıkı bir destekçisi olan William Huskisson lokomotif kazası sonucu hayatını kaybetmişti. Stephenson'un ilk lokomotifinin adını, Waterloo Savaşı'na katılan Prusyalı General Blücher'den almasını Wellington Dükü'nün onaylayıp onaylamadığı bilinmiyor. Bugün olduğu gibi o zamanlar da isimler bazı mesajlar taşır ya da bazı olayları hatırlatırdı. Novelty (Yenilik) bir mesaj taşırken, Blücher, Hindenburg zepliniyle 1930'larda yapıldığı gibi bir anıya gönderme niteliğindeydi.

Bu gelişmelerin akabinde, Amerikalı kültür eleştirmeni Lewis Mumford (1895-1990) demir yollarının kömüre ve demire bağımlılığını anlatmak için unutulmaz bir terim türetmişti: karbon içerikli kapitalizm. Teknoloji ve ekonomi arasında bağlantı kuran Mumford, demiri tarihsel denklemin içinde önemli bir yere oturtmuştu. Demir yolundan öncesine bakarsak, büyük demir ustası John Wilkinson'ın (1728-1808) yetenekleri olmasaydı Watt başarıya ulaşamazdı. Wilkinson'ın 1774 tarihinde patentini aldığı top namlularını delebilen makine, sonraları piston silindirlerinin benzersiz bir hassasiyetle delinmesi için uyarlanmıştı. Wilkinson aynı zamanda büyük bir reklamcıydı. İmal ettiği demir gemilerin ilkine, uygun bir biçimde *The Trial* (Deneme) adını vermişti. Ayrıca demir köprüler inşa etmiş ve Fransız Devrimi'nin başlamasından bir yıl önce 1788'de, Paris'e su tedarik etmek için yaklaşık 65 kilometre uzunluğunda demir borular üretmişti. Wilkinson demirden bir tabutla gömülmek isterken, Huskisson'ın böyle bir arzusu yoktu.

19. yüzyılın başlarında 'demir at'ın, Roma Devri öncesi Britanya'daki beyaz at kadar simgesel bir yeri vardı. Demirden yollar üzerinde gittiği için diğer tüm atlardan daha hızlıydı. Britanya demir yollarının en heyecan verici özelliklerinden biri hızdı ve oyuncu Fanny Kemble gibi çok sayıda kişinin ilk hızlı seyahat maceralarına ev sahipliği yapmıştı. Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna dek, atlar endüstriyel ve askerî alanda yer alırken, buhar ve daha sonra içten yanmalı motorlar için beygir gücü birimleri kullanılmaya devam etmişti. Bu arada hız, beraberinde devinimi de getirmişti.

Broşürler ve romanlar gibi karikatürlerin de mesaj taşıma misyonu vardı. George Eliot, 1860 tarihli *Kıyıdaki Değirmen*[39] adlı romanında yer alan ve elektrikten ve içten yanmalı motordan haberi olmayan bir karakterin ağzından şu sözlere yer vermişti: "Dünya benim gençliğime kıyasla daha büyük bir hızla dönüyor...Gördüğünüz şey bu buhar."

39 *Kıyıdaki Değirmen*. Çev. Gönül Suveren. Altın Kitaplar, 1970 (ç.n.)

Gaz

19. yüzyılda karbon içerikli kapitalizmin artılarını ve eksilerini saptama çabalarında 'gaz' önemli bir rol oynamıştı. Hava gazı, sarı bir alev çıkartır. 1805 yılında İskoç mühendis William Murdock (1754-1839) aydınlatma için gaz ışığı kullanmayı denemişti. Bu, daha sonra sokakların ve sahnelerin gazla aydınlatılmasının önünü açmıştı. London and Westminster Gas Company 1813'de kurulmuş ve çok geçmeden Gas Light and Coke Company (Gaz Aydınlatma ve Kok Kömürü Şirketi) adını almıştı. Wordsworth'un bir şiiriyle ölümsüzleştirdiği Westminster Köprüsü, gazla aydınlatılan ilk köprü olmuştu. Bu yeniliği, Bristol başta olmak üzere kırsal bölgeler de takip etmişti. 1816 yılında, Birleşik Devletler'de gazla aydınlatma yapılan ilk şehir Baltimore'du. Tiyatroların ilk olarak fuaye alanlarında, merdivenlerde ve tiyatro binasının dışında kullanılmaya başlanmıştı. 1817 yılında Drury Lane, Covent Garden ve Lyceum gazla aydınlatılmaya başlamıştı ama izleyicilerin bir kısmı bu değişimden memnun değildi. Gaz ışığı Victoria döneminin ortalarındaki hayal gücüyle ilişkilendirilmeye başlanmıştı. *Fanny by Gaslight* filmi dönemin ruhunu yakalıyordu. Dev gazölçerlerin bulunduğu gazhaneler, ülkenin tamamında şehirlerin görüntüsünü fabrika bacalarından daha fazla değiştirmişti. Evlerde gaz ışığı bulunmasının okumayı kolaylaştırmasının önceden kestirilemeyen sonuçları olmuştu. Alman kimyager Robert Bunsen yeni yeni gazla aydınlatılmaya başlayan Heidelberg'ten ilhamla 'Bunsen ocaklarını' tasarlamış ve 1852'de kurduğu laboratuvarında kullanmaya başlamıştı.

Papa IX. Pius (1857-1939) ve İngiltere'de Kardinal John Henry Newman (1801-1890) buharla ilgili olduğu gibi gazla ilgili söylemlerden de pek etkilenmemişlerdi, gazın ya da buharın uygarlaşmayla özdeşleştirilmesinin ahlaken yanlış olduğunu savunuyorlardı. Kıyaslamak gerekirse elektrik uzun bir süre kutsaldan ziyade 'hayati' bir güç unsuruydu. Gaz nasıl buharın yerini aldıysa, 1840'lardan itibaren elektrik de gazın yerini almaya başlamıştı. Elektrikli ark lambaları 1840'larda Paris Operası'nda kullanılıyordu. İlk kez bir tiyatronun tüm alanlarının bu şekilde aydınlatılması, 1878 yılında Paris Hipodromu'nda başlamıştı. Amerika'da ilk kez 1879 yılında San Francisco, Kaliforniya'da bir tiyatro elektrikle aydınlatılmıştı. Evlere ampul çok sonraları girmişti. İlginçtir ki bu, hava gazı fitilinin evlere girişiyle hemen hemen aynı dönemde gerçekleşmişti.

'Sanayi devrimi', 'ulaşım devrimi' ve 'iletişim devrimi' kavramları aynı bağlamın uzantılarıdır. Elektriğin buhardan daha gizemli bir güç olarak ortaya çıkmasından sonra, bu devrimlerin hepsinin kendilerine göre bir

mantığı olduğu düşünülmüştü. Elektriğin gizemli olmasının bir işareti de kavram olarak 'elektrik' kelimesinin kullanılmasının, bulunmasından yıllar sonra, 20. yüzyılda başlamasıdır.

Bacon'ın Hayali

Bahsettiğimiz değişimlerden bazıları, yüzyıllar öncesinde başkaları tarafından hayal edilmişti. İngiliz felsefeci ve devlet adamı Francis Bacon (1561-1626) 'doğanın kapılarının aralanacağını' öngörmüştü. Bacon'ın 1620 yılından önce kaleme aldığı *Yeni Atlantis* adlı eserinde yer alan Solomon'un Evi'nin bünyesinde "makinelerin ve araçların her türden devinime hazır hâle getirildiği makine evleri", "eski mucitler" için iki galeri ve "yeni mucitlerin kullanması için alanlar ve merkezler"in yer aldığı bir "Mucitler Okulu" vardı. Bacon, Solomon'un Evi'ni şöyle tasvir ediyordu: "Kuşların uçuşunu taklit ediyoruz...suyun altından gitmek ve denizleri aşmak için gemilerimiz ve teknelerimiz, kesintisiz hareket eden görülmemiş saatlerimiz var..."

Bacon'ın sözleri hiçbir zaman unutulmadı. 19. yüzyılın ortalarında, Batı'da bazı yerlerin Solomon'un Evi hâline geldiği zamanlarda büyük Alman organik kimyacı Justus von Liebig (1803-1873), Bacon için "ismi bir yıldız gibi parlıyor" diye yazmıştı. Keza Charles Darwin (1809-1882) kendisinin "tam Baconcı ilkelerle" çalıştığını iddia etmişti. Britanyalı tarihçi Thomas Babington Macaulay'in (1800-1859) Kraliçe Victoria'nın tahta çıktığı 1837 yılında Bacon hakkında kaleme aldığı makalede, buluşların etkisiyle insanlığın ulaştığı faydalar övülmüştü. Bacon'ın öngördüğü gibi doğa –evcilleştirilmişti yerine tercih edilen terimle– kontrol altına alınmıştı. Köprüler inşa edilmiş, mesafeler alt edilmişti. Zamanla anlaşıldı ki Baconcı felsefe 'hiçbir zaman durmayan bir felsefeydi' ve ilkesi 'ilerleme'ydi.

Sanayileşmeye Yönelik Eleştiriler

Her daim Macaulay'i eleştiren birileri olmuştu, bunların büyük kısmı aynı zamanda sanayileşmeyi de yeren kişilerdi. İskoç deneme yazarı Thomas Carlyle (1795-1881) Macaulay'ın da yazar kadrosunda olduğu süreli yayın *Edinburgh Review* için 1829 yılında kaleme aldığı yazısında, yaşadığı çağın "Epik, Dindar, Felsefi ve Erdemli" değil "Mekanik" bir çağ olduğundan yakınmıştı. Sermayenin artmasıyla 'eski ilişkiler' değişmiş ve 'zenginle fakir arasındaki uçurum' açılmıştı. Kendi toplumundaki "mekanik güç ve açgözlü ticaret çılgınlığı"ndan dert yanan doğa âşığı, sanat ve onu üreten toplumların eleştirmeni John Ruskin (1819-1901) şöyle yazmıştı: "Eski ve

doğal yöntemlerle başarılacak hiçbir şey kalmadı. İnsanların elleri kadar zihinleri ve kalpleri de mekanik bir biçimde çalışıyor." Ruskin, geliştirdiği ekonomi politik kuramını 'zenginlik diye bir şey yoktur, yaşam vardır' inancına dayandırmıştı.

Ruskin 'cennet ekonomisi' için hem geçmişe hem de ileriye bakmıştı. Ona göre Mammon'a[40] tapmak 19. yüzyılın işçilerini, anlamsız bir rutin içindeki insanlık dışı bir varlığa çevirmişti. 1865 yılında Ruskin 'mekanik güç ve açgözlü ticaret çılgınlığı'nı fark etmiş, 'kuşatma altındaki bir kentte yaşayanlar için ekmek ve yağ bulmanın en iyi yolunu' ararken yapacağı gibi pes etmişti. Bir diğer sanayi toplumu eleştirmeni ise Rhineland, Trier'de doğmuş bir Yahudi olan Karl Marx'tı. Kendisininkinden farklı toplumlar için geçmişe, yeni ya da sınıfsız bir toplum için geleceğe bakan Marx, yalnızca toplumu anlamak değil, aynı zamanda değiştirmek için yola çıkmıştı. 1848 yılında Almanya'dan sürülen Marx, kısa süreliğine 1789 yılından beri üçüncü devrim tecrübesini yaşayan, 1848'in devrim etkisindeki Paris'de bulunmuştu. 1849 yılında Londra'ya taşınmış ve ara sıra yurt dışına yaptığı ziyaretler dışında hayatının sonuna dek burada yaşamıştı. Marx kehanete değil, bilime dayandığını düşündüğü yazılarında, Fransızların siyaset anlayışı ile İngilizlerin iktisadi yaklaşımlarını bir potada eritmeye çalışmıştı. Siyasi ve ekonomik iki ayrı devrimin merkezinde yer alan bu kültürlerle ilgili bu çaba, bu bölümün ana temasını oluşturmaktadır. Marx'ın çözümlemeye ve açıklamaya çalıştığı dönemin toplumunu incelerken, ekonomi politik kadar demografi de göz önünde tutulmalıdır. Nüfus artışının ekonomik büyümeye etkisi hem entelektüel hem de popüler alanda her daim tartışma konusu olmuştur. İngiliz din adamı ve iktisatçı Thomas Malthus (1766-1834) 1798 tarihli *Nüfus İlkesi*[41] adlı eserinde doğal nüfus artışının kaçınılmaz olarak kaynakları tüketeceğini ve kıtlık, salgın ve savaş gibi krizleri hızlandıracağını öne sürmüştü. Malthus, Fransız Devrimi hayranlarının yaptığı gibi 'son yıllarda doğa felsefesinde büyük ve beklenmedik keşifler olduğunu, baskı sanatının genişlemesiyle bilginin yayıldığını, coşkun ve özgür araştırma ruhunun okuryazar olan, olmayan dünyaya egemen olduğunu' kabul etmişti. Bununla birlikte Marquis de Condorcet'nin yaşanan değişimlerin Fransa'da ya da dünyada insan türünün gelişimine şahitlik edileceğini gösterdiği yolundaki düşüncelerine itiraz etmişti.

40 Yeni Ahit'te, mal ya da paraca zenginliği ifade eder ve gözü doymaz bir kazanma çabasıyla ilişkilendirilir. (ç.n.)

41 *Nüfus İlkesi*. Çev. Çağla Taşkın. Pinhan Yayıncılık, 2017(ç.n.)

Kasvetli Bilim

Ekonomi politiğe 'kasvetli bilim' denmesine, büyük ölçekte Malthus'un kötümserliği sebep olmuştur. Marx, Malthus'tan oldukça farklı bir iktisatçı olan İngiliz David Ricardo'dan (1772-1823) ilham almasına karşın, 19. yüzyılın sonunda ailelerin kişi sayısını sınırlamak için doğum kontrolünü savunan yeni Malthusçuluğu tamamıyla destekliyordu. Sanayileşmenin ardından gelen demografik etkenler aile yaşamındaki kalıplarda büyük değişimleri beraberinde getirmişti. Çalışma hayatının 'ev içi sistemden' çıkması aileleri parçalamıştı. Fabrikalar çocuk ve kadın işçilere bağımlı hâle gelmişti. Marx, ekonomik yapı üzerinde bir dereceye kadar siyasal denetim oluşturan ve ekonomi sahnesinde yeni bir oyuncu olan denetçiler tarafından gözlemlenen ve dayatılan İngiliz Fabrika Kanunu üzerinde titizlikle çalışmıştı.

Ekonomi tarihiyle derinlemesine ilgilenen 20. yüzyıl iktisatçısı Britanyalı John Richard Hicks (1904-1989) 1939 tarihli *Value and Capital* (Değer ve Sermaye) adlı eserinin son sayfasındaki ilgi çekici dipnotunda "Birleşik Devletler ve Japonya'yı dönüşüme uğratan ve son iki yüzyılı kapsayan sanayi devriminin belki de, büyük ölçüde insan nüfusunda daha önce yaşanmamış bir artışın yol açtığı geniş çaplı seküler bir patlamadan başka bir şey olmadığı düşüncesini aklından çıkartamadığını" belirtmişti. Hicks şöyle devam etmişti: "Eğer öyleyse bu, en bilgece hüküm olarak, insanlık tarihinde neden bu kadar hayal kırıklığı yaratan bir dönem olduğunu açıklamaya yardımcı olacaktır."

18. yüzyıl sırasında ve 19. yüzyılın başlarında Malthus'un aktif olarak yazdığı dönemlerde, İngiltere ve İrlanda nüfus artışında başı çekiyordu. 1801 yılında Britanya nüfusunun beşte biri kasabalarda ve 10.000'den fazla kişinin ikamet ettiği kentlerde yaşıyordu. Her bir düzine insandan en az biri Londralıydı. 1851'de şehirli nüfusun toplam nüfusa oranı neredeyse ikiye katlamıştı. Birleşik Devletler'de 1800, İngiltere'de 1801 yılında başlayan ve on yılda bir yinelenen nüfus sayımlarının sonuçları detaylarıyla kayda alınıyordu. 19. yüzyılın başlarında Britanya'da, komşu kent Salford'la birlikte Manchester'ın nüfusu 1841 yılında 94.000'den 311.000'e, 1861'de 400.000'e fırlamıştı; 1851 yılında kırsal alanlarda doğanlar, nüfusun beşte birini meydana getiriyordu. Salford'la birlikte değerlendirildiğinde Manchester, özellikle Fransa ve Almanya'da toplumsal gelişmeler konusunda duyarlı kişilerin, dünyada neler olup bittiğini öğrenmek için ziyaret etmesi gereken ilgi çekici bir şehirdi.

Başka hiçbir Avrupa ülkesinde; İngiltere'dekine benzer bir kentsel dönüşüm yaşanmamış ve 'şehirleştirme' fiili ya da 'şehirleşme' kavramı yüzyılın ikinci yarısına kadar kullanılmamıştı. Amerikalı iktisatçı Adna F. Weber

(1870-1968) 1899 tarihli *The Growth of Cities in the Nineteenth Century: A Study in Statistics* (19. yüzyılda Şehirlerin Gelişimi: Bir İstatistik Çalışması) adlı çokça alıntılanan eserinde 'şehirleşme' kavramını kullanmamakla beraber, nüfusun şehirlerde yoğunlaşmasını 'içinde bulunduğumuz yüzyılın en kayda değer toplumsal olgusu' olarak ifade etmişti.

Nüfus artışının her yerde ve tüm zamanlar boyunca, geniş kapsamlı kültürel yansımaları olmuştu. Gazeteler kasabaları, kentleri ve şehir yaşamı olarak adlandırılan olguyu incelemek için en temel kaynak olma rolünü devam ettiriyordu. Gazetecilerin bazıları, içinde yaşadıkları büyüyen halk yığınlarının tüm gizli ortamlarına sızmaya çalışmıştı. Dört ciltlik *London Labour and the London Poor* (Londra İş Sınıfı ve Londra'nın Yoksulları) isimli eseri 1849'da *Morning Chronicle*'da tanıtılan Henry Mayhew bunu başaranlardan biriydi. Bir diğeri de 1864-1944 yılları arasında yaşamış olan Amerikalı Ezra Park'tı. Gazete muhabirliği yaptıktan sonra Chicago Üniversitesinde sosyoloji profesörü olan Park, bu konuda çalışacak bir araştırma ekibi kurmuştu. Onun görüşüne göre, şehirler tüm toplumsal evrimin mikrokozmosunu oluşturuyordu ve Chicago, şehir araştırmaları için mükemmel bir örnekti.

Mumford'un, 1938 tarihinde kaleme aldığı *Culture of Cities* (Kentlerin Kültürü) adlı yapıtında hafife aldığı kentler arasındaki ekonomik, mekânsal ve kültürel farklılıklara rağmen, kentlerin tamamında insanların bir araya 'toplanması'[42], fabrikalarda toplanması kadar tartışmalı bir olguydu. Bazı gözlemcilere göre insanlar 'düzenli iletişim kurma yoluyla becerilerini netleştirmiş ve geliştirmişti.' Bazılarıysa bir araya toplanmanın, korunması gereken yüz yüze ilişkileri sekteye uğrattığını düşünüyordu.

Demokrasi

Fransız aristokratlarından Alexis de Tocqueville (1805-1859) 1835 yılında kaleme aldığı *Amerika'da Demokrasi*[43] isimli kitabında yalnızca kamusal düzen ya da merkezîleşme değil, aynı zamanda demokrasi konusunda temel sorulara yer vermişti. Kaçınılmaz ilerleyişinde dünyanın korkacak ya da umut edecek nesi vardı? Tocqueville, siyasal yönetimlerin egemenliğini durduracak 'birlikteliğin gücünü' umut verici bulmuştu. 19. yüzyıl boyunca çok sayıda gönüllü örgütlenmenin meydana geldiği Britanya'da, bu açıkça görülüyordu. Bu örgütlenmelerin bazıları geçmişe yönelirken, bazıları kendilerini 'felsefi', bazılarıysa 'istatiksel' olarak tanımlıyordu. Bu gönüllü yapılar barınma,

42 Orijinalinde massing kelimesi kullanılmıştır, mass kavramına gönderme amaçlı tırnak içinde belirtilmiştir. (ç.n.)

43 *Amerika'da Demokrasi*. Çev. Özcan Doğan. Doğu Batı Yayınları, 2018 (ç.n.)

sağlık ve eğitim gibi konulara yöneldikçe din itici bir güç hâline gelmişti. Tüm olanaksızlıklara rağmen 'gönüllülüğün' Britanya'daki işlevi 20. yüzyılda "refah devleti"nin yasama yoluyla hayata geçirilmesinden sonra giderek artmıştı. 19. yüzyılın sonunda Fransız araştırmacılar, Britanyalı yetişkinlerin büyük bir çoğunluğunun ortalama beş ya da altı gönüllü derneğe üye olduğunu düşünüyordu. Ticaret birlikleri ve hayır kurumlarının da aralarında bulunduğu bu dernekler, ortaklaşa gelişim için uğraşıyor ve rekabete değil dayanışmaya bel bağlıyorlardı. Atlantik'in öteki kıyısında, kentler üzerine çalışan ilk Amerikalı tarihçilerden olan Arthur M. Schlesinger (1917-2007) ülkesini "katılımcılar ulusu" diye adlandırmıştı. Aşağı yukarı bir yüzyıl sonra Amerikalı siyaset bilimci ve sosyolog Robert Pulman, çeşitli nedenlerle bunun artık doğru olmadığından endişe etmişti. Böylesi bir değişimin yalnızca Amerikan toplumu için değil, aynı zamanda demokrasi için barındırdığı olası sonuçlar konusunda uyarılar yapmıştı. Ardı ardına gelen Amerikan hükûmetlerinin göklere çıkardığı demokrasi kavramını, seçimlerden ibaret sanmak yanlıştı. Ekonominin ekonomik altyapıya ihtiyaç duyması gibi, demokrasi de toplumsal altyapıya ihtiyaç duyuyordu. Ekonomik alanda giderek daha büyük bir yer kaplayan 'kâr amacı gütmeyen sektör'ün gücü, gönüllü hareketi desteklemeye hazır durumdaki özel kuruluşların gücüne dayalıydı. Bu kuruluşlara vergi muafiyeti tanınmıştı. Vergi muafiyeti konusunda Birleşik Devletler ile Fransa arasında keskin bir ayrım vardı.

Sınıf

Marx, Tocqueville'nin ve birçok Amerikalı kent sosyoloğunun kafa yorduğu sorulara farklı ve radikal bir yaklaşım sergilemişti. İlerleyen zamanlarda, onun yaklaşımını genişleten ya da sınırlayan Marksistler ortaya çıktı. Marx bahsi geçen sorulara verdiği yanıtları arkadaşı Friedrich Engels (1820-1895) ile birlikte yazdığı, 1848 tarihli *Komünist Manifesto*'da açık ve ikna edici biçimde ortaya koymuştu. Almanca yazılan ve altı haftada tamamlanan kitap, "Günümüze kadar var olagelen toplumların tarihi, sınıf mücadeleleri tarihidir" cümlesiyle başlıyordu. Feodal toplumda sınıf denince, aristokrasi ve burjuvazi akla gelirdi. Buhar makinesinin icadı ve sanayileşme ile kentleşmenin ilerlemesiyle sınıf kavramı artık burjuvazi ve proletaryayı ifade etmeye başlamıştı. Her ne kadar 'orta' ve 'alt' sınıf kavramları 18. yüzyılın sonlarından itibaren kullanılıyor olsa da burjuvazi ve proletarya terimleri Britanya'ya yabancıydı. İlk önce 'orta' sınıf kavramı kullanılırken, sanayileşmeyle birlikte 'işçi sınıfları' adını alan 'alt' sınıf kavramı doğmuştu.

O dönemin düşünürlerinin bir kısmına göre, kuzeydeki sanayi bölgesinde bir sınıf oluşumu sürecinin yaşandığı aşikârdı.

Gazeteci William Cooke Taylor (1800-1849) 1842 yılında kaleme aldığı yazısında; yeni üretici sınıfın doğmasının, Parlamento'yu tedirgin eden Fransız Devrimi ile aynı döneme denk gelmesi 'göze batmadan kendini var etmesini' sağlamıştı. Bu 'sınıf' yalnızca kuruluşu itibarıyla değil, 'fikir ve eylem alışkanlıkları' bakımında da yeniydi. Ortak hassasiyetler ve rutinlerle birbirine bağlı olan bu grup, en yakın Malthus tarafından aşikâr biçimde kullanılan ve yüzyıllardır var olan genel bir terim olan 'fakir'le anlatılandan oldukça farklıydı. Fransız Devrimi'nin Fransa'da olmasa da, Britanya'da tarih sahnesinden çekildiği 1872 yılında, Tory kanadına ait *Quarterly Review, "The Proletariat on a False Scent"* (Yanlış İz Üzerindeki Proletarya) adlı bir makale yayımlamış, "tartışma literatürüne yararlı bir katkı" olduğunu söylediği proletarya kavramı için Marx'ın hakkını teslim etmişti. Bununla birlikte Britanya'da proletarya ve burjuvazinden ziyade 'sınıflar' ve 'kitleler' terimleri kullanılmaya devam etmişti.

İngilizler için 'sınıf' sözcüğünü tanımlamanın, 'centilmen'[44] sözcüğünü tanımlamak kadar zor olduğu baştan beri biliniyordu. Dahası hem işçi sınıfında hem de orta sınıfta çok sayıda farklı öge bulunduğundan, her iki sözcüğü de çoğul kullanmanın zorunlu olduğu ortadaydı. Her iki terimde de görev ve statü bakımından olduğu kadar, dış görünüş bakımından da farklılıklar söz konusuydu. Sermayeyle çalışanlar orta sınıfların sadece bir kısmını, fabrika işçileri de işçi sınıflarının bir kolunu oluşturuyordu. Marx ve Engels burjuvazinin zaferine, burjuvazinin kendisinden daha fazla saygı duymuştu. Dolayısıyla *Komünist Manifesto* 19. yüzyılda Britanyalı toplum eleştirmenlerinin gelişim sürecine dair kuşkularından azadeydi. Manifesto, 'sanayileşmenin getirdiği su götürmez mucizelere' etkili biçimde yer vermiş ama bilimsel olarak kaçınılmaz olan devrimin, teknoloji yoluyla değil buhar makineleri ve üretim araçlarına sahip olan kapitalistlerle, bunları kullanan sömürülmüş proletarya arasındaki mücadeleyle geleceği kestiriminde bulunmuştu. Marx, ilk cildi 1867'de yayımlanan başyapıtı *Das Kapital*'de (Kapital) çözümlemesini daha da ileriye taşımıştı. Fransız Devrimi'nden itibaren yaşanan endüstriyel değişimlere olumlu yaklaşan Marx, düşüncelerini şu sözlerle anlatmıştı: "Doğa; makine, lokomotif, demir yolu, elektrikli telgraf ve benzeri şeyleri üretmez. Bunlar insan endüstrisinin ürünüdür: doğadaki maddeler insan iradesinin araçlarına dönüşmüştür." Marx'ın yaklaşımında

44 Gentleman sözcüğü İngilizcede kibar ve görgü kurallarını bilen kişi kadar, toprak sahibi seçkinler arasında bir sınıfı da tanımlıyordu. (ç.n.)

insan iradesi gerekli bir itici güçtü, zira kendisi ekonomik altyapı ile kültürel altyapı arasında bir ayrıma gitmişti. 20. yüzyılda, İtalyan Marksist Antonio Gramsci (1891-1937) medyanın doğuşunun yarattığı aydınlanmayla bu iki yapı arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştu. Gramsci sadece kitleler üzerinden değil kültürel güç üzerinden de açıkladığı "hegemonya" sözcüğünü literatüre kazandırmıştır. Fransız sosyolog Auguste Comte (1798-1857) ekonomik altyapı ile kültürel altyapı arasında böyle bir ayrıma gitmemişti. Sosyolojiyi bir sistem hâline getirerek çığır açan Comte'un fikirleri Güney Amerika'ya kadar yayılmıştı. Fransa'da psikoloji ve toplum uzmanları yığınlar üzerinde odaklandıklarında, kent yığınlarını meydana getiren bireylerle münferit olarak değil, yığının kendisiyle bir fenomen olarak ilgilenmişlerdi. 18. yüzyıl ve öncesinde kullanılan avam tabakası kavramıyla bağlantılı olarak, 'kitle toplumu' düşüncesi 20. yüzyılın kültürel bağlamında 'seçkinler' ve 'kitle toplumu' sözcükleriyle tamamlanan genel bir tabir hâline gelmişti. Sigmund Freud'un yanlış biçimde "Grup Psikolojisi" olarak çevrilen *Massenpsychologie* (Kitle Psikolojisi) araştırması 1921 yılında, İspanyol filozof ve denemeci Jose Ortega y Gasset'in *Kitlelerin Ayaklanması* adlı çalışması ise 1930 yılında yayımlanmıştı. Siyaset ve bugün kitle iletişim araçları dediğimiz olgu üzerinde çalışan İngiliz James Bryce (1838-1927) 1900 yılında kaleme aldığı yazısında şöyle söylemiştir: "Kanaat önderlerinin ve üreticilerinin kitle üzerindeki ve kitlenin bu kişiler üzerindeki ortak eylem ve tepkileri, kanaati meydana getiren tüm bir sürecin en ilgi çekici bölümünü oluşturmaktadır."

Buharlı Baskı Makinesi

Marx her ne kadar 'elektrikli telgrafı' sonradan 'medya' olarak adlandırılacak kavramı şekillendirecek ilk elektrikli buluş olarak görse de, esasında buhara ve buhar ile baskı teknolojileri arasındaki ilişkiye odaklanarak şu soruyu gündeme getirmişti: "Londra gazetesi *Times*'a ev sahipliği yapan Printing House Meydanı'ndan sadece yurt içine değil yurt dışına da haberler yayıldığında, Fama,[45] söylenti ve şöhretin akıbeti ne oldu?" 1785 yılında *Daily Universal Register* adıyla kurulan gazetenin ismi, üç yıl sonra kurucusu John Walter I (1739-1812) tarafından *Times* olarak değiştirilmişti. Walter işe, aynı zamanda yayıncı olan bir kitapçının yanında çıraklık yaparak başlamıştı. 1814 yılında Walter'ın oğlu John Walter II Printing House Meydanı'ndaki *Times* genel merkezine, demirden yapılmış ve patenti İngiltere'de Friedrich Koenig'e (1774-1833) ait devasa bir buharlı baskı makinesi kurmuştu. Bu

45 Roma mitolojisinde ünü, halkın sesini ve söylentiyi simgeleyen tanrıça. (ç.n.)

gelişme yalnızca iş gücünden tasarruf edilmesini değil, aynı zamanda saatte 1.000 baskı hızına çıkılmasını sağlamıştı. Böylece baskıya daha geç girilebildiğinden, gazetede en güncel haberlere yer verilebiliyordu.

Baskı teknolojisinde, dönen silindir kullanmak yeni bir fikir değildi ama Koenig'in silindiri yeniydi. 29 Kasım 1814 tarihli *Times*, o ilk günün kopyasını "sanatın keşfinden bu yana baskıyla ilintili gerçekleşmiş en büyük gelişimin nesnel sonucu" olarak tanımlamıştı. Koenig'den bir 'sanatçı' olarak bahsediliyordu. Walter'ın işe aldığı kişilerden ilki Koenig değildi. Nitekim Koenig Britanya patent yasasını överek *Times*'la yollarını ayırdıktan sonra, 1828 yılında dört silindirli buhar makinesinin kurulmasıyla Printing House Meydanı önemli değişikliklere sahne olmuştu. O zamana kadar gazetelere 'toplumsal makineler' denmesi yaygındı, çünkü buhardan ziyade kamuoyu üzerinde sahip oldukları güçle öne çıkıyorlardı. Marx, *Times*'ın çalışma prensibinin temelini, sendikaya bağlı çalışan istihdam etmeme üzerine kurduğunu fark etmemişti ya da bilmiyordu. Üstelik bu sektörde dizgici ve baskıcı gibi beceriye dayalı meslek sahiplerinin dâhil olduğu 'dernek' ve 'birlik'ler, 1785 yılından bu yana oldukça güçlüydü. Walter, Koenig'den önce 'el işçiliğine ihtiyacı neredeyse yok edecek' bir baskı makinesi geliştirmesi için Britanyalı bir mucitle anlaşma yapmıştı.

Basının müteakip tarihinde, artık yayıncılardan ve kitapçılardan ayrı olan matbaacılar, kendi çıkarları için savaşacak kadar yetenekli ve bilgili dizgicilere bağımlıydı. Yaşamının büyük kısmını sanayi kenti Manchester'da, Feargus O'Connor'ın *Northern Star*'ının da aralarında bulunduğu Çartist[46] basını okuyarak geçiren Engels de, Marx kadar basılı medyanın gücünün farkındaydı. İki düşünür, bugün geçmişe baktığımızda bize ironik gelse de, *New York Tribune*'ün de içinde olduğu gazeteler için yazılar kaleme almışlardı. Her ikisi de tutkulu iletişimcilerdi. Birbirlerine yazdıkları ciltler dolusu mektubun yanı sıra, *Komünist Manifesto*'dan *Kapital*'e kadar çok sayıda kitap ve broşürde birlikte çalışmışlardı. Marx'ın ölümünün ardından *Kapital*'in son iki cildi Engels tarafından düzenlenmişti.

Marx'ın büyük baskı makinelerinden birini görüp görmediği net olarak bilinmemektedir. Ancak bu makineleri görenlerin çok etkilendikleri, yazılı kaynaklara geçmişti. Bu kişilerden biri 1839 yılında Thames'ın güneyindeki büyük Clowes matbaasını ziyaret ettikten sonra, *Quarterly Review*'a yazdığı uzun makalede; gördüğü manzaranın, bir Aralık sabahı gaz lambalarının

46 Çartizm; 1838-1850 yılları arası İngiltere'de, politik reformlar için işçi sınıfının verdiği mücadele etrafında şekillenen işçi hareketidir. Adını 1838'de yayınlanan altı maddelik People's Charter'dan almıştır. (ç.n.)

söndürülmesinden hemen önce gün doğuşunu anımsattığından bahsetmişti. Büyük buharlı baskı makineleri, harf ve kalıp dökümhaneleri ile kâğıt deposu sağda; dizgici, son okuyucu ve benzeri çalışanların alanları ön bölümde yer alıyordu. Dizgicilere ayrılmış beş ayrı salon vardı. Bunların her birinde 'yaklaşık bir orkestradaki nota sehpası yüksekliğinde' 60 dizgi tezgâhı bulunuyordu. Her tezgâhın altında, ayakta çalışan dizgiciler için kahverengi terlikler, tabure ve dizgicinin özel eşyaları yer alıyordu. Tezgâhların bitişiğindeki duvarları resimler, şarkı sözleri, broşürler ve karikatürler süslüyordu. Dizgiciler günlük ana akım gazetelerin tamamına ulaşabiliyor, zamanın 'büyük devlet adamları'ndan evvel başmakaleleri okuyor, beğeniyor, eleştiriyor ya da kınıyordu.

Quarterly yazarı, 'baskıcıların şeytanlarını',[47] 'son okuyucuları', 'toplayıcı çocukları' ve buharlı baskı makinelerini betimledikten sonra "uygar dünyaya ne kadar önemli bir hizmet sunduklarını fark etmeksizin bir odada, bir arada durmadan çalışarak yazın işçiliği yapan 60 dizgiciyi tasavvur etmenin olanaksız olduğu"nu yazmıştı. "Nasıl demir yolları seyrüsefer ürettiyse, matbaacılık da alimler yarattı." 'Ünlü' Gutenberg'in matbaacılığın babası olduğu söylenirdi. Nereye heykeli dikilse insanlar "Gut! Guten! Gutenberg" nidaları atmış ve 'kadehler dolusu Ren şarabı' yuvarlamıştı. Yazar, sözlerine buhar gücüyle basılan *Times*'ın yetkinliğini methederek son verirken, Koenig'in 28 Kasım 1814'deki başarısının insanları 'kendinden geçirdiğini' ifade etmişti. 'Şanlı Bizans İmparatorluğu'nu kurtarabilecek tek güç olduğunu idrak etmeden ve kabullenmeden, Britanya basınının ahlaki gücünü tasavvur etmek imkânsızdır." Yazarın sözleri bize "yüzlerce zanaatkârın emeğinin şimdi tek bir makinenin işlemiyle üretildiği" gerçeğine 1832 tarihli *On the Economy of Machinery and Manufactures* (Makine ve İmalatçılar Ekonomisi Üzerine) adlı eserinde yer veren bilgisayarın fikir babası Charles Babbage'ı (1792-1871) hatırlatır. Babbage'nin devletten finansal onay alamadığı, 'makine' diye tanımladığı mekanik bilgisayarı, 1843 yılında Strand'daki King's College'ın bilimsel aletler sergi salonunda halkın teşhirine sunulmuştu.

19. yüzyılın sonlarına değin, sonradan 'kitle kültürü' adını alacak olan olgu ile medya arasında bağlantı kurulamamıştı. Bilhassa en çok tanınan Britanya gazetesi *Times* bilinçli şekilde, kitle yayını olmamayı seçmişti. 1850'lere kadar medyaya 'Dördüncü Kuvvet' gözüyle bakılmamıştı. Dördüncü kuvvet deyiminin atfedildiği Macaulay ve Carlyle, esasen bu kavramı bir bütün olarak basın için değil, bir zamanlar Dickens'ın da oturduğu Basın Locası için

47 Bir basımevinde mürekkep tüplerini karıştırma ve getirme türü görevleri yerine getiren çırak. (ç.n.)

kullanmışlardı. Daha sonra onlar da terimin Edmund Burke'a ait olduğunu söylemişti. İlk kez 1850 yılında gazeteci F. Knight Hunt tarafından basının tamamı için kullanılan dördüncü kuvvet deyimi, yalnızca Britanya'da değil, pek çok Avrupa ülkesinde ve hatta Birleşik Devletler'de de karşılık bulmuştu. Hatta 20. yüzyılda Amerika'da çıkan süreli yayın *Broadcasting*'in kapağında gururla 'Beşinci Kuvvet' yazılmıştı.

Bundan çok önce, hatta Britanya'nın 1836'da basın üzerindeki damga vergilerini düşürmeden, 1855 yılında vergileri iptal etmeden ve 1861 yılında kâğıt vergilerini yürürlükten kaldırmadan önce, tabloid gazeteler New York'da yayımlanmaya başlamıştı. Bunların ilk başarılı örneği, küçük bir matbaa sahibinin 1833 yılında çıkarttığı *New York Sun*'dı. Gazete, sahibi tarafından 1838 yılında elden çıkartıldığı dönemde, çoğunluğu köşebaşlarında olmak üzere 34.000 kopya satıyordu. İçeriğindeki haberler genellikle sıradan halkla ve polisle ilintiliydi. Ay'daki yaşamı konu alan kurgusal hikâye 'Ay Aldatmacası' gazetenin sunduğu eğlence içeriklerinden biriydi. "Batıya git genç adam, batıya" sloganının sahibi Horace Greeley (1811-1872), 1841 yılında, haberlerin bizzat gazete tarafından üretilmesini umduğu 'Büyük Ahlaki Yayın Organı' *New York Tribune*'ü çıkarmıştı. O sıralarda New York'da 12 tane günlük gazete vardı. *New York Tribune* Marx'ın Avrupa'dan gönderdiği ve bazılarını Engels'in yazdığı makaleler yayınlıyor; yurt içi haberlere yer vermeyi, işlenen suçların detaylarını, dava tutanaklarını ve tiyatro oyunlarını basmayı reddediyordu. Greeley'nin yanında çalışan genç muhabir Henry Raymond (1820-1869) tarafından 1851 yılında kurulan 'akılcı ve mantıklı gazete' *New York Times*, 20. yüzyılda kesin hatlarla ayrılacak olan 'haberler' ve 'görüşler' hususunda kendince dengeli bir çizgi takip etmişti. "Toplumda yaşananların tamamen doğru ya da tamamen yanlış olduğuna inanmıyoruz; iyi olanı korumak ve geliştirmek, kötü olanı imhâ etmek ve yeniden şekillendirmek istiyoruz."

Kitaplar ve Süreli Yayınlar

Marx ve Engels'in dünyası; uzayı da içine alan gezi kitapları, zamanın olaylarını kaydeden gazetelerle birlikte, sorular sorup cevaplar bulan ilmihâllerin de aralarında bulunduğu kitapların ve diğer basılı malzemelerin aracılık ettiği bir dünyaydı. İki düşünürün Rusya'da 1917 tarihinde gerçekleşen ilk Komünist (Bolşevik) devrimden önce sona eren yaşamları boyunca, çoğu kendi kitaplarından farklı bir yorum ortaya koyan ekonomi politik türündeki kitapların sayısı büyük ölçüde artmıştı. Ancak bütün Avrupa

ülkelerinde, Marx ve Engels'in 'halkın afyonu' adını verdiği 'din' konusunda yazılmış kitaplar sayıca bunların çok üstündeydi. Marx'ın göklere çıkardığı ve gelecekte Lenin (1870-1924) ve Bolşeviklerin yücelteceği 1870 devrimci Paris Komünü'nün de aralarında bulunduğu olaylı yıllarda bile gazeteler; broşürlerin, süreli yayınların ve kitapların yerini alamadı.

Kitap dünyasında, 20. yüzyıl edebiyatının en yaratıcı yazın biçimi, Fransızca karşılığı da aynı olan 'roman'dı. Önceki sayfalarda da yer verdiğimiz gibi, 18. yüzyıldan bu yana hâlihazırda çok sayıda basılmış roman bulunan İngiltere'de, roman sözcüğü ancak bu dönemde kullanılır olmuştu. Konu yelpazesi ve psikolojik derinliği ile 'büyük romanlar' olarak kabul edilen eserlerin bazıları, evrensel kabul görecek edebî kurallar inşa ediyordu ve yazın dünyasında kendilerine yer edinen dönemin eleştirmenleri tarafından kabul görmüştü. Sınırlar arası bağlantılar, alıntılar, çeviriler ve dönüşümler o derece yaygındı ki, sadece İngiliz edebiyatı tarihinden bahsederken bile Scott, Dickens, Thackeray, Eliot, Trollope, Melville, James ve Hardy ile sınırlı kalınamıyordu. Goethe, Balzac, Stendhal, Manzoni, Baudelaire, Hugo, Zola, Turgenyev ve Mallarmé de kadronun bir parçasıydı. Bu kişiler, iletişimin kısa toplumsal tarihinde bir isimden biraz fazlası olabilirler ancak onları doğru konumlamak için kitap ticaretinin yapısal özellikleri ile okur, yayıncı, kitapçı ve eleştirmen arasındaki ilişkilerin değişimine göz atmak gerekir. Aynı şekilde, o dönemde kullanımda olan 'eğilimler' kavramını da Romantizm'den Natüralizm'e kadar düşünsel ve kültürel tarih içinde tanımlamak faydalı olacaktır.

Bu çalışmada yelpazenin bir ucunda yer alan gazeteler ile diğer ucunda yer alan ders kitaplarının işlevi üzerinde durulmasında fayda vardır. Bu dönemde süreklilik kadar değişim de söz konusu olmuştu. Yayımcılar ile kitapçılar arasındaki uçurum gibi, yazarlar ile gazeteciler arasındaki uçurum da büyümüştü. Bu dönemde matbaacılık sanatına, zanaatına ve örgütlenmesine duyulan ilgiye rağmen, matbaacılar 17. ve 18. yüzyıllara kıyasla kitap ticaretinde daha az etkiliydi. 19. yüzyılın başlarında romantik şairler gibi otobiyografiye yönelen romantik romancılar, okurlarıyla olduğu kadar gelecek kuşaklarla da kurdukları derin bağın bilincindeydi. Oysa birçoğunun yazıları anonim yayımlanan gazetecilerin ünü aynı derecede sağlam değildi. Şair Samuel Taylor Coleridge (1772-1834) 1816 yılında şu sözleri sarf etmişti: "Etki alanlarının ve şöhretlerinin %99'unu, bilgi birikimlerinin ve anlatım biçimlerinin beşte üçünü borçlu oldukları gazetelere üstten bakmak ve hor görmek, Parlamenterler arasında bir salgın hâlini almış görünüyor."

Laf cambazı İskoç siyasetçi Henry Brougham (1778-1868), Britanya'nın

büyük, üç aylık, süreli yayınlarından ilki olan 1802 tarihli *Edinburgh Review*'ün ilk sayıları için çok sayıda makale kaleme almıştı. *Edinburgh Review* ve 1809 tarihli Tory kanadı yayınlarından *Quarterly Review* yeni çıkan kitapların ve broşürlerin detaylı ve eleştirel incelemelerine yer vermişti. Bunlara ilerleyen zamanlarda haftalık, iki haftalık ve aylık yayınlar da eklenmişti. Brougham ayrıca teknik enstitüler ve University College London dâhil olmak üzere yeni eğitim kurumlarıyla yakından ilgilenmişti. Brougham, ucuz edebiyatın en usta ve kültürlü taraftarlarından İngiliz yayıncı Charles Knight (1791-1873) ile 1826 yılında "Buhar Aklı Derneği" lakaplı Yararlı Bilgi Yayma Derneğinin kurucularından olmuştu.

Altı yıl sonra, Knight "zamanı ve parası aynı oranda kısıtlı olan" okurlar için *Penny Magazine*'i çıkartmıştı. Dergide yazıların yanı sıra resimler ve grafikler de bulunuyordu. Portrelere, heykel de dâhil olmak üzere pek çok sanat eserinin reprodüksiyonlarına yer veriliyordu. *Penny Magazine*'in satış adedi 200.000 ile zirve noktasına ulaşmış, 1845 yılında kapanmadan önce dalgalı bir seyir izlemişti. Knight 1864 tarihli *Passages of a Working Life* (Bir Çalışma Hayatından Pasajlar) adlı üç ciltlik otobiyografisinde bu iniş çıkışların nedenlerine değinmişti.

Annus mirabilis (mucizeler yılı) kabul edilen 1859'da yeni popüler dergicilik anlayışı, 'Ucuz Edebiyat' adlı makale ile boy göstermiş ve 'İngiliz Edebiyatı' olarak kabul edilmeye başlamıştı. Süreli yayınlarda bunun açıklamasına yer verilmişti. Yelpazenin bir ucunda melodram, gizem ve köktenci siyaseti tek potada eriten, zamanının en gözde yazarı Çartist G. M. W. Reynolds (1814-1879) tarafından 1846'da kurulan ve 1860'a kadar devam eden *Reynolds Miscellany* (Reynolds Derlemesi) dergisi vardı. Diğer uçta ise Tennyson'un *Idylls of the King*'i (Kral Manzumeleri), Edward Fitzgerald'ın *Omar Khayyam*'ı (Ömer Hayyam), John Stuart Mill'in *Özgürlük Üzerine* ve Charles Darwin'in *Türlerin Kökeni* ile birlikte George Eliot'un ilk büyük romanı *Adam Bede* vardı. Bir yıl sonra kurgu eserlerin başarılı yayıncısı George Smith, ortaklarıyla birlikte ilk sayısı 120.000 kişi tarafından satın alınan, bir şilinlik *Cornhill Magazine* dergisini kurmuştu.

Çağdaşları tarafından bazılarına canavarlar denen Londra'nın büyük yayıncıları, çoğunluğu 1.000 kopyadan az satan ve kütüphane kataloglarının dışında başlığı bile bilinmeyen kitaplar için kitlesel bir pazar hedeflememişti. Öte yandan 19. yüzyılın başında *Edinburgh Review*'un Londra'daki Longman'la birlikte ilk yayıncısı olan Archibald Constable'ın İskoçya'daki basımevi 'binlerce ya da on binlerce değil, yüz binlerce hatta milyonlarca satması gereken ve de satacak' bir kitap serisi tasarlamıştı. Constable iflas

ettiğinde neredeyse büyük romancı Walter Scott'ı (1771-1832) da peşinden sürükleyecekti. Walter Scott'ın Waverley romanları adıyla bilinen serisinin ilk kitabı *Waverley*, 1814 yılında isimsiz, üç cilt hâlinde basılmış ve ilk yıl 5.000 kopya satmıştı.

Bu dönemde ucuz nüshaların sayısında artış yaşanıyordu. Bunlardan bazıları seri hâlinde basılan kitaplardı. Ayrıca kütüphanelerdeki kitaplara erişim gittikçe artmıştı. Tarihçilerin fazla üzerinde durmadığı ilk Halk Kütüphaneleri Yasası, 1850 yılında Britanya'da kabul edilmiş ve iki yıl sonra yasanın emriyle Manchester'da ilk ücretsiz halk kütüphanesi açılmıştı. Yerel yönetimlere, kütüphane kurabilmeleri için küçük bir oranda yerel vergi getirme hakkı tanınmıştı ama yetkililer işi ağırdan almıştı, çünkü orta sınıftan da işçi sınıfının da yeterince destek görmüyorlardı. Kitapların gücüne ilişkin önemli bir gösterge de Charles Edward Mudie'nin Londra Kiralık Kitaplar Kütüphanesi'dir. İlk açılışını 1842'de Bloomsbury'de mütevazı bir şekilde yapan kütüphane, 1860 yılında muhteşem alçıpanlarla süslenmiş, gösterişli bir binada yeniden açılış yapmıştı. Roman yazarı Anthony Trollope (1815-1882) buna 'Mudie'nin Büyük Parlaması' adını vermişti. Charles Knight ve karikatürist George Cruikshank ikinci açılışa katılanların ileri gelenlerindendi. Mudie, bundan beş yıl önce Macaulay'ın *History of England*'ının (İngiltere Tarihi) üçüncü ve dördüncü cildinden 2.500 civarı kopya ve bir yıl önce Tennyson'ın *Idylls of the King*'inden (Kral Manzumeleri) 1.000 kopya sipariş etmişti. Bununla birlikte Mudie'nin en büyük gücü kurgu eserlerdi.

Yüzyılın büyük bir kısmında romanların üç cilt olarak basılması, büyük ölçüde Mudie'nin, kurgu içeriğinin sansürlenmesine kadar uzanan gücü sayesinde olmuştu. Üç ciltlik romanların daha kârlı olduğuna duyulan inanç, akabinde ucuz baskıların üretilmeye başlamasıyla zayıflamıştı. Pahalı bir stoğun elinde kalmasını istemeyen Mudie, kârının tehlikede olduğunu fark ederek 1890'lı yıllarda tek ciltlik romanlara dönmüş, böylece en alışılmış ve yerleşik yayıncılık fenomenlerinden birinin sonu gelmişti. Şubat 1895'de *Publisher's Circular*'da çıkan bir yazıda üç ciltlik romanın 'neslinin tükendiği' ilan edilmişti.

Avrupa'nın diğer bölgelerinde de benzer düşünsel, süreli yayınlar çıkmıştı. Bunlardan biri 1829 yılında Fransa'da çıkan *Revue des Deux Mondes* (İki Dünyanın Dergisi) ve hâlen bölünmüş olan Almanya'da 1856 yılında yayın hayatına başlayan *Russkii Vestnik* (Rus Haberci) ve *Frankfurter Zeitung* idi. Buralarda da halk kütüphaneleri ve okuma odaları, alacak ekonomik gücü olmayan okurlar için kitapları ve gazeteleri erişilebilir kılıyordu. Yeni romanların fiyatlarının usta bir zanaatkârın iki haftalık ücreti olan 12-15

franka yakın olduğu 19. yüzyılın başında, Paris'te ve taşrada daha yakın tarihlerde gördüğümüz video kütüphanelerine benzeyen *cabinets de lecture*'lar (okuma odaları) türemişti. Avrupa'nın Almanca konuşulan kesimlerinde de benzerleri kurulmuştu.

Britanya'da 1896 yılına kadar Yayıncılar Birliği yoktu ama aynı zamanda ilk başkanı olan Tennyson ile Walter Besant (1836-1901) tarafından kurulan 'Yazarlar Birliği' vardı. Yalnızca Britanya'daki değil Birleşik Devletler ve Avrupa ülkelerindeki yazarlar ve yayıncılar da telif haklarıyla yakından ilgileniyordu. İlk Uluslararası Yayıncılar Kongresi 1896 yılında Paris'te, ikincisi 1897'de Brüksel'de, üçüncüsü 1898'de Londra'da ve dördüncüsü 1901 yılında büyük bir kitap fuarı merkezi olan Leipzig'de düzenlenmişti.

Kitap satışları bazı yayıncılar için, diğerlerinden daha büyük önem taşıyordu. Bununla birlikte ciltlerin hepsinin aynı uzunlukta olmadığı üç cilt standart ölçü hâline gelmiş ve çok sayıda potansiyel okurun kitap satın almasını zorlaştırmıştı. Dolayısıyla yayıncıların çoğu kütüphane alımlarına, elde kalan kitapların satışa çıkarılmasına ve yüzyılın sonunda artık standart hâle gelen ucuz baskılara bağımlı olmuştu. Elbette etkenlerden biri de okuryazarlık oranıydı. 1850'lerde, ilk Ulusal Eğitim Kanunu'ndan yirmi yıl önce, Britanya'da okuryazarlık oranı görece yüksekti, ancak bölgeler arasında farklılık gösteriyordu. İskoçya %80 okuryazarlık oranına sahipken, İngiltere'de bu oran %60-70'lerde seyrediyordu. Bu dönemde Avrupa'nın en yüksek okuryazarlık oranı %90 ile İsveç'teydi. Rus İmparatorluğu ise ancak %5-10 gibi düşük bir orana sahipti. Okuryazarlık oranı Fransa'da %55-60, İspanya'da ise %25'di. Böyle bir dönemde doğal olarak, sözlü şiirlerin yazılması ve halk arasında yüksek sesle okunması geleneği hem Doğu Avrupa'da hem de Latin ülkelerinde önemini sürdürmüştü.

Basılan romanların sayısının halkın okuryazarlık düzeyini yansıttığı söylenemez. Aynı şekilde eğitimli insanların diğer yabancı dilleri ne ölçüde okuyabildiklerini de buradan çıkartamayız. Örneğin, eğitimli İngilizlerin, Fransızcanın ardından ikinci "modern" dili İtalyancaydı. Onu Almanca takip ediyordu. Çeviri, iletişimin göstergelerinden biriydi. Jules Verne'in (1828-1905) hayal gücüyle teknolojiyi birleştirdiği romanları yirmi dile çevrilmişti. Verne, 100 ciltlik *Extraordinary Journeys in Known and Unknown Worlds*'ün (Bilinen ve Bilinmeyen Dünyalara Olağanüstü Yolculuklar) ilk eseri ve aynı zamanda hava teknolojisine dair ilk öykü olan *Balonla Beş Hafta*'yı 1883 yılında yayımlamıştı. *Aya Yolculuk* 1865 yılında, *Seksen Günde Devriâlem* 1873 yılında yayımlanmıştı.

Kimi zaman sıkıntılar yaşasa da Charles Dickens'la (1812-1870) birlikte

çalışan yazar Wilkie Collins (1824-1889), tıpkı Dickens gibi seri hâlinde romanlar yayınlamıştı. Dickens, 1836-1837 yılları arasında yayımlanan, 20 sayılık resimli tefrikası *Mister Pickwick'in Serüvenleri* ile bu rotadaki yolculuğunu başlatmış oldu. Metnin bütünlüğünü kırmak, kurguya daha büyük bir beklenti ve merak unsuru katmıştı. Dickens bazı sayıları, basılmadan bir ya da iki gün önce yazmış ve matbaacıda olmalarına rağmen kimi durumlarda bunları keserek ya da kısaltarak revize etmişti. Dickens'ın halka açık okumalarıyla metinlere duyulan ilgi arttırılmıştı. Her ne kadar Antik Roma ve Orta Çağ'da benzerine sık rastlanan bir uygulama olsa da o dönem için bir yenilikti. Dickens'ın eserlerindeki olay örgülerinde 'bilinmeyen okur kitlesinin' zevklerinden biri olan melodram dâhil olmak üzere çok sevdiği sahne sanatından ve gazetecilik geçmişinden gelen tecrübelerden esintiler hissediliyordu. İngiliz gazeteci Walter Bagehot'ın unutulmaz tabiriyle Dickens, romanları aracılığıyla 'gelecek nesillerle mektup arkadaşlığı' yapmıştı. Burada bahsi geçen, hâlen romantik şairleri beğenenlerden çok farklı nesillerdi.

Britanya radyo ve televizyonlarındaki dizi formatının ve Dickens'ınkilerin de aralarında olduğu romanların, radyo oyunlarına dönüştürülmesinin tarihi Dickens'dan çok daha eskiye dayanır. Keza romanların dizi formuna getirilmesi de tamamen İngiliz buluşu değildi, kendine has bir roman geçmişi bulunan Fransa'da ve İspanya'da da bunun izlerine rastlanıyordu. Bir gazetenin içinde, tiyatro oyunlarının duyuruları ve değerlendirmeleri, yemek tarifleri ve edebiyat maskesi altındaki siyasi makaleler bulunan ve aynı zamanda bir romanın bölümler hâlinde yayımlandığı eke Fransızcada *feuilleton* denirdi. Marx ve Engels'in hayran olduğu, *İnsanlık Komedyası Albay Chabert*[48] ve çok sayıda başka romanın yazarı Honoré de Balzac (1799-1850) romanlarını *La Presse*'de dizileştirmişti. Reynolds'ın hem takdir hem de taklit ettiği Eugène Sue, hızla İngilizceye çevrilen ve 1843 tarihinde ilkin dizi biçiminde yayımlanan *Paris Esrarı*[49] kitabında gerçekle kurguyu birleştirmişti. Avrupa'nın diğer ucunda ise Dostoyevski'nin *Suç ve Ceza*'sı, ilk kez 1866 yılında *Russian Messenger*'da yayımlanmıştı.

Sergiler

Birinci Fransız Devrimi sırasında nesneleri sergileme işine cazibe katmak ve soyut düşünceleri anıtlaştırmak için denemelerde bulunulmuştu. 1797 ve 1798 yıllarında, İçişleri Bakanı François de Neufchâteau, Direktuvar

48 *İnsanlık Komedyası Albay Chabert*. Çev. Yaşar Nabi Nayır. Varlık Yayınları, 2019. (ç.n.)
49 *Paris Esrarı*. Çev. Cemil Cahit Cem. Güven Yayınevi, 1945. (ç.n.)

yönetimi altında, Paris'te yalnızca halkın değil aynı zamanda İngilizlerle rekabet hâlindeki Fransız üreticilerin de ilgisini çeken sergiler düzenlemişti. "Askerî kahramanlıklarının hızıyla Avrupa'yı şaşırtan Fransızlar, ticaret ve barış yolunda da aynı gayretle ilerlemelidir... Bu yalnızca İngiliz sanayine karşı verilen savaşta bir muharebe değil, sadece zamanın tamamlayabileceği görkemli yapının ilk tuğlasıdır." Napolyon, iktidarı ele geçirdikten sonra kendisini izleyen kraliyet ve cumhuriyet rejimlerinin yaptıkları gibi İngilizlerle olan rekabeti desteklemişti. Bu doğrultuda 1797 ile 1849 yılları arasında, büyüklüğü ve kapsamı giderek artan 10 kadar sergi düzenlenmiş, 1849 tarihli sergide 4.500 katılımcı yeteneklerini göstermişti.

Sergilerinin uluslararası hâle gelmesi gerektiğini ilk söyleyen Fransızlar olsa da (1834), bu fikri ilk hayata geçiren İngilizler oldu. Çeşitli manevralar ve Prens Albert'ın desteği sayesinde "Tüm Milletlerin Büyük Sanayi Eserleri Sergisi" Londra, Hyde Park'ta yeni inşa edilen Kristal Saray'da, Mayıs 1851'de açıldı. Bu, Fransa'da yaşanan ve en büyük etkiyi yaratan üçüncü devrimden üç yıl sonraydı ve birçok Avrupa ülkesinde yaşanan devrimler onu takip etmişti. 1848 yılında İngilizlerin savuşturmakla gurur duydukları devrim denemesini saymazsak, 1851 yılında 'devrim' sözcüğü Londra'da pek kullanılmıyordu. İngilizlerin gurur duyduğu diğer konu ise yakın zamanda bir devrim atlatmış ülkelerden insanları muntazam biçimde Londra'da ağırlamaktı. Fransa ilk büyük uluslararası sergisini, İngiltere'den dört yıl sonra, III. Napolyon'un imparator olduğu 1855 yılında gerçekleştirmişti.

Prens Albert'ın bakış açısı da, yaptıkları da, III. Napolyon'dan oldukça farklıydı. 1845 yılında, Kraliçe Viktorya ile evlendikten dört yıl sonra, 'Sanatı, Üretimi ve Ticareti Özendirme Derneği'nin başkanı olmuştu. Büyük Sergi'nin sadece ürün alışverişi yapılan bir pazar değil, dünya çapında bilim ve endüstride yakalanan başarıların bir kutlamasının olmasını sağlayan da kendisiydi. Sergi, sahip olunan ürünlerin değerlendirmesini yapmak için bir fırsattı. Prens Albert, 'teknoloji' kelimesini kullanmamasına rağmen, bilimin o zamana kadar sanayileşme sürecinde oynadığı role büyük önem veriyordu. Kraliçe, Sergi'deki, özellikle de Kristal Saray'ın kendisindeki hoşluğu belki de Albert'dan daha iyi kavramıştı. Sarayın tasarımcısı Joseph Paxton (1803-1865) mimar ya da mühendis değil bahçıvan bir babanın oğluydu. Bir dükün başbahçıvanı olan Paxton, kişisel çabalarla yükselmenin simgesi hâline gelmişti. Cam ve demirden imal ettiği eserinin devasa çatısını, birleştirilmiş iki karaağaçla kaplamıştı. Serginin resmî açılışına katılan ve tahtın karşısında oturan bir ziyaretçi izlenimlerini şu sözlerle kâğıda dökmüştü: "Bir şairin ya da ressamın peri masalı tahayyülünden saçılan ışıklara benziyordu."

Altı milyon ziyaretçinin katıldığı Sergi, bilgi vermeyi ve eğitmeyi şiar edinmişti. Örneğin o dönemin en yeni iletişim aracı olan telgrafın harikalarını anlatmıştı. 1988 yılında yayımlanan bir kitabın başlığında belirtildiği gibi 'sergiler geçici etkinlikler' olsa da, 1857 yılında Manchester'da düzenlenen taşraya özgü bir sanat sergisi, bir milyondan fazla ziyaretçi çekmiş ve hem o bölgenin hem de tüm ülkenin kalıcı koleksiyonlarına ilham vermişti. 'Kalıcı' sıfatı en az 'geçici' kadar belirleyici bir sıfattır. Bunu fark eden III. Napolyon'un yönetimi döneminde, geleceğe yönelik yapısal projelerde bilime yer ayrılmıştı. Henri Saint-Simon'ın (1760-1825) fikirlerinde ve onu takip edenlerin projelerinde de aynı görüş hâkimdi. 1869 yılında ihtişamlı bir törenle açılışı yapılan Süveyş Kanalı; Saint-Simon gibi, sanayi ve iletişimin, tarihi dönüştürebileceğine inanan Fransız de Lesseps'in rüyasıydı.

19. yüzyılın sonlarında Birleşik Devletler'de iki önemli sergi düzenlenmişti: 1876 yılında Philadelphia'da düzenlenen Yüzüncü Yıl Sergisi ve 1893 yılında Chicago'daki Columbia sergisi. Chicago'da düzenlenen sergide eğlence sanayinin büyük girişimcisi Amerikalı P. T. Barnum'dan (1810-1891) fikir alınmıştı. Barnum serginin "daha öncekilerden çok daha büyük ve çok daha iyi yapılmasını" önerirken şöyle demişti: "Benim kendi Büyük Ahlâk Gösterimden bile büyük, yeryüzündeki en muhteşem gösteri hâline getirin." Tavsiyeye uyulmuştu ama sergi, bir gösteriden ibaret değildi. Düzenlenen bir Dünya Dinleri Parlamentosu'ydu, Chicago'nun yeni panayır bölümünde 'ilkel halk kavimlerinin etnografik' teşhirine yer veriliyordu.

1900 tarihli Paris Dünya Fuarı, 1893 tarihli Chicago sergisinin kimi özelliklerini bünyesinde barındırmıştı. O zamana kadarki dövülmüş en büyük çelik parçasını bir aks gibi kullanarak, 2.000'den fazla insanı yukarı çekebilen Dönme Dolap ve başlı başına bir gösteri niteliğindeki elektrikle çalışan hareketli kaldırım buna örnek olarak sayılabilir. Paris Fuarı'nın kendine has özellikleri de vardı. Çok sayıda elektrik lambası kullanılarak küçük şelaleler, cam ve aynalardan oluşan bir hayal dünyası yaratılmıştı: "Afyon içen biri *Binbir Gece Masalları*'nı okuduktan sonra bu peri sarayını tasarlamış olmalı." Düş günlerinden geriye iki bina miras kalmıştı: 21. yüzyılda daha çok "yüksek sanat" yapıtlarının ya da belirli sanatçıların sergilerinde kullanılacak olan Grand Palais (Büyük Saray) ve Petit Palais (Küçük Saray). Benzer şekilde, Devrim'in 100. yılında düzenlenen 1889 tarihli Paris Sergisi'nden geriye, yine Gustave Eiffel tarafından daha erken bir tarihte tasarlanan Özgürlük Heykeli'nin bir yan ürünü niteliğindeki Eyfel Kulesi miras kalmıştı. Kule, bir kent simgesi olmanın ötesinde, yalnızca elektriğin tarihinde değil, aynı zamanda bütün mucitlerin en ünlüsü ve çok yönlüsü Thomas Edison'ın

(1849-1931) öngöremediği teknolojik bir dönüm noktası olan radyonun tarihinde de önemli bir rol oynamıştı. Prens Albert'in 1851 Büyük Sergisi'nin bir pazar olmadığı yönündeki ısrarına karşın, arka arkaya düzenlenen sergilerdeki ticari hareketlilik ile 'yüksek sanat' arasında; tıpkı sergiler, müzeler ve resim galerileri arasında olduğu gibi aşikâr bir ilişki söz konusuydu. En başta Birleşik Devletler'le ilişkilendirilen 'kitle kültürü'nün oluşturulmasını anlamak için, 1900 tarihli Paris Fuarı'nın kataloglarıyla Amerika'da postayla ticaret yapan bir şirket olan Sears Roebuck'un dağıttığı 1900 tarihli *Tüketici Rehberi*'ni karşılaştırmak enteresan olacaktır. Rehberde sunulan mallar 18 bölüme ayrılmıştı; ilaçlarla başlayıp bebek arabalarıyla sona eriyordu. İşe saat satarak başlayan Sears Roebuck, 1887 yılında merkezini Chicago'ya taşımıştı. 1900'e gelindiğinde saat edinmek, sadece bir yere gitmek için değil, aynı zamanda yaşamak için de bir gereklilikti. İsviçre uluslararası saat piyasasındaki konumunu kaybetmedi ama Birleşik Devletler ve sonrasında Japonya, iyi tanıtımları sayesinde kendi pazarlarını geliştirdi.

1893 yılında Chicago'da düzenlenen Columbia Sergisi'ne, yerel iş dünyasının önde gelenlerinden George Pullman, Philip Armour ve Marshall Field sponsor olmuştu. Pullman konforlu ve lüks tren vagonları yapmak istiyordu. Armour et konserveleme ve paketleme işinden servet yapmıştı. Marshall Field perakendecilikte, New York'taki Macy's kadar ünlüydü ve "milyonerlere uygun ürünleri, milyonlara uygun fiyatlarla" sunuyordu. Bu bağlantılar önemli olmakla birlikte, önceki sayfalarda da gördüğümüz gibi, kökenleri 18. yüzyıla dayanan ancak, milyonlarca insanın hayatını yeni etkilemeye başlayan tüketici devrimini Atlantik'in her iki yakasında başlatan şey neydi? Çok katlı mağazacılığın 19. yüzyıl ortalarındaki doğum yeri Chicago değil, Paris'ti. 1900'lü yıllara gelindiğinde Liverpool, Londra, New York, Chicago, Helsinki ve Tokyo'da çok katlı mağazacılığın kayda değer örnekleri açılmıştı. Liverpool'daki mağazanın içinde, 1877 yılında Walker adında büyük bir sanat galerisi yer alıyordu. Bu mağazalar açıldıkları her yerde, insanların sadece para değil zaman da harcadıkları büyük şehir fenomenlerinden biri olmuştu. İnsanların para harcama şekilleri giderek daha önemli bir konu hâline gelmişti. Amerikalı sosyolog Thorstein Veblen (1857-1927) 'gösteriş amaçlı tüketim' kavramını hayata sokmuştu. Bu, "bilimsel yönetimin" çalışma hayatının içine girmesi gibi bir süreçti ve ekonomi ya da teknoloji kadar psikolojiyi de içine alıyordu.

Elektrik

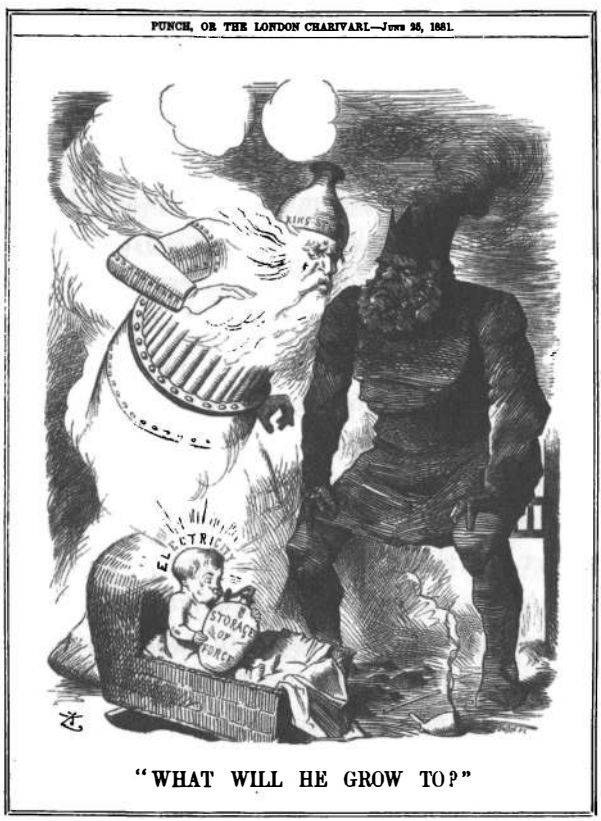
Avusturyalı ekonomist Joseph A. Schumpeter'ın (1883-1950) önemli eseri *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*[50] 1943 yılında yayımlanmıştı. Schumpeter esasen henüz 1914 yılından önce, yenilikçi girişimcilerin harekete geçirdiği teknolojik gelişmelerin sürüklediği bir iktisadi sistem modeli ortaya koymuştu. Girişimcilikle elektrik kullanımını birleştiren Schumpeter, birleşmiş Almanya'nın, kimi zaman kendine özgü sanayi devrimi olarak adlandırılan bir süreçten geçtiği dönemlerde yazılar kaleme almıştı. Almanya'nın sanayi devrimi, Britanya'nın 18. yüzyılın sonlarında ve 19. yüzyılın başlarında yaşadığı sanayi devriminden oldukça farklı ve gelişim sürecine doğrudan devleti katan bir devrimdi.

Modern iletişimin 19. yüzyıldaki evrim sürecinde, bilim kadar mitten de yararlanılan pek çok başlık vardı. Nitekim Marx, ocakların ateşçisi Vulcan hakkında yazmıştı. Uçmaya çalışan İkarus, ateşi çalan Prometheus kadar metinlerde yer etmişti. Bununla birlikte Marx'ın kendisi buhar çağında kinayeye ya da metafora başvurmadan "Modern sanayi hiçbir zaman sürecin mevcut hâline bir sonuç gözüyle bakmaz ve ona göre davranmaz" diye yazmıştı. 1881 tarihli *Punch* karikatürünün mesajı *(bk. Resim 12)* Marx'ı desteklemektedir. Karikatürde Kral Buhar ve Kral Kömür 'güç deposu' yazılı bir paket tutan bebek Elektriğe, geleceğinden endişe duyarak sıkıntıyla bakar. Kral Gaz da pekâlâ onların yanında yer alabilirdi.

20. yüzyıl eleştirmenlerinden Britanyalı Reyner Banham, uzun bir sürecin sonunda gerçekleşen elektrik kullanımına geçişi, "ateşin evcilleştirilmesinin ardından tarihte yapılmış en büyük çevresel devrim" olarak betimlemişti. Açıklanması zor bir kavram olan elektrik, tarih sahnesine çıkmadan önce doğaya aitti. Elektrik gücünden önce 'atmosferik elektrik' vardı. Benjamin Franklin tarihler henüz 1750'yi gösterirken, binaları "gök gürültüsü ve yıldırımın zararlarından" korumak için paratoner düşüncesini geliştirmişti. Buna karşılık Pavia Üniversitesinde profesör olan ve elektrik deneyleriyle yakından ilgilenen Alessandro Volta'nın 'elektrik akımı' terimini ortaya atışı, 18. yüzyılın son yıllarına denk gelmektedir. Kimi tanınmış bilimcileri 1880'lerde dahi elektriğin ne olduğu konusunda şüpheye düşüren, uzun soluklu uluslararası deney çalışmalarında, elektrokimya araştırmalarını elektromanyetik kuvvet araştırmaları izledi. Marx, elektrikli telgrafın öyküsünün, elektrik tarihinden ziyade geçmişi daha eskiye dayanan sinyalleşme tarihinin bir parçası olduğunu iddia etmişti. Buna karşın, mekanik enerjiyi elektrik enerjisine

50 *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi.* Çev. Hasan İlhan. Alter Yayıncılık, 2021. (ç.n.)

dönüştüren bir alet olan dinamo, artık fizik diye adlandırılan alanın iki dalını bağladığı için elektrik tarihinde temel bir ögedir.

Resim 12: Kral Buhar ile Kral Kömür, Bebek Elektriğe kaygıyla bakıyor. Eski ve yeni, iki teknolojiyi simgesel bir karşıtlıkta boy ölçüştüren 1881 tarihli Punch karikatürü. Bu teknolojiler bir arada var olmuştu. Elektronik bir 20. yüzyıl ilerlemesiydi.

İngiliz bilim insanı Joseph Swan (1828-1914) ile Thomas Edison (1847-1931) elektrik enerjisinin Birleşik Devletler'deki gelişiminde yeni bir aşama olan işlenebilir elektrik ampulünün icadının başrol oyuncularıydı. Swan kendi tasarımı olan boru şeklindeki elektrik ampulünün tanıtımını 1878 yılında Newcastle'da yapmıştı. Hemen ardından öncü iş insanı Sir William Armstrong'un görkemli evi Craigside'da ve Doyly Carte'nin Gilbert ve Sullivan operetlerini sahnelemek için Londra'da kurduğu Savoy Tiyatrosu'nda kullanılmaya başlamıştı. New Jersey'deki Menlo Park Laboratuvarı'nda, geniş bir yelpazeye yayılan yenilikçi çalışmalarıyla meşgul olan 'mucitlerin mucidi' Edison ise kendi tasarımı olan akkor ampulü 1879 yılında tanıtmıştı. Edison'ın çalışmalarına bir sonraki bölümde daha detaylı biçimde yer verilecektir.

Edison'ın ışıklandırılmış evini görmek için yüzlerce insan gelmişti. Aynı yıl Edison, Swan'dan birkaç ay önce Britanya Patenti 4576'yı almıştı. Sert bir patent savaşı yaşanabilecekken, Swan ve Edison şirketlerini birleştirmeyi tercih etmişti. Gare du Nord (Kuzey Garı) örnek olmak üzere hâlihazırda pek çok yerde ampul kullanılan Paris'te, artık elektriğin sokaklarda olduğu gibi evlerde de kullanılması mümkün olmuştu. Buna karşılık elektriği tanıtmak için elektrik ampulünden daha fazlası gerekliydi. Pahalı, yeni bir altyapıya ihtiyaç vardı. Elektrik enerjisi üretimine ve kamusal elektrik santrallerine gereksinim duyuluyordu. Elektrik üretimi işletmeye özel olabilirken, elektrik santralleri kamuya aitti. Britanya'da North-Eastern Electricity Supply Company (Kuzeydoğu Elektrik Tedarik Şirketi), Newcastle'da açılarak bu alanda öncülük etmişti. Birleşik Devletler'de ise Edison, santral kurmak için kaynak toplamanın zor olacağını düşünüyordu. Jumbo dinamo patentini alan Edison, New York'da, Lower Manhattan'daki Pearl Street'de merkezî bir elektrik santralı inşa etmişti. Bu bölge, Londra'daki Lombard Street'in muadili olan ve Birleşik Devletler'in finans başkenti konumundaki Wall Street'i içine alıyordu. Pearl Street santrali 4 Eylül 1882 tarihinde elektrik üretimi için şalter indirdiğinde, *New York Times* bürolarında menkul kıymetler borsasındakinden daha fazla zafer duygusu hâkimdi. Bir gazetecinin belirttiği gibi "sanki gündüz yazmak gibiydi". Edison'un Jumbo dinamoları New York'dan önce Londra'daki Holborn Viyadüğü'nde kullanılmaya başlanmıştı. Santral sayesinde, elektrikle çalışan sokak lambaları gaz lambalarının yerini almış ve Merkez Postane ilk kez elektrikle aydınlatılmıştı.

Elektrikten etkilenen ilk iletişim biçimlerinden birinin, ulaşım olması şaşırtıcı değildi. Tarihte elektrikle aydınlatılan ilk gemi 1880 yılında Horn Burnu'ndan dolanarak, Kaliforniya'ya gitmek üzere Birleşik Devletler'den ayrılan ve San Francisco'ya vardığında 115 akkor lambası hâlen yanmakta olan çelik *SS Columbia* gemisiydi. Yeni güç kaynağından hemen faydalanmak isteyen Almanya, başkenti Berlin'in sokaklarında ilk elektrikli tramvayı hizmete sokmuştu. Büyüyen bir şehir olan Berlin, 1840'lardaki hâlinden hem ekonomik ve toplumsal yapı hem de görünüş ve kültür bakımından tamamen farklıydı. 1885 yılında Birleşik Devletler'de Baltimore ve İngiltere'nin yeni tip toplu tatil beldesi Blackpool, Berlin'i takip eden şehirler oldu. 1900 yılı itibarıyla 61 Britanya kenti ve kasabası kendi elektrikli tramvayını kullanmaya başlamıştı, bunların içinde en büyüğü Manchester'dakiydi. 1900 yılında Londra Metrosu da elektrikle çalışır hâle getirilmişti.

Tramvay üretimi ve tramvay hattı döşeme işi, Birleşik Devletler'de rekabetin çok olduğu bir iş alanı hâline gelmişti. Sektörde rekabet eden iki büyük

şirketten biri, lamba üretimi ve dinamo imalatı ile uğraşan ve birleşik bir firma olan General Electric'ti. Diğeri ise Chicago'daki 1893 tarihli büyük Columbia Sergisi'nin aydınlatma ihalesini kazanan Westinghouse'du. Doğru akım yerine, Hırvatistan doğumlu, elektriğin efendisi Nikola Tesla'nın (1856-1943) tercih ettiği alternatif akımı kullanan Westinghouse, ayrıca Niagara Şelalesi'nin muazzam hidroelektrik gücünü denetleme ihalelerini de kazanmıştı.

1890'lı yıllarda elektrik; teknik ve imgesel, uzman ve popüler edebiyatın konusu olmaya başlamıştı. *Electricity and Electrical Engineering* (Elektrik ve Elektrik Mühendisliği) dergisinin 1890'daki ilk sayısında, elektrik gücünün kaderinde "sanayinin mevcut koşullarını... gündelik yaşamın her yönünü kökten değiştirmek var" diye yazılmıştı.

Bundan bir yıl önce Britanya Başbakanı, Muhafazakâr Salisbury Markisi, önceki adı Telgraf Mühendisleri olan Elektrik Mühendisleri Enstitüsünün ilk yıllık yemeğinde yaptığı konuşmada aynı mesajı dile getirmişti. Başbakan, maliyet karşılaştırmasına girmeden elektrik enerjisinin görece kolay dağıtılma özelliği sayesinde, buhar gücüne dayalı mevcut fabrika üretim sistemini altüst edeceği öngörüsünde bulunmuştu. Başbakan sözlerine "Zanaatkârlar, bugün evlerinde gazı nasıl açıyorlarsa, günü geldiğinde elektrik gücünü de öyle açacaklar" diyerek devam etmişti. Elektriğin nasıl çalıştığını bilmeye ihtiyaç duymadınız. Bilim insanları enerji kuramlarını geliştirmeden önce buharın ne olduğunu öğrenmek olanaklı olsa da elektrik için aynı şey geçerli değildi. Yine de ne kadar önemli olduğunu anlayabilirdiniz. 1895 yılında *Electrical Engineer* (Elektrik Mühendisi) dergisinde Sydney Walker "Buhar ve elektrik kullanımı 19. yüzyılın maddi dünyasını, çoktan terkedilen eski dünyalardan ayırmıştır" diye yazmış ve şöyle devam etmişti: "Zamanı, evren yargıladığı için buhar kullanımının henüz çok eskimediği bugünlerde bile, kaderin önüne geçilmeyeceği ve günlerinin sayılı olduğu aşikâr. Bebekliğinde ihtiyaçları böylesine çok olan bu genç dev bile, gelecekte henüz bilmediğimiz bir oyuncuya yerini bırakacak olamaz mı?"

Walker'ın ilgi alanı ulaşımdan ziyade toplumsal iletişimdi. Benzer biçimde popüler bilim dergileri de gelecek öngörülerinde çoğunlukla iletişim alanı üzerinde yoğunlaşmıştı. Nitekim *Science Siftings* (Bilim Elemeleri) 1894 yılında, Edison'un "telgraf, telefon ya da modern toplumun bildiği araçlardan herhangi biri olmaksızın dünyanın iki ucu arasında iletişimi olanaklı kılan" yeni bir buluş üzerinde çalıştığını" duyurmuştu.

Amerika'nın seçkin bir ailesinden gelen, tarihçi ve gezgin Henry Adams (1838-1918) 1900 yılında Paris Sergisi'ni gezdikten sonra bu şehirden ayrılmadan kaleme aldığı yazısında, "tanrısının elektrik olduğu" yeni bir yüzyılın

şafağından bahsetmiş, Paris Sergisi'nin hem 'eğitim'in hem de 'eğlence'nin kaynağı olduğunu dile getirmişti. Ona göre, 1870 ile 1900 yılları arasındaki dönem kapanmıştı ve "1900 ile 1930 yılları arası çok hareketli geçecekti." Adams şöyle devam etmişti: "Champ de Mars'a gittim ve büyük dinamoların yanında bir saatten fazla oturarak, gezenler gibi sessiz ve uyumlu biçimde çalışmalarını seyrettim."

5

Yeni Süreçler ve Kalıplar

Bu bölümde, biraz abartılı bir ifadeyle '20. yüzyılın medya devrimi' denilen olguya yol açan yeni iletişim araçlarının hikâyelerini tek tek ele alacağız. Dördüncü bölümde kısaca yer verdiğimiz demir yollarına bu bölümde öncelik vereceğiz. Zira demir yolları; teknoloji, ekonomi, siyaset ve yönetim ile birlikte yaratım dünyasının da takip ettiği kalıpları ortaya atmıştır. 20. yüzyılın sonlarında, Silikon Vadisi'nde kurulmuş bir yüksek teknoloji şirketi olan Novell'ın genel merkezinin koridorlarında 2000 yılında, büyük Amerikan lokomotiflerinin resimlerinin asılı olması tesadüf değildir.

Demir Yolları

Britanyalı bir yazar *Macmillan's Magazine* dergisinin Mayıs-Ekim 1861 tarihli sayısında, dünyanın kapılarının yalnızca gezginlere ve göçmenlere değil turistlere de açıldığını ve dünyanın devasa değil, aslında küçük olduğunu ilk fark edenlerin göçmenlerden ziyade turistler olduğunu yazmıştı. "Bizler, Dünya'nın 13 bin kilometreye yakın eksene sahip, sınırlı boyutları olan küçük bir küre olduğu fikrine atalarımızdan çok daha fazla aşinayız". İşin bir de psikolojik boyutları vardı. "Seyahat etmenin bir faydasının da öz güveni ve öz güvenle birlikte gelişen keşfetme duygusunu tetiklemesi" olduğu düşünülüyordu. Yabancı yerlere karşı duyulan ilgi, uzaktan paylaşılabiliyordu. Ulaşımda yaşanan gelişmelerin sonrasında olduğu gibi, öncesinde de yabancı ülkelere ilişkin gezi kitaplarının ve romanlarının tirajı oldukça yüksekti. Bir diğer Britanyalı yazar, 1878 yılının Ocak ayında *Quarterly Review*'da "Demir yollarımızın, Avrupa uygarlığının gelişiminin ulaştığı en uç nokta olduğu söylenebilir... Zamanın ve mekânın etkisini azaltmak için, önceki nesillerin yaptıklarından çok daha fazlasını başardılar" diye yazmıştı.

Lokomotifler hem müziğe hem de şiire katkıda bulunmuştu. Amerikalı şair Walt Whitman (1819-1892) demir yolunu, Kolomb'un "iklimlerin, kıtaların ve okyanusların birleşmesi" fantezisinin gerçekleşmesi olarak adlandırmıştı. Whitman, "ateşli-gerdanlı" lokomotifi, "Modernlik anlayışı!.. [Amerika] kıtasının kalp atışı!" olarak betimlemişti. Kısa ve uzun demir yolu seyahatleri çoğaldıkça, her kıtada, yolculuk etmenin eski metaforları yeni biçimler kazanmıştı. Gezginler, en az makinistler ve demir yolu işaret memurları kadar hayal gücüne katkı sağlamaya başlamıştı. En yaygın Avrupa gravürlerinden birinde cennete giden hayalî bir demir yolu tasvir ediliyordu: "Yol Dünya'dan Cennet'e uzanıyor/Bittiği yerde ebedî hayat bekliyor."

'Demir yolu edebiyatı' Pilgrim Atalar'ın[51] topraklarında değil, Avrupa'da gelişmişti. Büyük-küçük çok sayıda yayımcı, bu türün içinde yer almıştı. Bu yayımcıların en başarılılarından biri, tek şilinlik, yeniden basım, kurgu eser serilerinin en uzunu ve en genişi olan *Railway Library*'yi (Demir Yolu Kütüphanesi) 1849 yılında satışa sunan W. H. Routledge'di. Bu eser Paris'te, 1853 yılında *La Bibliothèque des chemins de fer* adıyla kendi serisini çıkartan Louis Hachette tarafından taklit edilmişti. W. H. Smith 1851 yılında, istasyonlardaki kitap tezgâhlarının tekelini eline geçirmişti. Londra ve Kuzey-Batı demir yolu hatları ile sonrasında diğer hatlarda da yer alan bu tezgâhlarda 'sarı sırtlı' kitaplar satılıyordu. Gezginler tarafından tanınan, "en iyi edebiyat" kitaplarının Almanca, ucuz Tauschnitz baskıları Britanya'da satışa sunulmuyordu ama Almanya'da olduğu gibi İsviçre, İtalya ve İspanya'daki demir yolu istasyonlarında da kolaylıkla bulunabiliyordu.

Murray ve Karl Baedecker'ınkiler (1801-1859) başta olmak üzere rehber kitaplar yaygın biçimde kullanılıyor, dünyanın ilk 'turistleri' tarafından gittikleri yerlere taşınıyordu. Yerel, ulusal ve uluslararası geziler düzenleyen Britanyalı Thomas Cook (1808-1892) turistlerin, bagajların korunması gibi pek çok ihtiyacını karşılamak üzere hizmet vermişti. Bradshaw'un Britanya demir yolu hatlarındaki tren saatlerinin tam listesi 1839 yılında yayımlanmıştı. Bunu Avrupa ve Amerika ekleri de takip edince, Kanal'ın ve Atlantik'in her iki yakasında 'treni kaçırmak' kavramı, 'rayında gitmek' gibi bir metafor hâline gelmişti. Artık, bir dakika bile önemli bir zaman dilimi olmuştu.

Bu dönemde yaşamış Britanyalı romancı W. M. Thackeray (1811-1863) bir yazısında şöyle demişti: "Demir yollarından önce yaşayan ve eski dünyadan kalan bizler, gemisinin dışında kalmış Nuh Peygamber ve ailesi gibiyiz." Bir diğer romancı olan Charles Dickens ise karışık hisler içerisindeydi.

51 Pilgrimler, 1620 yılında New England'a yerleşen ilk kalıcı kolonidir. (ç.n.)

Demir yollarını, "kendini demirden yollarda iten güç", "eski yolların ve patikaların düşmanı" olarak tanımlayan Dickens, en iyi romanlarından biri olan 1848 tarihli *Dombey and Son*'da (Dombey ve Oğlu) demir yollarından bahsederken ilerleme ve ölüm metaforlarını yan yana kullanmayı tercih etmişti. Bu romanın iletişim edebiyatında yarattığı etkiyi, J. M. W. Turner'ın, 1844 yılında 70 yaşındayken yaptığı *Rain, Steam and Speed* (Yağmur, Buhar ve Hız) adlı tablosunun sanat alanında yarattığına benzetebiliriz. Yüzyılın sonlarında Fransız İzlenimciler biraz farklı bir tarzda olsa da lokomotif ve demir yolu istasyonu resimlerine katkıda bulunmuştu. Paris'teki Saint-Lazare Garı'nı çizen Claude Monet (1840-1926) de onlardan biriydi. Paris'te bir tren istasyonu olan Quai d'Orsay 20. yüzyılda sanat müzesi hâline gelmişti.

Facialar, ileride radyo ve televizyonlarda da olduğu gibi, gazetelerin ve süreli yayınların da başlıca içeriğini meydana getiriyordu. Yaşananlar şiirlerde abideleştiriliyor, gravürlerde tasvir ediliyordu. Tıpkı 21. yüzyılın yol tapınakları gibi bazıları dinî içerikli, bazıları da son derece dokunaklıydı. Meksika gibi Katolik ülkelerde yaygın olan *ex voto* sanatı, meleklerin ya da kutsal varlıkların müdahalesiyle tren kazasından kurtulan insanları resmediyordu. Burada ve genel olarak Latin Amerika'da demir yolları çok yavaş gelişmişti. Arjantin ve Brezilya gibi ülkelerin büyüklükleri ve coğrafi yapıları, demir yolu gelişiminin önünde büyük engel teşkil etmişti. 1914 yılında Arjantin'de sadece 32.000 kilometrelik demir yolu hattı vardı. %75'ini bozkır alanların oluşturduğu hat üzerinde kırsal ve tarımsal ulaşımlar sağlanıyordu. Şili'de ilk demir yolu 1851 gibi erken bir tarihte inşa edilmiş olsa da And Dağları'nı aşan demir yolunun yapımı onlarca yıl sürmüş, Transandine Demir Yolu 1910 yılında açılmıştı. Kenya'daki Nairobi kenti, Uganda Demir Yolu'nun inşası için kurulmuş olsa da Afrika'daki demir yolu gelişimi oldukça yavaş ilerlemişti.

Hangi ülkede ve ne tarihte olursa olsun, demir yolu gelişiminin önüne ekonomik ve teknik pek çok engel dikilmişti. Demir yollarının gelişimi nadiren şeffaf şekilde yürütülüyordu. İlk yıllarda, demir yolları hisseleri Viktorya Dönemi'ne ait yatırımların bir parçası hâline gelmeden önce, 1840'lar Britanyası'nın hırslı hisse senedi alıcıları spekülasyonla yatırım arasındaki farkı acı yollardan öğrenmişti. Yükseliş dönemleri olduğu gibi buhran yılları da olmuştu. Riskleri önceden belirlemek neredeyse imkânsızdı. "Demir yolu kralı" George Hudson'ın (1800-1871) kariyeri, York'daki genel merkeziyle birlikte 1849 yılındaki krizde batmış, Dickens onu "Büyük Şarlatan" diye adlandırmıştı.

Aslında, var olan demir yolu hatlarından ve istasyonlarından çok daha

fazla demir yolu için plan yapılmıştı çünkü ekonomiden bağımsız olarak, olası teknik sorunların tamamı önceden tahmin edilemiyordu. Yüzyılın sonunda Birleşik Devletler'de de durum aynıydı. Demir yolu hattı inşaatı giderek arttığı için, kamu menfaati adına bir düzenleme yapılması açık bir ihtiyaç hâline gelmişti. Bununla birlikte neyin kamu menfaati olarak kabul edileceğini tayin etmek her zaman kolay olmuyordu.

Mühendisler dahi her konuda hemfikir olamıyordu. Avustralya'da olduğu gibi, Britanya'da da ray açıklığının ne kadar olması gerektiği tartışılıyordu. 1865 yılında bile Britanya'da otuzdan fazla noktada yolcular, ray genişliklerinin uymaması nedeniyle tren değiştirmek zorunda kalıyordu. Demir yolu dışında başka birçok inşaatı başarıyla hayata geçiren Isambard Kingdom Brunel'in (1806-1859) desteklediği geniş ray aralığında çalışan Great Western Railway (Büyük Batı Demir Yolu), Brunel'in ölümünün üzerinden 30 yıl geçtiği 1892 yılına dek standart ray genişliği ölçüsünü tam olarak kabul etmemişti. South Devon Demir Yolu hattı döşendiğinde, Brunel atmosferik çekim gücünü halka sunmayı düşünmüştü, ancak bundan kısa zamanda vazgeçilmişti. 1892 yılına kadar Great Western Railway'de çok sayıda rekor kırılmıştı. Bunlardan biri, 20. yüzyıla gelindiğinde ayakta kalmayı başarmış az sayıda şirketten birine aitti. Daniel Gooch'un *Actaeon*'u 1844 yılında Londra'daki Paddington istasyonundan Exeter'e aralıksız gitmeyi başarmıştı. Bu, London and North-Eastern Railway'e ait olan ve 1934 yılında Londra ile Edinburgh arasındaki hat üzerinde saatte 160 kilometre hız yaparak rekor kıran, 20. yüzyılın en ünlü Britanya lokomotiflerinden *Flying Scotsman*'la karşılaştırılabilecek bir başarıydı.

Tıpkı 20. yüzyılda iletişim mecralarında olduğu gibi, demir yolu sektöründe de ilk andan itibaren şirket birleşmeleri teşvik ediliyordu. Bununla birlikte 1844 yılına gelindiğinde pazarda hâlen 104 bağımsız şirket vardı. 1850 ile 1900 yılları arasında toplam demir yolu hattı uzunluğu üç katına çıkarak yaklaşık 30 bin kilometreye ulaştığında her biri kendi bölgesine, kendi organizasyon yapısına ve kendi rekorlarına sahip olan dört büyük demir yolu peyda olmuştu. Önce mazotu, sonra da elektriği benimsemekte aceleci davranmayan bu şirketler, kendi lokomotiflerini ve her biri ayrı kompartıman ve özel koridorlara sahip olan kendine özgü vagonlar üretmişti. Üçüncü sınıfın, Britanya'da ortadan kalktıktan sonra bile varlığını sürdürdüğü kıta trenleri, diğerlerinden daha farklı görünüyor ve hissediliyordu.

Her demir yolu şirketi gibi, her ülkenin tarihinde de kendine has kilometre taşları vardır. 1845 yılında Avrupa'nın dokuz ülkesinde demir yolları inşa edilmiş durumdaydı. Büyük oranda kömür, demir ve lokomotif ihraç

eden Britanya da bu ülkeler arasındaydı. 1855 yılına gelindiğinde bu ülkelerin sayısı 14'e çıkmıştı. 19. yüzyılın en büyük müteahhidi Thomas Brassey (1805-1870) kanalıyla demir yolu sektörünü ele geçiren Britanya sayesinde, 1855 yılında beş kıtada demir yolları hayata geçmişti. Brassey ve ortakları gittikleri yerlere genellikle kendi işçilerini de götürüyorlardı. Nitekim 1860'ların başlarında Avustralya'da demir yolu inşa ederken İngiltere ve İskoçya'dan 2.000 tecrübeli 'navvy'nin (demir yolu işçisi) ulaşımını da organize etmişlerdi. 'Navvy' sözcüğü 'navigator'dan (seyrüseferci) geliyordu ve kanal döneminden miras kalmıştı. Bu işçiler tıpkı planlarına bağlı oldukları tecrübeli mühendisler gibi, demir yolu yatırımcılarından daha fazla tehlikeyle burun buruna geliyordu. Üstelik tehlike altında olan paraları değil, yaşamlarıydı.

Okyanusun diğer yanında, Britanyalı mühendislerin ürünü olan Hint demir yollarının kendine has bir hikâyesi vardı. İki hat üzerindeki ilk denemeler 1850 yılında başlamıştı. 1853 yılında Hindistan'da ilk kez *Lord Falkland* lokomotifi Mumbai ile Thana arasındaki 40 kilometreyi kateden bir treni çekmişti. Britanya'da demir yolu çılgınlığının zirve noktasına ulaştığı 1844 yılında dünyanın sayılı demir yolu idealistlerinden Rowland McDonald Stephenson Mumbai, Kalküta, Madras ve Delhi'yi demir yoluyla birbirine bağlayacak bir proje hazırlamıştı. Stephenson projesini şu sade sözcüklerle anlatmıştı:

"İlk husus, askerî bir önlem olarak [daha sonra East India Company tarafından denetim altına alınan] tüm bölgede, daha düşük maliyetle güvenliği daha iyi sağlamaktı. Ticari bir dayanağı olan ikinci husus ise bölgenin iç kısımlarındaki zengin ve çeşitli ürünleri, en yakındaki limanlara taşımayı ve karşılığında tuz gibi, Büyük Britanya'da üretilmiş malları nakletmeyi amaçlıyordu."

Bu argümanlar Mumbai ile Thana arasındaki demir yolu hattının açılmasından birkaç gün sonra East India Company için demir yolları hakkında dönüm noktası olacak bir rapor kaleme alan Hindistan Vali-Generali Dalhousie Markisi'ne mantıklı gelmişti. Dalhousie, "demir yolunun kurulmasıyla Hindistan'ın elde edeceği ticari ve toplumsal faydaların, mevcut bütün hesaplamaların ötesinde olacağına canıgönülden inandığını" dile getirmişti. 1888 yılında kurulan Mumbai'nin büyüleyici demir yolu istasyonu gözde bir buluşma yeri hâline gelmişti.

Ne Dalhousie ne de demir yolu mühendisleri, demir yolunun Hintliler tarafından bu denli benimseneceğini önceden kestirebilmişti. 1855 gibi erken bir tarihte İngilizce olarak yayımlanan *Friend of India* gazetesi dönemin toplumsal anlamda çok katmanlı dilinde "Trenle seyahat etme aşkı, alt tabakalar arasında neredeyse ulusal bir tutku hâline geldi. Dolayısıyla bu olgu,

toplumun genel alışkanlıklarında geçen 2 bin yılın siyasi devrimlerinin yarattığından daha derin ve kapsamlı bir sosyal değişim yarattı" diye yazmıştı. 1900 yılına gelindiğinde 40 bin kilometreye ulaşan Hindistan demir yolu hattı, dünyanın en pahalıya mal olan hatlarından biriydi. Bu rakam Britanya'da 29 bin, Fransa'da 36 bin, Almanya'da 48 bin, Rusya'da 37 bin, Kanada'da 28 bin ve Birleşik Devletler'in devasa ağında 418 bin kilometreye ulaşmıştı. Amerikan demir yollarının büyük bir kısmı İç Savaş'tan sonra, hareketli ve inşaat alanında rekabetin yoğun olduğu ve parsanın demir yolu kodamanları tarafından toplandığı bir dönemde yapılmıştı. Demir yolları ve nakliyat sayesinde zengin olan Amerikalı Cornelius Vanderbilt (1794-1877) ile karşılaştırıldığında, İngiliz George Hudson'ın çok önemli bir şahsiyet olduğunu söyleyemeyiz. Bu esnada Çin'de demir yollarına karşı bir direnç vardı, 1900 yılına gelindiğinde ülkedeki demir yolu hattı yalnızca 400 kilometre uzunluğundaydı. 1865 yılında Çin'de planlanan ilk demir yolu, hatlar döşenirken atalarının mezarlarına zarar geleceği endişesiyle yerel halk tarafından yapılan itirazlar üzerine iptal edilmişti.

1900 yılında Britanya ve Birleşik Devletler demir yolu haritaları yarım yüzyıl öncesine kıyasla oldukça farklı görünüyordu. Keza içlerindeki kasaba ve kentler de büyük değişime uğramıştı. Londra, Britanya'nın ulusal buluşma noktasıydı ve hiçbir demir yolu 'ana hattı' buraya uğramadan geçmezdi. Kırsal alanda, lokomotiflerin üretildiği Crewe ve Swindon gibi yeni demir yolu kasabaları dışındaki bölgeleri çoğunlukla hâlihazırda orada birbirine bağlı biçimde yaşayan topluluklar oluşturuyordu. Aynı durum Avrupa için de geçerli olmakla birlikte, burada yolcuların pasaport ve diğer seyahat belgelerinin kontrol edilmesini beklediği yeni sınır noktaları inşa edilmişti. Birleşik Devletler'de eski topluluklardan daha hızlı gelişen, bütünüyle yeni topluluklar ortaya çıkmıştı. Burada girişimin çapı, ulusaldan ziyade kıtasal ölçekteydi. Doğuya ve batıya giden trenleriyle Chicago hâlen büyük bir demir yolu kentiydi. 1.467 kilometre uzaktaki New York'a ulaşmanın süresi 24 saate düşmüş, Mississippi'nin batısına kilometrelerce demir yolu eklenmişti. Demir yolları Atlantik'in her iki yanındaki kasabaları ve kentleri hem fiziksel hem de toplumsal anlamda ikiye bölmüştü. Demir yolu hattının daima iki tarafı vardı.

Buharlı Gemi

Buharlı gemilerin hikâyesi o dönemde yaşayanları, en az trenlerin hikâyesi kadar büyülemişti. Britanyalı gemicilik tarihçisi A. Fraser MacDonald'ın

1893 tarihli kitabına *Our Ocean Railways* (Okyanus Trenlerimiz) adını vermesi şaşırtıcı değildir. Hikâye, göç olgusuyla bağlantılıydı. 1776 ile 1940 yılları arasında 30 milyondan fazla Avrupalı göçmenin çoğu, hedefleri olan Birleşik Devletler'e varmıştı. Göçmenlerin bazıları siyasi sığınmacı, bazıları vatanlarını açlıktan dolayı terk edenler, bazıları da servet peşindeki hırslı gençlerdi. Daima bir itme ve çekme söz konusuydu. 19. yüzyılın sonlarında Doğu ve Güney Avrupa'dan gelen göçmenlerin sayısı giderek artmıştı. New York'un girişindeki Özgürlük Heykeli, 1886 yılında Fransız Frédéric Auguste Bartholdi (1834-1904) tarafından Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi'nin 100. yıl dönümü için tasarlanmıştı. Heykelin kaidesi için gereken paranın önemli kısmı, *The World* (Dünya) isimli popüler Amerikan gazetesinin okurlarından toplanmıştı. Bu esnada göçmenler kendi dillerinde çok sayıda gazete yayımlamaya devam ediyordu. Şunu da söylemek gerekir ki, göçmenlerin gazetecilik, edebiyat ve müzik alanlarında 19. yüzyıl sonu Amerikan kültürüne muazzam katkıları olmuştu.

Göçmenlerin Atlantik'i aşmak için yaptıkları yorucu yolculuk, Amerika'da yer alan çok sayıda göl ve nehir nedeniyle su taşımacılığı için uzun süredir geliştirilen buhar gücü sayesinde oldukça hızlanmıştı. 1760 yılında İngiltere'yi ziyaret eden Pensilvanyalı William Henry 1763 yılında, Bağımsızlık ilan edilmeden ve James Watt'tan önce bir buhar makinesi üretmişti. 1785 yılında Connecticutlı teknisyen John Fitch çarklı tekne denemelerine girişmiş, sonraki iki yıl içinde bu icadın patentini almıştı. 1787'de James Rumsey'nin, içinde George Washington'ın da bulunduğu buharlı bir tekneyle Potomac Nehri'nde yol aldığı söylenmektedir. 1802 yılında Robert Fulton (1765-1815) 1797 ile 1804 yılları arasında yaşadığı Fransa'daki Sen Nehri'nde buharlı bir tekne yüzdürmeyi başarmıştı. Fulton Birleşik Devletler'e döndükten sonra, 1807 yılında Watt motoru kullandığı *Clermont*'u üretmişti. "Su üzerinde hareket eden, rüzgâra ve akıntıya meydan okuyan, alev ve duman soluyan bir canavar" olarak tasvir edilen *Clermont*, Hudson Nehri boyunca düzenlenen eğlence gezilerinde yolcu taşıyordu. Sekiz yıl sonra Britanya'da Londra ile Leith arasında işleyen buharlı tekneye *James Watt* adı verilmişti. Britanya'nın Birleşik Devletler'le savaşa girdiği 1812 yılında, Amerikalılar *Fulton the First* isimli 'buharlı savaş gemisi'ni inşa etmeye başlamıştı. Gemi 1814 yılında denize indirilmişti.

Amerika'da bulunan ve 3.782 kilometre uzunluğunda olan muhteşem Mississippi Nehri, buharlı geminin gelişiyle tarihinin zirve noktasına ulaşmıştı. İletişimin bugünü ve geleceğiyle ilgili çok şey söylemiş olan yazar Mark Twain (1835-1910) Amerikan İç Savaşı'ndan önce bir Mississippi gemisinde

kaptandı. Yüksek basınçlı motorlar kullanan nehir tekneleri, seyir esnasında birbirleriyle yarışırken yolcuları heyecanlandırır, hatta bazen korkuturlardı. Atlas Okyanusu ilk kez 1819 yılında buhar kullanan Amerikan gemisi *Savannah* tarafından geçilmişti. Gemi 27 gün süren St. Petersburg yolculuğunun yalnızca 85 saatinde buhar gücünden faydalanmıştı. Atlas Okyanusu, tamamen buhar gücüyle ilk kez 1839 yılında, ruhsatlı bir Britanya gemisi olan *Sirius* ile geçildi. İrlanda'daki Cork Limanı ile New York arasını 18 gün 10 saatte aşan *Sirius* bir nevi reklam kampanyası yapmıştı. Birkaç saat sonra Brunei'nin *Great Western*'i o zamana kadarki en hızlı Atlantik geçişini gerçekleştirerek, Bristol'den hareket ettikten 15 gün 15 saat sonra New York'a varmıştı. Great Western Railway of the Sea (Denizin Büyük Batı Demir Yolu) adı yakıştırılan tekne, tehlikeli yolculuklar için üretilmiş bir 'yüzen saray'dı. Zamanının gemilerinden iki kat uzun, kendinden öncekilerden altı kat geniş olan *Great Eastern*, bir deniz canavarı olarak adlandırılmış ve bolca reklamı yapılmıştı. Geminin motorları 1838'de çıktığı deneme seferinde birbirini izleyecek olan kazaların ilk uğursuzluk işareti olarak patlamıştı. *Great Eastern*, Atlantik kablolarının döşenmesinde önemli bir rol oynamasına karşılık, tanıtımlarında yarattığı beklentiyi karşılayamadığından 1889 yılında hurdaya çıkarılmıştı.

Kanada doğumlu Samuel Cunard (1787-1865), ilk şirketi British and North American Packet Company'yi 1839 yılında kurmuştu. Şirketin kargodan ziyade mektup taşımak üzere tasarlanmış, dört sade, kardeş gemiden oluşan bir filosu bulunuyordu. Bu gemilerde seyahat eden ilk yolculardan biri, Ocak 1842'de *Britannia*'yı Boston'a götüren Charles Dickens'dı. *American Notes* (Amerika Notları) adlı yapıtında bu seyahatten hiç etkilenmediğini anlatan Dickens, kendisinin ve karısının yattığı ranzaların tabutu anımsattığını yazmıştı. 50 yıl sonra 'ara güverte' yolcuları dışında hiç kimse böyle bir yorum yapamazdı. 1907 yılında Tyne'de suya indirilen Cunard'ın *Mauretania*'sının hem üçüncü sınıf salonları hem de zarif ve ferah yemek salonları vardı. 1914 öncesinin bütün yolcu gemilerinde olduğu gibi bu gemide de üç mevki bulunuyordu. Yolcu gemisiyle seyahat etmek, binişten inişe dek bir dizi hiyerarşik düzen ihtiva ediyordu.

Tarzlar kadar, kullanılan teknolojiler de değişmişti. İlk kez 1852 yılında *John Bowes* isimli gemide çark yerine pervane kullanılmıştı. Bileşik motorların kullanılması ise 1850'nin sonunu bulmuştu. Bir başka teknik ilerleme, işlenebilir buhar türbininin piyasaya sürülmesiydi. Bu, yeni bir alet olmamakla birlikte büyük okyanus gemilerinin, namıdiğer 'denizin kraliçelerinin' hızını arttırmak için gerekliydi. Buhar türbinini icat eden Charles Parsons

(1854-1931) bir aristokrattı. Üçüncü Rosse Kontu ve Kraliyet Derneğinin başkanı olan Parsons'ın babası, Wight Adası'ndaki Cowes'de bir yat bulunduruyordu ve yansıtmalı teleskopu icat etmişti. Parsons ilk yoğunlaşmalı türbini 1892 yılında inşa etmişti. Bu türbinle çalışan ilk deniz aracı *Turbinia* ise 1894 yılında Tyne'de deneme seferleri gerçekleştirmişti. *Turbinia* üç yıl sonra, Kraliçe Victoria'nın tahta çıkışının 60. yıldönümünde Spithead'de yapılan Grand Naval Review'deki partide 'boy göstermişti'. Cunard Line şirketi Parsons'ın patentini satın almamıştı ancak 24-25 knot hıza ulaşabilen ve türbinle çalışan okyanus yolcu gemilerini üretebilmek için 1902 yılında Deniz Kuvvetleri Komutanlığının mali desteğine ihtiyaç duymuştu.

Artık, hız bir saplantı hâline gelmişti. Bu yıllar, Kraliçe Victoria'nın yeğeni II. Wilhelm'in Almanya İmparatoru olmasıyla başlayan ve deniz kuvvetleri alanında yoğun Anglo-Alman rekabeti yaşanan yıllardı. Teknolojide olduğu kadar dekorasyonda da kendini gösteren rekabet, yolcu gemilerinden savaş gemilerine kadar uzanıyordu. Cunard'ın, adını Antik Roma dönemindeki Portekiz'den alan *Lusitania* gemisi denize indirildiği 1907 yılında, on yıldır Alman yolcu gemisi *Kaiser Wilhelm der Grosse*'un elinde tuttuğu Atlantik ötesi hız rekorunu ele geçirmişti. 1915 yılına yani Britanya ile Almanya arasındaki savaş başladıktan bir yıl sonrasına dek, rekor *Mauretania*'nın elinde kalmıştı. Baltık Denizi kıyısındaki Szczecin'de bulunan Vulcan şirketi tarafından inşa edilen *Kaiser Wilhelm der Grosse*'de vitray bir kubbeden yolculara bakan şah kartalları bulunuyordu. Hamburg-Amerika hattı için yine Vulcan şirketi tarafından inşa edilen bir diğer Alman gemisi *Deutschland*'da ara güverte yatak adedinin iki katından fazla birinci mevki yatak bulunuyordu. Geminin ana salonunun duvarlarında Japon ipekleri ile Alman nehirlerinin ve New York Eyaleti'ndeki Hudson Nehri'nin resimleri asılıydı.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte rekabet ortamı hızla bozulmuştu. *Mauretania* daha savaş başlamadan silah dayanaklarıyla donatıldığından hızlıca askerî nakliye gemisine dönüştürülebilmişti. Kraliyet süitleriyle Versay ve Wedgwood'u hatırlatan *Lusitania* 1914'den sonra da sivilleri taşımayı sürdürüyordu ama 1.200 (ve üç kaçak) yolcusuyla Atlantik'i 202. kez geçmek üzere 1 Mayıs 1915'de New York'tan ayrılmış ve İrlanda'nın 10 mil açığında bir denizaltı tarafından torpillenerek batmıştı. 1.201 kişinin öldüğü olay, bir bakıma *Titanik*'in batışından bile hazin bir sondu. W. T. Stead'in yolcularından biri olduğu *Titanik*'e ilişkin haberler, Marconi operatörleri tarafından iletilmişti. Bu operatörlerden biri de önünde parlak bir gelecek olan David Sarnoff'tu. Bir White Star Line gemisi olan *Titanik*, batışıyla hem edebiyat hem de sinema tarihine damga vurmuştu.

Denizaltıların 1914 yılı öncesindeki dönemde görünür bir rol almalarına ve çok daha eskiye dayanan bir tarihleri olmasına karşın, ABD Deniz Kuvvetleri 1900 yılından önce hiç denizaltı almamıştı. Yalnızca bir yüzyıl önce Robert Fulton, Sen Nehri'nde *Nautilus* denizaltısını denemişti. 1898 yılında Amerikalı Simon Lake açık denizde yol alabilen *Argonaut* isimli bir denizaltı tasarlamıştı. Dizel motorlu ilk Birleşik Devletler denizaltısı 1912 yılında denize indirilmişti. O zamana kadar ham petrol varillerini ve fosil yakıtları Atlantik ötesine taşımak için Philadelphia'daki rıhtımlar kullanılıyordu. Ticareti elinde tutan Red Star Line'ın Avrupa'da kullandığı ana liman Anvers'di.

19. yüzyılda petrol Güney Rusya'da görece ucuz olmasına karşın, Batı Avrupa ve Amerika'da kömürden daha pahalıydı. 1898'de Borneo ve 1901'de Teksas'ta açılan yeni petrol sahaları bu tabloyu değiştirmeye başlamıştı. Dünya coğrafyası ve müteakiben dünya ekonomisi ve siyaseti yavaş da olsa bir değişimden geçiyordu. Hamburg-Amerika şirketinin, büyük yolcu gemilerinde kömür yerine petrol kullanması bir dönüm noktası olmuştu. Bu sırada J. D. Rockefeller (1839-1937) petrolden bir servet inşa etmiş ve Chicago Üniversitesi'ni kurmuştu.

Takvimler 1885'i gösterdiğinde Tyneside'da petrol taşımak için yeni bir tür gemi tasarlanmıştı. *Marquis Scielune* adı verilen gemi, baş kısmından kıç kısmına kadar bölmelere ayrılmıştı. Patlamaları engellemek için yanlarında boşluklar olan sekiz tank ve petrolü yüklerken ve boşaltırken kullanılmak üzere şaftlar vardı. Tanker, tasarlandığı gibi Karadeniz'deki Batum Limanı ile Adriyatik'teki İtalyan limanları arasında seyir alıyordu. Birleşik Devletler'de başlayan ve diğer kıtalara yayılan otomobil patlaması ile birlikte petrol talebinin çarpıcı biçimde arttığı 1918 yılına henüz gelinmemişti. Yaşadığı dönemde Watt ve Button gibi etkili bir şahsiyet olan Henry Ford (1863-1947) 1908 yılında ünlü Model T'sini yollara sürmüştü. Standart hâle getirilen, fiyatları indirilen ve rekabetçi bir ortamda satışa sunulan otomobiller, lüks olmaktan çıkmıştı. Bununla birlikte, otomobillerin kitlesel bir ürün hâline gelmesi bir sonraki yüzyılı bulmuştu.

Gemilerin hikâyesine geriye dönersek, dikkat etmemiz gereken önemli bir nokta da diğer teknolojilerde olduğu gibi buharlı gemilerin, yelkenlilerin yerini hemen almadığıdır. Ticaret rüzgârları hâlen esiyordu. Birçok gemi hem yelken hem de buhar kullanıyordu ve Britanya ile Asya arasındaki yük taşımacılığında, yelken uzun süre başlıca güç kaynağı olmaya devam etmişti. Rüzgâra ve hava durumuna bağımlı hareket eden çay yelkenlileri, çok miktarda yelken bezi ve yelken takımı gerektiriyordu. Bununla birlikte oldukça hızlı hareket eden bu deniz taşıtları, güzel havalarda Ümit Burnu'nu

kullanarak İngiltere'den Avustralya'ya iki aydan kısa zamanda ulaşabiliyordu. Bu gemilerin en muhteşemi ve aynı zamanda türünün sonuncusu, Süveyş Kanalı'nın açıldığı 1869 yılında inşa edilen *Cutty Sark*'tı. 1864 yılında yelkenli gemi üretimi zirve yapmıştı. 1822 yılında kurulan Peninsula and Oriental (P&O) gemicilik şirketi 1842 yılında, Umut Burnu'ndan geçen düzenli bir rota belirlemişti. Bu rota o dönemler henüz icat edilmemiş bir kavram olan jeopolitiği baştan aşağı değiştirmişti. Amiral Phillips'in donanması Ocak 1788'de Botany Körfezi'ne vardığında Avustralya'nın 'boş bir kıta' olduğu düşünülüyordu.

Bundan 20 yıl önce, büyük kaptan James Cook Avustralya kıyıları boyunca dolaşırken bu topraklara New South Wales adını vermişti. Altına hücuma sahne olan ve komşu hâline gelen Victoria Eyaleti ise çok sonraları, 1851 yılında kurulmuştu. Mahkûmlardan ziyade göçmenleri taşıyan Brunel'in *Great Britain*'ı 1852 ile 1876 yılları arasında Liverpool ile Victoria Eyaleti'nin başkenti Melbourne arasında en az 34 sefer yapmıştı. 1869 yılından sonra dahi buhar tamamen yelkenin yerini alamamıştı. Glasgow'daki Clydeside'da demir yerine çelikten üretilen *Great Britain*, elektrik ışığına uygun teçhizata sahip ilk gemi olmuştu.

1880'lerde okyanuslarda da çok sayıda buluşa imza atılmıştı. Buhar gücü yerini elektriğe bırakıyor, hareketin merkezinde 'ortam' yer alıyordu. 1887 yılında Süveyş Kanalı'ndan geçen gemilerde geceleri yol alabilmek için ilk kez elektrikle çalışan fenerler kullanılmaya başlamış; bu sayede, uzun süren yolculuk 16 saat kısalmıştı.

Zaman mefhumu, tıpkı mesafe algısı gibi değişmişti. Öyle ki 19. yüzyılın sonunda yaşanan bu değişim, dünyanın, standart saat dilimlerine bölündüğü 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarından bile daha keskin bir dönüşümdü. 1878 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde yaklaşık 80 farklı demir yolu saati vardı. 1884 yılında 25 ülkenin temsilcisi Washington'daki 'Başlangıç Meridyeni Konferansı'na katılmış ve İngiltere'deki Greenwich'i sıfır meridyen olarak kabul etme kararı almıştı. Britanya, İsveç, Kanada ve Birleşik Devletler bu kararı daha önceki tarihlerde almıştı. Fransa esasen standart zaman kavramını destekliyordu ancak başlangıç meridyeninin Britanya'dan seçilmesine itiraz ediyordu. Hükûmet 1891 yılında Greeenwich'ten 9 dakika 21 saniye ileride olan Paris saatini, Fransa'nın yasal zaman dilimi ilan etmişti. Fransa'nın Greenwich'i kabul etmesi 1919 yılını bulmuştu. 1912'de Paris'te düzenlenen zaman konulu uluslararası bir konferansta Fransızlar tüm dünyaya iletilecek kesin zaman sinyalleri için baskı yapmıştı. Bu doğrultuda büyük romancı Marcel Proust'un kişisel zamanın gizemlerini

araştırdığı Fransa, merkez olarak seçilmiş ve ilk sinyaller 1 Temmuz 1913 sabahı saat 10:00'da Eyfel Kulesi'nden yayınlanmıştı.

Posta Yoluyla İletişim

Trenler gibi, gemiler de yalnızca insan ve eşya değil aynı zamanda mektup da taşıyordu. O dönemde mektuplar 'iş hayatı'nın gelişimi için vazgeçilmez bir unsur ve yerel, ulusal, uluslararası iletişim için zaruri bir ihtiyaçtı. Demir yollarının ve ilk yapışkanlı ve delikli posta pulunun ortaya çıkmasından önce, arabalarla taşıma yapılan çağın son dönemlerinde posta hizmeti hızlanmıştı. Bu tip pulların ilki 1840 yılında siyah renkte basılmıştı ve üzerinde genç Kraliçe Victoria'nın portresi vardı. Kısa sürede 'koleksiyonu yapılabilir' bir nesne hâline gelen pul, önemli bir 19. yüzyıl icadı olmasına karşın 'pul' yeni bir sözcük değildi. Keza başta Birleşik Devletler olmak üzere pul vergisinin tarihi önceki dönemlere dayanıyordu. Yine de pulun ortaya çıkışı, mektupların mesafe fark etmeksizin ülkenin her yerine, ödemesi önceden alındığından sabit tarifeyle ve ucuz yolla ulaşmasını olanaklı kılmıştı. Posta yaygınlaştıkça bu haberleşme biçiminin yan ürünü olan yapıştırılmaya hazır zarflar ve kartpostallar ortaya çıkmıştı. İlk kartpostallar olan 'açık kartlar' 1869 yılında Avustralya'da, 1870 yılında Almanya ve Britanya'da dolaşıma girmişti.

Kartpostal, diğer iletişim araçlarıyla da ilişkili olan mahremiyet gibi meselelerin önemini arttırmıştı: 'Neden gideceği yere varmadan önce yarım düzine insanın okuyabileceği bir karton parçasına özel bilgiler yazılsın?' Sonraki on yıl içinde Fransa, Almanya ve İsviçre'nin öncülüğünde resimli kartpostalların ortaya çıkmasıyla, kartların başkaları tarafından okunup okunmadığı fazla sorun teşkil etmemeye başlamıştı çünkü üzerlerindeki mesajlar giderek standartlaşmıştı. İngiliz gazeteci G. R. Sims 1900 yılında *Referee*'deki yazısında gözde bir turizm ülkesi olan İsviçre'deki bir dağın doruğunda yaşadıklarını şöyle anlatır: "Zirveye vardığımızda herkes otele koşturarak kartpostalları kapışmaya başladı. Beş dakika sonra herkes can havliyle bir şeyler yazıyordu. Öyle sanıyorum ki asıl mesele, yaşanan deneyim ya da manzara değil, kartpostal yazmak ve bunu dağın zirvesinde yapmaktı."

Şair bir babanın oğlu olan Hartley Coleridge ucuz posta hizmetini, herkesin faydasına bir buluş olarak sunmuştu. Gelgelelim bu, gerçekte yaşananların idealize edilmiş tezahürüydü. İngiltere'de 1840 ila 1870 yılları arasında okuryazarlık önceki dönemlere göre artsa da, oran olarak oldukça düşüktü. Yoksul kimseler hâlen, gelen mektupları okumak ya da gidecekleri yazmak için aracılara ihtiyaç duyuyordu. Radikal lider Richard Cobden

(1804-1865) serbest ticaretin faydasına olacak şekilde fikirlerin dolaşımda olmasını mümkün kılan ucuz postaya, yalnızca siyasi zeminde değil aynı zamanda ahlaki zeminde de sıcak bakan halk kampanyasının sempatizanıydı. Artık okuryazar olmak için yeni bir neden doğmuştu. Bu dönemde ucuz posta, Cobden ve John Bright'ın öncülüğünü yaptığı Tahıl Yasalarına Karşı İttifak için siyasi açıdan büyük önem taşıyordu.

Britanya posta sisteminin, ulusal eğitim sistemi kurulmadan önce gelişmesi kronolojik açıdan ilginçtir. Eğitim sisteminin yaratıcısı ve eğitimin yaygınlaşmasının tutkulu bir taraftarı olan Rowland Hill (1795-1879) postaneyi 'uygarlaşmanın itici gücü' olarak tanımlamıştı. Hill'in kardeşi Matthew 1862 yılındaki bir yazısında şöyle yazmıştı: "[Postane] yazışmalarının miktarı, bir halkın gerçek uygarlıkta ulaştığı nokta konusunda bize fikir verecektir. Manchester kentinin mektup sayısı Rus İmparatorluğu'nun Avrupa ve Asya'daki topraklarındaki mektup sayısına eşitlendiğinde, Britanya ve Rus uygarlığının birbirine oranını tahmin etmek için bir ölçütümüz olacaktır." Keza başka yorumcular da, Victoria öncesi dönemle karşılaştırmalar yaparken benzer sonuçlara ulaşmıştı.

Victoria yanlısı parlamento üyesi Muhafazakâr Henniker Heaton başta basın olmak üzere 19. yüzyılın tüm teknik ve toplumsal başarılarının gözden geçirildiği Kraliçe Victoria'nın tahta çıkışının 60. yıldönümünde bu argümanı genişletmişti. İmparatorluğun ucuz posta hizmetinin ateşli bir sözcüsü olan Heaton bilhassa şahsi mektupları kastederek, Victoria'nın tahta çıktığı dönemde 'kitlelerin, Stuarts döneminde atalarında ya da Abdülhamit yönetiminde Türklerde olduğu gibi neredeyse yalnızca sözel iletişimle ve yerel ticaretle sınırlı olduğunu' iddia etmişti. O dönemde ülkenin farklı bölgeleri yalnızca kendilerini ilgilendiren konularla hemhâl oluyor, başka topluluklar hakkında 'bir Rus köyünün, yüz mil ötesindeki başka bir köy hakkında bildiklerinden daha fazlasını bilmiyordu. Taşradaki seçkinler ve meslek sahibi kişiler ile büyük kasabaların yurttaşları kâfi seviyede haberleşme sistemine sahipti. Yukarıdakiler aydınlıkla kuşatılmışken, aşağıda karanlık hüküm sürüyordu.'

18. yüzyıl Aydınlanma Hareketi'nden aşina olunan birbirine karşıt karanlık ve aydınlık imgeleri artık, 'kitlelerin' diliyle 'elektrik çağı'na aitti. Heaton, erken sanayileşme dönemiyle birlikte kullanıma giren 'sınıfların' dili yerine, sınırlı alanlarda 'kitlelerin dili' kavramını kullanmıştı. Oysaki postanın sabit fiyatla ücretlendirilmesinden fayda sağlayanlar, kitlelerden ziyade orta sınıf olmuştu. Ayrıca postanın hızlanması bir nedeni de iş hayatının taleplerini karşılamaktı. W. P. Frith'in (1819-1909), St Martin's Le Grand'da bulunan ünlü Londra Büyük Postanesi'ni en yoğun saatinde gösteren çizimi,

Paddington demir yolu istasyonunu betimlediği resmiyle aynı minvaldeydi. 1863 yılında Londra'daki 161 milyon mektubun yaklaşık yarısı kent içinde dağıtılan mektuplardı. Taşıma günde 12 defa yapılıyordu. Tıpkı pullarda olduğu gibi üzerinde Kraliçe'nin portesi bulunan posta kutularının üzerinde, mektupların toplama zamanları ilan ediliyordu.

Heaton 1890 yılında imparatorluğa ait bir ucuz posta hizmetinin hizmete sokulmasını savunurken hizmetin iş hayatına yararlarının yanında başka argümanlar da bulmuştu. Posta hizmetinin yalnızca ticareti hareketlendirmekle kalmayacağını, aynı zamanda 21. yüzyılda elektronik postanın yaptığı gibi, birbirinden ayrı olan 'eş dostu' buluşturacağını savunuyordu. Jeopolitik açıdan bakıldığında ucuz posta hizmeti hem 'imparatorluğun birliği'ni hem de 'Anglo-Sakson kardeşliği'ni simgeleyecekti. Başta, eğitimli bir demirci olan Elihu Burritt (1810-1879) gibi kimi Amerikalılar Heaton'a benzer biçimde evrensel kardeşlik şiarıyla ucuz evrensel posta hizmetini savunmuştu. Kraliçe Victoria'nın öldüğü yıl olan 1901'de ucuz ve standart uluslararası posta tarifesini hizmete sokan ilk ülke, tüm dünyadan göç alan Birleşik Devletler değil, çok sayıda Britanyalı göçmenin bulunduğu Yeni Zelanda olmuştu.

Birleşik Devletler'de New York ile Chicago'yu birbirine bağlayan demir yolu hattının tamamlandığı 1853 yılından önce posta pulu yoktu ama ilk günden beri posta hizmeti ucuzdu. ABD'de 1886 ile 1902 yılları arasında, postayla taşınan şeylerin sayısı iki katına çıkarak 7,4 milyara ulaşmıştı. Artışın doğrudan sonuçlarından biri de posta yoluyla alışverişin artmasıydı. Satın alınan ürünlerden bazıları, en bilineni Wells Fargo olan özel şirketler tarafından taşınıyordu. Zamanın ve mekânın standartlaşmasıyla tüketim malları da standartlaşmıştı. Torpilli kişileri işe alan Amerikan Posta Kurumu, Avrupa posta kurumlarının yetkisine sahip değildi. Siyasi iktidar ihtiyaç duyduğu ya da kendisinde topladığı bu yetki sayesinde, posta hizmetlerinin yanı sıra telgraf, telefon ve daha sonra 'telekomünikasyon' denilen olguya ilişkin ulusal politikaları belirleyebilecekti. Avrupa'daki posta kurumları posta paketini, bazı ülkelerde posta havalesini ve banka hesaplarını hizmete sokarken, Amerikan posta idaresinin başındakiler yalnızca ücretsiz teslim olanağına odaklanarak güçlerini arttırabilmişti.

Bütün bunlara karşın 1895 yılına kadar TÜT (Taşraya Ücretsiz Teslimat) hizmeti sağlanamamıştı. Bunun için bir grup çiftçi Kongre üyelerine dilekçe vermişti. Daniel Boorstin bu hareketi "bazı bakımlardan Amerikan tarihindeki en önemli iletişim devrimi olduğu hâlde en az takdir edilenidir" diye tanımlamıştı. Bundan çok daha eski bir tarihte genel posta birliği, yani Union Postale Universelle (Dünya Posta Birliği), Britanya'nın kurucu üye

olarak katılımıyla 1874 yılında kurulmuştu. Bir Britanya şirketi olan De La Rue o dönemde dünyanın her yerinden ülkeler için posta pulları üretiyordu ve birliğin görevlerinden biri de pulların renklerine standart getirmekti. O zamana kadar siyah renk hemen hemen kullanılmaz olmuştu ve Victoria tarzı leylak rengi milyonlarca adet satmıştı.

Telgraf

1865 yılında yeni bir Uluslararası Telgraf Birliği oluşturan 20 ülkenin temsilcileri Paris'te Uluslararası Telgraf Sözleşmesi'ni imzalamıştı. Britanya çağrılmamıştı çünkü ABD'de olduğu gibi, burada da telgraf hizmeti tıpkı posta sipariş hizmeti gibi özel şirketlerin elindeydi. Bazı ülkelerde fiziksel taşımacılık hâlen ilkel durumda ya da geçiş aşamasındaydı. İmza törenine katılan ülkelerden biri olan Türkiye'nin delegeleri Paris'e yolculuklarının bir kısmını at sırtında yapmıştı. 1868 yılında birliğin genel merkezi İsviçre'nin Bern şehrinde kurulmuştu. İlk Uluslararası Radyo-Telgraf Sözleşmesi 1906 yılında Berlin'de yapılmış ve çeyrek yüzyıl sonra, 1932 yılında Madrid'de düzenlenen radyo dalga bantları konferansında, birlik Uluslararası Telekomünikasyon Birliği adını almıştı. Atlantic City'deki iki konferansın ardından 1947 yılında ise Birleşmiş Milletler'in uzman bir kurumu hâline gelmişti.

1889 yılında Britanya'nın bilim tutkunu başbakanı Salisbury Markisi telgrafın iletişim alanındaki ilk büyük elektrikli atılım olduğunu, "insanlığın ahlaki ve düşünsel doğası ve eylemleri üzerinde doğrudan etkisi olan garip ve büyüleyici bir buluş" sözleriyle anlatmıştı. Telgraf "bütün insanlığı, olan her şeyi görebileceği, söylenen her şeyi duyabileceği ve bütün bunlar olurken izlenen siyaseti yargılayabileceği büyük bir düzlükte bir araya topladı." Burada kastedilenin 'bütün insanlık' olup olmadığı net olmasa da artık siyasetçilerin kontrolünde yeni ve güçlü bir aygıt olduğu oldukça açıktı. Siyasetçiler telgrafı genel hatlarıyla övmüştü. Nitekim Dalhousie 1856 yılında Hindistan'dan ayrılırken East India Şirketi için hazırladığı son raporda 'tek tip posta hizmeti', demir yolları ve 'elektrikli telgraf'tan bahsederken "Son yılların ferasetinin ve biliminin Batı uluslarına kazandırdığı toplumsal gelişmenin üç büyük motoru" cümlesini kullanmıştı.

Dalhousie, iktidardaki birçok insan adına konuşuyordu. Onun ve diğerlerinin kafasında; insanları, eşyaları, gazeteleri ve kitapları taşıyan demir yolları ile 19. yüzyılda kamusal ve özel 'mesajları' taşımak için yapılan ilk elektrikli buluş olan telgraf birbiriyle doğrudan bağlantılıydı. Bugünden geçmişe baktığımızda bisikletlerin, otomobillerin ve uçakların takip ettiği

demir yollarını, ulaşım tarihine; telefon, radyo ve televizyonun izlediği telgrafı ise medya tarihine aitmiş gibi algılasak da bu yapay bir ayrımdır. Esasen bir devamlılık söz konusudur. Telgraf, demir yollarının gelişimiyle yakından ilişkiliydi çünkü tek hatlı demir yollarında anlık sinyalleşme önemli bir güvenlik unsuruydu. Bununla birlikte telgraf telleri yalnızca demir yolları değil aynı zamanda kanallar üzerinde de gidiyordu.

Avustralya'da telgrafa, demir yolundan daha fazla önem verilmişti. 1830 yılında 'mesafenin tiranlığı'nın zapt ettiği toplam nüfus 70.000'den azdı ve insanlar bir halk hizmeti olan postaya, pahalı olmasına karşın hiç sorgulamadan tabi olmuşlardı. 1850'lerdeki altına hücum dönemine kadar, kısa mesafelerde resmî haberleşme, semaforla sağlanıyordu. Melbourne şehri ile Melbourne Limanı arasındaki ilk telgraf hattı 8 Mart 1854 tarihinde açılmıştı. Altı ay sonra iki lokasyon arasındaki ilk demir yolu hattı açılmış ve uzun yıllar boyunca Avustralya'da verimli çalışan tek demir yolu olarak kalmıştı. Telgrafın müteakip hikâyesi Ann Moyal'ın 1984 tarihli *Clear Across Australia: A History of Telecommunications* (Uçtan Uca Avustralya: Haberleşmenin Tarihi) adlı kitabında sürükleyici bir üslupla anlatılmıştır.

Kablo sayesinde uzak mesafeler arasında bağlantı sağlanması, hem Avustralya hem de Yeni Zelanda için muazzam önem taşıyordu. Kablolar günbegün karadan ve denizden Avrupa ve Asya'yı geçmiş, Endonezya takımadaları yoluyla Avustralya'nın Darwin limanına 1872 yılında ulaşmıştı. Oysaki hâlen kabloların, telgraf operatörlerinin kimi zaman en yakın komşularından 160 kilometre uzakta ve tek başlarına yaşadığı Avustralya'nın merkezinden geçmesi gerekiyordu. Başlangıçta hizmet pahalı olsa da 1880'lerden itibaren fiyatlar önemli ölçüde düşmüştü. Özel işletmelerin kâr oranı ancak telefonun hizmete girmesinden sonra gerçek anlamda artmaya başlamıştı.

Atlas Okyanusu'nun 3.000 mil altına denizaltı telgraf teli kablosu döşenmesi büyük zorluklarla başarılmıştı. Amerikan telgrafçılarının öncülerinden Cyrus West Field (1819-1892) tarafından tasarlanan bu girişim, okyanus buhar gücü teknolojisi gelişmemiş ve yayılmamış olsaydı hayata geçirilemezdi. Aynı şekilde Anglo-Amerikan iş birliği de projenin başarısı için zaruriydi. 1857 ve 1858 yıllarındaki iki girişim başarısız olurken üçüncü proje başarıya ulaşmış görünüyordu. Field ve Britanyalı bir başmühendis olan Charles Bright, Britanya savaş gemisi *Agamemnon'la* Plymouth'dan yola çıkmıştı. Bright 26 yaşında şövalyelikle onurlandırılırken, Field Birleşik Devletler'de kahraman ilan edilmişti. Ne var ki, döşenen kablo telgraf mesajlarını iletmeyi başaramamıştı. İlk kez 1866 yılında Brunel'in *Great Eastern*'ı sayesinde döşenen yeni kablo ile mesajlar iletilebilmişti.

Dickens'a göre yurt içi ya da Atlantik ötesi fark etmeksizin telgraf, "çağın harikalarının en harikası"ydı. Birçok insan da onunla aynı fikirdeydi. Kanallar, demir yolları ve okyanus yolları gibi telgraf da, borsa ile pamuk, mısır ve balık gibi hammadde pazarlarının da aralarında bulunduğu ulusal ve uluslararası piyasaları birbirine bağlamıştı. Aynı zamanda kamusal, özel, yerel, bölgesel, ulusal ve imparatorluk topraklarındaki tüm enformasyonun aktarımını da hızlandırmıştı. Bu, uzun dönemde telgrafın en önemli sonucu gibi görünüyordu. Çoğunlukla haber biçiminde olmak üzere aileye, iş dünyasına, devlet işlerine, hava durumuna, doğal ve insan ürünü afetlere ilişkin bilgiler iletildikçe, mesafeler alt edilir olmuştu.

Diğer birçok alanda olduğu gibi telgrafa dair temel buluşlar da, farklı ülkelerde, birbirinden bağımsız olarak ve bir tane mucidi olmayan bir birikim sürecinin sonucunda ortaya çıkmıştı. Danimarkalı Hans Christian Oersted'in (1775-1851) çalışmasını geliştiren Fransız André Marie Ampére (1775-1836) elektrik devresinde akımı taşıyan birime adını vermiş olsa da, elektromanyetizma kuramı tek bir bilim insanına atfedilmemişti. Britanya'da James Clerk Maxwell (1831-1879) 1864 yılında, elektromanyetik alan adı verilen kavrama ilişkin temel matematiksel denklemleri formüle etmişti. 'Alan' sözcüğü sonradan anahtar bir kavram hâline gelmişti.

Britanya'da telgraf alanındaki ilk başarılı ortaklık William Fothergill Cooke ve Charles Wheatstone tarafından kurulmuş ve elektrikli telgrafın bulunuşu onlara atfedilmişti. Cooke ve Wheatstone'un 1837 tarihli ortak patentleri 'Metal Devrelerle iletilen Elektrik Akımlarıyla Uzak Yerlere Sinyal Gönderilmesi ve Sesli Uyarı Verilmesindeki Gelişmeler' şeklinde açıklanmıştı. Cooke daha sade bir dil kullanmış ve telgrafın demir yolu hatlarını 'otobana' dönüştüreceğini iddia etmişti. 1837 yılında henüz yeni olan otoban olgusu, *Railway Times*'ın ilgisini çekmişti. 1990'larda Başkan Clinton tarafından kullanılsa da otoban kavramına ilk olarak 1858 yılında *Scientific American*'da telgraf hattı "Eski ve Yeni Dünyalar arasındaki anlık düşünce otobanı" olarak betimlenirken yer verilmişti. Telgraf bütün Birleşik Devletler'i 'elektriklendir'mişti.

Yale mezunu bir papazın oğlu ve kendisi de eğitimli bir ressam olan Samuel Morse (1791-1872) Birleşik Devletler'de dakikada 40 sözcük okunabilen ve telgraf haberleşmesinde evrensel hâle gelen nokta ve çizgi kodlamasını icat etmişti. 80. yaş gününde 'Telgrafın Babası' ilan edilen Morse gençliğinde Birleşik Devletler'e dagerreyotipi fotoğrafı sunmuş ve bundan beş yıl sonra ilk telgraf mesajını göndermişti. Morse'un girişimleri ABD'den ziyade diğer ülkelerde takdir görmüştü. Örneğin 1856 yılında Londra'da

Morse'un onuruna verilen bir yemekte Cooke, onun sistemini "sürekliliği ve kesinliği içinde barındıran, dünyanın en basit sistemlerden biri" diye adlandırmıştı. Morse III. Napoléon tarafından Légion d'Honneur Şövalyelik unvanıyla, Prusya, Avusturya, İspanya, İtalya, Danimarka ve Türkiye tarafından madalya ile onurlandırılmıştı. Bir tanesi elmas kaplı olmak üzere Morse'un aldığı madalyalar, Morse operatörlerinin kullandığı anahtar, röle ve alıcı, kayıt cihazı ve batarya gibi temel araçlardan çok daha müsrifçeydi. Bu esnada uzaklardaki bambaşka bir kıtada, Hindistan ordusunda asistan cerrah olan William O'Shaughnessy (1809-1889) Kalküta'daki ağaçlara demir teller asarak deneyler yapıyordu.

Telgrafın başlangıcından itibaren uluslararası bağlantılar söz konusu olmuştu. Cooke, Heidelberg Üniversitesinde telgraf üzerine ders veren Profesör Muncke'ı dinlemiş ve Rus diplomat Baron Pavel Schilling'in bulduğu iğneli telgrafın tanıtımına katılmıştı. Cooke ve Wheatstone'un kendisinden önce davranarak Londra'da telgraf patentlerini alması üzerine Morse 1838 yılında Paris'teki Académie des Sciences'a başvurmuş ve aynı yıl Paris'te kendi cihazının patentini almıştı. Morse bundan iki yıl sonra, patent yasasının 1836'ta kabul edildiği ve yeni Patent Bürosunun kurulduğu Birleşik Devletler'de telgrafını patentletmişti. Avustralya'yı telgrafla tanıştıran İrlanda asıllı genç Kanadalı Samuel Walker McGowan (1829-1887), Morse ve meslektaşı, ilk telgraf yalıtkanlarının mucidi ve aynı zamanda Western Union'ın kurucusu Ezra Cornell (1807-1874) ile birlikte çalışmıştı. İlk uzun mesafeli ileti 1872 yılında Avustralya, Darwin Limanı aracılığıyla Avrupa ve Asya'ya bağlandıktan sonra gönderilmişti. Uluslararası değil Avustralya içerisinde iletilen mesaj, "denizaltı kablo bağlantısının barış sözcüklerinden daha uzun ömürlü" olması dileğiyle sona eriyordu.

Britanya'daki ilk telgraf mesajlaşması müzikle yakından ilgilenen, bir tür akordeon olan konsertinayı icat eden fizikçi Wheatstone ile Cooke arasında gerçekleşmişti. Wheatstone önceleri bağımsız çalışıyordu ve iki adam başlarda birbirlerine kuşkuyla yaklaşmışlardı. Cooke, Londra-Birmingham demir yolunun 1837 yılındaki resmî açılışından bir hafta sonra Camden Town istasyonundan iğneli bir sistemle Wheatstone'a telgraf çekmişti. Wheatstone, cevabını Euston istasyonunda sadece bir mumla aydınlatılmış, karanlık bir odadan göndermiş ve daha önce hissetmediği 'çalkantılı duygular içerisinde' olduğundan bahsetmişti: "Küçücük odada yapayalnızken, kusursuz ve tartışmasız bir şekilde bu icadın büyüklüğünü hissettim." İlk tecrübelerde hissedilen duyguların ve geçen ilk konuşmaların bu şekilde anımsanması, medya folklorunun bir parçası olmuştu. Telefon, radyo, televizyon ve internet de

benzer örnekler sunmuştu. Morse'un ilk mesajı şöyleydi: "Tanrı nelere kadir!"

O'Shaughnessy'nin Hindistan'daki deneylerinin işe yarar sonuçlar vermesi 14 yıl almıştı. Kalküta ve Mumbai arasındaki ilk telgraf hattı 1854 yılında tamamlanmıştı. Telgraf askerî amaçlarla kullanılmıştı. Askerî bağlamda telekomünikasyon tarihinde daima önemli bir yeri olan telgraf hem kara hem de (devrim döneminde ve Napolyon Savaşları sırasında semafor telgrafın yaptığı gibi) deniz harekâtlarının planlanmasında ve yürütülmesinde etkili olmuştu. Telgraf 'emir komuta zincirleri', 'genel' ve 'özel' buyruklarla düzenlenirdi. Telgrafın ilk kez harekât düzeyinde etkin biçimde kullanılması, Karadeniz'e yaklaşık 550 kilometre uzunluğunda bir kablonun döşendiği Kırım Savaşı'na denk gelmektedir. Telgrafın önemi 1.000'den fazla operatörün çalıştığı, 24.000 kilometreyi aşan telgraf hattının kullanıldığı Amerikan İç Savaşı'nda iyice anlaşılmıştı.

Almanya'dan gelen Baron Julius Reuter tarafından 1851 yılında Londra'da kurulan ve kısaca Reuters olarak bilinen Reuter Telegram Şirketi 1859 yılında III. Napolyon'un İtalya'daki savaşlarından haberler taşımış ve İmparator'un her gün cepheye gönderdiği yirmi kısa gönderisini iletmişti. Fransa'nın ilk haber ajansı olan Agence Havas, Paris'te 1835 yılında kurulmuştu. Amerika'nın ilk haber ajansı ise 1846 yılında kurulan ve başlarda Associated Press of Illinois diye tanınan Associated Press (AP) olmuştu. 1889 yılında Reuters 'Özel Hindistan ve Çin Servisi'ni kurmuş ve sonrasında geçen neredeyse bir yüzyıl boyunca Hindistan, Reuters tarihçisi Donald Read'in sözcükleriyle, "Britanya İmparatorluğu içindeki Reuter İmparatorluğu'nda önemli rol oynamıştı."

Tarihler 1846'yı gösterdiğinde New York ile Buffalo arasındaki yaklaşık 725 kilometrelik bölüm de dâhil olmak üzere, Amerika'da 1.600 kilometreyi aşan uzunlukta telgraf hattı bulunuyordu. New York ile San Francisco arasındaki telgraf hattı 1859 yılında tamamlanmıştı. Telgraf endüstrisine ve özellikle de Western Union'ın işlerine hız kazandıran İç Savaş bittiğinde telgraf hattının uzunluğu 59.000 kilometreyi aşmıştı.

Washington'daki siyasi yönetim, ilk telgraf hattının inşasını desteklemek dışında bu hikâyede kayda değer bir rol oynamamıştı. Telgraf sistemi, 'çarpık büyüme' olarak adlandırılan dönemin başlarında piyasa güçlerinin çarpıştığı, regüle edilmemiş özel girişimlerin inisiyatifine terkedilmişti. Amerikalı iş dünyası tarihçisi ve vazgeçilmez bir kaynak olan 1977 tarihli *The Visible Hand*'in (Görünür El) yazarı A. D. Chandler'a göre kurulan rakip telgraf şirketleri Birleşik Devletler'in ilk modern ticari girişimleriydi. Çok sayıda firmanın yer aldığı bu rekabet ortamından, az sayıda firmanın yarıştığı

oligopol, oligopolden de tekel doğmuştu.

İletişimin Düzenlenmesi

Telgraf sektörü büyüdükçe, pek çok ülkede özel ve kamu girişimlerinin ya da devlet ve piyasanın rollerine ilişkin anahtar sorular mütemadiyen gündeme gelmeye başlamıştı. 1854 yılında Londra'da *Quarterly Review*, "Mektupların taşınması kadar telgraf iletişimini sağlamak da devletin görevi değil midir?" sorusunu gündeme getirmişti. Bu tarihte etki alanlarının zirvesini yaşayan ve sayıları 120'yi bulan taşra gazeteleri, telgraf aracılığıyla gelen parlamento haberleriyle sütunlarını dolduruyordu. Her 100.000 kişiye 5,6 telgraf ofisinin düştüğü Britanya ile bu sayının 6,6'ya çıktığı İsviçre gibi sistemin devlet güdümünde yürüdüğü ülkeler arasında kıyaslama yapılıyordu.

Birleşik Devletler'de Morse'un Washington ile Baltimore arasında deneysel bir hava hattı kurmak için kamu fonlarını kullanmasıyla birlikte devlet, sürece dâhil olmuştu. Sonrasında devletin üstlendiği rol Avrupa ülkelerinden oldukça farklı bir çizgide devam etmişti. Amerikan Posta İdaresi kesin bir dille, "iyilik ve kötülük öylesine güçlü bir aygıt ki, yasaların denetiminde olmadan özel teşebbüsün eline" teslim edilemez diye ifade etmişti. Bununla birlikte telgrafı yürütmekten sorumlu olan politikacılar, işletme için asla yeterli yatırım sağlanamayacağını biliyordu. Başlangıçta özel yatırım yetersiz olmakla birlikte, telgraf işini ticari kuruluşlara verme kararının Birleşik Devletler iletişim tarihinde önemli bir yeri vardır. Bu karar neticesinde, 1854 yılında Western Union adını alan dev bir ortak teşebbüs vücut bulmuştu. Telgraf iletişimi üzerinde neredeyse bir tekel oluşturan ortaklığın Yönetim Kurulu Başkanı William Orton (1826-1878) telgrafın önemini şu sözlerle anlatmıştı: "Telgraf ticaretle birlikte var olur, ticari yapının sinir sistemini meydana getirir."

Fransa'da başından beri iletişimin devlet denetiminde olması gerektiğine dair bir kabul vardı. Hatta 1847 yılında Fransa İçişleri Bakanı telgrafın ticaretin değil, siyasetin aygıtı olması gerektiğinin altını çizmişti. 1840'larda 4.800 kilometreyi aşan semafor hatlarının tamamı Savaş Bakanlığı tarafından çalıştırılıyordu. 1837 tarihli bir yasa ile uzak mesafeler arasındaki iletişimin devlet tekelinde sürdürülmesine karar verilmişti. Sonraki rejimler değişse de Fransa'nın bu yaklaşımı değişmemişti. Fransa'da *l'espace nationale* (ulusal alan) kavramına yönelik benzer tutumlar ülkenin 20. yüzyıldaki radyo ve telekomünikasyon uygulamalarını şekillendirmişti.

1848 öncesi Avrupa rejimlerinde telgraf, devrimlerden önce gelmişti.

Habsburg İmparatorluğu'nda, önde gelen siyasetçilerden Klemens Wenzel von Metternich'in (1773-1859) anti-liberal politikaları göz önüne alındığında, telgraf iletişiminde kamuya kapalı bir hükûmet tekeli oluşması kaçınılmazdı. Prusya'da da benzer bir durum söz konusuydu ve Metternich'i deviren 1848 devrimlerinin sonrasına kadar devam etmişti. Britanya gibi 1848 devrimlerinden kaçınan Rusya'da, I. Nicholas St. Petersburg'u Varşova'ya ve Alman sınırına semaforla bağlamış ve St. Petersburg'dan Moskova'ya, her birinde altı adam bulunan ve sekiz-on kilometre arayla yerleştirilmiş kuleleri olan bir hat açmıştı. Baron Schilling'in pille çalışan galvanometre ve ikili kod kullanan bir sistem icat etmesine rağmen Nicholas elektrikli telgrafla ilgili herhangi bir bilginin yayılmasını, yıkıcı etkileri olabileceği gerekçesiyle yasaklamıştı.

1848 öncesinde ve sonrasında Belçika, demir yolları gibi telgraf hatlarının da devlet tarafından kurulduğu bir ülke olarak örnek teşkil ediyordu. 1869 yılında Belçika'da, 'mükemmel planlama ve ucuz üretim' sayesinde, Britanya ve Birleşik Devletler gibi tarife ücretlerinin her zaman bir sorun oluşturduğu ülkelere kıyasla telgraf ücretleri görece ucuzdu. Bu tarihte telgraf trafiğinin yarısını borsa mesajlaşmaları, %13'ünü ise 'aile içi' haberleşmeler oluştururken tahmin edilenin aksine, basının payı %4 ve yönetimin mesajlaşmalarının payı sadece %2'ydi.

Öncesinde Post Office Savings Bank'ı kuran hırslı bir Britanya Posta İdaresi çalışanı olan Frank Scudamore, Posta İdaresi'nin telgraf şirketlerini devralması gerektiğini savunuyordu. 1868 yılında Muhafazakâr hükûmetin iktidarda olduğu dönemde, o sırada muhalefette olan ama çok geçmeden Başbakan olan Liberal partili W. E. Gladstone (1809-1898) tarafından desteklenen telgraf kanunu kabul edilmişti. Beklendiği gibi, yasayla birlikte Posta İdaresi telgraf şirketlerini ve demir yolu şirketlerinin telgraf birimlerini satın almıştı, bu şirketlerden ilki 1846 yılında kurulan Electric Telegraph Company idi. 1868 kanunu, demir yolu ve telgraf şirketlerinin ateşli muhalefetiyle karşılaşsa da sonuç değişmemişti. İç içe geçmiş yönetimlerle sıkı biçimde bağlı olan yasa, medya üzerindeki denetimin yoğunlaşmasının ilk ve ilginç örneklerinden biridir.

Demir yolu şirketleri, Parlamento için önemli bir meseleydi. 1840'ların başında meclisin her iki kanadına yakın oldukları gibi aynı zamanda bu iki kanat üzerinde de güç sahibiydiler. Bu şirketler, sonradan Ticaret Odası'nın Muhafazakâr Başkanı olacak dönemin genç Gladstone'unu, hükûmete demir yollarını satın alma (yani kamulaştırma) yetkisi veren 1844 tarihli Demir Yolu Düzenleme Yasası'ndaki bir maddeyi geri çekmeye zorlamıştı. Demir Yolu Düzenleme Yasası, sonunda kabul edildiğinde, kurulacak olan demir

yolu şirketlerine her yöne giden, günde en az bir trende üçüncü sınıf konaklama sağlaması şartı getirmişti. 'Parlamento trenleri' olarak adlandırılan bu trenler 20. yüzyılın sonlarına kadar varlıklarını sürdürmüştü.

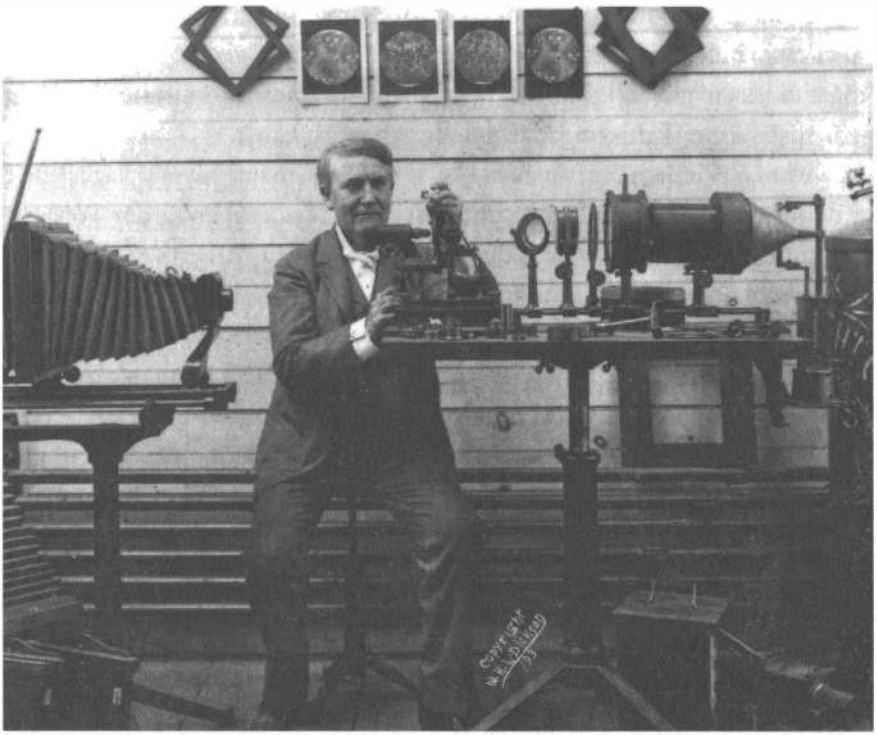
1868 yılında Posta İdaresi basının da desteklediği finansal bir anlaşma ile telgraf şirketlerini devraldı. Eleştirmenlerin kamulaştırmanın devamında, 'resmî düzenlemelerin ayrılmaz bir parçası olan ekonomik durgunluk ve basmakalıp bir çalışma düzeni geleceği' konusundaki nafile uyarılarına rağmen hükûmet, telgrafın işleyişine posta hizmetleri gibi yaklaşılacağı vaadinde bulunmuş ve 20 kelimelik telgraf mesajlarına mesafe fark etmeksizin sabit ücret uygulanması kararını yürürlüğe koymuştu. 1844 yılında kamulaştırma hükmü yürürlükten kalktıktan sonra demir yolu ücretleriyle ilgili bu tip bir düzenleme de kalmamıştı.

Yasanın yürürlüğe girdiği tarihte 6,5 milyon olan telgraf mesajı adedi, on yıl sonra 26,5 milyona çıkmıştı. Diğer Avrupa ülkelerine ve Birleşik Devletler'e kıyasla müthiş bir artış yaşanan mesaj trafiğine rağmen 19. yüzyılda Posta İdaresi tekeli finansal sorunlar yaşamaya başlamıştı. Bu arada karşılaştırmalı istatistikler dışında veriler de vardı. Eleştirmenlerin 'sübvansiyon' olarak tanımladığı, kâr getirmeyen telgraf trafiğinde yaşanan kayıplar mesaj adediyle birlikte arttıkça, kaçınılmaz olarak Parlamento'dan ve halktan eleştiriler yükselmeye başlamıştı. Bu eleştiriler diğer kitle iletişim araçlarındaki sorunları da gündeme getirmişti. Posta İdaresinin kâr oranı olmayan tarifelerinden yararlanan basın, kamunun merakını haberlere çektiğini öne sürerek ücret politikasını savunuyordu. Basının bir merak oluşturduğu kesindi, ama bu farklı türden bir meraktı.

Kamulaştırılan eski özel telgraf şirketlerinin yöneticileri, elde ettikleri tazminat gelirleriyle deniz aşırı telgraf hizmeti veren holdinglere sahip olmuştu. Bunlardan biri olan ve 1872 yılında büyük bir şirket birleşmesiyle kurulan Eastern Telegraph Company neredeyse 25 yıl boyunca paydaşlarına %6,5 ila %10 arasında temettü dağıtmıştı. Şirket, yüzyılın sonunda uluslararası kablo piyasasında Britanya'nın egemenliğini destekleyen birkaç kuruluştan biriydi. İmparatorluk uluslararası kablo işiyle yakından ilgileniyordu çünkü resmî bir kurul tarafından 1902 yılında ortaya konduğu gibi, "her önemli koloninin veya deniz üssünün, Britanya topraklarına yakın ya da tarafsız bir ülkeyle kablo bağlantısına sahip olması isteniyordu." Ticari beklentiler ikincil öncelikteydi. "Artık, olabildiğince çok alternatif kablo bağlantısının sağlanması gerekmektedir" ve bunların "ticari kaygılarla önerilen normal rotaları izlemelerine izin verilmelidir". Kıta Avrupası'nda başından itibaren Britanya'nın finansal çıkarlarına karşı duyulan kuşkunun 19. yüzyıl sonlarına

doğru giderek büyümesi şaşırtıcı değildi. Parisli bir gazeteci 1894 yılında "tüm enformasyon kaynaklarının" Britanya'nın eline geçmesi durumunda "diğer ulusların güvenliği"nin sağlanıp sağlanamayacağı konusunu gündeme getirmişti. Amerikalıların kafasında da aynı soru vardı.

Avantajlı kiralama ve isim hakkı kullanma anlaşmaları sayesinde güçlenen ve demir yolu şirketleriyle olan ittifaklarından fayda sağlayan dev Western Union firması, tekelin doğal olduğunu savunuyordu. Amerikan ekonomisinin temel sektörlerinde durgunluk yaşanan 1870 ile 1890 yılları arasında Western Union'ın kârı reel anlamda artmış ve ofis sayısı 3.972'den 19.382'ye çıkmıştı. Bu ofislerin en büyükleri New York'taydı ve dev işlem odalarından birinde 444'ten fazla telgrafçı çalışıyordu. Thomas Edison uzun kariyerine 1868 yılında Western Union'ın Boston bürosunda operatör olarak başlamıştı. 1890 yılına gelindiğinde, ülkenin telgraf trafiğinin %80'i Western Union'ın elindeydi. Şirket, piyasada yarattığı aşikâr tekele yönelik eleştirileri ciddiye almayarak "kaçınılmaz bir yasanın sonucu olarak bir işin esas olarak tek bir büyük organizasyon altında yürütüleceği" düsturunu ortaya atıyordu. Girişimlerinden çok az para kazanan Morse bile, başlangıçtan itibaren telgraf ağının "Posta İdaresi gibi büyük bir bütün" oluşturmasını istemişti. Yüzyılın sonlarına doğru tekeli destekleyen yeni bir argüman ortaya atılmıştı: İhtiyaç duyulan yenilikçi araştırmalar ancak tekel sayesinde yapılabilir. Bununla birlikte Birleşik Devletler'de 1894 yılında, Britanya, Almanya veya Fransa'da benzeri olmayan Sherman Anti-Tröst Yasası kabul edilmişti.

Resim 13: Thomas Edison çalışırken. Hem laboratuvarı hem de inceleme alanı işyerleriydi. 'Mucitlerin mucidi' Edison'dan önce ve sonra hiç kimse, ondan fazla yaratıcı düşünce üretemedi. Edison 1878 yılında, kullanmaya başladıktan iki ay sonra gramofonun patentini aldı: Patent Bürosu daha önce ona benzer bir alet görmemişti.

19. yüzyılın ikinci yarısına çok sayıda araştırma damga vurmuştu. Yetkili operatörlere gerek kalmadan mesajları okuyabilen makineler yani otomatik telgraflar da bunlardan biriydi. 1858 tarihli bir Wheatstone patentinde telgrafçının yerini önceden delinmiş şerit üzerinden mesajları Morse alfabesiyle yüksek hızla iletebilen otomatik bir okuyucunun alması önerilmişti. Hedefine ulaşan bu aygıt, gazetecilik alanında önemli fayda sağlamıştı. Dubleks telgrafın geliştirilmesiyle birlikte tek telgraf hattı üzerinden karşılıklı yönlere giden iki ayrı mesajın iletilmesi sağlanmıştı. 1874 yılında Edison dörtlü telgraf sistemini geliştirdiğinde ise mevcut kapasite iki katına çıkmıştı. Bu her ne kadar etkileyici bir teknolojik gelişme olsa da hem erkek hem de kadın gücü üzerinde yıkıcı etkilere yol açmıştı. Artık Mors alfabesi bilen operatörlerin maaşının dörtte birine vasıfsız işçiler çalıştırılabiliyordu. Tüm sistemi kontrol altında tutan Western Union, 1879 yılında Birleşik Devletler ve Kanada'daki Telgrafçılar Birliği'nin büyük ulusal telgraf grevini kırmıştı.

Telgraf sektörünü sekteye uğratan, bu işin içindeki işçiler değil, onun dışında gelişen telefon olmuştu.

Telefon

Hem özel hem de kamusal bir iletişim aracı hâline gelen telefonun tarihi, İskoçya'da doğan Amerikalı mucit Alexander Graham Bell'in (1847-1922) 'telefon'un patentini aldığı 1876 yılının Mart ayından çok daha önce başlamıştı. 'Telefon' sözcüğü ilk olarak 1796 yılında yalnızca sesle yapılan iletişim biçimi için kullanılmıştı. 1837 yılında Amerikalı C. G. Page demirin mıknatıslanmasındaki hızlı değişimlerin bir nota ürettiğini yani 'galvanik müziği' keşfetmişti. Page'in açtığı yolu izleyen bazı araştırmacılar ses çıkışını artırmak için diyafram kullanmayı denemişti. Bu araştırmacılar arasında en önemlisi olan ve Frankfurt'ta öğretmenlik yapan Philip Reiss 'anlaşılabilir konuşma' iletmeyi başardığını iddia etmişti. Bell üzerinde en çok etkisi olan ise Alman bilim insanı Hermann von Helmholtz (1821-1894) olmuştu. Lord Salisbury Avrupa diplomasisi konulu Berlin Kongresi'ne katıldığı 1878 yılında Helmholtz'u ziyaret etmişti.

Reiss'ın iddia ettiği gibi sözcükler iletmiş olsa bile, bunlar rastlantı sonucu ve kısa süreli iletilerdi. Ancak Bell, amacına uygun çalışan bir telefon icat ettiğini hakkıyla iddia edebilirdi. 1876 yılında Philadelphia'da düzenlenen büyük Yüzüncü Yıl Sergisi'ndeki gösterimde, Bell ilk telefon görüşmesini ortağı Thomas Watson'la yapmıştı. Bell'in, mizaç ve eğitim bakımından kendisinden hayli farklı biri olan Watson'a ilettiği mesaj halk kültürüne muhtemelen yanlış girmişti: "Bay Watson buraya gelin, sizi görmek istiyorum." Britanya'da da kuşkusuz kraliyete ait bir telefon kültürü unsuru vardı. Bell'in 1876 yılında telefonu takdim ettiği Kraliçe Victoria, Kate Field'in 'Comin' Through the Rye' (Rye'dan Geliyor) adlı şarkısını dikkatle dinlemişti. Şarkı, Bell'in yanında getirdiği ve Kate Field'in 'en sıra dışı' telefon modeli diye tanımladığı telefonu konu alıyordu.

1876 yılında "Telefona ihtiyaç yok, toplum onsuz da gayet iyi idare etti" gibi bir yorum ortaya atılmıştı. Öncesinde telgraf hakkında iddia edilmemiş olan böylesi bir yorum elbette yanıltıcıydı. İlk başta kuşkuyla yaklaşılan telefon, 20. yüzyılda birçok insan için hem ofiste hem evde, hatta daha sonra cep telefonuyla birlikte sokakta bir 'ihtiyaç' hâline gelmişti. *Scientific American* daha 1880 yılında telefonun; "Kimseyle görüşmeyen insanların dahi sonu gelmez toplumsal sorunlardan, iş meselelerinden, bir oraya bir buraya gereksiz geliş gidişlerden kurtulmak için diğer insanları arayabileceği yeni

bir toplum örgütlenmesine" öncülük edeceğini kapsamlı biçimde anlatmıştı.

Melbourne Üniversitesinde mühendislik alanında çalışan Avustralyalı bir profesör 1897 tarihinde yaptığı bir konuşmada "1837 yılında herhangi bir dâhinin gelecek icatlarına dair bir öngörü yapılmış olsaydı, tüm modern buluşlar içinde en çok telefona şüpheyle yaklaşılırdı" iddiasında bulunmuştu. Transatlantik kablosunun döşenmesi sürecinin önde gelenlerinden, tanınmış İskoç bilim insanı ve sonradan Lord Kelvin adını alacak olan Sir William Thompson (1824-1907), görev aldığı Philadelphia'daki Yüzüncü Yıl Sergisi'nde deneme yaptığı Bell'in telefonu için "Amerika'da şimdiye kadar gördüğüm en muhteşem şey" ifadesini kullanmıştı. Thompson aynı zamanda Britanya'da, evinde elektrikli aydınlatma kullanan ilk kişilerden biriydi. Sergiden Britanya'ya iki telefonla dönen Thompson ile başmühendisi olduğu Posta İdaresi'nin tarihinde önemli bir figür olan Sir William Preece (1834-1913) 1877 yılında British Association for the Advancement of Science (Britanya Bilimsel İlerleme Kurumu) üyelerine bu icadı tanıtmıştı. Aynı yıl Bell'in tuttuğu Amerikalı bir kadın gazeteci, *Matinée téléphonique*'yi Parlamento'nun açılışıyla aynı zamanda tanıtmıştı. Avustralya'da telefonun icadına ilişkin haberler aynı yıl Sidney ve Melbourne'e *English Mechanic and World of Science ve Scientific American*'daki makaleler aracılığıyla ulaşmıştı. Avustralyalılar hemen akabinde ev yapımı telefon üretme çabasına girişmişti.

Önceleri işitme engellilere konuşma öğretme üzerinde çalışmış olan Bell, 1865 yılında konuşmayı elektrik dalgalarıyla iletme fikrini kafasında kurmuştu. 1874 yılında insan kulağının yapısı alınarak modellenen ve başka bir bilim insanı tarafından adı konan 'fonotograf'ı tasarlayan Bell'in cihazına, 1876 yılının Mart ayında mucidin doğum gününde patent verilmişti. Patent başvurusu, telefon patenti için de başvuru yapan Amerikalı mucit Elisha Gray'le aynı gün yani 14 Şubat'ta yapılmıştı. Davayı Bell kazandıysa da gerek o tarihlerde gerekse de ilerleyen dönemlerde başarının kime ait olduğu, tartışma konusu olmaya devam etmişti.

Bu dönemde büyük şirketler de teknolojiyle yakınlaşarak sektöre dâhil olmuştu. Western Union'ın başkanı Orton'dan beklediği ilgiyi göremeyen Bell, 1877 yılında kendi şirketini kurmuştu. Şirket, bundan üç yıl sonra National Bell adı verilerek halka açılmıştı. Yaptığı hatayı erken fark eden Orton, teknik destek için yönünü Edison'a çevirdi. Bell, ürettiği karbon ahize nedeniyle Edison'a dava açmayı düşündüyse de, Kasım 1879'da mahkeme dışında bir çözüme ulaşıldı. İlerleyen zamanlarda benzerlerinin de görüldüğü bu anlaşmadan Gray de fazlasıyla faydalanmıştı. Anlaşmaya göre, Western Union telefonların ve telefon parçalarının yegâne üreticisi olacaktı. Telefon

sisteminin işletimi ise Western Union'ın ilişkili patentlerinin tümünü kullanma hakkına sahip olan yeni National Bell Şirketi'ne bırakılacaktı.

Anlaşmanın işe yaramasının birkaç nedeni vardı. Biri; National Bell'in, Morse'un asistanlarından birinin kuzeni ve öncesinde Amerikan demir yolu posta ağının yöneticisi olan, üstün nitelikli Theodore Vail'i (1845-1920) genel müdür olarak işe almasıydı. Şirket, Vail'in etkili liderliğinde 1893 yılındaki vadesi dolmadan önce Bell'in 600'den fazla itiraza konu olan patent haklarını başarıyla koruyarak güçlenmişti. National Bell patent hakları yürürlükte olduğu süreçte, bir yüzyıl önce Boulton ve Watt'ın yaşadığına benzer bir ticari avantajın tadını çıkarmıştı. Artık zengin bir adam olan Bell, 1922 yılındaki ölümüne dek telefonun gelişiminin her boyutuyla ve telekomünikasyon alanındaki başka gelişmelerle yakından ilgilenmişti.

Aslında Bell başından beri yalnızca bir mucit olmadığını ispatlamıştı çünkü tıpkı Vail gibi dünyaya bir vizyon sunmak istemişti: "Evlere, ofislere ve iş yerlerine ulaşan evrensel bir ağ". Bell bunun 'ütopya gibi göründüğünü' kabul etmiş olsa da, telefon merkezlerinin ve santrallerin kurulmasıyla öyle olmadığı ortaya çıkmıştı. Telefon santrali olgusu, hızla bütün ülkeleri ve 20. yüzyıla gelindiğinde bütün kıtaları kaplayan ağlar yaratılmasına yol açmıştı. İlk telefon santrali 1878 yılında New Haven'da kurulmuştu. İlk telefon merkezi ise Londra'nın Coleman Caddesi'nde 1879 yılında açılmıştı. 1880 yılında numaralandırma sistemini öneren kişi, böylelikle iletişim tarihinde bir kez daha önemli bir rol oynayan Lowell kentinden bir doktordu. Ancak telefon numaralarının çevrilmesi ilk kez 1896 yılında Milwaukee'de gerçekleşmişti.

Kansas Cityli girişimci A. B. Strowger'a atfedilen mekanize anahtarlama sistemi, 1892 yılında Indiana, La Porte'de kullanılmıştı. Böylece telefon aboneleri santralin yardımı olmaksızın arama yapmaya başlamıştı. Ancak, mekanize telefon merkezlerinin hizmete girmesi Birleşik Devletler'de dahi yavaş bir seyir izlemişti. Britanya'da Londra şehir merkezinin dışında, 1897 yılında Strowger telefon merkezinin kurulduğu bölgede, at yarışlarının düzenlendiği ünlü hipodromun yanındaki Epsom, Surrey'de 1914 yılının Mayıs ayında benzer bir sistem kurulmuştu. Bu olaylı senenin sonlarına doğru, telgrafın yarattığı heyecanın peşi sıra gelen telefonlar, askerî hareketliliğe hız katmıştı. Demir yolları da kendi üstüne düşen rolü oynamıştı. Alman General Helmuth von Moltke, "Bundan böyle, kale değil demir yolu inşa edilecek" emrini vermişti. Telgraf ve telefon da demir yollarını takip etmişti.

Telefonun ilk yıllarında, insanların onun için farklı öngörüleri vardı. Eğlence kavramıyla ilişkilendirildiği gibi, bireyler arasında noktadan noktaya, bire bir iletişimle de bağdaştırılmıştı. Bu nedenle telefon, yayıncılığın

erken tarihinde telgrafa kıyasla daha önemli bir rol oynamıştı. Aslında önceki dönemlerde eğlence kavramı ile telgraf arasında da benzer bir ilişki kurulmuştu. 1848 yılında *Punch* dergisi düzmece bir haber olarak, şarkıların Boston'dan New York'a telgrafla yollandığını bildirmişti. 1876'da *Nature* dergisi "bu alanda çalışmak için gönüllü olan bir girişimci, abonelik bedeli ödediğimizde, bize istediğimiz gibi vals, kadril ya da gallop verecek" diye bir iddiada bulunmuştu.

Bir yıl sonra *Springfield Republican* telefon sayesinde "bir primadonna şarkı söylerken, ülkenin tamamında dinlenebilecek, böylece iyi müzik bugüne kadar bilinmeyen ölçüde yaygınlaşacak" öngörüsünü yapmıştı. Springfield'den çok uzaklardaki İsviçre'de 1879 yılında bir mühendis Donizetti operasını canlı yayınlamıştı.

Bununla birlikte telefonun eğlence amaçlı kullanılmasına dair en girişken ve uzun soluklu proje, Macar mucit Theodore Puskás (1844-1893) tarafından ortaya atılmıştı. Edison Şirketi için çalışmış olan Puskás, 1881 tarihli Paris Elektrik Sergisinde eserini sergilemiş ve aynı yıl Macaristan'da telefonun geliştirilmesine yönelik tüm hakları ele geçirmişti. Puskás'a dâhi arkadaşı Nikola Tesla (1856-1943) yardım etmişti. Tesla, elektriğin ve elektriğin kullanım alanlarının olduğu gibi, Amerika'nın çığır açan radyo istasyonu KDKA'yi kuran Westinghouse Şirketi tarafından tercih edilen alternatif akımın da tanınmış öncülerindendi. Tesla sık sık elektrikli sistemlerin faydaları konusunda tartışmalara giriyordu. Oysaki elektriğin bir diğer öncüsü Amerikalı gazeteci Park Benjamin 1887 tarihli *The Age of Electricity* (Elektrik Çağı) adlı kitabında, farklılıklara değinmeden retoriğe yaslanmış ve elektriğin 'özetle sayısız' kullanım alanı olduğunu ifade etmişti. Bahsi geçen kullanım alanlarından biri, sonradan yayıncılığa dönüşen olguyla doğrudan bağlantılıydı. "Yüzlerce mil uzaklıktan bizim sesimizle konuşacak [o zamanlar bunu yapmaktan çok uzaktı]. Büyük bir ulusun kaderini değiştiren kararları ya da son moda müzikleri kaydedecek".

Puskás 1893 yılında Budapeşte'de *Telefon Hirmondó*'yu kurduğunda amacı buydu. Daha sonra kardeşinin devam ettirdiği servis, abonelerine (o sırada yayıncılık olarak adlandırılmasa da) gerçek anlamda dünyanın ilk yayıncılık sistemini sunuyordu. Abonelerine evlerinde kullanmaları için uzun, esnek kablolar ve yumuşak, yuvarlak kulaklıklar sağlayan Puskás, günlük bir program dâhilinde dinleyebilecekleri içerikler vaat ediyordu. Bu içeriklerin arasında haber bültenleri, gazete özetleri, borsa raporları, 'konferanslar', spor haberleri ve 'opera ziyaretleri' bulunuyordu. Ayrıca haftalık yayınlanan ve İngilizce, İtalyanca ve Fransızca 'dil dersleri' içeren çocuk programları da vardı.

'Hirmondó' sözcüğünün kökeni geçmişe dayanıyordu. Genellikle 'telefon dergisi', 'telefon gazetesi' ya da 'haber sunucusu' olarak çevrilen sözcük, 'çığırtkan' ya da 'ulak' gibi eski isimlerin yanı sıra Macaristan'da yayınlanan ilk gazete olan 1780 tarihli *Magyar Hirmondó*'yu da çağrıştırıyordu. Aslında, 'istasyon' üzerinde çalışan ilk İngiliz yazarlardan biri olan ve 1908 yılında *Children's Newspaper*'ın editörlüğünü yapan Arthur Mee'nin demir yolu tarzı bir "zaman çizelgesi" olarak tanımladığı bu içeriklerde, haberler yalnızca bir başlıktı. *Invention* dergisi bunlara 'program' adını vermişti. Mee'nin evrensel bir öngörüsü vardı: "Söylendiği gibi yakın gelecekte ses gibi görme yetisi de telefona uygulanır ise, yeryüzü gerçekten bir cennet olacak ve mesafe kavramı bütünüyle ortadan kalkacak." 6.000 ila 20.000 arasında olduğu düşünülen abone sayısı, 1897'den 1914 yılına kadar artmamasına rağmen, *Telefon Hirmondó* Birinci Dünya Savaşı krizini atlatmayı başarmıştı. 1930 yılında, radyo programları yayınlandığı dönemde, en kesin tahminlere göre abone sayısı 9.107 olmuştu.

Resim 14: Telefon operatörleri, Seattle, Washington, ABD, 1952.

Macar şirketin verdiği hizmet, 1884 yılında yıllık abonelik karşılığında tiyatrolara, konserlere ve özellikle 'en seçkin rahipler'in vaazlarını içeren kilise hizmetlerine bağlantı sunan Britanya'daki benzeri Electrophone Company'den çok daha hırslı ve başarılıydı. Amerikalı muadili Telephone Herald, 1904 yılında Londra şirketinin kapanmasından yedi yıl sonra New Jersey, Newark'da kurulmuştu. Geçmişi 1880'lere dayanan Paris'teki çeşitli 'telefon tiyatroları', kimi yorumcuların 'oyuncak' addettiği telefonun gelecekteki kullanım alanlarından birçoğunu önceden gören Marcel Proust'un gösterdiği ilgiye rağmen 1914 yılından önce kapanmıştı. Bell, telefonun 'gerçek

kullanım alanlarının' baskın çıkacağı ve esasen çift taraflı bir iletişim aracı olarak hizmet göreceği tahmininde haklı çıkmıştı. Bell'in öngörüsü genellikle mevcut teknolojinin ilerisindeydi. Ancak zamanla 'telefon etmek' yüz yüze konuşmak kadar kolay ve doğal bir hâl alırken, telefon yoluyla 'Zaman'ı öğrenmenin güvenilir olduğu, en azından bir saate danışmaktan daha güvenilir olduğu ortaya çıkacaktı. İlk kez Berlin Normalzeit Şirketi tarafından geliştirilen elektrikli zaman takip sisteminin bir benzeri, 1893 kadar erken bir tarihte Budapeşte'de ortaya çıkmıştı. Kentin çevresindeki tek devreye bağlı saatler, günde altı kere, elektrik aracılığıyla *Telefon Hirmondó*'nun zaman sinyaliyle senkronize ediliyordu.

Telefon sistemi, her ne kadar temelinde abonelik olması nedeniyle telgraftan ayrışsa da, yıllarca onunla birlikte var olmuştu. Britanya hükûmeti, mahkemelerin desteğiyle 1868 tarihli Telgraf Kanunu'nun maddeleri uyarınca 1880 yılında telefonun bir telgraf olduğuna karar vermişti. Bu kararın ardından British Bell ve British Edison şirketleri aynı çatı altında birleşmişti. Ayrıca karar, telgraf endüstrisinin nüfuzlu çevrelerinin desteklediği Posta İdaresi'ni, Britanya'daki tüm telefon trafiğini ele geçirmesi konusunda cesaretlendirmişti. Telefon hizmeti, lisans sistemi aracılığıyla yapılabiliyordu; şirketlerin çalışabilmeleri için lisans ruhsat bedeli ödemeleri gerekiyordu. Ne var ki, Posta İdaresi Newcastle-Tyne hattı gibi bazı santralleri kendisine saklıyordu. Ayrıca belediyelere ait telefon şirketleri de vardı, bunların içinde en uzun süre ayakta kalanı Hull olmuştu. Lisans sahibi şirketlerin en büyüğü olan National Telephone Company, 1912 yılında Posta İdaresi tarafından devralınmadan önce neredeyse bir tekel oluşturmuştu. O zamana kadar ulusal 'telefon ağı' sistemi geliştiği gibi, uluslararası telefon trafiği de artmıştı. Atlantik'i geçen ve Lowell ile Boston'ı birbirine bağlayan ilk uzun mesafeli hat 1880 yılında tamamlanmıştı. 1892 yılına gelindiğinde New York-Chicago arasında açık hatlar vardı, daha sonra bunları New York-San Francisco arasındaki hatlar takip etmişti. İki Amerikan buluşu olan dalga filtresi ve yükleme bobini, telefon iletişimini daha ekonomik hâle getirmişti. Elektronik yükselticilerin ve yineleyicilerin yerini elektromekanik yineleyicilerin almasının, yeni bir çağın habercisi olduğu düşünülmüştü.

Dünyayı kablo üretmeye iten telefon kullanımının yaygınlaşması süreci, Britanya'da ve diğer Avrupa ülkelerinde, Birleşik Devletler ve Kanada ile karşılaştırıldığında oldukça yavaş bir seyir izlemişti. *Times*'ın 1902 yılında öne sürdüğü gibi, Britanya'da telefonun "milyonları ilgilendiren bir mesele" olması gibi bir durum söz konusu değildi. Daha ziyade "varlıklı kimseler için bir kolaylık ve ödeyebilecek gücü olanlar için ticari bir araç" olarak görülüyordu.

"Nüfusun çok büyük bir bölümü telefon kullanmıyor ve bunların devlet istasyonundan nadiren bir mesaj gelmediği sürece kullanma ihtimalleri de yok." Bu açıklamadan bir yıl önce Maliye Bakanı "taşra zihniyeti telefonla iletişime sıcak bakmıyor" iddiasında bulunduğu dönemde Kanada, Birleşik Devletler ve Avustralya'da telefona en çok taşra bölgeleri talep gösteriyordu.

1900 yılına gelindiğinde 60 kişiye bir telefonun düştüğü Birleşik Devletler, telefon dağıtımında Avrupa ülkelerinin tamamının açık ara önüne geçmişti. 215 kişiye bir telefonun düştüğü İsveç, Avrupa ülkeleri arasında birinci sıradaydı. Fransa'da 1.216 kişiye, Rusya'da 6.958 kişiye bir telefon düşüyordu. 1904 yılında Londra'da her 100 kişi için 1,4 telefon varken, bu sayı Manhattan ve Bronx'da 6,5'tu. *McClure's Magazine*'nin 1914 tarihli bir makalesindeki "Milyonlar İçin Telefon" başlığı, Amerika'nın temel güdüsünü çok iyi ifade etmektedir. 1885 yılında New York'da, National Bell'in uzun mesafe ağlara bakan yan şirketi olarak kurulan ve merkezi başından beri Boston'da bulunan American Telephone and Telegraph Company (AT&T) bu amaca hizmet etmişti. 1899 yılında yaratıcı bir hamleyle AT&T ana şirket, New York ise şirketin genel merkezi hâline getirilmişti. Bir diğer elektronik donanım üreten şirket olan Western Electric, 1881 yılında başlayan ve giderek büyüyen bu yapının içine katılmıştı.

Vail'in hedefleri gerçekleşiyordu. AT&T'nin dışında çalışarak servet yaptığı uzun bir sürenin ardından 1907 yılında şirketin başkanlığını devralmış, bundan iki yıl sonra ise büyük telgraf şirketi Western Union'ın hisselerini ele geçirmişti. Ayrıca lisans şirketlerinin mali durumu üzerindeki denetimi de sıkılaştırmıştı. Vail'in denetim ve düzenleme konusundaki iddialarına rağmen AT&T'nin tekelleşmesine hem hükûmet içinden hem de dışından, yerel ve ulusal düzeyde güçlü itirazlar gelmişti. 1897 yılında kurulan National Association of Independent Telephone Exchanges (Ulusal Bağımsız Telefon Merkezleri Birliği), 1910 yılında "Hükûmetten bizim için savaşmasını değil, bizi yasa dışı, kamu refahına zararlı ve ölçüyü aşan savaş yöntemlerine karşı korumasını istiyoruz" beyanında bulunmuştu. Toplumsal Darwincilik ayarında bir mücadeleye dönüşen savaşta, Vail'in önemli bir avantajı vardı: Bağımsız şirketlerin çoğunun aksine araştırmanın gücüne inanıyordu. Orijinal Bell patentlerinin yasal süresi dolduktan bir nesil sonra, 1925 yılında dünya çapında tanınacak olan Bell Telefon Laboratuvarları kurulmuştu.

Tekelleşme sorunuyla bağlantılı, sancılı meseleleri çözmeye yönelik, teoride ve pratikte ciddi ayrışmaları olan yaklaşımlar arasında 1913 yılında bir uzlaşma sağlanmıştı. Bu uzlaşma Birinci Dünya Savaşı'nın ardından çıkan 1921 tarihli Graham Kanunu ile yeniden tasdik edilmişti. AT&T gönülsüzce

Western Union'ı bünyesinden çıkartmış, uzak mesafe telefon hatlarını bağımsız şirketlerin kullanımına açmış ve yeni telefon sistemleri açmak için Interstate Commerce Commission'dan (Eyaletlerarası Ticaret Komisyonu) ön onay alma şartını kabul etmişti. Uzlaşmayı onaylayan Graham Kanunu, AT&T'yi tröst karşıtı yasanın hükümlerinden muaf tutmuştu. Bununla birlikte tekelleşme karşıtlarının muhalefeti devam ettiğinden AT&T 1926 yılında yayın istasyonlarını kapatmak zorunda kalmıştı. AT&T 1934 yılından itibaren Federal Communications Commission'da (Federal Haberleşme Komisyonu) düzenli olarak sorgulansa da İkinci Dünya Savaşı'nın arifesinde, Birleşik Devletler'deki telefonların %83'ünün ve uzun mesafe telefon hatlarının %98'inin kontrolünü elinde bulundurmaya devam etmişti. Ayrıca denizaşırı telsiz telefon sektörünün tekeli durumundaydı. AT&T tarihteki en büyük şirketti.

Birleşik Devletler dışındaki ülkelere bakacak olursak, posta sistemlerinde ağırlıklı olarak Posta İdarelerinin telekomünikasyon siyasetini dikte etmesine dayanan bir gelişme kaydetmiş olduklarından, 'geniş kapsamlı hizmet' idealine yavaş ulaştıklarını görürüz. Telefon hizmetinin geniş kapsamlı hâle gelmesindeki teknik ve finansal zorluklar arasında, radyo yayıncılığı da dâhil, yeni teknolojilerin devlete ait sistemlerle bütünleştirilmesi de yer alıyordu. Birleşik Devletler özel teşebbüsün gücüne inanıyordu: AT&T işletim şirketlerini yönetiyor, Western Electric ekipmanın büyük kısmını üretiyor ve giderleri Bell Telefon Laboratuvarları ile paylaşıyordu. Buna karşılık, çok daha küçük bir ülke olan İsveç'te farklı bir model vardı.

İş, yalnızca sistemin inşa edilmesinden ibaret değildi. Daima kültürel sonuçlar oluyordu. Telefon kültürü Birleşik Devletler'de en yaygın şekilde gelişmişti. Bu süreçte çiftlik hayatının yalıtılmışlığı azalmış ve yalnızca pazarlama yöntemleri değil, aynı zamanda tıbbi uygulamalar, siyaset ve haberlerin verilişi de değişime uğramıştı. Toplumsal alışkanlıklar da değişmişti; eşleri ve çocukları evden çıktıktan sonra 'telefonda laflamaktan' keyif alan kadınlar için bu sabah saatleri, günün en sevilen zamanları hâline gelmişti. Aslında bir 'telefon dili ve kültürü' doğuyordu. Başta İngiltere'de olmak üzere telefon hakkında yazılıp çizilenlerin hepsi olumlu değildi. Telefon kablolarının, sayfiye yerlerinin ve tarihî şehirlerin görüntüsünü bozduğundan şikâyet ediliyordu. Telefonların evleri işgal edişi, tıpkı yıllar sonra televizyonlarda olduğu gibi sıklıkla eleştiriliyordu. Telefonla konuşmak, sohbet etmenin yerini tutmuyordu. Telefonda küfretmek etik kaygıları arttırmıştı, bunu suç mu addetmek gerekiyordu? 'Telefon suçları', neredeyse bir yüzyıl sonraki internet suçlarının öncüsü olarak, diğer suç biçimleriyle bağlantılanmıştı:

"Telgraf ve Telefon Şirketleri [burada rakip değil ortak görülmüşlerdir] suç kardeşliğinin müttefikleridir". Diğer eleştirmenlerinse onları "polisin müttefikleri" olarak görmesi şaşırtıcı değildi. Bununla birlikte, telefonların "basının, bankacılık ve borsa çevrelerinin müttefiki olduğu" konusunda görüş birliği vardı. Henüz 1877 yılının Nisan ayında New York borsası çalışanları bu yeni aygıtı kullanıyordu. 1880 yılı gibi erken bir tarihte, Londra'da *Times* gazetesi geç saatteki görüşmeleri ertesi günkü baskısında yayımlamak için Avam Kamarası ile telefon hattı kurmuştu. 1900 yılına gelindiğinde Birleşik Devletler'deki günlük gazetecilik, telgraftan ziyade telefon haberleşmesine dayanıyordu.

Fransa'da ise farklı bir yaklaşım söz konusuydu. 'Santral' anlamına gelen Fransızca '*central*'[52] sözcüğü, bir ağ olarak algılanan kavrama, Amerikalı ve Britanyalı olmayan bir bakış açısı getiriyordu. 1922 yılına gelindiğinde dahi Paris'in telefonu hor gördüğü düşünülüyordu: "İcat edilmesinin üzerinden yarım yüzyıl geçmesine rağmen telefon hâlen, meslek sahibi insanlara ayrılmış bir araçtı". Fransa'daki ve hatta Britanya'daki tüccarlar telefonu sadece alım satım yaparken kullanıyordu. Britanya'nın büyük perakende mağazası Harrods'ın, müşterileri için ankesörlü telefon kurması 1908 yılını bulmuştu. 1918 yılından sonra, Büyük Buhran ve İkinci Dünya Savaşı'nın etkilerine rağmen Atlantik'in her iki yakasında 1.000 kişiye düşen telefon sayısı artmaya devam etmişti. 1950'lerde, cep telefonlarının ortaya çıkmasından uzun zaman önce, telefon sayısındaki artış büyük bir toplumsal akım olarak tanımlanmaya başlamıştı.

Radyo

Harrods'ın rakibi, Londra'nın yeni çok katlı mağazası Selfridge's, Amerikalı Harry Gordon Selfridge (1858-1947) tarafından 1909 yılında açıldığında iletişim konusunda çok daha açık bir yaklaşım sergilemişti. Westinghouse Company'nin Frank Conrad'ın KDKA'ini desteklediği Pittsburgh'daki perakende mağazası gibi, Selfridge's de *Daily Mail*'in desteğiyle radyo yayınlarına ev sahipliği yapmıştı. Farklı iletişim araçları birbirleriyle bağlantılı hâle gelmişti. Mağaza, KDKA'in dinleyicileri için çaldığı gramofon kayıtlarının daha çok sattığını fark etmişti.

Radyo yayıncılığından bir nesil önce, 1890'larda İtalyan mucit Guglielmo Marconi'nin (1871-1937) öncülüğünü yaptığı telsiz vardı. Marconi'nin 1896'da Londra'ya beraberinde getirdiği kablosuz teknolojideki 'geliştirmeler'in

52 Central, Fransızca'da merkezî anlamına gelmektedir. (ç.n.)

arkasında uzun bir tarih yatıyordu. Bu tarih Alman bilim insanı Heinrich Hertz'in (1857-1894), genç yaşta ölen Britanyalı bilim insanı James Clerk Maxwell'in parlak kuramsal çalışmasını deneysel olarak doğrulamasından önceye dayanıyordu. Maxwell'den 20 yıl sonra 1851'de doğan ve 1940 yılında yaşlı bir insan olarak ölen Oliver Lodge, Marconi Londra'ya gelmeden bir yıl önce, 1895 yılında Kraliyet Enstitüsü'nde Hertzian dalgalarının gösterimini yapmıştı. Lodge ayrıca "koherer" adını verdiği, kablosuz sinyalleri hassas biçimde yakalayan bir dedektör icat etmişti. Ancak o sırada kendisi de icadının gerek mali gerekse de diğer alanlardaki potansiyelini tam olarak fark etmemişti. Lodge'a göre koherer, eğitim alanında kullanılacak bir cihazdı. Lodge, yayıncılığın temel bir ögesi olan, diğer istasyonları yayın dışında tutarak belirli bir istasyonun dalga boyunu seçmeye yarayan 'akortlu devre'ye ilişkin ilk deneyini 1897 yılında yapmıştı.

Diğer ülkelerde de kablosuz iletişimle ilgili çalışan öncü bilim insanları vardı. Rusya'da Aleksandr S. Popov (1859-1906) ve Fransa'da Édouard Branly'yi (1844-1940) bunlar arasında sayabiliriz. Dolayısıyla İtalyan Augusto Righi'den (1850-1920) ilham aldığını kabul eden Marconi'nin sadece daha önce yapılmış olana yeni bir yorum kattığı iddia edilebilir. Gerçi *Quarterly Review*'da yer alan imzasız bir yazıda konuya ilişkin şu sözlere yer verilmişti: "Basının, pratik bilimin hızla ileriye giden adımlarının farkına varması iyi olur. Uygarlık, konuşan politikacılardan ziyade çalışan mühendislerin yardımıyla ilerlemiştir."

Marconi Londra'ya geldiğinde, bilim insanlarıyla olduğu kadar siyasetçilerle, devlet görevlileriyle, deniz subaylarıyla ve askerlerle de doğrudan iletişime girmişti. Marconi'nin sunum yaptığı kişilerden biri olan televizyonun habercisi A. A. Campbell Swinton (1863-1930), ona Preece ile tanışması için bir davetiye temin etmişti. Bu sayede Marconi ve Preece arasında Posta İdaresi'nde resmî olmayan görüşmeler yapılmıştı. Marconi'nin iletişim kurduğu deniz subaylarından Kaptan Henry Jackson aslında bir yıl önce, kendi başına bağımsız radyo deneyleri yapmaya başlamıştı. Marconi ve Jackson, Britanya filosuyla birlikte, Popov tarafından Rus filosu ile yürütülenlere benzer saha denemeleri gerçekleştirmişti. İki bilim insanını harekete geçiren bilimsel ilerleme değil, ihtiyaçtı. Demir zırhlı gemiler, tıpkı iki nesil önce demir yolunun 'demir atları [lokomotif]' gibi, yeni sinyalleşme formları gerektiriyordu.

Bu bağlamda 19. yüzyıl iletişim tarihinin zirvesi olan telsiz, kablolu telgrafın ikamesi olarak düşünülüyordu. Zira 19. yüzyıl ulaşım tarihinin doruk noktası olan otomobiller de atsız arabaların ikamesi sayılmıştı. Bu düşünceyi, radyonun en faydalı kullanım alanının okyanuslar ya da geniş

yüzölçümüne sahip, seyrek nüfuslu kıtalar olacağı düşüncesi takip etmişti. Mors alfabesiyle sinyallenmiş mesajların hedeflenmeyen kişiler tarafından alınabilmesi yani yayın kapsamı, başlarda kazanım değil dezavantaj olarak algılanmıştı. Aynı şekilde otomobil de lüks bir ürün olarak kabul edilmişti. O dönemde tıpkı 'telsiz setine sahip' bir ev tahayyül edilemeyeceği gibi, garajlı bir banliyö evinde araba bulunması da tahayyül edilemezdi.

Marconi, İngiltere ziyaretinde hızlı sonuçlara ulaşmak istemişti. Sinyal alıcı ve verici ekipmanlarının patentini alan Marconi, 1897 yılında Wireless Telegraph and Signal Şirketi'ni kurduğunda telsiz ekipmanlarını büyük ölçekli ticari ve idari müşterilere satmaya odaklanmıştı. Aklındaki müşterilerden biri de kraliyetti: 1897 yılında Wight Adası'ndaki Osborne House'da bulunan Kraliçe Victoria ile Galler Prensi'nin hasta yattığı Cowes açıklarındaki kraliyet yatı arasında 100'den fazla mesaj alışverişi yapılmıştı. Marconi telsizden daha yaygın bir iletişim aracı düşünemiyordu. Bu düşüncesinde yalnız değildi. Örneğin 1899 yılında *Electrician* dergisi "Saçılmış mesajlar, nafile bir ısrarla gökyüzüne doğru yayılarak yalnızca enerji israf ediyor" iddiasında bulunmuştu.

1889 yılında 'Institution of Electrical Engineers' (Elektrik Mühendisleri Derneği) adını alan 'Society of Telegraph Engineers'ın (Telgraf Mühendisleri Birliği) kurucu üyesi olan Preece, Marconi'nin patentlerinden beklentiler konusunda Marconi'den daha tedbirli bir tutum izliyordu. Öyle ki, Marconi 1899 yılında Manş Denizi üzerinden Fransa'ya mesajları ilettiğinde bile, Preece "mevcut biçimi ve sınırlı hızıyla (gerçek bir sınırlılık) birlikte değerlendirildiğinde telsiz telgrafın, telgrafın eski sistemiyle aynı kategoriye konulamayacağı" uyarısında bulunmuştu. İletişim alanındaki gelişmelere bir girişimciden ziyade bir bürokrat gibi yaklaşan Preece, "Bir icadın başına gelebilecek en kötü şey [Marconi'ninki gibi] bir şirketin eline düşmektir. Bunu anlamak için telefona bakmak yeterlidir" düşüncesindeydi. Bununla beraber, Marconi'nin mesaj göndermek için kullandığı iletişim aracı, halk üzerinde büyük coşkuya sebep olmuş, "sonsuz, akıl almaz, seçkin bir araç, eter" gibi sıfatlar kullanılmıştı. Cihaz o dönemde halk için, 1895'te keşfedilen x ışınları kadar 'gizemli'ydi. Dünyaya, telepatiye en yakın şeyi vaat ediyordu. Radyonun önce Birleşik Devletler'de, ardından Britanya ve Hollanda'da evlere girmesinden sonra gerçek potansiyeli, ahkâm kesen uzmanlar kadar sıradan insanlar tarafından da anlaşılabilmişti.

Bununla birlikte 'programlar' üreten yeni kuruluşların doğmasından evvel, 'ham radyocular' olarak bilinen radyo hayranlarından oluşan amatör bir topluluk ulusal ve uluslararası bağlantılar kurmuştu. Bu bağlantıların

çoğunda Mors alfabesi, bir kısmında da telefon kullanılmıştı. Amerikalı yazar F. A. Collins, 1912 tarihli *The Wireless Man* (Kablosuz Adam) adlı kitabında amatör radyocular için öngörülü bir yaklaşımla 'dünyanın en büyük dinleyici kitlesi' ifadesini kullanmıştı. Amerika'da 122 telsiz kulübü olduğu tahmin ediliyordu. Genç adamlar ve erkek çocukları bu kulüpleri kurmada ve yönetmede öne çıkıyorlardı. Sanayileşmenin ilk yıllarında sömürülen çocuklar, artık bağımsız ve etkin bir role gelmişlerdi, seslerini duyurabiliyorlardı. Geleceğe zihinleriyle değil, kulaklarıyla tutunuyorlardı. *The Wireless Man* aslında çocuklar için bir kitaptı.

Resim 15: Genç Guglielmo Marconi. 1896 yılının Şubat ayında İtalya'dan bir demet kablosuz cihazla Londra'ya gelmiş, 1897 yılında Wireless Telegraph and Signal şirketini kurmuştu.

1890'lar ve 1920'ler arasındaki dönemde gerçekleşen bir dizi buluş sayesinde, dinleyici kitlesinin büyüklüğü hakkında fikir yürütmek ve yazmak mümkün hâle gelmişti. Bu buluşlardan bazıları titiz bilimsel araştırmaların ürünü, diğerleriyse radyonun askerî amaçlarla kullanıldığı ve hükûmetlerin telefon ve telsiz işini devraldığı Birinci Dünya Savaşı'nın özel koşullarının yönlendirdiği çalışmalardı. Esasında henüz telsiz yapım aşamasındayken, toplumsal etkenler hafife alınmak yerine hesaba katılsaydı, radyo teknolojisinin gelecekteki uygulama alanları önceden kestirilebilirdi. Söz gelimi İngiliz bilim insanı William Crookes (1832-1919) çokça alıntılanan 1892

tarihli bir makalesinde "kablosuz, direksiz, telsiz telgrafın şaşırtıcı olanakları ya da günümüzün pahalı gereçleri birkaç makul önerme ortaya koydu" derken, ne önermeleri tanımlamış ne de geleceğe dair tahminlerini belirtmişti. Bu esnada Marconi de kendi yolunu takip ediyordu, 1889 yılında Amerika Kupası yat yarışlarından haberler iletmek üzere *New York Herald*'ın sahibi James Gordon Bennett Jr'la anlaşarak Amerikalıların hayal gücünü harekete geçirmişti. Marconi 1901 yılında Cornwall'daki Poldhu'dan, sonradan Kanada'dan ayrılan Newfoundland'a, yani Atlantik'in 2.000 mil ötesine 's' harfini ulaştırmayı başarmış, böylece hem Amerika hem de Avrupa'daki insanların hayal gücünü etkisi alanına almıştı. Kuşkucularsa bu gelişmeye omuz silkmişti.

Artık tanıtım yapılmasına gerek kalmamıştı. 1904 yılında metresiyle birlikte deniz yoluyla İngiltere'den Kanada'ya kaçmaya çalışan katil Dr Crippen'in yakalandığını haber vermek için telsizin kullanılması, gazete başlıklarına damgasını vurmuştu. Bu olaydan sekiz yıl sonra Long Island'daki Marconi istasyonu batmakta olan Titanik'in SOS çağrılarını duymuş ve haberleri Beyaz Saray'a iletmişti. İlk kez 1903 yılında Berlin'de düzenlenen Dünya Telsiz Telgraf Kongresinin, 1906 yılında aynı şehirde gerçekleşen ikincisinde, SOS'in standart imdat çağrısı olmasına karar verilmişti. Aslında Berlin, Marconi imparatorluğunun sınırlarının dışında kalıyordu. Almanya, 1907 yılında devlet desteğiyle kurulan ve Siemens ile Allgemeine Elektricitats Gesellschaft[53] ortaklığı tarafından yönetilen Telefunken ile kendi telsiz sistemini kurmuştu. Telefunken'in bir araştırma geliştirme bütçesi vardı ve dünyanın pek çok bölgesinde radyo istasyonları kurarak Marconi'nin var olan patentlerine meydan okuyor ve yenilerini almasının önünü kesiyordu.

1914 yılından önce İngiliz, Amerikalı ve Kanadalı olmak üzere, ses yayıncılığına öncülük eden üç sıra dışı mucit vardı. Öğrenciliği sırasında Maxwell'in derslerine katılan Profesör Ambrose Fleming (1849-1945) 1904 yılında, mikroçipten önce "tarihin en ufak minik devi" olarak tanımlanan elektron tüpünü bulmuştu. İki yıl sonra, Palo Alto'da yaşayan Lee De Forest (1873-1961) işi daha da ileriye götürerek, Fleming'in Birleşik Devletler'de vakum tüpü diye adlandırılan diyot tüpünün eksi ve artı uçlarının arasına, ızgara sistemi biçiminde üçüncü bir elektron eklemişti. Forest'ın icadının patenti British Marconi Company'ye aitti ve Forest'ın patent süresinin dolduğu 1922 tarihi sonrasında bile patent savaşları devam etmişti. ABD Yüksek Mahkemesi'nin Forest'ın, kendi deyimiyle 'adyon' (üç elektrotlu vakum tüpü) için tek hak sahibi olduğuna karar vermesi 1943 yılını bulmuştu. Bu

53 AEG (ç.n.)

yalnızca bir ürün geliştirmesi değildi; bu sayede zayıf radyo sinyalleri, sadece Mors alfabesinde değil aynı zamanda sözcük ve müzik gönderiminde de güçlendirilmiş ve daha uzun mesafeleri kapsaması sağlanmıştı. De Forest gururlanarak kendisini "radyonun babası" addetmişti.

Bahsi geçen mucitlerin üçüncüsü olan Kanadalı Reginald Fessenden (1866-1932) Menlo Park laboratuvarında Edison'la birlikte çalışmıştı. Fessenden ilk yayıncılık etkinliği olan telsiz konserini 1906 yılının Noel arifesinde Brant Rock, Massachusetts'den, yüksek frekanslı alternatör kullanarak gerçekleştirmişti. Karayip kadar uzak yerlerden bile duyulabilen yayında Fessenden keman çalmış, Noel şarkıları söylemiş ve gramofonundan Handel'in Largo'sunu dinletmişti. Dinleyicilerine "Beni duyan varsa lütfen Brant Rock'daki Bay Fessenden'e yazsın" diye seslenmişti. Daha önce Amerikan Deniz Kuvvetleri gemilerinden yayın yapan Forest, Paris'teki Eyfel Kulesi'nden mesajlar yolladığında daha farklı ve haklarında hiçbir şey bilmediği 'amatör radyocular' kitlesine ulaşmıştı. Ticari zekâya sahip olmadığı ama 'doğuştan radyocu' olduğu söylenen Forest, 1914 yılından önce böyle bir hizmete ihtiyaç olduğunu fark etmişti. Bu nedenle 1914 yılında adyonun patent hakları için AT&T ile bir anlaşma imzaladığı hâlde konserler yayınlamaktan vazgeçmemişti. Forest bu anlaşmayla, iki nokta arasındaki yani belirli göndericilerden belirli alıcılara giden ses iletiminin radyo yoluyla yapılması alanının dışında kalmayı kabul etmişti. Bununla birlikte insanların evine opera başta olmak üzere müzik yayını yapma konusuna odaklanmak istemiş ve 1910 yılında New York Metropolitan Opera'da söylenen bir operayı doğrudan yayına almıştı. İtalyan tenor Enrico Caruso (1873-1921) bu operanın solistlerinden biriydi. Forest radyo yayıncılığını bir mecra olarak görüyor, teknoloji henüz buna hazır değilken bile büyük bir iş kolu hâline geleceğine inanıyordu.

Takvimler 1916'yı gösterdiğinde Crookes ve Lodge'un onursal üye oldukları Londra Telsiz Derneği'nin önde gelenlerinin de aralarında bulunduğu Britanya telsiz uzmanları, kablosuz telefonun Forest'ın öngördüğü türden bir geleceği olduğuna hâlen inanmıyordu. Uzmanlardan biri 1913 yılında, kablosuz telefon için "ilk kesin talebin nereden geleceği pek belli değil" diye yazmıştı. 1914 yılında Royal Society başkanı Campbell Swinton, dernek üyelerine yakın gelecekte telsiz alıcı istasyonlarının sinemalara benzeyen salonlara kurulacağının ve insanların buralara gidip "yüzlerce mil uzakta olsalar dahi devrin önde gelen konuşmacılarını şifahen dinleyebileceklerinin" tahayyül edilebileceğini söylemişti. Gelecek onun öngördüğü gibi şekillenmedi; tıpkı telefon gibi, telsiz telefon da evlere kök saldı.

Telsiz telefonun geleceğinin çehresi Forest'ın ardından, Arthur Burrows

(1882-1947) ve Atlantik'in karşı kıyısındaki David Sarnoff tarafından da fark edilmişti. Burrows savaş sırasında telsiz mesajlarını toplayan, düzenleyen ve dağıtan Marconi Company için çalışmıştı. Sarnoff ise savaş boyunca Amerikan radyosuna hâkim olan deniz ve kara kuvvetleri tekelinin sivil bir uyarlaması olan Radio Corporation of America'nın (RCA) ilk ticaret müdürüydü. Sarnoff savaş sırasında "bir anahtarı çevirerek ya da bir düğmeye basarak değiştirilebilecek farklı dalga boyları için düzenlenmiş basit bir Radyo Müzik Kutusu" üzerinde düşünmüştü. Onun iddiasına göre "müziği iletme sorunu hâlihazırda çözülmüştü", bunu "öngörmek için" hayal gücüne ihtiyaç yoktu. Müzik, "haber başlıkları, konuşmalar ve spor karşılaşmalarının sonuçları" ile desteklenebilirdi.

Sarnoff yayıncılık üzerine düşünürken tam olarak 'yayıncılık' terimini kullanmamıştı. Zira bu terim tıpkı 'kültür' ve 'yetiştirme' sözcükleri gibi teknoloji ya da sanayiden değil, tarımdan türetilmişti. Serpme tohumlar,[54] tohum yatağına ya da köklere ekilmez, serbestçe saçılırdı. Bu yöntem, başlarda ticari açıdan sakıncalı olarak görünse de sonradan mantıklı gelmeye başlamıştı. Sarnoff "radyonun, piyano veya gramofon gibi bir ev gereci hâline gelmesini" istiyordu.

İlginçtir ki reklam kavramını yayıncılık olgusunun içine sokan öngörü sahibi kişi, Amerika'dan değil Britanya'dan çıkmıştı. Burrows bunu şu sözlerle anlatmıştı: "Müzik programlarının aralarının sabun ya da ketçap gibi ürünler için hazırlanmış, dokunaklı ya da canlı söylemlerle, uygun tonlarda hazırlanmış sesli reklamlarla doldurulmasının önünde hiçbir teknik engel yoktur."

Birleşik Devletler'de, Başkan Wilson tarafından desteklenen RCA'in kurulmasından sonra tamamen yeni bir kurumsal dönüşüm yaşanmıştı. RCA zor kullanarak Marconi'nin tüm patentlerini satın almıştı. Amerikalıların özel girişime olan yaklaşımı göz önüne alındığında şunu söyleyebiliriz ki, Marconi bir Amerikan vatandaşı olsaydı, Amerikan menşeli şirketi hâlen başarıyla ayakta olabilirdi. RCA, gücünü AT&T, General Electric ve Westinghouse ile yakın ilişkiler kurmak için kullanan devlet destekli bir kuruluştu. Bu şirketler, 1920'lerin başlarında yayıncılığa olan ilginin artmasıyla birlikte sadece patentler ve rakiplerle değil, aynı zamanda radyo yayın bandına erişim hakkı talep edenlerle de uğraşmak zorundaydı. Radyo bandı talebinde bulunanların arasında bir tarafta deniz ve kara subayları, diğer tarafta telsiz kulüplerinde toplanan amatörler telsizciler olmak üzere iki farklı grup da vardı. Birleşik Devletler'de kabul edilen ilk radyo kanunu olan 1912 tarihli

54 Broadcast seeds (ç.n.)

Radyo Yasası'nın maddelerine göre 'amatör telsizciler'in radyo mesajları 200 metre ve altı dalga boylarıyla sınırlandırılmıştı. Bu sınır 1915 yılında belirli durumlar özelinde 425 metreye yükseltilmişti. Ordunun ve donanmanın baskısına rağmen gerek Kongre içinden gerek dışından her türlü düzenlemeye karşı direnç gösterilmişti. "Bizler, gökyüzünün herkesin hakkı olduğu düşüncesiyle yetiştirildik." O hâlde neden öyle olmuyordu? Aynı soru, Birleşik Devletler'de olduğu gibi Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra askerî nedenlerle amatör yayıncılığa izin verilmeyen Britanya'da da gündeme gelecekti. 1921 yılında artık daha ziyade telsiz telefon üzerinde odaklanan Londra Telsiz Derneği'nin bir temsilcisine göre "her İngilize dinleme aygıtlarının komşularını rahatsız etmemesi koşuluyla kendi gök kubbesinde neler olup bittiğini duyma hakkı tanınmalı"ydı. 1904 tarihli Telsiz Telgraf Yasası'nın kuralları gereğince, Britanya'daki bütün kablosuz sinyal ileticileri ve alıcıları Posta İdaresi lisansı almak zorundaydı.

Denetim sistemleri nasıl olursa olsun, bütün ülkelerdeki 'amatör telsizciler'in çoğu, kendi üretimleri olan ucuz kristal setleri kullanıyordu. 19. yüzyıl sonlarında, listelenebilen ve sınıflandırılabilen telsiz dalgalarını algılamaya yarayacak tipte kristaller bulunması, amatör telsizciler için bir şanstı. 1914 yılından önce piyasada iyi bilinen tek kristal doğrultucu olan Perikon'un içinde silikon vardı. O dönemlerde silikon, amatör telsizcilerden daha romantik bir gelecek vaat ediyordu. 1918'den sonra ticari olarak üretilmeye başlayan radyo alıcısı setlerinin şekilleri, teknoloji kadar modadaki değişimlerden de etkilenmişti.

Büyük üretici şirketler, düzenli yayınları takip eden dinleyici sayısındaki artışla çok ilgiliydi. Dinleyen kitle, sadece 'amatör telsizciler'den değil, aynı zamanda pek çoğu bu mecranın altında yatan bilim hakkında hiçbir şey bilmeyen ve 'dinleyiciler' adını alan kişilerden oluşmaktaydı. 1920 yılı, Marconi Company'ye Chelmsford'daki M2X'den konser yayınlama izni verilmesi nedeniyle İngiltere'de önemli bir dönüm noktasıdır. Bununla birlikte, Silahlı Kuvvetler mensuplarının ağırlıkta olduğu Telsiz Telgraf Kurulu'nun itirazları sonucunda Marconi Company'nin Chelmsford'dan yayın yapma izni iptal edilmişti. Kurul, yayınları sadece savunma mesajlarına engel olmakla değil, aynı zamanda telsizi 'insanlığın hizmetkârı' olmaktan çıkartıp 'çocukları eğlendirecek bir oyuncağa' çevirmekle suçluyordu. Kurulun muhalefeti 'amatör telsizciler'i 1921 yılının Mart ayında bir protesto düzenlemeye itmişti. 63 telsiz derneği, imzaladıkları dilekçe ile konserleri "anlamsız" diye niteleyen Posta Bakanını konuyu bir kez daha düşünmeye zorladı. 1921'in Aralık ayında Posta Bakanı konserlerin sürmesinin, "Telsiz Derneklerinin

yararına" olacağı iddiasını dikkate alarak, kararından vazgeçti. Bakanın hâlen 'görülmeyen, büyük dinleyici kitlesi' hakkında bir fikri yoktu.

Konserlerin sürdürülmesi kararından sonraki ilk konser yayını Chelmsford yakınındaki Marconi Company istasyonundan gerçekleşmişti. 14 Şubat 1922'de yayınlanan ve yarım saat süren konseri, yapımcıları alçakgönüllülükle "mühendislik becerisi" olarak tanımlamışlardı. Konsere katkıda bulunan dokuz mühendis parlak ve samimi yayıncılar olduklarını ispatlamışlardı. Temel kaynakları gramofon kayıtlarıydı ama aynı zamanda ilk radyo oyunu olan *Cyrano de Bergerac*'ı da yayınlamışlardı. Ekibin lideri olan Peter Eckersley daha sonra, Writtle istasyonu kapanmadan önce, 1922 sonbaharında kurulan BBC'nin ilk başmühendisi olmuştu.

Posta İdaresi'nde yürütülen uzun tartışmaların ardından 1922 yılında tekel olarak kurulan BBC, ilk gelirini reklamdan değil, telsiz seti satışlarına devletin koyduğu lisans ve ruhsat ücretlerinden elde etmişti. BBC'nin tekel olarak kurulmasının nedeni, hükûmetin sınırlı dalga bandını kullanmak için gelen çok sayıda talep nedeniyle, tek bir yayıncılık kuruluşu olması gerektiği yönündeki kararıydı. Geçmişinde Posta İdaresi gibi bir kurum olmayan ve radyo yayın bandını düzenleme konusundaki siyasal talebin sınırlı olduğu Birleşik Devletler'de böyle bir çözüm düşünülmemişti. RCA devlet tekeli gibi hareket edemiyordu. Zira AT&T de bir 'telekom şirketi' olarak 1920'lerin başında potansiyel müşterilere, bir bedel karşılığında ağ zamanı satarak program yapımını destekleme çabasında, abonelere telefon zamanı sattığında olduğu gibi başarısız olmuştu. Amerika'daki yayıncılık sistemi Britanya'dakinden oldukça farklı gelişmişti. 1922 yılına damgasını vuran radyo patlamasına, tıpkı kanal ve demir yolu patlamaları gibi "çılgınlık" olarak bakılmıştı. Birleşik Devletler'i şaşırtan bu radyo patlamasında çok sayıda istasyon türemişti. Bunlardan bazıları gazetelerle, bazılarıysa perakende şirketleriyle, şehirlerle, okullarla ya da üniversitelerle iş birliği hâlinde çalışıyordu. Bu konuda şöyle enteresan bir gözlem ortaya atılmıştı: "Konuşabilen herhangi bir şeye yayıncılık istasyonu denebiliyordu." 1922 yılının Mayıs ayı geldiğinde Ticaret Bakanlığı 300'den fazla yayıncılık lisansı vermişti.

İstasyon sayısı çok fazlaydı ve başlangıçta bütün istasyonların aynı dalga boyunu, 360 metreyi kullanmaları gerekiyordu. 1922 yılının sonunda istasyon sayısı 572'ye çıkmıştı. Savaştan önce öngörülen 'gökyüzünde kaos' ve 'felaket' senaryoları gerçek olmuştu. Bu sırada düzenli yayına talep sürekli artıyordu. 1922 yılında 100.000'i aşan kablosuz alıcı seti satışı, 1923 yılında yarım milyonu geçmişti. 1925 yılında Birleşik Devletler'de kullanımda olan radyo adedi 5,5 milyona ulaşmıştı, bu sayı dünyadaki toplam radyo sayısının

yaklaşık yarısıydı. Çok geçmeden güçlü yayıncılık ağları ortaya çıkmıştı. Bunlardan ilki, 1926 yılında 'kamu hizmeti' olarak kurulan National Broadcasting Company'ydi (NBC). İkincisi olan Columbia Broadcasting System (CBS) ise Sarnoff'un baş rakibi William Paley (1901-1990) tarafından 1927'de kurulmuştu. Radyoculuğa babasının sigara işinin reklamını yaparak başlayan Paley, başlangıçta United Independent Broadcasting'in temsilcisi olarak çalışmıştı.

Yayın istasyonları içerisindeki ağların payı 1926'da %6,4 iken, 1931'de %30'a çıkmıştı. Artık arka plana itilmiş olan amatör telsizciler için yüzlerce, hatta binlerce mil uzaktan iletiler almak hâlen heyecan vericiydi. Bununla birlikte, Chicago örneğindeki gibi uzaklara değil yakın mesafelere yayın yapmak isteyen yerel yayın istasyonlarının sahipleri, yayın ağlarının geliştirdiği sistem nedeniyle hayal kırıklığı yaşıyordu. Amatör telsizciler için uzak mesafedeki mesajları alabilmek bir nevi spor hâline gelmişti. Radyo ağları, özellikle canlı yayınladıkları spor karşılaşmalarıyla birlikte cazibelerini arttırarak yayıncılığı dev bir iş koluna çevirmişlerdi.

Reklamcılık hızla ekonomik bir güç olmuştu. Basının birçok kesimince eleştirildikten ve 1922 ile 1923 yıllarında Birleşik Devletler'in gelecekteki Başkanı Herbert Hoover'un (1874-1966) muhalefetine maruz kaldıktan sonra, Ticaret Bakanı ilk defa yayıncılıkla ilgilenmek zorunda kalmıştı. Bakan unutulmaz konuşmasında "hizmetin, haberlerin, eğlencenin ve eğitimin reklam kalabalığına boğulması gibi bir olasılığa izin vermemiz düşünülemez" beyanında bulunmuştu. Ancak, hükûmetin Federal Radyo Komisyonu'nun kuruluşunu sağlayan, düzenlemede sınırlı bir uygulama ortaya koyan ve "kamu yararı, uygunluk, gereklilik" gibi ifadeler içeren yasayı çıkardığı 1927 yılında olay, düşünmekten öteye taşınmıştı.

Reklamcılar işin aslını biliyordu. İlk ticari radyo danışmanlarından Edgar Felix, herhangi bir düzenleme olmadan önceki büyüme sürecini coşkulu bir ifadeyle anlatmıştı: "Reklamcının satış propagandasını yayması için ne muhteşem bir fırsattı! Zira evlerindeki mahremiyette yakalayabileceğiniz duygudaş, eğlence düşkünü, coşkulu, meraklı, ilgili, sayısız seyirci vardı." Aynı düşüncedeki Westinghouse "radyo reklamcılığının, iş dünyasının modern ifade biçimi olduğunu" öne sürüyordu. "Giderek daha sofistike kampanyalar düzenleyerek, sektörün kendini ifade etmesini sağladı. Amerikalı iş adamları, radyo sayesinde Birleşik Devletler'deki neredeyse bütün evlerin anahtarına sahip oldu." NBC'nin Geliştirme Direktörü Frank Arnold daha da ileri giderek yayıncılığın "Reklamcılığın Dördüncü Boyutu" olduğunu söylemişti.

Reklamcılık ne Britanya'da ne de Avrupa ülkelerinin büyük kısmında

böyle görülmekteydi. Tek vericisi olan Hollanda'da 1919 yılının Kasım ayında popüler programlar yayınlanıyordu. Nederlandse Radio-Industrie tarafından kurulan PCGE istasyonuyla Lahey'den programlar sunarak düzenli yayıncılığın önü açılmıştı. 1927 yılına kadar Hollanda'nın bir tane vericisi vardı ve her ne kadar Hollanda tarihi için normal olsa da esasında oldukça sıra dışı biçimde, derin kökleri ve dinî bağları olan beş 'dikey' örgütlenme tarafından paylaşılıyordu. Britanya'daki yayıncılık ise çok farklı şekillenmişti. British Broadcasting Company, Posta İdaresi'nden lisansını Ocak 1923'e kadar almamış olsa da, ilk programını 14 Kasım 1922'de yayınlamıştı. Burrows, Marconi Company'nin 2LO vericisine bağlanan sıradan bir telefon alıcısı üzerinden, hızlı ve yavaş olmak üzere iki ayrı hızda saat 6 haberlerini okumuştu. Britanya'nın uzak köşesindeki Yeni Zelanda'da aynı gün ilk radyo mesajları yayınlanmaya başlamıştı.

Sınırlı dalga boylarının nasıl paylaştırılacağı önce ulusal, 1926 yılında ise uluslararası bir pazarlık unsuru hâline gelmişti. Avrupa'daki dalga boyları için mühendisler tarafından şekil verilen Cenevre Planı 1926 yılının Temmuz ayında kabul edilmişti. Bir yıl sonra Washington'da, 1912 yılından beri bu alanda yapılan ilk konferans olan Dünya Telsiz Konferansı düzenlenmiş, Hoover'ın tabiriyle "iletişimin yürütüleceği kanallardaki sıkışıklık" sorunu ele alınmıştı. Hükûmetlerin ve yayıncılık otoritelerinin 1929 yılında Prag'da düzenledikleri bir sonraki konferans, ülkelere tahsis edilen dalga boylarının paylaşımını ulusal yönetimlere bırakıyordu. Bu ülkeler arasında Cenevre ve Washington'da temsil edilmemiş olan Sovyetler Birliği yönetimi de vardı. Her yıl 7 Mayıs'ta Popov'un 1895'deki radyo gösterisinin yıldönümünü kutlayan ve ilk kamu yayınını 1919 yılında yapan Sovyetler Birliği'nde, 1930'ların sonlarından önce kitlesel ölçekte radyo dinleme oranı oldukça düşüktü.

Radyo yayıncılığı, gelişimine katkıda bulunan bütün ülkelerde, yeni oluşturulan yerel, bölgesel ve ulusal kamu yayıncılık kurumlarına bırakılmıştı. 1920'ler boyunca bu kurumlar aynı radyo teknolojilerini, bambaşka yapılar içinde kullanarak hızla büyümüştü. Bazıları ticari, bazıları da devlet kontrolünde olan kurumların bazılarıysa ne ticari ne de devlete bağlıydı. Sonuncuya örnek olarak, John Reith (1889-1971) tarafından şekillendirilen BBC verilebilir. British Broadcasting Company'nin ilk genel müdürü ve 1927'den itibaren yeni bir tüzel kurum olan (yeni adıyla) British Broadcasting Corporation'ın ilk genel müdürü olan Reith, adını bir sıfat hâline getirmişti. "Reithçi", 'kamu hizmeti'nin hükûmetten bağımsız biçimde yayın yapma yetkisine sahip olması anlamına geliyordu. Yeni BBC, Parlamento Yasası'na değil, Kraliyet Fermanı'na bağlı çalışıyordu.

Britanya'daki ve diğer ülkelerdeki yeni yayın kurumları, yapıları nasıl olursa olsun 'kültürel simsarlık rolü'nü oynamak zorundaydı. Bunun içine; gramofon kayıt sanayi, sinema, sahne sanatları, spor etkinlikleri, dergiler ve hatta gazeteler de dâhildi. Bu kurumların her birinin ve sonradan telekomünikasyon adını alan sektörün kendi tarihi ve örgütlenmesi vardı. Aralarında yakınlaşmalar olduğu gibi, uyuşmazlıklar da yaşanıyordu. Zamana imzasını atan anlar da oluyordu. Marconi'nin ölümünden bir gün sonra, 21 Temmuz 1937'de neredeyse dünyadaki tüm telsiz istasyonları bir ya da iki dakikalığına sessizliğe bürünmüştü. Yayıncılık tarihinde eşi benzeri olmayan bir andı.

Ses Kayıtları

O döneme kadar, temel yayın içeriklerinden biri gramofon kayıtlarıydı ama ses uğraşısı, yayıncılar ve onları kontrol edenlerin yanı sıra başkalarına da bağlıydı. Henüz 1894 yılında, yani Marconi Londra'ya varmadan iki yıl önce Amerikalı yazar Octave Ozanne matbaaya yönelik bir tehdit olarak gördüğü gelişme hakkında şöyle yazmıştı: "Avrupa'nın kaderini değiştirdi. Ses kaydetmeye yarayan çeşitli cihazlar yavaş yavaş mükemmele doğru ilerliyor." 1937'deki sessizlik döneminde matbaa ölmemişti, ama bir başka Amerikalı kadın yazar Hazar Kinsella'nın üç yıl öncesinde belirtmiş olduğu gibi "havada sınırsız müzik" vardı.

Sözlerden ve müzikten oluşan sesin iletimiyle ilgilenen ilk mucitlerden biri olan Edison 'kısmen sağır'dı ve müzikten ziyade sözcüklerin iletilmesiyle ilgileniyordu. Sesle, müzik dolayısıyla değil, telefon düzeneği çalışmaları nedeniyle ilgilenmeye başlayan Edison, Fransız mucit Charles Gros'un (1842-1888) kendi tasarımıyla aynı mantıkta çalışan paleofon[55] planlarının, Bilimler Akademisi için mühürlü bir pakette durduğunu biliyordu. Félix Nadar rumuzlu Fransız bir fotoğrafçı (1820-1910) yüzyılın başlarında "maruz kaldığı tüm sesleri, sadakatle ve yorulmadan yeniden üreten bir akustik dagerreyotipi"[56] tasarlamıştı. Nadar, sonradan Sarnoff'un da yaptığı gibi, "karanlık odanın görüntülere yaptığı gibi, melodileri yakalayıp sabitleyebilen bir kutu" tahayyül etmişti. Nadar, cihazına fonograf adını vermişti.

Daha 30 yaşındayken Amerikan gazetelerinde sık sık Profesör Edison diye anılmaya başlayan Edison, ses kayıt makinesi yapmak için John Kreusi adında bir asistanla birlikte çalışmıştı. Vidaya geçirilmiş folyo sarılı bir

55 Paléophone, bir tür ses kayıt cihazı. (ç.n.)

56 Gümüş nitratla ışığa duyarlı hâle getirilen bakır levhaların, karanlık kutu içinde 10 ila 20 dakika pozlanarak, cıva buharına tabi tutulup geliştirilmesiyle fotoğrafik görüntü elde etme yöntemidir. (ç.n.)

silindir bulunan cihaz, elle döndürülüyor ve yavaş hareket ediyordu. İğne spiral bir yiv oluşturarak 'kabartılmış' seslerin tekrarlanmasını mümkün kılıyordu. Edison önceleri Mors alfabesindeki noktaları ve tireleri 'tekrarlamayı' düşünmüştü. Ancak son aşamaya gelindiğinde makinenin içine çocuk şarkısı "Mary'nin Bir Kuzusu Vardı"yı söylemiş ve tekrar çaldığında kendi sesini dinleterek yanındaki insanları hayrete düşürmüştü. Edison fonografı için öngördüğü 10 kullanım alanını *Scientific American*'da yayımladığında, listenin başında mektup yazma ve kâtibe ihtiyaç duymadan her türden not alma vardı. Telefondan sonra grafofonu[57] icat eden Alexander Bell'in önem verdiği etkili konuşma eğitimi, listede müziğin üzerine yerleştirilmişti.

Edison'ın kısa bir süreliğine üzerinde durduğu müzik kutularının ve müzikli oyuncakların uzun bir geçmişi vardı. Piyanonun ortaya çıkmasından önce müzik otomatlarının çok sayıda mahir örneği yapılmıştı. Bir de üretimi 1887 yılına dek devam eden silindir müzik kutuları vardı. Bunların bazılarında birden fazla ezgi çalınır ve işaretle gösterilirdi. Edison'un fonografından on yıl sonra, büyük bir müzik merkezi olan Leipzig'de metal plakalar içeren Symphonium[58] halka tanıtılmış ve geliştirildikten sonra büyük miktarlarda satış yapılmıştı. 1897'de Birleşik Devletler'de tasarlanan ve 1900 yılında Britanya'da yaklaşık 65 pounda satılan piyanola (otomatik piyano) "Herkes piyano çalabilir" sloganıyla tanıtılmıştı. 1910 yılında Kastner's Auropiano reklamındaysa "Piyanonuzu niçin değiştirmiyorsunuz?" diye soruluyordu. Önemli bir Anglo-Amerikan müzik şirketi olan Aeolian Company org ile, piyano ve piyanola arasındakine benzer bir ilişkisi bulunan aeolianı üretmiş, ayrıca Aeolian Vocalion marka gramofonu satışa sunmuştu. 1906 yılında 100 tonluk devasa bir klasik Telharmonium[59] New York'da meraklılarıyla buluşmuştu.

Edison'un bu tür müzik aletleri hakkında bilgisi olduğuna dair hiçbir kanıt yoktur. Edison fonografının faydalarını tasarlarken kalbinden geçen, "Washington'larımızın, Lincoln'lerimizin, Gladstone'larımızın" tekrar dolaşıma sokulmasıyla dili korumaktı. 1890 yılında *Electric World*, okurlarına "Gladstone veya Bismarck'ı, yalnızca sözcükleriyle değil, sözcükleri tonlayışlarıyla birlikte tekrar dinlediğinizi hayal edin" diye seslenmişti. Edison'un makinesi siyasetçi Gladstone, şair Robert Browning ve eğlence sektörü duayeni P. T. Barnum'un konuşmalarını kaydetmişti. 1906 yılında Amerikalı eleştirmen

57 Grafofon; plaklar üzerine kaydedilmiş ses sinyallerini okumaya yarayan ve pikap ya da fonograf olarak bildiği miz cihazın geliştirilmiş bir versiyonudur. (ç.n.)

58 Ön tarafında oval bir ağızlık ve yanlarda çalacak enstrümanın seçileceği düğmeler bulunan küçük müzik kutusu. (ç.n.)

59 Elektrikle çalışan bir tür org. (ç.n.)

G. S. Lee, *The Voice of the Machines* (Makinelerin Sesi) adlı çalışmasında, tıpkı yazar James Joyce'un yapmış olduğu gibi fonografın insanlığın, geleceğe ve henüz doğmamış olanlara seslenmesini ve geçmişi, ölmüş olanları dinlemesini olanaklı kılacağının altını çizmişti. O zamana kadar, Paris'te Musée Glossophonographique (Glossofonografi Müzesi) açılmış ve Viyana Bilim Akademisi bir fonograf arşivi oluşturmuştu.

Gazeteciler, başından beri fonografın kullanım alanları üzerine kafa yoruyordu. *Leslie's Weekly*'ye göre fonograf "altüst olmuş dünyanın tüm yerleşik âdetlerini dönüştürecek ve *Binbir Gece Masalları*'ndaki Şehrazad'ın bile hayal edemeyeceği şeylerin olduğu bir düzen" kuracaktı. Bununla birlikte bu değişim için Edison'dan farklı kültürel merakları olan mucitlere ihtiyaç vardı. Bunların en önemlisi ve Alman kökenli bir Amerikalı olan Emile Berliner (1851-1921) klasik müzik kaydetme imkânını fark etmişti. Gerekli olan bir diğer şey ise; ilki 1889 yılında üretilen, beş sentle çalışan müzik kutularının sahiplerinin, New York'da Broadway'in dışındaki 28. Cadde'de bir sokak olan Tin Pan Alley'e giden yolu keşfetmeleriydi. Bu, geleceğin film yapımcılarını etkileyecek şarkı yazarları ve sanatçıların yer aldığı çift yönlü bir yoldu. Bu kişiler, gelenekçilerin 'konserve müzik' diye hor gördüğü popüler müzik kayıtlarının ortaya çıkmasıyla yok olmayan notalı müzikle pek ilgilenmiyordu. Ayrıca Atlantik'in her iki yakasında, diğer 'müzikaller' gibi sayısı artan klasik müzik konserlerine de ilgi göstermiyorlardı. Kısa bir süre yayımlanan New York menşeli *Phonoscope* dergisi, 1896 yılının Aralık ayındaki ilk sayısında, kaydedilen popüler şarkıların listesini yayınlamıştı.

Amerika'ya beş parasız bir göçmen olarak gelen bir Talmud uzmanının oğlu olan Berliner, 1887 yılında ürettiği yeni kayıt cihazına gramofon adını vermişti çünkü Edison kimsenin fonograf ismini kullanmasına izin vermiyordu. Silindirin yerini plağın aldığı gramofonun icadı, bu alandaki yeni fırsatların kapısını açmıştı. Bir süre sonra diğer plakların basılmasını sağlayacak ana plakları mükemmelleştirmeyi başarmıştı. Berliner'in bu plakları yaparken kullandığı madde, silindir fonograflarda kullanılan balmumundan daha sert ve dayanaklıydı. Camden, New Jersey'deki küçük bir makine atölyesinin 29 yaşındaki sahibi Eldridge Johnson'ın kurmalı çalışma sistemi ve hız kontrolü ekleyerek geliştirdiği gramofon, Britanya'da her türden kaydetme ve oynatma cihazlarına adını vermişti. Compton Mackenzie'nin başlangıçta karısı ve eniştesiyle birlikte yürüttüğü bir aile işletmesi olan aylık *Gramophone* dergisini yayımlamaya başladığı 1923 yılında, artık gramofon iyiden iyiye yaygınlık kazanmıştı. O sıralar, Mackenzie varlıklarından haberdar olmasa da, Atlantik'in her iki yakasında gramofon toplulukları ve

kulüpleri kurulmuştu.

Hem Avrupa'da hem de ABD'de ekonomik yapı, agresif rekabet ve ani çöküşlere karşı savunmasızlık gibi özellikler bakımından birbirinin aynıydı. Bu durumu ilk kavrayan Berliner değil, Edison olmuş ve Music Room şirketini ekonomik nedenlerle 1891 yılında kapatarak çalışanları işten çıkarmıştı. 1887'den sonra plak çalar üretmeye devam eden Edison, yeni kurulan North American Phonograph Company aracılığıyla yürütülecek pazarlama faaliyetleri için Bell ve iki ortağı ile çalışmıştı. 1901 yılında Berliner ve ortakları tarafından kurulan Victor Talking Machine Company, onlarca yıl geçerliliğini yitirmeyecek bir şirket yapısına sahipti.

Yarım yüzyılı aşkın bir süre boyunca farklı adlar altında Amerikan gramofon endüstrisine egemen olan Victor Company, Michael Chanon'ın "tüketim modeli" yaklaşımını izliyordu. Buna göre plak, bir fotoğraf gibi değil, kitap gibi düşünülmeliydi. Bununla birlikte başarılı şarkıcılar kayıtlarından, yazarların kitaplarından kazandıklarından çok daha fazla para kazanıyordu. Nitekim 1901 yılında birinci kalite kayıt yapan ve 1904 yılında ilk kez milyon satan plağını piyasaya çıkaran Caruso, ölene kadar plaklarından iki milyon dolar kazanmıştı. Başlangıç aşamasındaki kayıt endüstrisine genç yaşta katılan Fred Gaisberg, zamanla uluslararası düzeyde bir yönetici olmuştu. Gaisberg, ilk kez 1902 yılında Milano'da bir operada dinlediği Caruso'nun sahne sanatçısından plak sanatçısına dönüşmesinin başlıca sorumlusudur.

Klasik müziğin ve basitçe 'pop' diye adlandırılan müziğin organizasyonu ve müzisyenlerin, şirketlerin ve sanatçıların servetlerinin, sanatın icra edilme haklarına bağımlılığı 1912 tarihli Amerikan telif hakkı yasasında tam olarak karşılığını bulamamıştı. Bu hakların tanınması ancak beş yıl sonra kurulan American Society of Composers, Authors and Publishers'ın [Amerikan Besteciler, Yazarlar ve Yayımcılar Birliği] (ASCAP) baskı yapması ile mümkün olacaktı. Britanya'da 1926 yılında kurulan Performing Rights Society'den (Gösteri Hakları Topluluğu) de benzer bir baskı gelmişti. Resimlerin ve ikonaların hâkim olduğu çağda olduğu gibi, sesin ön plana çıktığı bu yeni dünyada da Amerika ve Britanya'daki gelişmeler arasında bariz benzerlikler vardı. Keza bu iki yapı ekonomik olarak da birbiriyle bağlantılıydı. Dikilmiş kulaklarıyla His Master's Voice (Sahibinin Sesini) dinleyen siyah beyaz, teriyer cinsi bir köpek 20. yüzyılın ilk yıllarında plak almaya ve evleri için gramofon sahibi olmaya can atan insanların sayısının artmasıyla birlikte, toplumun en iyi bilinen alametifarikalarından biri olmuştu. Ürünlerin fiyatı ve insanların gelir düzeyi, satın alma hacmini belirliyordu. Edison'un ilk modelinin 1896'daki fiyatı 40 dolarken, 1899'da Gem Player modeli 7,50

dolara satılıyordu. Çok geçmeden her şekilde, büyüklükte ve tarzda modeller üretilmeye başlamıştı. Bunlardan bazıları üretim maliyetine göre ucuza satılabiliyorken, bazıları pahalı, hatta 1930'ların fahiş fiyatlı telsiz telgrafları gibi gösterişli, lüks ürünlerdi.

Odeon Company'nin 1903 yılında Berlin'de kurulmasıyla yeni bir dönem başlamıştı; ilk kez plakların her iki tarafına kayıt yapılabiliyordu. Bu önemli gelişmeyi Columbia'nın hayata geçirmesi 1908 yılını bulmuştu. Aynı yıl Charles (1863-1957) ve Émile (1860-1937) Pathé kardeşler de aynısını Fransa'da yapmayı başarmıştı. Bu yıllarda hem Columbia hem de Victor'un satışa sunduğu 'ünlülerin plakları'na Ruslar kırmızı etiket koyuyordu. 1913 yılında Edison plak üretimine başlamıştı, 1929 yılına dek bunlar silindirli plaklardı. Aynı yıl HMV, Berlin Filarmoni Orkestrası tarafından icra edilen Beethoven'ın Beşinci Senfonisi'nin kayıtlı olduğu tek yüzlü, sekiz adet plak satışa sunmuştu. 1917 yılında Victor tarafından ilk caz plağı piyasaya sürüldükten altı yıl sonra, Chicago'da yer edinmiş King Oliver ve Creole Jazz Band adlı grubu, sekiz ay gibi bir zaman içerisinde Paramount ve Columbia'nın aralarında bulunduğu dört farklı plak şirketi için 37'den fazla plak çıkarmıştı. İkinci Dünya Savaşı sırasında cazın hızı kesilmişti, artık popüler müzik gruplarının çağı başlamıştı. Savaş sonrasında Britanya'da yeniden canlanan caz, bu müzik türüne dair tüm bilgi birikimini gramofon plaklarından edinen ve BBC aracılığıyla radyoda ünlenen Humphrey Lyttelton'a (1921-2008) çok şey borçluydu.

Kayıt kalitesinde kayda değer bir dönüm noktası olan elektronik kayıt, Western Electric Company tarafından başlatılmış, 1925 yılında Columbia ve Victor firmaları da katılmıştı. Aynı yıl General Electric, RCA aracılığıyla piyasaya sürdüğü oldukça gelişmiş bir hoparlör üretmişti. Victor kasaya gramofon borusu eklenmiş hâliyle yeni bir cihaz piyasaya sürdüğünde takvimler henüz 1906'yı gösteriyordu. Evde plak dinlemenin önündeki engeller yavaş yavaş ortadan kalkıyordu. Daha ince bir iğne ucu kullanılması bozulmayı büyük ölçüde azaltmıştı. 1948 yılında, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Columbia ve RCA vinil adı verilen, plastikten yapılma ince oluklu plaklar üretmişti. Bunu takiben başta dijital kayıt olmak üzere başka büyük gelişmeler de hayata geçirilmişti.

İnsanlar satın aldıkları plakları birbiriyle kıyaslamaya başladıkça, kalite daha önemli bir unsur hâline gelmişti. Yine de satış adetleri en temel başarı kriteri olmaya devam ediyordu. Bunu satış istatistiklerinden de anlayabiliriz. 1897'de Birleşik Devletler'de satılan plâk sayısı yarım milyon iken, iki yıl sonra bu sayı 2,8 milyona çıkmıştı. Bir nesil sonra, 1929 yılında Wall Street

Çöküşü'nü takiben yaşanan Büyük Buhran sırasında plak satışlarında büyük bir düşüş yaşanmıştı. 1932'de sadece altı milyon plak satılmıştı ki bu sayı 1927 yılının toplam satışının %6'sına denk geliyordu. 1929 yılında Victor ve RCA, güçlerini birleştirerek radyo gramofonun gelişiminin önünü açmıştı. Aynı yıl, Edison Company fonograf üretimini askıya almıştı, Edison o dönem 82 yaşına gelmişti. 1931 yılında Columbia Gramophone Company ve Gramophone Company birleşerek Electric and Music Industries Ltd, EMI'yı kurmuştu. İletişim araçları birleşerek, mecraların birbiriyle daha fazla ilişkili hâle geldiği yeni bir kategori meydana getiriyordu. Televizyon için katot ışınlı tüp üreten ilk şirket EMI idi.

Fotoğraf

Televizyonun ortaya çıkışı yalnızca insanların gündelik yaşamlarını değil, aynı zamanda eski ve yeni medyaya ilişkin tüm ifade biçimlerini de değiştirmişti. Televizyon, basılı sözcükle başlayan sonraki bölümde ayrıntılı biçimde ele alınacaktır. Televizyondan önceki yüzyılda görsel iletişim alanında yaşanan yeni iletişim süreçlerini ve kalıplarını anlamak için önce televizyonu olanaklı kılan aygıta, yani kameraya bakmamız gerekmektedir. Kameranın tarihi geçmişe dayanmaktadır: *camera obscura* (karanlık oda) yüzlerce yıl boyunca sanatçıların gereçlerinden biri olmuştur. 19. yüzyılın yeni kamerası ilk önce Fransa ve Britanya'da, sonrasında ise devrimci bir tarzda Amerika Birleşik Devletleri'nde üretilmişti. 1802 yılında Wedgwood ailesinin bir üyesi "Resimleri Cama Kopyalama ve Gümüş Nitrat Üzerine Işık Etkisiyle Silüet Oluşturma İşleminin Tarifi" adlı bir yazı kaleme almıştı. Ancak 'hayata dair ilk fotoğraf' Napolyon Savaşları'nın bitişinden sonra Fransız araştırmacı Joseph Nicéphore Niepce (1765-1833) tarafından çekilmişti. Niepce buna 'ışık oymacılığı' adını vermiş, 'fotoğraf' tabiri ilk kez Wheatstone tarafından kullanılmıştı.

Niepce elde ettiği başarıyı, 1827 yılında Londra'daki Royal Society ile paylaşmıştı. Bununla birlikte ilk gerçek fotoğrafsal imgeleri geliştiren, 1829 yılında bir araya geldiği genç ortağı Louis Daguerre (1789-1851) olmuştu. Daguerre bu fotoğrafsal görüntüleri "dagerreyotipi" diye adlandırmış ve üretme sürecinin ayrıntılarını "bilim ve sanatın yararına", 1839 yılında Académie des Sciences ile Académie des Beaux-Arts'ın Paris'te ortaklaşa düzenledikleri bir toplantıda açıklamıştı. Rejim ne olursa olsun, bilim alanındaki Fransız uzmanlığıyla gurur duyan Fransız devleti, her zamanki gibi Daguerre'nin çalışmasının tekel haklarını almıştı. Ancak kısa bir süre sonra bu haklardan

feragat ederek fotoğrafın "bütün dünyanın kullanımına açık" olduğunu ilan etmişti. Bu açıklama sanıldığı kadar duygu yüklü değildi, zira buluşun patenti, korunmakta olduğu Londra'da önceki bir tarihte kurnazca alınmıştı. Bununla birlikte çok geçmeden bu alanda rekabet başlamıştı. Aynı dönemde İngiltere'de, Daguerre'den bağımsız şekilde William Henry Fox Talbot (1800-1877) gümüş nitrat kullandığı farklı bir yöntem denemişti. 'Negatifler'i kâğıt üzerinde üreten Talbot, "fotojenik çizimler" dediği 'kalotip'lerini[60] Royal Society'deki 'bilim ve doğa âşıkları'na sunmuştu.

Basılmaları daha uzun sürse de, kalotip görüntüler dagerreyotipilerden daha yumuşaktı. Kalotip görüntüler ünlü Britanyalı bilim insanı J. F. W Herschel'in (1792-1891) tabiriyle negatifler yoluyla üretiliyordu. Bir söylentiye göre 1840 yılında İsviçreli Johann Baptist Isenring (1796-1860) bunları renklendirecek bir yöntemden bahsetmişti. 1851 yılında bu alanda büyük bir atılım yapılmıştı. Fox Talbot Kalotip Kulübü'nün ilk 12 üyesinden biri olan Frederick Scott Archer, kalotip görüntüleri keskinleştiren ıslak kolodyum (eter içinde çözülen pamuk barutu [nitroselüloz]) yöntemini bulmuştu. 1853 yılında Amerika'da, aralarında Samuel Morse'un da olduğu en az 10.000 dagerreyotipici bulunmasına karşın, yeni yöntem hızla kalotip ve dagerreyotipi tekniklerinin yerini almıştı.

Birleşik Devletler'de, fotoğraf sanatından ziyade Matthew Brady'nin iç savaş fotoğraflarının güzel bir örneğini oluşturduğu resimsel fotoğrafçılığa ve eleştirmenleri tarafından geçici bir 'heves' diye kenara atılan stereografiye[61] ilgi vardı. *Britannica Ansiklopedisi*'nde "muhtemelen ABD tarihinin en ünlü fotoğrafçısı" olarak tanıtılan Brady'nin (1822-1896) en büyük projesi, arka arkaya gelmiş Amerikan başkanlarını resmetmekti. O dönemde stereografi bir heves olmanın ötesine geçmişti. Stereoskop aracılığıyla hikâyeler ilgi çekici biçimde anlatılabiliyordu. Ayrıca iki insanın aynı fotoğrafı, aynı zamanda görebilmesini sağlayan stereoskopik çift icat edilmişti. "Cosmorama stereoskop", binlerce stereografi üretilen bir yıl olan 1862'de, Londra Fuarında görücüye çıkarılmıştı.

Renkli fotoğrafçılığın, tıpkı fotoğraf gazeteciliği ve tıp fotoğrafçılığı gibi, kendine özgü bir tarihi vardır. İlk gerçek üç renkli fotoğraf, başka dallardaki çalışmalarıyla tanınan büyük bilim insanı James Clerk Maxwell tarafından 1861 yılında çekilmişti. Ancak bu fotoğraf, projektör olmadan görüntülenemiyordu. Renkli fotoğrafçılığın gerçek anlamda gelişimi 20. yüzyılla ilişkilendirilse de, 19. yüzyıl boyunca, Brady'ninkiler gibi, fotoğraf tarihinde

60 Yarı saydam durumdaki kâğıt üzerinde fotoğraf negatifleri elde etme yöntemi. (ç.n.)
61 Üç boyutlu etkisi yaratan fotoğraf tekniği. (ç.n.)

önemli rol oynayan birçok fotoğraf çekilmişti. Bunlardan ilki Özgür İskoçya Kilisesi İlk Genel Meclis üyelerinin 1843 ile 1848 arasında David Octavius Hill ve Rupert Adamson tarafından çekilen fotoğraflarıdır. P. H. Delamotte, 1851-1854 yılları arasında Kristal Saray'ın Sydenham'a taşındıktan sonraki inşaatını hafta hafta fotoğraflayarak eşsiz bir belge elde etmişti. Thomas Annan 1868 yılında Glasgow Kentini Geliştirme Vakfı için, Glasgow'un kenar mahallerini fotoğraflamıştı. Aynı yıl içinde, 1867'de Herchel'i görüntüleyen sanat fotoğrafçısı Julia Margaret Cameron (1815-1873) Charles Darwin'in fotoğrafını çekmişti. Cameron yıllar sonra *Photographic Journal*'daki bir yazısında yaşadığı tecrübeyi şu sözlerle anlatmıştı: "Bu insanları kameramın karşısına aldığımda, dış görünüşlerinin detayları kadar ruhlarının yüceliğini de aslına uygun biçimde kaydetmek için tüm benliğimle çalışıyordum." Cameron bir yıl sonra aynı deneyimi şair Lord Tennyson Alfred'le de yaşamıştı.

19. yüzyılın ortalarına dair en tanınmış iki fotoğraf; Swede O. U. Rejlander'in alegorik *The Two Ways of Life* (Yaşamın İki Yolu) ve H. P. Robinson'un *Fading Away* (Unutulup Gitmek) adlı çalışmalarıydı. Nadar, Fransız romancı Balzac'ın fotoğrafını çekerken ruhunu yansıtma gayesi gütmezken, 1862 yılında balondan çektiği fotoğrafla Paris'in o zamana kadar gizli kalmış yönünü yansıtmayı başarmıştı. Nadar ayrıca Fransız Kongosu'nun başkentine adını veren Kont Savorgnan de Brazza'nın portre fotoğrafını bir tablo önünde çekmişti. Fotoğrafta Brazza'nın yanında yer alan iki Kongolu arkadaşı, hayatlarında daha önce hiç tablo görmediklerinden her türlü resmi, fotoğraf olarak adlandırıyorlardı.

Bazı Afrikalılar fotoğrafları çekilirse benliklerini kaybedeceklerinden korkuyordu. Avrupalı çocuklara ise bunun tersi öğretiliyordu. Dolayısıyla 19. yüzyıla ait çok sayıda ve farklı kılıklar içinde Avrupalı çocuk fotoğrafı bulunmaktadır. 1865 tarihli *The Adventures of Alice in Wonderland* (Alice Harikalar Diyarında) kitabını yazarken Lewis Carroll mahlası kullanan, Oxfordlu matematikçi Charles Dodgson (1832-1898) en ünlü çocuk fotoğrafçılarından biriydi. Carroll'un fotoğrafladığı kız çocukları, dikkatlice poz verdirilen ve fotoğrafları Dr. Barnardo'nun yurtlarında biriktirilen kimsesiz çocuklardan ya da fotoğrafçı reklamlarında kullanılan çocuk modellerden oldukça farklıydı. İlk kez Fransa'da André Disdéri (1819-1889) tarafından yaygınlaştırılan *cartes de visite* (kartvizitler), milyonlarca adet basılmasına rağmen hepsi birbirine çok benzerdi. Ünlülerin resimlerinin yer aldığı *cartes* (kartlar), yazarı tarafından imzalanmış kitaplar ya da posta pulları gibi, koleksiyonu yapılan ve saklamak için şık albümler kullanılan nesnelerdi.

Fotoğrafçılığın toplumsal tarihinde 'sinema filmi'nden önce yaşanan

en büyük değişim, 1880'lerde 'enstantane fotoğraf'ın ortaya çıkmasıydı. Kimilerine göre kötü bir çağrışımı olan bu terim, ilk kez önceki dönemlerde, farklı bir bağlamda Herschel tarafından kullanılmıştı. Banka memuruyken fotoğrafçılık sektöründe üretim yapmaya başlayan Amerikalı girişimci George Eastman'ın (1854-1932) herkes tarafından, her yerde kullanılabilen, yüzyılın en ünlü fotoğraf makinelerinden biri olan Kodak ile popüler fotoğrafçılığın önünü açmasıyla, fotoğraf makinelerinin boyutları küçülmeye, fiyatları düşmeye başlamıştı. Eastman, Kodak'ın bütün dillerde hatırlanabilir bir isim olduğunu düşünmekte haklıydı. Kodak için tasarladığı reklam sloganı ise şöyleydi: "Siz düğmeye basın, gerisini bize bırakın." Eastman bundan bir yıl sonra ilk ticari şeffaf selüloit filmi piyasaya sürmüş, ayrıca Kodak'ın kullanım alanlarını anlatmak için Edison'un fonografı için hazırladığıyla kıyaslanabilecek bir liste hazırlamıştı. Listeye göre enstantane fotoğrafları, aile içinde yaşanan olayları üzerinden zaman geçtikten sonra da hatırlamak, bir nevi kayıt altına almak için kullanılabilirdi. Mühendisler ve mimarlar projelerinin işleyiş sürecini anlamak, sanatçılar ise çizime geçmeden önce eskiz yaparken zaman kazanmak için kullanabilirdi. Eastman'ın listesi muzaffer bir eda ile sonlanıyordu: "Herkes onu kullanabilir. Herkes onu kullanacak." Eastman 1895 yılında *Kodak News*'ü kurduğunda, New York, Rochester'da bulunan fabrikasındaki günlük fotoğraf makinesi imalatını iki katına, yani 600'e çıkarmıştı. Eastman'ın iki yıl sonra Londra'da düzenlediği sergiyi, *British Journal of Photography* şimdiye kadar yapılmış en olağanüstü sergilerden biri olarak tanımlamıştı.

Eastman'ın en güçlü yanı reklamcılık dehası ve operasyonel iş becerilerini sergilemekti. 1900 yılında özellikle çocuklar için vizörsüz Brownie fotoğraf makinesi tasarlanmıştı. Eserleri düzenli olarak *Punch* dergisinde yayınlanan bir karikatüristin 1910 yılında çizdiği Kodak kızı, Atlantik'in her iki yakasında da tanınmış ve çok sevilmişti. Birinci Dünya Savaşı, Eastman'ın işlerini sekteye uğratacağına daha da arttırmıştı. Birleşik Krallık'ta 1915 yılında, 1914'e göre beş kat daha fazla Vest Pocket Kodaks (cep boy Kodak) satılmıştı. O dönemde sinema filmi hayata geçirilmekle kalmamış, aynı zamanda filmler özel tasarlanmış mekânlarda gösterilmeye başlamıştı.

Filmler

Sinema filmlerinin başlangıç noktası elektronik değil mekanikti ve Praxinoscope, Phenakistiscope ve Kaamatograph gibi Kodak kadar akılda kalıcı isimleri olmayan oyuncaklar dünyasına aitti. Öncesinde başarısız denemeler

olsa da fotoğraf makinesiyle hareket duygusunu tam olarak yansıtan ilk kişi Eadweard Muybridge olmuştu. Muybridge, Kaliforniya'nın atlara düşkün valisi için 1872 yılında çektiği at hareketlerinin kronofotoğrafik serisinde, hızla giden bir atın dört ayağının da yerden kesildiğini görüntülenmişti. Kingston'da doğmuş bir İngiliz olan Edward Muggeridge (1830-1904), namıdiğer 'Muybridge', bir keresinde cinayetle suçlanmış, ancak beraat etmişti. Fotoğraflarını 1888 tarihli *Animal Locomotion* (Hayvan Devinimleri) ve 1899 tarihli *Animals in Motion* (Hareket Hâlindeki Hayvanlar) isimli kitaplarında yayımlayan Muybridge, 1893 tarihinde Chicago'da düzenlenen Kolomb Fuarı'nda bir 'Hayvan Hareketleri Salonu' açmış, sıçrayan atlarla jimnastikçilerin fotoğraflarıyla büyük ilgi çekmişti. Fransız fizyolog Etienne Marey (1830-1904) benzer biçimde kendi çalışmalarını 1894 tarihli *Le Mouvement* isimli eserinde yayımlamış ve kuşların uçar hâldeki çok sayıda görüntüsünü tek bir filmde kayıt altına almayı başarmıştı.

Başka bir fuar düzenlenen 1876 yılında, Menlo Park'ta laboratuvarını kuran Edison, 1894'te bir mercek aracılığıyla hareket eden filmin seyredilmesini olanaklı kılan patentli kinetoskopunu satışa çıkarmıştı. Muybridge ve büyük olasılıkla Marey'den ilham alan Edison fonografın kulak için yaptığını, göze uyarlamak istemişti. Bununla birlikte Edison, başlangıçta kinetoskopu ucuz salonlardaki gözetleme kutularında kullanmayı düşünmüştü. Bu kutulara madenî para atıldığında küçük bir gözetleme deliğine "yapışılarak" dans eden bir kız veya boks yapan iki erkek seyrediliyordu. Edison o sıralar buluşunu, görüntüleri perdeye yansıtmak için kullanmanın finansal getirisini düşünmemişti. Ancak, 1893 ile 1895 yılları arasında Edison'ın iki asistanı W. K. L. Dickson ve William Heise, dünyanın ilk film stüdyosu Black Maria'da 20 saniyelik enteresan filmler çekmişti. Filmlerde "Bar Kavgası", "Siyu Kızılderilileri" ve "Edison Laboratuvarda" gibi temalar işleniyordu. Edison'un diğer asistanı Fred Ott 1894'ün Ocak ayında Birleşik Devletler'in yayın hakkı alınan ilk sinema filmi olan "*Kinetoscopic Record of a Sneeze*"i (Hapşırmanın Kinetoskopik Kaydı) çekmişti.

1895 yılının Kasım ayında Max ve Emil Skladanowsky, Bioskop adını verdikleri sistemi kullanarak Berlin'de dokuz film gösterimi yapmıştı. Bu filmlerden birinde, eldiven takmış kangurular boks maçı yapıyordu. Edison'dan 17 yaş küçük olan Louis Lumière (1864-1948) bundan bir ay sonra, Paris'teki Grand Café'de bulunan 35 izleyiciye, *nouveauté du jour* (günün yeniliği) diye alkışlanan 'sinematograf'ının tanıtımını yapmıştı. 1896 yılına gelindiğinde Lumière, filmlerini Londra'daki Leicester Meydanı'nda bulunan Empire Music Hall'da, daha büyük bir izleyici kitlesine sunmaya başlamıştı.

Londra'daki yayın içeriği oldukça karışıktı; uvertürle başlıyor, Rus dans topluluğu, jonglör ve akrobasi gösterileriyle devam ediyordu. Gösterilen filmler arasında *The Arrival of the Paris Express* (Paris Ekspresinin Gelişi) ve *Boating in the Mediterranean* (Akdeniz'de Tekne Gezisi) vardı. Lumière sonraları belgesel olarak adlandırılan filmler yapan iki kardeşten biriydi. Bu filmlerin bazılarını gören Rus yazar Maxim Gorki (1868-1936), beğenisini "film, yaşamdan doğuyor" sözleriyle anlatmıştı.

Başka film yapımcıları da vardı. Örneğin sihirbazlık geçmişi olan Georges Méliès (1861-1938) hileli efektler sayesinde elde edilen illüzyonun, artık anılan adıyla 'sinema'nın gücü olduğuna inanıyordu. Méliès 1900 yılında, birbirine bağlı bir hikâyenin bölümlerini oluşturmak için kısa filmleri gösterişli biçimde birleştirmeye başlamıştı. Diğer film yapımcıları, yüzlerini sirklere, tiyatroya ve hepsinden öte vodvile dönmüştü. Aslında bir form olarak film, tıpkı nemalandığı roman gibi uyarlanabilir olduğunu göstermişti. Entelektüel eleştirmenlerin auteur[62] olarak adlandırdığı kimi film yapımcılarının amacı avangart sanat olduğu hâlde, tiyatronunkinden çok daha büyük, yeni bir izleyici kitlesi meydana geliyordu. Edison'un ve 1896 ile 1909 yılları arasında onunla çalışan G. W. Porter'ın gelişen yeni mecraya hızlı bir biçimde hazır filmler tedarik etmesine rağmen, bu izleyici kitlesinin oluşması zaman almıştı. Porter'ın tren yolculuğu ve hırsızlık gibi iki popüler temayı bir potada erittiği, 12 dakikalık filmi *The Great Train Robbery* (Büyük Tren Soygunu) 1903-1904 yıllarında ticari anlamda oldukça başarılı olmuştu.

Bazıları oldukça bilgili olan film uzmanları, ilk dönemdekiler başta olmak üzere filmlerin yapımı, çözümlemesi ve üstün özellikleri hakkında tartışmakla birlikte, erken ya da geç dönem fark etmeksizin sinema tarihinin yalnızca mihenk taşı filmlerin tarihi olmadığı konusunda aynı düşüncedeydiler. 1900 yılından önce Fransa ve Britanya'nın da aralarında bulunduğu birçok ülkede etkin film yapımcıları vardı. Geriye dönüp bakıldığında bu yapımcıların filmleri belirli türler etrafında toplansa da, arka planları ve anlatmak istedikleri birbirinden çok farklıydı. 1900 yılından önce Fransa'da Léon Gaumont (1864-1946) Sarah Bernhardt gibi ünlülerin başrolde oynadığı bir dizi kısa film yapmıştı. İngiltere'de portre fotoğrafçısı ve diya eğitmeni G. A. Smith, 1903 tarihli *Mary Jane's Mishap* (Mary Jane'nin Şanssızlığı) ve 1900 tarihli *Grandma's Reading Glass* (Büyükannenin Okuma Gözlükleri) gibi çok farklı iki kısa film çekmişti. Fotoğrafçılık işiyle uğraşan James Williamson, diğer kısa filmlerinin yanı sıra 1901 yılında kendi film ekipmanını

62 Kendine ait bir tarzı ve anlatısı olan yönetmenler için kullanılan bir terimdir. (ç.n.)

konu alan *The Big Swallow*'u (Büyük Lokma) yapmıştı. Pathé Kardeşler'in 1903 tarihli filmi *Life of Christ*'de (İsa'nın Hayatı), bir Méliès filmine de ismini veren sihirli fenerle (projeksiyon makinesi) bağlantı kuruluyordu. Projeksiyon makinesi genellikle dinî amaçlarla kullanılıyordu. Yanlış bir kabulle Avustralya'nın ilk uzun metrajlı filmi olarak bilinen 1900 tarihli *Soldiers of the Cross* (Haç Askerleri), Kurtuluş Ordusu'nun Sahne Işığı Birimi tarafından yapılmış ve projeksiyon diyalarını, film kliplerini ve eğitmen-anlatıcıyı bir araya getirmişti. 20. yüzyılın ilk on yılı oldukça verimli geçmesine rağmen Birleşik Devletler'in ilk uzun metrajlı filmi olarak kabul edilen Kalem Company'nin *From the Manger to the Cross* (Yemlikten Haça) adlı filminin çıkışı 1912'yi bulmuştu.

Her ne kadar basılı yayıncılık tarihinde olduğu gibi erken dönem filmlerde de din teması önemli bir öge olsa da, eğlencenin daha kapsamlı bir yeri vardı. Pathé Kardeşler 1906 yılında *Magic Roses*'ı (Sihirli Güller) ve ardından 1908 yılında *Magic Bricks* (Sihirli Tuğlalar) ve *Magic Bottles*'ı (Sihirli Şişeler) gösterime sokmuştu. Ayrıca 1905 yılında kocasından gizlenmek için sevgilisinin sandığına saklanan, beyaz takım elbiseli bir aşığı anlatan *Cache-toi dans la malle* (Doğru Yoldan Şaşma) çekilmişti. Görsel espriler, Neal Burch ve Tom Gunning tarafından 1980'ler boyunca Hollywood öncesi filmleri yeniden incelerken kullandıkları tabirle 'Cazibe Sineması'nın önemli bir unsuruydu. Bu yapımlar sayesinde çok sayıda komedyen ünlenmişti. Bunlardan biri olan Fransız aktör Max Linder (1883-1925), "Max" rolüyle yer aldığı 350'den fazla komedi filminde, kendisine atfedilen tabirle 'yıldızlaşmış'tı. Linder, Charles Chaplin tarafından büyük bir ilham kaynağı olarak görülmüştü.

Yukarıdaki satırlarda da bahsedildiği gibi başlangıçta fotoğrafçılıkla uğraşan Pathé kardeşler 'Cazibe Sineması'nın, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki dört yılda zirve noktaya ulaştığı Fransa'da, 1908 yılında dünyanın en büyük film yapım şirketi Pathé Frères'i kurmuştu. Charles Pathé, başarılı bir hamleyle, filmlerini sinema işletmecilerine satmak yerine kiralamaya başlamıştı. Pathé kardeşler, bir diğer film yapımcısı Fransız Léon Gaumont (1864-1946) gibi, film yapmanın yanı sıra stüdyo kameraları ve ekipman da üretiyordu. Horoz figürlü Pathé logosu hem Fransa'da hem de diğer ülkelerde HMV'nin köpeği kadar tanınır olmuştu. Paris'in yanı sıra New York ve devrim öncesindeki Rusya'da da stüdyolar kuran Pathé kardeşler, tıpkı Gaumont gibi film yapımcılarının boy gösterdiği ilk ülkelerden biri olan Britanya'da da faaliyet gösteriyordu.

İlk film yapım merkezlerinden biri olan Brighton'ın bulunduğu Güney İngiltere'de bilimsel araç gereç üreticisi R. W. Paul (1869-1943), film hayatına

İngiltere'de henüz patenti alınmamış olan Edison'un kinetoskopunun bir eşini yaparak başlamış, 1896 yılında 26 saniyelik bir at yarışı filmi çekmişti. Kariyerine, aralarında iki buçuk dakika süren 1906 tarihli *The Motorist*'in (Motorcu) de bulunduğu birçok film eklemişti. Kuzey İngiltere'de pek çoğu endüstriyel sahneler içeren çok sayıda kayıp film, 2006 yılında Lancashire, Blackburn'de ortaya çıkmıştı. Bu filmlerde, işlerini bitirdikten sonra çalışma alanlarından ayrılan veya yerel festival zamanlarında bir araya gelen işçiler görüntüleniyordu. İşçiler en şık hafta sonu giysileri ya da iş kıyafetleriyle filme alınmış toplu fotoğrafları için ödeme yapmaya hazırdı.

İngiliz sinemasının öncülerinin bazıları erken yaşta hayatını kaybederken, bazıları da ihtiyarlıklarına kadar güzel bir yaşam sürmüştü. Bunlardan biri olan, gelmiş geçmiş en ünlü film yıldızı Charlie Chaplin 1889 yılında Londra'da doğmuş ve 1977 yılına kadar yaşamıştı. İngiliz vodvil geçmişine sahip olan Chaplin, Atlantik'i geçtiğinde, Hollywood hâlen portakal bahçeleriyle dolu, "yollarında biber ağaçlarının sıralandığı bir kasaba"ydı ve gittikçe büyüyen metropol Los Angeles'a yeni (1903) bağlanmıştı. Aslında ilk film yapımcıları çoktan bu bölgeye yerleşmişti; misal, 1896 yılında Chicago'da kurulan Selig Polyscope Company 1907 yılında Los Angeles'a taşınmıştı. Bununla birlikte Chaplin uzun film kariyerine Kaliforniya'da değil New York'ta, Mack Sennet'in (1880-1960) Keystone Stüdyoları'ndaki abartılı komedilerde başrol oynayarak başlamıştı. Chaplin'in ilk Hollywood filmi olan *Making a Living*'in (Şarlo Gazeteci) çıkışı 1914 yılını bulmuştu. Chaplin Hollywood'a, güneşli bir yerde yaşamak ya da çok para kazanmak istediğinden değil, işiyle alakalı nedenlerle taşınmıştı. Sennett'in formüllü 'kremalı pasta savaşları'ndan bıkan Chaplin, 1919 yılında kendi stüdyosunu ve şirketi United Artists'i kurmuştu. Chaplin bu şirkette Douglas Fairbanks Senior (1883-1939), yıldız unvanını alan ilk kadın oyuncu Mary Pickford (1892-1979) ve Chaplin'den 14 yaş büyük olan ve film kariyerine 1909 yılında Biograph şirketinde başlayan ve en az 40 film yapan D. W. Griffith'le (1875-1949) ortaklık etmişti.

Griffith, Hollywood'daki ilk filmi *In Old California*'yı (Eski Kaliforniya'da) yaptığı Los Angeles'a, 1910 yılında taşınmıştı. Bir yıl sonra Nestor Film Company'den A. L. Christie, Sunset Bulvarı adındaki tozlu bir yolun sonundaki metruk barı, Hollywood'un ilk stüdyosuna çevirmişti. Diğer şirketler de hızla aynı yolu takip etmiş, 1911 yılının sonunda stüdyoların adedi 15'e çıkmıştı. Cecil B. Demille'in 1914 yılında çektiği *The Squaw Man* (Kızılderili Adam) 74 dakika sürüyordu. Bir yıl sonra (ileride yaygınlaşacak bir tabirle) ilk Hollywood klasiği olan *The Birth of a Nation*'ı (Bir Ulusun Doğuşu) çekmişti. Tamamen beyaz aktörlerin rol aldığı ve kalabalık insan

görüntülerine yer verilen *The Birth of a Nation*, yayınlandığı 1915 yılından bu yana adeta bir Verdi operası gibi sık sık yeniden yorumlanmıştır. Başkan Woodrow Wilson bu filmi izlemeyi, "şimşek ışığında" tarih okumaya benzetmiş ama filmin süresi hakkında yorum yapmamıştı. *New York Mail* ise, "tüm zamanların en önemli filmi" diye bahsetmişti.

Sinema endüstrisi, başlangıcından itibaren piyasa koşullarından fazlasıyla etkileniyordu. Gaumont'un, Birinci Dünya Savaşı'nın patladığı 1914 yılına kadar Hollywood'dan fazla film yaptığı Avrupa'da, Birleşik Devletler'e kıyasla yapım ile dağıtım arasında daha büyük bir uçurum vardı. Britanya ve Fransa'da film gösterimi işine el atanlar, müzik salonu sahipleri ve şovmenlerdi. Sinema filmlerinin gösterimine özel salonların açılması 1910'ların sonlarını bulmuştu. Britanya'da açılan bu türden salonların ilki Lancashire'daki Colne'deydi. 20. yüzyılın başlarında, Birleşik Devletler'de film gösterimi, önceleri panayır alanlarında ve çarşılarda yapılırdı ama 1905 yılında ilk defa Pittsburgh'da bir 'sinema salonu' açılmıştı. Fransa'da Charles Pathé kendi projeksiyon salonlarını kurmuştu. Aynı şekilde Gaumont'un da, kendi adını verdiği projeksiyon salonları zinciri vardı. Sinemalar ya da film salonları için kullanılan bir başka sözcük ise Almanca kökenli 'bioskop' idi. Sinema sektörü her yerde, önemli bir inceleme olan 1951 tarihli *The Great Audience*'ın (Muhteşem İzleyici) Amerikalı yazarı Gilbert Seldes'in (1893-1970) tabiriyle "zevk ve gelenekten nasibini almamış, saldırgan ve cahil olmalarına rağmen hayli gelişmiş iş algıları olan insanlar"dan, yavaş ama önlenemez bir biçimde büyük şirketlerin eline geçmişti.

Bu süreçte önemli rol oynayan Edison, Yüksek Mahkeme'nin kararıyla patentleri üzerindeki denetimini kaybetmiş ve 1916 yılında film yapım ve dağıtım işinden çekilmişti. On yapım şirketinin birleşmesiyle kurulan Motion Picture Patents Company (MPPC) 1908 yılında, emekleme dönemindeki film endüstrisine 'düzen ve istikrar' getirme iddiasıyla uzun vadeli bir tekelleşme planı başlatmıştı. MPPC o kadar güçlüydü ki, Eastman'la bir anlaşma yaparak yalnızca kendi üyelerine fotoğrafik malzeme tedarik etmesini garantilemişti. Ayrıca diğer filmleri kontrol altında tutup kendi filmlerinin pazarını genişletmeyi umarak, kendi himayesinde gönüllü bir Sansür Heyeti kurmuştu. Yine de MPPC'nin gücü, 'bağımsızları' film endüstrisinden bertaraf etmeye yetmiyordu.

Bağımsız sinemacılardan biri olan ve MPPC'nin dağılmasında önemli bir rol oynayan Adolph Zukor (1873-1976), kendi kurduğu Paramount Company'de film yapımcılığını ve dağıtım işini tek çatı altında toplamaya çalışmıştı. Zukor 1919 yılında on milyon dolarlık imtiyazlı hisse senedi

çıkartarak Wall Street'ten finansal kaynak elde etmişti. Sinema endüstrisini sermaye piyasası yoluyla finanse etmek konusundaki ilk ciddi atılım olan bu girişimden iki yıl sonra Zukor, 300'den fazla sinemanın denetimini ele geçirmişti. Küçük ve bağımsız yapımcıların ya da dağıtımcıların, film endüstrisine veya pazarına girmelerinin ya da burada barınmalarının ya da bireysel film haklarını kiralamanın artık iyice zorlaştığı yönündeki şikâyetler, daha dile getirilmeden Zukor tarafından biliniyordu.

Radyo örneğinde olduğu gibi, ortaklı yapılar güçlendikçe diğerlerinin kalıcı olması zorlaşıyordu. Bağımsız sinemacılardan bir diğeri de bu ortaklı yapılara güç katmıştı. William Fox (1879-1952) 1915 yılında kurulan Fox Film Corporation'ın, Twentieth Century Fox bünyesine katılma operasyonunu başarıyla yönetmişti. 1924 yılında yapılan bir birleşme sonucunda da Metro-Goldwyn-Mayer (MGM) kurulmuştu. 1923 yılında Warner Brothers'ı kuran iki yeni medya patronu Harry Warner (1881-1958) ve kardeşi Jack (1892-1978), başrolünde şarkıcı Al Jolson'ın oynadığı 1927 tarihli ilk 'sesli film' *The Jazz Singer* (Caz Şarkıcısı) ile bir çığır açmış ve sinemanın altın çağını başlatmıştı. *The Jazz Singer* 500.000 dolara mal olmuştu ama herhangi bir ticari filmin başarı kriteri olan gişe hasılatına bakıldığında bu rakamın beş katını kazanmıştı. 1928 yılında Warner Brothers'ın sabit sermayesi 16 milyon dolar seviyesindeyken, araya giren 1929 mali krizine rağmen, 1930 yılında 230 milyon dolara ulaşmıştı.

Resim 16: The Jazz Singer. Al Jolson'ı, 1927 tarihli bir Warner Brothers yapımı olan dünyanın ilk 'sesli filmi'nde görmek için toplanan izleyici kalabalığı.

Diğer ülkelerdeki film çevrelerinin Hollywood'a ve senkronize ses yeniliğine direnmeleri zorlaşmıştı. Öte yandan sessiz filmlerin sona ermesiyle birlikte, yayıncılık çevrelerinde Babil diye tanımlanan, dünyada çok sayıda dilin bir arada var olması durumu Amerikalı olmayan yapımcılara olağanüstü bir fırsat sunmuştu. Farklı kültürler, sesli ya da sessiz filmlerde, genellikle farkında olmadan ama bazen de bilinçli bir şekilde gösteriliyordu. Fransa'da her zaman, Almanya'da ise Hitler'in yükselişe geçtiği 1933 yılına kadar sinemanın bir sanat olma özelliğine vurgu yapılmıştı. Sovyet Rusya'da ise Lenin "bütün sanat dalları içinde, sinema bizim için en önemli olandır" açıklamasında bulunmuştu.

Yaratıcı avangartların sinemadaki varlığı, her yerde güçlü bir şekilde hissediliyordu. Dahası, kendi ürünleri ile sinemalarda gösterilen ticari filmler arasında keskin ayrımlar yapan bazı film yapımcıları da vardı. 19. yüzyılda romancı George Gissing (1857-1903) 1891 tarihli *New Grub Street* (Yeni Grub Sokağı) adlı eserinde, edebiyat hakkında yazdıklarına dair avangartların neler söyleyeceğini öngörmüştü. Bununla birlikte avangart sinemaya uyarlanan terimler, edebiyattan ziyade sanat kaynaklıydı. Dışavurumculuk,

1918 sonrası Weimar Cumhuriyeti'nde, 1920 tarihli *The Cabinet of Dr Caligari* (Dr. Caligari'nin Muayenehanesi) çığır açan bir film hâline geldiğinde Alman sinemasıyla birlikte anılır olmuştu. Fritz Lang'in, kent yaşamının rahatsız edici bir tasvirini yaptığı 1927 tarihli *Metropolis* de benzer bir etkiye sahipti.

Chaplin'den bir yıl sonra doğan Lang (1890-1976), Hitler 1933'de iktidara gelmeden önce Hollywood'a taşınmıştı. Hitler'in film ve propaganda dâhil olmak üzere tüm eğlence sektörünün kontrolünü Goebbels'e verdiği 1933 yılından sonra, diğer film yıldızları da Hollywood'a akın etmişti. Sovyetler Birliği'nde, büyük film yönetmeni Sergei Eisenstein (1898-1948), konusunu 20. yüzyıl Rus tarihinden alan, 1925 tarihli *Battleship Potemkin*'i (Potemkin Zırhlısı) çekerken herhangi bir zorlukla karşılaşmamıştı. Oysa müziklerini Prokoviev'in yaptığı 1938 tarihli *Alexander Nevski*, 1938 ile 1941 yılları arasında içinden çıkılması güç bir dönem geçirmişti. *Potemkin Zırhlısı*'ndaki Odessa Basamakları sekansı, sinema tarihindeki en ünlü sahnelerden biridir.

Roman gibi film de uluslararası bir güç hâline gelmişti. Benzer kültürel etkiye sahip filmler arasında, İkinci Dünya Savaşı sonrası İtalyan sinemasından Roberto Rossellini'nin 1945 tarihli *Open City* (Roma, Açık Şehir) ve Vittoria de Sica'nın 1948 tarihli *Bicycle Thieves*'i (Bisiklet Hırsızları) sayılabilir. Babası Luteryen bir papaz ve İsveç kraliyet ailesinin din görevlisi olan Ingmar Bergman'ın (1918-2007) Svenska Film Industry için çektiği filmler ve Japon sinemasını sınırlı bir Avrupalı ve Amerikalı izleyici kitlesine yeniden tanıtan Akira Kurosawa'nın (1910-1998) 1951 yılında çektiği *Rashomon* (Raşomon) başta olmak üzere, bazı filmler de bu klasmandadır. Japonya 1930'larda, çekilen film sayısında Birleşik Devletler ile rekabet ediyordu. Japon filmleri, Japonya'daki sinemalarda gösterilen filmlerin dörtte üçünü meydana getiriyordu.

1920'lerde ve 1930'larda kültüre, sakıncalı bir terim gözüyle bakılan Britanya'da, 1927 yılından itibaren hükûmet çevrelerinde sinemaya yönelik korumacı tutum belirgin hâle gelmişti. O tarihe kadar iktidarın sinema endüstrisi üzerindeki yegâne denetim gücü; yerel otoritelere, sinema salonları olarak kullanılan binalara lisans verme ve filmleri sansürleme yetkisi tanıyan 1909 tarihli kanuna dayanıyordu. Hükûmet, Britanya film sanayini maddi olarak desteklemeyi reddetmekle birlikte, Parlamento'da tabir edildiği gibi "endüstriyel, ticari, eğitim[sel] ve emperyal çıkarların" büyüklüğünden ötürü, sinema sektörünün gidişatına müdahale etmek için geçerli nedenler olduğunu kabullenmişti. 1926 yılında, Britanya'da üretilmiş filmler, gösterime girenlerin ancak %5'ini oluşturuyordu. 1927 tarihli Britanya Sinema Filmleri Kanunu, toplumsal tarihçi Jeffrey Richards'ın "hüküm süren serbest ticaret

ilkesinin bariz biçimde ihlal edilmesi" olarak tabir ettiği bir yaklaşımla; ilerlemeyi denetim altına almış, film kiralamayı durdurmuş, 1937 tarihli bir başka kanunla devam ettirilen bir kota sistemi getirmiş ve kanunun uygulanması konusunda Ticaret Bakanlığı'na danışmanlık yapması için Sinema Filmleri Danışma Komitesi'ni kurmuştu.

Bununla birlikte Hollywood'un ticari filmleri Brezilya ve Arjantin gibi Güney Amerika ülkelerinde olduğu gibi, Britanya'da da temel gelir kalemlerinden biriydi. Film endüstrisinin dışındaki gözlemciler, sinemanın Hollywood aracılığıyla düşünme, hissetme ve hayal kurma biçimlerini oldukça farklı sosyal bağlamlarda etkilediğini fark etmişti. 1930'larda gerek taşrada gerek de metropollerdeki büyük Britanya sinemaları, devasa Wurlitzer orglarda çalınan müziğin ve film gösterilirken yemek üzere patlatılmış mısırın da aralarında bulunduğu film dışı eğlenceler sunan büyüleyici 'düş sarayları'ydı. Piyanistlerin sessiz günlerde filmlere eşlik ettiği sinemaların pire yatağı 'kuytu köşeler' hâlen var olmakla birlikte, Hollywood'da olduğu gibi ortamın havasını bu 'saraylar' belirliyordu.

Söz gelimi çok sayıdaki *Film Guides*'dan (Film Rehberleri) birinin yazarı olan Leslie Halliwell'a göre, 1937 yılında Lancashire, Bolton'da açılan ve kasabadaki 27 sinemadan biri olan, 2.600 kişilik Odeon'un kokulu ortamı bir katedrali andırıyordu. Britanya ile Birleşik Devletler arasında geleneksel bir bağ oluşturan Liverpool bölgesindeki sinemaların sayısı 1913 ile 1932 yılları arasında 32'den 69'a çıkmış, buna karşın tiyatro salonlarının sayısı 11'den altıya düşmüştü. 1932 yılında Liverpool'da her on kişiden dördünün hafta bir kez, bu dört kişiden birinin de haftada iki kez sinemaya gittiği tahmin edilmekteydi. Hollywood'da, Bolton'a kıyasla daha büyük ve 'ortam' kavramını bir sıfat olarak taşımaya daha uygun yeni bir sinema açılmıştı. 1927 yılında Sunset Bulvarı'nda açılan Grauman'ın, Çin tarzı sinema salonunun pagoda tarzı bir çatısı vardı ve önündeki Bulvar'da yıldızların, sadece hayranları için değil, gelecek nesiller için de bıraktığı el ve ayak izleri yer alıyordu.

Düş saraylarının sayısı artarken, efsanevi bir karakter kazanan Chaplin'in filmleri de dâhil olmak üzere, filmlerin yapısı değişiyordu. Chaplin, "Serseri" ya da "Küçük Ahbap" rolleriyle, zarafetinin yanı sıra mizahı, zamanlaması ve dokunaklılığı ile de seyircinin gözünde yücelmişti. Sennett, Chaplin'i "gelmiş geçmiş en büyük sanatçı" atfetmişti. Gündüz filmlerinin sevilen ismi 'büyük âşık' lakaplı Rudolf Valentino (1895-1926) gibi Chaplin'den farklı tarzda çok sayıda yıldız oyuncu gelip geçerken, Chaplin'in ünü gün geçtikçe artıyordu. Amerika'nın 1920'lerdeki beklenmedik büyümesinin ardından aynı ölçüde beklenmedik bir ekonomik krizin gelmesiyle, otomobil

üreticisi Henry Ford'la özdeşleştirilen, bir fabrikadaki montaj hattını anlatan Chaplin'in 1936 tarihli *Modern Times*'ın (Modern Zamanlar) toplumsal tarihçiler üzerindeki etkisi, *The Birth of a Nation*'nın 1915'de Wilson üzerinde yarattığı etki ile boy ölçüşebilirdi.

1930'larda sinema tarihinde, birden fazla dönüm noktası yaşanmıştı. Amerika'nın eski Posta Bakanı Will Hays (1879-1954) tarafından 1930'da taslağı hazırlanan Üretim Yönetmeliği, Amerikalıların sinema perdesinde seyredeceği filmleri denetleyen Hays Büroları tarafından uygulamaya sokulmuştu. Diğer ülkelerin de kendilerine özgü sansür sistemleri vardı, örneğin Britanya'da 1920 gibi erken bir tarihte Sansür Kurulu oluşturulmuştu. Bazıları göz kamaştırıcı ve pahalı yapımlar olan, sözcükler ve görüntüler kadar, Fred Astaire'in 1935 tarihli *Top Hat*'indeki (Silindir Şapka) gibi dans da içeren renkli filmlerin ortaya çıkması, teknolojik açıdan Hollywood'a istediği gibi yönlendirebileceği bir dünya sunmuştu. Animasyon her anlamda renkliydi: Walt Disney'in (1901-1966) 1940 tarihli *Snow White and the Seven Dwarfs*'ı (Pamuk Prenses ve Yedi Cüceler) çocuklara olduğu kadar yetişkinlere de hitap ederek başarılı olmuştu. Chicago'da doğan ve 1923 yılında Hollywood'a taşınan Disney, *Mickey Mouse* (Miki Fare) ve *Donald Duck*'la (Vakvak Amca), 1939 tarihli *Wizzard of Oz*'dan (Oz Büyücüsü) çok daha önce animasyon sanatına yeni bir soluk getirmişti.

Yapımcıların kendi toplumsal bilinçlerini yansıtan filmler çekmesine etki eden Büyük Buhran'ın ardından, 1930'lu yıllarda Avrupa sineması kendi rotasını takip ediyordu. Avrupalı yapımcılardan bazıları toplumsal dertleri olan ve 'otantik' olmayı amaçlayan belgeselcilerden etkilenmişti. John Grierson (1895-1972), 1939 yılında Kanada Ulusal Film Kurulu'nun yönetimine geçmeden önce Britanya'da belgesel film yapımcılığının öncülerinden biriydi. Fransa'da radyo da sinemaya yönelik tutumları şekillendirmede etkili olmuştu. Nitekim savaştan sonra de Gaulle yönetimi altında siyasi güç kazanan André Malraux (1901-1976), ancak yönetmenlerin kendilerine radyoyu örnek almaları gerektiğini anlamalarıyla, sesli filmin bir sanat biçimi hâline geleceğini düşünüyordu. Ne var ki, radyo yapımları ile belgesel filmler arasında çok az ortak nokta vardı. Bir de haber filmleri kategorisi vardı. Bazıları demir yolu istasyonlarının hemen dışına konuşlanan, haber filmlerinin gösterimine ayrılmış sinemalar vardı. Haber filmi yapımlarının ilk örnekleri Fransızlardan gelmişti, bunlardan biri olan Pathé'nin *Animated Gazette*'si 1914'den önce günlük yayın yapıyordu. *Animated Gazette*, tıpkı rakibi *Gaumont* gibi, 1920'ler boyunca kadınlara özel yayınlar da sunmuştu. *Daily Mail*'in sahibi Lord Rothermere, Fox'la birleşip British Movietone'u

kurduktan sonra Fox-Movietone yeni Britanya için üretim yapmak adına 1929 yılında Atlantik'in karşı kıyısından gelmişti. Yeni şirketin sunucusu Leslie Mitchell, ülkenin en tanınmış seslerinden biriydi.

1930'lar boyunca ne haber filmi şirketleri ne de bir bütün olarak film endüstrisi, televizyonun ciddi bir meydan okumasıyla karşılaşmamıştı. Aslında 'televizyon' sözcüğü 1900 yılında Fransa'da kullanılmaya başlasa da tarihi bundan çok daha öncelere, 19. yüzyıla dayanan, genellikle fotoğrafçılık tarihinde çığır açan bir yıl olan 1839'a dayanmaktadır. Transatlantik kablosunun döşenme işini denetleyen telgraf mühendislerden biri olan Willoughby Smith, Edouard Becquerel'in deneylerini takip ederek 1873 yılında selenyum dirençlerinin sıra dışı hareketi ile güneş arasında bir bağlantı keşfetmişti. Birkaç yıl içinde Fransız bir avukat, selenyumun görüntüleme sistemlerinde kullanılabileceğini iddia etmişti. Avukatın kafasındaki, bir ekran üzerinde sürekli görüntülerin akması değil, tekil görüntülerin anlık ve 'geçici' biçimde aktarılmasıydı. Üç yıl sonra İngiliz Shelford Bidwell (1913-1996), 'resimli telgraf'ını (o dönem için ister istemez eksik bir terimdi) Londra'daki Fizik Derneği'nde tanıtmıştı. Bu cihaz televizyonun değil, faksın öncüsüydü.

Televizyon

Televizyonun teknik altyapısı Bidwell'in hareketsiz görüntüleri iletme tekniğinden farklıydı; bir görselin yukarıdan aşağıya ve soldan sağa hareket eden ardışık diziler hâlindeki ışık demetiyle taranmasıyla meydana geliyordu. Görüntünün her bölümü, üzerinden ışık geçtiğinde güçlü ya da zayıf elektriksel tepkimelere dönüşen sinyaller üretiyordu. Bu tepkimeler daha sonra güçlendirilerek teller boyunca veya hava yoluyla radyo dalgaları tarafından iletiliyor, orijinal kaynaklarında oldukları sırayla ve aynı güçte ışık sinyallerine dönüştürülüyordu. Işık sinyallerinin, ekran üzerinde insan gözüne tam ve hareket eden bir resim olarak gözükebilmesi, görüntünün kaydedilmesine bağlıydı. Bunun için de telsiz telefon için hayati olan güçlendirici lambanın icat edilmesi gerekliydi.

Görüntüleme için kullanabilecek iki teknik vardı: bir disk yardımıyla yapılan mekanik görüntüleme ve ışın yoluyla yapılan elektronik görüntüleme. 1914 yılından önce her iki teknik üzerinde de deneyler yapılmıştı. Alman bilim insanı Paul Nipkow, 1884 yılında Berlin'de öğrenciliğini sürdürdüğü sırada Almanya'nın ilk mekanik tarayıcısı üzerine kafa yormuştu. Hayata geçirilemeyen bu mekanik aygıt (Elektrisches Teleskop), güçlü bir ışığın parladığı küçük deliklerin, spiral biçiminde yerleştirildiği bir disk olarak

tasarlanmıştı. Campbell Swinton 1908 yılında, kitlesel televizyon için elzem olan elektronik görüntüleme hakkında şöyle söylemişti:

> *"Biri verici, diğeri alıcı istasyonda olmak üzere iki katot ışın demetinin, iki elektromıknatısın değişken alanları tarafından eş zamanlı olarak döndürülmesi... Alıcı cihaz [buna televizyon dememişti] için hareketli katot ışınları, hassas bir floresan ekrana çarpmaları için düzenlenmeli ve istenen sonuca ulaşmak için değişik yoğunluklar denenmelidir."*

Swinton bu satırları yazarken, Boris Rosing'in (1869-1933) Petersburg'da yaptığı deneylerden habersizdi. Teknik Enstitü'de profesör olan Rosing, 1907 yılında alıcı olarak katot lambasını kullanan televizyon sistemi için patent başvurusunda bulunmuştu. Bu tür lambalara dair çalışmalar Almanya'da başlamıştı ama Rosing, Birinci Dünya Savaşı boyunca Rusya'daki çalışmaların aksayan yönlerini görmek için prototipler geliştirerek bu deneyleri ileriye götürmüştü. Rosing'in öğrencisi olan ve Bolşevik Devrimi'nden sonra iki kez Birleşik Devletler'e göç etmeye teşebbüs eden (ilk denemesinde iş bulamamıştı) Vladimir Zworykin (1889-1982), 1923 yılında bir bütün hâlindeki elektronik televizyon sisteminin patentini almıştı. Zworykin, bir laboratuvar işletmesi için Sarnoff tarafından (gizlice) işe alınarak RCA bünyesine katılmış ve 240-hat ikonoskop adı verilen yeni bir kamera tüpü geliştirmişti. Zworykin 1933 yılında katıldığı Chicago'daki bir konferansta yeni icadını göstermemiş ancak tanıtımını, "Elektrikli Gözün yeni bir versiyonu" sözleriyle yapmıştı.

Zworykin gibi bilimsel bilgi temelinde öngörü yapmakla, halkın ekran üzerine gelecek resimlerle ilgili tahminlerde bulunması arasında büyük bir uçurum vardı. Bununla birlikte halkın öngörüsü bazı açılardan gerçeğe uzak düşse de, bazı açılardan 'uzman' bilimden çok daha yakın olabiliyordu. Bir yazar, 1890'ların çok sayıdaki popüler bilim dergilerinden biri olan *Lightning*'de 1893 yılında kaleme aldığı yazısında, doğruları yanlışlarından daha fazla olan şu açıklamada bulunmuştu: "Gelecek yüzyıl sona ermeden önce bizim neslimizin torunları, Atlantik ötesinden birbirlerini görmeye başlayacak ve dünyadaki tüm törenler kameranın önünden geçerken, aynı anda insanlığın önünde gerçekleştirilecek."

Bir nesil sonra, televizyon için ilk reklam yapıldığında durum çoktan değişmişti. Daha önce haklarında pek konuşulmamış olan televizyon setleri ('televizyon alıcıları') 1920'lerin sonlarında satışa sunulmuştu. Britanya'da gözler, Helensburgh doğumlu İskoç mucit John Logie Baird'e (1888-1946) dikilmişti. Baird ile Reith arasındaki benzerlik, ikisinin de bir papaz evinin

çocukları olmalarından ibaretti. Yalnız bir adam olan Baird, çalışkanlığı ve maharetiyle biliniyordu. İlk mekanik tarayıcısını bir şapka kutusundan yapan İskoç mucit, hırpani görünüşüne rağmen sermaye bulmak için reklamın öneminin farkına varmıştı. Sonuç olarak Atlantik'in her iki yakasında, televizyonun tanıtımı için ondan fazla çalışan kimse olmamıştı. Baird anekdotlar aktarmaya, kendi parmaklarının ve ofisinde ayak işlerine bakan çocuğun kafasının ve omuzlarının ekranda ilk kez görünmesini anlatmaya bayılırdı. Çocuğun stüdyoda kullanılan lambanın yoğun, beyaz ışığından korkması Baird'in o kadar hoşuna gitmişti ki, çocuğa bahşiş vermişti.

30 Eylül 1929'da Baird'in hayatında önemli bir dönüm noktası yaşanmıştı. BBC çok da istekli olmadan, uzun süren pazarlıkların ardından kendisine deneme amaçlı bir televizyon servisi kurma izni vermişti. Baird'e destek veren Britanya Ticaret Odası Başkanı, (o dönemde bu terimle tanımlanmasalar da) izleyicilere "bu yeni bilimin yalnızca Britanya ya da Britanya İmparatorluğu için değil, bütün dünya için yeni olan bir sektörü cesaretlendirmesini ve ortaya çıkarmasını" sabırsızla beklediğini ifade etmişti. Bundan bir yıl önce ünlü felsefeci ve matematikçi Bertrand Russell (1872-1970), "sabit ışıklı bir yüz, bir çizim, ya da bir sayfa yazı gibi hareketsiz nesnelerin az çok fark edilebilen resimlerini iletmeye muktedir aygıtlar" yapılmış olsa da "tekne ya da at yarışı gibi gerçek yaşamdan hareketli görüntüler iletebilecek aygıtların var olmadığı, yakın gelecekte de çağımızın insanları tarafından görülemeyeceği" konusunda okurlarını uyarmıştı. H. G. Wells'in 20. yüzyılın başında havacılığın geleceği konusunda yanılması gibi, Russell da televizyon konusunda yanılmıştı. 1930 yılının Temmuz ayında Pirandello'nun bir oyununun yayınlanmasıyla birlikte televizyon, tam anlamıyla bir gerçeklik kazanmıştı.

Baird'in BBC ile ve telsizin ilk günlerindeki gibi, deneysel televizyon yayıncılığını da mecburen onaylayan Posta İdaresi ile ilişkisi karmaşıktı. Bunun nedeni şirketin televizyon konusundaki soru işaretlerinden ziyade, tepe yöneticilerinin Baird'in kendisine ve ondan da çok iş ortaklarına duyduğu güvensizlikti. Baird'in iş ortaklarından Isidore Ostrer, kısa süreliğine Gaumont-British şirketini idare etmiş ve popüler *Sunday Referee* gazetesini satın almış ancak bir süre sonra gazete başarısız olmuştu.

Uzun mesafe, renkli ve büyük ekran olmak üzere televizyonun her boyutuyla ilgilenen Baird'in keyfini kaçıran yalnızca Britanya değildi. Britanya'da olduğu gibi, köklü radyo çevreleri tarafından kösteklendiği Birleşik Devletler'de de çalışma konusunda zorluklarla karşılaşmıştı. Amerikalı mucitlerin, kendi ülkelerinde olup bitenlere dair farklı tecrübeleri vardı. Önceki dönemlerde sinema projeksiyonunun gelişimine katkıda bulunan ve Baird

gibi mekanik tarayıcılar konusunda deneyler yapan C. P. Jenkins bir sonuca ulaşamamıştı. Bununla birlikte Idaho'da bir çiftlikte doğan ve Zworykin'den epey farklı aygıtlar kullanarak tamamen elektrikli bir televizyon geliştirmeye çalışan Philo Farnsworth, RCA'in rakibi olan ve (otomobillerde kullanılanlar dâhil olmak üzere) radyo üreten Board of Philadelphia Battery Company'ye (Philco) katılmıştı.

Dostane yollarla ve mali açıdan kendini sağlama almış şekilde Philco'dan ayrılan Farnsworth, istifasından önce kendi patentlerini, o sıralar elektronik görüntülemeyle meşgul olan Baird'e devretmişti. Bu sırada kurumsal zenginliğe ve RCA'in patentlerinin kullanım hakkına sahip olan EMI şirketi saygın bir ekip kurmuştu. Daha önce Marconi Company'de çalışan, Rosing'in bir başka öğrencisi Isaac Shoenberg, ekibin yöneticiliğini yapıyordu. Meslektaşlarına göre "düşünce üzerine düşünce üreten bir dâhi" olan Alan Blumlein'ın da içinde yer aldığı ekip, bir Emitron kamera kullanarak Britanya için 405-hat bir sistem geliştirme işine girişmişti. Aynı tarihlerde Telefunken, Almanya'da radyo, televizyon ve gramofon çevreleriyle birlikte bir Zworykin tasarımını deniyordu.

Britanya'da Baird ve EMI sistemleri 1930'ların ortası boyunca bir yarış içine girerek ve lokomotiflerin demir yolu tarihinin başlarında yaptıkları gibi, deneylerde birbirlerine kafa tutarak zirve noktasına ulaştırdıkları bir çekişme yaşıyorlardı. 1935 yılının Ocak ayında hükûmet, nasıl finanse edeceğini net olarak belirtmeden, sınırlı ama en sonunda 'genele yayılmış' bir hizmetin başlamasını öneren resmî bir yazı yayımlamıştı. BBC bu öneriye karşılık olarak Ağustos 1936'daki büyük radyo ticaret fuarı Radiolympia'da, *'Here's Looking at You'* adlı programla başlayan bir televizyon yayını yapmıştı.

2 Kasım'da daha büyük ve uzun soluklu bir deneme için ciddi adımlar atılmıştı. Gelişigüzel şekilde ilk deneme hakkının sunulduğu Baird sisteminin, "bildik İngiliz titizliğiyle, bir savaş gemisindeki denli sağlam biçimde" kurulduğundan bahsedilmişti. İkinci sıradaki Marconi-EMI sistemi, seçtiği "Bugünün ve Yarının Sistemi" sloganıyla kendisine duyduğu güveni ortaya koymuştu. Denemeler sırasında, yayın aracı ve yarış pisti de bulunan ve Kuzey Londra'nın 19. yüzyıldaki eğlence merkezi olan Alexandra Palace'da yer alan BBC stüdyoları kullanılmıştı. Baird o sıralar Sydenham'daki 19. yüzyıl tarihli Kristal Saray binasında çalışıyordu. Sonuç olarak ileri televizyon teknolojisi, Londra'nın Viktorya tarzı yapılarının içinde şekilleniyordu. Deneme için hazırlık yapan BBC yapımcılarının, EMI'ın çok daha iyisini yapacağından neredeyse hiç kuşkuları yoktu. Yapımcılardan biri olan Cecil Madden, Baird stüdyolarındaki çalışmayı, "yan kapınızdaki EMI stüdyosunda telefon

kullanabileceğinizi bilirken Mors alfabesi kullanmaya benziyor" diye betimlemişti. Konuya vâkıf bir BBC mühendisi olan D. C. Birkinshaw, EMI'ın işin nasıl yürümesi gerektiğini göstereceğinden emindi: "Cızırdayan diskler ya da yankı yapan davullar olmadan, sessizce, kolayca ve taşınabilir bir formda". Televizyonu tanıtmak için dünyadaki herkesten çok çalışmış olan Baird, beklendiği gibi yarışmayı ve devamında çok daha fazlasını kaybetmişti. 1939 yılında şirketini de haciz işlemlerinde kaybeden Baird, ölene kadar televizyon alanında çalışmaya devam etmişti. Baird'le çalışan mühendislerden biri olan ve savaş savunma ihtiyaçlarının bir parçası olan radar konusunda danışmanlık yapan Jim Percy, Baird'in çalışmasını uzun dönemde şöyle değerlendirmişti:

> *"Mekanik çağın sonunda yaşıyordu. Kafası; tekerlekler, dişliler ve bunlar etrafında dönen aygıtlar üzerinden çalışırdı. Gerçekten hiçbir biçimde elektronik çağın insanı değildi. Katot lambasının nasıl çalıştığını neredeyse hiç bilmiyordu. Ama bir talep yaratmıştı... Baird'in bağırış-çağırışı ve Londra üzerindeki ilkel 30-hat resimleri olmasaydı, bu ülkede Savaş'tan önce televizyonumuz olmazdı. Televizyonun nasıl yapılması gerektiğini göstermese de, yapılabileceğini göstermişti."*

Baird'e sahip olmayan diğer Avrupa ülkelerinde, elektrikli televizyonun galip gelmesi daha kolay olmuştu. Almanya'da düzenlenen ve Britanya'ya kıyasla daha az tanıtımı yapılan bir yarışmada, kamera şirketi Zeiss Ikon'un bir alt kurumu olan Fernseh, tıpkı Baird gibi, rakibi karşısında yenilgiye uğramıştı.

Bu esnada, o aşamada televizyon sistemleriyle deneyler yapmak konusunda çok da hevesli olmayan Hollanda ve İsveç'te kamera ve televizyon üretimi ilerleme kaydetmişti. Karl Marx'la aile bağları olan Philips Company, 1935 yılında bir Hollanda ikonoskopu kurmuş ve aynı yıl 180 hat deneysel yayınları başlatmıştı. Philips Company'nin yayınları daha sonra 450 hat, ardından Britanya'da olduğu gibi 405 hat netliğe ulaşmıştı. 1939 yılında savaş başladığında Philips televizyon setleri her iki ülkede de iki sistemden birini kullanabilecek şekilde satışa çıkmıştı.

İsveç'te, W. M. Ericsson Telephone Manufacturing Company'nin bir alt kuruluşu olan Swedish Board of Telegraphy and Radio AB, 1939 yılında lisanslı deneysel yayınlara başlamıştı. Fransa'da, 1937 Paris Fuarı'nda ikonoskop kurulmadan önce Braid'in alt kuruluşları tarafından birtakım deneyler yapılmıştı. Ayrıca Administration des Postes, Télégraphes et Téléphones (Posta, Telgraf ve Telefon İdaresi) tarafından Eyfel Kulesi'nde yeni bir istasyon kurulmuştu. 455 hat kullanan istasyonun, 1939 yılında en yüksek kapasite olan 45.000 vata sahip olarak dünyanın en güçlü televizyon istasyonu olacağı söyleniyordu. Söz konusu istasyon, tıpkı Alman araştırmacılar gibi, savaşın

başlamasına rağmen deneylerine devam etmişti.

Britanya'da yalnızca Londralı izleyicilerin yararlanabildiği düzenli televizyon yayını, İkinci Dünya Savaşı'nın başında, bir Mickey Mouse çizgi filminin ortasında güvenlik nedeniyle durdurulmuştu. 1946 yılında yayın yeniden başladığında, çok sınırlı bir izleyici kitlesine seslenebiliyordu. Gelecek bölümde anlatılan 'Televizyon Çağı'nın başlaması 1950'leri bulmuştu. Sistemler farklıydı. Birleşik Devletler ve Japonya 525 hat kullanırken, Avrupa genelde 625 hat kullanıyordu. Atlantik'in iki yakasında farklı kaygılar ve farklı kronolojik sıralamalar olsa da, radyo yayıncılığındakine benzer denetim sorunları baş göstermişti.

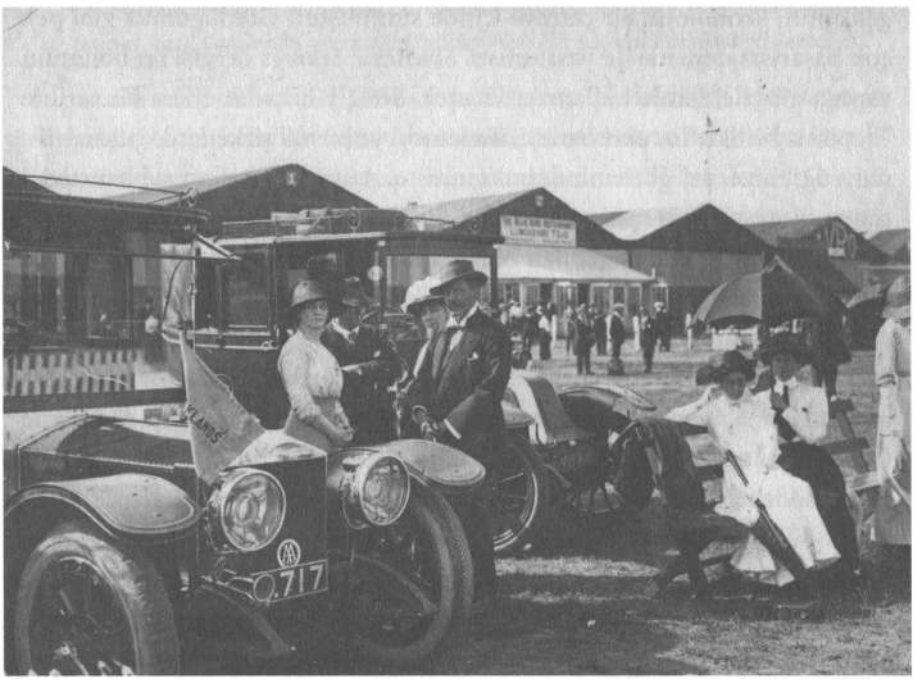
Fiziksel İletişim

Bu ve bundan önceki bölüm, buhar gücünün ortaya çıkmasından 1930'ların başına ve bazen daha ilerisine kadar geçen dönemde, iletişimin gelişimini kronolojik bir çerçeve içinde sunmuştur. Gördüğümüz gibi pek çok başarısız deneme de yaşanmıştı. *Scientific Siftings* dergisi bu bölümün yaptığı gibi iletişimle başlamayı seçerek, 1892 yılı kadar erken bir tarihte "hepimiz birlikte hareket etmeyi, ilerlemeyi ve büyük şirketlerde başarılı olmayı öğreniyoruz" gözleminde bulunmuştu. Aynı yıl mesajlaşma hizmetlerinin yayılması konusunda neler yapıldığını özetleyen *The Electrical Engineer* "hâlen, daha hızlı iletişime dair bir istek" olduğu sonucuna ulaşmıştı. Yeni toplumsal iletişim biçimlerinden daha fazla yeni fiziksel iletişim biçimleri söz konusuydu ve yeni bir silsile başlıyordu. Ayrıca yeni yerlerin adı duyulmaya başlamıştı. Birleşik Devletler'in araba üretim merkezi Detroit, çok eski bir kent olan Conventry'nin Birmingham'la rekabet ettiği gibi, bir süreliğine Chicago'yla aşık atmıştı.

Bisikletlerin ortaya çıkışı, 19. yüzyılda hâlen lüks tüketim nesnesi sayılan otomobillerin önünü açmıştı. Bisiklet üretimi, bu alana giren bazı mucitlere de eğitim olanağı sunmuştu. Nitekim Britanya'da, otomobile monte edilebilen ilk benzinli motoru üreten Edward Butler yola, benzinli bisiklet yapmak için çıkmıştı. Sonradan Lord Nuffield adını alan William Morris (1877-1963), motorlu araba tamiri ve satışı yapmadan önce ve sonra, yeni sanayi bölgesi Cowley'in doğduğu Oxford'da bisiklet tamir ediyordu. *Answers* ve *Daily Mail*'in kurucusu Alfred Harmsworth (1865-1922), sonradan Lord Northcliffe adını almış ve en büyük tutkusu olan otomobil sürücülüğüne geçmeden önce, *Wheel Life* ve *Bicycling Times* dergilerinde çalışarak aynı zamanda bir 'medya patronu' olmuştu. Harmsworth, 1902 yılında günümüzde bile okumaya

değer olan *Motors and Motor Driving*'i yayımlamıştı.

Birleşik Devletler'de, Maxim silahının mucidinin oğlu ve kendisi de bir otomobil mucidi olan Hiram Maxim (1869-1936), otobiyografisinde şöyle yazmıştı: "Bisiklet, yaratmış olduğu talebi karşılayamadı. Ayak yerine mekanik aksamla yürütülen bir araç isteniyordu. Biz artık bu aracın otomobil olduğunu biliyoruz." Ancak bu önerme, 20. yüzyılda otomobil artık lüks bir tüketim ürünü olmaktan çıktığı hâlde, satın alacak gücü olmayanlar için geçerli değildi. Zira bisiklet, (eski ve yeni mecraların bir arada var olması gibi) otomobillerle birlikte hayatını sürdürdüğü gibi, Maocu Çin'de çeyrek asırdan uzun bir süre boyunca temel ulaşım aracı olmaya devam etmişti. Bu dönemde Japonya, bazıları 1960'lardan itibaren lüks tüketim unsuru olan bisikletlerde olduğu gibi, otomobillerde de sözü geçen bir üretici hâline gelmişti. 1980'lerde Japonya'da yılda 8 milyon araba üretiliyor, bunların 2,5 milyonu Toyota firmasından çıkıyordu.

Resim 17: İlk Northchliffe Vikontu, Britanya basın patronlarının en büyüğü Alfred Harmsworth, 1911 yılında Astor ailesinin üyeleriyle birlikte görülmektedir. Harmsworth'un tutkusu otomobillerdi.

Reklamcılığın ve koleksiyonculuğun olduğu gibi, ulaşımın da bir iletişim aracı olarak gelişiminin ekonomik boyutunun yanı sıra bir de psikolojik bir boyutu vardı. Bisiklet, Marshall McLuhan'ın 1960'larda radyo ve televizyon

gibi iletişim araçları için söylediği gibi, insanın bir 'uzantısı' olarak görülüyordu. Bisiklet kullanan bir insanı, sadece 'bir insan ve makine' değil, 'daha hızlı bir insan' olarak görmek gerekiyordu.

Demir yolu örneğinde; hatlar, lokomotif, istasyonlar, sinyaller gibi farklı parçalarda olduğu gibi, bisikletin farklı parçalarının da kendilerine ait bir ön tarihi vardı. Gidon 1817'de, pedallar 1839'da, ön teker krankları 1861'de, havalı lastikler 1890'da ve önden çekiş dişlisi 1889-1896 yılları arasında bulunmuştu. Fransa'da *velocipedes* (İngilizcesi 'çok sarsan') ve üç tekerlekli bisikletin de aralarında bulunduğu birçok yan ürün ortaya çıkmıştı. Bunlar yalnızca (artık erkekler olduğu kadar ciddi anlamda "yeni kadınlar"ı da kapsayan) bireysel kullanıcılarla ve ailelerle değil, bazıları Robert Blatchford'un Clarion hareketine bağlı sosyalist kulüpler olan bisiklet kulüpleriyle de birlikte anılır olmuştu.

'Hareket' sözcüğü toplumsal ve politik gücünü koruyordu. Watt ya da Boulton gibi yaşamı boyunca etkili bir şahsiyet olan Ford'un örnek oluşturmasından sonra dahi, otomobiller tek bir niteliğe bürünmemişti. Ford'un 1908 yılında yollara çıkan ünlü T Model otomobili, moda tasarımcıları açısından çok da çekici olmayan bir prensibe dayanıyordu: bir otomobil diğeriyle aynı ve mümkün olan en düşük fiyata satılan, standart bir ürün olmalıydı. Konveyör bandı, bunu olanaklı hâle getirmişti. Standart dışı otomobiller ilk olarak Birleşik Devletler'de değil, Fransa'da ve Gottfried Daimler ile Karl Benz'in 1895 yılında dört zamanlı benzinli motoru ürettikleri Almanya'da ortaya çıkmıştı. Rudolf Diesel daha kuvvetli sıvı yakıtlar kullanmıştı.

Otomobiller elektrikli ürünler olabilirdi ama çeşitli nedenlerle bu olanağın üzeri çizilmişti. Britanya'da üretilen ilk üç otomobilden biri olan Charles Santler'in otomobili buhar gücüyle çalışıyordu ve benzinliye dönüştürülmesi beş yılı bulmuştu. Santler, Benz'i ziyaret etmişti. İngiliz halkını, Britanya'da 'motorlu araç' adı verilen otomobillerin bir geleceği olduğuna ikna eden ilk arabanın, Evelyn Ellis tarafından satın alınan ve 1895 yılında Manş Denizi üzerinden getirilen Fransız malı bir Panhard olduğu söylenmektedir. O yıl Herbert Austin, ilk Wolseley'ini üretmişti.

Otomobilin toplumsal sonuçları başından beri tartışma konusu olmuştu. Hangi tarafı tutacağınız, mantığa olduğu kadar faydaya da dayanıyordu. Sayıları hızla artan otomobil sahiplerine göre otomobiller, özgürlüğü, en azından yollardaki özgürlüğü temsil ediyordu. Karşıt fikirdekilere göre, ayrıcalığın simgesi olan otomobiller, sayfiye yerlerinin davetsiz misafirleri ve ülkenin caddelerinde "akıl almaz bir hızla yarışan ve hiçbir amaç olmaksızın başıboş dolaşan makineler"di. Otomobil sahipleri etkili kimselerdi ve

iyi örgütlenmişlerdi. Tunbridge Wells'deki ilk Britanya otomobil sergisine Panhard'ını getiren Ellis, motorlu araçların yollardaki hızını saatte 6,5 kilometreyle sınırlayan anlamsız Kırmızı Bayrak uygulamasının, 1896 yılında kaldırılmasını sağlayan lobiye öncülük etmişti.

Otomobille ilgili ilk yasa 1904 yılında çıkmış; sürücü belgelerini, araba plakalarını ve saatte 20 mil (32 kilometre) olan hız sınırını düzenlemişti. Gazetelerin çoğu, 1931 tarihli Otoyolları Kanunu gibi bu düzenlemeyi de memnuniyetle karşılamıştı. Bununla birlikte basının önde gelen isimlerinin trafik ve otomobil vergileriyle ilgili söyledikleriyle, araba reklamlarının içeriği genellikle tezat teşkil ediyordu. Britanyalılar çoğunlukla 'motorlu araç' terimini kullanıyordu ancak, 1897 yılında Londra'da Kraliyet Otomobil Kulubü kurulmuş ve Fransa Otomobil Kulübü ile kısa zamanda yakın bir ilişki inşa etmişti. Her iki kulüp de, ilk 'gerçek otomobil'in Lorraineli Nicholas Cugnot tarafından üretildiğinde hemfikirdi. Cugnot'un 1796 yılında yaptığı otomobil, yüksek buhar kuvvetine sahip, büyük ve üç tekerlekli bir modeldi.

1904 ile 1914 yılları arasında hem önde gelen makalelerin hem de reklamların tarzında ve üslubunda birtakım değişiklikler yaşanmıştı. 1920'lerde ve 1930'larda daha da büyük bir değişim yaşanacaktı. Lüks, hızlı motorlu araç Rolls Royce, klasik olarak kabul ediliyordu. Rolls Royce, Büyük Buhran süresince üretimini devam ettirirken, 1920'ler ve 1930'larda Austin, Morris, Singer, Fiat, Citroen gibi üreticiler daha küçük ve daha ucuz arabalar üretmeye başlamıştı. Bunlardan biri olan ve ABD'de üretim yapan Chrysler, otomobili, bazıları motosiklet sahibi olan ve otobüsle yolculuk eden çok daha geniş bir müşteri yelpazesine tanıtmıştı. 1933 yılında ünlü Britanyalı yarış sürücüsü Sir Malcolm Campbell, *The Roads and the Problem of Their Safety* (Yollar ve Güvenlik Sorunları) adlı kitabında, motorlu araçların "halk yaşamında elzem bir köprü" hâline geldiğini yazmıştı.

Birinci Dünya Savaşı'nın arifesinde Britanya'da 25.000, Fransa'da 45.000, Birleşik Devletler'de 485.000 otomobil üretilmişti. Bu dönemle İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcı arasında, Büyük Buhran'ın kesintiye uğratmasına karşın otomobillerin sayısında, otoyolların uzunluğunda ve otomobil reklamlarının kapsamında ve biçiminde belirgin bir artış yaşanmıştı. İtalyanlar ilk *autostrada* (otoyol) uzatmalarını 1934 yılında yapmıştı.

En yeni teknoloji, İtalyan fütüristler için 'geleceği' temsil eden uçakla özdeşleşmişti. Buna karşın fütüristlerin hayalindeki (ya da 1934 yılında Milano'da düzenlenen büyük, faşist hava fuarında sergilenen) uçaklar ile Orville (1871-1948) ve Wilbur (1867-1912) Wright kardeşlerin 1903 yılında gökyüzüne havalandırdıkları ağaç uçaklar arasında çok az benzerlik vardı.

Bununla birlikte teknolojiler arasında ilgi çekici bağlantılar bulunuyordu. Wright kardeşler çalışmalarını, sahibi oldukları bisiklet dükkânında yürütüyordu. İngiltere'de Sir George Cayley (1773-1857), 1853 yılı gibi erken bir tarihte planör uçurmayı başarmış, Almanya'da Graf Ferdinand von Zeppelin, kendi adını alan zeplini, Wright kardeşler uçmadan beş yıl önce tasarlamış ve 1900 yılında uçurmuştu.

Nasıl Gutenberg'den önceki dönemde ataları toprak üzerinde kılıç düellosu yaptıysa, cesaretlerine ve hünerlerine güvenen 'as pilotlar' da Birinci Dünya Savaşı sırasında gökyüzünde birbiriyle öyle kapışmıştı. Gelecek savaş, uçakların dehşetini gözler önüne serecek, Pablo Picasso'nun muhteşem eseri *Guernica*, bir kentin ve içinde yaşayan halkın yok oluşunu tasvir edecekti. Öncesinde Fransız bir uçak şirketinde çalışan, modern mimarinin öncüsü Le Corbusier şöyle yazmıştı: "Uçak kesinlikle modern sanayinin en seçkin ürünlerinden biridir... İcat gücünü, zekâyı ve cesareti... hayal gücünü ve saf aklı harekete geçirdi. Parthenon'u[63] inşa eden de aynı ruhtu."

Uçmanın tarihini tamamen doğrusal bir çizgi üzerinden anlatmak olanaklı olmadığından, önümüzdeki üç bölümde, çeşitli noktalarda tekrar ele alacağız. Önümüzdeki bölüm, geçmişe ve geleceğe bakarak çeşitli toplumsal iletişim araçlarının genel kabul gören üç işlevi olan enformasyon, eğitim ve eğlence üzerinde yoğunlaşacaktır. 20. yüzyılda bu üç işlev birleşerek neredeyse kutsal üçleme hâline gelmiştir.

63 MÖ 5. yüzyılda Atina Akropolisi'nde inşa edilen yapı, Antik Yunan mimarisinin en büyük eseri olarak kabul edilir. Dış cephesinde kullanılan heykeltıraşlığın, Yunan sanatının en yüksek noktası olduğu düşünülür. (ç.n.)

6

Enformasyon, Eğitim, Eğlence

Bu bölüme adını veren üçlemenin parçaları, her zaman 20. yüzyılın sonlarında aldıkları anlamlarıyla kullanılmamışlardı. 17. ve 18. yüzyıllarda 'enformasyon'[64] için 'istihbarat', 'eğitim' için 'talimat' ve 'eğlence' için 'meşgale', 'temaşa' ya da 'yenilenme' gibi kavramlar kullanılıyordu. Diğer Avrupa dillerinde de benzer terimler vardı. 19. yüzyılda 'yükseltme' ve 'kalkındırma', iletişimin sözcük dağarcığına iki ana terim olarak eklenmişti. Özellikle kütüphanelerde olmak üzere, 'önemsiz' bilgi, 'faydalı' bilgiden ayrıştırılmıştı. 'Eğlence' ise 'zekâ içeren' ya da 'bayağı' olmak üzere ikiye ayrılıyordu.

Eğitim ve eğlence kavramlarının, kökeni Antik Çağ'a dayanan uzun bir geçmişi ve bizzat kendilerine vakfedilmiş kurumları vardı. 19. yüzyılda bazıları 'geleneksel', diğerleri 'modern' olarak adlandırılan bu kurumların arasında; okullar, üniversiteler, akademiler, salonlar, oyun alanları, arenalar ya da stadyumlar, konser salonları ve tiyatrolar vardı. Keza 'bilgi' kavramı da uzun bir geçmişe dayanıyordu. Latinceden gelen 'bilgilendirmek' fiili, özgün biçimiyle İngilizcede ve Fransızcada yalnızca doğrulanabilir olguları sunmak değil, aynı zamanda eğitimin (Almancada *Bildung*) unsurlarından biri olan 'zihni biçimlendirmek' anlamına da geliyordu.

Bilginin nesnel önemi sanayileşmeden önceki dönemde de biliniyordu, ancak bir önceki bölümde bahsettiğimiz ticaret ve sanayinin genişlemesinin etkisiyle, zaman ve mekân algısı değişime uğramıştı. Sydney Chapman, Lancashire pamuk endüstrisi üstüne yazdığı 1904 tarihli kitabında konuya dair şu sözlere yer vermişti: "Geçen yüzyıl boyunca, kullanılabilecek bilginin miktarı ve doğruluğu muazzam ölçüde artış göstermiştir. Dahası, bir olayın

64 Bu bölümde anlatılan 'information' kavramının Türkçesi için kimi zaman başlıktaki gibi 'enformasyon', yerine göre kimi zaman da 'bilgi' sözcüğü kullanılmıştır. (ç.n.)

yaşanması ile o olaydan haberdar olunması arasında geçen zaman, eskisine oranla çok kısalmıştır."

Bu ve bundan sonra gelen bölüm hem devamlı hem de kesintili olguların üzerine eğilecektir. Bu bölümün sonunda yer alan bilgisayarlaşma kavramı, enformasyon, eğitim ve eğlenceyi yazılan sırayla ve derinden etkilemişti, ancak 1972 yılına gelene dek bu etkinin ne denli kökten olacağı pek anlaşılamamıştı. Bu etki ilk olarak, cephane üretimi de dâhil olmak üzere endüstriyel süreçlerin otomasyonunda kendini göstermişti. *Encyclopaedia Brittanica*'nın 1972 baskısında yayımlanan otomasyon konulu bir makale, makineleşme ile otomasyon arasında esasen bir derece farkı olduğunu ileri sürmüştü. Bu makalenin yazarı, 17. yüzyılın sonlarında icat edilen Watt'ın buharlı motorunun üzerindeki santrifüjlü regülatör ile Denis Papin'in buharlı güvenlik supabından önceki döneme bakarak, denetim araçlarının ve dijital kontrol sistemlerinin gelişimine dikkat çekmişti. Yazar, Norbert Wiener'in (1894-1964) çığır açıcı çalışması *Cybernetics*'in (Sibernetik - Güdüm Bilimi) üzerinde özellikle durmuştu. Bu çalışmada sibernetikten, hayvanlarda ve makinelerde otomatik kontrol ve iletişim süreçlerini inceleyen bir bilim olarak bahsedilmişti. Wiener, 1954 yılında yayımlanan *The Human Use of Human Beings* (İnsanların İnsan Tarafından Kullanımı) adlı yapıtında, iletişim faaliyetlerinin yalnızca insanlarla makineler arasındakileri değil, aynı zamanda makinelerle makineler arasındaki mesajları da içereceği öngörüsünde bulunmuştur.

Otomasyonun 1950'lerde genel bir tartışma konusu olmasından çok önce, çalışma ve boş zaman geçirme alışkanlıkları, çalışma alanları (yalnızca fabrikalar değil, ofisler ve uçaklar da buna dâhildi) ve boş zaman geçirme alanları (örneğin sosyal tesisler) önemli ölçüde değişmişti. Dolayısıyla bu alanda, genellikle akademik kurumlarca yapılan araştırmalarda da değişimler yaşanmıştı. 1960'lar ve 1970'ler boyunca İsveç ve Japonya gibi birbirinden farklı ülkelerde olduğu kadar ABD ve Britanya'da da boş zamanın nasıl kullanıldığına ilişkin sürdürülen araştırmalar, bu zamanın giderek artan oranda bilgi edinmeye ve (her geçen gün daha fazla bir sektör gözüyle bakılmaya başlanan) eğlenceye harcandığını ortaya koymuştur.

Spor

Spor, altta yatan eğilimleri açığa çıkartmaktaydı. 19. yüzyılda yerel olarak örgütlenen ve 'amatör' olarak yapılan spor, 20. yüzyılda büyük ölçüde profesyonelleşmişti. 21. yüzyılda artık profesyonel menajerler, yetenekli ve

yüksek ücretli oyuncuların reklamını yaptığı gibi, sadece yetenekleri değil 'çalışma azimleri' göz önüne alınarak bir oyuncuyu kovabiliyor ya da işe alabiliyor. Bu arada, kimileri eski oyuncular olan menajerler de, diğer menajerler, oyuncular, oyuncu temsilcileri ve spor gazetecileri tarafından aynı minvalde eleştirilebiliyor. Temsilcilere olmasa da menajerlere ve oyunculara ünlü gözüyle bakılıyor ve 'saha dışındaki' özel hayatları medya tarafından mercek altına alınıyor. Bu kişiler, tıpkı çalıştıkları takımlar gibi, giydikleri ya da yedikleri şeylerin reklamını yaparak da para kazanıyor. Televizyon ana mecra olsa da, müzik kayıtlarının da ekonomik getirisi oluyor. Oyuncular içinde yer alan belirli bir azınlık –ki bunların bazıları takım oyuncusu değildir– televizyon ya da yazılı basında gazetecilik yaparak yüksek gelir elde edebiliyor. Spor etkinliklerindeki kadın seyirci sayısı arttığı gibi, tenis sayesinde giderek daha fazla kadın sporcu da işin içine girmiş, hatta bazıları kariyerlerine menajerlik yaparak devam etmiştir.

Avrupa Yayın Birliği'nin 1978 yılında Atina'da yapılan 29. Genel Kurul Toplantısı, Avrupa çapında spor organizasyonlarının tüm taraflarını içine alan ilk etkinlikti. Bununla birlikte bu örgütlenme 1990'ların sonunda bambaşka bir şekle bürünmüştü. 19. yüzyılda genellikle aşağılayıcı anlamda kullanılan 'seyirci sporları' terimi, pek çok spor dalının ekonomik getirisinin seyircilere değil kurumlara fayda sağlamasıyla birlikte kullanımdan kalkmıştır. Bu noktada en önemli getiri, kitle iletişim araçları, özellikle de televizyondan sağlanmaktadır. Yayınlanması ve filme çekilmesi ile birlikte bir bütün olarak spor, süpermarket mağazacılığının etkisi altındaki 'gıda zincirleri' kadar ticarileşmiştir.

Sponsorlar yalnızca spor dallarının ekonomik gidişatını değil, aynı zamanda spor müsabakalarının zamanlamasını ve planlamasını da yönlendiriyordu. İngiltere'deki dart ve snooker[65] gibi ufak çaplı geleneksel sporlar, büyük bir izleyici kitlesine ulaşabiliyordu. İşin bir de teknolojik boyutu vardı. Söz gelimi 1912 Stockholm Olimpiyatları'nda ilk kez koşma sporlarında elektrikli zaman ölçer kullanılmıştı. Dikkatlice düzenlenerek yerleştirilen yeni ve daha küçük kameralar, izleyicilerin daha fazla görüntü yakalamasını olanaklı kılmıştı. Oysa bu sadece bir başlangıçtı. Spor etkinliklerinin ağır çekim tekrarlarının yayınlanması izleyicileri büyülemiş ve sporcuların kendilerini geliştirmesini sağlamıştı. Artık kameranın kendisi bir hakem olmuştu.

Medya ve spora dair bu özet inceleme büyük resmin yalnızca bir parçasıdır. 1950'ler ve 1960'lar boyunca, enformasyon ile eğlenceyi birbirinden

65 Bir çeşit bilardo. (ç.n.)

ayıran çizgiler giderek belirsizleşmiş, daha sonra hem gazetelerde hem de elektronik mecralarda bu sınırlar daha da bulanıklaşmıştır. Enformasyon ve eğlencenin iç içe geçmesiyle oluşan yeni kavrama 'infotainment' (bilgilence)[66] gibi çirkin, hibrit bir isim verilmiştir.

Gazeteler

Görsel malzeme her zaman etkili olsa da, basın tarihinin açıkça gösterdiği gibi 'bilgilence' kavramı tümüyle yeni bir olgu değildi. Harmsworth'ün yarım penilik gazetesi *Daily Mail* 1896 yılında Londra'da yayım hayatına başladığında, okurlarını bilgilendirmek kadar eğlendirmeyi de amaçladığı açıkça biliniyordu. Kadınlara yönelik bir sayfaya yer veren ilk günlük gazete olan *Mail*'de 'dikkat çekici haberler' yayımlamak, Harmsworth'ün stratejisinin bir parçasıydı. Bu bölüme adını veren üçlemenin diğer bir unsuru olan eğitim de bu stratejinin bir uzantısıydı. Önde gelen liberal gazetecilerden J. A. Spender, Harmsworth ve 'taklitçilerinin', "sıradan insanları tüm eğitim bakanlarının toplu olarak yapabileceğinden daha fazla etkilediğini" ifade etmişti.

Günümüzde genel 'medya' kategorisinin bir parçası olan basın, her ne kadar şimdilerde 'geleneksel olmayan' elektronik medya ile karşıt görülse de, Harmsworth'ün ardından 20. yüzyılda da etkisini büyük oranda korumuştu. Basın, toplumun kaygılarını yansıtmaktan fazlasını da yapmış, onları biçimlendirmiş, irdelemiş ve haber hâline getirmişti. Hatta araştırmacı gazetecilik, "19. yüzyılda gazetecilikte geçer akçe olan kanaat önderliğinin yerini alarak, en fazla yüceltilen ve ödüllendirilen gazetecilik biçimi" olmuştu. Bu sözler, sonradan Britanya Film Enstitüsü'nün yöneticisi olan Anthony Smith'in 1980 yılında yayımlanan *Goodbye Gutenberg* (Hoşça kal Gutenberg) adlı kitabında yer almaktadır.

Basın tarihinde her ülkenin kendine özgü bir dönüm noktası vardır. Bununla birlikte, Amerika Birleşik Devletleri'nin durumu, anayasal anlamda neredeyse başından beri Avrupa'dan farklıydı. 1791 yılında Kongre'den geçen Haklar Bildirgesi'nde yer alan Anayasa Birinci Değişikliği'nin içerdiği hükme göre: "Kongre... ifade ya da basın özgürlüğünü kısıtlayacak hiçbir yasa yapamaz." Burada kullanılan dil oldukça açıktır ve basın özgürlüğüne duyulan inanç, müteakip Amerikan tarihini baştan sona etkilemiştir. Yargıç Oliver Wendell Holmes (1841-1935) bu olgu için "düşüncelerin serbest pazar yeri" metaforunu kullanmıştır.

Fransa'da, enformasyon, eğitim ve eğlence alanında dünyasının merkezi

66 Bilgi verirken eğlendirme (ç.n.)

hâline gelen Paris'te uzun süren, kapsamlı tartışmaların ardından, heyecan verici "*La presse est libre*" (basın özgürdür) ifadesiyle başlayan, yeni bir Basın Yasası'nın yürürlüğe girdiği 1881 yılı, basın tarihinde bir dönüm noktası olmuştu. Gazetelerin iftira ve benzer suçlardan ötürü cezaya çarptırılma olasılığına karşı bankaya teminat yatırmaları da dâhil olmak üzere eski kısıtlamalar kaldırılmıştı.

Almanya'da yaşanan deneyim ise daha farklıydı. 1848 yılında, yaşanan devrimlerle birlikte ülkede basının karşı karşıya olduğu kısıtlamalar ortadan kaldırılmış, ancak üç yıl içinde tekrar hayata geçirilmişti. 1878 yılında, yeni Alman İmparatorluğu'nun Şansölyesi Bismarck, sosyalist basına göz açtırmıyordu. 1890 yılında Bismarck iktidarı kaybettikten sonra dahi, basın tam anlamıyla özgürleşememişti. Başta Çarlık Rusyası olmak üzere kimi ülkelerde doğrudan siyasete karışan basın, faaliyetlerini el altından yürütüyordu. Hâlen imparatorluk yönetiminde bulunan Hindistan'da, yeni baskıcı yasalar çıkarılıyor, 1878 yılında ana dilde yazılmış gazeteler denetimden geçmeye devam ediyordu. 1875 yılında yürürlüğe giren Japon Basın Yasası'nda, "İçişleri Bakanı gazetelerin satış ve dağıtımını yasaklayabilir ya da barışı ve düzeni tehdit eden veya maneviyatı zedeleyen yazılar olduğuna karar verilirse el koyabilir" hükmü yer alıyordu.

1900'lere gelindiğinde bütün ülkelerde, basını ilgilendiren yasaların durumu ne olursa olsun, toplum içinde, otoriter yapıdaki geçmişte olduğu gibi, demokratik bir gelecekte de hafife alınmaması gereken bir güç hâline gelen basını denetim altına almak güçleşmişti. Matbaa, elektronik medyanın ortaya çıkmasından çok uzun bir süre sonra bile temel bir araç olarak kalmış, gazetelerin yanı sıra dergiler, broşürler, kitaplar ve ansiklopedilerin basımında sürekli bir artış yaşanmıştı.

Popüler Basın

Baskı maliyetleri azalıp, okuyucu sayısı arttıkça 'nitelikli gazetecilik' yapmak gibi bir iddiası olmayan yayın organları, daha az bilgi ve daha çok eğlence içermeye başlamıştı. Bu gazetelerin biçimleri de resmiyetten uzaktı. Bazı gazete tarihçilerinin öne sürdüğü gibi 'tabloid' gazeteler standartlaşmamıştı ve pek çok açıdan eski gazete formatlarının izinden gidiyordu.

Popüler bir pazar gazetesi olan *Reynolds News*'ü kuran ve politik haberlerden ziyade farklı konulara ağırlık vererek gazeteyi yüksek bir tiraja ulaştıran G. W. M. Reynolds, Harmsworth'ün 20 yıl sonra yaptığı ve 'yeni' olarak adlandırılan gazetecilik türünün kurucusu değildi. Bu yanlış bir nitelemeydi.

19. yüzyılın başlarında özellikle pazar günü yayımlananlar olmak üzere pek çok gazetede, eğlendirici (ya da oyalayıcı) içerikler en az bilgi verici olanlar kadar yer kaplıyordu. 1812 yılında yayımlanan 18 gazetenin çok azı 'işçi sınıfı'ndan okurlara hitap ediyordu. 1822 yılında yayımlanmaya başlayan *Bell's Life in London and Sporting Chronicle*, "moda, nükte ve mizah ile üst ve alt kesimlerin hayatından enteresan olaylara dair haftalık haberleri zengin bir havuzda birleştirdiğini" iddia ediyordu. Gazete, 1886 yılında *Sporting Life* bünyesine katılmıştı.

Bell'in elinden çıkan diğer bir gazete olan *Bell's Weekly Messenger* (1796-1896) ise suç, skandal, cinsellik, afetler, salgın hastalıklar ve at yarışları gibi konulara odaklanmıştı. 1843 yılında başlayan ve uzun süren yayım hayatı, bünyesindeki gazetecilerin yasa dışı telefon dinleme skandalıyla 2011 yılında sona eren *News of the World* de benzer bir içerik sunuyordu. Benzer bir durum Edward Lloyd'un kimi yayımları için de söylenebilir. Lloyd (1815-1890), kariyerine çoğu Çartistin yaptığı gibi Londra'nın doğu yakasında gazete bayisi ve kitapçı olarak başlamıştı. İlk gazetecilik girişimi, *Penny Sunday Times and People's Police Gazette* olmuştu. Bundan iki yıl sonra yayımlamaya başladığı *Lloyd's Illustrated Sunday Newspaper,* adının *Lloyd's Weekly News* olarak değişmesini takiben, bir milyon satışa ulaşan ilk gazete olmuştu. Lloyd, sermayesini Old Parr's Laxative Pills adlı ilaç şirketini satarak elde etmişti.

Gazetecilerin haber toplama görevi; haberleri seçen, düzenleyen, sunan ve yorumlayan editörlerinki gibi tartışmalıydı. Çoğunluğu erkek olan bu gazeteciler (1890'dan önce çok az kadın bu alanda çalışıyordu) sıklıkla bir gazeteden diğerine transfer oluyor, ayrıca sık sık bazen bilinçli şekilde birbirlerini taklit ediyordu. Anlaşmazlıklar, satışlar yükselmeden çok önce başlamıştı. Başarılı bir 'ucuz gazete' olan *Sun*, azimli bir matbaacı olan Benjamin Day tarafından 1833 yılında New York'ta kurulmuş, beş yıl içinde tirajı 34.000'e çıkmıştı. Gazetede yer alan haberlerin büyük kısmı sıradan insanlarla ve suç içeren olaylarla ilgiliydi. Ay'daki yaşamın tamamen kurgusal bir anlatımı olan 'The Moon Hoax', sunduğu eğlence içeriklerinin bir parçasıydı. Benjamin Day, *Sun*'ın eğitici içeriğe sahip bir gazete olmasını amaçlamamıştı. James Gordon Bennett (1795-1872) ise çıkardığı *New York Herald*'ın daha iddialı bir gazete olmasını istiyordu. İskoçya doğumlu Bennett'ın kişisel hedefi, basını bir bütün olarak "hükûmetin, toplumun, ticaret ve finans dünyasının, dinin ve bütün uygarlığın dayanak noktası olacak muhteşem bir yayın organı" hâline getirmekti. Saydıkları arasında din vurgusu öne çıkıyordu: "Bir gazete, New York'taki tüm vakıflara ve şapellere kıyasla cennete daha fazla ruh yollayabilmeli ve cehenneme gitmekten daha fazla koruyabilmelidir."

J. G. Bennett Jr. (1841-1918) da aynı kendinden emin yaklaşımı sürdürmüş, H. M. Stanley'nin 1869 yılında misyoner-kâşif David Livingstone'u bulmak için Afrika'ya yaptığı yolculuğu finanse etmişti. Birçok yayıncı için olduğu gibi, Bennett'lar için de teknoloji, sahip oldukları vizyonun önemli bir parçasıydı. 1854 yılında Baba Bennett, tipo baskı yerine metal bir baskı kalıbı kullanılan yeni bir matbaa yöntemi denemişti. Bu dâhice bir yenilikti ve 1870'li yıllara gelindiğinde kalıp baskı yöntemi giderek yaygınlaşmıştı. Oysa Paris'te yayımlanan *La Presse* gazetesi bu kalıp baskı yöntemini 1852 yılından beri kullanıyordu.

Başlangıçtan itibaren Paris ve New York'taki gazeteler, hiçbir zaman tümüyle merkezîleşmemiş ve yerel bir zemine yaslanmayı sürdürmüş ulusal basının yalnızca bir parçasını oluşturuyordu. İtalya ve İngiltere'de de durum bundan farklı değildi. 1864 yılında Londra'da 18 gazete yayımlanırken, taşrada bu sayı 96'yı buluyordu. Liberal içerikli *Leeds Mercury* gazetesinin aykırı sahibi Edward Baines, yıllık toplam 546 milyona ulaşan satış adedinin 340 milyonunun taşradan geldiğini gururla ifade etmişti. Bununla birlikte 19. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılda İngiliz taşra basını etki alanını büyük oranda kaybetmişti. Bunda, bilgi ve eğlence kaynaklarının Londra'ya kayması gibi birtakım nedenler etkili olmuştu.

Kimi yorumcuların basının altın çağı diye nitelendirdiği bu dönem sonlanmadan önce, bir 19. yüzyıl gazetesi olan ve 1855 yılında ucuz gazeteye dönüşen *Manchester Guardian*, C. P. Scott'ın (1846-1932) yetenekli ve sorumlu liderliğinde ulusal çapta geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmıştı. *Manchester Guardian* 1960 yılında basımevini Londra'ya taşımadan önce, adının önündeki 'Manchester' ibaresini çoktan atmıştı.

Geriye dönüp bakıldığında, 1880'ler ile 1890'larda yaşananların, 20. yüzyıl medya tarihine bir başlangıç oluşturduğunu görüyoruz. 'Halkın' bilgi sahibi olması ülküsü yerini, kitaplar ve dergiler de dâhil olmak üzere kitle iletişim araçları 'pazarı'nın gerçeklerine bırakmıştı. Yayımcılık kimi yayımcılar için, herhangi bir iş gibi 'halk' ne istiyorsa onu vermekten (başka bir deyişle, satmaktan) ibaretti. George Newnes (1851-1910) tarafından kurulan ilk kısa haber gazetesi *Titbits* ile Harmsworth'ün *Answers*'ının ortak özelliği, her iki gazetenin de bilgi, eğlence ve eğitici içerik sunmalarının yanı sıra okurlarını sigorta ettirmeleriydi: tren kazası geçiren herhangi biri eğer yanında bu gazetelerden birini taşıyorsa tazminat almaya hak kazanıyordu. Yayımcılık işini finanse etme konusunda reklamın payını hafife alan Harmsworth, "gazeteciliğin çehresini tümüyle değiştirecek olan gelişimin başlangıcı" diye ifade ettiği *Titbits*'i saygıyla selamlamıştı.

20. yüzyılın son yıllarında sürekli eğitimin ve bilgisayar okuryazarlığının öneminin anlaşılması gibi, ulusal ölçekte kitlesel okuryazarlığın önemi de o dönemde yeni yeni kavranıyordu. Uzun vadede, endüstriyel gelişim aynı zamanda insanların dinlenmesi için kimi fırsatlar doğurmuştu: İngiltere'de 1870 yılında yürürlüğe giren Millî Eğitim Yasası'ndan bir yıl sonra Resmî Tatil Yasası yürürlüğe girmişti. 20. yüzyılda boş zaman etkinlikleri, iş ve eğlencenin yeni düzenine medya yoluyla gittikçe eklemlenmiş ve bu süreçte ticarileşmişti.

Basın Eleştirmenleri

İsveçli tarihçi ve sosyolog Sismondi (1773-1842), 1823 yılında Britanya'da, "önemli bir güç unsuru olduğu hâlde günlük basının nihai hedefi, kamu yararından ziyade maksimum abone sayısına ulaşmaktır" gözleminde bulunmuştu. John Stuart Mill (1806-1873) de aynı dobralıkla, "yazın ticaretinde, özellikle de gazetelerde, bir genelev işletmecisinden daha fazla yapmacıklığa ve ikiyüzlülüğe ihtiyaç duyulduğunu" öne sürmüştü. *Times*, tek başına "dördüncü kuvvet" olarak düşünülebilecek duruma gelse de, hiçbir zaman eleştirilerden muaf olmamıştı. Bu eleştirmenlerden ilki, 1823 yılında 'Çağın Ruhu' üzerine parlak denemeler kaleme alan ve 1778-1830 yılları arasında yaşamış olan radikal William Hazlitt'di. *Times* her ne kadar kendisine "Avrupa'nın öncü gazetesi" payesini biçse de, Hazlitt'in beğenisini kazanamamıştı. Hazlitt, "buhar gücü bu gazeteyi sadece basarken değil, içeriğini oluştururken de kullanılmış olmalı" demişti.

Benjamin Disraeli (1804-1881), *Coningsby* adlı romanındaki karakterlere şunları söyletmişti: "Tanrı insanı kendi suretinde yarattı, Kamu ise bizzat Gazeteler tarafından yaratıldı." "Kanaat artık en üst kademede ve matbaa aracılığıyla sesleniyor." "Basının temsil gücü Parlamento'nunkinden çok daha eksiksiz." Tam anlamıyla bir entelektüel olan Matthew Arnold (1822-1888) iletişim araçlarının statüsünden hoşnut olmadığını şu sözlerle anlatmıştı:

> *"Sizin orta sınıfınız, mektupları Islington'dan Camberwell'e günde on iki kez taşındığında ya da bu yerler arasında saatte dört tren seferi yapıldığında gelişmişliğin ve uygarlığın en üst noktasına ulaşıldığını zanneder. Bu trenlerin onu sadece Islington'daki bağnaz, kasvetli yaşamdan Camberwell'deki bağnaz, kasvetli yaşama taşıması onun için önemli değildir."*

Arnold örneğinde, iletişim araçlarına yönelik bu türden bir tutuma, oy kullanma hakkını yitirme korkusu eşlik ediyordu. Arnold, siyasal haklarını 1867 ve 1884 yılında kazanan ilk seçmenler hakkında duyduğu kaygıyı

şu sözlerle dile getirmişti: "İnsanlar, demokrasinin kendilerini çağırmasına bayılıyor. Bu seçmenlerin pek çok meziyetleri var ama bunlar arasında adil ve ciddi biçimde düşünme yetisine sahip makul insanlar olmak yok." Arnold 'yeni gazetecilik' tabirini kullanan ilk kişiydi ve yeni gazeteciliğin, siyasal haklarını yakın zamanda kazanan kitleden okur kapma savaşını "kuş beyinli"lik olarak görüyordu.

İngiltere'de kendilerini 'Hristiyan Sosyalistler' olarak adlandıran bir grup gözlemcinin geleceğe dair beklentileri Arnold'a kıyasla daha iyimserdi. Gerçekten de 1867 yılında J. M. Ludlow, "ucuz gazete ve dergilerin tam olarak eğitici yayınlar olarak tanımlanamayacağını" iddia ederek başladığı sözlerini şöyle devam ettirmişti:

> *"...iyi ya da kötü, esasen bir bütün olarak baktığımızda muhtemelen iyiler, ayrıca çok güçlüler. Gazete basınının pek çok suçu ve eksiği bulunmasına karşın, bugünün işçisi bir penilik gazetesi sayesinde dedikodu ve söylenti ile yetinmek zorunda olan otuz yıl öncesinin işçisine kıyasla daha geniş çaplı bilgiye, daha geniş bir muhakeme gücüne ve anlayışa sahiptir."*

Bu kazanımlara rağmen devamında yaşananlar, iyimserler için bile bir miktar ironiden çok daha fazlasıydı. 1900 yılında, 1800'e kıyasla çok daha fazla dedikodu ve söylenti yürüyordu. Oy hakkını yeni kazanmış olanların çoğu, bilgi almaktan ve kanaat edinmekten ziyade oyalanmak hatta kaçmak için basına başvuruyordu. Arnold'ın ironiden hoşlanan, 'işçi' arkadaşı Thomas Wright, 1870 Eğitim Yasası'na güven duymadığını şu sözlerle dile getirmişti: "Temel eğitimin yaygınlaşması... kendi hâline bırakılırsa, sıradan haftalık gazetelerin polisiye haberlerini okuyan ve başka bir şey okumaya pek hevesli olmayan insan sayısında büyük bir artışa yol açacak."

Gazeteciler

1860'lardan itibaren gazeteciler, üniversite mezunu 'entelektüel'lerden oluşmaya başlamıştı. Bununla birlikte sadece Birleşik Devletler'deki gazeteciler mesleki eğitim almaya başlamıştı. 1886 yılında Birmingham'da Ulusal Gazeteciler Birliği kurulmuştu. Daha sonra imtiyaz tanınan ve ismi Gazeteciler Enstitüsü olarak değişen birliğe yalnızca editörler değil, muhabirler de üye olabiliyordu. Mesleğin gerçek anlamda sendikal bir birliğe kavuşması, 1907 yılında Ulusal Gazeteciler Sendikası'nın kurulmasıyla gerçekleşmişti. Birleşik Devletler'de bile, bir dekan başkanlığında Amerika'nın ilk gazetecilik okulunun açılması (Missouri Üniversitesi) 1908 yılını bulmuştu. Kuzeyde, New York'ta ise Columbia Üniversitesi, yüksekokul statüsünde olsa da

1912'den itibaren temel gazetecilik eğitimi vermeye başlamıştı. Columbia'ya farklı bir statü kazandıran Joseph Pulitzer (1847-1911), Macaristan'da doğmuş ve 1883 yılında *New York World*'ün yönetimini üstlenmişti. Çeşitli gazetecilik dallarında sekiz, yazın alanında altı kategoride verilen saygın Pulitzer ödüllerinin, ismiyle anıldığı gazeteci, basına en büyük katkıyı sağlayacak olan gazetecilerin eğitiminin "ilerleme düşüncesine, özellikle de adaletin, uygarlığın, insanlığın, kamuoyunun ve demokrasi idealinin geliştirilmesine" dayandırılması gerektiğini vurgulamıştı.

Amerikan gazeteciliğinin tanrılarından biri olan Walter Lippmann (1889-1974), iki Pulitzer ödülü kazanmış bir köşe yazarıydı. 1931 yılında yayımlanmaya başlayan *'Today and Tomorrow'* (Bugün ve Yarın) başlıklı köşesiyle, onda biri ABD dışındaki ülkelerden olmak üzere 250 gazetede okurlarıyla buluşmuştu. Lippmann "pek çok insanın, kendi yaşamları çok sıkıcı olduğundan, kötülüğün cazibesine kapılmış hayalî insanlar hakkında okuduğu şeylerle, başkasına ait bir heyecana ortak olmak ve hayal dünyalarında onlarla özdeşleşmek için gazete satın aldıklarını" düşünüyordu. Lippmann'ın bu konuda daha da derin irdelemelerde bulunduğu ve alanında en tanınmış eserlerden biri olan ve tekrar tekrar basılan kitabı *Kamuoyu*[67] 1922 yılında yayımlanmıştı. Lippmann basının gücünün, bir gazete editörünün kişiliğinden çok, yayımlanan haberin akışında kendini gösterdiğini öne sürmüştü. Modern dünyanın karmaşası içinde haberler ister istemez seçilerek yayımlanıyor, okurlar kendilerine sunulan 'konsantre hikâyelerle' yetinmek zorunda kalıyor, bunun sonucu olarak da kendi başlarına bilinçli yargıda bulunmaları giderek güçleşiyordu. Gazeteler, kamusal meselelerde derinlemesine bilgi sahibi olmak isteyen insanlara 'yapay gerçeklikler'den oluşan 'klişeler' sunuyordu.

Lippmann'ın kafasındaki 'kamusal alan' idealinin, tıpkı Habermas gibi, medyanın tahrif ettiği ve reklamların manipüle ettiği bir dünyada ayakta kalması zordu. Nitekim bu düşünce, bir ülkü olarak kalmıştı. 1917 yılında sayıları 84 iken, 1987'de 812'ye çıkan Amerikan gazetecilik okullarının çoğu karmaşık bir toplumda ve kültürel yapıda, bu ülküleri korumak gerektiğine inanıyordu. 1912 yılında Gazetecilik Sendikaları Birliği, 1949'da ise Gazetecilik Eğitimi Birliği kurulmuştu. 1924 yılında yayım hayatına başlayan *Journalism Bulletin*, 1930'dan itibaren üç ayda bir çıkmaya başlamış ve 1974 yılında *Journalism History* başlıklı bir süreli yayına dönüşmüştü.

Gazetecilik eğitiminin, iletişimin sürekli değişen dünyasıyla nasıl

67 *Kamuoyu*. Çev. Orhun Doğuş Yılmaz. Kabalcı Yayınevi, 2000. (ç.n.)

bağdaşacağı tartışması ilk dönemde olduğu gibi bugün de devam etmektedir. Bu konu üniversitelerdeki medya çalışmalarının tıpkı gazetecilik süreçlerinde olduğu gibi yavaş geliştiği Britanya'da özellikle dikkat çekmektedir. 1919 ile 1939 yılları arasında Britanya'da gazetecilik alanında sadece Londra Üniversitesinden diploma alınabiliyordu. Üniversite çalışmalarına daha fazla istek yaratabilmek için, 1. Dünya Savaşı öncesinde yaşamış bir gazeteci olan W. T. Stead'in (1849-1912) çarpıcı kariyeri gibi örneklere ihtiyaç vardı.

W. T. Stead ve Arthur Evans

Cemaatlerin bağımsız olmasından yana bir papazın oğlu olan Stead, kariyerine Darlington'da sabahları çıkan, yarım penilik liberal bir taşra gazetesi olan *Northern Echo*'da başlamış ve 1871 yılında gazetenin ses getiren editörü olmuştu. Stead editörlüğü sırasında zorunlu eğitim, işçi-işveren ilişkilerinde toplu sözleşme, maden işçilerinin günde sekiz saat çalışması, kadınlar ve erkekler için genel oy kullanma hakkı gibi toplumsal konulara ağırlık vermişti. *Northern Echo*'dan 1885 yılında ayrılan Stead, Londra kulüplerinde yaygın bir şekilde okunan, etki alanı geniş *Pall Mall Gazette*'nin yardımcı editörlüğüne getirilmişti. O dönemde gazetenin editörlüğünü, değişik bir tür siyasal gazetecilik ifa eden ve ileride Gladstone'un biyografisini kaleme alacak olan liberal politikacı John Morley (1838-1923) yürütüyordu. Morley, Parlamento'ya seçildiğinde Stead editörlük görevini üstlenmişti. Morley, çok farklı türde bir editör olan ve çağdaşları tarafından "Gazetecilerin Prensi" olarak bilinen Frederick Greenwood'un (1830-1909) yerine geçmişti.

Gazette'nin editörlüğünde beş yıl kalan Stead çoğunlukla toplumsal ve siyasal kampanyalarla ilişkili skandallara dair ses getiren haberler yayımlamıştı. Stead'in 'beyaz kölelik' diye tabir ettiği çocuk fuhuşu skandalı, bunların arasında en bilinendi. Stead, araştırmacı gazeteciliğin öncüsüydü ve değerini takdir edenler arasında Oscar Wilde, George Bernard Shaw ve romancı George Meredith gibi isimler bulunuyordu. Stead, 1886 yılında *Contemporary Review*'de yayımlanan "Government by Journalism" (Gazetecilikle Devlet Yönetmek) başlıklı makalesinde basının, Parlamento üzerindeki bir denetim mekanizmasından çok daha fazlası olduğunun altını çizmişti. Ona göre basın bir 'İnisiyatif Meclisi' ve onun *Gazette*'si de bir 'halk kürsüsü'ydü. 1890'da ilkin George Newnes'in, ardından Cecil Rhodes'in mali desteğini alan Stead, kârlı bir yatırım ve dünya basınını mercek altına alan tarihçiler için vazgeçilmez bir kaynak hâline gelen *Review of Reviews* dergisini kurmuştu. Stead ayrıca 1898 yılında *If Christ Came to Chicago* (Eğer İsa Chicago'ya Gelseydi) adlı

sansasyonel bir kitap da yazmıştı ama 1904 yılında 'ev gazetesi' diye tabir ettiği kendi gazetesini kurma teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Linç edilerek ya da boğularak öleceğini düşünen Stead, 1912 yılında yolcusu olduğu Titanik'le birlikte sulara gömülmüştü.

Gazetecilik kariyerine Stead gibi *Northern Echo*'da başlayan Harold Evans'ın (1928-), *Sunday Times*'da yürüttüğü editörlük görevine 1982 yılında patronu Rupert Murdoch tarafından son verilmişti. Halkın 'öğrenme hakkı'nı savunanlar arasında etkili hitabetiyle öne çıkan sınırlı insandan biri olan Evans, 1974 yılında İngiliz Granada Televizyonu'nda yayınlanan bir programda şunları dile getirmişti:

> *"Yurttaşlar kadar hükûmetler de özgür ve araştırmacı bir basına gereksinim duyarlar. İstikrarsız, çoğulcu seçmen kitlesi ile karmaşık bir bürokrasi göz önüne alındığında özgür bir basın; yönetilenden yönetene, tüketicilerden üreticilere, bölgelerden merkeze ve özellikle de bürokrasinin bir ayağından diğer ayağına vazgeçilmez bir geri besleme sistemi sağlar."*

Evans'ın mesajının siyasal ve toplumsal bağlamı, Stead'in durduğu yerden oldukça farklıydı. Siyasal, ekonomik ve kültürel bağlamlar sürekli değişiyordu. John Thaddeus Delane'in (1817-1879) *Times*'ın editörlüğünü yürüttüğü 1860 yılı ile, kendini 'gözlemci', 'küratör', 'koruyucu', 'cezalandırıcı' ve 'neşter vurucu' gibi sıfatlarla tanımlayan haftalık resimli dergi *Punch*'ın yayımlanmaya başladığı yıl olan 1842 bile birbirinden çok farklı zamanlardı. Bununla birlikte Delane, istikrarlı tutumunu muhafaza ettiğini şu sözlerle dile getiriyordu: "Basının öncelikli görevi, günün olaylarını en hızlı ve en doğru şekilde toplamak ve ulusun ortak mülkiyetine sunmak adına bir an önce ifşa etmektir." Delane bu sözleri 1861 yılında, kâğıt vergilerinin kaldırılmasını takiben, *Daily Telegraph*'ın kâğıt üretiminin bundan böyle 'sadece ticari kurallara göre yürütüleceği' ihtimalini memnuniyetle karşılamasından sonra sarf etmişti. Delane sözlerini şöyle sürdürmüştü: "Edebiyatın her türü bundan nasiplenmelidir. W. H. Smith'in gazete bayilerindeki 'demir yolu kitapları' kadar Shakespeare, Milton ve Shelley de fayda görmelidir." Delane kâğıt vergilerinin kaldırılmasıyla birlikte yazarlar için doğan fırsatı da şu sözlerle anlatmıştı: "Yazarlar daha önce asla tatmadıkları biçimde, dehalarını ve yeteneklerini sergileyecekleri bir alana kavuşmuşlardı." O dönemde Britanya'da en çok satılan gazete olmayı sürdüren *Daily Telegraph*, basın özgürlüğü konusunda, en az ucuz posta mevzusu kadar etik iddialar ortaya koyan ve "basın yoluyla harekete geçirilen kamuoyu etkisinin, modern uygarlığın ayırt edici özelliği olduğunu" düşünen Richard Cobden'in saptamalarına

ek olarak, basının gelecekte "Adalet Bakanı ya da resmî basın sansürcüsünden çok daha güçlü ve güvenilir bir otorite" hâline geleceğini öne sürmüştü.

Damgasız gazetelerde çalışan, Whig ve Tory çevrelerinde "yoksul gazete" denilerek görmezden gelinen radikal basının en parlak editör ve dağıtımcıları, radikallerin deyişiyle "bilgi üzerindeki vergiler"in kaldırılması yönünde verdikleri zorlu mücadelede hapse girmeyi bile göze almıştı. Bu kişilerin eylemleri, alenen bir işçi sınıfı hareketi olan ve demokratik özgürlükler için savaşan Çartizmin içinde erimişti. İster Çartizmden önce ister sonra olsun, çoğu işçi sınıfı lideri 1831 yılında damgasız yayımlanmaya başlayan *Poor Man's Guardian* gazetesinin her sayısında göklere çıkarılan "bilgi güçtür" düsturuna yürekten inanıyordu. Eski Çartistler de dâhil olmak üzere işçi sınıfı, 1855 yılında Magna Carta'nın yıldönümünde damga vergilerinin düşürülmesini büyük bir zafer addetmiş, 1861 yılında kâğıt vergilerinin kaldırılmasını da aynı coşkuyla kutlamışlardı.

20. Yüzyıl

19. yüzyılın sonunda oy verme hakkının ve oy kullanmanın gizliliğinin yaygınlaşması politik ortamın yeniden değişmesine yol açmıştı. 20. yüzyılın ilk yıllarında basının geniş bir kesiminde, parlamento tutanaklarından bile daha uzun olan gazete haberleri bir yana bırakılıp manşetler öne çıkarılmaya başlanmıştı. Artık 'haberlerde adı geçen' insanlarla yapılan röportajlara önem veriliyor, gazetecilerden de hikâyelerini daha kısa paragraflar hâlinde ve daha az sözcük kullanarak anlatmaları isteniyordu. Aynı zamanda hikâyelerin bazıları yerini reklamlara bırakmaya başlamıştı. İşin ilginci, Harmsworth kendi gazetesi *Daily Mail* için panolardan gökyüzüne kadar pek çok yerde reklam verirken, basında yer alan ve 'markalı ürünlere' dikkat çeken uzun ve resimli reklamlardan hoşlanmıyordu. Harmsworth kendi gazetesine finansman sağlama konusunda da reklamın gücünü küçümsemişti. İlk reklam ajanslarının 1880 ile 1914 yılları arasında kurulduğu Birleşik Devletler'de reklam alanında kısıtlamalara rastlanmıyordu. Hatta 18. yüzyıldan itibaren basının sırtını dayadığı reklam harcamaları artarak rekor kırmıştı. 1881'de 40 milyon dolar olan reklam gelirleri, 1904 yılında 140 milyon doları aşmış ve 1916'da milyar dolar sınırına ulaşmıştı. O dönemde İngiltere'de, *New York Times*'ın ofislerine ev sahipliği yapan, eğlencenin de merkezi olan ışıltılı Times Square ya da Madison Avenue benzeri bir yer yoktu.

Evans'ın yönetiminde çıkan içi reklamla dolu, renkli kuşe kâğıda basılmış *Sunday Times*, 1961 yılı için öylesine bir yenilikti ki, kısa bir süre sonra

diğer İngiliz pazar gazeteleri de onu taklit etmeye başlamıştı. Aynı dönemde, Atlantik'in her iki yakasında da giderlerinin büyük bir bölümünü çeşitli reklam tiplerinden karşılayan taşra gazeteleri bedava dağıtılmaya başlanmış, süreli yayınlar ise eskiden gazetelerin yürüttüğü bazı hizmetleri üstlenmişti.

Birleşik Devletler, 'skandal haberciliği' yapan dergiler konusunda da başı çekiyordu. Lincoln Steffens'ın (1866-1936) da aralarında olduğu, yolsuzlukları ifşa eden haberler yapan bu büyük gazeteciler, şöhretlerini hem gazete hem de dergilerdeki yazılarına borçluydu. Bu yayınlar arasında yeni bir dergi olan *McClure*'s başta olmak üzere, eski dergilerden oldukça farklı bir içerik ve üslup sunan *Atlantic, Harpers* ve *Century* gibi dergiler öne çıkıyordu. Yolsuzluk haberleri yapan bu gazeteciler, medya patronları da dâhil olmak üzere tüm patronlara şüpheyle yaklaşıyordu. Medya patronlarının (pek çoğu devlet tarafından onurlandırılan) İngiltere'deki muadilleri de zan altındaydı. 1917 yılında Vikont unvanı verilen Harmsworth bu kişilerden ilki değildi. Lord Palmerston'un yakın dostu ve *Morning Post*'un sahibi Algernon Borthwick 1880 yılında şövalyelik nişanı almış ve 1898'de Salisbury Baroneti unvanıyla soylular sınıfına dâhil olmuştu. 20. yüzyılın başlarında basın patronları, yalnızca yolsuzlukların üzerine giden gazetecilerce değil, aynı zamanda L. T. Hobhouse'un (1864-1929) da içinde yer aldığı 'yeni liberaller' denilen bir grup tarafından da mercek altına alınmıştı. Hobhouse 1909 yılında, "Basın gitgide birkaç zenginin tekeline giriyor" savını öne atmıştı. Basın, radikal kanadın beklediği gibi 'demokrasi aracı' olmaktansa, 'maddi çıkarlara yaslanan her türlü fikir için tribün' hâline gelmişti.

Ne var ki bu, o dönem için de, sonrası için de fazlasıyla basit bir çelişkiydi. Bazı zengin gazete sahipleri halkı, Parlamento'dan daha çok temsil ettiklerini düşünüyordu. Diğer yandan, 1899 yılında *Daily News*'ü satın alan, Quakers[68] tarikatı üyesi George Cadbury (1839-1922) gibi patronlarsa, basının kendi ilkelerini oluşturması gerektiğini savunuyordu. Cadbury, satın almasından kısa bir süre sonra, iddiaya dayalı ve ima içeren haberleri gazeteden çıkartmış ve editörlük pozisyonu için ilk olarak Hobhouse ile masaya oturmuştu. Cadbury, 'hayır işlerine para harcamaktansa hemşehrilerini siyasal alanda harekete geçirmeye çalışmanın' çok daha önemli olduğu düşüncesiyle bir yandan da taşra gazetelerini satın almaya devam ediyordu. Quakers tarikatına üye ailelerden biri olan Rowntree ise her iki yaklaşımın da doğru olduğuna inanıyordu. 1914 yılından önce Rowntree Vakfının yönetimi altına giren *Northern Echo* gibi, ses getiren haftalık yayın organı *Nation* da aynı

68 Quakers (Dostların Dini Derneği), mevcut Hristiyan mezheplerinden memnun olmayanlar tarafından 17. yüzyılda İngiltere'de ortaya çıkmış bir mezheptir. (ç.n.)

vakfın çatısı altındaydı. *Nation* 1931 yılında *New Statesman*'la birleşerek savaş yıllarının en etkili ve İngiltere'de olduğu kadar Hindistan'da da sözü geçen haftalık yayınlardan biri olmuştu. Yeni yapının editörlüğünü, güncel olaylar kadar Palmerston ve Kırım Savaşı gibi geçmişte yaşananlar hakkında da yazılar kaleme alan, İngiliz gazeteleri, editörleri ve sahipleri hakkında sözünü sakınmayan Kingsley Martin (1897-1969) yürütmüştü.

C. A. Pearson (1866-1921) tarafından 1914 öncesinde kurulan gazetelerden ve süreli yayınlardan ilki, 'ilgi uyandırmak, dimağ açmak ve eğlendirmek' mottosuyla 1890'da yola koyulan *Pearson's Weekly* olmuştu. 1900 yılında kurulan *Daily Express* 1920'lerde el değiştirmişti. Yeni sahibi 1917 yılında Lord Beaverbrook unvanını alan Kanadalı Max Aitken'di (1879-1964). Kendinden on dört yaş büyük olan Northcliffe'den daha uzun yaşayan Beaverbrook, İkinci Dünya Savaşı sırasında Winston Churchill'in kabinesinde görev yapmıştı. Beaverbrook ayrıca; David Lloyd George'un başbakan olarak Herbert Asquith'in yerine geçtiği, 1. Dünya Savaşı sırasında patlak veren siyasal kriz döneminde Northcliffe de dâhil olmak üzere siyasetçilerin oynadığı role ilişkin klasikleşmiş bir esere imza atmıştı. Gelişmelerden hoşnut olan *Daily Mail*, manşetini 'Bravo, Lloyd George' yazısıyla süslemişti.

Northcliffe basının gücünü yalnızca siyasal arenada değil, yeni teknolojilerin geliştirilmesi için de kullanıyordu. 1909 yılında Louis Bleriot'un Manş'ı uçarak geçme denemesine sponsor olmuş, 1920 yılında 'Avustralyalı bülbül' lakaplı şarkıcı Dame Nellie Melba'yı, Chelmsford'da yapılacak bir yayın için getirterek yeni iletişim aracı radyoya destek vermişti. Bu yayın için atılan manşetler fazlasıyla yerindeydi, zira *Daily Mail*'de bu büyük olay için elden ele dolaşacak yeterli kulaklık bulunamamıştı. Manş'ın öte yanındaki Paris'te ise, Melba'nın performansı Eyfel Kulesi'nin altındaki bir radyo operasyon odasında fonografa kaydedilmişti.

Northcliffe zihinsel bir rahatsızlık geçirip BBC'nin kuruluş yılı olan 1922 yılında hayatını kaybetmeseydi, basın tarihinde olduğu kadar yayıncılık tarihinde de önemli bir rol oynayabilirdi. Beaverbrook ise yeni mecra radyoya karşı daha kararsız bir tutum içerisindeydi. 'Denetimin radyo yapımcılarının eline geçmesine' karşı olan Beaverbrook, BBC'nin ilk genel müdürü John Reith nezdinde güvenilir sayılmazdı. 1923 yılında *Daily Express*, Reith'in "yayıncılıktaki özgürlük kaos getirir" iddiasına cevaben "Özgürlükle Savaşmak" manşeti atmıştı. Muhafazakâr Parti lideri Stanley Baldwin (1867-1947), Beaverbrook'u Reith'e kıyasla daha alenen eleştirmişti. Baldwin, finans krizin ve siyasal çalkantıların baş gösterdiği 1931 yılının başlarında, Fleet Street gazetelerini "sorumluluk almaksızın güç talep etmekle" suçlayarak

manşetlere taşımıştı. Baldwin, böyle bir gücün "çağlar boyunca fahişelerin sahip olduğu türden bir ayrıcalık" olduğunu sözlerine eklemişti. Muhafazakâr Parti kaynaklarına yakınlığıyla tanınan Geoffrey Dawson'ın editörlüğünü yaptığı *Times* tarafından desteklenen Baldwin, şimdi hedef hâline gelmişti. Northcliffe'in varisi Vikont Rothermere, Beaverbrook ile birlikte, bir sonraki genel seçimde "İmparatorluk Sınırları İçinde Serbest Ticaret" kampanyasına destek sözü vermeyen Muhafazakâr kanat adaylarının karşısında duracağı tehdidini savurmuştu.

İkinci Dünya Savaşı'na zemin hazırlayan sonraki on yıllık dönemde Rothermere, *Daily Mail*'de yer verdiği "Yaşasın Karagömlekliler!" gibi manşetlerle İngiliz faşist lider Sir Oswald Mosley'i (1896-1980) destekliyordu. Aynı anda Beaverbrook'un fikirlerinin sözcülüğünü yapan *Daily Express* ise Hitler'in Polonya'yı işgalinin arifesinde okurlarına bir savaş çıkmayacağını garanti ediyordu. İngiltere'de bu dönem basın baronlarının çağıydı. Amerikalı tarihçi Stephen Koss'un 1985 yılında yayımlanan *The Rise and Fall of the Political Press in Britain* (Britanya'da Politik Basının Yükselişi ve Çöküşü) başlıklı muhteşem çalışmasının ikinci cildinde bu dönem gayet iyi tasvir edilmiş, Koss 'baronların gücü' sözcüklerinin önüne 'aleni' sıfatını koymayı ihmal etmemişti. Koss'a göre popüler basın, bir düşüncenin doğuşunu başlatabilir veya yönlendirebilir, ancak okurlarının nasıl tepki vereceğini belirleyemezdi.

Okurların, politikanın yanı sıra ilgisini çekecek seçenekler de vardı. Yeni bir meşgale olan bulmaca ve en çok da spor ilgi çekiyordu. O dönemde futbol ve at yarışları üzerine oynanan bahislere büyük ilgi vardı ve BBC bunları yayınlamıyordu. Bu ilgi alanları o kadar ön plana çıkmıştı ki insanlar belirli bir gazeteyi satın almayı seçtiğinde, siyaset içerikli olanlar genellikle en son tercih oluyordu. Bununla birlikte gazete okurları, satır aralarını okuyacak düzeyde kültürel birikime sahip değildi. Şair W. H. Auden'in ifade ettiği gibi, insanlar okudukları gazetenin sahibinin ya da editörünün siyasi görüşlerini paylaşmak zorunda değillerdi ve zaten paylaşmamışlardı. 1945 genel seçimlerinde bunun ne kadar doğru olduğu ortaya çıkmıştı. *Daily Mail* ve *Daily Express* tarafından göklere çıkartılan Winston Churchill, İşçi Partisi'nin rekor oy oranı karşısında hezimete uğramıştı.

Kitle iletişim araçları tarihinin bu noktasında basın ve radyoyu, enformasyon sağlama ve kamuoyu oluşturma üzerindeki etkileri bakımından kıyaslamak mümkündür. 1945 yılında yaşanan İşçi Partisi zaferinin pek çok nedeni vardı. Savaş zamanı ulusa yaptığı yayınlarla tanınan Churchill, 1935'ten bu yana ilk kez yapılan genel seçimler öncesinde yaptığı yandaş yayınlarda doğru noktalara dokunamamıştı. Beaverbrook'tan strateji

konusunda tavsiye alıyormuş gibi görünmesi de ona pek yardımcı olmamıştı. Kariyerine Posta Bakanı olarak başlayan Clement Attlee (1883-1967) ile İşçi Partili meslektaşları, 1945 yılında *Daily Mirror*'ın güçlü desteğini arkalarına alarak kazandıkları zaferin boyutuna kendileri de şaşırmıştı. 1903 yılında yayın hayatına başlayan *Daily Mirror* 1934 yılında tabloid hâline gelmiş, en sevilen çizgi karakteri 'Jane' 1945 yılında Attlee'nin kendisinden bile daha çok tanınır olmuştu.

1945 yılında basının beslendiği kaynaklar ve etki alanındaki sınırlamalar ne olursa olsun, ulusal gazetelerin tirajı aslında savaş sırasında artmıştı. Taşra gazetelerinin tirajının düştüğü 1930'larda ise yükselişi yavaşlamıştı. Koss, gazetecilerin eğitimine ve geliştirilmesine 150 sayfa ayıran kitabının sonunda 1947'de ilk Kraliyet Basın Komisyonu'nun görevlendirilmesinden bahsetmişti.

Koss kitabına sonradan eklediği bir bölümde, iki köklü gazetenin 1960'larda yaşadığı çöküşe değinmişti. 19. yüzyılın liberal gazetesi *Daily News*'ün varisi olan *News Chronicle*, 1960'ta yayın hayatını sonlandırmıştı. 1912 yılında sendikanın desteğini alarak bir işçi sınıfı gazetesi olarak kurulan *Daily Herald* ise 1964'te "yaşadığımız çağda doğan gazete" gibi yanıltıcı bir sloganla hayata geçen *Sun*'a dönüşmüştü. (Bundan üç yıl sonra, kesinlikle bir önceki çağa ait bir gazete olan *Reynolds News*'ün sonu gelmişti.) *Daily Herald*, Büyük Buhran'ın yaşandığı 1930'lu yılların başında finansal yönden sıkıntıya girmiş ve hisselerinin %51'ini Odhams Press'e satmıştı. *Sun* adıyla yayımlanmaya devam ettiği dönemde ise çok daha fazla ekonomik güçlük çekmiş, belirsizlikler ve sıkıntılar içinde geçen beş yılın ardından 1969 yılında, o dönemde medya patronuna dönüşmeye çabalayan Rupert Murdoch'a satılmıştı.

Murdoch aynı yıl içinde, geçmişi *Daily Herald*'dan çok daha eskilere dayanan *News of the World*'ü de satın almış, 1981 yılında ise Northcliffe'in izinden giderek Kanadalı sahibi Roy Thomson'dan (1894-1976) *Times* gazetesini devralmıştı. *Times*'ı bundan 10 yıl önce satın alan Thomson, kariyerine Kanada'da gazete ve radyo sektöründe başlamış, Britanya'da iyice tutunmak için bölgenin ilk bağımsız televizyon şirketi olarak 1956'da kurulan Scottish Television'ın (İskoç Televizyonu) çoğunluk hissesini ele geçirmişti. Thomson bu girişimini, "para basmanın lisansını almak" olarak betimlemişti.

20. yüzyılda medya gücünün bir yerde toplanması, özellikle 1961 ve 1981 yılları arasında kamusal bir mesele olarak giderek artan bir önem kazanmıştı. Medya, yalnızca bilgi ile içine biraz eğitim serpiştirilmiş eğlence arasındaki olası sınırların çoğunu bulanıklaştırmakla kalmamış, aynı zamanda siyasal

partilerdeki sol ve sağ kanat ayrışmalarını ve farklı mecralar arasındaki sınırları da silikleştirmişti.

Murdoch'ın imparatorluğu televizyon ve film alanına doğru genişlemişti. Thomson ise seyahat işine el atmış ve giderek bu alanda yoğunlaşmıştı. Northcliffe'in yeğeni Cecil King (1901-1987), 1963'te International Publishing Group (IPC) adını alacak olan büyük yayın grubu *Daily Mirror*'ın yönetimini 1933 yılında ele geçirmişti. IPC'nin ayrıca Associated Television şirketinde de hissesi vardı ve Odhams'tan devraldıktan sonra haftalık, aylık ve üç aylık olmak üzere yaklaşık 200 süreli yayının yönetimini üstlenmişti. Bu gerçekten karşı konulması zor bir medya gücüydü ve 1968 yılında İşçi Partisi hükûmetinin başbakanlığını yapan Harold Wilson'a (1916-1995) karşı yürütülen siyasi komplonun içinde yer alma konusunda King'in aklını çelmişti. King'in bu aptalca hamlesi, medya grubunun başkanlığından uzaklaştırılmasına sebep olmuştu. IPC dergilerinin en tanınmışı olan *Woman*, 1937 yılında Odhams tarafından piyasaya sürüldüğünde fiyatı iki peniydi ve aynı yılın sonunda yarım milyondan oluşan bir okur kitlesine ulaşmıştı. 1945 yılına gelindiğinde derginin okur sayısı 750.000'e çıkmış, 1950'lerin sonunda ise üç buçuk milyonluk tirajla zirveye ulaşmıştı.

IPC yayınlarının dışında kalan ve kendine özgü içeriğiyle dikkat çeken haftalık *Picture Post* dergisi 1938 yılında kurulduğunda oldukça güncel politik makaleler ve hafızalardan silinmeyen fotoğraflar yayımlıyordu. İkinci Dünya Savaşı boyunca *Picture Post*, savaşı sol kanada özgü görüşler ve atmosfer üzerinden yansıtmakla kalmamış aynı zamanda bu grup üzerinde güçlü bir etki de bırakmıştı. Nazi Almanyası'ndan kaçan bir göçmen olan Stefan Lorant'ın (1901-1997) küçük bir Leica ile çektiği fotoğraflar *Picture Post*'ta yayımlanmış ve İngiliz resimli gazeteciliğine yeni bir boyut kazandırmıştı. Derginin sahibi Edward Hulton (1906-1988) medya patronluğuna 1937 yılında *Farmers' Weekly*'yi satın alarak başlamış, *Picture Post*'u kapattığı yıl olan 1957'de kendisine şövalye unvanı verilmişti. İki yıl sonra, henüz Odhams'ın çoğunluk hisseleri IPC'nin eline geçmeden önce, Hulton grubuna bağlı bütün süreli yayınlar Odhams'a satılmış, grubun elindeki fotoğraf arşivi ise BBC tarafından satın alınmıştı.

Amerika Birleşik Devletleri

Picture Post ile *Life* dergilerini kıyaslamak enteresan olacaktır. *Life* dergisi 1936 yılında, *Time*'dan on üç yıl sonra ve aylık aktüalite filmi *March of Time*'la eşzamanlı olarak Henry Luce (1898-1967) tarafından Amerika

Birleşik Devletleri'nde kurulmuştu. Derginin tanıtım ilanı oldukça etkileyiciydi: "Yaşamı ve dünyayı görmek için, büyük olaylara tanıklık etmek için, yoksulluğun yüzünü ve kibrin işaretlerini izlemek için... Binlerce mil uzakta olan bitenlerden, duvarların ardına ve odaların içine gizlenenlerden, yaklaşmakta olan tehlikelerden haberdar olmak için... Görüp hayran olmak ve görüp anlamak için..." Lorant, Hulton ya da gazetecilerin eğitimine çok önem veren *Picture Post*'un son editörü Tom Hopkinson (1905-1990) bu türden bir kampanya yürütmemişken, halka ulaştırılmadan önce reklam verenlere dağıtılan *Life*, tanıtımında vaat ettiklerini hayata geçirmeye başlamıştı. Şair ve deneme yazarı Archibald MacLeish (1892-1982) 1936'nın başlarında Luce'a gönderdiği telgrafta şu sözlere yer vermişti: "Gazeteciliğin büyük devrimleri kamuoyunda yapılan devrimler değil, kamuoyunun oluşturulma biçimindeki devrimlerdir."

Eğlence ve eğitim gibi kamuoyu da farklı yollarla biçimlenecekti. Renkli olarak hazırlanmasıyla tarihe geçen *Life*, çoğu o dönem renkli değil siyah beyaz olan televizyonla rekabet etmeye çalıştıktan sonra 1972 yılında haftalık yayın hayatını sonlandırmıştı. Luce sadece televizyonla değil, aynı zamanda kendi yayın organı *Time* da dâhil olmak üzere haber dergileriyle ve *Time*'ın rakipleri olan ve toplam tirajı 1961 ile 1970 yılları arasında 5,38 milyondan 8,47 milyona yükselen *Newsweek*, *US News* ve *World Report* ile de başa çıkmak zorundaydı. Luce'un 1967 yılındaki ölümünden sonra *Time* ve Warner Brothers'ın ilk örneğini oluşturduğu devasa ekonomik yapının merkezine *Time* gelmişti. 1996 yılına gelindiğinde Atlanta'daki beklenmedik bir tabandan, bütün imkânsızlıklara (ve eski televizyon ağlarına) rağmen, küresel bir haber ağı olan CNN'i (Cable News Network) kuran Ted Turner da bu yapıya dâhil oldu.

Amerikan gazeteleri, bilgisayarlaşma döneminde yapmak zorunda kaldıkları gibi bu değişen koşullara da uyum sağlamak zorundaydı. Muhabirlerin daktilo kullandığı, örnek baskının kesilip düzenlendiği dizgi odası da dâhil olmak üzere eski gazete ofis düzeni, en az baskı süreçlerinin kendisi kadar köklü bir değişime uğruyordu. 'Ofset' baskının, 'sıcak baskı'nın yerini alması, 1973 yılında ilk elektronik editör terminali piyasaya sürülmeden önce mümkün olmamıştı. Gazete binalarında hâlâ eski kokular ve sesler duyuluyordu. Daha sonra tuhaf görünse de bunlar, 1976 tarihli, zekâ dolu, politik film *All the President's Men*'in (Başkanın Bütün Adamları) arka planını oluşturuyordu. 19. yüzyılda olduğu gibi, üretim sürecinin farklı aşamalarında tekrar tekrar kopyalar düzenleniyor ve satışlar düşüyordu.

Gazetelerin Düşüşe Geçmesi

19. yüzyıla kıyasla boyutları küçülen hanelere düşen gazete sayısı 1960 yılında 1,12 iken, 1974 yılında 0,88'e düşmüştü. Toplumsal bağlamda, eski yerel gazetelerin hedef aldığı kent içi bölgesi, artık sadece varoşları değil aynı zamanda daha öteye uzanan 'zengin banliyöleri' de içeren, geniş kentsel alan üzerindeki hâkimiyetini büyük ölçüde kaybetmişti. Anthony Smith hem Amerika Birleşik Devletleri'nde hem de diğer bazı ülkelerde gazete yayıncılığında meydana gelen değişiklikleri bu bağlamda incelemişti. Smith'in tespitine göre, dünyanın diğer yerlerinde yaşananlar, Birleşik Devletler'de ve Britanya'da yaşananlardan farklı değildi. 1920'ler ile 1960'lar arasında İsveç'te 50 muhafazakâr, 30 liberal ve birkaç tane de sosyal demokrat gazete kapanmak zorunda kalmıştı. 1970 yılında devlet tarafından bir kredi fonu ve ortak dağıtım indirimleri getirilmiş, ardından özellikle düşük tirajlı gazeteler için devlet yardımları arttırılmıştı. Ayrıca yeni kurulacak gazeteler için hibeler veriliyordu. Norveç benzer uygulamalara giderken, Danimarka farklı bir yol takip etmişti. İsveç ve Norveç'te parti gazetelerinin kapanması pek çok parti üyesi için tam bir yıkım olmuştu.

1970'lerin sonlarında giderek artan uluslararası karşılaştırmalar, on yıllık ekonomik sıkıntının ardından İsveç'te bin kişi başına düşen gazete 'tüketim' oranının (Japonlar hariç) diğer uluslardan daha fazla olduğunu ortaya koymuştu. Kişi başına düşen telefon sayısında Amerika Birleşik Devletleri'ni yakalayan ülkedeki televizyon sahipliği oranı ise %95'i bulmuştu. Artık bu türden ülke karşılaştırmalarında kitle iletişim araçları, özellikle de ABD'dekiler, önemli bir parametre hâline gelmişti. Önce radyo, ardından televizyon olmak üzere yayıncılığın yükselişi, gazetelerin reklam gelirinde ciddi düşüşler yaşanmasına yol açmıştı. Gazete reklamlarının tüm reklam pastası içindeki payı 1935 yılında %45 iken, 1995'te bu oran %23'e düşmüştü. Bununla birlikte gazete ve televizyon reklamlarının toplamda aldıkları pay her iki yılda neredeyse sabit kalmış, %45 ve %46 olarak seyretmişti.

Kitle İletişim Araçları Arasındaki Rekabet

Yazılı basına karşı tehdit unsuru oluşturan sadece televizyon değildi. Basın hem iş dünyası hem de kültürel bağlamda diğer iletişim araçlarıyla etkileşim içine girmek zorunda bırakılmıştı ve gelecekte kendi rolünde oluşabilecek değişiklikleri hesaba katması gerekmişti. Bunlar yeni konular değildi. Britanya'da kitle iletişim araçları arasındaki ilişkiler ve bunların sonuçları üstüne ilk akıl yürütenlerden biri, sonraları *News of the World*'ü

satın alan Lord Riddell (1865-1934) olmuştu. Televizyonla olmasa da radyo mecrasıyla karşı karşıya kalan Riddell, Beaverbrook'un tersine, bu yeni araca sıcak yaklaşmıştı. Bununla birlikte, bazıları Atlantik'in öte yakasında da tartışılagelen bir takım ilginç soruları da ortaya atmıştı:

> *"Radyonun hayata etkisi ne olacak? (Bu arada ben 'telsiz' teriminden pek hoşlanmıyorum, neden bir şey tanımlanırken eksik bir kısmıyla betimlenir ki?) İnsanların daha az okuması olası mı? Artık daha az mı konuşacaklar? Daha iyi mi, yoksa daha kötü mü bilgilendirilecekler? Tiyatroya ve müzik dinlemeye daha az mı gidecekler? Kırsal bölgelerde yaşayanlar bundan ne kadar memnun olacak? Bunları kim bilebilir ki?"*

Riddell sorularına daha geniş bir zaman dilimi içinde ustalıkla devam etmişti:

> *"Şimdiki nesle bakınca, okuma alışkanlığı edinmiş ve okumayı sevenlerin radyo kullansalar da kullanmasalar da okumaya devam edeceklerine inanıyorum. Peki ya radyo dinleyerek büyüyecek olan gelecek kuşak ne olacak? Bu insanlar bilgi edinme konusunda göze hitap eden araçları mı yoksa kulağa seslenen araçları mı yeğleyecekler?"*

Gelecek kuşak, enformasyona (ve daha ziyade eğlenceye), kulağa seslenen araçlar kadar televizyonun 'evrensel göz'ü sayesinde ekrandan da ulaşabilmişti. Dahası, Riddell'in bu sorulara yer verdiği *Radio Times*'ın editörüne mektupla ulaşan bir (o dönemlerde hâlen tartışmalı bir kavram olan) 'dinleyici', "on yıl içinde televizyonun, bugünkü telsiz telefonlar kadar gelişeceğini görmek için kâhin olmaya gerek olmadığını" öne sürmüştü. 'İzleyici' kavramı ise henüz akıllardan bile geçmiyordu ama BBC, 1929'da çıkardığı ikinci dergisine, *Radio Times*'tan daha aydın bir kesime hitap edeceğini düşünerek *Listener* (Dinleyici) adını vermişti.

Televizyon hayata geçtiğinde, Riddell'in radyo hakkında ortaya attığından çok daha fazla soruya yol açmıştı. Sonradan *Evening Standard*'ın televizyon eleştirmeni ve *Television*'ın yardımcı editörü olan Kenneth Baily, 1949 yılında şu soruları yöneltmişti:

> *"Binlerce insan ve sonrasında milyonlarca insan, bir ölçüde de olsa evlerindeki ekrana tabi mi olacaklar? Bu, onlar için ne anlama gelecek? İyi mi yoksa kötü mü olacak? Bu yeni güçle birlikte büyük olasılıkla uzlaşmaya yer olmayacak, televizyon kendi yolunu seçecek ve yapmaktan kendini alıkoyamadığı şeyi yapacak."*

Bu bölümün devamında gösterileceği üzere, aranan cevap teknolojik determinizm değildi. Radyonunkine kıyasla televizyonun toplumsal sonuçlarına

yanıt bulmak için daha fazla çaba sarf edilecekti. Radyo ve televizyon iki farklı kitle iletişim aracıydı, ama yayıncılığın hikâyesi tekti.

Radyo

Bu bölüme televizyon yerine BBC'nin kullandığı tabirle "ses yayını" ile başlamak yerinde olacaktır. Bunun bir sebebi bu yayıncılık türünün yapısal özellikleri, diğer bir sebebi de radyo yayıncılığı çağının öncüsü olan, her biri ayrı bir tarihe sahip kurumların aynı zamanda televizyon çağının da öncüsü olmalarıdır. Bunlardan bazıları kendilerini, şirketten ziyade kurum olarak görüyordu. Birleşik Devletler'deki NBC ve CBS kendilerini böyle konumlarken, Britanya'daki BBC tüm dünyaca böyle görülüyordu. Daha 1926 gibi erken bir tarihte, Canterbury Başpiskoposu Randall Davidson bunu telaffuz etmişti ve ilerleyen zamanlarda BBC, başpiskoposun önderlik ettiği İngiltere Kilisesi ile karşılaştırılacaktı. 1940 yılında *Listener*'ın önceki editörlerinden R. S. Lambert, *Ariel and All His Quality* (Ariel ve Tüm Meziyetleri) başlıklı kitabında, BBC'nin "sanat, fikir ve siyaset alanında bir zamanlar saray eşrafının elinde bulundurduğu gücü", kendi hâkimiyeti aracılığıyla kullandığını öne sürerek tarihsel karşılaştırmalara farklı bir boyut getirmişti.

İkinci Dünya Savaşı'nın en önemli radyo sunucularından biri olan Amerikalı Ed Murrow (1908-1965), Atlantik'in her iki kıyısında da aynı derecede tanınıyordu. Neredeyse kendi başına bir kurum hâline gelen Murrow, Britanya Muharebesi boyunca Londra'dan yaptığı yayınlarla nam salmıştı. Sonradan Kongre kütüphanecisi olan MacLeish'e göre, Murrow'un yaptığı yayınlar "uzaklık hurafesini yerle bir etmişti". O dönemde yaşanan her şeyi canlı olarak sunan bu yayınlar, günümüzde paha biçilmez birer tarihsel kayıttır. MacLeish de 1937 yılında Orson Welles'in radyo spikeri olarak rol aldığı *The Fall of the City* (Şehrin Düşüşü) adlı bir oyunla Amerikan radyoculuğunda yeni bir çığır açmıştı. 1938 yılında H. G. Wells'in *The War of the Worlds* (Dünyalar Savaşı) adlı yapıtının oldukça değiştirilmiş bir versiyonu olan bir CBS yayınında, Welles yine spiker olarak yer almıştı. Bu yayında Welles'in Marslıların dünyayı istila ettiklerine dair anonsu, dinleyiciler arasında panik yaşanmasına yol açmıştı. Bugünden geçmişe baktığımızda Welles'in bu yayınının, "Hitlerizm, Mussolinizm, Stalinizm ve çağımızın tüm diğer terörizm unsurlarının anlaşılması konusunda, aklı başında insanlar tarafından yazılmış tüm sözcüklerden daha etkili olduğu" söylenmektedir.

İki yıl içinde, Avrupa'daki yayın istasyonlarının çoğu Nazilerin eline geçmiş ve 'gerçek' haberlere duyulan talep hiç olmadığı kadar artmıştı. Radyo

mecrası bu talebi karşılamak için gazete karşısında ilk kez belirgin bir avantaja sahipti. Bu avantaj Amerika Birleşik Devletleri'nde pek hoş karşılanmasa da Britanya'da takdir edilmişti. İkinci Dünya Savaşı öncesinde BBC'nin başta zamanlama ve içerik olmak üzere haber alma faaliyetleri, yazılı basın ve haber ajansları tarafından kısıtlanmıştı ama artık Haber Alma Bakanlığı'nın desteğiyle özgürleşmişti. Bununla birlikte bakanlık, özgürleştirici görevi görmek için fazla yeniydi ve tanınmıyordu. Dolayısıyla BBC'nin, politik özgürlük arayışındaki çok sayıda Avrupalı yayın kuruluşu ve yayıncıya ev sahipliği yapması, bakanlıktan ziyade yeni kurulan Political Warfare Executive-PWE (Siyasi Harp Dairesi) sayesinde gerçekleşmişti. Savaşın en yoğun döneminde, Avrupa dilleri dışında Tamilce, Tayca ve Japonca gibi 45 dilde yayın yapmayı sürdüren BBC, artık 'Özgürlüğün Sesi' olarak kendine has bir yer edinmişti. BBC'nin ülke içindeki misyonu ise moralleri yüksek tutmaktı. Geniş bir yelpaze sunduğu eğlence programlarından biri olan komedyen Tommy Handley'nin *ITMA*'i *(It's That Man Again)* efsane hâline gelmişti. BBC'nin, savaş zamanında çoğunlukla bu işi profesyonel olarak yapmayan bir dizi konuşmacı aracılığıyla 'görüşleri' nasıl yorumladığı, kamu açısından önemli bir meseleydi. Amerikan radyoları da savaş öncesinde meslekten olmayan kişileri yayınlara gitgide daha fazla çıkarmaya başlamıştı. Demokrasi propagandası, Hollywood'un üstün olduğu bir propaganda türüydü.

Savaş; tıpkı radar, hava gücü ve roket benzeri teknolojik değişimlerin araştırmasında olduğu gibi, yayıncılığın bu yönlerini incelemek için de faydalı ancak olağan dışı bir bakış açısı sağlar. 1939 ila 1945 yılları arasında sözcükler arasında bir savaş sürüyordu ve gerek demokratik gerek de totaliter ülkelerde mikrofon, etkili bir silah görevi görüyordu. Daha önce Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi, 1930'lu yıllarda Hitler ve Goebbels tarafından da bu silah kullanılmıştı. Sonradan basının bağımsızlığını yok etmeye uğraşan Goebbels, 1933'teki ilk Nazi radyo gösterisinde 19. yüzyılda basının gördüğü işlevi 20. yüzyılda radyonun üstlendiğinin altını önemle çizmişti. Akıllıca sahnelenen ve bir gövde gösterisine dönüşen Nürnberg parti mitinglerinde, tıpkı öncesinde Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi mikrofon, megafon gibi kullanılmıştı.

BBC'nin neredeyse saplantılı biçimde karşı çıktığı kablolu radyo, kontrol edilebildiği için totaliter ülkelerde çok revaçtaydı. Diğer bir sevilen ürün ise 1930'ların sonlarına doğru başka ülkelerin radyo yayınlarını çekmeyecek şekilde üretilen radyo alıcılarıydı. Lenin ve Josef Stalin (1879-1953), her ikisi de kendi adları altında propaganda kitapçıkları yayımlattıkları hâlde aktif yayıncılar olmaya kalkışmamışlardı. Bununla birlikte Sovyet programları güven vermeyen istatistiklerle dolu ve yalnızca parti yanlılarına hitap eden

sıkıcı yayınlardı. Basın, katı biçimde denetim altında tutuluyordu. Hitler'le aynı yılda (1933) iktidara gelen Franklin D. Roosevelt (1882-1945), kendisine düşmanca yaklaşan gazetelerin çoğunlukta olduğu

Resim 18: Adolf Hitler stadyumda Propaganda Bakanı Josef Goebbels'in yardımıyla megafon yerine mikrofon kullanmıştı. Burada, kalabalık dinleyici topluluğundan ayrılmış hâlde, tek başına durarak mitinge gelenlere hitap etmektedir.

Birleşik Devletler'deki başkanlığı sırasında, radyoda yayımlanan 'fireside chats'de (şömine sohbetleri) mikrofonu Hitler'den (ya da Stalin'den) çok farklı bir biçimde kullanmış, dinleyicilere, evlerine misafir olarak gelmiş izlenimi vermeye çalışmıştı. Kuşkusuz Başkan'ın radyoyu tek kullanma şekli bu değildi. 1933 ile 1936 yılları arasında yaptığı tüm radyo konuşmalarının yalnızca %8'ine denk gelen bu sekiz "sohbet" programından biri, resmî tatil gününde yayınlanmasına karşın Amerikan radyolarında %64'lük dinlenme oranına ulaşabilmişti.

Resim 19: Franklin D. Roosevelt şömine başında, radyo aracılığıyla yurttaşlarıyla sohbet ediyor. Roosevelt demokratik olarak nitelendirdiği bu iletişim biçimine güven duyuyordu.

Savaş öncesi dönemde İngiltere'de radyonun böylesi bir kullanımına rastlanmamıştı. Kurulduğu ilk yıllarda tartışmalı yayınları uzak tutmak için iktidarın ihtiyaç duyduğu BBC, barıştan savaşa geçilen dönemde diğer büyük yayın kuruluşlarından daha fazla büyümek, kendi yapısını ve politikalarını uyarlamak zorunda kalmıştı. 1932 yılında denizaşırı ülkelere İmparatorluk çapında kısa dalga yayını yapmaya girişmişti. Bu, hükûmetin değil, Reith'in fikriydi. Bundan altı yıl sonra, 'gerçekleri' yayınlayacağını taahhüt ederek yabancı dilde yayına Arapça ile başlamıştı. BBC savaş döneminde denizaşırı yayınlarını beklenmedik biçimlerde genişletmek zorunda kalmıştı. Buna karşılık yurt içi yayınlarında, Reith döneminin olmazsa olmaz bazı politikalarından feragat etme ihtiyacı hissetmişti. Pazar günleri bazı programların kalıp olarak yayınlanması ve çok fazla (oto-sansürlü) 'pop müzik' yayınlama konusundaki gönülsüzlük bunlara örnek olarak verilebilir. Savaşın başlamasıyla birlikte, hükûmetin savunma talimatlarına uyan BBC yalnızca bir adet program yayınlamaya başlamıştı. Ancak 1940 yılının Ocak ayının başlarında Home Service'e alternatif olarak Forces Programme adı altında yeni bir yayın başlatmıştı. Dünya çapındaki bu yayın, BBC'nin savaş öncesi program

dengesini tümüyle değiştirmişti.

Forces Programme, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülke içindeki dinleyicileri hedef alan üç programdan biri olan 'Light Programme' olarak anılır olmuştu. Bu programlardan biri olan Third, azınlıklara yönelik kültürel bir yayındı ve Britanya'ya kıyasla yurt dışında çok daha prestijli sayılıyordu. Amerikalı eleştirmen Gilbert Seldes tarafından olduğu gibi, Reith tarafından da methiyeler düzülen 'büyük izleyici kitlesi', bu hamlelerden sonra bölünmeye başlamıştı. Sonradan genel müdürlüğe yükselecek olan Sir William Haley (1901-1987), 'fragmentation' (bölünme) sözcüğünü asla kullanmadan, dinleyicilerin, bir program türünden diğerine (Light'tan Home'a, Home'dan Third'e) geçerek ayrışmasını umduğunu dile getirmişti. Tam anlamıyla bir 'bölünme' ancak daha fazla teknolojik değişimden sonra mümkün olacaktı. Savaşın devam ettiği 1944 yılında ABD Savunma Bakanlığı kendi askerleri için 1.800 noktadan yayın yapan bir ağ oluşturmuştu. Bu sayede Amerikan programları, dünyanın büyük bir bölümünde yabancılar tarafından dinlenebilir olmuştu. Bununla birlikte savaş sonrası dönemde Birleşik Devletler'deki büyük radyo yayın ağları sıkı bir denetim altında kalmıştı.

Savaş döneminde SSCB'de denizaşırı propaganda içerikli yayıncılığa ağırlık verilirken, Sovyet vatandaşlarına yönelik rahatlatıcı içerikli programlar sunma gibi bir çabaya girişilmemişti. Eğlence, hiçbir zaman moral vermek için bir yol olarak tercih edilmemişti. Sovyet matbaaları "savaş silahları olarak makineli tüfekler ve toplarla rekabet hâlindeydi" ve bu davada şairler, romancılar ve besteciler seferber ediliyordu. Denizaşırı programlar da aynı mesajı taşıyordu. Bununla birlikte Stalin'in 3 Temmuz 1941'de yaptığı ilk radyo konuşmasında 'yoldaşlar' yerine 'erkek ve kız kardeşlerim' sözcüklerini kullanması kayda değer bir andı. Birkaç hafta sonra cephedeki kadın ve erkeklerden gelen mektupların okunması, radyonun temel işlevlerinden biri hâline gelmişti. Savaştan sonra, Andrei Zhdanov (1896-1948) ve arkadaşlarınca tanımı ve gözlemi yapılan Rus 'kültürü'ne çok daha fazla önem verilmeye başlamıştı.

Reith'in Rolü

Yayıncılıktaki İngiliz, Amerikan ve Rus ilerlemesini doğru analiz edebilmek için her ülkedeki başlangıç noktasına geri dönmekte fayda vardır. Britanya'da özellikle göze çarpan biri vardı. Savaş döneminde 1940-1941 yılları arasında Haber Alma Bakanlığı görevini de yürüten John Reith'in kişisel tarihi ve kurumsal tarih iç içe geçmişti. Reith, 1922 yılında British

Broadcasting Company'nin (BBC) genel müdürlüğüne getirildiğinde yalnızca 33 yaşındaydı. Bundan beş yıl önce ise enformasyon, eğlence ve eğitim içerikleri sunması için Kraliyet Fermanı ile yeni BBC'nin genel direktörü olarak atanmıştı. Reith, Imperial Airways'deki yeni görevine başladığı 1938 yılına kadar BBC'nin başında kalmıştı.

Reith yayıncılık hakkında hiç değiştirmediği görüşlerini 1924 yılında, kolaylıkla uyum sağladığı büyük bir baskı ortamında olduğu dönemde muazzam bir hızla yazdığı *Broadcast Over Britain* (Britanya Boyunca Yayın) başlıklı çalışmasında ortaya koymuştu. Bu çalışmada bahsedildiği üzere, Reith yayıncılık işine girdiğinde henüz ortalıkta 'açılması gereken mühürlü emirler' yoktu. "Bunun ne anlama geldiğini çok az kişi biliyor, neye dönüşeceğini ise hiç kimse bilmiyordu." Bununla birlikte Reith uzun vadeli tarihsel bir perspektif içinde bu olgunun etkilerini öngörmüştü:

> *"Bu evrensel ve olağanüstü ucuz iletişim aracı ortaya çıkmadan önce, insanların büyük bir çoğunluğu tarihi meydana getiren olaylar hakkında ilk elden bilgiye ulaşamıyordu. Bu kitle, talihin ikiz hediyeleri olan boş zaman ve paraya sahip olanların ilgi alanlarına ve eğlencelerine ortak olamıyordu. Çağın önemli insanlarına ulaşılamıyordu ve bu insanlar da mesajlarını sınırlı bir kitleye iletebiliyordu. Bugün bunların hepsi değişmiştir."*

Reith'in görev bilinci çok yüksekti. Yayıncılığın sadece basit bir eğlence aracı olarak kullanılmasının onu 'bayağılaştıracağına' inanıyordu. İnsanlara yalnızca 'talep ettiklerini' sunmak istemiyordu. Kısacası BBC'nin belirli standartlar oturtması şarttı. "İnsan bilgisinin, emeğinin ve başarılarının her bir kısmını, mümkün olduğunca çok sayıda eve, en iyi şekilde taşıması gerekiyor." Bu, Arnold'ınkinden daha ileri bir yaklaşımdı, ancak Reith muhtemelen bunun farkında değildi. Reith bunu şu sözlerle anlatıyordu: "Yüksek ahlaklı tavrın korunması açıkça [belirtece dikkat!] büyük önem arz etmektedir." Reith dine çok önem verirdi. Ayrıca 'kitle iletişim araçları' ya da 'kitlesel iletişim' gibi kavramları hiçbir zaman kullanmamıştı.

Resim 20: İngiliz yayıncılığının mimarı John Reith, pek çok karikatüre malzeme olmuştu. BBC'nin tanıtım dergisinin adı Ariel olduğundan Punch'ta yayımlanan bir karikatürde Prospero olarak resmedilmişti. "Bu ada keyif veren müzikler, sesler ve hoş esintilerle doludur." Reith bu karikatürde, yeni Radyo Binası'nın yanında çizilmiştir.

Reith'in misyonunu yerine getirmesi için en doğal yol, tekel, hatta yıllar sonra kendi bulduğu tabirle 'vahşi' bir tekel yaratmaktı. Zira yalnızca bir tekel, kötünün iyiyi kovmasını şart koşan kültürel Gresham yasasına karşı gelebilirdi. Kuşkusuz neyin iyi neyin kötü olduğu, tartışmalı bir konuydu. O dönemde bile Reith'in 'ortak paydada buluşmayı' reddetmesi, onu eleştirenler tarafından otoriter bir tavır olarak değerlendirilmişti. Zaman geçtikçe Reith'in tutumu daha da katı ve modası geçmiş bulunmaya başlamıştı. Yine de tıpkı Birleşik Devletler'deki AT&T'nin konumunu savunan Vail gibi, Reith

de resmî ve resmî olmayan kaynaklardan yeterli desteği sağlamıştı. Ağustos 1922'de Reith'den önceki *Manchester Guardian* yöneticilerinden biri kendinden emin bir biçimde şunları söylüyordu: "Tüm sektörler içinde tekel oluşturmaya en uygun olanı yayıncılıktır." *Times* bundan 12 yıl sonra, yaşananlar ışığında, "Bu ülkede yayıncılığı, temel güdüsü kamu hizmeti olan bağımsız bir tekele emanet etmenin" akıllıca verilmiş bir karar olduğunu yazmıştı.

Daha önemlisi 1926 yılında İngiliz yayıncılığının geleceğini araştırmak için görevlendirilen resmî Crawford Komitesi'nin Reith'in, tekelin teknolojiden ziyade bir misyon meselesi olması yönündeki düşünce biçimiyle hemfikir olmasıydı. Elbette bu yaklaşım, çeşitlilik kıtlığına bir çözüm sunmuyordu. Komite, 'özel dalga boylarının ya da alternatif hizmetlerin', 'program açmazı' denilen şeyden bir ölçüde kaçınmayı sağlayabileceğini kabul etse de, bunların "dinleyici gruplarının ihtiyaçlarını asla karşılayamayacağını, dinleyicilerin çoğunun klişe ve basmakalıp programlar talep etmekte ısrarcı olacağını" düşünüyordu. 1927 yılında komitenin tavsiyesi uyarınca Kraliyet Fermanı ile bir kamu işletmesi kurulmuştu. Ilımlı sosyalist W. A. Robson (1895-1980) bu yeni işletmeyi şu sözlerle olumlamıştı: "Sosyal bilimler alanında gerçekleşen bir buluş, doğa bilimleri alanında gerçekleşen radyo yayınının icadından daha az dikkate değer değildir."

ABD'de Radyo

Yayıncılık, Birleşik Devletler'de farklı rotalar üzerinden gelişimini sürdürse de, 1927 yılı, bu ülke için de bir milat olmuştu. Geçici olarak kurulan Federal Radyo Komisyonu, yapılan değişikliklerle her yıl kendini yenileyerek 1934 yılına kadar varlığını sürdürmüştü. Bu tarihte yeni bir Federal İletişim Yasası yürürlüğe girmiş ve Federal Communications Commission - FCC (Federal İletişim Komisyonu) görevi devralmıştı.

1927 gibi erken bir tarihte bile Amerikan radyosu İngiliz radyosundan önemli ölçüde ayrışmıştı. Federal Radyo Komisyonu'nun radyonun işlevini anlatırken sık sık "hizmet" sözcüğünü kullanmasına karşın, ABD'deki radyo yayınları genel olarak eğlence içerikliydi. Program kalıplarını belirleyen ulusal büyük şirketler gibi, Komisyon da lisans ücretlerine bağlı tüm finansman sistemlerini reddetmişti. Yayıncılığın reklamlar yoluyla gelir elde etmesi, sponsorlu programların erişim oranlarına bağlıydı. Dolayısıyla reklam veren firmaları tatmin etmeyen dinleyici oranlarına sahip olan programlar yayından kaldırılıyordu. Her ne kadar eğitici yayınlar yapan istasyonların bir kısmı yaşamını sürdürse de, reklamlar, ABD iş dünyasıyla iç içe olan ABD

yayıncılığının suretini biçimlendiriyordu.

Birleşik Devletler ile İngiltere arasında başka bir fark daha vardı. Amerikan radyosunun, seçimler de dâhil olmak üzere politik yayınlar yapma konusunda çok farklı bir yaklaşımı vardı. Örneğin siyasetçilerin bu tür yayınlar için ödeme yapması gerektiği düşünülüyordu. FCC dengeleri korumak adına, yayıncılara iki yönlü sorumluluk yükleyen bir 'adalet doktrini' geliştirmişti. Buna göre yayıncılar, kamusal öneme sahip tartışmalı konulara makul bir zaman ayırmak ve bu tür konularda karşıt görüşlerin duyulması için makul olanaklar sağlamakla yükümlüydü.

Diğer Sistemler

Latin Amerika'da politik yayıncılığın, Birleşik Devletler'den oldukça farklı yol almasına rağmen pek çok yayın kuruluşu bir iş modeli takip etmişti. Karayip Adaları'nda ise hem Amerikan hem de İngiliz modelleri örnek alınmıştı.

İngiliz ve Amerikan sistemleri 1920'ler ve 1930'lar boyunca gelişimini sürdüren çok sayıda yayıncılık sisteminden yalnızca ikisidir. Telekomünikasyon alanında hep olduğu üzere, bu alanda da pek çok karma uygulama mevcuttu. Kanada bu konuda özellikle ilginç bir örnektir; zira komşusunun bu alandaki gücüne rağmen, hiçbir zaman Birleşik Devletler'i model olarak almamıştır. Kanada, daha önce ulaştırma alanında yaptığı gibi, yayıncılığı da ulus bilincini pekiştirmek adına bilinçli bir şekilde kullanmıştı. Birleşik Devletler'den Kanada'ya uzanan radyo yayınları Kanada Radyo Birliği'ni çok rahatsız etmiş ve 1932'de yürürlüğe giren Kanada Radyo Yayıncılığı Yasası'nı doğrudan etkilemişti. Bu yasa ile önce Canadian Broadcasting Commission - CBC (Kanada Yayıncılık Kurulu), ardından 1936 yılında Canadian Broadcasting Corporation (Kanada Yayıncılık Kurumu) vücut bulmuştu. Bu son kuruluş büyük ölçüde BBC'yi model alıyordu ancak baştan itibaren ticari bir unsuru da bünyesinde barındırıyordu. Bu da, Kanada'daki reklam pastasının bir kısmının buraya aktarılmasıydı.

Marksist-Leninist temeller üzerine inşa edilen Sovyet sisteminin 1945 yılından önce, 1945'ten sonra Orta ve Doğu Avrupa'da (zorunlu olarak) yaptığının tersine, örnek teşkil etmek gibi bir kaygısı yoktu. Aynı durum Nazi radyosu için de geçerliydi. Propagandacı bir zihniyetle yayın yapan İtalyan radyosu da bir model oluşturmamıştı. Ancak, Mussolini'nin Arapça yaptığı propaganda yayını, BBC'nin Arapça yayınının önünü açmıştı. Yine model olma kaygısı olmadan yayın yapan Fransız radyosu, 1928'de kurulduğu günden itibaren Posta İdaresi tarafından, 13 özel ticari radyo istasyonuyla

rekabet hâlinde yürütülmüştü. Fransa'da dinleyici kitlesi görece küçüktü ve kamusal radyoculuk hizmeti 1939 yılında, yeni kurulan Kamu Bilgilendirme Bürosu'nun denetimi altına girmişti. Alman radyolarının yürüttüğü zekice propaganda yayınlarının desteğiyle 1940 yılında Almanya'nın Fransa'yı işgal etmesiyle birlikte radyo hizmeti güvenilirliğini tümden yitirmişti.

Bu radyo sistemlerinin tümünün, hatta Fransa'dakinin bile savunucuları vardı. İkinci Dünya Savaşı'nın öncesinde ve sonrasında Japonya'da hizmet veren NHK (Nippon Hoso Kyokai), yönetim yapısı itibarıyla BBC'ye en yakın kuruluş olarak görünmektedir. Finansmanı lisans ücretlerine bağlı olan NHK, 1926 yılında kurulmuştu ve BBC'nin aksine hükûmetin denetimine tabiydi. Lisans sahiplerinin bir milyonu bulduğu 1931 yılında, Japonya'nın Mançurya'yı işgalinden önce bu denetim iyice sıkılaşmıştı. 1937 yılındaki Japonya-Çin savaşının öncesinde ve sonrasında, 'günün teması' başlığı altında millî marşlara, vatansever şarkılara ve İmparator'un, tebaasına yönelik saraya doğru saygıyla eğilme çağrılarını içeren, 'vatan sevgisi'ni yüceltici yayınlar yapma konusunda bir baskı vardı. Ne gariptir ki, İkinci Dünya Savaşı, İmparator Hirohito'nun (1901-1989) eşi benzeri görülmemiş yayınıyla sona ermişti. İmparatorun kullandığı yüksek saray dili nedeniyle yayını çok az sayıda dinleyici anlayabilmişti.

Savaş sonrasında Japonya'nın Amerikan birliklerince işgal edilmesinin ardından, NHK'in 'tüzel kişilik' statüsü, yayıncılıkta ifade özgürlüğünü güvence altına almak için 1950 yılında tasarlanan Radyo ve Yayıncılık Yasası'nın yürürlüğe girmesiyle sağlama alınmıştı. NHK ancak bu tarihten sonra çoğu, gazetelerle doğrudan bağlantılı olan ticari yayın kuruluşlarıyla rekabet etmek zorunda kalmıştı. Almanya işgal edildiğinde ve bölündüğünde de aynı durum yaşanmıştı. Savaş sonrası yayıncılık sisteminin çerçevesi, iki ayrı işgalci güç tarafından belirlenmişti. Doğu Almanya'da radyonun (ve sonraları televizyonun) başlıca işlevi "sosyalist devlet bilincinin oluşturulması" olarak tanımlanmıştı. Federal Batı Almanya'da ise 1945 sonrasında, İngiliz modelinden fazlasıyla etkilenmiş, oldukça ademimerkeziyetçi bir radyo sistemi inşa edilmişti. Bu sistemde yer alan, kamu hukukuna tabi dokuz bölgesel yayın istasyonunun her biri, üç farklı program türünden ikisini içeriyordu.

Bu koşullar altında 'büyük dinleyici kitlesi' diye bir durum söz konusu olamazdı ama Batı Almanya'da medyanın kurulmaya başlamasıyla birlikte, kimi başka ayırt edici unsurlar öne çıkmıştı. Radyo yayıncılığı, başta Hamburg ve Berlin'de konuşlanan Springer grubu olmak üzere, güçlü finansal çevrelerce tahakküm edilen basına karşı şüpheli bir yaklaşım sergiliyordu. Yeni federal Alman devletinin 1949 tarihli Anayasadaki beşinci maddesi,

özgür basını anayasanın ayrılmaz bir parçası yapmış ancak Springer grubunun gücünü öngörememişti. O dönemde Springer'in *Bild-Zeitung*'u (Alman *Picture Post*'u) günde yaklaşık dört milyon adet satılmaktaydı. Almanya'ya dair diğer bir ayırt edici unsur da ülkedeki yayınların Doğu ve Orta Avrupa'daki diğer bölgelerde kopyalanmasıydı. Bu sayede, hesaba katılmayan bir dinleyici ve (ilerleyen zamanlarda da) izleyici kitlesi hayat bulmuştu. Gerek resmî gerek gayriresmî bazı gözlemciler bu kitle ile yakından ilgilenmişti. Keza Kanada örneği bir referans olarak kullanılabilir.

Savaş sonrası İtalya, savaş zamanında müttefiki olan Almanya'dan tamamen farklı bir medya düzenine sahipti. Herhangi bir Avrupa ülkesine kıyasla İtalya'da, nüfusa oranla çok az sayıda gazete satılıyordu. 1975 yılında İngiltere'de her bin kişiden 441'i gazete satın alırken, bu sayı İtalya'da yalnızca 99'du. İtalya'daki tüm gazetecilerin kaydolma mecburiyeti bulunan Mussolini'nin Ordine dei Giornalisti'si ve bazı önemli addedilen gazeteler bu dönemde ayakta kalmayı başarmıştı. Ayrıca *Paris Match*'le aynı kulvarda olduğu söylenebilecek *Oggi* adlı haftalık bir yayın da vardı. İtalyan yayın ajansı Radiotelevisione Italiano (RAI), birleşmiş bir İtalyan halkını hedefleyen bir politika güdüyordu, ancak yine de sıklıkla açık siyasi müdahalelere maruz kalıyordu.

Yayıncılıkta İş Bölümü

Hangi ülke, rejim ya da dönemi incelersek inceleyelim, yayıncılık faaliyetlerinin tümünün varlık nedeni *(raison d'etre)* görünmeyen, geniş bir dinleyici kitlesine içerik sunmaktı. Ayrıca, film endüstrisinde olduğu gibi, perde arkasında operasyonel bir iş bölümü vardı. Cam ekranın arkasında çalışan yapımcılar, onların önündeki sunucular ve oyunculardan oluşan bu iş gücünün hepsi tam zamanlı profesyonellerden oluşmuyordu. Mühendisler de her zaman perde arkasında görev alıyordu. Her ne kadar zamanla senaryolar büyük ölçüde kaldırılsa da senaryo yazarları da bu listeye dâhil edilebilir. Elektronik kayıt sadece sunum tarzını etkilememiş, kültürel bir değişim de yaratmıştı.

Yayıncılığın, başından beri iş düzenine entegre edildiği Amerika Birleşik Devletleri'nde oyuncular ve sunucular ile satışçılar arasında bir ayrıma gidilmişti. Sunucular genellikle yayın dünyasının 'ünlüleri' içinde en fazla ücreti alan kesimdi. Satışçılar ise reklam geliri elde etmekle yükümlü kişilerdi. Bu nedenle Amerika Birleşik Devletleri'nde program üretmenin kendisinden bile daha karmaşık hâle gelen bir rating (izlenme oranı) sisteminin

geliştirilmesi kaçınılmaz görünüyordu. Programların sponsorları, daha sonra televizyon programlarının (zirve ve ortalama) izleyici oranlarını ölçecekleri gibi, radyo programlarının yayınlandığı zaman diliminin etkisini istatistiksel olarak ölçmeye çalışıyor ve bu sayede sponsor olacakları programları seçiyorlardı. 1923'te kurulan A. C. Nielsen, ilk doğrudan izleyici ölçme aygıtı olan "Audimeter"ı (dinleyici-ölçer) 1941 yılında çıkartmış ve 1950'de televizyona uyarlamıştı. A. C. Nielsen, yayıncılığın yükselişinden önce gelen ve genellikle yüksek bütçeli radyo (ve ilerleyen zamanlarda) televizyon kampanyaları düzenleyen reklam ajansları kadar yerleşik bir kurum hâline gelmişti. Kendine özgü bir pazarlama dili ortaya koyan ajanslar, operasyonel radyo (ve daha sonra televizyon) şirketleri ile aynı konsantrasyon sürecine tabi olmuştu.

BBC, Reith döneminde izlenme oranlarının yayın politikasını yönlendirmesinden kaçınmış, 1937 yılına dek kendisine ait bir dinleyici araştırması yaptırmamıştı. Reith sonrası dönemde ise, dinleyici sayısı kadar bazı programların üstünlüklerini de inceleyen çok yönlü bir iç değerlendirme sistemi geliştirmişti. Bu sistemin ilk adımları, Reith'in ayrıldığı yılın öncesinde atılmıştı. Reith döneminde ve sonrasında, Britanya'daki yayın sürecinde hiçbir şey tek parçalı değildi. Bu, bir tarafta sunucu ve oyuncuların, diğer tarafta satışçıların olduğu değil, 'yaratıcı' olup olmamasına bakılmaksızın, program yapımında doğrudan çalışan insanlar ile programları yönetip finans sorunlarını çözenler arasındaki bir yapısal ayrımdı. Bu kişilerden bazıları bu alanların her ikisine de yakın duruyor ya da sıklıkla diğer alana kayıyordu. BBC'nin savaş sonrası dönemdeki yaratıcı yöneticilerinin en etkili konuşanlarından biri olan Huw Wheldon (1916-1986), 1952 yılında çalışmaya başladığı BBC'nin, 'ne eksik ne fazla, yayınladığı programların toplamından ibaret' olduğunun altını çizmişti. Wheldon için zaruri olan sanat programları da dâhil olmak üzere, program kalıpları hiçbir zaman sabit değildi. Bununla birlikte kimi uzun soluklu, kimiyse 21. yüzyılda yeniden hayat bulan bazı programlar, her hafta aynı saatte yayınlanıyordu. Pek çok dinleyici bu programların yayından kaldırılmasını istemiyordu, dolayısıyla böyle bir karar alınması durumunda tartışmalar başlıyordu.

Programlar

İngiltere'de "program" sözcüğünün iki farklı kullanımı vardı: İlki, büyük P ile yazılıyordu ve Light ya da Third örneklerinde olduğu gibi, gün gün ya da hafta hafta planlanan ve zamanı belirlenen yayınlardı. Televizyon çağı başladığında bunlara 'kanal' adı verilecekti. İkinci kullanım ise planlanan

ve zamanı belirlenen yayının içindeki bağımsız bölümleri ifade ediyordu. Çok sayıda bağımsız İngiliz programının yazılı tarihi vardı ama planlanmış ve zamanlanmış Programlardaki bölümlerin dengesini, ulusal sınırları aşarak araştıran karşılaştırmalı çalışmalar çok azdı. Bu bölümleri planlayan ve zamanlayan yayıncılar, dinleyicilerin bazı programlara ve bu programların yayın saatine olan bağlılığını göz önüne almak zorundaydı. Yayıncıların dikkate alması gereken diğer bir unsur da radyonun arka planda bir ses olarak kullanıldığı gerçeğiydi, radyo açık ama dinlenmiyor olabiliyordu.

Yayıncılık tarihi boyunca, kimi bağımsız programlar (küçük "p" ile yazılanlar) tüm ülkelerde kendilerine bir yer edinmeyi başarmıştı. Yayıncılıktan önce hayat bulan hava tahminleri buna örnek olarak verilebilir. Dağlık İsviçre'deki ya da kırsal Amerika'daki çiftçiler için hava tahminleri, radyo yayıncılığının kurumsallaşmasından önce radyo alıcıları için bir satış taktiği olarak kullanılmıştı. Her ne kadar spor alanındaki yerleşmiş çıkar grupları iş birliği yapma konusunda isteksiz davransa da spor müsabakaları için de aynı durum söz konusuydu. Başlangıçtan itibaren pek çok ülkede yayınlanan içeriklerden biri de dinî programlardı. İngiltere'de 1920'ler ile 1930'lar boyunca BBC, haftayı dinî bir Epilog (Kapanış) ve uzun bir Amen'le sonlandırıyordu. Roma Katolik Kilisesi'ne bağlı ülkelerde kitlelere yayın yapılıp yapılmaması konusunda farklı görüşler vardı. Bu arada Vatikan gazetesi *Osservatore Romano*'nun (Roma Gözlemcisi) izini takip eden Radio Vatican (Vatikan Radyosu) kendine has, ihtiyatlı bir yayın üslubu geliştirmişti.

Britanya'da savaş öncesi dönemin başlıca radyo eğlencesi, tıpkı vodvil gibi tiyatro kökenli olan, tuhaf isimli "varyete" idi. 30 Ocak 1923 tarihinde BBC'de yayınlanan ilk varyete programına, içeriğine uygun biçimde Veterans of Variety (Varyete Emektarları) adı verilmişti. 1934 yılında *Times*'ta yayımlanan bir yazıda bu programdan, 'yayıncılığın ekmek kapısı' diye bahsedilmişti. Birleşik Devletler'de yayımlanan bir meslek dergisi de aynı adı taşıyordu. Kabareler farklı bir sınıfa hitap ediyordu. Birleşik Devletler'de sahnelenen ve kökleri 19. yüzyıl halk ozanlarının sahne şovlarına uzanan *Amos 'n' Andy Show*, savaş öncesinde yüksek izlenme oranlarına ulaşmış, ekonomik buhran ve savaş dönemlerinde de ayakta kalmayı başarmıştı. 1950'de televizyona transfer olmadan önce, aradan geçen 21 yıla rağmen Nielsen'in en çok dinlenen program listesinde ilk onda kalmayı başarmıştı. *Amos 'n' Andy Show*, açık uçlu yapısı itibarıyla dizilere önayak olmuştu.

Televizyon izleyicileri radyo dinleyicilerini uzun zaman önce geçmiş olsa da, radyo programcılığının dengesini değiştiren unsurlardan biri de televizyondu. Taşınabilir transistörlü radyolar yalnızca Birleşik Devletler ile

Britanya'da değil, Daniel Lerner'in 1958 tarihli etkileyici kitabı *The Passing of Traditional Society*'de (Geleneksel Toplumun Bitişi) işaret ettiği gibi Arap dünyasında da radyonun kullanım tarzını değiştirmiş ve modernleşmenin simgesi hâline gelmişti. Sahiller kadar çöller de radyonun nasıl kullanıldığının gözlemlenebileceği yerlerdi.

1940'larda, yerleşmiş yayın kurumlarını, program yapılarını değiştirmeye iten güdülerden biri de 'korsan' radyo istasyonları ile başa çıkmak için bir yol bulmaktı. Otoriteye kafa tutan bir dizi korsan istasyondan ilki olarak 1964 yılında kurulan ve Kuzey Denizi'nden yayın yapan Radio Caroline, Britanya ve diğer Avrupa ülkelerine ağırlıklı olarak pop müzik yayını yapmıştı. Hukuki yollarla bu durumun üstesinden gelinmeye çalışılsa da (ki bu çabalar Birleşik Devletler'den ziyade Britanya'da ağırlıktaydı), BBC çözümü 1967'de Radio 1 isimli yeni bir radyo kanalını hizmete sokmakta bulmuştu. Radio 1 korsan istasyonların yaptığına benzer bir yayın içeriği (çoğunlukla pop müzik) sunmuş, hatta bu radyolarda çalışanlardan bazılarını bünyesine katmıştı. O tarihlerde üç (Home, Light, Third) yerine dört radyo kanalı (1, 2, 3 ve 4) vardı. Radio 4, dinleyicilerin "kapsamlı haberler ve haberler üzerine yorumlar" için açtığı, Home Service'ın ana yayını olmuştu. Radio 3 ise 1964 ve 1965 yıllarında kapsamlı müzik yayınlarına yer veren bir programa dönüşen eski Third'den kalan mirası devralmıştı. Eski BBC'nin ilk günlerinden bu yana ilk kez yayına geçen bir unsur da yerel radyoydu.

1960'lar boyunca yaşanan değişim, bir nevi yeniden doğuş, BBC'nin içinde ve dışında büyük tartışmalara yol açsa da, yeni yapılanma hızlıca kendini inşa etmişti. Frank Gillard, War Report (Savaş Bülteni) adındaki zekice planlanmış programla, cepheden haberler sunan bir savaş dönemi radyocusu olarak isim yapmıştı. Gillard 'pahalı ve hantal' bir araç olan televizyonla karşılaştırıldığında İngiliz radyosunun 'görece ucuz ve basit' olmasının eğitim için önemli olduğunu düşünüyordu. Gillard radyonun, televizyona kıyasla daha ayrıntılı bilgiler sunabileceğine, bölgesel ve uluslararası ölçekte daha derinlemesine araştırmalar yapabileceğine inanıyordu. Ona göre, televizyon hiçbir zaman radyonun yerini alamayacaktı.

1939 yılında önce, büyük ölçüde dinî kurumlarca şekillenen kendine özgü bir yayıncılık yapısı olan Hollanda, büyük bir değişimden geçiyordu. Yaşanan korsan radyo tecrübesinden alınan dersle 1967 yılında hayata geçirilen yeni Yayıncılık Yasası, TROS ve VOD isimli, eğlence içerikli iki yeni radyo istasyonunun önünü açmıştı. Aynı Britanya gibi, Hollanda'da da radyo yayıncılığının en güçlü güdülerinden biri radyo gazetecilerinin sürekli bir haber programına yönelik istekleri olmuştu. Bununla birlikte Kültür Bakanı,

TROS'ta az da olsa haber bülteni yayınlanması gerektiği konusunda ısrar ettiğinde artık tarihler 1974'ü gösteriyordu. Yürürlüğe giren yasa, yayıncılığın amacını "farklı program kategorilerinden makul oranlarda" seçilmiş "kapsamlı bir program çerçevesi" olarak tanımlamış olsa da, geleneksel yayıncılar üzerinde "TROSlaşmanın" etkisi hissediliyordu. Zira bu yayıncılar temelde "halkın kültürel, dinî ve manevi ihtiyaçlarını karşılamayı" hedefliyordu. Bu bölüme adını verenden farklı olarak, 'eğlence, enformasyon ve tartışma' diye yeni bir üçleme doğmuştu.

Birleşik Devletler'de, radyo yayıncılığının amaçlarına bu tip bir tanımlama hiçbir zaman yapılmamıştı. 1990'lara kadar büyük oranda yerel ölçekte yayın yapan Amerikan radyosu, çok eleştirilen BBC ve Hollanda radyolarının yaptığı gibi dönemin zorluklarıyla başa çıkmak zorunda kalmamıştı. Savaş öncesinde yayınlanmaya başlayan Amerikan pembe dizileri (soap opera) adını, Colgate-Palmolive ve Procter and Gamble'ın sponsor olduğu 15 dakikalık gündüz tiyatrolarından almıştı. Bu programların Palmolive Saati ya da Maxwell-House (kahve) Saati gibi isimleri vardı. Basından gelen itirazlara rağmen Lowell Thomas'dan sonra, haberler yavaş yavaş yayınlarda yer edinmeye, 1930 yılında NBC'de düzenli olarak okunmaya başlamıştı. Yine de haberlerin, radyo programlarının başlıklarında ve kesitlerde yer alması 1934 yılını bulmuştu. Radyo programlarında yer alan bazı ünlü simalar doğrudan televizyona geçmişti. Örneğin The Fleischmann Hour programıyla ünlenen Milton Berle, kariyerine gece kulüpleri ve tiyatrolarda komedyenlik yaparak başlamış ve bir NBC yıldızı olarak emekliye ayrılmıştı.

1945 sonrası dönemde Atlantik'ten Pasifik'e televizyonun yaygınlaşmasından sonra, yerel radyolarda yeniden bir canlanma yaşanmıştı. Ancak radyonun, en çok tercih edilen gece saatlerindeki dinleyici sayısının 17 milyon haneden 3 milyon haneye düşmesiyle birlikte, ulaşılabilir kanalların sayısı artana dek program yelpazesini geliştirmeye yönelik bir çaba içine girilmemişti. İlk kez 1950'lerin başında Birleşik Devletler'de lüks tüketim ürünü olarak sunulan transistörlü radyonun gelişi ve araba radyolarının hızla gelişmesi, 'country' ve 'western' dâhil olmak üzere pop müzik yayınının ve araya giren kısa haber bültenlerinin genel program yapısı hâline gelmesine yol açmıştı. Zaman geçtikçe ve radyo içeriklerinin dar kapsamının sorun edilmemesiyle birlikte kapsamlı klasik müzik yayını, bir içerik alternatifi oluşturmuştu. İlerleyen dönemlerde 'topluluk radyoları' da benzer bir işlev görecekti.

1964 yılında Desmond Smith, *Harper's* dergisinde 'Günümüz Amerikan Radyosu'nu konu alan 'The Listener be Damned' (Lanetlenmiş Dinleyici) başlıklı bir makale yayınlamıştı. Smith, Londra gazetesi *Daily Mirror*'ın

editörü ve *Publish and be Damned* (Yayınla ve Lanetlen) kitabının yazarı Hugh Cudlipp'e kıyasla farklı bir argüman geliştirmişti:

> *"Radyonun amaçları, boyut anlamında televizyonun amaçlarından ayrı olsa da, nitelik olarak aynıdır. Herhangi bir dinleyicinin de fark edebileceği gibi, Amerikan radyosu reklam yoluyla gelen paraya yumuşak başlı kölelik etmeye televizyona kıyasla daha yatkındır. Radyonun (eğer varsa) standartları televizyondan çok daha kötüdür, çünkü radyonun ayakta kalması için reklam satışçılarının cırtlak sesleriyle dolu bir ortama ihtiyaç vardır. Zira radyo, yerel bir işletmeci, [radyonun ilk günlerinden hatırlayacağınız üzere] çok katlı mağaza ya da kullanılmış araba galerisi gibi reklam verenler için kelepir reklam mecrasıdır."*

1946'da yerel reklamların toplam reklam harcamaları içindeki payı %34 iken, 1963 yılında bu oran %70'e çıkmıştı. Her ne kadar yerel radyo istasyonlarının kârları yüksek seyretse de radyonun yaratıcı bir iletişim aracı olarak işlevi yavaşlamış ve FCC 1962 yılında yeni lisans vermeyi kısmi olarak dondurmuştu.

FM'in Yükselişi

1970'lere gelindiğinde bakış açıları yavaş yavaş değişiyordu. National Public Radio'nun (Ulusal Halk Radyosu) kurulmasıyla başlayan ve FM dinleyicilerinin ilk kez AM (genlik modülasyonu) dinleyicilerini geçmesiyle sona eren on yıllık bir döneme gelinmişti. FM yayını parazitlere karşı daha dayanıklıydı.

FM'in uzun hikâyesi, teknolojiden ziyade iş dünyasıyla bağlantılıydı. Aynı zamanda mühendis olan Binbaşı Edwin H. Armstrong (1890-1954), başlarda Sarnoff'la arkadaşken, 1933 yılında yapılan tanıtım sonrası Sarnoff'un FM'i mevcut ağ sistemine yönelik bir tehlike olarak görmesi ile birlikte bu arkadaşlık düşmanlığa dönüşmüştü. 1939 yılında Armstrong'un New Jersey'de deneysel bir istasyon kurmasına izin verilmiş ve FM yaygınlaşmıştı. Ancak savaş, bu süreci sekteye uğratmış ve 1957 yılına kadar hiçbir ilerleme kaydedilememişti. FCC'nin hamleleri ile cesareti kırılan, bıkıp usanmadan mahkeme kapılarına sürülen Armstrong, sonunda bir gökdelenden atlayarak canına kıymıştı. FM tarihine bakıldığında, UHF'in[69] televizyonda yavaş seyreden gelişimi ile paralellik olduğunu görürüz. Ancak FM, klasik müzik başta olmak üzere genel olarak dinlemeyi çok daha keyifli hâle getiren bir yenilikken, UHF pek çok yerde izleme eylemi için tersini yapmıştı.

69 Ultra Yüksek Frekans (ç.n.)

Radyonun Etki Alanı

Artık, televizyonun hâkim kitle iletişim aracı olmasından önceki radyo yayıncılığı dönemi hakkında bir dizi genelleme yapabiliriz. Bununla birlikte çok daha sıkça üzerinde araştırmalar yapılan televizyon ya da otomobil örneklerinde olduğu gibi, radyonun tutumlar ve alışkanlıklar üzerindeki etkisini, kültür ve toplum üzerindeki diğer etki edicilerden sıyırmak neredeyse imkânsızdır. Belki de 'çağ' sözcüğü işleri karıştırıyordur. Neticede tek bir çağdan bahsetmek pek mümkün değildir. Posta sistemi gibi radyo yayıncılığı da en ücra yerlere varıncaya dek toplumun tüm kesimlerine ulaşmaya çalışmış, ancak bunu basın ve sinemadan oldukça farklı biçimde yapmıştı. Radyo her yerde eğlendirmek, bilgilendirmek ve eğitmek kadar, rahatlatmaya da yarayan 'iyi bir eşlikçi' olarak görülüyor, ayrıca körler, hastalar, yalnızlar ve eve mahkûm olanlar için vazgeçilmez nimetler sunuyordu. Geçmişe dönüp bakarsak radyo dinleyicilerinin, radyo için dile getirilen sözcükler kadar kalıcı olduğunu görebiliriz.

Radyo yayıncılığının ortak bir kültür oluşturmasının bir ideal olarak ele alındığı ülkelerde kapsamın ne olduğu konusu tartışmalıdır. Avrupa, Asya, Afrika, Avustralya ve Latin Amerika'da program çeşitliliği çoğunlukla sınıfsal bir ayrım gözetilerek sınırlandırılmıştı. Üstelik bu ayrışmadan önce bu ülkelerde espriler ve hikâyeler ortak paylaşım unsurlarıydı. Radyo yayıncılığının ekonomik sonuçları, devasa boyuttaki yeni endüstrilerin ortaya çıkmasından ayrı bağlamda değerlendirildiğinde dahi azımsanmayacak boyuttaydı. İngiltere gibi bazı ülkelerde radyo ile iş yaşamı ya hiç entegre olmamış ya da çok az olmuştu. Buna rağmen yayıncılık; gazeteler, dergiler ve özellikle de sergiler aracılığıyla radyo alıcısı ve pikaplı radyo pazarı gibi kimi tüketici piyasalarının doğmasına neden olmuştu. Artık kadınlar da ayrı bir hedef kitle hâline gelmişti. Daha 1928 yılında *BBC Handbook* "Britanyalı kadınları" telsiz radyo kullanarak "kocalarını kulüplerden uzak tutmaya" çağıran reklamlar yayımlamaya başlamıştı. 'Yuvanızın Zevkleri' başlıklı bir reklamda "Hailgloss Shades ve ışıklandırma ürünlerine sahip olup evinizi daha konforlu ve keyifli hâle getirin" mesajı verilmişti.

BBC 1972 yılında gerçekleştirdiği 50. yıldönümü için yazar, şarkıcı ve yayıncı Alasdair Clayre'i davet etmiş ve yayıncılığın radyoyla büyümüş bir kuşağı nasıl etkilediğini inceleyecek bir dizi program yapmasını istemişti. İlk olarak 1922 yılında, ebeveynin yerini tutmasa da onları destekleyen aile bireyleri olan 'amcalar' ve 'teyzeler'in sunduğu *Children's Hour* (Çocuk Saati) adlı program başlamıştı. Clayre'in araştırmasında bir sonraki adım siyasetti.

Görüşme yaptığı insanlardan biri olan Marshall McLuhan'la, radyo yayıncılığının 'kabile reisleri'ni ön plana ittiğine yönelik pek de inandırıcı olmayan tartışmalar yapıyordu. Tartıştıkları diğer bir konu ise Britanya ile Amerika Birleşik Devletleri ya da Britanya ile Kanada arasında yayıncılık politikaları açısından belirgin farklar olmadığıydı. Clayre'in listesinde üçüncü sırada müzik yer alıyordu. O tarihe dek eşi benzeri görülmemiş bir klasik müzik yayını vardı ve dinleyicileri büyük oranda artmıştı. Bu dönemde gramofon ve radyo birbirine bağlanmıştı. Ticari bir İngiliz radyo istasyonu olan 1992 tarihli Classic FM, BBC'nin ses tekelini kaybetmesinin ardından bu ikisinin ne kadar bağlaşık kaldığını kanıtlamıştı. Bu sırada arka fon müziği de yeni bir olgu olarak tüm ülkelerde ve ülkeler arası hava yolculuklarında ses getirmeye başlamıştı. Bunlardan biri de 'kulaklar için duvar kâğıdı' olarak anılan 'Muzak'tı. Uçakların, müzik programları ve radyo 'tekrarları'nı içeren kendilerine özel bir yayın programları vardı ve yolcular bunlar arasından seçim yapabiliyordu.

Clayre'in bu bölüme adını veren eğlence, eğitim ve enformasyon üçlemesine yakından bakıldığında, 1980'ler ve 1990'lar kadar çarpıcı olmasa da, sesli yayıncılığın evlere girmesiyle eğlence olgusunda keskin değişiklikler meydana geldiği görülmektedir. 1920'ler ve 1930'larda sinema, halk için alternatif bir çekim merkezi olmuştu. Metro-Goldwyn Mayer, Paramount, Warner Brothers, RKO ve Twentieth Century Fox'un oluşturduğu 'Beş Büyükler' Hollywood'daki film yapımcılığını ve bunun farklı pazarlara dağıtımını ele geçirmişti. Birden fazla gazetede yazan köşe yazarları beyaz perdenin yıldızlarını tanıtır, bazen de yerin dibine sokardı. 1927 yılında American Academy of Motion Picture, Arts and Sciences tarafından verilmeye başlanan Oscar ödülleri yalnızca abartılı bir gösteri değil, aynı zamanda dedikodulara ev sahipliği yapan bir medya etkinliğiydi. Radyo mecrasının tanıttıkları hiçbir zaman bu derecede bir popülerliğe sahip olmamıştı. Eğitim penceresinden bakacak olursak, radyonun eğitim alanında kullanımına ilişkin çok şey söylenmiş olsa da radyo yayıncılığının, tıpkı televizyon yayıncılığı gibi eğitici yönü, resmî öğretim işlevinden daha tesirli olmuştu. Hatta Britanya'da, neredeyse başlangıcından bu yana hem okul çağı hem de yetişkin eğitimiyle yakından ilgilenen BBC'de 'konuşma' kavramı bir sanat biçimi olarak ele alınmıştı. Enformasyon, eğitim ve eğlenceyi birleştiren, süresi sınırlı tutulan ve senaryosu dikkatlice yazılan BBC programları, sınıftaki öğretimden çok daha etkili oluyordu. Bu yaklaşım Fransız dinleyiciler kadar Amerikalı dinleyicilere de garip geliyordu. İlerleyen dönemlerde Amerika'da ortaya çıkan yeni yayın formatı 'talk show', bu programlarla az sayıda ortak özellik

barındırmış ve Atlantik ötesinde kendi yolunu çizmişti.

İngiltere'de okullar için yapılan ilk ulusal radyo yayını 1924 yılının Nisan ayında gerçekleşmişti. 1939 yılına gelindiğinde, büyük ölçüde bağımsız bir örgütlenme olan Central Council for Schools Broadcasting (Okul Yayıncılığı Merkez Konseyi) tarafından düzenlenen gelişmiş bir sistemle yayın yapılır olmuştu. Bu yayınlar, İkinci Dünya Savaşı sırasında okulları uyanık ve tetikte tutmaya yaramıştı. Savaşın sonuna doğru Genelkurmay Başkanlığı'nca gönülden desteklenen bir radyo yayın sistemi (Forces Educational Broadcasting) kurulmuştu. Bu proje 1952 yılında yeni bir 'İleri Eğitim Denemesi' başladıktan sonra kademeli olarak son bulmuştu. Bu iki sistem sadece eğitim ihtiyaçlarına değil aynı zamanda, yayınların anlaşılabilirliği konusundaki araştırmalara da odaklanmıştı. Bu yayınları kaç kişi gerçekten anlayabiliyordu? Bu sorunun yanıtı, yayınları hazırlayanların düşündüğünden çok daha azdı. Araştırmacıların çok iyi bildiği gibi, yayıncılık hiçbir zaman sadece basit bir iletim aracı değildi. Medya tarihçilerinin işaret ettiği üzere yayıncılık, Habermas'ın 'kamusal alan' kavramında ortaya koyduğu işlevlerin en azından bir kısmını yerine getirmişti. Yayıncıların çoğu orta sınıftan geldiği için aksan konusunda bir 'standart' oluşturmak zorunda kalınmıştı. Henüz interaktiflik diye bir kavram söz konusu değildi. Bununla birlikte yayıncılık, (her ne kadar klişe bir ifade hâline gelse de) 'ufukları genişletmiş' ve sadece hobileri değil okumayı da teşvik etmişti. Kütüphaneciler genellikle radyoyu düşman değil, bir müttefik olarak görüyordu. Bir radyo programı insanları kütüphaneler kadar kitapçılara da itmeliydi.

Birleşik Devletler'de pek çok eğitim kurumu, radyonun erken dönemindeki gelişimine hevesle destek olmuştu. Ancak, önceki satırlarda gördüğümüz üzere, 1920'lerin sonundan itibaren bu kurumlar sayıca azalmakla kalmamış etki alanlarını da yitirmeye başlamışlardı. Radyo kadar telekomünikasyonla da ilgilenen 1934 tarihli yeni FCC, 'yayının erişim alanındaki dinleyici kitlesinin tamamına içerik sunan radyo istasyonlarını' gözetiyor, eğitici yayın yapan istasyonları desteklemek konusunda isteksiz davranıyordu. Kongre de bu tip radyo kanallarına ilgi göstermiyordu. İnsani ve akademik desteğe rağmen 1935 yılına gelindiğinde, Amerikalı iletişim profesörü Robert W. McChesney'nin sözleriyle, "yayın politikasından ellerini eteklerini çekmişlerdi".

Televizyonun Yükselişi

1930'ların ortalarına gelindiğinde Atlantik'in her iki yakasında ve dünyanın geri kalan kısmının çoğunda, yapısı ne olursa olsun sesli yayıncılık o

derece kurumsallaşmıştı ki, bu sektörde iştigal eden (patron, yönetici, sunucu ya da sanatçı fark etmeksizin) kimseler için, televizyonun bu yapının içine girip girmeyeceğine ya da nasıl gireceğine karar vermek oldukça zorlaşmıştı. Dahası kendini televizyona adamış küçük bir hayran kitlesi olmasına rağmen, bu kişiler radyonun ilk günlerinde çok daha fazla sayıda olan 'amatör radyocular'ın yaptığı türden bir baskıya muktedir değildi. Bu baskı ancak televizyonun patlama yıllarında yapılabildi. Ekonomik buhran yıllarına gelindiğinde otomobil satışlarındaki artış bile tehdit altındaydı.

Sarnoff'un Vladimir Zworykin'in iş gücünden yararlanmasına rağmen, Atlantik'in her iki yakasında da 1930'larda, televizyondan bahsedildiğinde hep o itici 'deney' sözcüğü göze çarpıyordu. Televizyonun halka sunulması ancak on yıllık periyodun sonuna yaklaşılan ve savaşın başladığı 1939 yılında düzenlenen New York Dünya Fuarı'nda mümkün olmuştu. Hatta fuarda Roosevelt'in konuşma yaptığı bir 'Televizyon Ünlüleri Salonu' kurulmuştu. Birleşik Devletler'in savaşa girdiği yıl olan 1941'de, iki çetin rakip olan NBC ile CBS New York'ta sınırlı ama programlı bir televizyon yayıncılığına başlamıştı. Paramount Pictures yatırımı ile kurulan, TV sektörünün yeni oyuncusu DuMont Laboratories bu yayın ağlarından biri olmadığı gibi, radyo geçmişi de olmamasına rağmen savaş süresince düzenli televizyon programları yayınlamaya devam etmişti. Sarnoff ve CBS'in kurucusu William S. Paley (1901-1990) savaş yanlısı bir medya hizmeti sunmaktan kaçınıyordu. 1943 yılında televizyona dönüşen, üçüncü yayın ağı ABC'nin ise etkili bir tetikleyici olamayacak kadar çok ekonomik sorunu vardı.

İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde radyo ve film çevrelerinde, televizyon panik yaratmıyor gibi görünse de derinlerde bir yerde endişeler başlamıştı. Yukarıdan karar alınması ve radyo çevrelerine destek verilmesi gerekiyordu ama FCC ikisine de yanaşmıyordu. FCC, renkli televizyon ya da UHF yerine VHF seçimi gibi sonu gelmez teknolojik tartışmalara giriyordu. FCC'nin 1945 ile 1949 yılları arasında yeni istasyon kurulum izinlerini dondurma kararı, özellikle DuMont'u zarara uğratmıştı. Sorunlar giderek derinleşmişti. Sözde bilgili çevrelerde, televizyona yönelik beklentiler konusunda yanlış bir algı vardı. Yalnızca üst gelir gruplarının televizyona ilgi göstereceğine inanılıyordu. Daha kurulum izinlerini dondurma kararı sona ermeden önce, bu algının ne kadar yanlış olduğu ortaya çıkmıştı. Çok az program yayınlanmasına rağmen televizyon üretimi inanılmaz bir hızla büyüyordu. 1947 yılında 178 bin olan televizyon adedi 1952'de 15 milyona çıkmıştı. Sonraki yıl 20 milyon televizyon kullanıma girmişti. Artık nüfusun üçte birinden fazlası televizyon sahibiydi. Bu oran 1948'de sadece %0,4'tü ve bu televizyonların büyük kısmı

evlerde değil barlarda bulunuyordu. Beklentiler de değişiyordu. 1948'de, savaş sonrası açılmanın büyüsüne kapılan *Business Week*, televizyonu "yoksulların son ve en değerli lüksü" olarak tanımlamış ve içinde bulunulan yılı 'Televizyon Yılı' ilan etmişti. RCA de televizyon satışları üzerinden payına düşeni almış, o yıl hisse senedi fiyatı %134 artmıştı.

Sinemaya gidenlerin sayısı azaldıkça, televizyonun izleyici kitlesi artmaya başlamıştı. Hollywood, "filmlerin hiç olmadığı kadar iyi" olduğunu iddia etse de, Başkan Eisenhower 1953 yılında günlüğüne popülist bir tavır takınma kaygısı olmaksızın şöyle yazmıştı: "Sıkıntıdan patlayan bir vatandaşın dışarı çıkıp bir dolar ödeyerek bilet almasındansa, evde oturup televizyon izlemesi daha ucuz ve konforludur." Haftalık ortalama sinema seyircisi 1948 yılında 90 milyonken, 1956'da 47 milyona düşmüştü. Sinema salonlarının sayısı 1945 yılında 20.000 ile zirve yapmışken, 1948'de 17.575'e ve 1956'da 14.509'a inmişti. Hollywood tarafından ücretli televizyon için yapılan ısrarlı girişimler, radyo ağının gücü karşısında başarısız olmuştu. Bazı film şirketleriyse televizyon lisansı elde etmeye çalışıyordu. 1948'de Twentieth Century Fox, ABC'yi satın almaya teşebbüs etmişti. Film şirketleri açısından tek çıkış yolu televizyon şirketlerine film satmaktı, ancak bunun gerçekleşmesi de 1950'lerin ortalarını bulmuştu. O dönemde artık kimse 'Sinema Çağı' diye bir şeyden bahsetmiyordu. Bir 'Düş Fabrikası' olmaktan uzaklaşan Hollywood, sözde komünizm yanlısı sanatçıların yer aldığı bir 'kara liste' hazırlayan Senatör Joseph McCarthy tarafından tarumar edilmişti. McCarthy'nin kendisi de televizyondan faydalanmıştı ancak onun televizyon ekranında görünmesi olumsuz etki yaratmıştı. Sonuçta McCarthy'nin sonunu hazırlayan etkenlerden biri de işverenleri CBS'in desteğini almadan ama yine de medyayı kullanarak onu ifşa eden Ed Murrow ve Fred Friendly adlı iki gazeteciydi. Bazı yayın organları soruşturmaları yayınlamamıştı ama Murrow'un *See It Now* adlı programıyla McCarthy'nin düşüşünde oynadığı rol de esasen abartılmıştı.

O dönemde, radyodaki kadar olmasa da, televizyonda da (McCarthy soruşturmaları da dâhil olmak üzere) çok çeşitli programlar yayınlanıyordu. Ayrıca farklı ülkelerde farklı hat sistemleri vardı. Japonya gibi Birleşik Devletler de 525 hat kullanırken, çoğu Avrupa ülkesi 625 hat kullanıyordu. 1960'lara gelindiğinde sınır ötesi program trafiği iyice artmıştı, fakat radyoya has bir deneyim olan 'düğmeyi çevirme'nin televizyon muadili henüz tam anlamıyla yoktu. Evdeki izleyicilerin en çok tercih ettiği yapımlar Hollywood değil Broadway yapımı oyunlardı. *New York Times*, oyunlardan sahnelerin televizyonda yayınlanmasını resimli kartpostallara bakmaya benzetse de, bu yeni mecranın 'kültürel tiyatro' işlevi gördüğünü düşünen

iyimserler de yok değildi. Amerikan televizyon tarihinin bu ilk aşamasında programlarda, içerik ve üslup bakımından yerel farklılıklar vardı. Manyetik videokasetin gelişmesiyle ortaya çıkan teknolojik ilerleme yayın ağlarının devreye girmesine yardımcı olmuş, bunun sonucunda da hızla bu farklılıklar ortadan kaybolmuştu. Televizyon programları artık her yerden ve her zaman yayınlanabiliyordu.

Öncesinde başlıca Amerikan televizyon programları tek tip hâle gelmişti. Bunlardan bazıları; pembe diziler, *Beat the Clock* gibi yarışmalar ve kısa zaman sonra ahlaki tartışmalara yol açan bilgi yarışmalarıydı. 1957 yılında yayınlanmaya başlayan *I Love Lucy*, yalnızca Birleşik Devletler'de değil tüm dünyada tanınmıştı. CBS'in 1948 yılında, NBC'nin Milton Berle'ine karşı atak olarak çıkardığı *Ed Sullivan Show* uzun süre yayında kalmıştı. Şubat 1956'da *Louisville Courier-Journal*'ın editörü, "Televizyon olabildiğince hızlı biçimde radyo ile aynı yoldan gidiyor, istikameti de eğlence olarak görünüyor" demişti.

Savaş sırasında CBS'in yöneticiliğini üstlenen Gilbert Seldes, 1950 yılında televizyonun gidişatından rahatsızdı ve 1950'lerden sonra Hollywood'un sahnelere dönüşünü ve bu yeni mecraya kendi çıkarları doğrultusunda nasıl yön verdiğini ilgiyle takip etmişti. O zamana dek Amerika Birleşik Devletleri'nde canlı içeriklerden ziyade eskiler de dâhil olmak üzere film materyalleri yayınlanıyordu. Bunlardan biri olan *Gunsmoke*, yirmi yıl boyunca yayınlanan bir Western filmiydi. Warner Bros filmlerin ana tedarikçisi, artık Hollywood'la bağlantılara sahip yeni bir yöneticisi olan ABC ise başlıca müşterisiydi. 'Bağımsızlar' adı verilen yeni ekol, düşük bütçeli filmler yapıyor ve başarılı olanları sinemalarda yayınlandığında azımsanmayacak derecede kâr elde ediyordu. Ünlü oyuncu Marlon Brando'nun rol aldığı 1948 yapımı *On the Waterfront* (Rıhtımlar Üzerinde), bunlardan biriydi.

Britanya Modeli

Amerika dışındaki yayın şirketlerinin hepsi Birleşik Devletler'le aynı yönde ve özellikle de onun kadar hızlı yol almak istemiyordu. Zorlu savaş yıllarında yaratıcılıklarının zirvesine çıkan İtalyan film üreticileri de aynı doğrultudaydı. Patlama yapmak yerine kanaatkâr adımlarla ilerlemeyi tercih eden Britanya'da, BBC kendini, düzeyli bir yayıncı olan George Barnes'a (1904-1960) emanet ederek ABD'den tamamen farklı bir strateji güdüyordu. Zamanını bir televizyon stüdyosundan ziyade radyo programı Third'ü idare ettiği evinde geçiren Barnes, ilerleyen zamanlarda televizyon yöneticiliğini bırakarak yeni bir üniversite olan Keele'in başına geçmişti.

Savaş sonrasında BBC'nin genel direktörlüğünü üstlenen Haley, her ne kadar BBC savaş öncesinde (1936) küçük ölçekte ama düzenli televizyonculuk konusunda öncü olsa da, bu yeni mecra konusunda kaygılıydı. Britanya, savaş döneminde verilen yedi yıllık aranın ardından Haziran 1946'da, ABD'den daha net bir görüntü sağlayan kendi 405 hat televizyonunu yenileyerek kullanmaya başlamıştı. İlk yayınlanan program, 1939'da kesintiye uğrayan Disney çizgi filmiydi. Buna 'diriliş' adı verilmişti. 1947 yılının Mart ayında Britanya'daki televizyon adedi yalnızca 14.560 iken, 1951 yılının sonunda, düşük gelirli izleyicilerin çoğunluğunu oluşturduğu 1 milyon sınırına gelinmişti. BBC'nin yapmış olduğu bir araştırma, bu izleyici kitlesinin %70'inin 15 yaşından sonra herhangi bir eğitim almadığını ortaya koyuyordu. Başlarda televizyon antenlerinin statü sembolü olarak göstermelik konduğu iddia edildiyse de, çok geçmeden izleyici kitlesinin gerçek büyüklüğü hakkındaki kuşkular ortadan kalkmıştı. 1952 yılında İskoçya, Galler ve İngiltere'nin kuzeyindeki bölgelerin büyük bölümünde genel görünüm böyleydi. Artık, kitlesel bir izleyici potansiyelinden bahsedilebiliyordu.

1953 yılında, benzersiz bir izleme isteği yaratan Kraliçe Elizabeth'in taç giyme merasimi, tam anlamıyla 'halkın gözü önünde' gerçekleşmişti. Merasimi yaklaşık yirmi milyon insanın izlediği söyleniyordu. Filmin uçakla taşınmasıyla pek çok Amerikalı da bu törene şahit olmuştu. O dönemde Britanya'da sadece iki milyonun biraz üzerinde televizyon bulunduğu göz önüne alınırsa, çok sayıda insanın evlerinin dışında, bazılarının sinemalarda, halka açık salonlarda ve barlarda izlediği hesaba katılmıştı. Savaş sırasında radyo dinleyicileri tarafından tanınan ve çok geçmeden televizyona geçen yorumcu Richard Dimbleby (1913-1965), taç giyme töreni ile aynı yıl yayınlanmaya başlayan, BBC'nin öncü haber programlarından Panorama'nın sunucusu olarak daha da ünlenmişti. Dimbleby'nin iki oğlu, David ve Jonathan da yıllar sonra aynı derecede tanınmış yayıncılar olacaktı. Yalnızca radyo sahipliği sayısı 1950 yılında 11.819.190 ile zirveye ulaşmıştı. Bu sayı, 1955 yılında radyo ve televizyon ortak lisans adedi 4,5 milyonu aştığında 9,5 milyonun altına düşmüştü. Bu, aynı zamanda Parlamento'nun uzun ve sert tartışmaların ardından BBC'nin tekeline son verdiği yıldı.

Yayıncılık alanındaki bir dizi White Papers'dan (Beyaz Kitaplar) biri olan ve sonradan 'Truva Atı' şartı olarak anılan 1952 tarihli Muhafazakâr Beyaz Kitap, 1955 yılında şu noktaya dikkat çekmişti: "Televizyonun genişleyen alanında, sermaye kaynaklarına yapılan çağrılar daha büyük ulusal öneme sahip amaçları mümkün kıldığında, bazı rekabet unsurlarına izin verilmesi hükme bağlanmalıdır." BBC'nin tekelini kırma konusunda en

önemli rolü oynayacak kişi yine BBC'nin içinden çıkmıştı. BBC Television ve Light Programme'in bir süreliğine yöneticiliğini yapan Norman Collins (1907-1982) adlı bu kişi, Temmuz 1953'te Popular Television Association'ın (Popüler Televizyon Birliği) kurulmasına önayak olmuştu. Birlik, *Economist* tarafından da destekleniyordu. Derginin editörü Birleşik Devletler ile Kıta Avrupası'nda sık sık gündeme getirilen basit bir soruyu bu defa yanıltıcı biçimde sormuştu: "Neden televizyon yayıncılığına, basın da dâhil olmak üzere diğer mecralardan farklı muamele edilsin ki?"

Popüler Televizyon Birliği baskı gruplarından farklı bir yöntem izlemiş, BBC'nin tekeline karşı verdiği savaşta popülist ifadeler kullanmaktan kaçınmamıştı. Birliğin üyelerinden biri BBC ile mücadelelerini şöyle açıklıyordu: "BBC utanmadan insanları düşünmeye itmek için yola çıktı ve şimdi onlara ne düşüneceğini söylemesine çok az kaldı". Birliğin unuttuğu şey, Amerikalıların böyle bir şeye asla izin vermeyeceğiydi. Ancak yeni rekabetçi Britanya televizyon kanalı, Amerikan çizgisine göre tasarlanmamıştı. Dil ve kültür üzerindeki her türden Anglosakson baskıya düşman olan Fransız gözlemciler de dâhil olmak üzere pek çok insana göre; Amerika, Avrupa için tıpkı radyonun ilk yıllarında olduğu gibi, örnek teşkil etmekten ziyade uyarı niteliği taşıyordu. 1950'lerin ilk yıllarında birçok İngiliz eleştirmen, ticari televizyonu bir tehdit olarak algılıyordu. Bu kişiler, birkaçının basın alanında menfaatleri olan ve 'bağımsız' kuruluşlar olarak tanımlanan bölgesel tabanlı ticari şirketlere serbestlik tanındığında, bu şirketlerin 1954'te Parlamento yasası ile kurulan Independent Television Authority'nin (Kısaca ITA) (Bağımsız Televizyon Otoritesi) faaliyet alanında olmasını garanti altına alacak kadar etkiliydi.

İlerleyen zamanlarda ITA'in adındaki 'Authority' (Otorite) ibaresi kalkmıştı. Yayın kuruluşlarının gelirlerinin başlıca kaynağı olan reklamların denetlenmesinden sorumlu olan ITA işe, reklamları program aralarında ve kısa süreli yayınlama şartı getirerek başlamıştı. Bu reklam aralarına firmaların sponsor olmasına izin verilmiyordu. Oysa günümüzde 'reklam araları' İngiltere'de televizyon izleme etkinliğinin vazgeçilmez bir parçası hâline gelmiştir. Reklamların süresine ve içeriğine düzenlemeler getirilmiş, ancak ilki 1965 yılında tütün mamullerine yönelik reklamların yasaklanması gibi istisnalar dışında, 1990'lere gelindiğinde bu düzenlemeler yumuşatılmıştı. Çocuklara yönelik reklamlar, Amerika Birleşik Devletleri'ne kıyasla çok daha fazla mercek altına alınmıştı. Bu arada BBC, kendi kanalının ve programlarının reklamını yapmak konusunda atak davranıyordu, programların arasında yerleştirilmiş 'tanıtım filmleri'nin sayısı her geçen gün artıyordu.

İzleyiciler üzerindeki etkisi bir yana, İngiliz televizyonunda yaşanan rekabet, televizyon yapımcılarına, oyuncularına ve özellikle spor organizasyonları olmak üzere dışardan hizmet veren bazı kuruluşlara finansal avantaj sağlamıştı. Bu rekabet aynı zamanda, çoğu daha önce radyoda çalışmış gençlerden oluşan BBC çalışanlarının kendi içlerindeki çekişmeyi de kamçılıyordu. 1957 tarihli doğaçlama, popüler program *Tonight*'ı yapan öncü BBC televizyon ekibinin üyelerinden Antony Jay'e (1930-2016) göre "BBC, doğrudan ITA ile rekabet etmekten ziyade kendi içindeki rekabet sayesinde gelişmiştir." Bununla birlikte rekabetçi haber kuruluşu ITN ile girişilen çekişme, İngiliz haber yayıncılığına, radyoya ve televizyona yeni bir canlılık kazandırmıştı. O zamanlar Amerika Birleşik Devletleri'nde haber sunmanın bir üstünlüğü vardı. Tam anlamıyla bir profesyonel olan Walter Cronkite (1916-2009) etkili, itibarlı ve başarılı kariyerine uzun zaman önce adım atmıştı.

Birleşik Devletler'de olduğu gibi Britanya'da da 1960'lar ve 1970'ler boyunca her iki yayıncılık dalında da profesyonellik algısı giderek güçleniyordu. BBC'nin 1955 sonrasında spor (*Grandstand*, 1958) ve komedi alanlarında yaşanan rekabette bir adım önde olmasının nedeni, uyguladığı kurumsal politikalardan ziyade mesleki becerisiydi. İngiliz 'sitcom'ları, drama dizilerinden daha popülerdi. Oysa, drama dizilerinden bazıları sadece yurt içinde değil yurt dışında da takip ediliyordu. Örneğin John Galsworthy'nin yazdığı *Forsyte Saga* (Forsyte Efsanesi) New York ve Washington'ın yanı sıra Moskova'da da izlenmişti. 1956 yılının Temmuz ayında radyodan televizyona geçen *Hancock's Half Hour*, 1961 yılına kadar yayında kalmıştı. Programın başrolünde yer alan komedi dehası Tony Hancock'un (1924-1968) en unutulmaz programlarından biri 'amatör radyocular' üzerineydi. BBC'nin hayata geçirdiği diğer bir başarılı proje olan 1962 tarihli *Z Cars*, Ted Willis'in devriye gezen eski tip polisleri konu alan dizisi *Dixon of Dock Green*'e rakip olarak çıkmış ve yeni tip arabalı polisleri işlemişti. BBC, 'değişimi yansıtan' bu tip programları ve 1960 yılında kurumun başına geçen yeni genel müdürü Sör Hugh Greene'nin (1910-1987) yaklaşımı sayesinde 1960'ların toplumsal koşulları ve yapısal değişimleriyle, ticari firmalardan çok daha fazla hayal gücü kullanarak başa çıkabilmişti. Ne var ki başarıya ulaşan her şey, bu sonucu elde etmek üzere planlanmamıştı. 1963 yılında çocuk programı olarak başlayan *Dr Who* değişme uğrayarak 'zamanın efendileri' gibi karakterleri içinde barındırarak, tıpkı Birleşik Devletler'deki *Star Trek* (Uzay Yolu) gibi kült bir diziye dönüşmüştü. Dizi çok başarılı olunca sinemaya aktarılmış, özgün oyuncu kadrosunun yokluğuna rağmen tutunmayı başarmıştı.

BBC tüm kısıtlamalardan kurtulup hiciv içerikli yapımları hayata

geçirdiğinde Birleşik Devletler'den daha fazla yol kat etmişti. 1962 yılında başlayan *That Was The Week That Was (TW3)*, tüm kurumları ve sonradan başbakan olacak Harold Macmillan (1894-1986) da dâhil olmak üzere iktidardaki insanları alaya alıyordu. 1961'de yayın hayatına başlayan haftalık dergi *Private Eye* gibi, TW3 de zamanın ruhunu yansıtıyordu. Independent Television (ITV), hicivden ziyade sosyolojik unsurlardan beslenen drama alanında oldukça başarılı bir program olan Armchair Theatre için yaratıcı Kanadalı yapımcı Sydney Newman (1917-1997) ile anlaşmıştı. Newman, bu program 1961 yılında BBC tarafından 'kapılınca' ona benzer ve aynı ölçüde tartışma yaratan *The Wednesday Play* serisini yayınlamaya başlamıştı. Dramaların sayısı artmıştı ama televizyon programlarını ahlaki temeller üzerinden eleştirenler de vardı. Bu eleştirileri en kararlı biçimde sürdüren ve National Viewers' and Listeners' Association'ı (Ulusal İzleyiciler ve Dinleyiciler Derneği) kuran Mary Whitehouse (1910-2001), ekranın kural koyucuları hâline gelen güruhu harekete geçirmişti.

Karşıtlıkla yaratıcılığın birleşmesiyle oluşan güce rağmen, Greene'nin lobi faaliyetlerini ustalıkla yürüttüğü Pilkington Komitesi 1962 yılında yayınlanan raporunda, BBC'nin izlenme oranlarındaki düşüşün, standartların sürekli olarak aşağıya çekilmesine yol açacağına dair endişelerini dile getirmişti. Ayrıca tekelleşmenin bitirilmesi üstüne parlamentoda yapılan tartışmalar boyunca dillendirilen eski bir konu tekrar gündeme getirilmiş ve kuruluşların, "özel alanın değil, kamunun parçası olan bir araçtan faydalanarak" aşırı kâr elde ettikleri öne sürülmüştü. BBC 1960'ların başlarında, Parlamento'nun 1954 yılında aldığı kararı hâlen kabul etmemişti. Pilkington Komitesi'ne Tolstoy'un *Savaş ve Barış* adlı yapıtının yedi katı uzunluğunda bir kanıt sunmuştu. Komiteye ayrıca *This Is the BBC* isminde bir film sunulmuştu. Film, Greene'in yüksek ahlaki zemin olarak kabul ettiği şeyi temel alıyordu ki bu, "dürüstlüğün savunucusu" Bayan Whitehouse'un yürümeyi seçtiği ahlaki temelden oldukça farklıydı.

Greene için bağımsızlık her şeydi. Pilkington Komitesi ne söylerse söylesin ve hangi hükûmet iktidarda olursa olsun, BBC'nin kamu yayıncılığını ve gelirlerinin bağlı olduğu lisans sistemini savunmak için uygun bir strateji geliştirmesi gerektiğini biliyordu. İşçi Partisi'nde Macmillan'ın yerine geçen Harold Wilson (1916-1995) ITV'yi coşkuyla kabullenmişti. Buna karşın partinin sol kanadında yer alan ve yeni teknolojinin tutkunu olan Tony Benn (1925-2014) (hafızalardan silinmeyen bir ifadeyle) yayıncılığın, yayıncıların eline bırakılmaması gerektiğine inanıyordu. 1960'lar boyunca sürdürülen yapısal yeniden örgütlenmenin bir parçası olan yerel BBC radyosu 1970'lerin

başlarında, diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi rekabete açılmıştı. Kimi uzman yorumculara ve eskiden bir devlet okulunda müdürlük yapan ve o dönemde IBA'in ikinci genel direktörü olan Sör Brian Young'ın 1973 yılında işaret ettiğine göre; BBC ile ITA (bu kurumun adı yerel ticari radyonun gelişimini tamamlamasından sonra IBA olarak değiştirilmişti) arasındaki farklardan ziyade, İngiliz yayıncılık sisteminin televizyon ve radyoyu içeren birleşik yapısı öne çıkmaya başlamıştı. O dönemde yöneticiler, hatta yöneticilerin bağlı olduğu yönetim kurulu başkanları bile bir şirketten diğerine transfer oluyordu. Programlar bir kanalda başlayıp başka bir kanalda yollarına devam ediyordu. IBA ile BBC arasındaki tek fark, finans alanında süregelen yaklaşım farkıydı. BBC reklam almazken şirketler alıyordu, BBC lisans bedelleriyle ayakta kalırken şirketler kâr odaklıydı.

Her iki 'taraf' da değişen koşullara uyum sağlamıştı. Bu değişimlerden biri de ABD'den çok daha uzun zaman sonra, 1967 yılında renkli televizyonun ve 1968'de ayrı ve daha pahalıya verilen renk lisansı sözleşmesinin hayata geçmesiydi. Kanada'dan Portekiz'e kadar pek çok farklı ülkede kamu yayıncılığı sistemleri ciddi kesintilerle karşı karşıya kalırken, BBC bir süreliğine bu yeni kaynak yoluyla elde edilen gelirle ekonomisini desteklemişti. Birleşik Devletler'de ise 1934'te çıkan Federal İletişim Yasası'nı yeniden yazmak için çeşitli girişimlerde bulunulmuşsa da başarılı olunamamıştı.

Patlama

Yayın ağlarının oldukça güçlü olduğu Amerika Birleşik Devletleri ile Britanya arasındaki farklar, ortak girişimlerin eli kulağında olsa da, hiç olmadığı kadar büyümüştü. Bununla birlikte 'patlama' denilen döneme gelinmişti. 1950'lerin ortasında ABD'deki yurt içi televizyon pazarının doyma noktasına ulaşmasından sonra Amerikalı televizyon çevreleri, gözlerini Avrupa dâhil olmak üzere yurt dışına dikmişti. 1955 yılının Şubat ayında, Birleşik Devletler'de 36 milyon televizyon kullanımdayken bu sayı Avrupa'nın tamamında sadece 4,8 milyon civarındaydı. Bunun 4,5 milyonu Britanya'da bulunuyordu.

1960'ların ortasında patlama yaşanmış; 90 ülkede televizyon istasyonları kurulmuş ve dünya çapındaki izleyici kitlesi 750 milyonu aşmıştı. CBS'in ABD dışında; Havana, Mexico City, Porto Riko ve yirmi Kanada şehrinde iştirakleri vardı. Amerikan tarzı, yani izleyicilerin talep ettiği düşünülen eğlence programlarına ağırlık veren, siyasi suç unsuru olabilecek yayınlardan kaçınan ticari televizyon modeli Avrupa haricindeki ülkelerde hızla yayılmıştı. 1966 yılında, konunun uzmanlarından Wilson P. Dizard, 'televizyon

patlaması'nın ilk aşamasının ardından, jargondan ve abartıdan arındırılmış bir üslupla kaleme aldığı kitabı *Television, a World View*'i (Televizyon, Bir Dünya Görüşü) Murrow'a atfetmişti. Dizard, kitabında 1970'lerin başlarında 'izleyici kitlesi'nin iki katına çıkacağını ve "TV'nin etkisinin Minsk'ten Manila'ya, Londra'dan Lima'ya ve bugün bile deve kervanlarının sakallı sürücülerinin ve yerel kabilelerin bir çay salonundaki televizyonun önünde, büyüleyici bir uyum içinde Bonanza izlediği Nijerya'nın iç kesimlerindeki Kaduna'ya kadar yayılacağını" öngörmüştü.

Dizard, Birleşik Devletler'in egemen olduğu bir dünya endüstrisinde, kurumsal yapılar kadar program tarzlarında da farklılıklar olduğuna dikkati çekmişti. Örneğin Latin Amerika'da ülkeye özgü aile içi dramaları ucuz maliyetlerle sunan *telenovela*lar hızla popülerleşmişti. Yayınlandıkları günün bir gün öncesinde çekilen bu dizilerin her bir bölümü yarım saat ile bir saat arası sürüyordu ve pazar günleri ve resmî tatiller hariç her gün yayınlanıyordu. Bu diziler bazen alternatif sonlar sunuyor, izleyicilerden hangilerini en çok beğendiklerine dair görüş belirtmeleri isteniyordu.

Japonya'da samuraylar, sinema alanında olduğu gibi "küçük ekran" konusunda ve diğer ülkelere karşı da yüzlerce yıl boyunca yol kat ettiler. 'Derinlerdeki canavar' da benzer şekilde harekete geçmişti. 1953 yılında NHK, televizyonu halka tanıtmıştı ve aynı yılın ilerleyen aylarında ilk ticari televizyon istasyonu kurulmuştu. Heyecan içindeki binlerce insan, televizyondan canlı yayınlanan güreş maçını izlemek için Tokyo sokaklarını doldurmuştu. Beş yıl sonra gerçekleşen bir Japon kraliyet düğünü, daha önceki İngiliz kraliyet düğününün yarattığına benzer bir etki meydana getirmiş ve bir milyon televizyon satılmıştı. O yıl, yani 1958'de Japonların, Amerikalılar kadar televizyon bağımlısı olduğu söyleniyordu. Araştırmaya diğer yayın kuruluşlarından çok daha fazla para yatıran NHK, 1960 yılında yetişkin bir Japonun her gün ortalama üç saat on bir dakikasını televizyon karşısında geçirdiğini, çocuklarda bu sürenin daha da arttığını tespit etmişti.

Fransa ve Almanya'da televizyonun gelişimi, her iki ülkedeki radyo yayıncılığının savaş sonrası tarihi göz önüne alındığında beklenen rotasında yol almıştı. Özellikle Fransa'da bu tarihî süreç, devrim ve Napolyon Savaşları'na ve hatta Colbert öncesine kadar giden uzun bir dönemi kapsıyordu. 1946 yılında Fransa'daki tüm siyasi partiler, Fransız radyo ve televizyonunu kamulaştıran yasaları destekliyordu. Ancak 1953 yılına gelindiğinde, radyo politikalarının izinden giden televizyon politikaları sayesinde Fransa'daki evlerin yalnızca 60.000'inde televizyon bulunuyordu. 1954 yılında beş yıllık bir ulusal televizyon planlanması yapılmış ve 45 verici daha hizmete sokulmuştu.

Bununla birlikte izleyicilerin, Lüksemburg ve Monako gibi komşu ülkelerdeki yayınlara kaptırıldığı anlaşıldığında rüzgâr tersine dönmeye başlamıştı.

Televizyonun siyasi gücünün farkında olan de Gaulle'ün 1958'de devletin başına geçmesiyle birlikte sistemi geliştirmeye yönelik ilk çalışmalar başlamış, 1964 yılında sözde özerk yeni bir kurum olan L'Office de radiodiffusion télévision française (ORTF) kurulmuştu. O zamana değin Batı Almanya'daki yaklaşık on milyon, İtalya'daki yaklaşık altı milyon izleyiciye rağmen, Fransa'da beş milyon televizyon izleyicisi bulunuyordu. Müttefiklerin güdümündeki Batı Almanya'da radyo gibi televizyonu da idare eden Länder (Eyaletler) tarafından kurulan ilk televizyon istasyonu olan Nordwest Deutscher Rundfunk 1952 yılının Aralık ayında yayına başlamıştı.

1968'de Paris'te yaşanan ve 19. yüzyılın devrim günlerini anımsatan çalkantıların *(les événements)* ardından 1969 yılında de Gaulle'ün istifasına kadar Fransa'da yayıncılık alanında bir değişim yaşanmamıştı. Bununla birlikte beklenen değişim de Gaulle'ün halefi Georges Pompidou'nun ölümünden sonrasına kadar gelmemişti. 1974 yılında Başkan Giscard d'Estaing, ORTF'i lağvedip yerine yedi özerk kuruluşun olduğu 'yeni bir sistem' kurmuştu. Bu kuruluşlardan biri radyo, ikisi televizyon kanalları, biri bölgesel televizyonlar, biri de bağımsız yapım şirketleriyle çalışacaktı. Kalan iki kuruluştan biri teknolojik alanda hizmet vermek, diğeri ise araştırma ve arşiv konusunda çalışmalar yapmak üzere görevlendirilmişti. Bu hâlen tekelci özellikler barındıran, karmaşık yapıyı yönetmek için High Audiovisual Council (Görsel-İşitsel Yüksek Konseyi) oluşturulmuştu.

Bu, televizyon sisteminde yapılan sayısız yeniden düzenlemeden sadece biriydi. En çarpıcı değişiklikse İtalya'da yapılmıştı. 1974 yılında İtalya Anayasa Mahkemesi'nin kararları, nesnellik ve tarafsızlık temelinde yürütülecek bir kamu yayıncılığına duyulan ihtiyacı netleştirmişti. Özel yayıncılığın da önü açılmış ve 1975 yılındaki Yayıncılık Kanunu ile bu alandaki özel girişimlerde patlama yaşanmıştı. Bu şirketlerin büyük çoğunluğu uzun ömürlü olmamasına rağmen 1978 yılına gelindiğinde 506 yerel televizyon istasyonu ve 2.275 radyo istasyonu vardı. İtalya'da kişi başına düşen istasyon sayısı Birleşik Devletler'i geçmişti. On yıl sonra İtalyan Anayasa Mahkemesi'nin İspanya'daki muadili de benzer bir karar almıştı. Alınan kararda, anayasanın yayıncılık alanında sessiz kalması nedeniyle hiçbir yapının net olarak yasaklanmadığının altı çiziliyordu. Ayrıca anayasada yer alan ifade özgürlüğünün, yayıncılık alanındaki özgürlüğü de kapsaması gerektiği belirtiliyordu. Telgraf, telefon, radyo ve televizyonun, yayımcılıktan farklı yasal ilkelerle işlediği Birleşik Devletler'de ise bu düşünce kabul görmemişti.

İtalya'da gelişimini sürdüren bu yaklaşım biçimi İspanya'da karşılığını bulmamıştı. İtalya'da, geleceğin başbakanı Silvio Berlusconi 1980 yılında yarı ulusal bir kanal olan Canale 5 ile televizyon işine girmiş, 1983 ve 1984'te diğer İtalyan kanallarını satın almaya devam etmişti. Berlusconi'nin şirketi Fininvest, RAI'nin üç kanalına karşı yine üç kanallı bir yapı kurarak, 1990 yılında yasayla onaylanan bir ikili tekel yaratmıştı. RAI, Hristiyan Demokratlar ve Sosyalistler'den meydana gelen iki ana İtalyan siyasi parti oluşumunun çöküşüne ve Berlusconi'nin 2001 yılında başlayan uzun süreli iktidarına rağmen ayakta kalmayı başardı.

Britanya'da İşçi Partisi hükûmeti 1974 yılında, başkanlığını Noel Annan'ın (1916-2000) yaptığı bir komiteyi yayıncılığın geleceği üstüne bir rapor *(Report on the Future of Broadcasting)* hazırlamakla görevlendirmişti. 1977 yılında yayımlanan rapor, Ulusal Yayın Konseyi ve Komisyonu'nun kurulması ve BBC'nin bölünmesi de dâhil olmak üzere İşçi Partisi'nin ortaya attığı tasarıları reddediyordu. 1980 yılında, önceki dönemde Eğitim Bakanı olarak görev alan Margaret Thatcher (1925-2013) önderliğindeki Muhafazakâr Parti hükûmeti, bu raporun tavsiyelerini dikkate alıp biraz değiştirerek, IBA'in kontrolü dışında ama reklam gelirlerinin bir kısmında ona tabi yeni bir televizyon kanalının (Channel 4) kurulmasına karar vermişti. Channel 4, programlarını kendisi yapmak yerine bağımsız yapımcılardan satın alıyordu. Bu yapımcıların sayısı iyice artmıştı ve artmaya da devam ediyordu.

Channel 4 kısa sürede ne kadar yenilikçi bir kurum olduğunu göstermişti. Yalnızca Britanya içinden değil yurt dışından da programlara yer veriyordu. Bunların arasında yeni İngiliz bağımsızlarının yapımları, 'vahşi yaşam' ve 'toplumsal belgeselcilik' gibi yaratıcılık isteyen çeşitli alanlardan çok sayıda program yer alıyordu. Zamanla sadece Britanya'daki çevreleri değil, denizaşırı ülkeleri de yakından ilgilendiren yeni bir sektör kurulmuştu. Bu yeni oyuncular Amerikan film endüstrisindeki erken dönem sözde Bağımsızlar'dan çok daha özgürdü.

Annan, 1970'lerin başlarında Britanya'daki düşünce çeşitliliğinin ve ahlaki fikir birliği eksikliğinin üzerinde önemle durmuştu. Buna karşılık sol ile sağ arasında güçlü bir ayrımın olduğu Fransa'da, Başkan Georges Pompidou, 1970'te ORTF'de gazeteci olmanın "başka bir yerde gazeteci olmaya benzemediğini" iddia ediyordu. Ona göre ORTF "Fransa'nın sesiydi." Giscard d'Estaing'nin yeni ORTF'i beklentileri karşılayamamıştı. Yayıncılık hâlen sıkı biçimde hükûmetin güdümünde yürütülüyordu. Öyle ki, sosyalist François Mitterrand'ın 1981 yılında başkan olarak seçilmesinin ardından Fransız televizyonundaki bütün üst düzey yöneticiler görevden alınarak yerlerine

sosyalistler yerleştirilmişti. Fransa'da bir reform programı başlatmak üzere oluşturulan yeni çalışma komitesi, bir Görsel-İşitsel Medya Yüksek Kurulu oluşturulmasını ve program türlerine aktarılacak kaynakların dağıtımında birtakım değişiklikler yapılmasını tavsiye etmişti. Buna istinaden hazırlanan bir sonraki mevzuatta tekelci dil terk edilmiş ve yayıncılığın bir kamu hizmeti olduğu vurgusu güçlendirilmişti. "Fransız halkı için" yapılan radyo ve televizyon programlarının hakkında karar alma yetkisinin yalnızca kamusal bir otoriteye verilmesi gerektiğinin altı çiziliyordu. Diğer ülkelerdeki yayıncılık reform yasalarında olduğu gibi, bu tür cümleler öne çıkartılıyordu. Bununla birlikte, finansmanla ilgili bir ibare konmamıştı ve yapılarla ilgili bölümlemelerde muğlak ifadelere yer veriliyordu.

Televizyonun, iktidarın tercihleri nedeniyle erişim olmayan Tanzanya ve Guyana gibi birkaç ülke haricinde yayılmasına rağmen, kimi ülkelerde ekranda sadece tek bir sesin duyulmasına ve birkaç ayrıcalıklı yüzün görünmesine izin veriliyordu. Tayland'daki resmî düzenlemeler 1965 yılında yayıncılığın temel amaçlarını şöyle özetlemişti: (a) siyaset, ordu, ekonomi ve toplumsal refah alanlarında ulusal politikaları ve ortak faydaları ön plana çıkarmak; (b) yurttaşların ülkeye, dine ve krala bağlılığını pekiştirmek; (c) ordu ile yurttaşlar arasında birliği ve karşılıklı iş birliğini teşvik etmek; (d) yurttaşları, ulusun güvenliği için tehlike içeren öğretiler de dâhil olmak üzere her türden düşmana karşılık vermeye ve karşı çıkmaya davet etmek.

Tartışmalar

Televizyon modelinin tartışmayla belirlendiği ülkelerde, bu mecra üzerine yürütülen çağdaş yorumlar artık ulusaldan ziyade küresel çıkarımların üzerinde duruyordu. Marshall McLuhan'ın 1960 yılında "küresel köy" deyişindeki "küresel" kavramını (kendisine ait olmasa da) popülerleştirmesi de bu yaklaşımın bir uzantısıdır. (McLuhan 1951 yılında, *The Mechanical Bride: The Future of Industrial Man*'i (Mekanik Gelin: Endüstriyel İnsanın Geleceği) yayımlamıştı.) McLuhan, 1962 tarihli *Gutenberg Galaksisi*[70] ile başlayıp art arda yayımlanan en ünlü kitaplarında basın, radyo ve televizyon dâhil olmak üzere kitle iletişim araçlarının yapısal özelliklerine odaklanmış, bu araçların içeriklerinden ziyade sınıflandırılmaları (kendine özgü bir ayrımla "soğuk" ve "sıcak") üzerinde durmuştur. Şunu da söylemek gerekir ki, McLuhan köy, dünya ya da demir yollarına dair genellemeler yaptığında Kanada'nın kendine özgü deneyimlerinden fazlasıyla etkilenmişti.

70 *Gutenberg Galaksisi.* Çev. Gül Çağalı Güven. Yapı Kredi Yayınları, 2017 (ç.n.)

McLuhan demir yollarının, taşıdığı yüklerden bağımsız biçimde, yeni türden kentlerin, işlerin ve boş zaman etkinliklerinin gelişimini beslediğinin üzerinde durmuştu. Küresel köyü, uyumun hüküm sürdüğü bir yer gibi idealize etmemiş, yeni ve yoğun gerilimlerle ve şiddetin yeni biçimleriyle dolu bir yer olarak tasvir etmişti. Kelimeleri ve imgeleri hâlen geçerliliğini sürdüren McLuhan 'medya' kavramına ilk parmak basan yazarlardan biriydi. *Understanding Media*'nın (Medyayı Anlamak) 1954 tarihli ilk taslağında kendisine yöneltilen dostça bir eleştiride, medya teriminin, ortalama bir öğretmenin sözcük dağarcığında bulunmaması nedeniyle çok daha dikkatli bir açıklamayı gerektirdiğine yer verilmişti. McLuhan'ın televizyon hakkında söyledikleri, izleyiciyi televizyonun kendisinden daha fazla tahrik etmemişti. Zira kendi yaşadığı dönemde televizyonun sunduklarının ötesine –bilgisayarlara ve uydulara– odaklanmıştı.

Tarihteki hiçbir kitle iletişim aracı hakkında, televizyon kadar yorum yapılmamış, hiçbiri bu denli tartışma yaratmamış, karikatürlere konu olmamıştır. Bunlardan belki de ilki, 1950 yılında Britanya'da *Daily Mirror*'da yayınlanan şu yorumdur: "Eğer televizyonu evinize sokarsanız, hayatınız asla eskisi gibi olamaz." Hatırlanmaya değer diğer bir yorum da Amerikalı aktör ve komedyen Ernie Kovacs (1919-1962) tarafından dile getirilmiştir: "Televizyon ortalamadır[71] çünkü ne az bulunur ne de çok başarılıdır." Mimar Frank Lloyd Wright (1867-1959) ise televizyonu, göz için yapılmış bir "sakız" olarak tanımlamıştır. *Punch*'taki eski karikatürler gibi *New Yorker*'daki karikatürler de ilk başlarda televizyona bir iletiden ziyade bir makine gibi yaklaşırken, sonraları izleyicilerin deneyimlerine yer vermeye başlamıştır.

Radyo çevrelerinde olduğu gibi televizyon çevrelerinde de tek tip eğlenceye ağırlık verilen Amerika Birleşik Devletleri, eleştirilerin en yoğun olduğu yerdi. Bu eleştirilerin öncülüğünü, 1961 yılında FCC'nin başına geçen ve oldukça sıra dışı bir başkan olan Newton Minow yapıyordu. Minow, televizyon ağından "uçsuz bucaksız verimsiz alan" diye bahsediyordu. Londra'da ise bazı televizyon programlarına dair keskin gazete eleştirileri kaleme alan Milton Shulman, İngiliz televizyonunu "dünyanın en az kötü televizyonu" olarak tanımlamış, bununla birlikte Lloyd Wright gibi, "çoğu insanın bu kutuyu seyretme eyleminin, bilinçli bir eylem olmaktan çok bir alışkanlığa dönüştüğünü" vurgulamıştı. Shulman'a göre televizyon "doymak bilmez bir göz"dü. Bazı eleştirmenler televizyona "kem göz" *(mal occhio)* adını takmıştı, onlara göre televizyonun yalnızca ekrana bakanlar için değil tüm toplumsal

71 Kovacs, "television is a medium" ile başlayan cümlesinde medium'un hem 'araç' hem de 'orta' anlamına gelmesine gönderme yapmaktadır. (ç.n.)

doku için yıkıcı etkileri vardı.

Bu eleştirilerin çoğu artık miadını doldururken, bazıları hâlen güncelliğini korumaktadır. Bazı eleştirmenlere göre televizyon, diğer program bileşenleri gibi haberleri de önemsizleştiren, içini boşaltan bir araçtı. Diğer eleştirmenlerse onun, olumsuz bir güç olarak yalnızca haberleri değil, aynı zamanda haberlerin ardında yatan gerçekleri de tahrif ettiğini iddia ediyordu. Televizyon aynı zamanda bol keseden eğlence dağıtıyordu. Amerikalı medya kuramcısı Neil Postman (1931-2003), 1986 yılında "kendimizi ölesiye eğlendiriyoruz" diye yazmıştı.

Oysa televizyondaki tek şey bu olsaydı, pek çok ülkede nezaket, dil, beğeni, cinsellik ve şiddet gibi konular hakkında tartışmalar ya da bu konulara dair standartlar ve prensipler hiçbir zaman oluşmayacaktı. Aynı zamanda hukuk, özellikle de Birleşik Devletler'de, bu kadar görünür biçimde öne çıkmayacaktı. Daha önce gördüğümüz gibi, yayıncılık sektörüne başından bu yana basından oldukça farklı biçimde yaklaşılmıştı. Kablolu televizyon başladığında da sadece mahkemeler değil FCC tarafından da ağ televizyonculuğundan farklı ele alınmıştı. Çoğu yasal düzenleme buradan yola çıkılarak yapılmıştı. Mahkemelerin içinde ve dışında yürütülen tartışmaların çoğu değişim geçiren bir kurum olan ailenin rolü üzerinde odaklanıyordu. Aile hakkında bir uzlaşmaya varmak ya da genelleme yapmak, televizyon konusunda olduğundan daha zor hâle gelmişti.

Televizyon çat kapı evlere girdiğinde, çocukları korumak gerektiğini söylemek kolaydı ama nasıl korumak gerektiği konusunda aileler arasında fikir ayrılıkları vardı. Bu konudaki yasal düzenlemeler karmaşıktı ve bu karmaşa önce kablolu televizyon, ardından da internetin gelmesiyle daha da artmıştı. Televizyonun çocuklar üzerindeki etkisine dair tartışmaların, medya tarihi boyunca belirgin biçimde kendini hissettirdiğini görmüştük. Bu tartışmalar, Londra'da yetişen sosyal psikolog Hilde Himmelweit'in, Nuffield Vakfı'nın desteğiyle 1958'de basılan *Television and the Child* (Televizyon ve Çocuk) isimli kitabıyla başlamıştır. Himmelweit ayrıca televizyonun, ergenlerin ve yetişkinlerin (şiddet içeren gösteriler de dâhil olmak üzere) toplumsal ve siyasal davranışları üzerindeki etkisini de incelemişti.

Birleşik Devletler, her iki tartışmaya da ev sahipliği yapmış ancak ne orada ne de başka bir ülkede, halkın 'bir şeyler' yapılmasını istemesine ve gözleme dayalı çok sayıda araştırmaya rağmen fikir birliğine varılamamıştı. Genelde, içerik etiketleme ve reyting sistemi gibi çocukları eğitmekten ziyade korumaya yönelik tedbirler önerilmiş ve uygulamaya konmuştu. Ayrıca belirli program türlerinin yayınlanmasının yasak olduğu zaman dilimleri

belirlenmişti. Yakın dönemde bir de teknik filtreleme cihazları geliştirilmiştir. Bu teknolojik cihazların sonuncusu olan ve Kanada'da tasarlanan elektronik bir aygıt olan Şiddet-Çipi (Violence-Chip/V-Chip), televizyonun içine yüklenmekte ve ebeveynin sakıncalı bulduğu programları tespit etmeye yaramaktadır. Siyasetçiler bu cihaza dört elle sarılmış ve Kongre, 1996 tarihli İletişimin Topluma Uygunluğu Yasası'nda Birleşik Devletler'de satılan her televizyona bu tip bir çipin yüklenmesini zorunlu kılmıştı. Ancak, Yüksek Mahkeme 1997 yılında, bu kararın ifade özgürlüğünü kısıtladığı gerekçesiyle anayasaya aykırı olduğu hükmüne varmıştı.

Bu dönemde çok sayıda hamle ve karşı hamle yapılmıştı. 1956 yılında Britanya televizyonu 18:00-19:00 saatleri arasındaki sessiz televizyon uygulaması olan 'Çocuklar İçin Ara'ya son vermişti. BBC Radyosu *Children's Hour* programını yayından kaldırdığında olduğu gibi, çok fazla şikâyet vardı. Benzer sıkıntılar sinema alanında da artmış ve bazı filmlerin çocuklar üzerindeki etkisine dair benzer şikâyetler yaşanmıştı. Daha 1919 yılında, artık yayınlanmayan *Education* isimli bir dergi, "çocukların ekrandaki pervasız hareketleri taklit etme eğilimi'nden dert yanmıştı. Bu eğilimin "genç kız ve genç erkeklerle sınırlı kalmayıp ergenlere ve yetişkinlere de yayıldığından" bahsediliyordu. Çocukların izlememesi gereken X filmleri de dâhil olmak üzere, film kategorileri çeşitli sınıflara ayrılmıştı.

Amerika'da televizyonun çocukların yararına olumlu bir biçimde kullanılmasına yönelik bilinen en iyi örnek, 1990 tarihli Çocuklar İçin Televizyon Yasası'ndan bir kuşak önce, 1969 yılında Children's Television Workshop (Çocuk Televizyon Atölyesi) tarafından tasarlanan *Sesame Street* (Susam Sokağı) adlı programdır. Bu ticari yapım, eğitici olduğu kadar eğlendirici olacak şekilde düşünülmüş ve British Open University'nin ekip çalışması ve iş birliğine dayalı eğitim anlayışını örnek alarak okul öncesi çocuklara okumayı öğretmiştir. Uzun süren yayın hayatı boyunca 140 farklı ülkede gösterilen *Susam Sokağı*, Meksika'daki *Plaza Sesamo*, Brezilya'daki *Vila Sesamo*, Hollanda'daki *Sesamstraat* ve Kuveyt'teki *Iftah Ya Simsin* gibi programlara model olmuştur.

Bununla birlikte *Susam Sokağı*, yarattığı isteğin yanı sıra çocuklara yaklaşımı Birleşik Devletler'den farklı olan ve çocuklara genç tüketiciler gibi yaklaşılmasını istemeyen bazı ülkelerde tartışmalara da yol açmıştı. Bu noktada Doktor Maire Messenger Davies'in, Avustralya'da Bob Hodge ve David Tripp tarafından yürütülen araştırmanın bulgularından da yararlanarak kaleme aldığı 1989 tarihli *Television is Good for Your Kids* (Televizyon Çocuklarınız İçin İyidir) başlıklı çalışmasındaki yalın düşüncelere yer vermek rahatlatıcı

olacaktır. Hodge ve Tripp'in 5-12 yaş arasındaki 600 çocuk üzerinde yürüttüğü detaylı araştırmanın sonuçlarına göre "lobi gruplarının nefret ettiği çizgi film, çocukların gelişen güçlerine en iyi şekilde uyum sağlayarak sağlıklı bir biçime dönüşmüştü."

Medya Araştırmaları

Radyo ve televizyon tüketimi ya da bazı programların tercih edilmesi konularında yürütülen gözleme dayalı araştırmalar, her zaman olmasa da kimileyin kuramdan kaçınmıştı. Bununla birlikte 20. yüzyılda, pek çoğunda medya çalışmaları bölümleri bulunan üniversitelerin ve yükseköğrenim kurumlarının yaygınlaşmasıyla birlikte Marksist teori de dâhil olmak üzere kurama önem verilmeye başlanması şaşırtıcı değildir. Ortaya konan teorilerin büyük bölümü genellikle, medyada çalışan insanların deneyimleriyle tam olarak bağlantılı görünmüyordu. Amerika'daki ilk araştırma, Robert K. Merton (1910-2003) ve Paul Lazarsfeld (1901-1976) isimli iki sosyoloğu 1941 yılında bir araya getiren, New York'taki Columbia Üniversitesinde gerçekleştirilmişti. Merton ve Lazarsfeld, oldukça geniş kapsamlı bir makale olan "Mass Communications, Popular Taste and Organized Social Action"ı (Kitle İletişimi, Popüler Beğeni ve Örgütlü Toplumsal Eylem) 1948 yılında birlikte kaleme almıştı. İlk sosyolojik araştırmaların büyük ölçüde ampirik olduğu Britanya'da, Glasgow Üniversitesi Medya Çalışmaları Grubu 1976 yılında *Bad News* (Kötü Haberler) başlıklı kitapta 'haberlerde yönlendirme' hakkında kimi zaman sertleşen tartışmalar başlatmıştı. Kitap, ardından gelen bir dizi çalışmaya model olmuştu.

Kültürlerin ve alt kültürlerin araştırılması, Richard Hoggart'ın (1918-2014) tasarısıydı. Hoggart, Britanya'da bu alana yoğunlaşan ilk akademik enstitü olan Birmingham Kültürel Çalışmalar Merkezi'ni 1964 yılında kurmuştu. Raymond Williams başta olmak üzere medyadaki pek çok yazar gibi kariyerine yetişkin eğitimi alanında başlayan Hoggart, 1960-1962 yılları arasında, alınan kararlarda büyük ölçüde söz sahibi olduğu Pilkington Yayıncılık Komitesi'nin bir üyesi olarak hizmet vermişti. Öncesinde ise kadın dergilerinden elde ettiği bulguları mercek altına aldığı, 1957 tarihli *The Uses of Literacy* (Okuryazarlığın Kullanım Alanları) adlı kitabını yayımlamıştı. Evrensel okuryazarlık meselesinin İngiltere'de zamanından önce çözümlendiği kabul edilmektedir. Oysa Hoggart, BBC'nin 2001'de hâlâ gerekli, belki de daha gerekli görülen ilk okuryazarlık girişimini başlatmasından yıllar önce konuyla ilgili mevcut yetersizlikleri gözler önüne sermişti.

Daniel Boorstin'in medya üzerine kaleme aldığı *The Image* (İmaj) adlı eseri çok farklı bir Amerikan bakış açısıyla yazılmış olmasına rağmen sık sık Williams'la birlikte alıntılanmıştı. Bu kitap, yalnızca medyanın ürettiği 'sözde olaylar'a değil, aynı zamanda 'kahramanlar'ın aksine başarılarından ziyade imajlarıyla öne çıkan şöhretler'e de dikkat çekiyordu. "Eskiden bir politikacı kendisi ile halk arasında set oluşturmak için özel sekretere ihtiyaç duyardı. Bugünlerde halkın gözünde düzgün görünmek için basın sekreteri çalıştırılıyor." O zamandan bu yana 'algı yönetimi' de dâhil olmak üzere iletişim teknikleri, daha etkili değilse de, çok daha komplike hâle geldi. 'Etkinlikler', İsrailli uzmanlar Elihu Katz ve Daniel Dayan tarafından 'medya etkinlikleri' olarak tanımlanmış ve 'toplumsal bütünleşme'yi güçlendirici bir unsur olarak düşünülmüştür.

Ne Katz ne de Boorstin istatistik sonuçlarından yararlanmıştı. Kitle iletişimi üzerine, ilki 1954'te yayınlanan *Newspaper Trends 1928-1951* (Gazete Eğilimleri) olan bir dizi rapor hazırlayan UNESCO da dâhil olmak üzere, istatistik bilimini ağırlıklı olarak kullananlar da vardı. Bu raporlar Kanada'nın savaş öncesinde ve sonrasında uzak ara en büyük gazete kâğıdı tedarikçisi olduğunu ortaya koyuyordu. Rapora göre 1951 yılında 50 tondan fazla gazete kâğıdı tüketen 120 ülke arasında yer alan İngiltere, 1938 yılındaki 1.250.000 tona kıyasla 1951 yılında 599.000 ton ile daha az gazete kâğıdı tüketmişti. Yine 1938 yılında tarafsız bir örgütlenme olan Political and Economic Planning (Politik ve Ekonomik Planlama), İngiliz basını üzerine ilk ampirik raporunu hazırlamıştı. British Royal Commissions (İngiliz Kraliyet Komisyonu) savaş sonrasında 1949, 1962 ve 1977 olmak üzere üç ayrı dönemde yayınladığı raporlarda 1900'lü yılların okurlarına ilişkin faydalı karşılaştırmalara yer vermişti. Örneğin 1920 yılında her iki yetişkinden biri herhangi bir günlük gazetenin okuruydu, bu oran şimdilerde bile lüks olarak görülebilir. 1947'de ise her on kişi toplamda 12 günlük gazete ve 23 pazar günü gazetesi tüketiyordu.

Birmingham Centre'ın entelektüel alandaki baş şekillendiricisi, sonradan Open University'de profesörlüğe geçen Stuart Hall'du. Hall, *Cultural Studies*'in ikinci sayısına "The Social Eye of Picture Post" (Picture Post'un Toplumsal Gözü) başlıklı etkileyici bir makale ile katkıda bulunmuş, bunu "The Determinations of News Photographs" (Haber Fotoğraflarının Unsurları) adlı uzun makalesi izlemişti. Her iki makale de gazetelerin ve Nazilerin iktidara gelmesinden önceki dönemde Almanya'da diğer ülkelere kıyasla oldukça fazla büyüyen 'fotoğraflı gazeteciliğin' gelişimine ışık tutmuştu. Birmingham Centre ayrıca eğlence unsurunu, Britanya'da daha önce hiç olmadığı kadar

mercek altına almış ve medya çalışmalarında İngiliz üslubunun ve medya araştırmalarının Alman kökenlerinin Max Weber'e kadar izini sürmüştü.

20. yüzyılda Almanya'da Marksist kökeni ve yönelimiyle öne çıkan Frankfurt Okulu, sosyolog Ralf Dahrendorf (1929-2009) tarafından "eleştirel kuramın ahlaksız ailesi" olarak nitelendirilmişti. Bununla birlikte 1934 yılında Atlantik'in öte yakasına sürülen Theodor Adorno ile Max Horkheimer, 2. Dünya Savaşı sonrasında Birleşik Devletler'den Frankfurt'a döndüklerinde, bodrumda sakladıkları eski yazıları çıkarıp genç Jürgen Habermas'ı kendilerine katılmaları için davet etmişlerdi. Durumdan hoşnutsuz olan Habermas önce Marburg'a, ardından da Hamburg'a taşınmıştı. Habermas, ilk büyük çalışması olan 1962 tarihli *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*'nde kamu düzeninin rasyonel bilgiye dayalı biçimde tartışılması idealini ortaya koymuştu.

Bu, kültürel çalışmaların Avrupa üniversitelerinde, İngiliz ve Alman üniversitelerinde olduğu kadar İtalyan ve Hollanda üniversitelerinde de filizlenmeye başladığı dönemdi. Gazete, televizyon ve filmler aracılığıyla görsellik konusuna ve 'aşağıdan tarih'e duyulan ilgi, eğitimde yeni yaklaşımlar doğuruyordu. O zamana kadar toplumun sosyal açıdan ihmal edilen kesimlerinden sayıları giderek artan kişiler, üniversite hocası ve dahası öğrenci olarak kabul ediliyordu. Bu nedenle, sonraki bölümde incelenecek olan teknolojik yöndeşlikten önce, toplumsal yöndeşlik hayat bulmuştu. Bununla birlikte savaş öncesi dönemde Birleşik Devletler'in en tanınan ve etkili araştırmacılarından olan ve medyanın içeriği üzerine çalışmalarıyla tanınan Bernard Berelson (1912-1979), 1959 yılında *Public Opinion Quarterly*'deki yazısında iletişim araştırmalarının 'önemini kaybettiğini' ileri sürmüştü. Oysa kaybetmemişti. Yıllar sonra, 1983'ün yaz aylarında, *Journal of Communication*'ın "Ferment in the Field" isimli özel sayısına katkı sağlayanlardan biri olan James W. Carey, kültürel çalışmaların temsilcilerinin "aynı zamanda kültürel bir kuram ya da söz dağarcığı olan bir iletişim kuramı ya da sözcük dağarcığı üzerine düşünüp düşünemeyeceklerini" sormuştu. Kültürel çalışmalar, ilgili tüm soruları kapsayabilecek miydi?

Fransız bilim insanları uzun zaman boyunca kuramla, farklı yollardan meşgul olmuştu. Bu düşünürlerden elektronik bir toplumun içinde yazdıklarının bilincinde olan üçü, büyük ölçüde başkaları üzerinde yarattıkları etki nedeniyle öne çıkmıştı: yukarıda da bahsi geçen Guy Debord (1931-1994), Jean Baudrillard (1929-2007) ve Pierre Bourdieu (1930-2002). Debord 1967 tarihli *Gösteri Toplumu*'nda,[72] destekleyecek az sayıda deneysel kanıt sunarak

72 *Gösteri Toplumu.* Çev. Okşan Taşkent, Ayşen Ekmekçi. Ayrıntı Yayınları, 2016 (ç.n.)

"modern üretim koşullarının hüküm sürdüğü toplumlarda tüm yaşamın, gösterilerin engin bir birikimi olarak kendisini ortaya koyduğunu" iddia ediyordu: "Gerçekte yaşanan her şey, bir temsile dönüşmüştür." Böylece gösteri, dünyanın ta kendisi hâline gelmiştir. Bu gözlem, Amerikan televizyon yazarı Richard Adler'in "küçük ekran, gösterinin etkileyiciliğini ciddi biçimde sınırlandırır" şeklindeki mütevazı yorumuyla karşılaştırılmalıdır.

McLuhan'ın "ortam mesajın kendisidir" savını "simülasyon çağının anahtar deyimi" olarak değerlendiren Baudrillard, televizyonu da 'elektronik simülasyon'un aracı olarak görmüş ve "televizyonun yaşamın içinde erimesine [ve] yaşamın televizyonun içinde erimesine" dikkat çekmiştir. Farklı bir entelektüel gelenekten gelen Bourdieu kısa ama oldukça dolu, 1996 tarihli, çoksatan kitabı *Televizyon Üzerine*'de[73] Debord'dan sadece bir yerde söz ederken, Baudrillard'ı hiç anmamıştır. Bu, birbirleriyle etkileşime girmek yerine, yan yana ama ayrı yollarda ilerlemeyi tercih eden medya kuramcıları arasında, o dönemde alışılmadık bir durum değildi, şimdi de öyle olmadığını söyleyebiliriz. Oysa 1977 yılında yayın hayatına başlayan İngiliz dergisi *Media, Culture and Society*'nin editörleri yıllar boyunca, İngiliz medya uzmanlarının Kıta Avrupası kuramıyla bağlantılarını koparmaması ve genç akademisyenlerin yer edinmesi için gayret sarf etmişlerdir.

Fransız üniversite profesörleri 1960'ların sonlarından itibaren, bakış açılarındaki keskin farklılıkları elden bırakmadan kitle iletişim araçlarını tartışmaya başladıklarında, Paris'teki 1968 *les événements*'ın (olaylar) tam ortasındaki üniversite öğrencileri, Amerika'daki yurttaşlık hakları savunucuları gibi, araştırmadan ziyade deneyim aracılığıyla, görünmek ve seslerini duyurmak için televizyonu nasıl kullanacaklarını öğreniyorlardı. Öğrenciler ağırlıklı olarak gazetelerin okur köşelerinde eleştirilere maruz kalıyordu. Eleştirenlerin kafasındaki soru, öğrencileri harekete geçirenin ve "Küçük Ekran, Büyük Dünya" olmasaydı yapmayacakları şeyleri yapmalarına yol açanın televizyon olup olmadığıydı. Vietnam Savaşı'nı protesto eden eylemciler sık sık Amerikan televizyon ekranlarında boy gösteriyorlardı. Onları galeyana getiren kimdi?

Ekranda bu soru üzerine geniş çaplı tartışmalar yaşanmış, televizyon ve hatta tüm kitle iletişim araçları sıkça suçlanır olmuştu. Başkan Nixon'ın ilk Başkan Yardımcısı Spiro Agnew, 1969 yılında planlı ama halk tarafından rağbet görmeyen bir saldırı başlattığında, bu tartışmalar doruk noktasına ulaşmıştı. Richard Nixon'ın (1913-1994) kendisi de sık sık "basın düşmandır"

73 *Televizyon Üzerine*. Çev. Alper Bakım. Sel Yayıncılık, 2019 (ç.n.)

tabirini kullanmış, gündemi neden basının ve televizyonun belirlediği ve tartışmanın dozunu neden onların ayarladığı sorularını gündeme getirmişti. Siyasetçiler seçimle başa gelip vatandaşlar vergi öderken, gazetecilerin güç kullanma iddiasının dayanağı neydi? Bunlar, 'isyankâr öğrenciler' sahneden çekildikten çok sonra bile önemini koruyan sorulardı. Dahası gerek o yüzyılın sonunda gerekse de sonraki yüzyılın başlangıcında bu soruların güncelliği ortadan kalkmamıştı.

Televizyonun siyaset, özellikle de Cumhuriyetçi politikalar üzerindeki etkisinden daha çetrefilli ve uzun vadeli bir tartışma da din üzerindeki etkisi üzerineydi. 50 milyon izleyiciye ulaştığını iddia eden *The Oldtime Gospel Hour*'un (Eski Zaman İncil Saati) yıldızı Jerry Falwell, bir süreliğine 'ahlaki çoğunluğun' gücünü harekete geçirmişti. 1990'lara gelindiğinde televizyonlaşmış din yani 'elektronik kilise', Revd Robert Schuller'in 10.000 penceresi olan bir katedral inşa ettirdiği Kaliforniya, Garden Grove'da iyiden iyiye görünür hâle gelmişti. Murdoch'un övgüsünü kazanan Schuller, o tarihlerde ABD'nin ötesine uzanan milyonlarca izleyiciye yönelik haftalık yayınlar yapıyordu. Dinî içerikli televizyon, değişim sürecini sürdürüyordu. Hiçbir katedral onu içine alamamıştı. Schuller, güzel konuşma yeteneğine karşın son derece kırılgan bir yapısı olan Jimmy Swaggart ya da başkanlığa dair umutları olan Pat Robertson'la karşılaştırıldığında ekranda çok daha az coşkulu ve az kışkırtıcı, cüppeli bir figürdü. Televangelistlerin[74] en küreseli Amerikalı Billy Graham, hiçbir zaman katedrale ihtiyaç duymamıştı. Bir futbol stadyumu da bu işi görebilirdi, zira üniversite cüppesi ile yağmurluk arasında pek bir fark yoktu.

Yinelenen Bir Tartışma

Hükûmetle ve dinî gruplarla ilişkileri, kullandıkları mecra ya da tarzları ne olursa olsun, gazeteciler hakkındaki sorular ısrarla devam ediyordu. Özellikle farklı aşamalardan geçen uzun bir savaş olan Vietnam Savaşı, seçici biçimde de olsa evdeki ekranlarda görülen ilk savaştı. Bunu, Birleşik Devletler içinden cereyan eden Watergate Skandalı takip etmişti. Medyanın resmî kaynaklara bağımlılığına dair soruların artmasına neden olan bu olayın sonucunda, basın ve televizyonun Amerikan siyaseti üzerindeki etkileri tartışılmaya başlamıştı. Sonraki yıllarda Başkan Clinton'ın kişisel yaşamının yayınlanmasının da benzer etkileri olmuştu.

Robert Manoff ve Michael Schudson tarafından yayıma hazırlanan, 1986

74 Medyayı Hristiyanlığı yaymak için kullanan kişi. (ç.n.)

tarihli *Reading the News* (Haberleri Okumak) başlıklı kitabın başında, Harold Lasswell'in ortaya attığı üç eski soru farklı biçimde ele alınmıştır. "Her gazete muhabiri şu soruları yanıtlamak zorundadır: Ne? Kim? Nerede? Ne Zaman? Niçin? Bunlara bir de 'Nasıl?' eklenmelidir. Bu sorular ilk paragrafta, olabilecek en hızlı biçimde yanıtlanmalıdır." Manoff ve Schudson, gazetecilik okullarının el kitaplarında yer alması gereken bu soruların "taşıdıkları yalınlık ve açık sağduyuyla, yorumun tüm çerçevesini saklayacağını" iddia etmişti. Teknolojiyle pek ilgisi olmayan geniş yorum yelpazesi, ancak dışa vurulan ya da gizlenen değerlerle anlaşılır oluyordu. Haber değerleri aşağı yukarı aynı kalırken, bir olay ile onun haber yapılışı arasındaki sapma gitgide azalmıştı.

Bazıları daha önce basına ilişkin gündeme getirilenlerle benzerlik gösteren televizyona dair soruların çok azı teknolojiyle ilgiliydi. Dizard'ın 1966 tarihli *Television, a World View* (Televizyon, Bir Dünya Görüşü) başlıklı kitabı ile Francis Wheen'in *Television: A History* (Televizyon: Bir Tarih) adlı çalışmasını, televizyonun yapısı ve dinamikleri yönünden karşılaştırmak ilginç olacaktır. Wheen'in eseriyle bağlantılı olan ve 1985 yılında İngiliz Granada kanalı tarafından yayına sokulan 14 saatlik bir dizide, televizyonun kendisini asla mercek altına almama tabusu yıkılmıştı. Hazırlanması üç yıl süren bu dizi için Avrupa, Amerika, Asya ve Afrika'da yüzlerce röportaj yapılmıştı. Bu yapım sayesinde televizyonun, dünyanın her yerindeki demokratik ya da otoriter ülkelerin neredeyse tamamına ulaştığı, yeni arkadaşlar ya da yeni düşmanlar edindiği anlaşılmıştı. Yorum artık çok kültürlü bir boyut kazanmıştı. Nitekim, *India Today* dergisi 1982 yılında Hint televizyonunu "uyuşuk, değişmez biçimde hantal ve kötü işleyen devlet dairelerine" benzetmişti. "Yerel pasaport dairelerinden farksız; bezginlik iletinin kendisidir."[75] Filipinler'de ise bir Cizvit rahibi, Başkan Ferdinand Marcos'un medyayı, diğer insanların Tanrı'ya inanması gibi "taparcasına" idolleştirdiğini öne sürmüştü.

Televizyonun milyonlarca yurttaşını aptala döndürdüğünü söyleyen bir Japon, bu iddiasını 1982 yılında yapılmış bir kamuoyu yoklamasına dayandırmış olabilir. Amerikalılara ve Japonlara, Sue Lawley'in İngiliz radyo programı *Desert Island Discs*'de kullandığı türden bir ıssız adaya düşseler yanlarında götürecekleri tek şeyin ne olduğu sorulduğunda, Amerikalıların yalnızca %4'ü televizyonu seçerken, Japonlarda bu oran %36'ya çıkmıştı. Aynı dönemde Japonya'da 2 yaşındaki çocukların, yalnız ya da anneleriyle birlikte, günde ortalama 3 saat 31 dakika televizyon izledikleri saptanmıştı.

Whenn'in kitabının büyük kısmı, 1960 tarihli, uzun soluklu *Coronation*

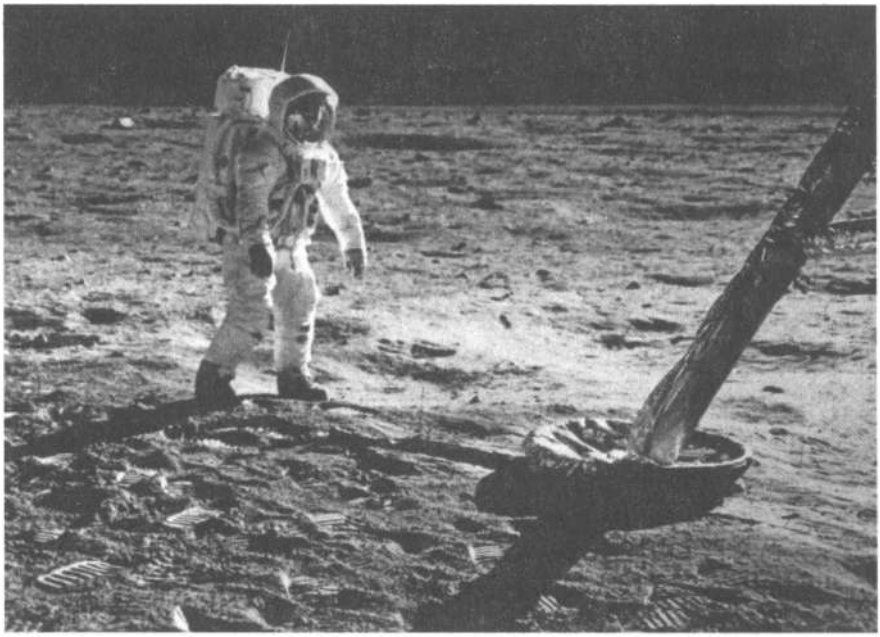
75 *The tedium is the message.* Medium is the message'a gönderme yapılmıştır. (ç.n.)

Street gibi belirli programlara ve yaşanmış bazı olayların televizyona yansıtılmasına, televizyonda kurgulanmasına ya da bu ikisinin bileşeni olan 'klik'[76] denilen yapımlara ayrılmıştı. Bu programlar arasında en öne çıkanı savaşta yaşanan olayları ele alan belgesellerdi. Savaş sonrası televizyonculuğun ilk yıllarında, Soğuk Savaş her zaman arka planı oluşturmuş ve etkisi hem propaganda hem de eğlence içeriklerine ilham vermişti.

2. Dünya Savaşı'nın da benzer etkileri olmuştu. Britanya'da 1968 tarihli Dad's Army, birçok İngiliz programı gibi, Alman eleştirmenleri rahatsız edecek şekilde 2. Dünya Savaşı dönemini işleyen bir içerik sunmuştu. Thames Televizyonu'nda yayınlanan World At War, Channel 4'un ilk genel müdürü ve Glasgow Medya Grubu'nca hazırlanan Bad News'ün sıkı bir eleştirmeni olan Jeremy Isaacs tarafından 1982 yılında yapılmıştı. BBC, Canadian Broadcasting Corporation (Kanada Yayın Birliği) ve Australian Broadcasting Commission'un (Avustralya Yayın Komisyonu) ortaklaşa hazırladığı 26 bölümlük bir dizi, konusunu 1. Dünya Savaşı'ndan almış ve önceki yüzyıllarda imkânsız bir şeye imza atarak savaştan sağ çıkmış 50.000'den fazla insanın anılarına yer vermişti. Oldukça başarılı ve sık sık yeniden gösterilen bir Amerikan sitcomu olan, 1972 tarihli M*A*S*H, çok farklı bir savaş olan Kore Savaşı'nı konu almış, 251 bölüm yayınlanmış ve 1983'e kadar ekranda kalmıştı.

Sıkıntılı 1960'lar süresince Amerika Birleşik Devletleri'ndeki insan hakları mücadelesi, televizyonun ifşa etmesi sayesinde dönüşüme uğramıştı. 1968 yılında Martin Luther King'in suikasta uğraması ekranlara yansımış, Kennedy suikastı ise ilkin yalnızca Cronkite tarafından sesli olarak duyurulmuştu. Sonrasında, bitmek tükenmek bilmez televizyon görüntüleri yayına sunulmuştu. 11 Eylül 2001'den çok önceki dönemlerde de terörizm, televizyonda olduğu kadar sinemada da konu olarak işlenmişti. Keza uzay da ana temalardan birini oluşturmuştu. NASA yetkilileri başlarda televizyonun kullanılmasından rahatsızken gerek televizyonla ilgili gerek de politik nedenlerden ötürü kısa zamanda fikirlerini değiştirmişti. John Gleen 1962 yılında uzaya çıktığında, Birleşik Devletler'le birlikte bütün dünya onun roketinin fırlatılmasını izlemişti. Bundan yedi yıl sonra Ay'dan gelen ilk görüntüler "televizyon tarihindeki en büyük gösteri"nin başlangıcını oluşturuyordu: Apollo XI ayın yüzeyine iniyordu. Bu ânı, 125 milyon Amerikalının yanı sıra dünyanın çeşitli yerlerinden 723 milyon insan izlemişti. Bu, bilimsel ve teknolojik bir olay olmakla birlikte Elihu Katz ve Daniel Dayan'ın tanımladıkları türden bir medya olayıydı.

76 *Faction*. Fiction ve fact kelimelerinin birleşmesiyle elde edilmiştir. (ç.n.)

Resim 21: Ay'a ilk kez ayak basılması, 1969. Amerikalılar dünyaya, uzayda olduklarını duyuruyorlar. Başarılı Apollo projesi, Neil Armstrong'a Ay'ın yüzeyinde yürüyen ilk insan olma ayrıcalığını sağladı. Rus Yuri Gagarin ise dünyanın yörüngesine çıkan ilk insan olmuştu.

Eğlence Alanındaki Dönüm Noktaları

Eninde sonunda haber ve sporla ayrılmaz bir şekilde bağlı olan eğlencenin, televizyon ve film alanında kendini gösteren dönüm noktaları vardı. Özellikle 1979 Amerikan yapımı ve 'tam anlamıyla bir pembe dizi' olan *Dallas*, pek çok üniversitede sosyolojik araştırma konusu olmuştu. Cinsellik, zenginlik, güç ve aile gibi temaları dramatik bir biçimde işleyen ve karşı konulmaz bir bütün hâlinde sunan dizi, genellikle dublajlı olarak ve farklı politik görüşlere sahip hükûmetlerin iş başında olduğu 90'dan fazla ülkede yayınlanmıştı. Bu arada çok farklı türden bir İngiliz komedi programı olan 1969 tarihli *Monty Python's Flying Circus*, yine uluslararası bir izleyici kitlesine sahip ve aynı derecede yenilikçi bir radyo programı olan Goon Show'dan bile daha fazla ses getirmişti. *Monty Python's Flying Circus*, televizyon dizilerinin sinemaya aktarıldığı bir dönemde, animasyonu kullanmış ve absürtlüğü eğlence hâline getirmişti. İngiliz ruhunu yansıtan üçüncü türden bir komedi programı olan 1966 yapımı *Till Death Us Do Part, All in the Family* ve *One Heart and One Soul* gibi Amerikan ve Alman yapımı programlara esin kaynağı olmuştu.

Eğlence de sınırları aşan bir hizmetti. Britanya'da BBC, Birleşik Devletler'den eğlence programları ithal etmekte tereddüt etmemişti. Bu esnada komünist rejim altındaki Sırplar, Hırvatlar, Bosnalılar ve Slovenler *Forsyte Saga*'yı izliyordu.

Eğitim

Televizyonun toplum ve kültür üzerinde kaçınılmaz bir yozlaştırıcı etkisi olduğu ve izleyicilerin, herhangi bir etkinliğe harcadığından çok daha fazla zamanını aldığı yönünde yöneltilen suçlamalara karşı, televizyonun ilk savunucularından bazıları için öncelik, eğlendirmek değil eğitmekti. Yine de bu konuda farklı bakış açıları vardı. Eğitim ayrı kanallarda ya da ayrı yayın kuruluşlarında gruplanmış ayrı bir konu başlığı olarak mı ele alınmalıydı? Japonya 1957 yılında, tümüyle eğitime ayrılmış bir televizyon olan NHK kanalını yayına sokmuştu. Britanya farklı bir rotadan giderek eğitim programlarını genel program yapısının içine dâhil etmişti. Bağımsız televizyon şirketleri ayrı bir eğitim kanalı kurma fikrini desteklese de Pilkington Komitesi karşı çıkmıştı. Düzenli programlarla okullara yönelik televizyon hizmetini başlatan kurum BBC değil, 'bağımsız televizyon' olmuştu.

Schools Broadcasting Council'in (Okullara Yönelik Yayın Kurulu) yeni başkanı ve yeni kurulan Lancaster Üniversitesinin rektör yardımcısı olan Charles Carter, 1964 yılında, çoğu okul öğretmeninin aksine televizyonun "yarattığı yeni fırsatların yol açtığı heyecanın, ucuz basılı kitabın ortaya çıkmasından bu yana çok az şeyde yaşandığını" öne sürmüştü. 1952'de Birleşik Devletler'de FCC, 200'den fazla televizyon kanalını eğitim yayıncılığına tahsis etmişti, ancak bunların çoğunun kaynak sıkıntısı vardı ve Ford Vakfı'nın desteği olmadan yayına geçememişti. Ford Vakfı, Latin Amerika, Hindistan ve Afrika'da programlar yapmak ve öncü resmî ve gayriresmî eğitim programları başlatmak konusunda National Education Television'ı (NET) (Ulusal Eğitim Televizyonu) desteklemişti. Bir İngiliz kuruluşu olan ve Nuffield Vakfı tarafından finanse edilen Council for Educational Television (CETO) (Eğitim Televizyonu Konseyi) de benzer bir misyon yürütmüştü.

Amerika'daki durum 1967 yılında Carneige Ortaklığı tarafından kurulan komisyonun, bir Kamu Yayıncılığı Kuruluşu'nun hayata geçirilmesi yönündeki teklifi ve Ford Vakfı'nın bir Kamu Yayıncılığı Laboratuvarı kurulması için kaynak ayırmasıyla değişmişti. Sonuçta kısıtlı kaynaklarla yürütülen ve eğitim kadar bilgilendirmeye de ağırlık veren bir kamu yayıncılığı sistemi [public broadcasting system (PBS)] oluşmuştu. Bu sistem, eğlenceyi tümüyle

dışlamış değildi, eğlence programlarının bazıları tümüyle Britanya'dan ithal edilen dramalardı.

Enformasyon

1970'lerin ortalarından itibaren enformasyonu uluslararası tartışmanın merkezine iten, Birleşik Devletler'deki veya Britanya'daki olaylar değil, enformasyonun üretilmesi ve dağıtılmasındaki Amerikan egemenliğine ("hegemonya") karşı Üçüncü Dünya ülkelerinde oluşan tepkilerdi. Bu tartışmanın merkezinde yer alan UNESCO, gücü elinde bulunduran gelişmiş ülkeler ile çoğunluğu oluşturan gelişmekte olan ülkeler arasında oluşan (yeni bir terim olan) Kuzey-Güney diyaloğu için bir alan hâline gelmişti. Bu, Thomas McPhail'in 1987 tarihli *Electronic Colonialism* (Elektronik Sömürgecilik) başlıklı kitabında kronolojik ve analitik biçimde ele alınan, UNESCO'nun 'İkinci On Yıllık Kalkınma' döneminin başlangıcını oluşturuyordu.

Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Toplumsal Konseyi daha 1959 yılında, UNESCO'nun ilk On Yıllık Kalkınma Planı'nın başlamasından önce, UNESCO'dan Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nda sunulmak üzere 'tüm dünyada enformasyonla ilgili kitle iletişim araçlarının gelişimini' desteklemek için "somut bir eylem planı" hazırlamasını istemişti. Ne var ki, yalnızca refah ve gelir açısından değil elektronik ve elektronik öncesi enformasyon bakımından da bir uçurum bulunan uluslararası arenada, ülkelerin çoğunun kendilerini uzun süredir 'bloklar dışı' olarak tanımladığı 1970'lerin değişen ekonomik şartlarında bu eylem planının çok az bir kısmı hayata geçmişti. Bu, Birleşik Devletler ve Britanya'da kalkınma sürecine yönelik yeni tutumların şekillenmeye başladığı bir dönemdi. 'Modernleşme' kavramı, özellikle de Daniel Lerner'in yüklediği anlamla, gözden düşmeye başlamış ve 'az gelişmiş' sözcüğü, yerini 'gelişmekte olan'a bırakmıştı. Bunlar, radyonun televizyondan daha üstün bir kitle iletişim aracı olarak görüldüğü ülkelerdi.

Öncü bir yayın olan *Intermedia*'da, iletişimle ilgili konulara ve uygulamalara yönelik yeni yaklaşımlara duyulan ihtiyacın altı çizilmişti. International Broadcast Institute (Uluslararası Yayıncılık Enstitüsü) bünyesinde bir yayın organı olan *Intermedia*, 1978'de adını International Institute of Communications (Uluslararası İletişim Enstitüsü) olarak değiştirmişti. Derginin önde gelen isimleri, ABD'den ziyade Üçüncü Dünya ülkelerinden toplanan deliller ışığında şu açıklamayı yapmıştı: "Enformasyon olmaksızın, diğer bir deyişle enformasyonu seçme, dağıtma ve tartışma olanağı olmaksızın güçlü olunamaz. Enformasyondan yoksun olanlar, genellikle bu ilişkinin en çok

farkına varanlardır." İsveç yayın yönetmeni Edi Ploman, kendini adamış bir çalışan olarak dergideki başyazıların büyük kısmını kaleme alıyordu. Önceleri İsveç radyo ve televizyonunda çalışan ve ardından Birleşmiş Milletler Üniversitesinde Rektör Yardımcısı olmak üzere Tokyo'ya taşınan Ploman'ın bir başyazısında şu sözlere yer verilmişti:

> *"Dünyaya açılan pencerelerinin, gelişmiş, sanayileşmiş ülkeler tarafından seçilen ve takılan merceklerden süzülmesi, gelişmekte olan ülkeleri [uzun zamandır] hayal kırıklığına uğratıyor. Bu ülkelerin enformasyon altyapıları; gazeteleri, televizyon ve radyo istasyonları, ulusal ve uluslararası mikrodalga bağlantıları ve uyduları, haber ajansları, eğitim kurumları, film üretim birimleri yetersiz ve dağınık durumdadır. Çok az ülke UNESCO'nun belirlediği, her bin kişiye on günlük gazete, beş radyo, iki televizyon ve iki sinema koltuğu gerekliliğini karşılayabiliyor. Mumbai'deki bir gazeteci telefonla Londra ya da New York'a, Kabil ya da Darüsselam'dan daha hızlı ve daha kolay ulaşabiliyor."*

'Medya çevresi' kavramının henüz yer almadığı bu ifadede bütün kitle iletişim araçları, birbiriyle bağlantılanmış ve UNESCO'ya, standartları belirlemek gibi özel bir rol biçilmişti. Ne gariptir ki 1979 yılında Şah'ın devrilmesinden sonra, modernleşme karşısında İslami değerleri yücelten bir ülke olan İran bir süreliğine gelişmeye yönelik çalışmaların ve medyanın bu gelişim sürecinde oynadığı rolün odak noktasında yer almıştı. Majid Tehranian editörlüğündeki *Communications and Development Review*'da 1977 yılında yayınlanan ilk başyazı, "Communications and Development: The Changing Paradigms" (İletişim ve Gelişme: Değişen Paradigmalar) başlığını taşıyordu. Devamında Daniel Lerner'le yapılan derinlikli bir röportaja yer verilmişti. Sonraki makalelerden biriyse 'Modernity and Modernization as Analytical Concepts: An Obituary' (Analitik Kavramlar Olarak Modernlik ve Modernleşme: Bir Ölüm İlanı) adını taşıyordu.

Tahran'dan yine ironik bir biçimde, Şah'ın devrilmesinden sonra yönetimi devralan Ayetullah Humeyni'nin sürgün olarak yaşadığı Paris'e dönelim. 1960'ların kapanışında etkili olan uluslararası petrol krizinden bir yıl önce, 1972'de UNESCO'nun 17. genel oturumunda 'Serbest Bilgi Akışı, Eğitimin Yaygınlaşması ve Daha Büyük Çaplı Kültürel Alışveriş İçin Uzay Yayıncılığının Kullanımına İlişkin Yol Gösterici İlkeler Bildirgesi' yayınlanmıştı. Bu bildirge, kültürel egemenliğin ve haber yayınlarının doğruluğunun uluslararası denetime tabi olmasının gerekli olduğunu öne sürüyordu. En az 55 ülke bu bildirgeyi kabul etmiş, ABD'nin başı çektiği yedi ülke ise karşı durmuştu. Sovyetler Birliği'nin de aralarında bulunduğu 22 ülke ise çekimser kalmıştı.

'Kültürel egemenlik' talebi, sosyolog Herbert Schiller (1919-2000) gibi

akademisyenlerce ABD'de geliştirilmiş bir kavram olan 'kültürel emperyalizm'e karşı bir protestoydu. Schiller ayrıca 1976'da 'kültürel tahakküm' kavramını da ortaya atmıştı. Kültürel emperyalizm konusunun medya ve iletişim çalışmalarının merkezinde yer aldığı Latin Amerika'da, ticari televizyon saldırıların başlıca hedefi hâline gelmişti. Bu noktada Şilili bir delegenin Birleşmiş Milletler Çalışma Grubu'na karşı kullandığı keskin sözlere yer vermekte fayda vardır: "Standartları aşağıya çeken ve geriye, kitle kültürünün posasını bırakan rekabetçi ve ticaret odaklı bir televizyon sistemi; eğitimcilerimiz, sosyologlarımız, istatistikçilerimiz ve halkımızı aşağıya çekmekten ziyade yüceltmeye yarayan bir kültür politikasına omuz veren hepimiz için endişe kaynağıdır."

Benzer bir endişe kaynağı da orantısız enformasyondu. Aralarında Kaarle Nordenstreng gibi İskandinav iletişim akademisyenlerinin de bulunduğu istatistikçiler, enformasyon 'akışı'yla ilgili ayrıntılı veriler toplamıştı. Coğrafyacılar da iletişim araştırmalarında gitgide daha fazla rol almaya başlamıştı. Yalnızca akış rotalarını inceleyip, geçmişin ticaret yollarıyla karşılaştırmıyor, aynı zamanda insan ile yaşadığı dünya arasındaki ilişkiyi konu edinen 'fenomenolojik' coğrafya aracılığıyla da incelemeler yapıyorlardı.

Joshua Meyrowitz, 1985 tarihli, çığır açan çalışması *No Sense of Place*'de (Mekân Algısının Yok Olması) McLuhan'ın ardından elektronik medyanın yalnızca içeriğiyle değil, fiziksel ve toplumsal mekânı birbirinden ayırmasıyla da insanları etkilediğini öne sürmüştü. "Telefon, radyo, televizyon ya da bilgisayar aracılığıyla iletişime geçtiğimizde, fiziksel açıdan ne durumda olduğumuz artık toplumsal açıdan kim olduğumuzu ya da nerede bulunduğumuzu belirlemez." *Bad News*'de yer alan 'orantısızlığa' yönelik eleştiriler, Üçüncü Dünya ile ilgili haberlerin çoğunun olumsuz aksettirildiğini işaret ediyordu. Bu haberlerde çoğunlukla afetler, siyasi ve askerî kumpaslar, skandallar, açlık ve kıtlık gibi konulara yer veriliyordu. Eleştiriler bir süre sonra, ulusal kültürel kimliğe yönelik bir tehdit olarak görülen yayın uydularına saldırı ve hâlâ kıt bir iletişim kaynağı olarak görülen radyo dalgalarının frekanslarını dağıtma gibi eylemlere dönüşmüştü.

Radyo dalgaları UNESCO'nun değil, öncesinde çoğunlukla teknik sorunlarla ilgilenen International Telecommunications Union (ITU) (Uluslararası Telekomünikasyon Birliği) tarafından düzenlenen World Administrative Radio Conference'ın (WARC) (Dünya Yönetsel Radyo Konferansı) alanına giriyordu. Artık iletişim politikaları, toplantı gündeminde önemli yer işgal etmeye başlamıştı. Bu durum ITU'nun tarihinde bir değişimi simgeliyordu. Nairobi'de 1982 yılında, eski bir İngiliz diplomatı olan Donald Maitland'in

başkanlığında Independent Commission for Worldwide Telecommunications Development (Dünya Çapında Telekomünikasyonun Gelişimi için Bağımsız Komisyon) tarafından tam yetkili temsilciler toplantısı düzenlenmişti. 16 üyeli bu komisyonda, aynı zamanda başkan yardımcısı da olan Kosta Rika Enformasyon ve Telekomünikasyon Bakanı, Hindistan Başbakanlık Danışma Meclisi Planlama Komisyonu Başkanı ve ABD'den AT&T'nin eski başkanı gibi isimler yer alıyordu. Komisyonun 1984 yılında yayımladığı *The Missing Link* (Kayıp Bağlantı) isimli rapora göre, dünyadaki telefon sayısının yalnızca 600 milyon olduğu 1982 yılında dünya nüfusunun yarısı, 10 milyondan az telefon bulunan ülkelerde yaşıyordu. Raporun devamında 'telekomünikasyon teknolojisinde [o dönemde] meydana gelen çarpıcı gelişmeler'e rağmen, bir Üçüncü Dünya ülkesinin uygun teknolojiyi kullanabilmesi için ekonomik gelişimini, gelişmiş ülkeler statüsüne taşıyacak bir 'sıçrama' yapması gerektiğinden bahsediliyordu.

UNESCO'nun yine Nairobi'de sekiz yıl sonra yayınlanan *The Missing Link* raporunda telekomünikasyon, tartışmanın ön saflarına taşınmıştı. Raporda pek çok 'gelişmiş' ülkenin kötü andığı XII. maddede "devletler yetki alanlarındaki tüm kitle iletişim araçlarının uluslararası alandaki faaliyetlerinden sorumludur" ibaresi dâhil olmak üzere oldukça tartışmalı bir önergeye yer verilmişti. İrlandalı politikacı Sean McBride'ın başkanlığını yaptığı yeni bir komisyon kurulmuştu. McBride, çok yerinde şekilde "zorlu bir görev" olarak tanımladığı 'modern toplumda iletişim sorunlarının bütününü' incelemekle görevlendirilmişti. McLuhan, Kolombiyalı romancı Gabriel García Márquez, tanınmış bir Japon gazeteci olan Michio Nagai ve Sovyet haber ajansı TASS'in genel müdürü de üyeler arasında yer alıyordu.

Komisyon üyeleri 'iletişime küresel ölçekten yaklaşılması' gerektiği konusunda hemfikirdi, fakat üyelerin bu komisyona atanmasından önce dahi yapabilecekleri herhangi bir tavsiyenin Soğuk Savaş koşullarında evrensel destek kazanmasının pek mümkün olmadığı ortadaydı. Komisyonun *Many Voices, One World* (Tek Dünya, Çok Ses) başlıklı raporu 1980 yılında yayınlandığında, tavsiyeleri hızla tarih olmuştu. Dahası Hindistan'da Indira Gandhi'nin, 1966 ila 1977 yılları arasındaki uzun başbakanlığının son döneminde basın özgürlüğüne yönelik uyguladığı baskıların ardından bloklar dışı ülkeler de kendi içlerinde bölünmüştü.

UNESCO 1978 yılında zor bir işe girişerek XII. maddeyi dışarıda bırakan daha kapsamlı bir çözüme gittiğinde, önce ABD, ardından Britanya bu uluslararası yapılanmadan çekildi. Sonuçta 'modern toplumdaki iletişim sorunlarının bütününü' soruşturma konusuna bir daha geri dönülmedi.

Uluslararası entelektüel tartışmadaki inisiyatif, artık 'fikirlerde serbest ticaret' şiarını savunan akademik temsilcilere geçmişti. Bunların en yetkini ve Massachusetts Institute of Technology'de (MIT) profesör olan Ithiel de Sola Pool (1917-1984), 1983'de "özgürlük teknolojileri" adını verdiği, kitle iletişim araçlarındaki düzenlemelerin ortadan kaldırılmasını savunuyordu. O yıl, aynı başlıkla yayımlanan kitabında UNESCO'dan sadece bir kez bahseden Pool'a göre haber medyasının yaptığı şey, onlara kim sahipse, yerleşik otoritelere karşı denge ağırlığı yaratmaktı. Tehlikede olan geleneksel kültürler değil, otoriter hükûmetlerdi. Kültürler koruma altına almakla değil, üretim kapasitelerinin desteklenmesiyle ve karşılıklı etkileşimle gelişir. Hiçbir kültür, diğerlerinden yalıtılmış kalamaz. Birleşik Devletler'de 1990'ların sonunda, editörlüğünü Amerikalı sosyolog Daniel Bell'in (1919-2011) üstlendiği *Correspondence* dergisinde bu anlayış devam ettirilmişti. Derginin 2000 bahar sayısında dünyadaki 186 ülkeden yalnızca 69'unda 'özgür basın'dan söz edilebileceğine dair bir araştırmaya yer verilmişti.

Pool demokratik ülkelerdeki medya işletmelerinin sistemli bir biçimde irdelenmesini ve küresel meselelere eğilmeyi gerekli bulmuyordu. Daha ziyade "dağınık bir kullanım alanı ve çok sayıda tedarikçiye sahip olma yolundaki elektronik medyanın, önceleri hiç olmadığı kadar fazla bilgiye, daha kolay erişime ve daha özgürce konuşmaya" olanak sağlamasının altını çiziyordu. Her ne kadar teknolojik konularda determinist bir yaklaşımı olmasa da, daktilonun miadını doldurduğunu ve "yakın gelecekte, elektronik bir yazı makinesi ya da bilgisayarda yazılmayan hiçbir şeyin basılı olarak yayımlanmayacağını" ilan etmişti. Pool, 1960'lardan beri gelecekbilimcilerin yaptığı gibi yeni binyıla doğru bakarak 1990'ların başında dünyada 600 milyondan fazla telefon, 680 milyon televizyon cihazı ve milyonlarca bilgisayar bulunacağını öngörmüştü. Bununla birlikte eğlenceye dair ya da homojen kültürlerin yerel kültürleri tehdit etmesi hakkında çok fazla şey söylememiş, buna karşın 'dalgaboyu kıtlığının bitmesi'ni ve 'elektronik alandaki bolluğu' memnuniyetle karşılamıştı.

Bilgi Toplumu

Pool eğlenceyle ya da eğitimle değil de enformasyonla ilgili medya seçeneklerinin çoğaldığı bir çağın özlemini çekerken, düşüncesinin merkezindeki 'bilgi toplumu' herkesin aklındaydı. Aynı durum Birleşik Devletler Enformasyon Dairesi tarafından görevlendirilen genç bir Amerikalı, Marc Porat'ın "Global Implications of the Information Society" (Bilgi Toplumunun

Küresel Çıkarımları) başlıklı yazısının ilk biçimini yayımladığı 1977 yılı için de geçerlidir. O zamana dek 'bilgi' sözcüğü, önce yönetim çevrelerinde kullanılan 'bilgi teknolojisi' (BT) ve matematiksel bir bağlama sahip olan 'bilgi teorisi' gibi kavramların içine dâhil edilmişti.

Yeni bir terim olan 'bilgi toplumu' daha genel bir uygulama alanına sahipti. Farklı kitle iletişim araçları ve kâğıt, mürekkep, kanvas, resim, fotoğraf filmi, sinema, radyo, televizyon ve bilgisayar gibi farklı medya ürünleri yoluyla değişime uğrayan kavrama; haber, edebiyat, eğlence gibi iletişimin o zamana dek gevşek bağlarla ilişkilenen yönleri biçim vermişti. 1960'lardan itibaren, kamusal ya da özel, sözlü ya da görsel bütün mesajlar, başlangıç noktaları ne olursa olsun iletilen, toplanan ve kaydedilen bilgi, yani 'veri' olarak nitelendirilmeye başladı. Bilginin denetlenmesinin, gelecekteki refah ve gücün temelini oluşturacağı iddia ediliyordu.

16. yüzyılda olduğu gibi 20. yüzyılda da, Fransızca bir kez daha *'informatique'* (enformatik) ve *'informatisation'* (otomasyon) sözcükleri yoluyla, yayılan ve değişen kavramların bir sözcüsü hâline gelmişti. Bu iki sözcük yalnızca iletişim hakkındaki düşünme ve hissetme biçimlerini etkilemekle kalmamış, aynı zamanda hükûmetlerin politikalarını, iş insanlarının aldığı kararları, uyguladıkları yöntemleri de değiştirmişti. Fransızcada bu terimler ile bilgisayarlaşma arasında aşikâr bir bağlantı vardı. Maliye Genel Müfettişi Simon Nora (1921-2006) ve Alain Minc tarafından kaleme alınan Fransızca bir metin, bilgi toplumunu medeniyetin varılacak en üst noktası olarak yüceltmiş ve Fransız hükûmeti için çıkarımlar sunmuştu. Bu metin 1980 yılında *The Computerization of Society* (Toplumun Bilgisayarlaşması) adıyla İngilizceye çevrilmişti. Nora, bu metni *L'Informatisation de la Societe* başlığıyla sonradan Fransa Cumhurbaşkanı olacak Giscard d'Estaing'e bir rapor olarak sunmuştu.

Bununla birlikte dilde yaşanan bu tür değişikliklerin arka planında başka güçler de vardı. Biyoloji alanlarında, genetik bilginin taşıyıcısı olarak DNA'nın keşfi, 'bilgi paradigması' olarak adlandırılan şeye yeni bir ivme kazandırmıştı. Bilgi, yaşamın kendisini düzenleyen bir ilke olarak kabul ediliyordu. 'Paradigma' günlük dile hızla geçen sıra dışı bir sözcüktü. Ardından Amerikalı bilim felsefecisi Thomas S. Kuhn'un (1922-1996) *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*[77] adlı eseri muazzam bir başarıya ulaşmış; ilk yayımlandığı 1962 yılı ile İngiliz romancı George Orwell'ın malum "iletişimin kıyamet yılı" 1984 arasında tam 600.000 adet satmıştı. Aslında 1984, özellikle yeni teknolojiye

77 *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. Çev. Nilüfer Kuyaş. Kırmızı Yayınları, 2021 (ç.n.)

yanıt veren iletişim modelinin Orwell'ın elli yıl önce çizdiğinden çok farklı olduğunu kanıtladığı, biçimlendirici bir yıldı.

Bilgi toplumu kavramının ortaya çıkışında daha merkezî olan bir aşama, biyolojinin veya bilgi teknolojisinin değil, ekonomi ve siyasetle birlikte sosyolojinin gelişimiyle bağlantılıydı. Daniel Bell, ekonomide hizmet sektörünün imalat sektöründen daha önemli bir konuma gelişini incelediği 1974 tarihli kitabı *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture in Social Forecasting*'i (Sanayi Sonrası Toplumun Doğuşu: Toplumsal Öngörüye Dair Bir Girişim) yayımladığında Avusturya kökenli Amerikalı iktisatçı Fritz Machlup'un (1902-1983) çalışmasından haberdardı. Bell kitabının başlığında, gitgide moda hâline gelen 'sonrası' ön ekini kullanmıştı.

Bell'in, baskın teknoloji ne olursa olsun, kurumsal kapitalizmdeki sürekliliklere çok az dikkat eden yapısal değişimin toplumsal etkilerine ilişkin analizi ve "bilgi toplumu" diye adlandırdığı olgunun toplumsal çerçevesine yönelik açıklaması meydan okuma niteliğindeydi. Bell'in çözümlemesinin, yeni toplumun ekonomik dayanaklarına odaklanan 1981 tarihli *Who Knows: Information in the Age of the Fortune 500* (Kim Bilir: Fortune 500 Çağında Bilgi) başlıklı çalışmasıyla tanınan Herbert Schiller gibi Marksistler tarafından eleştiri yağmuruna tutulması şaşırtıcı değildir. Bu esnada, 1962 tarihli *The Production and Distribution of Knowledge* (Bilginin Üretimi ve Dağıtımı) başlıklı kitabında 'bilgi ekonomisi' kuramını ilk kez ortaya atan Machlup, bir yüzyıl içinde Amerika Birleşik Devletleri'nde tarımla uğraşan işçilerin nüfusa oranının %40'tan %4'e düştüğünü ve Britanya'da olduğu gibi, enformasyon işçilerinin oranının hızla arttığını göstermişti.

Kategorilerin en kapsamlısı olan ve çok fazla genel hatlarıyla tanımlanıp çözümlenen 'enformasyon işçileri' kavramı, 'hizmet sektörü işçileri'ne kıyasla kulağa daha uygun geliyordu. En başarılı ve verimli değişim analizlerinin mimarı Avusturya kökenli Amerikalı Peter Drucker (1909-2005), ilk bölümünü 'bilgi teknolojisi'ne ayırdığı 1969 tarihli *The Age of Discontinuity* (Süreksizlik Çağı) adlı kitabında enformasyon işçilerinin varlığına dikkat çekmişti. "Öğrenme ve öğretme, insan yaşamının diğer alanlarına kıyasla, bilginin yeni ulaşılabilirliğinden daha derinden etkilenecektir."

Drucker için artık gidilebilecek, kayda değer tek bir yol vardı. Büyük bir uluslararası şirket, hâlihazırda ayda 1.000 adet bilgisayar sevkiyatı yapıyordu ama henüz bilgisayar alanında Edison'un ampulünün muadili bulunamamıştı. Bahsi geçen muadil, televizyondan daha ucuza satılabilecek ve "elektrik olan her yerde fişe takılabilecek ve birinci sınıftan üniversiteye dek bütün okulların ihtiyaç duyduğu bilginin tümüne doğrudan ulaştırabilecek elektronik

bir eşya" olmalıydı. Drucker bu aracın, okullarda kullanılacak bilgilerin yanı sıra toplumda başka birçok şeye erişim sağlayacağını da açıkça görmüş, ancak böyle bir "elektronik cihazın" neler yapabileceğini idrak edememişti.

Bu gelişimin bitmeyen hikâyesi ve bilgisayarların etkisi, 'dijital çağ' kavramının da irdelendiği bir sonraki bölümde ele alınacaktır. Bugünden bakıldığında, geleceğe işaret eden en ilginç yapıtlardan biri de Japon sosyolog Yoneji Masuda'nın (1905-1995) 1980 tarihli, küçük, şematik ve harekete geçirici kitabı *The Information Society as Post-Industrial Society*'dir (Sanayi Sonrası Toplumu Olarak Bilgi Toplumu). Bu kitabın milyonlarca bilgisayar mikroçipi üreten bir ülkede çalışan bir sosyolog tarafından yazılması da dikkate şayandır. Tokyo Institute for the Information Society (Tokyo Bilgi Toplumu Enstitüsü) tarafından basılan kitapta, çok da uzak olmayan bir gelecekte işin "elektronik kulübeler"de dağıtılacağı, kitle iletişim araçlarının gitgide merkezîlikten uzaklaşacağı ve küresel mesaj akışı hızlandığında insan bilincinin artacağı gibi öngörülere yer verilmişti.

Bu bakış açısından, 'sanayi sonrası toplum' diye yeni bir kavramın gelmesi, yeni metaforlar çıkana dek bu kavramın egemen olması ve sıklıkla kullanılması şaşırtıcı değildir. Masuda, "Küreselleşme: Yeni Bir Rönesans Ruhu" adlı kısa bölümde küreselleşme konusuna ışık tutmuştu. "Bilginin doğal sınırları yoktur. Küresel enformasyon alanı oluşturulduğunda, insanlar arasında sürdürülen dünya çapındaki iletişim etkinlikleri tüm ulusal sınırları aşacaktır. Geleneksel coğrafi alandan farklı olarak "küresel bilgi alanı", bilgi ağları ile örülmüş bir uzam olacaktır."

Bir Arada Var Olma ve Yöndeşlik

5. bölümü, kimi yerlerde örtüşse de kronolojik olarak izleyen bu bölüm, finansal trendlerle birlikte 'dalgalar' ('kümeler') hâlinde gelen teknik alandaki yeniliklere rağmen tarihsel sınıflandırmaların baskın iletişim teknolojisine göre toplumlara bağlanma eğiliminde olduğunu göstermiştir. 4. bölümde anlatılan 'demir yolu çağı' bunlardan biriydi. 'Radyo çağı' ve 'televizyon çağı' olarak betimlenen dönemler üst üste binmişti. Gördüğümüz gibi televizyon, 'uzay çağı'nın öncüsü oldu. Bugünden bakıldığında bazıları altın çağ olarak görülen bu dönemlerin hiçbirinde bir mecranın, diğerini ortadan kaldırdığını söyleyemeyiz. Eski ve yeni, bir arada varlığını sürdürdü. 1960'lar boyunca güçlü bir şekilde varlığını devam ettiren basın, bu tarihten sonra dahi kimi yönlerden önemini artırmıştı. Zaman zaman 'beşinci güç' olarak tanımlanan televizyon, radyonun yerini almamış, hatta ilk dönemlerinde 'buharlı radyo'

diye küçümsenmişti. Radyo, televizyona oranla daha ucuza yayınlanabildiğinden, 3. Dünya Ülkelerinde baskın mecra olmayı sürdürmüştü. Otomobil sayısı hiç olmadığı kadar hızlı bir biçimde artmasına rağmen (hatta bilakis arttığı için), demir yolları '1. Dünya' ülkelerinde ulaşımın önemli araçlarından biri olmaya devam etmişti. Küçük ve büyük ölçekli postanelerin büyüyen mali sorunlarla karşı karşıya olmasına rağmen, hâlen her yere mektuplar bu yolla ulaştırılıyordu. Yine de bölgesel gecikmelere rağmen teknolojik ilerleme hız kazandığından, eski teknolojilerin mücadele etmesi gerekiyor ve kurumsal çerçeveleri yeni baştan gözden geçiriliyordu.

Tarihsel sürecin ileriye dönük olduğu kadar geriye dönük bir yönü de vardı. 1960'lar ve 1970'ler boyunca yalnızca buharlı lokomotiflere, yenilenen tramvaylara ve klasik arabalara değil, aynı zamanda eski teknolojilerin yeni hâle gelmesiyle önceki kuşakların korkularına ve beklentilerine yönelik ilgi de artmaya başlamıştı. 'Retro', sonraki on yılda Amerika Birleşik Devletleri'nde sık kullanılan bir ön ek olacaktı. 'Kuşak' sözcüğü başından beri insanlar için olduğu kadar bilgisayarlar için de kullanılıyordu. Bu arada hangi 'çağ' içinde olunursa olunsun, 'içerik' ve 'yapı', 'yapı' ve 'teknoloji' gibi medya 'sahipliği' ile 'içerik' arasındaki ilişkiye dair de benzer sorunlar ortaya çıkıyordu. Bunların tümü 'denetim'le sıkı biçimde bağlanmıştı. Her çağdaki bilgi gereksinimi kişisel, siyasal ve ekonomik nedenlerden ötürü bugünü ve geleceği denetim altına alma çabasıyla yakından ilintili olmuştur.

Elinizdeki kitabın bir sonraki bölümü, zamanında insanlık tarihindeki başlıca ilerlemelerden biri olarak görülen ve o zamandan beri görülmeye devam eden dijitalleşmenin gelişimini masaya yatıracaktır. Bölüm, başlığının 'Medya Yöndeşliği' olmasından da anlaşılacağı üzere 1960'lar, 1970'ler ve 1980'ler boyunca, teknolojilerin ve teknolojik yeterliliklerin en basit düzlemde bir araya toplanmasına odaklanacaktır. 'Teknolojiler' sözcüğü çoğul kullanılmalıdır çünkü çok çeşitli teknolojiler mevcuttur ve hangisinin kazanacağı tam olarak belli değildir. Bununla birlikte yöndeşlik, büyüleyici ya da göz korkutucu olan, hatta kimi zaman iki sıfatla da nitelenebilen teknolojiden çok daha fazlasını içeriyordu. Erasmus Darwin'in 18. yüzyılın sonlarında dizelerini yazdığı dönemde olduğu gibi, geleceği keşfetmek adeta bir meydan okuma gibi algılanıyordu.

1960'larda yan yana getirilmiş olan 'enformasyon' ve 'yöndeşlik' kavramları, 1970'ler ve 1980'ler boyunca giderek daha sıkça birbiriyle ilişkilendirilmişti. Televizyonun ortaya çıkışının, medya tarihçilerini matbaanın icadının sonuçlarını yeniden gözden geçirmeye yöneltmesi gibi internet ve internet ağının (www) yaygınlaşmasıyla doruk noktasına ulaşan yeni

elektronik teknolojilerinin gelişimi de sonraki kuşağı, önceki bölümlerde işlenmiş olan ve art arda gerçekleşen 19. yüzyıl buluşlarını yeniden incelemeye itmişti. Nitekim 1986 yılında Amerikalı Profesör James Beninger, yeni mekanik ve elektronik aygıtların aracılığıyla gerçekleşen geri beslemeyle, bir kısmı yerleşik hâle gelen teknik ve toplumsal denetimin kökenlerinin izini 19. yüzyıl ve öncesine dek titizlikle sürmüştür.

Watt'ın buhar makinesinde bulunan ve çığır açan mekanik bir cihaz olan 'güç sabitleyici', elektriğin gelişiminin hem cihaz sayısını hem de sundukları fırsatları çoğaltmasından önceki döneme ait bir denetim örneğiydi. Tom Standage internetin ilgi odağı olduğu 1998 yılında, telgraf ve 'çevrimiçi (online) öncüleri' üstüne yazdığı *The Victorian Internet* (Viktoryen İnternet) başlıklı kitabında şu sözlere yer vermişti: "Modern internet kullanıcıları, pek çok bakımdan telgraf geleneğinin varisleridir. Bu da demektir ki bugün, telgrafı anlamak için eşsiz bir konumdayız. Ayrıca telgraf bize internetin sorunları, olanakları ve tehlikeleri hakkında muhteşem bir bakış açısı sunabilir."

7

Kitle İletişim Araçlarının Yöndeşliği

Yöndeşlik, uzun yıllardır iletişim çevrelerinde kullanılan ve üstüne çok çalışılırsa yararlı bir kavramdır. Ithiel de Sola Pool bu sözcüğe, henüz moda olmadan önce yer verirken, 2008 yılında Britanya hükûmeti medya ve iletişim endüstrilerindeki teknolojik gelişmelerin çıkarımlarını incelemek için kurulan Convergence Think-Tank'i (Yöndeşlik Beyin Takımı) adlandırırken kullanmıştı.

1980'lerden itibaren bu kavram daha çok dijital teknolojinin gelişimini, metnin, sayıların, imgelerin, sesin ve bu kitabın kapsadığı tarihin çeşitli dönemlerinde ayrı ayrı ele alınan medyanın farklı ögelerinin entegrasyonunu ifade etmek için kullanılır olmuştur. Kökenleri 19. yüzyıla uzanan dijitalleşme ya da sayısallaşma, bilgisayarlarla başlayan, 1970'lerde bilgisayarlar ve telekomünikasyon arasındaki 'kusursuz birliktelik' diye tanımlanarak devam eden bir süreçtir.

Tekil hâldeki ve 'tele' ön eki olmayan iletişim (komünikasyon) kavramının sözlük anlamları, geçtiğimiz 25 yıl içerisinde büyük ölçüde değişti. 1955 yılında *Oxford İngilizce Sözlük*, iletişimi genel hatlarıyla şöyle tanımlamıştı: (1) Günümüzde artık maddi şeyler arasında pek yapılmayan haberleşme eylemi, (2) konuşma, yazma ya da işaretler aracılığıyla, düşüncelerin, bilginin ve benzeri şeylerin aktarımı, taşınması ve değiş tokuş edilmesi. Bununla birlikte 1972 yılında *Sözlük*'e yapılan ekte iletişim, "enformasyonun, bilhassa elektronik ya da mekanik teknikler aracılığıyla taşınması bilimi ya da süreci" diye tanımlanmıştı. İki tanım arasında büyük fark vardı.

Oxford İngilizce Sözlük'ün 1972 tarihli ekinde ayrı bir madde olarak yer verilmeyen 'yöndeşlik' sözcüğü, özellikle medya ve telekomünikasyon sektörlerinin bir araya gelmesi gibi süreçler kadar kurumlar için de kullanılır

olmuştu. Sözcüğün ayrıca, Britanya da dâhil olmak üzere tüm toplumlar ve kültürlerle ilişkili daha geniş kullanımları söz konusuydu. D. L. LeMahieu'nun Britanya'daki ortak kültür kavramını ve sınırlarını incelediği 1988 tarihli aydınlatıcı kitabı *A Culture for Democracy*'de (Demokrasi Kültürü), 'Sight and Sound: Studies in Convergence' (Görünüş ve Ses: Yöndeşlik Çalışmaları) adlı bir bölüme yer verilmişti. Daniel Boorstin'in 1978 tarihli etkileyici fakat içeriği eskimiş çalışması *The Republic of Technology*'de (Teknoloji Cumhuriyeti) kavram, olabilecek en geniş anlamıyla kullanılmıştı: "her şeyin, her şeye daha çok benzeme eğilimi."

Çok sayıda kitle iletişim aracının bir araya getirilmesi ve toplumun, seyahat ve göç yoluyla daha 'mobil' hâle gelmesiyle birlikte "otoban", 1990'ların yöndeşlik retoriğine gözde bir kavram olarak girmişti. Tarihsel yolculuklarına ayrı yerlerde başlayan farklı toplumlar ve kültürler artık aynı 'enformasyon süper otobanı'nda birlikte yol alıyorlardı. 1972 gibi erken bir tarihte Amerikalı serbest gazeteci Ralph Lee Smith, kablolu televizyon gibi yenilikleri; 'birbirine bağlanmış bir ulus' adına ev, ofis ve fabrika için her türlü hizmetin sağlanabileceği 'elektronik iletişim otobanı' olarak görüyordu.

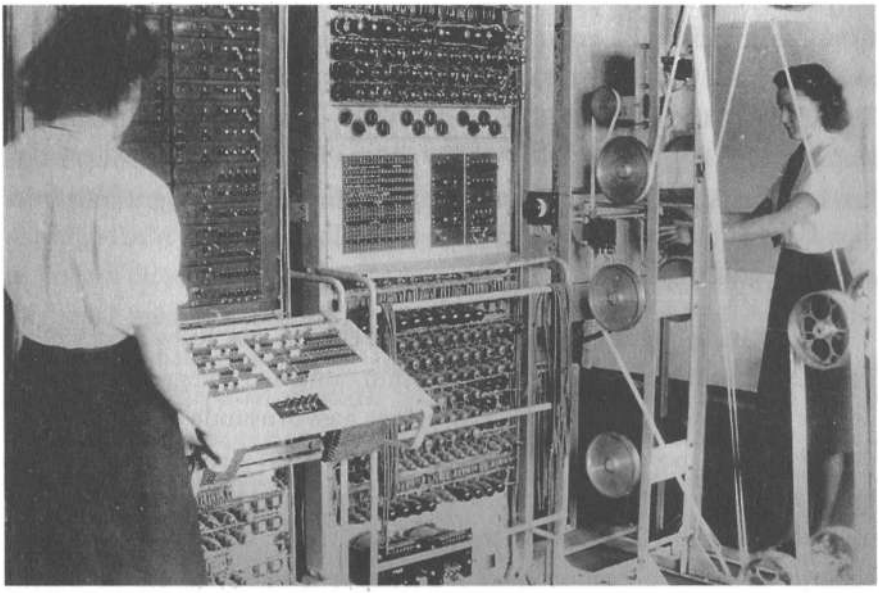
1960'larda bu tür hizmetleri sağlayacak teknolojilerin gelişimi, teori bakımından oldukça gelişmiş olmasına rağmen hâlen deneysel aşamadaydı. Hatta 1980'lere gelindiğinde hangi teknolojilerin başarılı olacağı tam olarak belli değildi. 'Süper otoban' kavramı ancak 1993 yılında, Amerika'nın yeni Başkanı Bill Clinton ile Başkan Yardımcısı Al Gore'un dijital teknolojiyi, internet bağlamında siyasete sokmalarından sonra gerçek anlamda yaygınlaşmıştı.

Bilgisayarlar

Kitle iletişim araçlarının yöndeşliği konusundaki tarihsel araştırmalarda, ilk önce bilgisayarlardan bahsetmek gerekir. Zira bilgisayarlar yalnızca hesap makineleri ya da faydalı ofis gereçleri olarak düşünülmekten çıkmış ve 1970'lerden sonra sadece iletişim hizmetlerinin değil, her türden hizmetin yeni biçimler almasını olanaklı kılmıştı. Yalnız, bunu yapabilmesi için bilgisayarların daha küçük ve daha ucuz olması gerekiyordu. Bu şartın yerine getirilmesi sırasında, olayların gidişatına İngiltere –ya da Avrupa değil– Amerika Birleşik Devletleri yön vermişti.

Atlantik'in her iki yakasında da üretilen ilk bilgisayarlar çok büyüktü ve askerî amaçlar için tasarlanmışlardı. Her ne kadar usta girişimciler kâr elde etmiş olsa da, geçmişte olduğu gibi bu yenilikte de harekete geçiren güç, savaştı. Bilgisayarların geliştirilmesinde ön saflarda akademisyenler yer

alıyordu. Önce Colossus ve ENIAC, 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ise Manchester Üniversitesinde üretilen 1948 tarihli bir tonluk 'Bebek' takma adlı 'Küçük Ölçekli Deneysel Makine', 1952 tarihli MANIAC ve 1953 tarihli UNIVAC bazılarının canavar dediği devasa makinelerdi. Bu makineler Amerika'da hâlen vakum tüpleri denilen, kimi zaman sağlamlığından emin olunamayan binlerce elektron tüpüyle çalışıyordu. 1950 yılında bilgisayarlar için en doğru tanımlamayı Britanyalı, parlak bilgisayar öncüsü Alan Turing (1912-1954) yapmıştı. Turing'e göre bilgisayarlar, "çeşitli hesaplama işlemlerini yapacak çok sayıda yeni makine tasarlanmasını gereksiz" kılan evrensel makinelerdi.

Resim 22: Elektronik şifre kırıcı Colossus, Britanya ve müttefiklerinin 2. Dünya Savaşı'nı kazanmasına yardım etmek için Bletchley Park, Buckinghamshire'da kullanılmıştı ve 1500 elektron tüpü vardı. Pensilvanya Üniversitesi 1942-1946 yılları arasında ENIAC'yi (Elektronik Numara Entegreli Hesaplayıcı), Sovyetler Birliği ise MLSM'i geliştirmişti.

Transistörler

'Bilgisayar' sözcüğü başlarda bir makineyi değil, hesaplama işlemini yapan kişiyi tanımlamak için kullanılıyordu. Daktilo sözcüğü de benzer bir süreçten geçmişti. Bununla birlikte elektron tüplerinin yerini transistörlerin almasından sonra bugün 'bilgisayar' dediğimiz şeyin tasarımı kökten değişmişti. Bilgisayarların ilk gelişim evresinde transistörler, tüplerden daha az güvenilir olmalarına rağmen, uzun dönemde bilgisayarların yaygınlaşmasını

sağlayan devrimi olanaklı kılmıştı. Zira bilgisayar 'diz üstü' hâle gelebilmiş ve kullananların taşıyabilecekleri kadar hafiflemişti.

İlk transistörlerin yapımı, Bell Laboratuvarları'nda ve başka yerlerde ekip hâlinde yapılan deneyleri takiben yarı iletken fiziğindeki gelişmelere bağlıydı. 1950 yılında Nobel ödülünü birlikte kazanan John Bardeen ve Walter Brattain, 1948 yılında germanyumdan ürettikleri ve iki kedinin bıyıklarına benzeyen katı hâl yükseltici aygıtlarını tasarlamışlardı. Başlarda transistörlere talep oldukça azdı ve 1959 yılına kadar satışları, elektron tüpü satışlarını geçememişti. Transistörlerin ilk müşterileri işitme cihazı üreticileriydi. Mucitlerinin koyduğu 'transistör' ismi, aşina olunmayan bir terimdi ve başlangıçta halk tarafından aygıtların kendileri için değil, içinde yer aldıkları, bataryayla çalışan, küçük taşınabilir radyolar için kullanılıyordu. Transistörlerin pazarlama faaliyeti ancak yedi yıl sonra başlamıştı. Bardeen, kullanıcıların en çok rock müzik talep etmesinden dehşete düşmüştü ama kendisinden önce Edison'un da yaptığı gibi 'önemsiz' şeylerle ilgilenmiyordu.

Minyatürleşme

Texas Instruments'da mühendis olarak çalışan Jack Kilby'nin 1959 yılında "elektronik devrenin tüm parçalarının tamamen entegre edildiği yarı iletken malzemeden bir gövde" için patent başvurusunda bulunduğunun duyulmasından sonra dahi yeni teknolojiye duyulan güven hemen artmamıştı. Kilby Temmuz 1958'de çalışma defterine "birçok elektrik devresinin minyatürleştirilmesi; rezistansların, kapasitörlerin, transistörlerin ve diyotların bir parça silikon üzerinde bir araya getirilmesiyle başarılabilecek" diye yazmıştı. Robert Noyce (1927-1990) hâlihazırda minyatürleştirmenin patentini almıştı. Fairchild'ı ve 1968'de Intel'i kuranlar arasında yer alan Noyce, 1977 yılında *Scientific American*'ın özel bir sayısında, "devrim" diye tanımladığı mikro elektroniğin önemi hakkındaki makalelerin ilklerinden ve en bilindiklerinden birini kaleme almıştı. Bu konuda yazılmış ilk uzun yazı bundan iki yıl önce *Fortune* dergisinde yayımlanmıştı. Bu ve diğer sektörel dergiler, öngörülerinin eleştirel bir gözle okunması gerekse de, tarihçiler için iyi birer kaynaktır.

Electrifying America'yı (Amerika'nın Elektrikle Buluşması) 1990 yılında kaleme alan David Nye, haklı olarak teknolojik öngörüyü "Prometheusçu bir sorun" olarak tanımlamıştı. Entegre devrenin gelişmesiyle birlikte tek bir pakette, tam devre üretilmişti. Yaklaşık dört milimetreye 3 milimetre büyüklükte ve 2.250 adet minyatürleştirilmiş transistöre sahip silikon bir çip, bir

odanın tamamını kaplayan ENIAC'la eşit güçteydi. Monte edilmiş hâldeki mantık devrelerine sahip olan yeni çip, her türlü amaca uygun bilgisayarların geliştirilmesine olanak sağlamıştı. Küçük merkezî işletim birimleri, komutları ROM'lerden (salt okunur bellek) alıyordu. Yine de ilk kullanımları oldukça sınırlıydı. 1963 yılında satılan devrelerin yalnızca %10'u entegre devreydi. Binlerce devre elemanı küçük bir çip üzerinde entegre hâle getirildiğinde entegrasyonun büyük ölçekte gerçekleştiği söylenmişti. Kullanılan mantık sistemi, İngiliz matematikçi George Boole'un ilk elektronik bilgisayarın yapılmasından neredeyse bir yüzyıl önce ortaya koyduğu cebire dayanıyordu.

Sonradan bilgisayarın kalbi diye tanımlanan mikroişlemci, 1971 yılında Martian (Ted) Hoff tarafından tasarlanmış ve ilk olarak 18. yüzyıl Fransız mekanik buluşunda olduğu gibi, piyano gibi ses çıkaran bir saate uygulanmıştı. Bununla birlikte Intel tarafından üretilen ve pazarlanan mikroişlemci, yalnızca bilgisayarın gücünün ciddi oranda arttırılmasını değil, aynı zamanda merkezîlikten kurtulmasını da olanaklı kılmıştı. Intel'in 1970 yılında piyasaya sürdüğü RAM (rastgele erişilebilir bellek) çipi, bellek parçalarının maliyetini önemli ölçüde düşürmüştü. O zamandan beri her boyuttan ve 'nesil'den bilgisayar mümkün olmuştu. 'Nesnelerin nesilleri' kavramına özellikle Japonlar sıcak bakıyordu.

İcat yeteneğiyle olduğu kadar ağzının iyi laf yapmasıyla da tanınan Noyce, küçük mikroişlemcinin amacını otomobilinki ile karşılaştırarak "bir yerden bir yere gitmek için en kolay yol" olduğunu ifade etmişti. Bir mikroişlemcide yüzbinlerce bileşen olabiliyordu. Mikroişlemci, çok yönlülüğü fark edildikçe kısa sürede başlıca kullanıcısı hâline gelen kitle iletişim araçlarında, analog yerine dijital teknolojinin kullanılmasını teşvik etmişti. Baskı, film, kayıt, radyo ve televizyon ile telekomünikasyonun her türü gün geçtikçe daha çok tek bir bileşiğin parçası olarak düşünülüyordu. Lakin kitle iletişim araçlarının her biri dijital teknolojiden farklı biçimlerde faydalanmıştı. Yer kazanmak için (ses verisi de dâhil olmak üzere) verinin bir dosyadan tasfiye edilmesi anlamına gelen 'dijital sıkıştırma', özellikle radyo ve televizyon teknolojisinde önem kazanmıştı.

Intel'in diğer ortağı ve ilk genel müdürü olan kimyacı Gordon Moore 1964 yılında tek bir çip üzerinde yer alan transistör sayısının 18 ayda bir, iki katına çıkmasını gerektiren Moore Yasası'nı ortaya atmış, bu yasa 1960'lar ve 1970'lerde geçerli hâle gelmişti. Teal, Kilby, Hoff ve diğer yarı iletken fizikçileri gibi Moore da, yakın zamana kadar meyve bahçeleriyle kaplı olan Kaliforniya'daki Silikon Vadisi'nde çalışıyordu. Bu bölge günümüzün yeni küresel iletişim haritasında Eyfel Kulesi, Londra Broadcasting House, Bell

Laboratuvarları ve portakal bahçeleri üzerinde yükselen Hollywood kadar öne çıkmaya başladı.

Daha az hiyerarşik, daha yaratıcı, mevcut şirketlerden daha az resmî ve daha 'aşağıdan yukarıya' yapılanmış bu yeni işletmelerin bilgisayarların gelişiminin yolunu açması, iletişim tarihinde büyük önem taşıyordu. Daha önce de gördüğümüz gibi bilgisayarın gelişiminde arz, her zaman talepten hızlı ilerliyordu. Bilgisayar tarihinin ilk evresinde International Business Machines Company (IBM) (Uluslararası İş Makineleri Şirketi) büyük bir avantaja sahipti. Herman Hollerith'in 1896 yılında kurduğu dijital delikli kart şirketi Tabulating Machine Company'nin varisinin de dâhil olduğu 1924 tarihli şirket birleşmesinin ürünü olan IBM, kendisini diğerlerinden ayıran bir kurumsal kültüre sahipti ve devletlerle ya da büyük firmalarla iş yaparken bu özelliği çok işine yaramıştı. Bununla birlikte şirketin ürünleri, karşılaştırma yapmak için matbaanın ilk yıllarına dönen medya tarihçisi Brian Winston'ın tabiriyle bilgisayar tarihinin "başlangıç dönemi"ne aitti. Bu dönem sona erdiğinde IBM en az yedi farklı tür bilgisayar pazarlıyordu, ama bunların hiçbiri mikroişlemcinin olanaklı kıldığı kişisel bilgisayarların yolunu açmıyordu.

Japonya

Amerika'daki ve İngiltere'deki bilgisayarın geçmişine baktığımızda, başından itibaren belirgin bir ayrışma söz konusuydu. Japonya ise uluslararası arenada giderek daha önemli bir rol oynamaya başlamıştı. Dünyanın ticari amaçla üretilen ve pazarlanan ilk bilgisayarları 1950 tarihli ve İngiliz üretimi Manchester Mark 1'lerdi. Bilgisayarların üreticisi olan Ferranti Electronics Company, her yerde çok ilgi gören büyük bir Atlas bilgisayarın yapımına giriştiyse de Başkan Eisenhower'ın tabiriyle "bir askerî sanayi kompleksi" olan devasa Amerikan askerî, donanma ve uzay kurumuna erişememişti. Bu sırada böyle pahalı girişimlerin maliyetlerinden azade olan Japonya, yalnızca bir mikroçip üreticisi olmakla kalmamış aynı zamanda iletişim sektörünün tamamında büyük bir oyuncu hâline gelmişti. Japonya bunu, kayıt cihazı ve VCR gibi askerî değil tüketim amaçlı ürünlerin üretimindeki tekel haklarını ele geçirerek başarmıştı.

Japonların mikro elektronik endüstrisine girişlerini inceleyen 1985 tarihli ilgi çekici bir araştırma, 1868 yılında imparatorluğun yeniden tesis edilmesinden sonra Japon teknolojisinde yaşanan altı dönemi incelemişti. 1955 yılında başlayıp 1964 yılında son bulan dördüncü dönem, Kore Savaşı sonrasında yaşanan ekonomik patlama dönemine denk geliyordu. 1956

yılında devlete ait bir Bilim ve Teknoloji Dairesi kurulmuştu. 1975 ile 1985 yılları arasındaki altıncı dönem, daha üst düzey bir gelişmeye şahitlik etmiş; Japonya, "ABD girişimcileriyle boy ölçüşmeye" hazır hâle gelmişti. Kronolojik sırayla karşılaştırmalı olarak baktığımızda Japonya için gurur verici bir tablo göze çarpıyordu. Araştırma, "Japonların bilgisayar araştırma alanına, dünya ölçütlerine göre geç bir tarihte girmediğini ve çalışmalarının büyük oranda Amerikalı bilgisayar üreticileriyle, özellikle de IBM'le iş birliğine dayandığını" ortaya koyuyordu.

Transistörlerin gelişimi, yeni bir şirket olan Sony'nin 1964 yılında transistörlü televizyonu üretmesinin önünü açmıştı. Sony'nin piyasaya sürdüğü Walkman, kayıt altına alınmış müziği dinleme şeklini değiştiren, kişisel ve taşınabilir bir teypti. Sokakta yürüme ve otomobil sürme gibi insanların hareket hâlinde olma durumları, mobil telefon başta olmak üzere ileri teknolojik gelişimlerin yönünü etkilemişti. Nereye giderseniz gidin 'pop müziğe' rahatça erişebiliyordunuz. Pop müziğin ağırlıklı olarak Amerika kaynaklı olması planlanmamış uluslararası iş birliğinin bir örneğiydi. Pop müziğin şöhret hâline gelen tedarikçileri çeşitli kıtalarda düzenlenen konserlerde bizzat boy gösteriyordu.

"Hareket Hâlindeki Toplumlar İçin İletişim" başlığını taşıyan 1977 tarihli bir Amerikan raporu, Birleşik Devletler'de "genişleyen metropol bölgelerinde ev ile iş yeri arasında uzun süren toplu taşıma seyahatleri"nden, "gelişmiş otoban sistemleri üzerindeki şehir dışı yolculukların artmasından" ve "malların taşınmasında kamyonlara bağımlı olmaktan" söz ediyordu. Birleşik Devletler'de yaklaşık 105 milyon otomobil, 25 milyon kamyon ve otobüs vardı ve bu araçların büyük bölümünde "eğlence hizmetleri için standart radyo alıcıları" vardı. Raporda ayrıca, mobil iletişim kapasitesini artıran 'hücresel sistem'den, FM hücresel teknolojisinden ve "dar bant dijital ses sistemleri"nden de bahsediliyordu. 'Mobil telefonlar', o dönemde kullanımda 100.000 adet olmasına rağmen henüz etkin biçimde tanıtılmıyordu. Bununla birlikte Citizens' Band (CB) (Amatör mobil telsiz sistemi) o kadar popüler olmuştu ki, 1977 yılının Ocak ayında yaklaşık bir milyon insan CB lisansları için FCC'ye başvurmuştu. Raporun yazarı Raymond Bowers "CB'nin artan kullanımı, hizmetin kendi etki alanının ötesine geçti" diye ifade etmişti.

Yukarıda bahsi geçen Japon araştırması, Japonya'daki "teknolojik gelişmeyi destekleyen toplumsal ve kültürel etkenler"i şöyle sıralıyordu: "eşitliğe dayalı bir toplum, küçük ve orta ölçekli şirketlerdeki uzmanlaşmış teknoloji, insan ilişkilerine saygı geleneği ve telefon (1890) ve telgrafın (1893) (sıralamaya dikkat) ülkeye 19. yüzyılın sonundaki erken girişinde açıkça görülen,

teknolojiye duyulan kültürel saygı". Japon Ulusal Araştırma Geliştirme Enstitüsü'nün (NIRA) hazırladığı listenin sonunda "minyatürleştirme becerisi" yer alıyordu. NIRA'in çerçevesini çizdiği etkenler, o dönemin en iyisi olan Avrupa'nınkiyle karşılaştırılan Pasifik ortamında faaliyet gösteriyordu. NIRA, 1965 ile 1973 yılları arasında ciddi gelişim gösteren, hızla küresel ölçeğe ulaşan ve Amerika ve Avrupa otomobil sanayileriyle rahatlıkla rekabet edebileceğini ispatlayan Japon otomobil endüstrisini de listeye eklemişti. Bununla birlikte Japonya'da 21. yüzyılın başından beri yaşananlar, bu analizin eksik ve eski görünmesine neden oluyor.

Bilgisayar evriminin tarihinin tedarik kısmı bile, aşırı yalınlaştırmalar yapılmaksızın bölüm bölüm, adım adım, hatta 'sayfa sayfa' anlatılamaz. Demir yolu evriminin erken tarihi gibi bilgisayarlaşmanın tarihi de; tasarım, bellek, dil, mantık devresi, yazılım gibi farklı unsurları ve bilgisayar verisini telefon hatları üzerinden iletmek için gerekli olan modem (modülatör/demodülatör) ve bilgisayar ekranındaki imleci hareket ettiren giriş aygıtı mouse (fare) gibi farklı cihazları içeriyordu. Farklı insanlar ve yerler, farklı zaman dilimlerinde hikâyeye katkı sağlamıştı. Bu, Noyce'un dediği gibi devrim değil, bir evrim hikâyesiydi ama Noyce tarihin 'doğrusal' olmadığında ısrar ederken haklıydı. Eski veya yeni, bilgisayar sektörünün herhangi bir yerine dâhil olan herkesin kabul ettiği gibi, tasarım her zaman çok önemliydi.

'Belleğin' kökenleri 1940'lara, hatta MIT'den Jay Forrester'ın uçak denge projesi 'Whirlwind' (Kasırga) üzerinde çalışmaya başlamasının da öncesine uzanmaktadır. 1953 yılında Forrester manyetik çekirdek belleği bilgisayarlara eklemeyi başarmıştı. Programlama dillerinin daha kısa ama daha karmaşık bir tarihi vardır. IBM'de çalışan John Backus 1957 yılında 'dâhilî programlama' dili FORTRAN'ı (formül çeviri sistemi) geliştirmişti. Bu tip dillerin ilki olan PLANKALKU, günümüzde pek hatırlanmayan Alman mühendis Konrad Zuse tarafından tasarlanmıştı. MIT'de psikolog olan ve 1960 yılında "İnsan-Bilgisayar Simbiyozu"[78] adlı ufuk açıcı bir makale kaleme alan Joseph Licklider ise hâlen hatırlanmaktadır. Licklider, Savunma İleri Araştırma Projeleri Yönetimi Bölümü, ARPANET bünyesinde yer alan Enformasyon İşleme Teknolojisi Bürosu'nun (IPTO) başkanlığını da yapmıştı.

Licklider'ın "insan beyni ve bilgisayarlar... sıkıca... bağlandı" şeklindeki görüşü, 1970 yılında psikolog Bob Taylor tarafından kurulan ve Alan Kay tarafından yönetilen Xerox Palo Alto Laboratuvarı'nda çalışan bir grup bilgisayar öncüsü tarafından destekleniyordu. Aslında "bir görüntüleme

78 Ortak yaşam. Biyolojide, iki canlının tek bir organizma gibi birbirleriyle yardımlaşarak bir arada yaşamaları. (ç.n.)

sistemi için X-Y konum göstergesi" diye adlandırılan mouse'u geliştirenler de bu öncülerdi. Günlük operasyonlarında kopyalamaya ağırlık veren Xerox, bu öncü çabalarından ticari bakımdan faydalanmayı tercih etmemiş, fikirleri Apple ve Microsoft dâhil olmak üzere başka şirketler tarafından geliştirilmişti. Bu esnada, savaş döneminde radar teknisyeni olarak çalışan Douglas Engelbart "zekâ güçlendirme" terimini bulmuş ve 1962 yılında ağ bağlantılı bilgisayarlar için "kavramsal bir çerçeve" oluşturmuştu. Engelbart 1968 yılında San Francisco'da 'oNLine System'ın (NLS) (Çevrimiçi Sistem) tanıtımını yaparken kendi tabiriyle bir "takım çantası" kullanmıştı.

Mikroişlemcinin icadından sonra sayıları çoğalan ve yeni teknolojinin 'yaratıcı tarafı'nı temsil ettiklerinin fazlasıyla farkında olan yazılım sağlayıcıların hakkını vermek zordur. Bu kişiler, donanımın karşıtı olarak hâlihazırda kullanılan bir sözcük olan 'yazılım'a yeni bir anlam katmıştı. Hiçbir bilgisayar, programlama yazılımlarından biri olmadan çalışamaz. Başkan Clinton döneminde FCC'in ilk başkanlığını yapan Reed Hundt'un söylediği gibi, yazılım programcıları olmasaydı, bilgisayarlar "Yaratıcı'nın yaşamını bekleyen hareketsiz yaratıklar gibi" otururdu. Yaratmanın heyecanını hissetmenin kolay bir yolu, *Scientific American*'ın Noyes'in ufuk açıcı makalesinin de yer aldığı özel mikroelektronik sayılarındaki reklamlara bakmaktır. Texas Instruments'ın reklamında "takılabilir bir ana kitaplıkta devrim niteliğindeki katı hâl yazılımına sahip, yeni nesil programlanabilir hesap makineleri" sloganı yer alırken; Apple Computer Inc, "sizinle birlikte çalışmaya, eğlenmeye ve büyümeye hazır ev bilgisayarı"nın resimlerine yer vermişti.

Bilgisayar tarihini belirli tarihsel dönüm noktaları üzerinden düşünmek yanıltıcı olabilir. Soğuk Savaş koşulları altında sürekli değişen kamusal olaylara ve piyasa süreçlerine cevap veren ordu, donanma ve uzay kurumlarının her biri farklı açılardan izah edilmelidir.

Kişisel bilgisayarların ve iş bilgisayarlarının satışlarındaki büyük artışlardan ve 1970'lerin sonundan önce, artık medya tarihinin de içine dâhil olduğu iletişim tarihinin, yeni bir çağa girdiği fark edilmişti. Bilgisayarlar yalnızca iş gereçleri olarak değil, lokomotiflerin 19. yüzyıl Britanyası'nda yaptığı gibi, özellikle Birleşik Devletler'de hayal gücünü harekete geçiren ya da şaşkınlığa düşüren 'bütün medya etkinliklerinin ateşleyicisi' olarak hizmet veriyordu. Bilgisayarlaşma, başta baskı endüstrisi olmak üzere geleneksel mecraları da etkiliyordu. "Elektronik kitap" kavramı, Rhode Island'da Electronic Book Technology (Elektronik Kitap Teknolojisi) şirketini kuran Andy Van Dam tarafından ortaya atılmıştı. Bu arada geleneksel kitaplar, dergiler ve gazetelerin düzenlenmesi, tasarlanması, basılması ve dağıtılması süreçleri gitgide daha fazla bilgisayarlaşıyordu.

Kişisel Bilgisayarlar

Bilgisayar alanındaki gelişimin hızı yalnızca teknolojik ilerlemelere değil, aynı zamanda daimî bir değişim içindeki ekonomik konjonktürdeki girişim ruhuna bağlıydı. En büyük teknolojik ilerleme, kişisel bilgisayarın (PC) piyasaya sürülmesi oldu. 1979 yılında Britanya'da basılan *From Television to Home Computer* (Televizyondan Ev Bilgisayarına) derleme dizisinde kişisel bilgisayarlara, elektrikli tüketim aletlerinden herhangi biri olarak yer verilmiş, hatta daha ziyade video kaset kaydediciler (VCR) ele alınmıştı. Bahsi geçen tüketim aletleri, 'sıradan ev gereçleri' gözüyle bakılıp önemsenmiyordu. Bununla birlikte çok kısa bir zaman sonra 'sıradan' sıfatının yerini alan 'akıllı' kavramı insanlardan ziyade nesnelere, kartlara ve evlere kadar her şey için kullanılmaya başladı. 1979 tarihli derlemede yer alan kişisel bilgisayar konulu makalenin yazarı, heyecan verici olmasa da güven uyandırıcı bir ifade eklemişti: "Ucuz bir renkli televizyon kadar az paraya mal edilebilecek kişisel bir bilgisayara sahip olmak, ondan faydalanmak için her şeyi bilmeniz gerektiği anlamına gelmiyor." İlk örneklerinden birinin adı "The Pet" olan kişisel bilgisayarları kurmak 'en az bir ses sistemi kurmak kadar' basitti. "Tıpkı bir ses sistemi satın aldığınızda olduğu gibi, saygın üreticiler ve bayiler aramaya değerdir." Bilgisayar endüstrisi hızla büyürken "bir kullanıcı olarak sizin bilginiz" de artacaktı.

Ev tipi kullanımı odak alan bu yaklaşımla; laboratuvar, kütüphane, ofis gibi 'kelime işleme'nin bilgisayarla yapılan temel işlerden biri olduğu ve zamanla daktilo gibi oldukça karmaşık bir nesneyi hükümsüz kıldığı yerlerin bilgisayara yaklaşımını karşılaştırmak yol gösterici olacaktır. Bununla birlikte yazının içeriği ve tarzı üzerinde tartışmalı etkileri olan kelime işleme kavramı, genellikle bilgisayar teknolojisinin değil, telgrafın bir yan ürünü olan faks sisteminin bir parçası olarak görülüyordu. 1963 yılında PDP8 adı verilen ilk mini bilgisayarı piyasaya süren iş adamlarından William Olsen potansiyel müşteriler olarak eğitim alanında çalışan kullanıcıları hedef almıştı. Daha genç şirketlerin aklında ise bilgisayar meraklıları vardı. 1984 yılında bir Amstrad serisi piyasaya sürülmüştü.

İlk bilgisayar mağazası Temmuz 1975'de Los Angeles'ta açılmış ve bir ay sonra ilk ev bilgisayarı dergisi *Byte* (Bayt) piyasaya çıkmıştı. 'Baytlar' ve 'bitler' birlikte yol almış ve 1973 yılında Anthony Smith'in *From Books to Bytes (*Kitaplardan Baytlara) adlı denemeleri yayımlanmıştı. Princetonlı istatistikçi John Stukey, edebî yan anlamları olmayan "bit" sözcüğünü, ilk kez 1946 yılında literatüre 'katmıştı'. Bit, en küçük dijitalleştirilmiş bilgi birimi

'binary digit'in (ikili sayı) kısaltmasıydı. Bununla beraber başından bu yana internetin başarılarından biri, Amazon'un eski ve yeni milyonlarca kitap satmasıydı. Amazon'un kurucusu Jeff Bezos birkaç yıl hiçbir yanlış hamlede bulunmadı. Bezos'un kıdemli editörü James Marcus, ona katılmak için New York'dan Seattle'a taşınmış ve yaşadıklarını 2004 tarihli *Amazonia: Five Years at the Epicentre of the Dot.Com Juggernaut* (Amazonya: Dot.Com'un Ezici Gücünün Merkez Üssünde Beş Yıl) kitabında anlatmıştı.

Bolluk

Geleneksel anlamda ürünler ve kaynaklar için kullanılan bereket –bolluk– sözcüğü, ilk dönemlerinde dalga boylarının kıtlığı nedeniyle kısıtlanmış olan elektronik mecralar için kullanılmaya başlamıştı. Anthony Smith'in, tarihi yayıncılığın başlangıcına dek uzanan "kıtlığın rahatlatıcı mantığı" kavramı terk edilmişti. Çoğalan yeni iletişim teknolojileri sayesinde bireylerin; neyi, ne zaman seyredecekleri ya da neyi, ne zaman dinleyecekleri konusunda seçim şansları artmıştı. Dinleyiciler ve izleyiciler 'müşteri' olarak görülmeye başladıkça bu seçimin 'gerçek' ya da 'yararlı' olup olmadığı da tartışma konusu hâline gelmişti. Daha fazla medya 'kanalı' olması, çok daha fazla 'aynı' içerik olması anlamına gelmeyecek miydi? Smith'e göre seçim şansı, "çağın korkulu rüyası"ydı. Bazıları eskinin uzantısı olan yeni 'aygıtlar', hem büyük izleyici kitlesi hem de ortak kültür kavramlarını reddediyordu.

Yaşanan bolluk dönemiyle birlikte bazı mevcut medya kurumları, kimi zaman kriz olarak nitelenen bazı zor şartlarla yüz yüze gelmişti. Atlantik'in her iki kıyısında basının sık sık 'kriz'de olduğu düşünülüyor, hatta Birleşik Devletler'de 'demir yolunun' kaderini yaşayacağından korkuluyordu. Yine de hem matbaacıları hem de gazetecileri etkileyen teknolojik değişime karşı güçlü bir sendikal direnişin olduğu Britanya'ya kıyasla ABD'de devrini tamamladığını söylemek daha zordu. Evrensel hizmete kendini adamış daha da eski bir kurum olan Posta İdaresi daha zor teknik ve mali sorunlarla karşı karşıya kalmıştı. Henüz takvimler 1970 yılını gösterirken başkanlık komisyonu tarafından yayınlanan raporda şu sözlere yer verilmişti: "Birleşik Devletler Posta İdaresi bir krizle karşı karşıya. Her yıl verimlilikte ve bir işveren olarak sorumluluklarını yerine getirmekte hizmet ekonomisinin diğer alanlarına kıyasla geride kalıyor. Yine her yıl faaliyetlerini çok büyük bir mali zararla yürütüyor."

Yayıncılık

Yeni rekabet biçimleriyle karşı karşıya olan kamu yayıncılığı ajansları ya da Birleşik Devletler'de olduğu gibi büyük televizyon ağları tarafından üretilen ve dağıtılan programların kurumsal yapıları krizde değildi ama sürekli bir inceleme altındaydı. Yayın ağlarının rakip gözüyle baktığı kablolu sistem, "kolaylık, bol keseden eğlence ve katot lambasının kayda değer farklı kullanımları"nı vaat etmekle birlikte uydu gibi 'kamu yararı' ile ilgili temel soruları da gündeme taşımıştı. Kablolu sisteme, radyo ve televizyondan farklı mı muamele edilmesi gerekiyordu? Bazı Yüksek Mahkeme yargıçları bu fikirde olsa da Yüksek Mahkeme'nin kendisi bundan tam olarak emin değildi. Seçenekleri sorgulayan (inceleme için kullanılan yaygın bir terim) birçok Amerikalı daha fazla bolluk, hatta aşırı bolluk olasılığının kuralsızlaşmayı (dönemin favori terimlerinden bir diğeri) beraberinde getireceğine inanıyordu. Rekabet, Darwinci bir tarzda dahi olsa, yeni bir iletişim çağını başlatacaktı. Bu, tarihçiler için paha biçilmez bir kaynak olan *TV Guide*'a (TV Rehberi) sık sık katkıda bulunan Neil Hickey de dâhil olmak üzere, Birleşik Devletler'deki çoğu yorumcu için umut vadeden bir senaryoydu. Hickey yayın ağları için bir *Götterdämmerung*[79] düşüncesine neden yakın olduğunu şu sözlerle anlatıyordu: "Günümüzde yirmili yaşlarını sürenlerin bugün bildiğimiz her şeyden daha makul, daha çok çeşitli iletişim ortamlarının tadını çıkaracağı kesin... Nihayetinde halka, en yüksek fiyatı verene satılacak kocaman, aptal bir koyun sürüsü gibi değil, her türden farklılığa sahip, potansiyeli ve saygınlığı olan bir kitle gibi davranılacak." Bu yersiz bir umut olsa da iyimserlik, Amerika Birleşik Devletleri ile sınırlı değildi. Londra'da yayımlanan *Economist*, 1982 yılında Kabine'nin Britanya'ya fiber optik döşeme kararından, "Britanya'yı, geçen yüzyılda demir yolu döşenmesi gibi gelecek yüzyıla taşıyacak, büyük bir imkân" diye bahsetmişti.

O dönemin ilk Thatcher hükûmeti, en az Reagan'ın Amerika Birleşik Devletleri kadar rekabeti gözeten bir iktidardı ve düşünce biçimi, Enformasyon Teknolojisi Danışma Heyeti'nin 1981 tarihli "Kablolu Sistemler" raporundan oldukça etkilenmişti. Heyet üyelerinden hiçbirinin yayıncılık deneyimi yoktu, dolayısıyla kablo girişimi için kamu kaynağı ayrılmasına gerek görmemişlerdi. Birleşik Devletler hükûmeti de benzer bir karar almıştı. Hükûmetler ne denli serbestleştirme yanlısı olsalar da, mevcut senaryonun dışına çıkmayı başaramıyorlardı. Ulaşımın Parlamento'da gün geçtikçe

79 İskandinav mitolojisinde dünyanın sonunu getirecek olan tanrılar savaşını anlatmak için kullanılan "ragnarok" kelimesinin Almanca tercümesidir.

tartışmalı bir konu hâline geldiği Britanya'da medya sistemini destekleyen ülke altyapısının büyük bölümü, basının her zaman işaret ettiği gibi Viktoryen dönemden kalma özellikler taşıyordu. Anlık bir felaketin yanı sıra uzun vadeli bir kriz de bekleniyordu.

Değişimi Tartışmak

Teknolojik ve kültürel bağlam değişmeye ve birçok gazete makalesinin, siyasi broşürün ve kitabın (ve sık sık 'kriz'de olduğu söylenen kitap ticaretinin) öznesi olmaya devam ediyordu. Eryl Davies, Londra Bilim Müzesi'nde yeni bir iletişim galerisinin açıldığı 1983 yılında, telefonlarla başlayan, radyo kuleleri ve televizyon çanak antenleriyle biten *Telecommunications: A Technology for Change* (Telekomünikasyon: Değişim İçin Teknoloji) adlı aydınlatıcı bir kitapçık kaleme almıştı. Davies'in kitapçığında "çok daha fazla kapasite" ya da "bant aralığı" ihtimalinin altını çizmek adına uyduların yanı sıra lazer bağlantılarına da bölümler ayrılmıştı. Davies'e göre, "Enformasyondaki her kaynak, tıpkı bilgisayar verisi gibi dijital bilgi akışına iletilmeden önce küçültülürse, tüm bilgilerin aynı otobanları ve santralleri paylaşmaması için hiçbir neden yok"tu.

1976 ve 1979 yıllarında yayımlanan iki aydınlatıcı rapor derlemesinde de benzer düşünceler öne sürülmüştü. Bunlardan ilki olan *New Perspectives in International Communications* (Uluslararası İletişimde Yeni Perspektifler) Honolulu'daki East-West Communication Institute (Doğu-Batı İletişim Enstitüsü) tarafından yayımlanmıştı. *Communications for Tomorrow* (Yarınlar için İletişim) isimli ikinci derleme, Glen O. Robinson editörlüğünde ve Aspen himayesinde basılmıştı.

Bu derlemeler, medyaya dair konular üzerine benzeri görülmemiş hacimdeki yazılar topluluğundan yalnızca ikisiydi. Bu yazıların en iyileri, yüksek çözünürlüklü televizyon, frekans spektrumu ve teleteks gibi konular hakkında, çok çeşitli ülkeleri kapsayan özel araştırma dizileri yayımlayan *Intermedia* dergisinin konuyla ilgili sayılarında yer almıştır. Dergi özellikle "Arap dünyası" ve Japonya konusunda oldukça aydınlatıcı bilgiler içeriyordu.

Küresel İletişim

Çin 20. yüzyılın sonunda, iletişimin güdümlü dünyasına pazardaki herhangi bir tüketici olarak değil, bir oyuncu olarak etkin bir giriş yapmıştı. Önceleri bir kent mecrası olan televizyon, 1976 yılında sinyalleri yerel istasyonlara aktarabilen Pekin'deki merkezî üretim birimi, ülke genelinde

20 il ya da belediyeye bağlandığında ulusal bir ağa dönüştürmüştü. Keza Hindistan da aktif bir oyuncu hâline gelmişti. 1976 yılında All India Radio (AIR), radyo ve televizyon üzerindeki tekelini kaybetmiş ve televizyonun ayrı biçimde yönetilmesi için yeni bir yayın kuruluşu olan Door Dashan hayata geçirilmişti. Bu dönemde Hindistan'da yalnızca 57.000 televizyon lisansı vardı. Bu iki kurumun statüleri eşitti ve her ikisi de Enformasyon ve Yayıncılık Bakanlığı'na bağlı çalışıyordu. Door Dashan'ın yeni genel müdürü, AIR'ın eski genel müdür yardımcısıydı ve SITE'nin (Satellite Instructional Television Experiment) (Uydu Eğitsel Televizyon Deneyi) hazırlıklarına ve yönetimine katılmıştı.

Robinson'un *Communications for Tomorrow* kitabı farklı teknolojilerin yöndeşliğinden ziyade çoğulculuğuna vurgu yaparak şu sözlere yer vermişti:

> *İletişim politikalarının kalbi, iletişim endüstrilerinin yapısının ve etkinliğinin toplumu kontrol etme sistemidir. Bunu da; ortak operatörler, uzmanlaşmış ortak operatörler, katma değerli yayın ağları, uydu tesisleri ve hizmetleri, telekomünikasyon ekipmanı, televizyon ve radyo yayıncılığı, kablolu televizyon, ödemeli televizyon, amatör mobil telsiz sistemi, vb unsurlarla yapmıştır.*
>
> Buradaki "vb" önemlidir.

Kurumlar

Ayrıca kurumlara dair çıkarımlar da, üstelik sadece yayıncılıkla ilgilenenler değil herkes için önemli bir unsurdu. Bu kurumların en büyüğü olan AT&T'nin 1977'deki brüt geliri, Birleşmiş Milletler üyesi 145 ulus devletin 118'inin gayrisafi millî hasılasını aşıyordu. AT&T 1 Ocak 1984'de, on yıllık sürekli bir değişimin tam ortasında, Amerikan tarihinin en büyük tekel karşıtlığı davası sonucunda parçalandı. 1974 yılının Kasım ayında *Businessweek*'de yayımlanan bir yazıda, regülasyon sürecinin artık AT&T'nin gücünü denetim altında tutamayacağından bahsedilmişti. Aynı ay içinde *Birleşik Devletler - AT&T* davası başlamıştı. Columbia Federal Bölge Mahkemesi'nde başlayan ve AT&T'yle birlikte Western Electric ve Bell Laboratuvarları'nın da sanık olarak yer aldığı dava on yıl sürmüştü. Farklı isimler altında bir yüzyılı aşkın bir süredir varlığını sürdüren 'Bell sistemi' 1985 yılında aniden sona ermişti. AT&T'nin başkanı, 1984 yılındaki yeniden yapılanma sürecini "herhangi bir yerdeki ve sektördeki en karmaşık yeniden yapılandırma işi" diye tanımlamıştı.

Davaya ve davanın sonuçlarına ilişkin ayrıntılı bir incelemede, 1970'lerin

sonundan önce çok az insanın "teknolojileri çok yakında bir araya getirecek olağanüstü yolları" görebildiğinden bahsedilmektedir. O dönemde tıpkı Robinson için olduğu gibi, herkes için teknolojinin çoğulculuğu daha ön plandaydı. Çoğulculuk sayesinde, bir sürü ayrı seçeneğin değerlendirilmesi ve karara bağlanması gerekecekti. Üstelik, düşünüldüğü gibi yalnızca iletişim oyunundaki birkaç oyuncu değil, aynı zamanda artık kendi yapabilecekleri seçimleri (bu sefer çoğul olan) hayret verici bulan binlerce kullanıcı değerlendirecek ve karar verecekti.

İletişime Dair Yürütülen İletişim

Kullanıcılar artık onlara tavsiyelerde bulunan, bazıları oldukça uzmanlaşmış süreli yayınlardan oluşan çok geniş bir yelpazeye sahipti ve bazı kullanıcılar kendileri birer oyuncu hâline gelmişti. *Intermedia*'nın editörü John Howkins, 1979 yılında bu durumdan şöyle dem vurmuştu: "Birkaç günde bir, durmadan büyüyen iletişim dünyasından haber iletmek üzere ya yeni bir yayım ortaya çıkıyor ya da eskilerden biri yeniden yayıma başlıyor". Bu sırada gazetelerin ekonomi sayfaları, iletişim teknolojileri yorumlarına giderek daha çok yer ayırıyordu. Bunu da iletişim ekleri takip etmişti. Spor ekleri gibi iletişim ekleri de haber sayfalarının değişen dili ne olursa olsun, ortak bir anlatım dili benimsemişti.

Mesleki nedenlerle, olayların medyanın daha az egemen olduğu bir düzeyde dikkatle izlenmesi gerektiğini düşünen insanlar vardı. Öyle ki, 1985 yılında Kanada'da John Black, iletişimin başından neler geçtiğini mahkemede, laboratuvarda ya da gazete bürosunda değil, iletişim merkezlerinin en eskilerinden biri olan kütüphanede, Kanada'daki Guelf Üniversitesi'nin kütüphanesinde araştırmıştı. Black, mevcut yeni teknolojileri dokuz başlık altında toplamıştı: uydular, lazer kullanarak iletim, fiber optikler, mikrodalga dijital terminal sistemleri, yerel bölge ağları, diğer geniş bant bağlantıları (söz gelimi CATV yani ortak antenli televizyon), mevcut telefon ağlarının genişletilmiş kullanımları, hücresel radyo (başlangıçta ses, gelecekte veri ve daha fazlası için) ve "çevrim dışı" dağıtım cihazları. Black, ileri görüşlü müze yöneticileri gibi, tartışmalı da olsa öncü bir şekilde yeni teknolojilerin üstüne giden kütüphanecilerin en aydınlarından biriydi. Diğer tüm yorumcular gibi Black de o tarihte gerçekleşen değişimlerin çoğunu, mikro elektronikteki gelişmelerin ve sonucunda "bilgisayar gücünün aşırı büyümesi"nin olanaklı kıldığını idrak etmişti.

Bilgisayar kullanıcılarının bazılarını (ki bunların bir kısmının gazetelerin

ekonomi sayfalarıyla hiç alakası yoktu) bilgisayara iten şey video oyunları olmuştu. Bununla birlikte Amerikan Güzel Sanatlar ve Bilim Akademisi'ne ait bir yayın olan *Daedalus*'un 1992 kışında yayınlanan ve 'A New Era in Computation' (Hesaplamada Yeni Bir Çağ) başlığını taşıyan sayısında oyunlardan hiç bahsedilmiyordu.

Oyun

Daedalus'da yayımlanan seçkin makalelerin yazarlarının hiçbiri, tıpkı telefon örneğindeki gibi, buluşların ilk gelişim döneminde oyunla ilgili bir unsurdan bahsetmemişti. Kişisel bilgisayarların erken tarihinde eğlence, kitaptan ya da eğitimden daha önemliydi. Bu da, 1974 yılında mikro işlemciyle çalışan ve televizyona bağlanabilen Pong isimli bir oyuncak piyasaya süren, video oyun geliştiricisi Nicholas Bushnell gibi girişimcilerin vizyonuyla tam bir uyum sergiliyordu. Bushnell'in Atari şirketi, 1980 yılına gelindiğinde 100 milyon dolarlık video oyunu ve basit ev bilgisayarı satışına imza atmıştı.

Çocuklar kadar yetişkinler de bilgisayar oyunlarına hevesliydi. Bunlar arasında 1960'larda bir MIT öğrencisinin yarattığı söylenen Space War ve 1990'ların başlarında 3-D'yi (üç boyutlu) ilk kullanan oyunlardan biri olan Doom yer alıyordu. Video oyunlarında çocukların ve genç yetişkinlerin hedef alınmasının, sinema endüstrisinde olduğu gibi pazarlamayla bağlantılı nedenleri vardı. Bir nesil öncenin düşüncesine göre "yayıncılıkla aynı zamanda doğan bir çocuk bunu o kadar doğal karşılar ki, öncesini tasavvur edemez. Bir önceki çağın içinde bulunduğumuz günler gibi olduğunu düşünür"dü. Aynısı ilk bilgisayar oyunuyla aynı zamanda doğan bir çocuk için de geçerlidir. Bununla birlikte bütün çocuklar yeni teknolojilere hevesli değildi ve *Times*'ın 1996 yılında haber yaptığı Hollandalı Wouter Couzijn gibi dâhi çocuklar istisnaydı. Couzijn mikro bilgisayar sistemi yüklenerek olsa da sarı Lego parçalarından yapılmış ve yürüyen, konuşan, konumunu tespit edebilen bir robot inşa etmişti. Ayrıca henüz 13 yaşındayken, eşzamanlı çalışabilen ya da yükü paylaşabilen 12 paralel işlemcili dizüstü bilgisayarını yapmıştı. Basın ve televizyon, genç bilgisayar korsanları da dâhil olmak üzere dâhileri haber yapmaya bayılıyordu. Ayrıca video oyunlarını da mercek altına almaya başlamışlardı. Evde televizyonun mu kişisel bilgisayarların mı görece 'önceliklendirileceği' (yeni bir sözcük) sorusunun çözümü zaman almış ve bu noktada teknoloji kadar ekonomi (fiyatlandırma) da etken rol oynamıştı.

Bununla birlikte oyunlar karmaşık bir teknolojiye sahipti ve 1990'larda bilgisayarın ilerleme kaydettiği tek unsurdu. 1982 yılında bir BBC yayımı

olan *Television in the Eighties: The Total Equation* (Seksenlerde Televizyon: Genel Eşitlik) oyunları, kendilerinin de geçmişi eskiye dayanan "oyun salonlarındaki elektronik makinelerin soyundan geliyor" diye tanımlamıştı. Bununla birlikte video oyunlarının, diğer oyunların yerini aldıkları evdeki işlevlerinin farklı olduğu ortaya çıkmıştı. 1983 yılına gelindiğinde Amerika'da 15 milyon evde televizyon ekranından video oyunları oynanmaya başlanmıştı. Bu evlerin yalnızca on beşte birinde kişisel bilgisayar vardı. Ses efektli ve skorun ekranda göründüğü top oyunları hızla popülerleşmişti. Video oyunlarını daha ucuz ve değiştirilebilir hâle getiren mikroişlemci sayesinde oyun türleri genişlemişti. Başından beri spor kadar şiddet de bilindik bir içerikti. Medyanın doğrudan ya da birleşmeler kanalıyla dâhil olduğu, gittikçe örgütlü hâle gelen 'boş zaman pazarı' göz önüne alındığında, iş dünyasının yeni fırsatlar araması kaçınılmazdı. Nitekim Bushnell, Atari şirketini Warner Communications'a satmıştı.

Bununla beraber başta Britanya'da olmak üzere, video oyunu oynamanın özellikle çocuklar üzerindeki olası etkilerine ilişkin şaşırtıcı bir sav söz konusuydu. Bu oyunların çoğu için kullanılan en güçlü sıfat 'şiddet içerikli' değildi, 'rezil' daha yaygındı. C. Beamer'in 1982 yılında yayımlanan ciltsiz kitabı *Video Fever*'ın (Video Humması) *Entertainment, Education, Addiction* (Eğlence, Eğitim, Bağımlılık) diye alt başlıkları vardı. Video oyunlarına hem nesnel hem de kuramsal açıdan yaklaşan kitap, iki kısa ekinin arasındaki çelişki nedeniyle özellikle tarihsel açıdan ilgi çekicidir. 'A Brief History of Video Games' (Video Oyunlarının Kısa Tarihi) adlı birinci ek çok değerli olamayacak kadar kısaydı. Oyunların temelindeki teknolojiyi ele alan 'How the Games Work' (Oyunlar Nasıl Çalışır) adlı ikinci ek, 'kullanıcı dostu olmadığı' düşünülen erken dönem kişisel bilgisayar el kitapçıklarından çok daha anlaşılır ve özlü biçimde yazılmıştı. Ana metinde değer sorularını toparlayan bölüme 'Family Activities: A Fresh Look' (Aile Etkinlikleri: Taze bir Bakış) adı verilmişti.

PC Patlaması

Radio Electronics dergisi Temmuz 1974 sayısında "Sizin Kişisel Minibilgisayarınız" başlıklı bir el kitapçığıyla bilgisayar tanıtımı yapmıştı. *Popular Electronics* ise Ocak 1975'de yeni ürününün reklamını "Dünya'nın Ticari Modellerle Rekabet Edebilecek İlk Minibilgisayar Takımı" diye yapmıştı. Eskiden Bushnell için çalışan Steve Wozniak ve Steve Jobs (her ikisi de Silikon Vadisi'ndendi) fabrikasyon Apple I'i piyasaya sürdükleri 1976 yılının

Temmuz ayında, başarıya ulaşan ilk ticari model piyasaya çıkmış oldu. İlk satın alanlar yerel kulüplerdeki bilgisayar meraklılarıydı. Aynı yıl piyasaya sürülen Apple II çok sayıda farklı görevi yerine getirebilme yeteneğine sahipti. İntel'in eski pazarlama müdürü Mike Markutta, Apple II'nin finansörlerinden biriydi ve Intel'den 32 yaşında bir milyoner olarak ayrılmıştı. O dönemde Jobs 22 yaşındaydı.

Başına buyruk bir yapısı olan ve reklamlarında bir elma kullanan Apple Macintosh halka açık bir şirket hâline gelmişti. 1980 yılında değeri 1,2 milyar dolara ulaşan şirket, 1984 yılında tüm zamanların en dikkat çekici reklamlarından birine imza attı. '1984' isimli televizyon reklamı yalnızca bir kez, o da Amerikan futbolu şampiyonluk karşılaşması (Superbowl) sırasında yayınlanmıştı. Apple'ın kullanmakta pek de hevesli olmadığı reklamın prodüksiyonu 500.000 dolara, yayınlanması ise 600.000 dolara mal olmuştu. Reklamın başında, içinde minik insan figürlerinin düzenli adımlarla yürüdüğü boru biçiminde bir tünel görünüyordu. Bunlar ağır, kalın tabanlı botlar giyen mahkûmlardı ve Orwell'in 'Büyük Birader'i tarafından 'beyinleri yıkanmıştı.' Reklamın sonunda beyin yıkama sürecini ve bunun bir parçası olarak direnişi temsil eden güzel, sarışın bir kadın yer alıyordu.

YouTube'da hâlen izlenebilen reklam, içinde yer alan çok sayıda mesaj katmanı nedeniyle, Asa Berger'in 1996 tarihli *Manufacturing Desire* (Arzu Üretimi) adlı çalışmasında ustalıkla incelediği bir kültürel bağlamın ortasına yerleşiyordu. Büyük Birader IBM'i, mahkûmlar ise IBM çalışanlarını ya da Amerikan halkını, sarışın kadın ise Apple'ı simgeliyordu. Yönetmen Ridley Scott karşıtlığı çift kutuplu anlatırken, reklam biçiminden ziyade bir sanat üslubu kullanmıştı. Reklamda sadece tek bir sözlü 'duyuru'ya yer verilmişti: "Apple Computers 24 Ocak'ta Macintosh'u piyasaya sürecek ve siz 1984'ün niçin 1984 gibi olmayacağını göreceksiniz."

Sanal Gerçeklik

Apple büyüdükçe, ona üstünlük veren havası da baki kalıyordu. Bununla birlikte 1960'ların sonlarında 'gerçeklik' kelimesinin yanına 'sanal' sıfatını ekleyen, yerleşmiş bir kurum olan ve kişisel bilgisayarları geliştirmekte yavaş kalan IBM olmuştu. Süreçler ile makineler arasındaki fiziksel olmayan bağlantılara göndermede bulunduğu dönemde bu kavramı literatüre katan IBM, 1983 yılında Virtual Universe Operation System'ın (OS/VU) (Sanal Evren İşletim Sistemi) tanıtımında "gezegensel sistem" ve "galaksiler" sözcüklerini bir arada kullanmıştı. Yine 1983 yılında 31 yaşındaki Jaron Lanier bilgisayar

kullanımına ilişkin yeni yaklaşımlar üzerinde çalışırken, sanal gerçeklikten bahsetmişti. Aynı yıl Lanier'in şirketi VPL Research, IBM'inkinden oldukça farklı bir dizi sanal gerçeklik ürün aksesuarı ya da "aleti" üretmişti. Video oyun dünyasından gelen Lanier'in iş arkadaşlarından biri NASA kökenliydi. Dolayısıyla uzayın keşfiyle, iç mekân diye adlandırılan şey arasında yakın bir ilişki söz konusuydu.

Microsoft

Bir işletim sistemi sunma işi, IBM'in 1980 yılında başvurduğu küçük bir şirket olan Microsoft'a kalmıştı. Yine, can alıcı bir tarih olan 1984'e gelindiğinde kişisel bilgisayarların %40'ı Microsoft programlarıyla çalışıyordu. İki yıl sonra Microsoft halka açıldığında, şirketi kurduğunda 19 yaşında olan Bill Gates artık bir milyoner olmuştu. Dünya çapında kullanımda olan, birçoğu birbiriyle uyumsuz yaklaşık bir milyon bilgisayarın hepsinin hızla kullanılmaz hale gelmesinden sonra, küçük büyük bütün bilgisayarların kullanımını artırmanın anahtarının yazılım olduğu ortaya çıkmıştı. Microsoft da hızla en büyük tedarikçi olmuştu. Windows işletimi artık tüm dünyada satıştaydı. Microsoft pazara hâkim olmasına karşın, başta henüz lisans öğrencisiyken 'Mosaic' adlı tarayıcı yazılımını geliştiren Marc Andreessen'ın kurulmasına öncülük ettiği Netscape olmak üzere, erken dönem rakipleri vardı. Gates 1995 yılında Microsoft'un "internet konusunda kararlı" olduğunu duyurduğunda ve Internet Information Server (İnternet Bilgi Sunucusu) ile Internet Explorer'ın (İnternet Gezgini) tanıtımını yaptığında, Netscape'in Navigator'ü (Kılavuz) çoktan üretime girmişti.

Yöndeşlik

Bu duyurunun yapılmasından üç yıl önce, yani 1992 Ekim'inde, dünyada büyük siyasi ve toplumsal değişimler gerçekleştikten ve bilgisayar pazarında mahkemelere taşınan çok sayıda çekişme yaşandıktan sonra Londra'daki *Financial Times*, "Bilgisayarlar ve İletişim" konulu bir araştırma yapmıştı. "Bilgisayar ve telekomünikasyonun yavaş ama kaçınılmaz yöndeşliği"ne (bu cümlede isimler kadar kullanılan sıfatlar da dikkat çekicidir) yapılan övgülerle başlayan araştırmada yöndeşliğin, "yeni bilgi işleme uygulamaları ve teknolojilerinde yaşanacak bir iç patlama" için "itici güç" yaratacağına yer verilmişti.

Toshiba'nın ikinci, Hitachi'nin üçüncü olarak yer aldığı beş Japon şirketi, o tarihlerde dünyanın en büyük on mikroçip üreticisi arasındaydı. Genel

merkezi Hollanda'da bulunan, köklü ve çok ürünlü Avrupa şirketi Philips listede onuncu sırada yer alıyordu. Güney Kore de artık bu fotoğraftaki yerini almıştı. Japonya video oyunlarında da lider olmuştu, Amerika'daki gazetelerden birinde "Nintendo'nun başarıları üst üste geliyor" diye manşet atılmıştı.

Teknolojide daha önceki tarihlerde yaşanan bir gelişme, yalnızca gazete haberlerinin değil, bütün ansiklopedilerin içeriğini evde tekrar görebilmek için depolayabilme kapasitesine sahip hafızalı kompakt disklerdi. Kompakt diskler üzerinden oyun da oynanabiliyordu. Başlangıçta film oynatmak için yeterli kapasiteleri yoktu fakat klasik ve pop gibi müzik türlerinin iletiminde ve dağıtımında devrim yaratmıştı. Çok geçmeden satışına başlanan *digital video versatile discs*'in yani DVD'lerin (dijital çok yönlü video diskleri) CD-Rom'dan altı kat daha fazla depolama kapasitesi vardı. Fiyat ve reklam, her zaman olduğu gibi satışı belirleyen temel unsurlardı. Bununla birlikte 1992 yılına gelindiğinde bilgisayar ürünlerinin satılabilirliği hususunda, iki yıl ve daha öncesine kıyasla daha az iyimser bir hava hâkimdi. 1987 yılında Wall Street'in korkunç çöküşünü takip eden kısa ekonomik kriz döneminde pek çok sektörde olduğu gibi bilgisayar endüstrisinde de değişim başlamıştı. Yeni teknolojiler, maliyetlerle birlikte kâr marjlarını da azaltıyordu. Fiyatlar dibe vurmuş, yapısal işsizlik zirve noktalara ulaşmıştı. Buna rağmen, 'etkileşim' ve 'ağ kurma' gibi kavramların gündem olmasıyla birlikte uzun vadede iyimserlik makul görünmeye başlamıştı.

On yıl sonra Peter Schwartz ve Peter Leyden'ın *'History of the Future, 1980–2020'* (Geleceğin Tarihi) isimli çalışmasının, *Wired* dergisinde yayımlandığı 1997 tarihinde, genel atmosferde belirgin bir değişim vardı. Schwartz ve Leyden'ın çalışması heyecanla yeni bir "uzun dalga"dan ve "dünya tarihindeki en büyük patlama"dan bahsediyordu. Çoğu genç olan yeni 'sanayi devleri', devletin de desteğiyle yeni dalgayı ileri taşımak için istekli ve kararlıydı. Enflasyon artık kontrol altında tutuluyordu ve küreselleşme ileriye doğru yol almaya itiliyordu. Yeni yüzyılda alternatif enerji ve Mars'a ayak basma dâhil olmak üzere daha ileri, yaratıcı ve çığır açan buluşlar olacağı öngörülüyordu.

Uzayı Keşfetmek

Mars'a gitmenin yolu, uzay iletişimindeki gelişmelere bağlıydı. Daha yöndeşliğin adı bile geçmezken, Mars'la ilgili kurgu eserlerin olduğu gibi, bu gelişmelerin de kendine has bir tarihi vardı. Kim Stanley Robinson, 1990'lı yıllara ait üçlemesi *Red Mars* (Kızıl Mars), *Green Mars* (Yeşil Mars) ve *Blue Mars*'ın (Mavi Mars) ilk kitabı olan *Green Mars*'ı yazdığında işler değişti.

Dünya tarihinin 1950'ler ve 1980'ler arasındaki kısa döneminde, bilgisayarlar olmadan çalıştırılmaları olanaksız olan 'haberleşme uyduları' bilgisayarların kendinden daha fazla ilgi çekiyordu.

Sovyetler Birliği'nin Ekim 1957'de Sputnik'i fırlatmasının ardından uydular, teknolojinin en büyüleyici (bazılarına göre 'seksi') yansımaları olarak görülmeye başlamıştı. Bu sürpriz 'olay' Amerikan hükûmetini olabildiğince hızlı karşılık vermeye yöneltmişti. Hemen bir yıl içinde Amerikan Ulusal Havacılık ve Uzay Ajansı yani NASA kuruldu. Sputnik'in fırlatılması aynı zamanda Amerikan halkının, televizyonun nemalandığı ve göklere çıkardığı 'uzay' olgusuna duyduğu ilginin patlamasına yol açmıştı. Geleceğin bilim kurgu yazarı Arthur C. Clarke 1945 yılında yayımlanan ünlü öngörüsünde üç insanlı, sabit yörüngeli radyo uydusundan bahsetmişti. Sonradan Britanya Gezegenler Arası Topluluğu'nda yöneticilik de yapan Clarke'ın *2001: Bir Uzay Destanı*[80] isimli bilim kurgu romanı 1968 yılında Stanley Kubrick tarafından sinemaya aktarıldı. NASA 1961 yılında dünyanın etrafını 2,75 saatten daha az bir sürede dolaşabilen, yapımı oldukça pahalıya mal olan uydusu Telstar'ı tasarlamıştı. Uyduda entegre devreler yerine 2.500 adet transistör yer alıyordu. O dönemde kendi istikballerine dair herhangi bir endişeleri bulunmayan İngiliz ve Fransız Posta İdareleri, bir tanesi Marconi'nin yıllar önce Atlantik ötesi mesajlarını ilettiği yerin yakınında olmak üzere bağlantılı yer istasyonları kurmak üzere bir anlaşma yapmıştı.

Kablolar ve Uydular

İlerleyen dönemlerde Bahreyn'de Marconi Company tarafından kurulan yer istasyonunun sahibi Bahreyn Hükûmeti değil, Britanya merkezli Cable and Wireless şirketiydi. Uydunun, tüm çekiciliğine ve yeni sistemler devreye girdikçe maliyetinin düşmesine rağmen İngiltere'de uzun dönemde kablonun yerini almayacağı anlaşılınca, Cable and Wireless sektörde güçlü bir konuma gelmişti. İlk kez ticari amaçlı mesaj trafiğini ve iki renkli televizyon kanalını iletmek üzere 1976 yılında İngiltere'deki Sussex'de kurulan fiber optik bağlantı sayesinde kablonun varlığını sürdürmesi güvence altına alınmıştı. Birleşik Devletler'deki ilk fiber optik kablolu televizyon sistemi 1984 yılında Birmingham, Alabama'da hizmete girmişti. Bundan dört yıl sonra AT&T ve ortakları Atlantik ötesine fiber optik kablo döşemiş, bundan bir yıl sonra ise 30 şirket Pasifik ötesi kablo bağlantısını açmıştı. Okyanuslar hâlen en az gökyüzü kadar önemli bir alanlardı. Atlantik ötesi kablo kapasitesi 1996 ile

80 *2001: Bir Uzay Destanı*. Çev. Oya İşeri, Ardan Tüzünsoy. İthaki Yayınları, 2019 (ç.n.)

1999 yılları arasında on kat artmıştı.

Telstar'ı kullanan ilk deneysel televizyon yayınları 11 Temmuz 1962 tarihinde, milyonlarca insanın dinlediği ve kaydettiği bir diyalogla başlamıştı. Amerikalı bir televizyon sunucusu, yayınlanan 'drama'yı yarıda keserek İngilizlerin "Telstar'dan bir programa geçmeye hazır" olduklarını bildirmişti. İzleyiciler Atlantik'in öte yakasında bir masanın etrafında oturanları hem duyuyor hem de görüyordu. "Sağımda suratsız İskoç, Robert White. Solumda uzay alanındaki planlamalardan sorumlu olan John Bray. Saat sabahın üç buçuğu. İyi şanslar."

Uydu, yeni bir şirket olan Communications Satellite Corporation (CSC) tarafından yönetiliyordu. Şirket hisselerinin yarısı AT&T ile diğer haberleşme taşıyıcılarına aitken, kalan yarısı halka açıktı. "Hayalî" bir programa bağlı olan Kennedy yönetiminin sırtını AT&T'ye dayama konusunda herhangi bir endişesi yoktu. Sovyetler Birliği'nin planlı 12-saat yörünge sistemini (Orbita) ortaya koyduğu bir dönemde, Washington'da başka seçenekler de araştırılmaya başlamıştı. 1962 tarihli ilk Haberleşme Uydu Yasası'nda bir denetim çerçevesi belirlendi. CSC ne özel bir monopol ne de kamu kurumuydu ama hızla değer kazanan hisseleri için uygun bir pazar vardı. 1963 yılında Telstar II'nin yanı sıra Syncoms I ve II hizmete girdi ve izleyen yıl Syncoms III merak edilen bir organizasyon olan Tokyo Olimpiyatları'nı yayınladı. 1966 yılındaki Dünya Kupası maçları, altı Atlantik ötesi televizyon uydu kanalı üzerinden yayınlandı.

Bununla birlikte televizyon sürekli değil aralıklı bir kullanıcıydı; izleyicilere yansıyan 'anlık görüntüler' gazetecilik kriterlerine ve ekonomik önceliklere göre belirleniyordu. Uyduların gelişiyle birlikte basın da daha önce eşi benzeri görülmemiş olanaklara sahip olmuştu. Amerika'da yayımlanan günlük gazete *USA Today* düşük kapasiteli yerli uydular sayesinde 1982 yılında 17 şehirde eş zamanlı olarak basılmıştı. Medyanın 'yaşam', 'iş', 'spor' veya aralıklı olarak 'haber' alanlarıyla ilgilenmesiyle birlikte yazılı basın da ayrı ayrı katlanmış bölümlere dönüşmeye başlamıştı. Basın bütün ülkelerde 'medya'yı temel bir haber malzemesi hâline getiriyordu. Bu haberler, giderek daha fazla 'ünlüler'in etrafında dönen dedikoduların ve bazen de (Birleşik Devletler'de Avrupa'dakinden daha az olmak üzere) edebiyat eleştirisiyle karşılaştırılabilir ciddi eleştirilerin yer aldığı düzenli programlara ilişkin bilgiler içeriyordu. Özellikle film eleştirisi söz konusu olduğunda, çoğu teoriye dayanıyordu. Yeni medya dünyası, yeni bir medya çalışmaları dünyasıydı.

Uyduların geçmişine bakıldığında, gelişmenin önündeki engeller de dâhil olmak üzere uluslararası meseleleri göz ardı etmenin mümkün olmadığı

görülmektedir. FCC'nin yerel bir 'açık hava sahası' politikasını duyurmasından beş yıl önce, Ağustos 1964'de devletler arası anlaşmalarla Uluslararası Telekomünikasyon Uydu Örgütü (Intelsat) kurulmuş, 1973 yılında da nihai hâlini almıştı. Başlangıçta sahiplik telefon kullanımına göre belirlenmişti: 1964 yılında Birleşik Devletler Comsat aracılığıyla %61'ine, Britanya ise %8,4'üne sahipti. Intelsat'a katılmayarak Soğuk Savaş'ı zirve noktaya taşıyan Sovyetler Birliği, 1968 yılında alternatif bir uluslararası yapı olan Intersputnik'i kurdu. Ancak bu yeni yapıya sadece yedi ülke dâhil oldu. Bununla birlikte Intelsat çok sayıda ülkeyi kendine çekmeyi sürdürüyordu. Pek çoğu herhangi bir bloğa bağlı olmayan, farklı telekomünikasyon ihtiyaçlarına sahip, büyük küçük bu ülkelerin sayısı 1975 yılında 89'un üzerine çıkmıştı. Intelsat'ın yalnızca 41 kilo ağırlığındaki ilk sabit yörüngeli uydusu Intelsat I (1965), NASA tarafından sipariş edilmiş ve Hughes Corporation tarafından üretilerek Early Bird adını almıştı. Uydu, 1967'de piyasaya sürülen yeni nesil Intelsat uyduları için daha fazla Hughes sözleşmesi sağlayacak kadar başarılıydı.

Sabit yörüngeli uydular ekvator üzerinde yer alan net ve belirlenmiş bir yörüngeye oturtulmuştu. Sadece bu yörünge bir uydu ile tek bir yer istasyonu arasında sürekli irtibat kurulmasına izin veriyordu. Yörüngedeki konumlar, sınırlı sayıda olduklarından Dünya Yönetimsel Telsiz Konferansları'nda (WARC) neredeyse gizli kapaklı satılmıştı. Her konumun fiyatını büyük ölçüde karasal 'ayak izi' belirliyordu. Fiyatı belirleyen diğer bir etkense sunulan kapsama alanıydı. Kimi zaman konumların yerleştirilmesinde sürpriz durumlar yaşanıyordu. Örneğin 1985 yılında WARC, Pasifik'te 'uğrak bir liman' olan Tonga'ya yedi yörüngesel konum tahsis etmiş, Tonga daha sonra bunları kâr amaçlı şirketlere kiralamıştı.

Monroe Price, 2002 tarihli *Media and Sovereignty* (Medya ve Egemenlik) adlı çalışmasında zamanda epey geriye giderek uyduların gökyüzündeki rotaları ile 17. ve 18. yüzyıl ticaret rotalarını karşılaştırmıştı. Uluslararası uydu kuruluşlarının tümü, anlaşma gereği kullanıcılara 'adil erişim' sağlamakla yükümlüydü. Bununla birlikte yerel uydular üzerinde çok az sınırlama vardı ve 1974 yılında atılan ilk düşük kapasiteli Birleşik Devletler uydusunun sahibi Comsat değil, Western Union'dı. Bundan bir yıl önce Kanada dünyanın ilk yerel uydusu Anik'i fırlatmıştı. Bir Eskimo adı olan Anik, 'kardeş' anlamına geliyordu. Birleşik Devletler'de üretilen uydu, Western Union uydusu yörüngeye oturtulmadan önce RCA tarafından ABD'de kullanılmıştı. Washington merkezli Intelsat, yaklaşık 40 yıl boyunca devletler arası bir kurum olarak hizmet verdikten sonra, 2000 yılında özel bir uydu iletişim şirketi hâline geldi. Intelsat o dönemde mevcut 17 uyduyu işletiyor ve 10 adet daha

yapmayı planlıyordu.

Bu, geleceğin planlandığı kadar yeniden değerlendirilme yapıldığı da bir dönemdi. Neredeyse bir jenerasyon önce ve 'jenerasyon' teriminin bilgisayarlar için olduğu kadar uydular için de kullandığı bir dönemde *Intermedia* Ağustos 1975 tarihli özel sayısında 'çevre, enerji, silahsızlanma, deniz tabanları ve okyanuslar' benzeri uluslararası sorunları 'küresel' sözcüğünü kullanmadan haber yapmıştı. Haberde, "uydu iletişiminin önemine ilişkin analizlerin, iletişimin toplum ve bireyler üzerindeki rolü, işlevi ve etkisi hakkındaki teoriler kadar çok yoruma" neden olduğundan bahsediliyordu. *Intermedia* editörü ayrıca Cezayir'in, uydu sistemini ulusal amaçla kullanan ilk Afrika ülkesi olduğundan ve Asya'da SITE'nin dört dilde altı farklı bölgeye eğitim yayını yapma önerilerinin oldukça ileri düzeyde olduğuna dikkat çekiyordu. Bir NASA uydusu kullanılarak yapılan yayıncılık hizmeti 1975 yılında başlamıştı ve sağlık, hijyen ve tarım konularını kapsıyordu. SITE ciddi ama sınırlı bir başarı kaydetmişti ve yakın dönem eğitim tarihi çalışmalarının tamamında belirgin biçimde yer almıştı.

Birleşik Devletler'de uydu sisteminin etkin kullanımı, ancak uydu ve kablo baskı gruplarının bir noktada birleşmesinden sonra başlamıştı. Kablo sistemine dair kısıtlamalar Reagan yönetiminde tamamen kaldırılmıştı. Bu esnada Avrupa'da uydu televizyonculuğu, yüksek maliyetlere rağmen bağımsız biçimde ilerliyordu. Öyle ki Amerikan destekli bir organizasyonun, bir iletişim uydusu fırlatmasını ve bir Lüksemburg üssünden çalışmasını imkânsız hâle getirmişti. Fransızlar ve Almanlar, bunun yerine 1974 yılında çok amaçlı ortak uydu sistemi Symphonie'nın kurulması için anlaşma yaptı. Avrupa ve Afrika'nın bölgeleri arasında ve daha sonra da Latin Amerika arasında ses yayıncılığı ve telefon bağlantısı sağlayacak olan Symphonie projesi başarısız oldu. On yıl öncesinde 'uzayı araştırmak, uydu yerleştirip işletmek' amacıyla kurulan Avrupa Uzay Ajansı ilk roketi Ariane'yi 1979 yılında, ilk uydusunu ise 1983 yılında fırlatmıştı.

1980 yılında Avrupa Topluluğu'nun Avrupa ve yeni enformasyon teknolojisi yani 'telematik' üzerine verdiği bir demeçte, enformasyon teknolojisi devriminin devinim hâlinde ve durdurulamaz olduğundan bahsedilmişti. Topluluk tarafından 1982 yılında yapılan bir açıklamada, Avrupa'daki televizyon uygulamaları kanalıyla yapılan Avrupa kültürü projeksiyonunun, Avrupa'nın bütünleşmesi için anahtar rol oynayacağı üzerinde durulmuştu. "Görüntü ve bilgi paylaşımı, Avrupa halkları arasında karşılıklı anlayışı artırmanın en etkili yolu olacak ve ortak sosyal ve kültürel birliğe daha fazla aidiyet duygusu verecektir." Bu bildirge doğrultusunda ilk işlevsel Avrupa

uydu kablolu televizyon dağıtım sistemi SATV kurulmuş ve Avrupa Yayın Birliği istekli bir şekilde, daha sonra Europa diye adlandırılan deneysel Avrupa Hizmeti Eurikon'a başlamıştı. Bu projede Avrupa Uzay Ajansı'nın yörüngesel test uydusu OTS-2 kullanılmıştı.

İlk akşam programında bir buçuk saatlik (çoğunlukla Haydn üzerine olmak üzere) 'yüksek kültür' konuşmalarına, Coronation Street'ten bir bölüme, World in Action programına ve 50 dakikalık pop müzik içeriğine yer verilmişti. İçerik, bu seferliğine teknoloji denli övgüye layık bulunmuştu.

Programlarda niteliğe önem verilmesine rağmen ya da belki de bu nedenle, genişleyen Avrupa Topluluğu'ndaki tüm ülkelerin, Avrupa televizyonculuğu yoluyla bütünleşme ilkesini tamamen kabul etmeleri ihtimal dışıydı. Söz konusu bütünleşme, iki Almanya'yı birbirinden ayıran duvarın yıkıldığı ve komünizmin çöktüğü olaylı 1989 yılında benimsenen dönüm noktası yönetmelik 'Sınırsız Televizyon' ile yeniden inşa edilmişti. Pan-Avrupacılar için bütünleşme ilkesi esas kabul edilmesine karşın radyo, televizyon ve telekomünikasyon dünyasında olan bitenin hızını belirleyen, hükûmetler değil ticari şirketlerdi. Piyasa, kazanmış gibi görünüyordu. Pan-Avrupa Televizyon İzleyici Araştırması'nın (PETAR) 1987 ile 1995 yılları arasında yaptığı analizler, izleyici sayılarının düşüklüğünü ve topluluk üyesi ülkeler arasındaki kültürel farklılıkları ortaya koyuyordu. İlk Bilgi Teknolojileri Bakanını 1980 yılında atayan Britanya hükûmeti, telekomünikasyon alanında özel sektöre güvenmede öncülük yapmış, önce Cable and Wireless'daki hisselerini satmış, 1984 yılında ise British Telecom'u özelleştirmişti.

Bir risk paylaşım konsorsiyumu aracılığıyla doğrudan uydu yayıncılığını geliştirme tasarıları, konsorsiyumda British Telecom, British Aerospace, GEC/Marconi ve Rothschild Bank gibi güçlü oyuncular olmasına rağmen 1988 yılında başarısız olmuştu. Tarihi 1724'e uzanan, köklü kitapçı Longman'in yanı sıra (*Financial Times* ve *Economist*'in içinde yer aldığı) bir gazete işletmesi olan Westminster Press'i de bünyesinde barındıran büyük bir holding olan Pearson ve çeşitli televizyon şirketlerinin katıldığı British Satellite Broadcasting (BSB) adlı yeni konsorsiyum, 1990 yılında yine Hughes Communications tarafından üretilen bir uyduyu fırlatmayı başarmıştı. Konsorsiyumun uydunun işletim ve program tedarik maliyetlerini çok yüksek bulması nedeniyle aynı yılın sonlarında, daha sonra basında olduğu gibi televizyonda da güçlü bir isim hâline gelen Murdoch'ın sahibi olduğu rakip firma Sky Television ile birleşerek BSkyB adını almıştı.

Murdoch'ın Avustralya merkezli News Corporation ve film alanında Fox gibi çeşitli medya girişimleri vardı. Yeni birleşmeden önce uydu yayıncılığının

kârlı bir girişim olabileceğini ispatlayan Murdoch, zamanla özellikle spor karşılamaları olmak üzere ihalelerde BBC'den daha fazla fiyat vermeye ve haber sunumlarında ona meydan okumaya başlamıştı. 1993 yılının Nisan ayına gelindiğinde Britanya'da üç milyon hane, yani hanelerin yedide biri BSkyB'ye aboneydi ve 16 Avrupa ülkesindeki televizyon sahibi hane halkının %30'u Murdoch programlarını izliyordu. Bu oranın en yüksek olduğu ülke %92 ile Hollanda idi. Belçika, Danimarka, İsveç ve İsviçre gibi Hollanda'da da kablolu televizyonculuk çok yaygındı. (1939 yılında Hollanda'daki evlerin yarısına radyo için kablo çekilmişti.)

Uydu kullanımı ile kablo sayısı arasındaki ilişkiyi anlamlandırmak için araştırma kadar çözümleme de yapmak gerekmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Birleşik Devletler'de uydunun ve kablonun kaderi karmaşık bir biçimde birbirine bağlıydı. Nitekim Time Inc. ile birleşen Home Box Office'in, geleceğini RCA'in Satcom I'ına bağlamaya karar verdiği 1976 yılına kadar herhangi bir kablo şirketi, üç büyük televizyon ağınınkiyle karşılaştırılabilecek bir ulusal dağıtım gücüne, maliyetin altında olacak şekilde sahip olamamıştı. Diğer şirketler hızla HBO'nun yolunu izlemiş, bazıları 'film' ve spor alanında uzmanlaşan çoklu hizmet veren işletmeler hâline gelmişti. Sonuç olarak belirli bir iş alanında yaşanan bildik yığılma başlamıştı. Aralarında WOR-TV (New York) ve WTBS'in (Atlanta) de bulunduğu bazı istasyonlar kablolu 'süper istasyonlar'a dönüşmüştü. Çapraz medya sahipliği ve Hollywood ile yapılan anlaşmalar yaygınlaşmıştı. Hareketliliğin en yoğun olduğu kent bölgelerinde kablo aboneleri, içerikleri fark etmeksizin çeşitlilik arz eden geniş bir kanal seçkisine ulaşabiliyordu. Sonuçta tüketim gurusu Ralph Nader'in el üstünde tuttuğu Ulusal Yayıncılık Yurttaş Komitesi insanlara, müstakbel kablo şirketlerinin topluluklarına sunduğundan iki kat fazlasını yerel kanallardan talep etmelerini ve kazanandan başka bir yerde ödenen en yüksek ücretten daha yüksek bir imtiyaz bedeli istemeleri gerektiğini öneriyordu.

Müşterilerin ödediği ücret kentten kente değişiyordu ve bazı kentlerde yeni kablo sistemi kurmak oldukça pahalıya mal oluyordu. Bu, ekonominin bir parçasıydı. Söz gelimi Dallas'ta 400.000 ev için başlangıç maliyetinin 100 milyon doları bulacağı tahmin edilmişti. Yine de imtiyaz hakkı ihalesine katılan en az altı grup için, finansal beklentiler çekiciliğini koruyordu. Öyle ki Kent Konseyi imtiyaz hakkını Warner Amex'e verdiğinde yerel bir şirket referandum yapılmasını istemişti. Aynı adlı dizi nedeniyle birçok ülkede tanınan Dallas'ta, Birleşik Devletler'deki herhangi bir kentin sahip olduğunun iki katı ödemeli televizyon şirketi vardı. Dallas'ın yolu açması

sayesinde 1980'lerin ortalarına gelindiğinde Amerika'daki evlerin neredeyse yarısı kablolu televizyona sahip olmuştu. En iyi on çoklu hizmet şirketi, kablo abonelerinin yaklaşık yarısına hizmet veriyordu. Kanada'da bu oran %60'tı. Bu tür kanalların hepsi başarılı ya da kârlı olmadığı gibi, daha fazla seçenek, beklendiği gibi çeşitlilik de getirmemişti. Brian Winston, 1998 yılında Amerika'daki kablo kanallarının, "televizyon yayıncılığının mevcut tarzını ve biçimini önemli bir biçimde değiştirmekte neredeyse tamamen başarısız olduğunu" yazmıştı.

1980'lerin ortalarında Amerika Birleşik Devletleri dışındaki ülkelerde kablolu televizyonculuğun yayılışı düzensizdi. Kablonun yalnızca yayıncılığın bir biçimi olarak görüldüğü İtalya'da 1971 yılında yalnızca Tele Biella isminde bir şirket vardı. Hollanda'da kablo sistemlerinin yarısından fazlası belediyelere aitti. Yeni teknolojileri heyecanla kucaklamasıyla övünen Finlandiya'da uydu izleyicileri %1 gibi düşük bir oranda kalırken, kablo izleyicisinin oranı %40'lara ulaşmıştı. Fransa'da 1982 yılına kadar kablolu yayıncılığa istinaden kapsamlı bir yasa çıkmamıştı. Almanya ve İsveç'te süreç çok yavaş ilerliyordu. Britanya'da, hükûmetin rekabet ve seçeneği arttırmak adına 1983 yılında 11 ücretli kablo imtiyaz hakkını hibe etmesine karşın kablolu yayıncılığın gelişimi yavaş seyretmişti. İki yıl sonra bu kablolu yayın şirketlerinden yedisi aktifti ve on yıl sonra bazıları yarı zamanlı olmak üzere 13 şirket fiilen ayaktaydı. Bu şirketlerden bazıları, büyük Amerikan şirketleriyle Atlantik aşırı bir konsorsiyum kurmuştu.

Kablolu yayıncılığın gelişiminde hem program yapımı hem de işin doğası gereği, yerel olduğu gibi uluslararası bir boyut da vardı. Ted Turner'a ait Atlanta merkezli Cable News Network'ün (CNN) küresel kapsamı bilinçli bir şekilde inşa edilmişti ve şirket Birinci Körfez Savaşı'nda Bağdat'ta ünlenmişti. CNN'nin 1995'de Time/Warner'la birleşmesinin ardından doğal olarak uluslararası bir boyut kazanan yeni şirketin sermayesi 36 milyar doları buluyordu. Time/Warner'ın kendisi de 1990'daki bir birleşmenin ürünüydü. Time/Warner ve CNN arasındaki beklenmedik birleşmeyle oluşan bu yeni şirket, Amerika'nın o dönem en büyük ağı olan Capital Cities/ABC'yi yakın bir tarihte satın alan ve dünyaca tanınan Walt Disney Company'den daha büyük yıllık ciroyu garanti altına alacaktı. Time/Warner hâlihazırda CNN'nin %18'ine sahipti ve Turner'ın CBS'i satın almak için birden fazla kez teklif verdiği söyleniyordu. Turner, 1995 yılında CNN çatısı altında iki haber kanalı ve biri Cartoon Network olmak üzere iki sinema kanalı işletmekteydi. Ayrıca Hollywood MGM'in, Warner'ınki ile kıyaslanabilecek film arşivine sahipti.

Artık ABD vatandaşı olan Murdoch'ın adı, basında Turner'ın taliplerinden

biri olarak geçiyordu. 1995 yılında, Brezilya'dan Globo, Meksika'dan Televisa ve United States Telecommunications Inc'in de aralarında bulunduğu, Amerikan 'dörtlü çete' ittifakına katılmıştı. Söz konusu olan, teknolojiden ziyade iş çıkarlarına hitap eden bir ittifaktı. Globo ve Televisa, her yerde kolları olan büyük Latin Amerika şirketleriydi. Murdoch, Ocak 1996'da Amerikalılara 200 kanal sözü vererek kurduğu Amerikan uydu şirketi ASkyB'yi 1997 yılında sattı. Bu satış, Murdoch'ın bir hükûmetin ya da hükûmetler grubununki kadar hırslı olan küresel iletişim stratejisinde, önemli bir adım olarak planlanmıştı. 1993 yılında Hong Kong'daki Star TV'nin denetimini ele geçiren Murdoch Aralık 1996'da Japonya'da, Japon şirketi Soft Bank'la ortaklaşa JSkyB'yi açtı. Çok geçmeden bu girişime Sony de dâhil oldu. Murdoch 1997 yılında JSkyB'den ayrıldığında bir televizyon kanalı yöneticisi, uydu işinin "teorisyenin eğlencesi, uygulayıcınınsa kâbusu" olduğunu dile getirmişti. Bu düşünce Murdoch Star IV'deki bütün çoğunluk hisselerini sattıktan sonra bile yalnızca kısmen doğruydu. 1990'ların ortasında 11 milyon Asyalı izleyici Asia Sat-2 aracılığıyla birbirlerine bağlıydı. 1991 yılında BBC; Asya, Avustralasya,[81] Amerika ve Afrika'da milyonlarca izleyiciye hitap eden World Service Television'u yayına sokmuştu. Çin, BBC'nin televizyon sisteminden ziyade Murdoch'ınkini tercih etmişti.

Kablolu televizyonun yavaş bir ivmeyle geliştiği Birleşik Krallık, 1990'ların başında Hollanda'ya kıyasla çok daha az sayıda uydu izleyicisine sahipti. Bunun muhtemel nedeni BBC ve ITV'nin fena sayılmayan bir hizmeti abone bedeli almaksızın sunmasıydı. BBC 1939 yılından önce kablolu radyoya, denetlenmezse "BBC Tüzüğü'nün ruhu ve amaçları için yıkıcı olabileceği" gerekçesiyle karşı çıkıyordu. Şimdi de nafile yere ister karasal ister uydular üzerinden olsun, kablolu televizyona itiraz ediyordu. Bununla birlikte kamu çıkarını gözeten geleneksel duruşunu koruması gün geçtikçe zorlaşıyordu ve yüzyılın sonuna gelindiğinde çok sayıda siyasi tartışmaya konu olmaya başlamıştı. Daha kötüsü henüz yoldaydı.

Uydu ve kablolu televizyonculuğa yönelik ulusal bazdaki yaklaşım farklılıkları, önceki dönemlerde yayıncılık sistemlerinde yaşanan farklılıklar kadar dikkat çekiciydi. Sonuç olarak her bir ülkedeki genel eğilimleri izlemek, kişilikler arasındaki etkileşimi izlemek kadar ilgi çekiciydi. 1993 yılında Britanya'da uydu servislerine abone olan hane halkı, toplam izleyicilerin %6'sını oluşturuyordu. Üç yıl sonra bu oran %11'in üzerine çıkmıştı. 1978'de Yuri isimli, iletişime 'adanmış' ilk deneysel uydu girişimine sahne

81 Avustralya, Yeni Zelanda, Yeni Gine ve Pasifik Okyanusu'ndaki komşu adaları kapsayan bölgeye verilen ad. (ç.n.)

olan Japonya'da NHK, 1991 yılında tarifeli kablolu ve doğrudan eve yapılan yayınlardaki gelişmelerde liderliği el almıştı. Bunu aynı yılın sonlarında 24 saat yayın yapan bir kanal açan Japanese Satellite Broadcasting takip ediyordu. 1996 yılında bu kanalın iki milyondan fazla abonesi vardı.

1960'larda hazırlanan 'yeni teknolojiler' listelerinde, 'diğer geniş bant bağlantıları' yani CATV (Cable Television) (Kablolu Televizyon), uyduların epey altında yer alıyordu. Başlangıçta kablolu televizyon istasyonları, nerede işletilirse işletilsin yerel ve tek yönlüydü. İlk zamanlarında izleyiciye 12 kanal sunan bu istasyonlar, zamanla bu sayının yüze çıkacağını vaat etmişti. Kaliteli yayın alma vaadi, daha fazla seçenek sunma vaadi kadar önemliydi. Bununla birlikte 1970'lerde kablo gelişirken, bunun hem telekomünikasyon hem de yayıncılık alanında bir devrimin çekirdeği olduğuna inananlar vardı. Bunlardan biri olan ve önceki satırlarda bahsettiğimiz Amerikalı Ralph Lee Smith "Kablolu Ulus" sloganını ilk kez kullanan kişiydi. Smith'in Mayıs 1970'de *Nation*'ın oldukça geniş bir okur kitlesine ulaşan makalesinde yer verdiği slogan, Birleşik Devletler dışında da ilgi çekmişti. Buna karşılık gördüğümüz gibi, ilk adımlar çekimserdi ve Smith'in öngörüsü bazı çevrelerde "Kablo Efsanesi" diye yok sayılmıştı. 1970 yılında Birleşik Devletler'deki 2.639 kablo sistemi, 5,3 milyon abonesi ile televizyon sahibi hanelerin yalnızca %8,7'sini oluşturuyordu. 1975 yılında kablo sistemi sayısı 3.506'ya ve abone sayısı 9,8 milyona çıkmıştı. On yıl sonra 4.300 kablo sisteminin 17,2 milyon abonesi olmuştu ve televizyon sahipleri içindeki payı %23'e yükselmişti. Artık az sayıdaki yerel izleyici kitlesi bir araya toplanabildiğinden, dergi ve kitap yayımcılığında olduğu gibi, History ya da Discovery gibi özel içerikli kanallara da alan açılmıştı. Ulusal sınırları aşan sanal bir topluluk kavramı internetten önce oluşmuştu.

Kablo televizyonun gelişimi, Kongre'nin herhangi bir yönlendirmesi olmadan kablo çevreleriyle doğrudan ilgilenmeyen FCC için önemli siyasi sorunlar doğurmuştu. 1959 yılında FCC ne yayıncılık ne de telekom şirketi olması nedeniyle, kablo üzerinde herhangi bir yetkisi olmadığı kararına varmıştı. 1968'de yayın ağları çevrelerinde kablo büyümesinin, 'ücretsiz' ağ televizyonunu devre dışı bırakabileceği veya spor karşılaşmaları başta olmak üzere popüler açık hava etkinliklerini kendi içine çekeceği gibi korkular oluşunca, FCC kablo işine müdahale etmeye karar verdi. Öyle ki kablo istasyonlarının 'uzak sinyalleri' yani belirlenmiş hizmet alanlarının dışında kalan sinyalleri almalarına sınırlama getirecekti. Böyle bir 'dondurma' kararı, çeşitli çevrelerde pek hoş karşılanmadı ve 1972 yılında farklı gruplar arasındaki tartışmaların ardından ulaşılan sıkıntılı bir uzlaşma ile FCC, kablo

sistemlerinin en az iki uzak sinyal alabileceğine karar verdi. Bununla birlikte bazı kanalların eğitim, yerel yönetim ve 'genel halk' için ayrılması şartı da dâhil olmak üzere düzenlemeye tabi olacaklardı.

Geçen dört yılın ve sayısız davanın ardından bu sınırlamaların hepsi değilse de birçoğu kaldırılmıştı ama sayıları giderek artan (o dönemin moda tabiriyle) deregülasyon yanlıları için bu yeterli değildi. 1977 yılında Columbia Eyaleti'ndeki Temyiz Mahkemesi'nin üç yargıçlı heyeti "kablolu televizyon ve gazeteler arasında anayasal farklılık" bulunmadığını, Anayasa Birinci Değişikliği gereğince kablolu televizyonun yayıncılık sayılmadığını ilan ederek kablo üzerindeki bütün sınırlamaları geçersiz kıldı. O sıralarda özellikle elektronik medya ve basın arasındaki yakınlaşma arttıkça, basının FCC'nin yayıncılığa uyguladığına benzer düzenlemelere tabi olacağı gibi farklı korkular dile getirilmeye başlanmıştı.

Kongre'nin müdahale etmek konusunda isteksiz davrandığı ya da âciz kaldığı bu koşullar altında, yayın frekansı kıtlığının yayıncılığı düzenlemek için bir gerekçe olarak kullanılamayacağını savunan anayasa hukukçuları vardı. Kentlerde, 50 kanala kadar izlenebilirdi. Kablolu yayın, izleyici kitlesini böldükçe bazı kanalların, eğlenceden farklı içerikler için kullanılmasına izin veriyordu. Dolayısıyla gerçek anlamıyla seçenek sunmanın yolunun bölgesel açılımdan geçtiği düşünülüyordu.

Uydu ve kablo bariz biçimde büyük iş alanlarıydı. Bununla birlikte Timothy Hollins'in, 1984 yılında kaleme aldığı aydınlatıcı çalışması *Beyond Broadcasting: Into the Cable Age*'da (Yayıncılığın Ötesi: Kablo Çağına Doğru) yazdığı gibi 1982 yılında Britanya'da "kablolunun, telgraf ya da bir parça tel için kullanılan başka bir isimden fazlası olmadığını" düşünen insanların sayısı, İtalya'dakilerden az değildi. Yine de her şeyin bir noktada birbirine yaklaştığı bir yıl olan 1984'e gelindiğinde Atlantik'in her iki yakasındaki önemli sayıda gözlemci, kablolu televizyonun "yeni teknolojik devrimin öncü kolu" olduğunu savunmaya başlamıştı. Yeni teknolojinin heyecanlandırdığı insanların çoğu devrimin, "televizyon alıcısıyla ilişkilenen yeni gelişmelerin" bir parçası olan 'teleteks'le birlikte 'veri görüntüleme' ile başlayacağını savunuyordu. Teleteks, sözcükler ve grafiklerden oluşan sayfalarca bilginin, bir televizyon ekranı üzerinde yayınlanmasını sağlayan ve düzenli yayıncılıkta daha önce kullanılmayan boş hatları kullanan bir sistemdi. Daha kapsamlı bir terim olan videoteks, bilgisayarda depolanmış bilginin, telefon hattı ya da kablo aracılığıyla televizyon ekranında ya da özel videoteks terminalinde görüntülenmesiydi.

Videoteksin olanaklı kıldığı bilgisayara işlenmiş veriye erişim ve bilgi

hizmeti sunan şirketlerin sağladığı yol nedeniyle videoteksin üstünlükleri ve sorunları hakkında söylenenlerin çoğu, daha sonra internet ve Dünya Çapında Ağ (WEB) hakkında söylenenlerin bir uyarısıydı. Keza yarattığı sorular için de aynı durum geçerliydi. 1979 yılında *Intermedia*'da bir yazarın kaleme aldığı gibi, veri görüntüleme "bir kitle iletişim aracı, bağımsız bir mecra ya da Japonların deyişiyle bağımsız bir kitle iletişim aracı hâline gelecek miydi?" Veri görüntülemenin sloganlarından biri "enformasyon dünyası artık parmaklarınızın ucunda" idi ama arkasında yatan teknoloji dijital değil, analogdu. Yazarın görüşüne göre videotekse yönelik ilginin merkezinde onun "aynılığın evrimi" olmasıydı. Farklı elektronik hizmetler geliştikçe, makalenin yazarı ve diğer gözlemciler "eşitliğe yaklaşılacağını" ummaya başladılar.

Aslında eşitlik söz konusu değildi. Onun yerine, hepsi 1970'lerin başlarında o zamanın tabiriyle "veriye dayalı bir toplum"da başarılı olamayacak yeni teknolojilerde bir patlama yaşanıyordu. Yeni teknolojilerin bazıları geliştirilme noktasında, hatta prototip evresinde kalmıştı. Özellikle, 525 ve 625 yerine 1.125 çizgi kullanarak daha iyi renk, daha net görüntü ve neredeyse bir sinema perdesi kadar geniş bir ekran vadeden yüksek çözünürlüklü televizyonun tanıtımı (HDTV), Birleşik Devletler'de ve diğer ülkelerde başarıyla yapılmıştı. Buna rağmen çeşitli nedenlerle istenen sonuca ulaşılamaması, onu geliştirmek için uzun zaman boyunca fazlasıyla çalışan Japonları düş kırıklığına uğratmıştı. Denis Gabor lazer kullanarak 1976 yılında Moskova'da, çiçek taşıyan bir kadını sergileyen 47 saniyelik bir hologram film çektiyse de, aynı durum 'sinerama', 'sensorama' ya da 'holografi' için de geçerliydi.

HDTV'nin, geleneksel görüntülerin taşıyabildiğinden beş kat fazla veri taşıyabilen video görüntülerini iletebilmesine çok önem verilmiyordu. Daha mücbir olaylar söz konusuydu. Sistemdeki bir değişiklik yalnızca yüklü bir yatırımı değil, aynı zamanda yeni bir frekans ağı paylaşımını da gerektirecekti. Teknik standartlar her ülkede farklıydı ve hepsinden önemlisi daha önce de belirttiğimiz gibi sunulan teknoloji dijital değil, analogdu. Zaten 1980'lerde dijitalleşme ya da bazılarının adlandırmaya devam ettiği biçimiyle sayısallaştırma yeni teknolojinin temeli olarak görülüyordu ama dijitalleşmeye geçiş süreci yavaştı. Britanya Hükûmeti'nin dijital yayıncılık planları dâhilinde, 1997 yılında yüksek çözünürlüklü televizyon yerine daha fazla kanal sağlamayı şart koşması, kırılma noktası olmuştu.

Veri Görüntüleme

Bu kırılma noktasından önce, telekomünikasyon ve yayıncılığın tamamen farklı kültürlere sahip olması sebebiyle telekomünikasyon sisteminin parçalı bir yapısının olması, veri görüntüleme camiasının büyümesine sebep olmuştu. Başta Avrupa'dakiler olmak üzere posta idareleri, kimi zaman özel girişimlerle iş birliği yapsa da hırslı bir tavır sergiliyordu. Britanya Posta İdaresi'nin sözleriyle ifade etmek gerekirse, yetiştirdikleri aile büyüyordu ve basının sürekli denetimi altındaydı. Yakın zamanda telefon ayağını kaybeden Britanya Posta İdaresi, dünyanın ilk işlevsel veri görüntüleme sistemi Prestel'i bir deneme döneminin ardından 1979 yılında kullanıma sunmuştu. Prestel, eski teknolojik gelişmelere özgü bir sistem olmakla birlikte, yenileriyle de benzerlik gösteriyordu. "İlk uluslararası video veri forumu" olarak tanımlanan toplantıda bilgisayar ve iletişim teknolojilerinin yakınlaşmasının tartışıldığı 1979 yılı, "videoteksin yılı"ydı.

Posta İdaresi adın telif hakkını alabilseydi, Prestel'e 'veri görüntüleme' adı verilecekti ama daha sonra geliştirilenler, veri görüntülemeden ibaret değildi. Britanya'daki IBA'in Oracle'ı, Fransa'nın Teletel'i, Finlandiya'nın Telset'i, Amerika'daki CBS'in Teletext'i ve Kanada'nın Telidon'u vardı. Bütün bu sistemlerin ortak özelliği "teknolojik ustalık değil sosyal fayda" idi. Terminalleri mikro işlemci içermeyen 'öncü şirket' Prestel, yeni teknolojiyi adapte etme konusunda ayak direyen tek firma değildi. Veri görüntüleme teknolojisinin müteakip kronolojisini ortaya koymak pek kolay değildir. Zira sunulan ve yüklenen zaman dilimleri arasında gecikmeler olduğu gibi, retorik ile uygulama arasında boşluklar da yaşanmıştı. Sistemlerin planlamasının daha başlarında iddialı duyurular yapılır ve basına yansıtılırdı. Alıcılar pahalıydı ve ücret tarifelerini hesaplamak ve uygulamak, karmaşık olduğu kadar tartışmalara da açıktı. Fransa'da çapraz sübvansiyon varken Britanya'da böyle bir uygulamaya gidilmemişti. Birleşik Devletler'de halkın ilgisini uyandırmak zordu. 1984 yılında Kaliforniya'da başlayan Los Angeles Mirror adındaki yerel deneme, yıllarca zarar ettikten sonra durdurulmuştu.

İki tip video görüntüleme sistemi vardı: Prestel ve Telidon gibi telefon tabanlı olanlar ve BBC'nin Ceefax'i ve IBA'in Oracle'ı gibi yayın tabanlılar. ITU'nun danışma kurulları, videoteks terimini tüm bu sistemlerin genel adı olarak seçmişti. Sistemin çok daha basit olan eski biçimi, sunduğu verileri bilgi sağlayıcılardan alıyordu. Tedarikçiler bu verileri 'sayfalar' hâlinde sunuyordu, bir içerik editörü ya da koordinatörü yoktu. Posta İdaresi'nin görevi artık ortak taşıyıcıların görevine benziyordu. Bu ve başka açılardan

bakıldığında hem dil hem de yöntemler bağlamında, internetin hazırlığı yapılmış gibiydi. Yöneticilerden birinin anlatımıyla Prestel yönteminin bilgi sağlayıcı şirkete çıkarttığı ilk problem, bilginin kullanıcıya en hızlı sürede nasıl ulaştıracağıydı. İnternetin ilk zamanlarında bir yazılım sistemi yöneticisi de muhtemelen aynı dertten yakınmıştır. Potansiyel olarak 'bir kitle iletişim aracı' olan Prestel, matbaaya ve yayımcılığa daha yakın olmasına karşın Posta İdaresi onu hâlen radyo ve televizyona yakın görüyordu. Bu görüş, bazı gazete grupları karşı çıkarken, aralarında *Financial Times* ve *Economist*'in de bulunduğu başka grupların kendilerini korumak için bilgi sağlayıcı olmaya karar vermelerinin nedenlerinden biri olarak gösteriliyordu. Özellikle Alman basını, Alman Posta İdaresi'nin 1984 yılında uygulamaya soktuğu veri görüntüleme sistemine şiddetle karşı çıkıyordu.

Sisteme karşı çıkmayan ve bu girişimde yeni iş fırsatları olduğunu düşünen Britanyalı bir bilgi sağlayıcısı, iki noktanın üzerinde durmuştu. Öncelikle ne bilgi sağlayıcı ne de kullanıcı için, 'prime time' gibi 'yüksek erişim sunan saatlerin tiranlığı'nın söz konusu olmasıydı. İkinci olarak kullanıcı aktif olmak durumundaydı, yani karar vermediği ve kontrol sayfasındaki düğmelere basmadığı sürece ekranda sürekli aynı sayfa kalıyordu. Ayrıca veri sayfalarının sayısı kati biçimde sınırlandırılmıştı ve metin ya da 'basit grafiklerin' yayına sokulması yalnızca bilgi sağlayıcının tahakkümündeydi. Kanada İletişim Dairesi Araştırma Merkezi'ne bağlı uzmanların geliştirdiği Telidon sözel enformasyonun yanı sıra görsel içerik de sunan tek sistemdi.

Video Kaset Kaydediciler (VCR)

Video kaset kaydediciler (VCR) ve video disklerle başlayan ve CD-Romlarla devam eden video iletişim cihazları yelpazesinin oluşumunda posta idarelerinin ya da hükûmetlerin hiçbir rolü yoktu. Ürünün ilk piyasa çıkışı, Amerika, Hollanda, İsveç ve Japonya'dan şirketlerin yarıştığı bu yeni pazarda yıllarca kasetler ve disketlerle yapılan denemelerin ardından 1972 yılında gerçekleşmişti. Sony 1969 yılında kasetlere manyetik bant eklemişti. Bant kullanımı konusunda tecrübeli olan RCA, 1984 yılına dek disket kullanmaya ayak diremişti. Hollanda'da Philips 1978'de lazer video disk teknolojisini ortaya koymuştu. Amerika'da ise ilk lazer diskin satışa sunulması 1980 yılbaşı zamanlarına denk gelmektedir. Video iletişim aygıtlarının kullanımının artması, 18. ve 19. yüzyıllardaki farklı toplumsal ve ekonomik bağlamlarda, özellikle müzik konusunda kendisini gösteren telif hakkı ve korsanlık sorunlarını arttırmıştı. Kullanıcılar için 'zaman kaydırma' gibi bir sorun

yoktu; televizyon programları kaydedilerek, yayınlandıklarından sonraki bir zaman diliminde izlenebiliyordu. Bununla birlikte video kaset kaydedicilerin pratikte temel kullanım alanı, önceden kaydedilmiş ticari filmlerin satın alınarak ya da kiralanarak oynatılmasıydı. Bu, başta Hollywood olmak üzere sinema sektörüne kâr sağlıyordu. Daha sonra evde üretilen videolar başlamış ve nihayetinde yayın ağlarında ve kablo kanallarında bir tür kamusal eğlence biçimi olarak yol almıştı. Bu sektörde çarpıcı büyüme rakamları yakalanmıştı. 1985 yılı itibarıyla Birleşik Devletler'de sinemadan çok video kaset dükkânı vardı.

Birleşik Devletler'deki VCR sayısı 1980-1995 yılları arasında 1,8 milyondan 86 milyona çıktı. Bu, o yılların en etkileyici medya istatistiğiydi. 1990 yılında Amerika'daki evlerin %70'inde VCR bulunuyordu. Britanya'daki talep Birleşik Devletler'den bile hızlı büyümüştü. 1985 yılına gelindiğinde Suudi Arabistan'da evlerin %85'inde video kaset kaydedici vardı. Aynı yıl Nijerya'da 1,5 milyon VCR satılmıştı. Almanya'nın denizaşırı yayınlarının (Deutsche Welle) başkanı bu durumu, "videonun Afrika'yı istila edişi" olarak tasvir etmişti. Afrika başkentlerinin çoğunda VCR satan ya da yapan 'videoteque'ler vardı. Gana'nın başkenti Akra'da 200'den fazla, Fildişi Sahilleri'nin o dönemki başkenti Abidjan'da 70, Mali'nin başkenti Bamako'da 50'den fazla videoteque bulunuyordu. Bazıları doğdukları yerden çok uzakta yaşayan etnik grupların artık kendi dillerinde videoya erişimleri vardı.

Video kaset kaydedicilerin yayılmasının toplumsal etkileri, bir standart oluşturma savaşının süregeldiği teknoloji alanında ya da araştırmaya büyük yatırımlar yapılması nedeniyle ekonomi alanında yaşanan etkilerden daha az dikkat çekmişti. Birçok ülkede video dükkânları, kaset satın alınabilen ve kiralanan alanlar olarak şehirlerin, kitapevlerine nazaran daha fazla dikkat çeken ve yaygınlaşan unsurları hâline gelmişti. Birçok dükkân hem kitap hem de kaset satıyordu. Gazete bayileri de bu kulvara girmişti. Başlarda televizyon karşısında gösterdiği direnişin bir benzerini video kayıt işine de gösteren Hollywood, video satışları sayesinde güç kazanmıştı. Keza müziğin hem dinlenebilir hem de kaydedilebilir olmasıyla birlikte müzik şirketleri de hem ses hem de video alanında büyümüştü. 78'liklerin yerini aldığında büyük bir buluş olarak kabul edilen uzunçalarlar, çok geçmeden daktilo gibi demode hâle gelmişti. Video kameralar aile demirbaşının bir parçası olmuştu. 'Video kasetin yan ürünleri' olarak adlandırılan cihazların en başarılısı Sony'nin 1984 tarihli video kamerasıydı. Bu küçük kaydedici kamera adeta "Polaroid'in TV versiyonu"ydu. Dijital kameraların dönemi henüz gelmemişti. Sadece ses iletebilen telefondan çok daha 'havalı' olan görüntülü telefon,

akla yatkın bir buluş olmasına rağmen yeterince ilgi görmemişti. Oysa AT&T 1980 yılında ev telefonlarının %1'ine ulaşacağı öngörüsüyle 1960'larda analog tabanlı görüntülü telefonu (picturephone) satışa sunmuştu. Müşteri bulamayan AT&T 1973 yılında bu cihazın üretimini durdurma kararı almıştı ancak fikrin kendisi çekiciliğini kaybetmemişti. Britanya, Fransa, Almanya, Hollanda ve Norveç'i kapsayan ve Mart 1992'de sunulan 18 aylık bir Avrupa araştırması, bolca reklamı yapılan görüntülü telefon konuşmalarının, normal telefon konuşmalarından daha uzun sürdüğünü ve ondan 10 kat fazla bant genişliği gerektirdiğini ortaya koyduğunda görüntülü telefon yeniden gündeme gelmişti. Yine de görüntülü telefonlar, o dönemin cep telefonlarından çok daha pahalıydı ve kalitelerine güvenilemiyordu. Görüntülü telefonların video konferanslar gibi dar bir pazarı vardı. 'Görüntülü telefon kulübesi' *(telephonoscopique kiosk)* gibi kimi geleceğe yönelik geliştirmelerin, sokaklarda internet kafeler gibi yaygın olmak için -aşikâr ki- farklı isimlere ihtiyaçları vardı.

Cep Telefonları

Dijital kameralar da dâhil olmak üzere başlangıcında öngörülemeyen bazı kullanım alanları kazanacak olan cep telefonlarının sonraki parlak geleceği göz önüne alındığında, o dönemde mobilite kavramına odaklanan iletişim uzmanlarını ileri görüşlü addetmek gerekmektedir. Birleşik Devletlerde cep telefonuna önce kamyon şoförleri, ardından yatçılar ve avcılarla birlikte Citizens' Band (Amatör Mobil Telsiz sistemi) radyosu ön ayak olmuştu. Uluslararası petrol krizinin ve buna bağlı olarak Amerika'da yollarda hız sınırının düşürülmesinin ardından 1983 yılında, yani Citizens' Band'in kurulmasından on yıl sonra ilk mobil telefon sistemine onay verildi. 1989'a gelindiğinde Amerika'daki cep telefonu kullanıcı sayısı bir milyona ulaşmıştı. Ancak asıl büyük patlama daha sonra yaşandı. 1996 yılında Britanya'da yaklaşık altı milyon cep telefonu kullanıcısı vardı. Beş yıl sonra bu sayı 40 milyonu aşmıştı. 2000 yılının Nisan-Haziran ayları arasında iki saniyede, bir telefon satılıyordu. Bu yayılım fenomeni *Times*'ın bir manşetine ilham kaynağı olmuştu: "Ülkenin yarısı, mobil çılgını."

Başka bir *Times* yorumcusu ise yaşananları "mobil bir aşk ilişkisi" diye tanımlamayı tercih etmişti. Britanya artık her yüz kişiye düşen cep telefonu sayısında Birleşik Devletler'in önündeydi. Avrupa'ya baktığımızda ise hem Finlandiya hem de İtalya, Britanya'yı geçiyordu. 1996 yılından sonra cep telefonunun büyük bir hızla yayıldığı Japonya'da, satın alanların büyük

çoğunluğunu 20-24 yaş aralığındaki kişiler oluşturuyordu. Bu kişilerin, telefonu çoğunlukla Japoncada "cep telefonu arkadaşları" diye tanımlanan küçük bir arkadaş grubuyla iletişime geçmek için kullandıkları gözlemlenmişti. Yoğun reklam kampanyalarının etkisiyle genişleyen cep telefonu pazarı, tek bir hizmet üzerine inşa edilmişti: sesli iletişim. Ancak üstü kapalı biçimde bunun yakın zamanda değişeceğine dair ipuçları veriliyordu. Kablosuz uygulama protokolü (WAP) mobil veriyi ve çoklu ortamı, şirketler için büyük bir kazanç kapısına dönüştürmüştü. Müzik yine başroldeydi ve finansal açıdan, teknolojinin müzik dağıtımını dönüştürmesinden bile daha fazla etkilenecekti.

Kısa mesaj servisi (SMS) başta olmak üzere yeni hizmetlerin devreye sokulması, en fazla gençleri etkiliyordu. İlk kısa mesaj 1992 yılında kişisel bir bilgisayardan Vodaphone ağındaki bir cep telefonuna gönderilmişti. Her ne kadar gözlemciler kısa mesajı, teknoloji tarihinin eski bir sözcüğü olan "heves" diye tanımlasa da gençler kısa mesaj 'bağımlısı' olmuştu. 2000 yılının Mart ayına kadar yalnızca Britanya'da yaklaşık 400 mesaj iletilmişti. 2001 yılının aynı döneminde *Sunday Times* her ay 1.000'den fazla kısa mesaj yollayan bir genç kızı fotoğraflarla birlikte haber yapmıştı. 160 karakteri geçemeyen kısa mesajlarda dilbilgisi ve imla kurallarına hiç dikkat edilmiyordu ve çok çeşitli sembollere yer veriliyordu. Yeni teknolojinin olası etkileri konusunda uyarılar yapan eleştirmenlerle birlikte bazı sorular gündeme geldi. Kulak yakınındaki radyo dalgaları sağlık açısından tehlikeli mi? Çocuklar cep telefonu kullanmalı mı? Cep telefonu şirketleri imar izni olmadan verici direklerini dikebilmeli mi? Cep telefonu kullanıcıları tren vagonlarında denetlenmeli mi? Neticede uçaklarda cep telefonlarının kullanılması yasaklandı.

Bütün ülkelerde cep telefonu kullanıcısı olmayanlar o kadar şikâyetçiydi ki gazetelerin okur köşelerinde bu kişiler için sabit bir alan ayrılmıştı. Artık kitle iletişim araçlarındaki içerikler arasında önemli bir yer tutan dinleyici katılımlı radyo programlarında da aynı durum söz konusuydu. 'Uzmanların' aynı fikirde olmaması, sorgulayanları ve daha az sıklıkla da olsa sorgulanan insanlardan bazılarını yüreklendiriyordu. Gözlemcilerin daha açıkgöz olanları, uzmanların çoğunun 'uzman' sıfatını hak edip etmediğini sorguluyordu. *Today* gibi BBC programlarında düzenli olarak görüşlerini ifade eden uzmanlara kuşkuyla yaklaşılıyordu.

İnternet

İnternetin arka planındaki varoluş, tüm medya söylemlerini etkilemiştir. Buna rağmen programlama alanının önde gelen isimlerinin 1991 gibi geç bir tarihte kaleme aldığı ve MIT tarafından basılan *Technology 2001: The Future of Computing and Communications* (Teknoloji 2001: Programlamanın ve İletişimin Geleceği) adlı kitapta internete herhangi bir gönderme yapılmamıştı. Keza kitap dizininde 'Dünya Çapında Ağ' (web) ya da siber uzay gibi sözcüklere de yer verilmemişti. İnteraktif televizyon, kitle iletişim araçlarının yakınlaşmasındaki son nokta gibi görülüyordu. Aynı yıl David Gelernter, teknoloji uzmanları için kaleme aldığı *Mirror Worlds* (Ayna Dünyalar) isimli etkileyici uzunluktaki araştırmasında, kavramın tam adını kullanmadan web'in yükselişini öngörmüştü. 1990'ların sonlarında, o dönem Columbia Üniversitesi Uzaktan-Enformasyon Enstitüsü'nün Müdürü olan Eli Noam "20. yüzyıl medya tarihi yazıldığında internet en büyük oyuncu olarak yer alacak" kestiriminde bulunmuştu. İnternet esnekti, bir kişinin mülkiyetinde değildi ve yukarıdan değil, aşağıdan büyüyen bir iletişim sarmalı gibiydi. İnternette gezinme, en çekici yönlerden biriydi. Aralık 1993 tarihli *New York Times*'ın ekonomi sayfalarında "siber uzaya açılan ilk pencere" diye tanımlanan internet tarayıcı (Mosaic), sunduğu kamusal erişim sayesinde kullanıcıları, tedarikçileri ve kökenleri önceki sayfalarda anlatılan yazılım sektörü öncülerini kendine çekmişti. 1994 yılında yeniden pazara sürülen Netscape Navigator, her on tarayıcıdan dokuzunun tercihi olmuştu.

"Gerçek bir olgudan daha fenomen" olan internet, fiziği hızlıca arkasında bırakarak "vahşi batı sınırı"nın 19. yüzyılda yaptığı gibi, kendine özgü psikolojisini ve bu psikolojiyle birlikte kendi "ekoloji"sini geliştirdi. Daha da ötesi, 1997 yılına gelindiğinde internete artık bir paradigma gözüyle bakılıyordu. Bununla birlikte internetin kökeninde devletin zorunlu ekonomik desteği vardı. 1968 yılının Eylül ayında sınırlı bir ağ olarak (ARPANET)[82] kurulmuştu ve 'yüksek-teknoloji' (yeni bir kavram daha) üniversiteler ile diğer araştırma kurumları arasında bilgi alışverişini sağlamıştı. 1975 yılında çoğu fizikçi ve mühendis olmak üzere 2.000 internet kullanıcısı vardı. Dolayısıyla bu kullanıcıların paylaştıkları bilginin yapısından ötürü internetin temel özelliği, sistemdeki herhangi bir bilgisayarın taşınması, parçalanması ve hatta bütün iletişim 'altyapılarının' nükleer yıkıma uğraması durumunda bile ayakta kalabilmesiydi. Bu, Pentagon'un görüşüydü. Üniversiteler ise

82 Advanced Research Projects Agency Network: Gelişmiş Araştırma Projeleri Dairesi İnternet Ağı (ç.n.)

Net'in akademisyenlere ve araştırma yapanlara "ücretsiz erişim" sunduğunu düşünüyordu. İletişimci olan onlardı.

Yukarıdan ya da aşağıdan, bakış açısı ne olursa olsun, "sistem mimarisi"nin (sık kullanılan bir terim) hem yakın zamanda hem de uzun dönemde telefon ağınınkinden farklı olması büyük önem taşıyordu. Herhangi bir bilgisayar, 'paketlere bölünmüş' biçimde sağlanan bilgi alışverişi ile herhangi bir yerde Net'e girebiliyordu. Gönderme sistemi bilgiyi şifreli parçalara ayırıyordu. Alıcı şistem ise bir dizi bilgisayar 'düğümü' kullanarak gidecekleri yere en kısa yoldan varan bu parçaları birleştiriyordu. Mesajları 'bilgi paketleri'ne, 'mesaj blokları'na ayırma düşüncesi, 1960'ların ortalarından beri bilgisayar araştırmacılarının aklında olmasına rağmen bu, tarihteki ilk paket veri sistemiydi. Bu araştırmacılardan biri olan ve Britanya Ulusal Fizik Laboratuvarı'nda çalışan Donald Watt Davies "paket anahtarlama" terimini kullanmıştı.

İlk arayüz mesaj işlemcileri (IMP'ler), Ay'a ilk defa ayak basılan Ocak 1969 tarihinde California Üniversitesi'nin Los Angeles yerleşkesine ulaşmıştı. Profesör Leonard Kleinrock bu işlemcileri laboratuvarında yüklemiş ve kullanmıştı. İki yıl içinde tamamen işlevsel hâle gelen ARPANET'in temel iletişim biçimi elektronik postaydı (e-mail). Elektronik postaların hepsi savunma konularına ilişkin değildi. Stanford Üniversitesi'nde bilgisayar uzmanı olan 30 yaşındaki Vint Cerf bilgisayar ağlarını bağlayan protokolleri yeniden yapılandırmanın yepyeni bir yolunu bulduğu 1973 yılından sonra elektronik postalar kişisel iletişime elverişli hâle geldi. Cerf, kendisinden beş yaş büyük olan ve ARPANET'te çalışan Robert Kahn'la birlikte çalışarak Gönderim Denetim Protokolü'nü ve ARPANET'in 1983 yılında uyarladığı İnternet Protokolü'nü tasarladı. Bu protokollerin birçoğu kalıcıydı. Nitekim gönderim adresindeki @ simgesi yerleşik hâle geldi. Üç yıl sonra ticari adresler için 'com', askerî adresler için 'mil', eğitimle ilgili adresler için 'e' olmak üzere farklı kısaltmalar uygulanmaya başladı.

Net'in askerî birimler ve üniversiteler dışındaki ederi, barındırdığı ticari imkânların farkına varılmasına bağlıydı. İlk online (çevrim içi) ticari hizmet tedarikçisi CompuServe, hayatına 1979 yılında, Time/Warner'ın kısmen sahibi olduğu 'özel bir kulübün' ihtiyaçlarını karşılayarak başlamıştı. Onu, Alman ve Fransız gruplarıyla bağlantılı, zorlu rakibi American Online takip etmişti. 'Prodigy' ise bu iki şirketten sonra üçüncü sırada geliyordu. Sert bir rekabet içindeki bu üç şirketin 1993 yılında sahip oldukları toplam abone tabanı, iki yıl içinde ikiye katlanarak 3,5 milyonu bulmuştu. Bu şirketlerin güçleri göz önüne alındığında ve bugünden geçmişe bakıldığında iletişim tarihinin çoğu dalında olduğu gibi internetin iç içe geçmiş tarihi de makul

bir biçimde evrelere ayrılabilir. İnternet, iş dünyasını kendisine çektiğinde ve kullanım alanları genişlediğinde yeni bir evre başlamıştı.

Bu yeni sistemin ekolojisi Birleşik Devletler değil, bir Avrupa parçacık fiziği araştırma enstitüsü olan CERN tarafından dönüştürülmüştü. CERN'in İsviçre dağlarındaki yerleşkesinde çalışan, 1955 doğumlu İngiliz mühendis Tim Berners-Lee 1989 yılında 'dünya çapında ağ' (world wide web-www) dediği kavramı icat etmişti. Berners-Lee'nin iddiası şöyleydi: "Diyelim bilgisayarımı, her şeyin her şeye bağlanabileceği bir alan yaratması için programlayabiliyorum. Diyelim her yerdeki bilgisayarlarda yüklü olan tüm bilgiler birbirine bağlanabiliyor." Berners-Lee, bilgisayarın erken dönem tarihine çok yakın biçimde dâhil olan ve 2. Dünya Savaşı sırasında Birleşik Devletler Bilimsel Araştırma Geliştirme Bölümü'nü yöneten, MIT'den Vannevar Bush'un 1945 yılında *Atlantic Monthly*'deki bir makalede benzer düşüncelere yer verdiğini bilmiyordu. Savaş dönemi teknolojilerini barış zamanında kullanabilmenin yolları üzerine kafa yoran Bush, "Memex" adını verdiği bir fotomekanik makine tasarladı. Bu bellek genişletici makine adeta devasa bir metin, resim ve ses ansiklopedisiydi.

Berners-Lee'ye göre internet ağını "örmek" ne yüksek güvenlik ne de kâr sağlayan bir işti. Daha ziyade kullanıcının olanaklarını artırmak için bir araçtı. Bu nedenle internet ağının tescilsiz, herkese açık ve ücretsiz kalması için çabalamıştı. İnterneti kâr için geliştiren Amerikalı girişimciler ve otobiyografisinde kısaca bahsettiği Cerf ve Kahn gibi Berners-Lee'nin de internetin potansiyeline karşı tutkulu bir inancı vardı: "Dünya Çapında" (worldwide) olabilirdi ve olmalıydı. Berners-Lee'nin bağlantıyı (hyperlink) geliştirmesiyle birlikte belgelerdeki sözcüklerin ve simgelerin 'tıklayarak' öne çıkarılması, gelecek süreçlere ön ayak olmuştu. Aslında kendisi, internet ağının yalnızca metinlere değil, aynı zamanda ses ve görsellere de yer vereceğine değinmişti. Berners-Lee'yi internet ağının tek ebeveyni olarak kabul eden *Time* dergisi, 1993 yılında onun başarısını "neredeyse Gutenberg'e yakın" diye tanımlayarak, olabilecek en büyük övgüyü sunmuş ve şu satırlara yer vermişti: "Berners-Lee yalnızca seçkinlerin kullanabildiği güçlü iletişim sistemini alıp kitlesel bir mecraya dönüştürdü."

Time'ın işaret ettiği dönüşüm herkesin hoşuna gitmiyordu. ARPANET'in öncü kullanıcılarından bazıları için, bu alandaki 'kitle' sıfatı, yayıncılıkla birlikte kullanıldığında yaptığı çağrışımların aynısını yapıyordu. Ne kadar çok internet kullanıcısı olursa, o kadar çok boş alan olacaktı. Bazıları internetin "insan ruhunu kirleteceğini" öne sürmüştü. Neil Postman ise 1993 yılında "kültürün teknolojiye teslim olmasını" anlatmak için 'teknopoli' kavramını

icat etmişti. Gelgelelim bu tip eleştiriler azınlıktaydı ve pek çok eleştirel yorumda panikten ziyade coşku duygusu egemendi. Öncü yazılım tedarikçilerinin çoğu internetin, bireyleri özgürleştirdiğini ve güçlendirdiğini, topluma benzeri görülmemiş faydalar sunduğunu düşünüyordu. Denetimsiz internet yanlıları da benzer fikirler içindeydi. William Winston 1995 tarihli *Twilight of Sovereignty* (Ulusal Egemenliğin Sonu) adlı eserinde teknolojik yöndeşlik sayesinde "insanlığa daha fazla özgürlük", "insanlara daha fazla güç" sunan bir dünyaya doğru yol alacağımızı savunmuştu.

Dolayısıyla internetin geleceğine yönelik yaklaşımlar, birbirinden ayrışıyordu. Demir yolu gibi, internet de yabancı insanları bir araya getiriyordu, kiminle tanışacağınızı asla bilemiyordunuz. İnternet, tıpkı medya gibi (ve aynı zamanda onun aracılığıyla) enformasyon, eğlence ve eğitim sunacaktı. Hiçbir hükûmetin güdümünde olmayacaktı. Bu özelliği, bazı eleştirmenlerin gözüne bile çekici geliyordu. Peki ama internet devletin ya da 'büyük şirketlerin' karşısındaki özgürlüğünü koruyabilecek miydi? Kendisini "demokrasi tutkunu" olarak tanımlayan Amerikalı yazar Benjamin Parker'a göre "ortaya çıkmakta olan yeni telekomünikasyon devleri yalnızca kömür, petrol, çelik ve demir yolu gibi elle tutulur şeyler üzerinde değil, aynı zamanda enformasyona dayalı bir uygarlıktaki temel iktidar araçlarının üzerinde de tekel oluşturma" niyetindeydi. İnteraktif olması onu kurtarır mı? Bu soru, 20. yüzyılın sonunda, topluma ve kültüre eklemlenen yeni bir kavram olan 'dijital çağ' bağlamında sorulmuştu. Bir diğer kavram ise 'küresel toplum'du. Bununla birlikte bazı gözlemciler ileriye olduğu kadar geriye de bakıyordu.

Aralık 1999'da *New Yorker*'ın 'Dijital Çağ' isimli sayısında yazarlardan biri elektronik postanın, yani uzun süren görsel çağdan sonra "yazının dönüşü"nün Swift, Pope ve Lord Chesterfield'a "doğru geçmişe giden bir yol" gibi göründüğünden bahsetmişti. Bu kişilerin her birine, dünyanın dört bir yanına dağılmış aileleri bir araya getirmeye, posta kutuları aracılığıyla gönderilen mektuplardan çok daha fazla yardımcı olan bir web sayfası bahşedilmişti. 1990'ların sonlarında çocukların okulda "medya okuryazarı" olmalarını sağlamak ve Dünya Çapında Ağ'ın nasıl kullanılacağını öğretmek önem kazanmıştı. Mart 1996'da Kaliforniya'daki okulları internete bağlayan telefon kablolarının döşendiği seremoniye katılmaları simgesel bir önem taşıyordu. Başkan, bütün Amerikan okullarının gelecek yüzyıla kadar National Information Infrastructure'a (NII) (Ulusal Enformasyon Altyapısı) bağlanacağının sözünü vermişti. Bu, Clinton'ın Eğitim Bakanı'nın interneti "geleceğin karatahtası" diye tanımlayabildiği bir dönemdi. Bu noktada eğlence kavramının adı geçmiyordu.

Dünyanın en büyük kütüphanelerinden New York Halk Kütüphanesi'nin 100. yılını 1996 yılında kutlaması bir rastlantıydı. *Daedalus* Books, Bricks and Bytes (Kitaplar, Tuğlalar ve Baytlar) isimli özel bir sayıyla kutlamalara katılmıştı. Kaliforniya'daki Berkeley Üniversitesi'nde kütüphaneci olan Peter Lyman'ın kaleme aldığı ilk makalede "Dijital Kütüphane Nedir?" sorusuna yer verilmişti. Lyman, 'dijital' sıfatının 'kütüphane' ismine eklenmesiyle geleceğin geçmişle bağdaştırıldığını öne sürüyordu. Birleşik Devletler önceki yüzyılda kütüphaneler, yayımcılık ve telif hakları kanunu olmak üzere üç kuruma dayanan bir düşünce pazarı yaratmıştı. Lyman'ın tırnak içinde yer verdiği "dijital kütüphaneler, elektronik yayımcılık ve enformasyon yolları" kavramları, bilgi toplumu için düşünce pazarı kuracak mıydı? Pretoria Devlet Kütüphanesi Müdürü Peter Johan Lor'a ait olan ve Güney Afrika'daki kütüphaneleri anlatan bir sonraki makalede bu kavramların adı geçmiyordu. Bunun yerine Maslow'un 'açlık, susuzluk ve benzeri fizyolojik ihtiyaçları' temel alan İhtiyaçlar Hiyerarşisi şemasını yeniden ortaya atılmıştı. Bu tür ihtiyaçların ciddi boyutlara ulaştığı ve okuryazarlığın çok alt düzeyde olduğu ülkelerde, bir kütüphane karşılaştırması yapmak zordu.

En azından şehirlerinde, ihtiyaçlardan ziyade isteklerin söz sahibi olduğu Amerika Birleşik Devletleri gibi bir ülke ile Güney Afrika arasındaki tezatlık aşikârdı. E-ticaretin tüketim devriminin zirvesi olarak görülmesi en çok Amerika Birleşik Devletleri'nde hissedilmişti. Bill Gates'in 1995 tarihli *The Way Ahead* (Önümüzdeki Yol) adlı yapıtında söylediği gibi bu, "dünyanın bütün mallarının; denemeniz, karşılaştırmanız ve kimi zaman da kişiselleştirmeniz için hazır" olduğu bir alışveriş cennetiydi. Bununla birlikte alanında kendi kendisini eğitmiş biri olan Bill Gates'e göre, bilgisayarlar insanları özgürleştiriyordu. Gates, olağanüstü kişisel servetinin önemli bir kısmını eğitim projelerine vakfetti. Gates *The Way Ahead*'in yayımlanmasının ardından 11 yıl geçtiği 2006 yılında yaptığı açıklamada, 1975 yılında faaliyete geçirdiği devasa şirket Microsoft'tan iki yıl içinde ayrılacağını ve yeni mesleği yardımseverliğe konsantre olacağını duyurmuştu.

Web'in 'çığ gibi' büyümesi, yakın medya tarihindeki diğer gelişmeleri gölgede bırakıyordu. Clinton ve Gore'un yukarıdaki satırlarda bahsettiğimiz iyi niyet gösterisinde on yıl sonra *Fortune*, internetten artık "eski bir haber" gibi bahsediyordu: 700 milyon internet kullanıcısı, iş dünyasını ve toplumu öyle hızlı değiştiriyordu ki kimi zaman ayak uydurmak zorlaşıyordu. O zamana kadar gerçek dünya yeni binyılın gelişini kutlamış ve Birleşik Devletler, New York ve Washington'daki yıkıcı 11 Eylül saldırılarının acısını yaşamıştı.

Yeni Bir Çağ?

2000 yılının Eylül ayında Birleşmiş Milletler'in New York'taki genel merkezinde 150 devlet başkanının katılımıyla 'Milenyum Zirvesi' düzenlendi. Kendilerine 'gelecek bilimci' diyenlerin de aralarında olduğu bir grup yorumcunun 2000 yılına dair tahmin ve çözümlemeler yaptığı 1960'lardan bu yana, eski binyılın bitişi ve yenisinin başlamasına dair çok şey yazılıp çizilmişti. Garip olan şuydu ki gelecek, kutlamalarıyla birlikte zuhur ettiğinde artık hakkında 1960'lar ve 1970'lerden çok daha az şey konuşuluyordu. Çok büyütülen hadise şimdi gerçek olmuştu ve 1999, dünya başkentlerinde havai fişekler ve gösterişli eğlencelerle sona erdi, ölçeği ve etkisi şaşalı manşetlerde yerini aldı. Önceki yüzyılın sonuna kıyasla daha az teknolojik, ekonomik ve toplumsal kazançlar ve kayıplar bilançosu çıkarıldı. New York'taki zirvede yeni binyıl için çok sayıda hedef belirlendi. İlki, Lor'un 1996'da dikkat çektiği ve medyada hiç ilgi görmeyen aşırı yoksulluğun ve açlığın kökünü kazımaktı. Britanya Baş Hahamı Jonathan Sacks Manhattan'ın merkezinde gördüğü büyük kalabalıkların Birleşmiş Milletler binasına gitmekte olan siyasi ve dinî liderleri değil, MTV Video Ödülleri için bir araya gelen ünlüleri görmek için toplandıklarına işaret etti. Televizyon şirketi MTV'nin (Müzik Televizyonu) başlıca ilgi alanı eğlenceydi.

Eğlencenin siyasetle karışıp karışmadığı bile tartışmalıydı. Yılın başında Londra, East End'de dikilen Milenyum Kubbesi medyada bitmeyen bir tartışma doğurmuştu. Oysa proje, önce Muhafazakâr Parti, ardından İşçi Partisi hükûmeti tarafından desteklenmişti. Milenyum Kubbesi beklenen ziyaretçi adedine ulaşamadı ama bilet alanlar yalnızca komplike akrobasi gösterisinden değil, aynı zamanda eğitim ve ulaşıma ayrılan bölümlerinden de etkilenmişti. Birçoğu yerel olan geniş yelpazedeki milenyum projelerinden en kalıcı olanı, bir ulaşım projesiydi. Westminster ile Greenwich arasında yeni bir metro istasyonu zinciri açılmıştı. BBC, yeni binyıl ajandasını genişletmek için bazı girişimler yaptı. Bu bağlamda BBC History 2000 web sitesini, 20. yüzyıldan yaşamları ve sesleri kayıt altına alan ve iddialı bir sözlü tarih olan 'The Century Speaks'i (Yüzyıl Konuşuyor) açtı. Bu, tarihte böylesi bir girişimin mümkün olduğu ilk yüzyıldı, teknoloji daha önce buna uygun değildi.

Yeni binyıl hakkında ne söylendiği ya da söylenmediği, hatta medyanın onu nasıl yorumladığı bir yana, intihar bombacılarının dehşet verici bir saldırıyla New York'taki Dünya Ticaret Merkezi'nin dev kulelerini ve Pentagon'un Washington'daki binalarının bir kısmını yıktığı 11 Eylül 2001'den sonra gezegenin artık eskisi gibi olmadığına dair genel bir kabul vardı. *New*

York Times'ın Moskova muhabiri Michael Wines "Trajedi, tarihin eksenidir" diye yazmıştı. Bir kısım gazetecilere ve tarihçilere göre 11 Eylül 2001, İslami takvimin kabul etmediği bir zaman dilimi olan yeni milenyumun "gerçek" başlangıcıydı.

Küreselleşme

Dünya, İslam'ın, içindeki varlığını kabul etmek zorundaydı. Kültürel bağlamda tek bir dünya yoktu. Farklı pek çok ülke kendi eşsizliklerinin vurgusunu yapıyordu. Dünya değil ama 'küre' 1990'ların moda sözcüklerinden 'küreselleşme'ye ilham kaynağı olmuştu. Yeni bir 'küresel kamusal alan'ın ortaya çıkışı da dâhil olmak üzere küreselleşmenin rolüne ilişkin kuramların sayısı artmıştı. Sonradan London School of Economics'in başına gelen Anthony Giddens, 1999 yılında saygın BBC Reith Konuşmaları'nı 'elektronik bir küresel sohbet'in doğmasına ayırmıştı. Bu konuşmalara yanıltıcı biçimde "Runaway World" (Elimizden Kaçıp Giden Dünya) adı verilmişti. Sanayileşmeden önce gelen ve Marx'ı büyüleyen küreselleşmenin uzun tarihini yok sayan Giddens, küreselleşmeyi ekonomi üzerinden anlatmanın yetersiz kalacağına inanıyordu. Aklında yeni bir ekonomik entegrasyon olan Giddens, küreselleşmenin yalnızca bir sohbet değil aynı zamanda tartışma konusu olduğunu net bir şekilde ifade etmişti. Giddens dünyada bir ilki gerçekleştirerek Londra'nın dışında, dünyanın diğer başkentlerinde de konferanslar verdi. Bu konuşmalar, dünyanın bazı kesimlerinde yalnızca yobaz bir tepkiye, siyasi sonuçları olan dinî bir reaksiyona değil, aynı zamanda genel bir eleştiri dalgasına da neden oldu. Küreselleşme genellikle Amerikalılaşma ile özdeşleştiriliyordu ve verilen tepkiler ekonomik ve politik unsurlar ile kültürel sonuçlar üzerinde yoğunlaşıyordu.

Tepkiler, kendi içinde farklılaşıyordu. Kimileri "küreselleşme kaçınılmaz olabilir, ama ondan hoşlanmak zorunda değiliz" diye düşünürken, kimileri de ekonomik gelişime dair yakın tarihteki tüm "başarı hikâyelerinin, dünya ekonomisine giren" ülkelere ait olduğunu iddia ediyordu. Kutuplardaki buzulların erimesi ve sera gazı etkisi ile başa çıkabilmek adına küresel aksiyon alınmasına duyulan ihtiyaç, uluslararası iletişim açısından zor bir konuydu ve o dönemde gündemin ilk sıralarında yer alamıyordu. 2009 yılına gelindiğinde küreselleşmenin sunduğu avantajlar kadar toplumsal maliyeti de tartışılmaya başlandığından Hindistan ve Çin de uluslararası tartışmalarda ABD ile birlikte, giderek daha fazla boy göstermeye başlamıştı. Bir Amerikan gazetesinin manşeti yaşanan dönemi kısa ve öz biçimde özetliyordu:

"Sadece Küreselleşme: Sadece mi?"

"Küreselleşmenin, sadece küreselleşme" olduğunu reddeden yaklaşımları eleştirenler vardı. Bu kişiler, Avrupa ve Amerika'daki uydu televizyon kanallarını düzenli seyredenlerin büyük kısmının, küçük bir seçkinler grubu olduğuna dikkat çekiyordu. Bölgeselleşme, küreselleşmeden daha önemliydi. Ulus-devletin gücü azalmamıştı. Dil hâlen iletişimin önünde bir engeldi. Dolayısıyla Roland Robertson tarafından 1994 yılında ortaya atılan hibrit 'glocalization' (küre-yerelleşme) kavramının derinlemesine analiz edilmesi gerekiyordu. Daima tartışma konusu olan küreselleşme kavramına eleştirmenlerin yaklaşımları, Kai Hafez'in Almanca önemli çalışmalar ve Arapça makaleler içeren etkileyici bir kaynakçaya sahip, 2013 tarihli *The Myth of Media Globalization* (Medya Küreselleşmesi Miti) adlı kitabında çok güzel özetlenmiştir. Hafez'in çıkardığı sonuç oldukça yalındı: küresel kamusal alan henüz inşa edilmedi. Hafez yalnızca kuramlara değil, aynı zamanda her ne kadar hem nitelik hem de nicelik bakımından sınırlı olsa da küreselleşmeye ilişkin gözleme dayalı veriyi de kullanarak bu sonuca ulaşmıştı. Hafez'e göre kimi düşünürlerin yeni bir paradigma olarak düşünmeye başladıkları şey, bir mit olarak görülebilirdi. Hafez'in konuyla sıkı sıkı bağlantılı dipnotlara yer vererek tartıştığı konuların arasında yabancı habercilik ve yayıncılık ile uydu televizyonculuğu da vardı. Hafez nihayetinde ekonomiye ve iki İngiliz iktisatçısı Paul Hirst ile Grahame Thompson tarafından kaleme alınan ve ilk küreselleşme konulu yazılardan biri olarak 2000 yılında basılan Globalization-A Necessary Myth (Küreselleşme-Gerekli Bir Mit) isimli makaleye yöneldi. Hafez, kaygılarına rağmen "Evet: küreselleşme sadece küreselleşmedir" noktasında bu iki iktisatçıyla aynı düşüncedeydi.

Küresel ekonomi istèr istemez küresel iletişim ile birlikte yol almıştır. 2000 yılının yaz mevsiminde küresel ekonomiler büyük bir şok yaşamıştı. İsveç internet kuruluşu Boo.com çökmüş ve bunu takiben, önceki sayfalarda da yer verdiğimiz, kitapçılık alanında uzmanlaşan ve en tanınmış internet şirketlerinden olan Amazon'un hisselerinde bir günde Wall Street'te beşte bir oranında değer kaybı yaşanmıştı. Bir gazete bu olay üzerine 'Satıcılar Amazon dalgalarını bekliyor" manşetini atmıştı. Bununla birlikte 2001 yılının Temmuz ayındaki bir manşet "Amazon kârla kapatarak beklentileri boşa çıkardı" şeklindeydi. Şirket AOL, Time/Warner'la bir anlaşma yapmıştı. 'Düşünenlerin e-ekonomi rehberi' *Economist*, Nisan 2000'de e-ekonominin (kapitalizm tarihinde sık rastlanan bir kavram olan) durumundan bahsederken dalgalanmalar değil, 'geri dönüşler' kavramını kullanmayı seçmişti. Bazıları inanılmaz genç olan siber milyonerlerin, yani 'dot.com plütokrasisi'nin

kaderinin, Wall Street'te ve dünya borsalarında günlük hisse senedi fiyatlarında yaşanan keskin iniş çıkışlara bağlı olduğu 2001 (ve daha sonra 2008) yılında böyle kelime oyunları pek bir işe yaramamıştı. 'Yüksek teknoloji' hisseleri 1993 yılında Birleşik Devletler'de ayrı bir grup olarak listelenmeye başlamıştı. Kısaca NASDAQ denilen The National Association of Securities Dealers Automated Quotations [Hisse Senedi Alım-Satımcıları Otomatikleştirilmiş Fiyat Ulusal Birliği], bir Amerikan çevrimiçi borsasıdır. Main Street o dönemde, daha doğrusu 2001 yılında Wall Street'ten daha az işin içindeydi. 2008'de işler değişmişti.

İnternet teknolojisinin arkasındaki ekonomik sistem, yüzyılın başında internet hakkında süregelen tartışmaların yalnızca bir boyutuydu. Politikacıların dalavereleri ve skandalları kadar siyaset dünyasındaki ayak oyunları ve yozlaşma da dikkat çekiyordu. Geoffrey Mulgan 1991 tarihli *Communication and Control* (İletişim ve Denetim) adlı kitabında "dünyayı kuşatan ağlar" olarak adlandırdığı sistemi inceleyerek kaynağı belirsiz sızıntılar yaratma ve çürütülemez yalanlar ortaya atma gibi teknikler üzerinde kafa yormuştu. Mulgan'a göre bu tekniklerin hepsi "ara buluculuk sürecinin" bir parçasıydı ve "onları taşıyan teknolojilerle paralel olarak" gelişiyordu. 1990'lar boyunca Atlantik'in her iki yakasında bu ara buluculuk sürecinde basının rolü, diğer kitle iletişim araçlarından ve onların dayandığı yeni teknolojilerin rolünden daha fazla eleştiriye hedef olmuştu. Yalnızca bu nedenle medyanın toplumsal tarihinde son dönem, tüm 'revaçta' soruları bir kenara bırakarak interneti doruk noktası gibi değerlendiremez. Bu, her zaman olduğu gibi, çeşitli aşamaların ve seçeneklerin söz konusu olduğu bir dönemdi.

Birçok tarafsız gözlemciye göre, önceleri çokluortam toplumu, daha sonra dijital toplum olarak adlandırılan olguya karşı duyulan korkunun başlıca nedeni, medya pazarının geçirdiği dönemler ya da 'teknopoli'nin tehlikeleri değil Amerikalı eleştirmen David Halberstam'ın tabiriyle "eskinin doğrulama kültürü namına suçlama ve savunma kültürü"nün yükselişiydi. Halberstam bu satırları "Anonim Kaynak Kullanımının Yükselişi", "Burada Eşik Bekçileri Yok" ve "İddia Kültürü" gibi bölüm başlıkları içeren, 1999 tarihli *Warp Speed* (Son Hız) adlı eserin giriş kısmında kaleme almıştı. *Warp Speed*'in yazarları Bill Kovach ve Tom Rosenstiel, Lippmann'ın 1920 tarihli bir sözünü alıntılamıştı: "Kamusal ve bireysel akıl, 'olayların' doğru ve güvenilir bir açıklamaya sahip olmasına dayanır. Akıl sağlığının temelini oluşturan, birinin söylediği ya da birinin doğru olmasını istediği şey değil, gerçekte olandır." Habermas da bu yoruma katılacaktı. Gazetecileri isimsiz politik kaynaklara itimat etmekle, televizyon yapımcılarını başkanlık seçimlerinde 'sert habercilik' yapmayı

başaramamakla, internet tedarikçilerini bilgi ya da fikir değil pornografi de dâhil olmak üzere 'çer çöple' ilgilenmekle suçlamanın yolu, bunu geniş bir tarihsel bağlamdan ve perspektiften yapmaktan geçer.

Sonuç olarak 20. yüzyılın son yıllarında artık aşina olduğumuz enformasyon, eğitim ve eğlence üçlüsünün akıbetine tekrar göz atmakta fayda vardır. Enformasyon, 'bilgi ekonomisi' ve 'bilgi toplumu' kavramlarının yanı sıra belirli olaylar konusunda süregelen tartışmalara da hız kattı. Güney Afrikalı gazetecilik ve medya çalışmaları uzmanı Profesör Guy Gough Berger, 'bilgi toplumu' kavramını "çağdaş söylemi süslemek için kullanılan en kaygan ifadelerden biri' olarak tanımlamıştı.

2000 yılının yeni kitaplarından *The Social Life of Information* (Bilginin Toplumsal Yaşamı), eseri kaleme alan iki yazardan biri olan John Seely Brown'un Xerox şirketinde başuzman olması nedeniyle ilgi çekmişti. Brown, iletişim teknolojileri alanındaki 'göz boyama' ile 'son kullanıcı memnuniyetsizliği' arasındaki uçurumun nedeninin büyük ölçüde 'bilgi temelli teknolojilerin' yol açtığı dar görüşten kaynaklandığını düşünüyordu. Haber anlatıları birbiriyle yarışıyor ve çatışıyordu. Mutabık kalınan tek bir anlatı yoktu. 1989 yılında Almanya'da 'duvar'ın yıkılması, bunu takiben Sovyetler Birliği'nin çökmesi ya da yine 1989 yılında Pekin'deki Tiananmen Meydanı protestoları gibi olaylar da, AIDS'in yayılması gibi konular da, zaman zaman tam olarak açıklanmayan kurgusal ögelere yer veren bir tür drama dönüştürülüyordu. 20. yüzyılın son on yılında kimi zaman dile getirilen, kimi zaman yanlış aksettirilen, kimi zaman da es geçilen bilgilerin kaydı, enformasyonun eğlenceye, görsel medyanın başlıca ögesi hâline dönüşmesinin ne denli kolay olduğunu ortaya koymaktadır.

Eğitim konusu genellikle radyo, televizyon ve basın mecraları tarafından inceleme altında tutuluyordu. Yeni teknoloji konusunda bilgi sahibi olanlar ve olmayanlar, hatta hiçbir zaman olamayacaklar arasındaki ayrışma için 'dijital uçurum' tabiri kullanılıyordu. Yerel ve uluslararası tüm toplumlarda ve kültürlerde hüküm süren 'dijital uçurum' korkusuna rağmen dijital alanda eşsiz eğitim olanakları var gibi görünüyordu. Yine de bilgisayar okuryazarlığının, sözlü ve görsel okuryazarlığın tamamlayıcısı değil, ikamesi olduğuna dair eleştiriler vardı. 1960'lar ile 1990'lar arasında bir zıtlık söz konusuydu. 1950'ler ve 1960'larda devletin, liderlerinin düşündüğü gibi yalnızca bireylerin değil, aynı zamanda toplumların yararına olacak şekilde yüksek eğitime daha yaygın erişim için müdahale etmesi, televizyonun ortaya çıkışıyla aynı döneme gelmişti. 'Yöndeşlik' sözcüğü o dönemde, tıpkı radyonun erken dönemlerde haklı çıktığı türden, umut verici bir söylemde

kullanılıyordu. 'Öğrenme' kavramı dünyanın her yerinde olmamakla birlikte kimi zaman 'öğretme' ya da 'bilgi' sözcüğünün yerine kullanılmaya başladıkça dilde de benzer ve cesaret verici bir değişim yaşanmıştı. Yeni dil daha da ileriye taşınarak 'öğrenmeyi öğrenme' ve beraberinde 'yaşam boyu öğrenme' gibi kavramlarla birlikte daha da önemsenmeye başladı. 'Öğrenim toplumu'ndan dahi bahsedilmeye başlanmıştı. Kavramı ilk olarak ortaya atan, yeni Birleşmiş Milletler Üniversitesinin ikinci rektörü, Endonezyalı Soedjatmoko (1922-1989), İsveç Edi Ploman'ı rektör yardımcısı olarak yeni kurulan 'İlim Departmanı'nın başına geçmek üzere Tokyo'ya davet etmişti. 'Öğrenim toplumu' kavramı daha sonra Avrupa Topluluğu tarafından 1995 yılında hazırlanan resmî bir makalenin başlığında kullanılacaktı.

Uzaktan Öğrenme

1960'larda, her ne kadar hayal gücüne dayansa da, titizlikle planlanan Britanya Açık Öğretim Üniversitesi yüksek öğrenime erişimi yaygınlaştırma ve yeni teknolojileri uygulamada kararlı bir siyasetçi olan Britanya Başbakanı Harold Wilson'un girişimiyle hayata geçmiş ve öğrencilerin uzaktan öğrenim görmesinin yolunu açmıştı. Wilson, bu konuya el atan ilk Britanyalı siyasetçi olarak yüksek teknoloji devrimi üzerine konuşurken bunun, büyük ölçüde Britanya'nın dışında gerçekleştiğinin farkındaydı. Yeni Açık Öğretim Üniversitesi'ne kaydolmak için herhangi bir resmî ön şart aranmıyordu. *Economist*'in eski editörü olan ve Wilson'un girişimini memnuniyetle karşılayan, Açık Üniversite'nin ilk rektörü Geoffrey Crowther'ın tabiriyle üniversite; öğrencilere, düşüncelere ve yöntemlere açıktı. İlk lisans öğrencilerini 1971 yılında kabul eden üniversite, 1989 yılında yüz bininci mezununu vermişti. Açık Üniversite 1980'lerde mesleki eğitim sunabilmek için lisans eğitiminin dışındaki alanlara açılarak diğer üniversitelere uyum sağlamıştı. 1990'larda faaliyet alanını genişletmeye devam etmiş, 1999'da bir Amerika Birleşik Devletleri şubesi kurmuş ve Rusya'da işletme dersleri vermeye başlamıştı.

Uzaktan öğrenim Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'da 1971 yılından önce hayata geçmişti. 1989 yılında 'kaynakların İngiliz Uluslar Topluluğu ülkelerinde uzaktan eğitim projelerine ve programlarına yönlendirilmesini' teşvik etmek üzere, genel merkezi Vancouver'da olan 'Öğrenimde İngiliz Uluslar Topluluğu' kurulmuştu. Bu girişime yol açan rapor, İngiliz Milletler Topluluğu'nun Karayipli genel sekreteri 'Sonny' Ramphal ve yine bir Karayipli olan ilk genel başkanı James Maraj tarafından talep edilmişti. Mali kaynaklar sınırlı olsa da küresel boyuta ulaşan girişimin ilk katılımcılarından biri

Brunei idi. 1991 yılına gelindiğinde başka ulusal açık öğretim üniversiteleri de hayata geçmişti. Bunların arasında 1985 yılında Hindistan'da kurulan Indira Gandhi Ulusal Açık Öğretim Üniversitesi ve İsrail Açık Öğretim Üniversitesi ile birlikte Tayland ve Çin'de inanılmaz yüksek sayıda öğrencinin kayıt yaptırdığı 'mega' açık öğretim üniversiteleri vardı. Japonya'da 1984 yılında Açık Üniversite model alınarak kurulan Air Üniversitesi, NHK'in ikinci eğitim kanalını kullanıyordu. Kurumsallaşmadan fazlası söz konusuydu, algıda belirgin değişimler yaşanıyordu. 'Geleneksel' üniversiteler de 'sosyal destek' adı altında uzaktan eğitime başlamıştı. 'Geleneksel' kavramı geleneksel medya için olduğu gibi bu üniversiteler için de kullanılır olmuştu. Bazı üniversiteler ise, artan öğrenci sayısı nedeniyle kampüslerindeki öğretim yöntemlerini değiştirmişti. Almanya'da geleneksel bir olgu olan seminerler, dersler kadar yaygın hâle gelmişti.

İnternetin gelmesiyle birlikte, deneyimlerin ve beklentilerin gerektirdiği herhangi bir zamanda ulaşılabilecek, resmî ve gayriresmî yaşam boyu öğrenim olanakları çoğalmıştı. Dünya Çapında Ağ'ın, açık erişim sayesinde birçok insana "binasız bir üniversite" gibi hizmet vermeye başladığı iddia ediliyordu. Yine de başta Britanya olmak üzere Avrupa Topluluğu üyesi devletler, Avrupa Topluluğu'nun Avrupa 'Yaşam Boyu Öğrenim Yılı' boyunca, üniversitelerden ziyade diğer okullarla, lisans eğitiminden ziyade becerilerle ilgilenmişti. Bu sırada Stanford Üniversitesinden bir grup bilgisayar uzmanı tarafından 1984 yılında kurulan ve Amerika'nın en etkili internet şirketlerinden biri hâline gelen Cisco Systems, faaliyet gösterdiği bütün ülkelerde eğitim konusuyla derinden ilgileniyordu. Diğer eğitim kurumlarına karşı değil, onlar aracılığıyla çalışmanın gerekliliğini kabul eden Cisco Systems, "çalışma, yaşama, oyun oynama ve öğrenme tarzımızı" değiştirmeye yardımcı olma iddiasındaydı. 'Yöndeşlik' kavramının son versiyonu olarak, reklamın ve eğitimin dili de birbirine yaklaşıyordu. Bu, yalnızca Cisco'nun reklamlarında değil, aynı zamanda Avrupa Komisyonu'nun 'eğitim alanındaki bilgi ağı' Eurydice'ın 2000 tarihli *Two Decades of Reform in Higher Education in Europe* (Avrupa'da Yükseköğretim Reformunun Yirmi Yılı) adlı çalışmasını duyuran basın ilanında da görülebiliyordu. Birtakım istatistiklere de yer verilen çalışmanın basın ilanı şu başlığı taşıyordu: "Avrupa Yükseköğretim Sistemlerindeki Yakınlaşma, Olgular Işığında İncelendi."

8

Sosyalleşmenin Dönüşü

21. yüzyılın başlarında medya tarihindeki olaylar silsilesi içerisinde öne çıkan bir fenomen varsa, o da 'sosyal medya'dır. 2000'li ve 2010'lu yıllarda medyada ve dünyada en çok tanınan markaların çoğu Facebook, Twitter ve YouTube'un da aralarında olduğu sosyal medya şirketleriydi. Bunlar, gelirleri açısından dünya lideri şirketler değildi ve dünya çapında birkaç bini geçmeyen, mütevazı sayıda insan istihdam ediyorlardı. Bununla birlikte tartışmalı bir şekilde, küresel ölçekte, toplulukları ve günlük yaşamı şekillendirmede en etkili olan şirketler arasındaydılar. İnsanların her gün başkalarıyla ve dünyayla bağlantı kurmalarının temel yollarından bazıları (tweet atma, skype yapma ve google'lama gibi) dijital ve sosyal medya markalarının adını aldı. Sosyallik, 2000'li ve 2010'lu yıllarda aracılı iletişimin merkezine dönüş yaptı. Bu son bölüm bu yönelimin ana fikri olan aracılı sosyallik kavramını ve bu kavramın gerçeklerini kullanarak, yirmi yıllık sürece uzanan bir rota çiziyor.

7. bölümde derinlemesine bahsettiğimiz yeni yüzyılın başlangıcından önceki kitle iletişim araçları arasındaki yöndeşlik döneminde medya endüstrisi 'medya kullanımı' kavramını, kişiye özel uyarlanması gereken bir şey olarak sunuyordu. İnternet teknolojileri bireylerin, zevklerine uygun içeriği, istedikleri yerde ve zamanda aramalarını ve almalarını sağlaması gereken bir araç olarak görülüyordu. Kişisel tercih 1980'lerden itibaren deregülasyon ve artan rekabetin kök saldığı yerleşik kitle iletişim araçlarında ve internetteki söylemlerde genellikle özgürlük ve bağımsızlık kavramlarıyla bağlantılanıyordu. Hem medya üreticilerinin zincirlerinden hem de izleyici topluluğunun diğer üyelerinden azade olan bu özerk birey kavramı, 2000'li yılların başında medya kullanıcısının sosyal, paylaşımcı ve iletişimci olarak idealize edilmesiyle desteklendi. Daha tarihsel bir ifadeyle, medya kullanıcılarının

olumsuz anlamda biçim değiştirerek bir araya gelen bir grup olmaktan çıkıp daha olumlu anlamlarda yeniden çerçevelendiğinin altı çizilmelidir. Medya tüketicilerinin sosyal içgüdüleri 18. ve 19. yüzyıllarda kuralsızlık ve manipüle edilebilirlik ile ilişkilendirilirken, 21. yüzyılın başlarında etkin ve yapıcı bir kitleden bahsedilmeye başlamıştı.

Gazeteci James Surowiecki'nin 2006'da en çok satanlar listesinde yer alan kitabının başlığı buna bir örnekti: *Kitlelerin Bilgeliği*[83]. Medyanın, kişiye özel kullanıma göre uyarlanmasının çeşitli biçimleri temel konulardan biri olmaya devam edecek, hatta bu bölümde yer verilecek olan bazı önemli açılardan genişletilecektir. Ancak sosyal medyaya yapılan vurgu, yalnızca medya endüstrisini ilgilendiren bir söylem değildi, geleneksel güç sahiplerini ve hiyerarşik yapılara karşı çıkan daha geniş bir hayal gücünü de etki alanına almıştı. Bu yetkilendirmeye inananlar arasında Harvard'ın saygın Hukuk Profesörü Yochai Benkler da yer alıyordu. Benkler, ağ ile bağlanmış çevrimiçi iş birliğini daha fazla özgürlük ve demokratikleşme vaadi ile ilişkilendirmiş ama aynı zamanda bu vaadin yerine getirilmesinin garanti olmadığının da altını çizmişti. Benkler bunun önündeki engeller arasında, yalnızca pazardaki konumlarını korumaya çalışan yerleşik medya şirketlerini değil, aynı zamanda çevrimiçi yayılan ticaret olgusunu da sayıyordu.

Benkler'a göre çözüm, çevrimiçi ansiklopedi Wikipedia'yı da içine alan ücretsiz girişlerle desteklenen örneklerde olduğu gibi bir amaç için kurulan veya en azından ticari olmayan amaçlara dayanan iş birliğiydi. Wikipedia 2001'deki lansmanından sonra internetteki en büyük kaynak sitesi olmuştu. Kâr amacı gütmeyen bir vakıf tarafından yönetilen ve tüm internet kullanıcılarının katkıda bulunmasını ilke edinen Wikipedia, ansiklopedi türünün Aydınlanma Dönemi'ne kadar uzanan, kolektif üretime dayalı zengin geleneğinin üzerine inşa edilmişti. Wikipedia, geniş kapsayıcılığa sahip bir site oluşturmak için Wiki yazılımını kullanarak ansiklopedi geleneğini genişletmişti. Bu tür bir çevrimiçi iş birliği çok tartışmalı konular söz konusu olduğunda ve profesyonel standartlara ihtiyaç duyulduğunda her zaman tatmin edici sonuçlar vermiyordu; gerçeklikle ilgili hatalar sürekli sorun oluşturuyordu. Wikipedia'ya özel olmayan diğer bir sorun ise arama motorlarının ticari amaçlar için manipüle edilmesiydi. Yine de Wikipedia, "kitlenin kaynak olarak kullanımı" ve "paydaşlar arası üretim" yoluyla kamu söylemine ciddi katkıların yapılabileceğinin tam bir örneği olarak varlığını sürdürmeye devam etti.

83 *Kitlelerin Bilgeliği*. Çev. Osman Deniztekin. Varlık Yayınları, 2018. (ç.n.)

'Sosyal medya' terimi başlı başına bir yanlış bir tabirdir. Keza sunduklarının ve aldıklarının toplumsal boyutu göz önüne alındığında, tüm kitle iletişim araçları sosyaldir. Her zaman iş birliği içinde üretilirler ve kitleye ulaştırılırlar ve ancak sosyal düzende bir anlam ifade ederler. Ayrıca pek çok kitle iletişim aracı, film diyalogları, yayın stüdyoları veya çok oyunculu çevrimiçi oyunlar gibi ortamlarda insanların bir arada olmasını temsil ettiği için de sosyaldir. Yatak odasında çevrimdışı oyun oynayan bir çocuk veya tek başına televizyon yarışması izleyen ebeveyni bile sosyallikten muaf değildir çünkü rekabet kavramı, baktıkları ekranlarda kolektif olarak tanınabilir şekillerde zuhur etmelidir.

Aynı zamanda farklı medya teknolojileri arasında sosyalliğin nasıl ifade edildiği konusunda fark bulunur ve medya teorisinde bu farklılığın ne olduğu konusunda uzun süredir devam eden bir tartışma vardır. Donald Horton ve Robert Wohl isimli iki sosyolog 1956 tarihli ünlü bir makalede, yayıncılık ve sinema alanındaki göndericiler ve izleyiciler arasında "parasosyal bir etkileşim" olduğundan bahsetmiştir. Bu; yayıncılık teknolojisi, yayıncıları izleyicilerinden ayırma ilkesiyle çalışmasına rağmen gayriresmî sosyal etkileşimin bazı özelliklerini taşıyan bir iletişim biçimidir. Horton ve Wohl'a göre, ekrandaki medya sanatçısı erişilebilir, gayriresmî, dostane bir tutumda davranabilir ve izleyiciler de ekrandaki ünlü kişilere benzer biçimde karşılık verebilirdi, adeta arkadaşlarmış gibi.

İzleyicilerin dijital teknolojilerle ve birbirleriyle etkileşime giren aktif kullanıcılar hâline gelmelerini sağlayan dijital medyanın "interaktivitesi" ile yayıncılığın sınırları ortadan kalkmıştı. Yüzyılın başında 'Web 1.0'dan '2.0'a geçiş, artık her zamankinden fazla birbirine karışmış medya ve teknoloji endüstrilerinin, aracılı bir sosyal ortamda paylaşılan ve kullanıcı tarafından oluşturulan içeriğin önemini arttırmıştı. José van Dijck, sosyal medyanın tarihini anlattığı değerli eseri *The Culture of Connectivity*'de (Bağlantı Kültürü), sosyal medyanın insanları otomatikleştirilmiş sistemler temelinde birbirine bağladığına şu sözlerle dikkat çekiyordu: "Bu nedenle 'sosyal' kelimesinin anlamı, hem (insanların) bağlılığını hem de (otomatikleştirilmiş) bağlantısallığı içine alıyor gibi görünüyor." Dijck ayrıca bu tür bir otomatikleştirilmiş bağlantısallığın, kişiler arası sosyal ilişkilerin mantığına ters düşebileceğinin altını çizmişti. Facebook'taki 'arkadaş'ımız; bir aile üyesi, yakından tanıdığımız bir kişi veya hiç tanışmadığımız biri olabilir.

1990'ların internet tabanlı hizmetleri, kullanıcının elektronik posta veya posta grupları gibi hizmetler aracılığıyla başkalarıyla bağlantı kurmasını sağlamıştı. Ancak ilerleyen zamanlarda sosyal medyanın yapacağı gibi bu

tür bağlantıları aktif olarak teşvik etmediği gibi bağlantı kuran ve paylaşım yapan kullanıcılardan önemli bir gelir de elde etmemişti. 2000'li yılların başında interaktiviteyi sosyal bağlantının hizmetine sunmak ve bunu mümkün olduğu kadar çok insana yaymak için platformlar üretmek amacıyla, iş tanımı tam olarak bağlantı kurmak olan hizmet sağlayıcılar doğdu. Sonradan büyük yapılara evrilen bu sosyal medya start-up şirketleri, başta otomasyon teknolojileri olmak üzere, sosyal etkileşimin kullanılma biçimlerini dönüştürme gücüne sahip yeni teknolojilerin üzerinde kurulmuştu. Bunun sonucunda, Facebook ve Twitter'daki kişiselleştirilmiş haber akışları gibi özellikler doğdu. 21. yüzyılın başlarında akıllı telefonların ve uygulamaların hızla yayılmasıyla birlikte, bir yerde sabit kalmayan ve kişisel bilgisayarı olmayan bireylerin de sosyal medya platformlarına bağlanması mümkün oldu.

Kitle iletişim araçlarında yer verilen içeriklerin sosyal yönlerine yapılan vurgu, bir dizi başka alanda da kendini gösteriyordu. 1990'larda internet üzerinden birbirine bağlı oyuncuların bulunduğu oyunlar geliştirilen oyun endüstrisine yapılan vurgu gibi örnekleri de göz önüne aldığımızda, bunun yeni bir olgu olduğunu söylemek basite kaçmak olacaktır. Yine 'Web 2.0', ortak yazılım kullanarak yapılan ekip çalışması, mesajlaşma servisleri aracılığıyla aile görüşmelerinin organize edilmesi ve banka çalışanı ile çevrimiçi görüşerek finansal işlerin düzenlenmesi gibi sosyal olayların günbegün daha fazla çevrimiçine dönüştüğü bir ortam sağlayacaktı. Hobi ve boş zaman etkinliklerinde gün gittikçe daha fazla hareketli ve hareketsiz görüntü dosyaları ile ses dosyaları yükleniyor ve paylaşılıyordu. Seksin farklı formları ve romantizm özel yazışmalarla yürütülebiliyordu, flört için de uygulamalar geliştirilmişti. 2000'lerde akıllı telefonların piyasaya sürülmesiyle, mobil ve konum belirleme (örneğin coğrafi konumları) işlevleri, hareket hâlindeki insanları daha önce ulaşılamadıkları yerlerde ve durumlarda birbirine bağlamıştı.

Bu medya teknolojilerinin Batı toplumlarında yaygın olarak erişilebilir olması, daha yüksek derecede bir medya doygunluğu yaşanmasına sebep oldu. Bir akıllı telefon sahibi, son mesajı almak için hangi uygulamayı açacağını hatırlamakta zorlandığı için mazur görülebilirdi. Zira bu bir kısa mesaj, e-posta, özel mesaj uygulamalarından biri veya bazı sosyal medya uygulamalarının uzantısı olan bir doğrudan mesaj olabilirdi. 21. yüzyılda aracılı sosyal medya, dijital teknolojiler aracılığıyla bireylerin yaşamlarının mobil, günlük ve en gizli alanlarına mikro düzeyde derinlemesine nüfuz edebildiği gibi makro düzeyde siyasete ve kamusal yaşama da etki edecekti.

Günlük Mobilite ve Oyun Kültürü

Mobilite, yüzyılın başında medya endüstrisinin karar vericilerinin zihnini meşgul eden bir kavramdı. 1998'de Las Vegas'taki Tüketici Elektroniği Fuarı'nda (CES) Microsoft CEO'su Bill Gates şunları söyledi: "İnsanlar gittikleri her yerde bilgi istiyor. Küçük bir cihazda istiyor. Arabalarında istiyor. Kablosuz telefonlarından ulaşabilmek istiyor."

7. bölümde anlatıldığı gibi cep telefonları 1980'ler ve 1990'lar boyunca yayılarak Batı'da ve Doğu Asya'da başlıca telefon aracı hâline gelmeye başlamıştı. Günlük aracılı iletişimin kayda değer bir kısmı artık kablosuz ve taşınabilir olmuştu. İnsanlar sürekli ceplerinde veya kollarına taktıkları ya da ellerinde taşıdıkları çantalarda bulunduruyordu. Kitle iletişim araçlarının vücuda bu kadar yakın olması yepyeni bir olguydu. Önceki sayfalarda da bahsedildiği gibi Marshall McLuhan medyayı insanın bir "uzantısı" olarak tanımlamıştı ve cep telefonları bunun en iyi örneğiydi. 2001 yılından itibaren cep telefonu sinyallerini dağıtmak için 3G'nin (üçüncü nesil teknoloji) kullanılmaya başlamasıyla birlikte web üzerinden mobil birimlere içerik akışı mümkün oldu. Bu teknolojik temel üzerine podcast (mobil ortama indirilebilen dijital ses dosyaları) de dâhil olmak üzere bir dizi yeni hizmet inşa edildi. 2007'de iPhone'un piyasaya sürülmesiyle birlikte internete erişmek, gezinmek, içerik yüklemek ve indirmek için telefonların kullanımının yaygınlaşmasına yönelik bir değişim yaşandı. iPhone ayrıca, çoğunlukla MP3 ses kodlama biçimini kullanan müzik dosyalarından oluşan, kişiye özel müzik arşivine erişim imkânı gibi Walkman ve iPod tarzı kişisel müzik setlerinin yıllardır sağladıkları özellikleri de sunuyordu.

Böylece iPhone ile Huawei ve Samsung gibi sonraki rakipleri yalnızca müzik indirmek, depolamak ve paylaşmak için değil, aynı zamanda fotoğraf ve diğer kişiselleştirilmiş veriler alanında da güç kazandı. İnternete ve konum bilgilerine bağlı mobil mecraların kullanımı yaygınlaştı. Telekomünikasyon sektöründe analizler yapan Canalys, 2011 yılında küresel cep telefonu satışlarının, kişisel bilgisayar satışlarını geçtiğini raporladı. Akıllı telefon, çok sayıda işlevinden yalnızca biri telefonlaşmak olan, benzeri görülmemiş karmaşıklıkta bir cihazdı. Birinin iPhone cihazını kaybetmesi yalnızca arama yapamaması, internette gezinememesi veya müzik dinleyememesi değil, aynı zamanda şehirde yolunu bulamaması, hesap makinesi ya da telefon defterine sahip olmaması, uçak biletine dahi ulaşamaması anlamına geliyordu. Akıllı telefonlar kişiselleştirmenin ve kolaylaştırmanın geniş biçimlerini hayatımıza sokmakla birlikte yeni teknolojik bağımlılıkları ve güvenlik açıklarını

da beraberinde getirdi.

Bu güvenlik açıklarının çoğu sosyalleşme ile ilgili olanlardı. Mobil dünyası nezaket ihlalleriyle ilgili tartışmalarla çevrelendi, kulaklıkla müzik dinleyerek diğer insanları susturmak ya da gelen mesajı okumak için konuşmayı yarıda kesmek gibi kabalık addedilen davranışları beraberinde getirdi. Bu sosyal gerilimler gerçekten etkiliydi ve mobil teknolojinin sosyal etkileşim düzeninde yol açtığı değişikliklerin kanıtıydı. Nezaketle ilgili bu tür konuları takiben bireysel ve toplumsal surette birtakım değişimler daha yaşandı. Akıllı telefondan müzik dinlemenin öncüsü ve ses çalışmaları eğitimcisi Michael Bull, walkman gibi kulaklıklı veya kulak içi kişisel müzik cihazları ile etrafta dolaşma deneyimini "eşlik eden bir yalnızlık" olarak nitelendirdi. Başkalarını dışarıda tutmaya meylettiği için, yalnız kalmanın medya destekli yoluydu. Kişinin günlük yaşantısını, seçtiği müzikle doldurmasını sağlayan bir araçtı. Keyif veren hoş deneyimler için sıkıcı ya da sinir bozucu zaman dilimlerini kullanarak günün kontrolünü ele geçirmek anlamına geliyordu. Aynı zamanda kullanıcı tarafından oluşturulan müzik çalma listeleri, deneyim üstüne kurulu bir tür kişisel, müzikal anlatı imkânı yarattı. Her ne kadar dinlemenin içeriğinde yalnızlık olsa da bu anlatının sosyal boyutları da vardı. Parti müziklerinden oluşan bir liste dinleyen biri, bir anlamda yalnızken bile o parti ortamına eşlik edebiliyordu.

Akıllı telefonun diğer özellikleri, yeni sosyal etkileşim biçimlerini de beraberinde getirdi. Kısa mesaj servisi ve çok sayıda farklı uygulamadaki mesajlaşma hizmeti, cep telefonu kullanıcılarını hareket hâlindeyken birbirine bağladı. Bir kablosuz bağlantı ile herhangi bir zamanda ister bireyler ister gruplar hâlinde, başkalarıyla iletişim kurmak mümkün oldu. Hatta blogların ve dijital gazetelerin mesaj bölümleri aracılığıyla çok geniş kitlelere de ulaşılabiliyordu. Teknoloji ayrıca, diğer uçta biri olduğu sürece "gerçek zamanlı" iletişim kurmayı mümkün kılarak, cep telefonu kullanıcılarının A noktasından B noktasına geçerken bir veya birkaç kişiyle iletişiminin sabit kalmasını sağlıyordu. Bu genişletilmiş erişilebilirlik, bazı yeni sosyal durumlar yarattı; zaman ve mekândan bağımsız bağlantı kurabilmenin faydaları olduğu gibi zorlukları da vardı. Herhangi bir zamanda, hareket hâlindeyken bile başkalarıyla iletişim kurabilmenin diğer yanı, başkalarının da sizinle her zaman iletişim kurabilmesi veya en azından kurmaya çalışmasıydı. Bireyin arkadaşlarıyla ya da sevdikleriyle yakınlığının, her daim ulaşılabilir ve iletişime açık olma beklentisine dönüşmesiyle birlikte bir nevi sosyal gözetim ortamı oluştu. Mobil medya üzerine bir araştırma seçkisine ismini veren bu 'aralıksız temas', bu alan araştırmacıları Richard Ling ve Birgitte Yttri'nin

söz konusu seçkiye katkısı olan 'mikro koordinasyon' kavramının hayata geçmesini mümkün kıldı.

Mobil iletişimin kolaylığı ve beklentisi, ailelerde ve arkadaş çevrelerinde görüşme organize etmek ve plan yapmak için yeni yollar sundu. İlişkiler daha esnek ve müzakere edilebilir hâle gelse de aynı zamanda çoğunlukla daha fazla emek gerektiriyordu. Belirli bir zaman ve yerde buluşmak üzere önceden belirlenmiş bir randevu yerine son dakikaya kadar mesajlaşılarak karar verilmeye çalışılıyordu. Bu işleyiş ilk olarak 1990'larda yazılı mesajlarda gözlemlenmişti ancak ilerleyen zamanlarda sosyal medya, daha geniş 'arkadaş' çevresi ve farklı boyutlarda ve yapılarda gruplar oluşturma olanaklarıyla bu alana egemen oldu. Bir araç üzerinden oluşan bu tür sosyal çevrelerin mikro koordinasyonu artık oldukça karmaşıklaşmıştı. Kullanıcılar artık kardeşleri, çeşitli arkadaş çevreleri, meslektaşları ve tanıdıklarının bulunduğu ayrı ayrı grupları aynı anda yönetebiliyor. Göreceli olarak karışık bu sosyal çevreye ne kadar müdahil olacağını veya ortamdan ne kadar geri duracağını, yazılan son mesaja cevap verip vermeyeceğini iyice düşünüp tartıyor.

Dijital görüntü teknolojilerinin ortaya çıkışı, temsil ettikleri olguyla ilişkileri bağlamında tartışmalar doğmasına yol açtı. Artık, temsil eden görüntü, gerçek hayatla daha yakından örtüşüyor gibiydi. Dijitalleşme, etkileşimli ve üç boyutlu hâlleriyle görselleri gerçeğe daha yakınlaştırdığı için bu meseleye aciliyet kazandırdı. Bilgisayarla yaratılmış ortamların simülasyonunu yansıtmak için kullanılan, kulaklık biçimindeki ilk 'sanal gerçeklik' teknolojileri 1980'li yıllarda hayata geçmişti. Kimi zaman daha dokunsal ve tüm vücudu içine katan bir temas sağlamak için eldiven veya özel elbiseler de kullanılıyordu. Bir kulaklık takıp sanal gerçeklikte kaybolan 'siber gezginler' 1990'larda sık rastlanan bir figür hâline gelmişti. Sanal gerçeklik, yalnızca teknolojinin kendisi tarafından değil aynı zamanda sağladığı olanaklar kullanılarak yaratılan örnekler sayesinde de ilerlemişti. 'Siber uzay' kavramını ortaya atan William Gibson'ın romanları ve *Matrix* gibi filmler buna örnek olarak gösterilebilir. Bu tip yapımlarda, bilgisayarla yaratılmış dünyaların, insanların (yavaş yavaş yok olan 'gerçek dünyadan') ayırt edemeyecekleri kadar gerçekçi ve üç boyutlu hâle gelmesi ortak tema olarak işleniyordu.

Bununla birlikte 2000'li ve 2010'lu yıllarda medyadaki gelişmelerin sonuçları bunlarla sınırlı değildi. En kapsayıcı sanal gerçeklik (VR) teknolojileri, uzun süredir dâhil oldukları havacılık ve robot navigasyonu gibi özel kullanım alanlarında kaldı. Medya sektörü bu alandaki gelişimini sürdürse de (örneğin Facebook 2014 yılında VR kulaklık üreticisi Oculus Rift'i satın almıştı), geniş ölçekli bir kullanım alanı olmadı. Bilgisayarla yaratılmış

simülasyonlar medya genelinde daha az tartışmalı biçimlerde ama önemli ve geniş bir etki alanı buldu. Buna örnek olarak, akıllı telefonların çoğalmasıyla yayılan ve GPS gibi yerleşik konum belirleme teknolojilerini kullanan konum bazlı kitle iletişim araçları verilebilir. Örneğin Amerika'nın ulaşım ağı şirketi Uber ve Google Haritalar, kullanıcıların, A noktasından B noktasına nasıl gidileceği konusunda öneriler de sağlayan sanal haritalarda gösterilmesini sağlar. Sinema mecrası da yine önemli bir örnekti; üç boyutlu (3D) animasyon, animasyon filmlerinin geliştirilmesinde kilit rol oynadı. Pixar ve Dreamworks gibi önde gelen şirketler bu teknolojiyi kullanarak çok sayıda filme imza attı. Bilgisayarla yaratılmış görüntüler (CGI), gerçek film oyuncuları için sanal ortamlar yaratmayı ve aynı zamanda *Yüzüklerin Efendisi*'ndeki Gollum gibi, oyuncuların fiziksel görünüşlerini dönüştürmeyi mümkün kıldı.

VR teknolojilerinden etkilenen bir diğer mecra ise video oyunlarıydı. 7. bölümde bahsettiğimiz gibi video oyunları 1970'lerde bir medya endüstrisi olarak kurulmuş ve evlerde, özellikle de genç ve çocuk odalarında kullanılan bir medya teknolojisi hâline gelmişti. Ustalaşmak için ciddi zaman ve çaba gerektiren ve konsollarda çalışan T*omb Raider* ve *Myst* gibi karmaşık dövüş ve macera oyunları bu alandaki gelişmelere önderlik etmişti. Oyun sektörü hem yapımcı hem de kullanıcı olarak genç erkeklerin hâkimiyetindeydi. Oyunlar 20. yüzyılın sonlarına doğru 3D grafikler ve yüksek çözünürlüklü görüntüleme ile duyusal açıdan daha üç boyutlu hâle gelmişti.

2000'li yıllarda sektörün gözünü gündelik oyunculara dikmesiyle birlikte bir değişim yaşandı. Amaç, pazarı, nispeten sınırlı bir kitlesi olan sıkı oyuncuların ötesine genişletmekti. Gündelik oyuncular için tasarlanan oyunlardaki çatışma ve şiddet sahneleri bu kitleyi ikiye bölmüştü. Kullanıcıların küçük bir kısmı bu sahnelerden hoşlanırken, büyük kısmı rahatsız olmuştu. Danimarkalı oyun sektörü araştırmacısı Jesper Juul, *The Casual Revolution* (Gündelik Devrimi) adlı kitabında bu durumu, daha basit ve daha az karanlık erken dönem video oyunlarının yeniden keşfedilmesi, internet ve cep telefonu ile birleştirilmesi olarak tanımladı. Son derece başarılı gündelik oyunlar *Angry Birds* ve Facebook üzerinden erişilen *Candy Crush Saga* bunlara örnek olarak verilebilir. Aynı zamanda artık konsol oyunları, belirli bir grup oyuncuda yarattıkları sosyal etkileşim türlerine göre daha bilinçli bir şekilde tasarlanıyordu. Buna örnek olarak, oyuncuların sırayla şarkı söylemelerini ve dans etmelerini gerektiren *Singstar* ve *Dance Dance Revolution* gibi oyunları gösterebiliriz.

Bu tür gündelik oyuncuların türemesi, video oyunlarının cep telefonları da dâhil olmak üzere evlerde ve günlük yaşamda daha da yaygınlaşmasını

sağladı. Juul 2010'da yayımlanan kitabında şu sonuca varmakta haklı olduğunu hissetti: "Artık video oyunu oynamak normal, oynamamak istisna hâline geldi." Sektörel açıdan bakacak olursak video oyunu endüstrisi, diğer medya endüstrilerinin büyük gerileme yaşadığı yıllarda büyüme gösterdi. 2019 yılına gelindiğinde video oyunları pek çok açıdan müzik veya film sektöründen daha büyük bir endüstri hâline gelmişti. Çoğunlukla erkeklerle nam salmış bir sektörde kadın oyuncuların olması da kayda değer bir unsurdur. 2000'li yıllarda dünyanın en çok satan oyunu olan *Sims*'in kullanıcılarının çoğunluğunu kadınlar oluşturuyordu.

Video oyunlarının günlük hayatın daha geniş bir alanına yayılmasıyla birlikte toplumsal önemi de değişti. Video oyunlarındaki bağımlılık ve problemli kullanım kaynaklı tartışmalar devam ederken, çok az kişinin kaygı verici bulduğu gündelik oyun türleri daha yaygınlaşmıştı. Nintendo Wii gibi konsol üzerinden oynanan oyunlar yoluyla video oyunlarının gün içindeki konumu ve durumu geleneksel masa ve kart oyunlarına daha çok benzemişti. Oyunların bu şekilde öne çıkması, sektörün kazandırdığı gelirin ve bireysel kullanıcıların oynarken harcadıkları zamanın ötesine geçen bir kültürel etki yarattı. Video oyunları, kültür ve medya ortamının tamamında kültürel bir referans noktası ve estetik bir ilham kaynağı hâline geldi. İlk oyunlardaki ses sentezleme olgusu, ana akım pop müziğin ses yapısıyla birleşti ve oyun estetiği özellikleri popüler film ve televizyon dünyasında kendine yer buldu.

Tüm bunlara ek olarak oyunların mantığı ve çekiciliği; iş dünyasına ve çalışma hayatına ürün satmak, motivasyon sağlamak ve öğrenmeyi teşvik etmek gibi alanlarda bir araç olarak girdi. Örneğin ürünlerin reklam kampanyaları, tüketicilerin oynamaya ve indirime çevrilebilecek puanlar kazanmaya teşvik edildiği ürünle ilgili oyunların şeklini almıştı. Bu alandaki geçici iş eğilimlerinin çoğunu içeren bu gelişmeye 'oyunlaştırma' adı verilmişti. Bu, bir zamanlar bir şekilde alt kültürel bir ilgi alanı olarak kabul edilen ve taraftarlarının yaratıcı addettiği oyunların, yaratıcı ve estetik boyutlarıyla daha az ama puanlar ve skor tabloları aracılığıyla gelir elde etmeyle daha fazla ilgilenen iş dünyası için nasıl ana akım bir araç hâline gelebildiğine bir örnekti.

Aracılı Benlikler ve Mahrem Hayatlar

Basitçe ifade etmek gerekirse dijital ve sosyal medyanın sunduğu ortamlar ya kendi dünyamızın ya da bu mecraların dünyasının bir parçası olarak görülebilir. Medyada yüzyılın başında yaşanan gelişmelere şahitlik edenlerin çoğuna göre, dijital medyada yer alan pek çok gelişme daha eski olasılıkları

işaret ediyordu. Duyusal anlamda hem üç boyutlu bilgisayar oyunları hem de internet tabanlı 3D Second Life gibi simüle edilmiş ortamlar, kendilerine ait dünyalar yaratmış gibi görünüyordu. Sonra 1990'larda sohbet odaları, ilan panoları ve çok oyunculu zindan oyunları (MUD) olarak adlandırılan sosyal etkileşimli kitle iletişim araçları ortaya çıktı. Bunlar bir süreliğine var olandan ayrı bir insan deneyimi alanı inşa eden tartışmalı bazı canlandırma biçimlerinin ve anonim olma deneyiminin yaşanmasına olanak sağladı. Bu dünyalarda kullanıcılar, sanal hayatları için isim verdikleri, kıyafet ve aksesuarlarla donattıkları 'avatar'larla temsil ediliyordu. 'Siber uzay' 2000'li yılların başında bu dijital dünyaları tanımlamak için kullanılan popüler bir terimdi. Günün deyimiyle söyleyecek olursak bu dijital dünyalar, farklı varoluşların mümkün olduğu diğer gezegenleri keşfetmek için dünyayı terk eden astronotlar gibi, bizim alemlerimizden dijital alemlere seyahat eden 'siber gezginler' tarafından iskân edilmişti.

Sanallık medya-teknolojik gelişmelerin çok önemli ve kayda değer bir parçasıydı. Keza bilgisayar oyunları gibi gelişmelerin tarihini, sanallık olgusu olmadan anlamak oldukça zordur. Bununla birlikte elinizde tuttuğunuz dördüncü baskının yazıldığı dönemi göz önüne aldığımızda, sanallık artık kişinin kendi sosyal ve fiziksel dünyasını geride bırakmanın bir yolu olarak gerçeklikten ziyade bir olasılık olarak varlığını sürdürmektedir. Sosyal medyanın yükselişi, kişilerarası sosyal yaşamdan ayrı değil, tersine onunla yakından bağlantılı bir aracılı sosyallik olgusuna evrildi. Büyük sosyal medya sitelerini kullananlar gerçek isimlerini saklamıyor, gerçek arkadaşlarıyla mesajlaşıyor, gerçek işleri ve tatilleri hakkında gönderiler paylaşıyordu. Bu arada büyük kısmı gerçeklik algısının kaybolmasına dayanan sanallıkla ilgili endişeler kamu bilincinde bir şekilde azalmış, onların yerini başka endişeler almıştı. Bu yüzyılın ilk yıllarında sosyal medyanın olumsuz yönleri, medyanın gelişimi konusundaki tartışmaların başlıca unsuru hâline gelmişti.

Etkili bir düşünür olan Massachusetts Institute of Technology Sosyal Bilimler Profesörü Sherry Turkle'ın çalışması, dijital medyanın başlı başına bir dünya olarak benimsenmesi yaklaşımından uzaklaşmıştı. 1960'larda Marshall McLuhan ve 1980'lerde Neil Postman'dan bu yana medyanın gelişimi hakkında etkili yazılar kaleme alan birçok entelektüel gibi Turkle'ın yazıları da akademik katkı, sosyo-kültürel tanımlama ve uygarlık eleştirisi arasında bir yerde konumlanmıştı. 1995 yılında yayımlanan *Life on the Screen* (Ekrandaki Yaşam) isimli kitabında dijital medyayla bağlantılı bir hayatın, dijital olmayan bir hayattan tamamen farklı olduğunu öne sürmüştü. Kitapta eleştirel olmaktan uzak biçimde, cinsiyet oyunları gibi bazı spesifik

durumlarda dijital yaşamdaki anonimliğin özgürleştirici ve güçlendirici olduğundan bahsedilmişti.

Turkle'ın, *Alone Together*'ı (Birlikte Yalnız) yayınladığı 2011 yılında, kitapta da belirttiği gibi sosyal hayata bakış açısı daha karamsar bir hâl almıştı. Genç dijital ve sosyal medya kullanıcıları arasında görmeye başladığı türden bir yalnızlık, onda kötü duygular uyandırıyordu. Turkle'a göre bu, gerçek insanlarla yakınlık kurmanın belirsizlikleri yerine, teknolojinin vaat ettiği konforu seçmenin bir sonucuydu. Tamagotchi gibi robot hayvanlarda teselli bulmak ya da başkalarıyla konuşmak yerine mesajlaşmak buna örnek olarak verilebilir. Turkle'ın kaygıları, 2000'lerin başında bağlılığın ve sosyal hayatın gerçeklik, samimiyet, güven ve mahremiyet gibi temel değerlerinin, medya tabanlı teknolojik gelişmeler tarafından aşındığına dair oluşan geniş çaplı endişeyi yansıtıyordu.

Turkle'ın açıklaması, popüler tahayyülün değiştiğini yakalama açısından başarılı olmakla birlikte, eksikti. Dijital teknolojileri, kullanıcılar için anlamlı bir kendini ifade etme aracı olarak değerlendirme konusunun üzerinde durmuyordu. Oysa birçok kullanıcı net bir şekilde bu amaçla bu araçları kullanıyordu. Yeni bin yılla birlikte gelen değişimin her iki tarafında dijital teknolojilerin gelişimindeki kilit nokta, profesyonel olmayan kullanıcıların benlik ve kimlik duygularını ifade etmelerini sağlamaktı. 1990'ların reality televizyonculuk fenomeni ile birlikte dijital medyanın interaktif olanakları 'sıradan insanlar' olarak tabir edilen kişilerin medyadaki görünürlüğünü ve görünme şekli üzerindeki kontrolünü arttırmıştı.

İnsanların dijital araçlar yoluyla üretim yaptıkları iki ana tür vardı: bloglar ('webloglar'ın kısaltması) ve dijital olarak yapılan ve 'selfie' olarak adlandırılan amatör otoportreler. Bu ikisi, popüler anlamdaki yaratıcılığın ifade ediş biçimi hâline gelmişti. Bloglarda kelime sınırlaması yoktu ve cep telefonları kapsamlı görüntü yakalama ve depolamaya imkân sağlıyordu. Bu nedenle bu dijital ifade araçlarının en çarpıcı özelliği amatör kullanıcıların internette muazzam miktarda metin ve görsel üretmelerine ve yayınlamalarına olanak tanımasıydı. Hem bloglar hem de Instagram gibi selfie içeren uygulamalar, düzenli biçimde içerik yayınlamayı ve paylaşımların birikerek arşivlenmesini beraberinde getiriyordu. Dolayısıyla zaman içinde bu mecralarda paylaşım yapan kişilerin görselleri ve günlük yaşamlarının kapsamlı bir görüntüsü yer almaya başladı.

Gündelik yaşama dair bu hacimde bir paylaşım bazı açılardan kullanıcıların, kendilerinin ve yaşamlarının başkalarına nasıl göründüğü üzerinde daha fazla kafa yormalarına neden oldu. Kişinin bu kadar yoğun şekilde

kendini sunmasının, kibir ve benmerkezciliğin bir işareti olduğu yönündeki suçlamalar da beraberinde gelmişti. Sosyolog Erving Goffman'ın 1956 tarihli *The Presentation of Self in Everyday Life* (Gündelik Yaşamda Benliğin Temsili) adlı kitabının, 'kişisel medya' olarak adlandırılan bu alandaki entelektüel ve bilimsel açıklamalarda elli yıl sonra yeniden yaşam bulması tesadüf değildir. Goffman'ın kitabı sosyal hayatın, hepimizin mevcut toplumsal durumlara uyum sağlamasını içine alan bir tür performans olmasının yollarından bahsediyordu. "Dijital yaşamda benliğin temsili", kişilerin hem arkadaşlarla hem de yabancılarla, 'gizli takipçilerle' ve 'trollerle' karşı karşıya kalabildiği ama aynı zamanda karşılaştıkları üzerinde daha geniş kontrole sahip olduğu, kişiler arası sosyal yaşamın bir versiyonu gibiydi.

1990'ların sonlarından itibaren WordPress gibi internet üzerinden yayın yapmayı sağlayan yeni araçlar, bilgisayar sahiplerinin programlama veya HTML becerilerine ihtiyaç duymadan çevrimiçi yayın yapmalarını mümkün kıldı. Bu noktadan sonra basitçe 'güncellenmiş yazıların kronolojik olarak ters sırada görüntülendiği bir web sitesi' olarak tanımlanabilecek blog hızla gelişti ve yüzyılın ilk yıllarında oldukça önem kazandı. Öyle ki kişisel medya işlevlerinden bazıları sosyal medya hesapları ve profilleri tarafından üstlenilmesine rağmen önemli bir dijital yayın türü olarak yerini korudu. Şubat 2019'da blog arama motoru Technorati, 22 milyon İngilizce siteyi ve bir milyardan fazla linki takip ediyordu. Bu bloglardan bazılarının yazarları ünlülerdi ve (teknoloji, moda, el işi ya da politika gibi) belirli bir temaları vardı. Bununla birlikte en başından beri kişisel yaşam deneyimlerine yer veren 'sıradan' insanlar tarafından üretilen bir alt tür de bulunuyordu. Bu içerikler ağırlıklı olarak kendi dönemsel blog gönderilerinde paylaşılıyordu, aynı zamanda yorumlar bölümünde okurlarla etkileşime giriliyordu. Kişisel blog, kendini ifade etmenin ve başkalarıyla bağlantı kurmanın ana aracı hâline gelmişti. Blogların en çarpıcı özelliği sürekli olarak güncellenmesiydi. Böylece okurlar ve yorumcular doğal akışındaki bir yaşama, kendi yaşamlarıyla paralel biçimde entegre olabiliyordu.

Blog, günlük ve otobiyografi gibi medya-tarihsel öncüllere sahipken selfie, sanat ve görsel medyada uzun bir süredir var olan otoportre geleneğinin en son örneği olarak görülebilir. Görsel medya tarihine gösterilen ilgi açısından bakıldığında, taşınabilir ve uygun fiyatlı kameraların 20. yüzyılın başlarından itibaren popüler izleyicilere pazarlanmasıyla büyük bir değişim yaşandı. Fotoğrafın bu demokratikleşme süreci, mecrayı sıradan insanların kendi kendilerini görüntülemesine ve aile fotoğraf albümlerinin ortaya çıkışının da kanıtladığı gibi, ailelerin günlük yaşamlarına soktu.

Dijital kameranın ve ardından cep telefonu kameralarının piyasaya çıkmasıyla birlikte, kolayca çekilip saklanabilen görsellerin sayısı büyük ölçüde arttı. Batı ülkelerindeki yetişkinlerin çoğu artık yaşamlarını geniş görsel arşivler hâlinde belgeleme ve başkalarıyla dijital görüntü alışverişinde bulunma becerisine sahipti. Bir yandan bu, gündelik ve mahrem yaşamların yoğun biçimde sunulmasına izin veriyordu. Aynı zamanda fotoğraflar için düzenleme ve filtreleme araçları da kullanılıyordu. Bunlar hem kameralarla hem de özel uygulamalarla uyumlu biçimde çalışıyordu. Sonuç olarak başkalarına gönderilen ve sosyal medya platformlarında sergilenen selfieler genellikle özenle hazırlanıyordu. Öznelerin daha hoş, çarpıcı veya eğlenceli görünmek için kendi görselleri üzerinde çalıştıkları bir sürecin sonucunda ortaya çıkıyorlardı. Dijital medya araştırmacısı Jill Walker Rettberg'ün işaret ettiği gibi bu görseller, izleyicilere hem görsel-teknolojik hem de kelimenin kültürel anlamında filtrelenmiş bir gerçeklik sunuyordu.

Hem bloglar hem de selfieler, sadece kendiyle alakadar olma ve yüzeysellik ithamlarıyla karşı karşıya kalmıştı. Bu tepkilerin bazıları açıkça cinsiyet ağırlıklıydı. Birçok durumda olduğu gibi bu noktada da genç kadınların kendilerini ifade etmelerini hor görmek daha kolaydı. Kişilerin kendilerini yansıttığı durumların pek çoğunda benliği, onu kuşatan geniş toplumsal koşullarından azade değerlendirmek zordur. Belirli bir hastalıkla başa çıkmaya çalışan kişilerin, bu hastalıktan muzdarip diğer insanlarla iletişime geçmek için bu tür mecraları kullanması da buna örnek olarak verilebilir. Kişisel medyanın mevcudiyeti 1990'ların sonlarından bu yana hastaların, bloglar veya sosyal medya gönderileri yoluyla, tedavi sırasında ve onun dışındaki yaşamlarının fotoğraflarına kronolojik olarak yer vermelerine imkân tanıdı. Elbette bunlar çok kişisel ve mahrem, bazen de üzücü paylaşımlardı. Genellikle bu otobiyografiler benzer durumdaki kişilerle iletişim kurma, arkadaşlık ve destek sunma arzusuyla yaratılıyordu. Bu içerikler hastanelere ve sağlık çalışanlarına bağımlı olan ve bu koşullarla ya da sosyal hizmet bürokrasisi gibi diğer toplumsal sistemlerle başa çıkmakta zorlanan insanların günlük yaşamlarını yansıtıyordu. Bu kişisel medya kullanımlarının hem politik hem de son derece kişisel bir tarafı vardı.

Kişisel medyada yer alan ifadeler yalnızca toplumla ve siyasetle değil, aynı zamanda iş dünyasıyla da çok çeşitli açılardan bağlantılıdır. İnternetin ilk zamanlarından beri kişisel medya yoluyla sağlanan günlük insan etkileşimi, bazı girişimciler ve internet meraklıları tarafından büyük bir ekonomik potansiyel olarak görülmüştür. Devrimci bir güç olarak internetin coşkulu retoriğini kullanan manifesto, argümanlarını en az Martin Luther kadar

tarihî bir simge olan Doksan Beş Tez[84] formunda yayınlanmıştı. Manifestoda yer alan bir numaralı tezin adı "Piyasalar konuşmalardan meydana gelir" idi. Buradaki fikir, geleneksel işletmelerin insan sesiyle konuşup etkileşimde bulunamadığı, buna karşılık internetin tam da bu tür iletişim modellerini mümkün kıldığı ve dolayısıyla iş dünyasının geleceği olduğuydu.

Manifestonun dijital medya ve medya tarihi hakkındaki düşüncesi basite kaçıyordu, ancak dijital katılımcının öznel sesinin iş amaçlı kullanılabileceği yönündeki iddiasının haklı olduğu ortaya çıkmıştı. Lakin kurumlar ve şirketler tam da kişisel yazışmaları ve sosyal medyadaki konuşmaları ticaret aracı hâline getirmek için bloglar ve sosyal medya hesapları kurmuştu. 21. yüzyılın ilk yıllarında sıra dışı olmaya çalışan sıradan insanların ve kariyer hedefleyen amatörlerin dijital teknolojileri kullanmasına dair çok sayıda örnek vardı. Bu kişiler genellikle bir dizi sosyal medya hesabı kullanıyor, hesaplarını sıklıkla güncelliyor, sosyal medya ağlarının sunduğu kullanıcı istatistiklerini takip ediyor, bambaşka bir kişilik yaratmaya ve 'kişisel marka' olarak bilinen şeyi inşa etmeye çalışıyorlardı.

Bu şekilde bazı blog yazarları, sosyal medya 'influencer'ları ve 'youtuber'lar medyada görünür olmanın heyecanına ve eğlencesine ek olarak reklam, sponsorluk veya ürün yerleştirme yoluyla gelir elde edebiliyordu. Bunların bazıları Kardashian ailesi gibi, kitle iletişim araçlarının mevcut ünlülerinin tadına vardığı türden bir şöhrete ulaşmayı başarmıştı. Gerçi bu çoğunlukla, adıyla TV ünlüsü Paris Hilton'a gönderme yapan blog yazarı Perez Hilton'unki gibi bir tür ikinci kademe şöhretti. Kişisel ve sosyal medyanın sağladığı daha geçici ve görünüşte daha az meşru olan şöhret türünü ifade etmek için 'mikro ünlü' terimi kullanılmaktadır.

Bu mecrada kariyer edinmek isteyen katılımcıların oluşturduğu bu alan tabiri caizse, kurtlar sofrasıydı. Gelir kaynakları istikrarsız olma eğilimindeydi, ekonomik getiri sağladıkları alanlar genellikle yasal olarak gri alanlardı ve sosyal statüleri belirsizdi. Öte yandan bu kişilerin bazıları hırsla ve hevesle aradıkları medya görünürlüğünü elde etmişti. Bununla birlikte bazen sosyal medya üzerinden acımasız yorumlar gelebiliyordu. Dijital medya araştırmacısı Brooke Erin Duffy, 2017 yılında yayınladığı *(Not) Getting Paid to Do What You Love* (Sevdiğiniz Şeyi Yapmak İçin Para Al(ma)mak) adlı kitabında kadın sosyal medya girişimcileriyle röportaj yapmıştı. Duffy'ye göre bu kişiler "amatörlük ile uzmanlık arasında, özgünlük ile stratejik bir kişisel marka oluşturma arasında ve içten gelen güç ile dışardan gelen

84 Doksan Beş Tez, Martin Luther tarafından yazılmış ve Protestan Reform'un başlamasına sebep olduğu iddia edilen doksan beş maddelik eleştiri. (ç.n.)

talepler arasında" sıkışıp kalmıştı.

Aileler penceresinden bakacak olursak, sosyal medya ve mobil teknolojilerin benimsenmesi medyaya dair yeni kullanım kalıpları yarattı. Bu yeni düzen aileyi genellikle oturma odasındaki televizyonun etrafında toplayan medya tüketiminden uzaklaştırdı. 1990'lardaki bu değişime, masaüstü bilgisayarlardaki video oyunları ve internet bağlantıları da katkıda bulundu. Sosyal medya ve mobil medya, medya arayüzlerinin sadece evin içinde ve her geçen gün daha fazla odasında değil, aynı zamanda dışında da (akıllı telefonlar aracılığıyla) kullanılabilir hâle gelmesi sürecini daha da hızlandırdı. EU Kids Online tarafından 2011 yılında kamuoyuna açıklanan kapsamlı bir araştırma, 9-16 yaş aralığındaki ortalama bir Avrupalı'nın günde 88 dakika internet ortamında zaman geçirdiğini ortaya koydu. Bunların %49'u yatak odalarındaki bilgisayarlar üzerinden çevrimiçi olurken, %33'ü bir mobil veya portatif cihaz üzerinden internete bağlanmıştı.

Sonuç olarak TV içeriğine artık her aile üyesi tarafından farklı mekânlarda ayrı ayrı erişilebildiğinden bir bireyselleşme süreci başlamıştı. Ailenin gençleri kişisel dizüstü bilgisayarlarından veya akıllı telefonlarındaki YouTube uygulaması üzerinden yayın yapıyorken, daha yaşlı olanlar genellikle geleneksel televizyon yayınını tüketmeye devam ediyordu. Aile içi medya tüketiminde yaşanan bu değişiklik kısmen toplumsal ayrışmanın, kısmen de yeni sosyal biçimlerin ilerleme sürecini yansıtıyordu. Söz gelimi çocuk odaları kitle iletişim araçları ile donatılmış hâle geldi. Bu 'yatak odası kültüründe' genellikle akranlarla birlikte gerçekleşen internet ve mobil medya tüketimi ebeveynlerin erişimine kapalıydı.

Sosyal medya, aile üyelerinin ev dışında iletişim hâlinde kalmasını mümkün kılarak ve çocukların yetişkinler tarafından daha uzun süre gözetim altında tutulmasını sağlayarak, ailenin fiziksel olarak bölünmüş biçimde medya tüketmesi sorununa kısmen çare oldu. Ebeveynler arasında ve toplumda çoktandır devam eden, çocukların pornografiye maruz kalmasıyla ve bilhassa genç erkek çocuklarının oyun oynamaları gibi medyada harcanan aşırı zamana ilişkin kaygılar 2000'li yıllara kadar devam etti. Artık internete de taşınan zorbalık ve çocukların, kendilerini istismar etmek amacıyla 'güvenlerini kazanmayı' planlayan yetişkinlerle internet üzerinden iletişim kurmasına dair korkular daha da şiddetlendi.

Bazen asıl endişe edilmesi gerekenler beklenmedik olanlardan çıkıyordu. Çocukların masum olduğu klişesini kıran EU Kids Online zorbalığın, çocuklar tarafından akranlarına ve çoğu durumda kendileri de zorbalığa maruz kalan çocuklar tarafından yapıldığına dair önemli sayıda vaka tespit

etti. Ekran başında geçirilen sürenin sınırlandırılması ve internet filtrelerinin bilgisayarlara yüklenmesi, çocuklarını koruyabilecek elle tutulur bir şey arayan ebeveynler için bir kontrol aracı hâline geldi. Bununla birlikte çocuklar hâlen ebeveynlerin kontrolünden uzakta internete girdiğinden, bu tür önlemler yetersiz kalıyordu. Örneğin pornografik içerik, karşı konulması çok zor bir çevrimiçi erişilebilirlik düzeyine ulaşmıştı. Ayrıca bu yeni denetleme ve sansür biçimleri, çocukların mahremiyet haklarına sahip olup olmadığına dair soruları ve nihayetinde bir birey olduklarına dair düşünceleri de beraberinde getirdi.

Bu sırada internet, bir bilgi ve sosyalleşme kaynağı olarak giderek daha fazla önem kazanıyordu. Bu, çocukların internet erişiminden yoksun bırakılmasının, öğrenmeleri ve okuryazarlıkları açısından büyük dezavantaj yarattığı anlamına geliyordu. Sadece temel okuryazarlıkları geliştirmek ve toplumda yer edinmek için gereken bilgilerden yoksun kalmayacaklardı. Aynı zamanda randevulaşmak, arkadaşlarıyla ve sevdikleriyle iletişimde kalmak gibi onları ayakta tutan günlük sosyal aktiviteler de zarar görecekti. Zira yetişkinler gibi çocuklar da sosyal hayatın bir parçası olmak için dijital medyaya bağımlıydı. EU Kids Online II nihai raporunun sonucuna göre "çevrimiçinde fırsatlar ve riskler yan yanadır."

Algoritmalar

Medya şirketlerinin kullanıcıları denetlemesi konusunda artan endişe, yeni yüzyılın ilk yıllarına damgasını vuracaktı. 20. yüzyılın büyük ölçekli medya şirketlerinin yükselişinin tarihsel kökenleri vardı. Bu şirketler, geniş kitlelere ulaşmaya çalışan, gelir odaklı yapılar olduklarından izleyicilerin zevkleri ve davranışları hakkında sistematik bilgi toplamaya ihtiyaçları vardı. Kitle iletişim araçlarında, gazete aboneliği başlatılırken veya yayın hizmetine ödeme yapıldığında bazı bilgiler bir kereliğine elde edilebiliyordu. Bilginin ikinci ana kullanım aracı, medya tüketiminin kendisi hakkında toplanan verilerdi. Gazete sektöründe bu bilgiler rastgele yapılan anketlerle elde edilirken, yayın sektöründe izleme davranışları detaylı bir biçimde gözlemleniyordu. Seçili evlerdeki televizyonlara mekanik olarak bağlanan 'peoplemeter'lar[85] bu amaçla kullanılıyordu. Bu, herhangi bir zamanda kimin hangi programı izlediğinin oldukça kapsamlı biçimde gözlemlenmesi anlamına gelse de dijital teknoloji, kaydolurken verilen bilgiler sayesinde

85 Televizyon izleme ölçümü yapan yetkili şirket tarafından evlerdeki televizyona bağlanarak o evdeki izleme hareketlerini kaydeden aygıt, reyting ölçüm cihazı. (ç.n.)

kullanıcı davranışı hakkında çok daha kapsamlı araçlar sağlayacaktı. Asıl kritik olan, dijital medyanın, bu bilgilerin medya endüstrilerinde daha önce benzeri görülmemiş bir çapta paylaşılmasına olanak sağlamasıydı.

İzleyicilere dair bilgiler toplayan bu dijitalleştirilmiş sürecin kilit unsuru otomasyon, özellikle de algoritmaların kullanılmasıydı. Basit şekilde anlatmak gerekirse algoritma; dijital bir medya içeriğinde hesaplama yaparken kullanılan, bir görevi veya sorunu çözmek için atılan bir dizi biçimsel adımdır. Yüzyılın başında mikroişlemcilerin hesaplama gücünün çarpıcı biçimde artması algoritmalar aracılığıyla son derece hızlı ve otomatik bir işlemeyi mümkün kıldı. Bu algoritmalar, örneğin Google'ın, sorgulara karşılık olacak yanıtları sunmak için internetin geniş alanlarını taramasına yardımcı oluyordu. Daha sonra bu yanıtlarla birlikte algoritmanın sağladığı kullanıcı bilgilerinin de yardımıyla hedeflenen reklamlara yer veriliyordu. Algoritmalar hem Google gibi arama motorları için sosyal medya ağlarının işleyişinde hem de Amazon, Netflix, iTunes ve Spotify gibi içerik toplayıcılar için önemli bir rol oynamaya başladı. Kullanıcıların arama, gönderi, beğeni, retweet ve diğer etkinliklerle ilgili internet geçmişleri bol miktarda dijital ayak izi bırakıyordu. Bu da, algoritmaların kullanımı yoluyla 'büyük veri madenciliği' yapılabilmesine olanak sağlıyordu. Algoritmalar aracılığıyla yapılan veri madenciliği medya start-up'ları için güçlü bir destekçi oldu. 1998 yılında Kaliforniya'da Larry Page ve Sergey Brin tarafından küçük bir start-up olarak kurulan Google LLC, hızla Yahoo ve Alta Vista gibi rakiplerle rekabet eden büyük bir arama motoruna dönüştü ve hatta zamanla bu rakiplerini de geçti. Google, internet trafiği analiz şirketi Alexa Internet'e göre 2016'da dünyanın en çok ziyaret edilen web sitesi olan google.com ile Batı dünyasındaki pazarların baskın küresel oyuncusu oldu. Google büyüdükçe dijital haritalar, çeviri motorları, kitaplar ve mobil işletim sistemi Android gibi ürünlerle alanını genişletti.

Sinyal kapasitesini artırmaya yönelik uzun vadeli ve düzenli çalışmalar sayesinde muazzam miktarda dijital bilgiyi algoritmik olarak elemek mümkün hâle geldi. Büyük telekomünikasyon şirketleri, 1990'larda yaygın olan çoğunlukla metin tabanlı internet ortamını değil, giderek artan görüntü, video ve ses dosyalarını da taşıyabilen geniş bantlı kablolarla piyasalara nüfuz ettiler. Bu girişimler genellikle uluslarını dijitalleştirmeye istekli Batılı hükûmetler tarafından desteklendi. Yüzyılın başında internet erişimi ve hız, toplumsal ilerlemenin temel ölçütleri olarak görülüyordu. Dahası bağlantı hızı bir süreliğine, ilk demir yolları kurulduğu zamandaki ya da İtalyan fütüristlerinin 20. yüzyılın başlarında çok daha yüksek uçuş hızlarını hayal

ettikleri gibi yüceltilmişti. International Telecommunication Union'ın (Uluslararası Telekomünikasyon Birliği) tahminine göre Batı'da yaşayan büyük kitleler için geniş bant bağlantısı olağan hâle geldiğinden, 2015 yılına kadar dünya genelinde 3,2 milyar internet kullanıcısı olacaktı. Sahra altı Afrika ve kırsal Latin Amerika gibi dünyanın bu altyapıdan yoksun bölgelerinde daha yavaş bir ilerleme olacak ve gelişim, internete büyük ölçüde akıllı telefonlar üzerinden erişim sağlanması üzerinde yoğunlaşacaktı. Ayrıca şu da unutulmamalı ki Üçüncü Dünya ülkelerinin en yoksul halkları, Batı medyasının hacminden tamamen ayrı dünyalar yaşamaya devam ediyordu.

Algoritmalar, yüzyılın başında aktif olmakla birlikte özellikle 2005 yılından sonra gelir akışını ve kullanıcı sayılarını artırmak için stratejik olarak daha ciddi biçimde kullanılmaya başladı. 'Yükseliş ve düşüş' döngüleri dijital medyanın gelişimini şekillendirdi. 1990'ların baskın web sitesi sağlayıcıları 2000 yılında yaşanan 'dot-com balonu'nun patlamasıyla büyük bir gerilemeyle karşı karşıya kaldı. Sonrasında sosyal medya start-up'ları küçük ölçekli yapılardan dünya çapında şirketlere dönüşerek bir sonraki büyüme dalgasını yarattı. Bu şaşırtıcı başarının temel nedeni, kişiselleştirildiği hâlde daha önce bu derece kullanıcıya ulaşamamış, kullanıcı hareketlerini izleyerek elde edilmiş algoritma önerilerinin kullanımının artmasıdır. Twitter, yüz milyonlarca tweet'in algoritmik arama kaydına dayanan 'en çok bahsedilen konu başlıkları" sıralamasını sunarak çekici bir mecra hâline geldi. Bu otomasyon araçlarının sağladığı enformasyon yolları, medya şirketlerinin yapılarını ve iş yapış biçimlerini önemli ölçüde değiştirdi. Otomasyon araçları bilgisayar ve telekomünikasyon endüstrileriyle daha fazla bütünleştikçe, bilgisayar mühendisleri kritik rol oynamaya başladı. Kodlama ve programlamadaki yetkinlikleri öne çıkarıldı ve geleceğin temel medya becerileri olarak yüceltildi. Bunun yanı sıra, çağrı merkezi operatörlüğü gibi daha az ilgi gören ve istenmeyen dijital içeriğin denetlenmesi ve sansürlenmesi gibi daha az tatminkâr çalışma koşullarına sahip meslekler de vardı.

Kullanıcı verisinin madenciliği ve işlenmesiyle, kullanıcıya özel uyarlama ve kullanıcıya özel tavsiyelerde bulunma süreci başlamış oldu. 2010'lara gelindiğinde kullanıcılar, medya kullanımını artıran ve çeşitlendiren bu tavsiyelerin her çeşidiyle haşır neşir olmuşlardı. Twitter'ın 'en popüler tweetler'i, Spotify'ın 'önerilen şarkılar'ı ve Amazon'un 'bu ürünü görüntüleyen müşteriler bunu da görüntüledi' türünden uygulamaları buna örnek olarak verilebilir. Bu tür girişimler sayesinde kullanıcı sayısı arttıkça yalnızca şirketlerin kendilerinin değil, aynı zamanda bu tür veriler için ödeme yapmak isteyen üçüncü parti şirketlerin de ilgisini çekecek bir kullanıcı veri havuzu

oluşuyordu. Sosyal medya ekosistemi, birbirine bağlı karmaşık bir dizi işletme hâlinde gelişti. Sosyal medya ağ sağlayıcıları, veri analizi şirketleriyle iş birliği yaptı ve 2006 yılındaki Google-YouTube birleşmesinde olduğu gibi birbirine bağlandı.

Sosyal medyayı kullananların, insanların algoritmalar sayesinde otomatik olarak birbirine bağlanmasını idrak etmesi çok zor hatta kimi zaman neredeyse imkânsızdı. Kullanıcılar nezdindeki bu bilinmezlik son derece tartışmalı bir konuydu. Rekabete açık konumlarını etkileyebilecek bilgileri korumayı her daim şiar edinen medya şirketleri için gizlilik tamamen yeni bir olgu değildi. Bununla birlikte sosyal medya şirketlerinin bazı belirgin alanlardaki çalışma prensibi, belirsizliği körükledi. Kullanıcı hareketlerinin gözlemlenmesi o kadar yoğundu ki, üçüncü kişilerin bunun izini sürmesi, hatta var olduğunu fark etmesi dahi çok zordu. Dijital medya tasarımcısı Sara Wachter-Boettcher, 2017 tarihli *Technically Wrong* (Teknik Olarak Yanlış) isimli kitabında algoritma tabanlı hizmetlerin, kullanıcıların çıkarlarına ve hatta direkt benliklerine ters düşen bir dizi bulanık olayı gözler önüne sermişti. Kitapta, Facebook'un kederle dolu bir yıl geçiren kullanıcısına gönderdiği neşeli davetler ya da trans bireylerin hizmetlere erişmek için klasik cinsiyet kutularından birini işaretlemek zorunda kalması gibi örneklere yer verilmişti. En rahatsız edici olaylardan biri de 2015 yılında Afro-Amerikalıların görüntülerinin Google Fotoğraflar tarafından otomatik olarak 'goriller' olarak etiketlenmesiydi. Bir 'yapay zekâ' örneği olan görüntü öğrenme algoritmasının, otomatikleştirilmiş sürecinin yanlış gitmesi sonucu görüntünün üzerine konan bu etiket nedeniyle Google bir özür metni yayınlamak zorunda kalmıştı.

Otomasyon ve algoritmanın nasıl skandala neden olabileceğine dair bu tür örneklerin ötesinde, başka belirsizlikler de vardı. Birçok araştırmacının işaret ettiği gibi sosyal medya şirketleri, sundukları hizmetler genişledikçe, kendilerini genelgeçer altyapılar olarak benimsetmeye başlamıştı. Bu da hizmet sağlayıcı olmaktan çıkıp hizmetin kendisi olmaları anlamına geliyordu. Kendini çok amaçlı bir iletişim altyapısı olarak konumlandıran sosyal medya platformlarının herhâlde en çarpıcı örneği, 2018 yılında bir milyar aktif kullanıcıya ulaşan Çin menşeli bir mobil uygulama olan WeChat'tir. Platform sadece sosyal medya bağlantısı, grup yazışması ve özel mesajlaşma değil, aynı zamanda video oyunları, görüntülü arama ve görüntülü konferans, e-ticaret ödemesi, video ve fotoğraf paylaşımı gibi hizmetler de sunuyordu.

Diğer bir örnek, 2005 yılında piyasaya sürülmesinden bu yana 'coğrafi bazlı internet' hizmeti için kullanılan standart harita olma yolunda uzun bir

yol kat eden Google Haritalar'dır. Bu gelişme sadece geleneksel harita işlevleri sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda çevredeki restoranlar, müzeler ve diğer tesisler için sıralama yapılmasına olanak tanıyan kullanıcı girişleri ile coğrafi konum teknolojilerinin birleştirilmesi sayesinde hayata geçebilmiştir. Bu eklenen özellikler, Google'ın pazardaki konumunu ve gelirini artırırken, aynı zamanda kimin işine ve çıkarına hizmet ettiği düşünülmeden kullanılacak kadar benimsenmesini sağlamıştı. Hemen hemen aynı dönemde Uber, Batı dünyasının önemli kentsel alanlarında bir ulaşım altyapısı hâline gelmişti. Bu sektörün oyuncuları bunu bir 'platform devrimi' olarak adlandırıyordu. Dijital uygulamaların, özellikle akıllı telefonların ve tabletlerin kullanımının artmasıyla birlikte son yıllarda ön plana çıktığı su götürmez bir gerçek. Yine de pazar hâkimiyeti ve kazanç gibi motivasyonlarla ilerleyen bir süreçte platformların, altyapılar hâline gelmesi ancak uzun vadede mümkün olacaktı. Bu gibi durumlarda kullanıcıları için standart hâline gelen hizmetlerin bakım ve onarımı, tıpkı yollarda ya da su şebekesinde olduğu gibi ticari kaygılara bağımlı olacaktır.

Algoritmanın alanı, iletişimde kalma ve hareket etme gibi küçük toplumsal ilişkilerden, algoritmalarla ilerleyen medyanın daha büyük toplumsal güçlerle bağlantı kurmasına kadar genişlemişti. Hatta çok sayıda medya araştırmacısı sosyal medyadan elde edilen kullanıcı verisi madenciliğinin ve satışının, Batı toplumlarında geçerli, yeni bir ekonomik sisteme geçildiğini gösterecek kadar önem kazandığını iddia ediyordu. Harvard Business School'dan Profesör Shoshana Zuboff, 2019 tarihli kitabı *The Age of Surveillance Capitalism* (Kuşatan Kapitalizm Çağı) ile çıtayı yükseltti. Zuboff'a göre kapitalizmin hayatta kalması, artık önceki çağlardan çok daha kapsamlı yollarla mümkün olan bilginin bulunmasına ve işlenmesine bağlıydı. Yazar bu yolların aynı zamanda şeffaf olması gerektiğini iddia ediyordu. Zira kullanıcılar, hayatın sadece kendileri için daha uygun hâle getirildiğine inandıklarından, mahremiyetlerini feda ederken baskının boyutunu açıkça göremiyorlardı.

Sektörde baskın duruma gelen sosyal medya ağları ve onlara zemin hazırlayan algoritmaya dayalı teknolojiler çoğunlukla denetim sistemlerinin dışında kalmıştı. Uzun bir süre boyunca içeriklerine ya çok az müdahale olmuş ya da hiç olmamıştı. Ayrıca bu medya kuruluşlarının, ABD'den sonra yayıldığı çeşitli ülkelerde tabi olduğu vergi oranları oldukça düşüktü. Bu görece kuralsızlığın pek çok sebebi vardı. Öncelikle çok sayıda Avrupa devletinin 20. yüzyıl boyunca medyayı tekeller ve lisanslar yoluyla denetim altına alma konusunda güçlü bir geleneği olmasına rağmen, sosyal medya şirketleri hayata geçtiğinde bu gelenek yerini kuralsızlık ve serbest piyasa

rekabetinden oluşan bir değerler sistemine bırakmıştı. İkinci sebep ise büyük medya şirketlerinin küreselleşmiş faaliyetlerinin, ulusal sınırlardaki kural koyucuların ve politikacıların erişim alanından kaçabilmesiydi. Ayrıca Dünya Ticaret Örgütü ve Avrupa Birliği gibi uluslararası siyasi yapılanmalar, ticareti düzenlemekten ziyade özgürleştirmeyi destekliyordu. Her ne kadar politik uygulamalar sosyal medyayı etkilese de, şirketlerin büyümeleri daha ziyade NAFTA (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması) ve GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) gibi uluslararası ticaret anlaşmalarının altında yatan ticareti serbestleştirme ideolojisi sayesinde olmuştu.

Dijitalleşme alanındaki kural koyucuların odağında uzun bir süre boyunca çoğunlukla 'korsan' veri dosyaları indirilmesi ve kopyalanması ile bağlantılı olan telif hakkı ihlalleri vardı. Buna ek olarak uzun yıllar boyunca, sosyal medya şirketlerinin faaliyetlerinin kamu yararı gözetmek zorunda olduğu düşünülmemişti. Bu şirketlerin kökenleri, bilgisayar ve telekomünikasyon endüstrilerinden olduğu gibi aynı zamanda içeriğin denetlemesinin daha yerleşik bir ihtiyaç olduğu medya endüstrilerinden geliyordu. Bu bölümün ilerleyen kısımlarında değinileceği üzere 2010'lu yıllar boyunca yaşanan bir dizi siyasi skandal ve tartışma, sosyal medya şirketleri, kanun koyucular ve politikacılar arasındaki bu ilişkiyi değiştirecekti.

Facebook

Bilgi Teknolojileri sektörünün içinden doğan ve onu küresel ölçekte farklı dijital medya ve hizmetlere geçiş için bir sıçrama tahtası olarak kullanan medya kuruluşlarının ilk büyük örneği, 1998'de kurulan Google'dı. 2004-2006 yılları hem Facebook'un hem de YouTube'un piyasaya sürülmesine tanıklık etti. Statista'ya göre Ocak 2019'da bu iki şirketin sırasıyla 2,2 milyar ve 1,9 milyar kullanıcısı vardı. Facebook ve YouTube, ilk yıllarında sosyal medya ağları alanında küresel olarak baskın hâle geldi. Bununla birlikte her iki şirketin de Batı ülkelerindeki hâkimiyetlerinin bazı istisnaları vardı. WeChat ve QQ gibi Çinli sosyal medya siteleri, dünyanın en büyük iç pazarında baskın olmalarının da etkisiyle Facebook ve YouTube ile karşılaştırılabilir kullanıcı oranlarına ulaştı.

Resim 23: Mark Zuckerberg.

Facebook; kullanıcı sayısının büyüklüğü, medya sektöründeki etkisi ve onu çevreleyen siyasi tartışmalar da düşünülecek olduğunda, en önemli sosyal medya ağıydı. Daha sonra geniş bir takipçi kitlesi kazanan sitelerin çoğu, arkadaş ve tanıdıklardan oluşan ağlar için küçük ölçekli yapılar olarak doğmuştu. 2003 yılında, Harvard Üniversitesi'nde bir öğrenci olan Mark Zuckerberg tarafından kurulan ve başlangıçta yalnızca o üniversitenin öğrencilerine Facemash adıyla hizmet eden şirket buna bir örnekti. Zuckerberg'in uygulaması Facemash, kız öğrenciler arasında karşılaştırma ve sıralama yapılmasını sağlıyordu. Bunun için kullanılan öğrenci fotoğraflarından bazıları, üniversite sunucusuna izinsiz girilerek elde edilmişti. *The Social Network* (Sosyal Ağ) filmi sürükleyici ve oldukça dikkatli bir tarihî anlatı örneği olarak Zuckerberg'in ikiyüzlü ve bencil hamlelerinin sonucunda Facebook'un erken dönem büyümesinden bahsetmektedir. Bu hamlelerin bazıları yalnızca birer iddia olarak kalırken, Harvard öğrencilerinin fotoğraflarının çalınması ve yasa dışı kullanımı gibi inkâr edilemez gerçekler de vardır.

Daha az kişisel bir açıklama yapmak gerekirse Facebook'un ilk dönemleri, kurucusunun erkek hacker kültüründen gelmesiyle şekillenmiştir. Ayrıca kişisel verilerin algoritmik tabanlı olarak toplanması ve start-up için bir temel olarak kullanılması da Facebook'un erken döneminde etken olmuştur. José van Dijck, Facebook ve Zuckerberg'in ideolojisini "geek kültürü ve karşı

kültür arasında bir bağlantı" olarak nitelendirmişti. Zuckerberg Facebook için, internetin ilk dönemlerindeki gibi özgürleştirici bir yaklaşıma sahip olan, hiyerarşik olmayan ve katılımcılık gibi ideallerinden feyzalan bir mantık kurgulamıştı. Bunlar, paylaşmanın ve bağlanmanın görece soyut idealleri olarak yeniden formüle edilmişti. Zuckerberg'e göre paylaşmak güzeldi çünkü insanları bir araya getiriyor ve karşılıklı anlayışı teşvik ediyordu. Dolayısıyla Facebook ne kadar büyürse, dünya için o kadar iyi olacaktı. Zuckerberg 2012 yılında yatırımcılara seslendiği bir mektupta "Facebook'un aslında bir şirket olmak için yaratılmadığını" şu sözlerle anlatmıştı: "Dünyayı daha açık ve bağlantılanmış hâle getirmek gibi toplumsal bir misyon için inşa edildi." Facebook'un en basit anlamda kendini idealist bir girişim olarak tanımlamasına benzer yaklaşımlara milenyum döneminde ortaya çıkan diğer büyük şirketlerde de rastlanmıştı. Google'ın 2018 yılına kadar kullandığı sloganı örnek olarak verebiliriz: "Kötü olma!" Söz konusu şirketler teoride samimi olsun ya da olmasın, kendini meşrulaştıran bu söylem pratikte kamuoyu tarafından mercek altına alındıklarında onlara ikiyüzlülük suçlamaları olarak geri dönmüştü.

Facebook'un ilk yıllarına hızlı bir genişleme damgasını vurmuştu çünkü site Harvard Üniversitesi öğrencilerine özel bir platform olmaktan çıkmış ve tüm dünyada, geçerli bir e-posta hesabı olan 13 yaş ve üzeri herkese açılmıştı. 2008 yılında İrlanda'da uluslararası merkez ofisleri kurulmuş ve Zuckerberg şirket blogunda Facebook'un 100 milyonuncu aktif kullanıcısına ulaştığını duyurmuştu. Peter Thiel gibi risk sermayedarlarından gelen yatırımlar genişlemenin önünü açmıştı ancak internet tabanlı şirketlere genel pencereden bakacak olursak bu dönemde nereden kazanç elde edileceği net değildi.

Sheryl Sandberg'in COO olmasıyla aynı zamana denk gelen 2008-2010 yıllarında Facebook'un kurumsal stratejisinde köklü bir değişim yaşandı. Sandberg, Google'daki eski pozisyonu olan çevrimiçi satış ve operasyonlardan sorumlu başkan yardımcılığından, Facebook'un gitmekte olduğu ölçekte bir şirketten para kazanmak için ne yapılması gerektiğine dair hırslı bir yaklaşımla gelmişti. Bu, birkaç temel amaç için algoritma geliştirmek anlamına geliyordu. Bunlardan biri, ticari açıdan daha cazip veriler üretmek için kullanıcıları daha kapsamlı bir şekilde izlemekti. Bir diğeri ise Facebook'un web sitesine algoritmik seçicilik uygulamaktı. Böylece kullanıcılara, sitedeki diğer etkinliklerinin yanı sıra beğendikleri veya yorum yaptıkları içeriklere göre bir haber akışı sunulacaktı.

Facebook'un yeniden şekillendirilmiş iş modelinde algoritmik olarak oluşturulmuş kullanıcı verisi, hedeflenmiş reklamların temelini oluşturuyordu.

Böylece haber akışında bir kullanıcının karşısına, profilinde belirttiği hobilerle ilintili reklamlar çıkıyordu. Gözetlenildiğine dair yaşanan bu ürkütücü his, kişilerin arka planda ne kadar yoğun şekilde takip edildiğine ve bu sürecin kullanıcılar için ne kadar bulanık olduğuna kanıt teşkil ediyordu. Siva Vaidhyanatham, Facebook'un tarihine dair son derece eleştirel bir içeriğe sahip 2018 tarihli kitabı *Anti-Social Media*'da (Sosyal Medyaya Karşı) bu reklam tarzının, 20. yüzyılda medya sektöründe hâkim olan reklamlardan oldukça farklı olduğunun altını çizmişti. Eski model, 'ikna yöntemi'ne, yani bir ürünle ilgilenip ilgilenmediğine bakılmaksızın tüketiciye çağrı yapmaya dayanıyordu. Vaidhyanatham, otomatikleştirilmiş kullanıcı takibi ve veri madenciliği yoluyla "reklamcılık daha ziyade insanların ilgi alanlarıyla, onlara teklif edilenleri uyumlu hâle getirmek oldu" diye yazmıştı. Kullanıcı verisi sayesinde ilgilendikleri alanlar açığa çıktığı için tüketicileri hedeflemek artık mümkündü.

Bu, reklamların hedeflendiği kişilerle daha alakalı hâle gelmesi için muhteşem bir araçtı. 20. yüzyıl reklamcılığında eleştirilen nokta, müşterinin istediğini müşteriye verme anlayışının farklı bir işleyişi içinde saklı tutmasıydı. Siyasal iletişim alanında araştırmalar yapan Dallas Smythe'nin belirttiği gibi medya şirketleri 20. yüzyılın kitle iletişim araçları bağlamında izleyicilerini metaya dönüştürüyor ve izleyicilerin medyadaki ilgi alanlarını reklam verenlere satıyordu. 21. yüzyıla gelindiğinde ise sosyal medya şirketlerinin kullanıcıyı metalaştırmak için dijital teknolojileri nasıl kullandığı ve ne tip sonuçlar doğurduğu sorusu gündeme gelmişti.

Bu sorunun yanıtlarından biri, verilerin Facebook tarafından üçüncü parti şirketlere satılma biçimlerinde gizliydi. Teknik terimlerle ifade etmek gerekirse Facebook'un uygulama programı arayüzü (API) ve kullanıcı verilerine ulaşmak için Facebook'u araştırmalarını kolaylaştıran diğer dijital araçlar bu şirketlerin kullanımına açılıyordu. Facebook, Open Graph aracılığıyla birkaç şirketle ortaklık kurarak (örneğin Facebook üyeliğinin Spotify'ı açmak için kullanılması gibi) hizmetleri birbirine entegre etmişti. Bu iş birliği şirketlerin bilgi paylaşmalarını sağladı, böylece kullanıcının Spotify hareketlerine Facebook tarafından erişilebiliyordu. Aynı şey tam tersi için de geçerliydi ve bundan kullanıcının haberi olmuyordu. Facebook'un lisans sözleşmelerini ve hizmet şartlarını yakından takip etmek, verilerin nasıl kullanıldığına dair çok sınırlı bilgi sağlıyordu. Ayrıca çok az kullanıcının bunun peşine düşecek zamanı, isteği veya teknolojik hâkimiyeti vardı.

2010'dan sonraki yıllar Facebook'un, üçüncü parti şirketlerin, kullanıcıların bilgisi olmadan verilerine erişmesine izin verdiği için ifşa olduğu

bir dizi skandala sahne oldu. Örneğin 2014 yılına kadar Facebook'un oyun geliştiricileri ile yaptığı iş birliğinin içeriğinde sadece sitesinde yer vermek değil, aynı zamanda Facebook üzerinden oyun oynayanların arkadaş listelerinde veri madenciliği yapmalarına izin vermek de vardı. Facebook'un kendi sitesi dışındaki verilere eriştiği durumlarda, kullanıcı verilerini gizlice kullandığını tespit etmek daha zordu. 2018 yılında kullanıcı verisi skandallarının en kötüsü yaşandı. Guardian, Cambridge Analytica firmasının, sözde araştırmada kullanılmak üzere 87 milyondan fazla kullanıcının (Facebook arkadaşları da dâhil olmak üzere) verilerine eriştiğini açıkladı. Cambridge Analytica bu verileri detaylı kullanıcı profilleri oluşturabilmek için kullanmıştı. Bu profiller hedefleme amacıyla siyasilere satılmıştı. Bu siyasi ekiplerden biri Donald Trump'ın 2016'daki başarılı başkan adaylığının arkasındaki kampanyayı planlamıştı. Bir grup Rus operatörden oluşan diğer bir ekipse Cambridge Analytica'nın verilerini Hillary Clinton'ın başkanlıktaki adaylığını baltalamak için kullanmıştı. Bunun üstüne bir de bazılarının kökeninde siyasi nedenler olan intihar ve cinayet olaylarına dikkat çekmek için Facebook Live akış hizmetini kullanan insanlar çıkmıştı.

Siyasi çekişmenin ağırlığı peyderpey etkisini gösterdi. Zuckerberg, 2017'de kendi Facebook sayfasında şöyle bir açıklama yapmıştı: "Facebook son on yılda arkadaşları ve aileleri birbirine bağlamaya odaklandı. Bir sonraki odak noktamız; sosyal altyapıyı, bizi destekleyecek, güvende tutacak, bilgilendirecek, sivil katılım sağlayacak ve herkesi kapsayacak bir form alacak şekilde toplum için geliştirmek olacaktır." Facebook'un kullanıcı verilerini istismar ederek kişisel haklarını tehdit ettiğini düşünenlere karşı bir çağrı niteliğindeki bu birleştirici dil, güvenlikle ilgili kesin ifadelerle destekleniyordu. 'Sivil katılım' konusuna gelince, şirketin siyasi ve demokratik bir oyuncu olarak işlevine etkin bir şekilde katılmaya istekli ve yetkin olup olmadığı tartışması devam ediyordu.

Bu kitabın kaleme alındığı 2019 yılında, her ne kadar çok net olmasa da Facebook'un pazardaki hâkim konumunun tehdit altında olduğuna dair işaretler bulunmaktadır. Medya sektörü uzun zamandır arz odaklıdır ve izleyicinin talebini öngörmek oldukça zordur. Hakl gibi dev siber uzay denemeleri, MySpace gibi sosyal medya siteleri ve Alta Vista gibi arama motorları hızla yükseldi, sonra önemini yitirdi ya da kapandı. Facebook'a karşı bu bitmeyen ilginin kökeninde şirketin, otomatikleştirilmiş algoritma süreçlerinin, medya sektörüne dair stratejilerin ve daha genel ve kalıcı bir öneme sahip olması muhtemel sosyal kullanımların bir kombinasyonunu teşvik etmeye öncülük etmesi yatmaktadır.

Dijital Kullanıcının Dönüşümü

İnternet, ortaya çıkışından ve erken yayılmasından bu yana siyasi bir güç olarak kabul edilmiştir. İlk günlerinden itibaren, bu teknolojiye hükmedenler ve siyasi görüşleri güçlü olanlar bakış açılarını yaymak için onu hızlıca kullanmaya başlamıştı. İnternetin ilk dönemlerinde herkesin görüşlerini kamuya açık bir şekilde dile getirebilmesi için erişim sınırının zamanla genişleyeceğine dair yaygın bir beklenti vardı. Kamusal alan teorisi üzerinden konuşmak gerekirse internet, tartışma ve demokratik katılıma dair sahip olduğu potansiyelden ötürü ilkel bir kamusal alan olarak ele alınmıştı. Bu noktada yeni medya eski bir tartışmayı alevlendiriyordu. Bu kitabın 2. ve 3. bölümlerinde bahsedildiği gibi Avrupa'nın erken modern döneminde yazılı ve görsel medya, o zamanın kamusal alanlarının anahtarıydı. Bu, dijital ve sosyal medyanın son yıllarına benzer biçimde, kamusal söylem ve katılıma erişim açısından bir tartışma ve karışıklık dönemiydi.

Kabaca söylemek gerekirse 21. yüzyılın ilk on yılında internetin kamusal alan için olası faydaları kamusal tartışmalara egemen olurken, ikinci on yılında gözler olumsuz yanlarına dönmüştü. Yaşanan bir dizi skandal ve tartışma internete dair beklentilerdeki bu değişimin temel nedeniydi. Böylece internetin demokratik bir araç olduğu konusunda bir hayal kırıklığı yaşandı.

2009'daki İran seçimlerinden sonraki protestolarla birlikte 'yeşil hareket' veya 'İran baharı' denen erken ama dev bir patlama yaşandı. Bunu 2011 yılından itibaren Ortadoğu'da başlayan ve 'Arap baharı' olarak bilinen bir dizi gösteri ve ayaklanma takip etti. Sosyal medyanın, özellikle de Twitter'ın aktivistler tarafından otoriter rejimlere karşı reform ve demokratikleşme mesajı yaymak için kullanılma biçimi hem çok dikkat çekti hem de umut aşıladı. Bununla birlikte bu olayların ardından İran'da veya Orta Doğu'nun büyük kısmında beklenen fiilî demokratikleşme gerçekleşmedi, böylece internetin kudreti hakkındaki iyimserliğin büyük ölçüde temelsiz olduğu ortaya çıktı. 2014 yılında 'Gamergate' adlı tartışma ile birlikte internetin yaygın ve ilerici katılım sağlayan bir mecra olduğu fikri farklı türden bir darbe aldı. Amerikalı bir kadın oyun geliştiricisine yönelik tehditler, oyun camiasının sağcı gruplarının feministlere ve diğer ileri görüşlülere karşı bir dizi çevrimiçi saldırıya dönüştü ve sanal taciz ve kadın düşmanlığı sorunlarını gün yüzüne çıkardı.

Bu olaylarla eş zamanlı olarak Google ve Facebook gibi büyük şirketlerin kullanıcı takip yöntemleri ve mahremiyet ihlalleri konusundaki endişeler de artıyordu. Twitter ile birlikte Facebook da taciz olaylarını önleyemediği için çok kez eleştirildi. Basın sektöründe çalışan gazetecilerin yaşanan sızıntıları

bir dizi yazıyla ifşa etmesi, kamusal özürlere ve olayları azaltmaya yarasa da kurumsal yöntemlerde büyük değişikliklere yol açmadı. 2016 yılından itibaren önde gelen sosyal medya platformlarının, sahte hesaplar ve etiketler (hashtag) yaratan, uydurma haberler üreten ve 'bot' adı verilen insan kılığındaki robot yazılımları kullanan siyasiler tarafından manipülatif amaçlarla kullanıldığı ortaya çıktığında tepkiler büyüdü. O yılki ABD başkanlık seçimini yukarıdaki satırlarda bahsedilen Cambridge Analytica skandalı takip ederken Rusya'nın, Amerika'daki seçimlerin sonucunu etkilemek için tasarlanmış kampanyalarla sosyal medyayı aktif olarak kullandığı anlaşılmıştı. Bu arada haber akışının manipülasyonuyla ilgili benzer skandallar, İngiltere'deki 2016 Brexit oylamasıyla bağlantılı olarak da ortaya çıkmıştı.

Bu kitabın dördüncü baskısı yazıldığı dönemde Başkan Donald Trump kamuya hitap ederken Twitter'ı, bazen 'Twitter başkanlığı' da denilen ve rutin olarak yalan söylemeyi içeren bir platform olarak kullanıyordu. Aynı başkan, Twitter üzerinden haber medyasını "sahte haber" üretmek ve "halk düşmanı" olmakla suçluyordu. Böylece aracılı bir kamusal alanda müzakerenin nasıl olması gerektiğine dair ideallerle örtüşmesi çok zor bir söylem türünün nasıl en yüksek öneme sahip hâle geldiğini gösteriyordu. Savaşlar arası dönemde yükselişe geçen propaganda ile kavramın kamuoyunu manipüle etmedeki olumsuz çağrışımları üzerine paralellikler kurulmuştu. O zamanlar propaganda teorisyenleri bu terimi sadece olumsuz anlamda kullanmamıştı. Zira Edward Bernays'a göre modern bir toplumda kitleler üzerinde sistematik ve profesyonel etkisi olması kaçınılmazdı. 21. yüzyılda dijital alandaki denetimin otorite yanlısı saldırıları, toplumun siyaset ve medya arenasındaki seçkinlerinde bu tip bir güven inşa etmeyi zorlaştırıyor.

Savaşlar arası döneme ait söylem, akılcı ve bilinçli bir halk kavramını ön plana çıkarmamıştı. Savaş sonrası dönemde bunu yapan; devletten, piyasalardan ve özel yaşam çemberinden bir ölçüde özerklik sağlanan bir kamusal alanın böyle bir rasyonaliteye muktedir olduğunu savunan Jürgan Habermas'tı. Yüzyılın başında internetin daha iyimser tavırlı entelektüelleri genelde piyasalara eleştirel yaklaşıyor ama internetin doğası itibarıyla devletlerin kontrolüne girmesine imkânsız gözüyle bakıyorlardı. Bununla birlikte 2010'lu yılların skandallarının ve çekişmelerinin birçoğunun dijital medyanın devlet tarafından manipüle edilmesinden kaynaklandığı ortaya çıkmıştı. İnternetin, denetim ve baskı geleneğine sahip devletlerin entrikalarına uyumlu olduğu anlaşılmıştı. Evgeny Morozov'un 2012 tarihli *The Net Delusion* (İnternet Yanılsaması) kitabında buna işaret edilmişti. Kitap kısmen yazarın 'siber-ütopyacılar' olarak adlandırdığı kişilere karşı tartışmalı

bir üsluba sahipken, kısmen de dünya çapındaki otoriter devletlerin interneti kullanma biçimlerinin bir incelemesi niteliğindeydi. Aslen Belarus'lu olan Morozov başlangıçta demokratik internete inanırken, sonradan anavatanında ve baskın komşusu Rusya'da devletin dijital medyaya sızmasının ne kadar yaygınlaştığını fark etmişti.

Morozov, Belarus KGB'sinin muhalif öğrencilerin sosyal medya sayfalarını denetlediğini anlattığı kitabında insanlardan, arkadaşları ve tanıdıkları hakkında geçmişte zorla alınan bilgilerin şimdi sosyal medyada aleni biçimde listelendiğinin altını çizmişti. Morozov'a göre medyanın siyasi bağlamı ve tarihsel boyutuyla ilgilenenler için bunda şaşırtıcı bir şey yoktu. Hem Çarlık hem de Sovyet siyaset geleneğinde devletin yazılı basın ve diğer iletişim araçları üzerinde çok çeşitli denetim ve baskı yöntemleri vardı. İnternet çağının çok da farklı olmadığı ortaya çıkmıştı.

Morozov otorite yanlısı internete sahip ülkelere örnek olarak; Rusya, Belarus, Venezuela, İran, Burma, Suudi Arabistan ve hem ileri teknolojiye dayalı bir medya ve bilişim sektörüne sahip olması hem de dünyanın en büyük ulusal medya kullanıcı havuzuna sahip olması nedeniyle özel bir öneme sahip olan Çin'i sayıyordu. Mao sonrası Çin, Batı tarzı pazarlara doğru geniş çaplı bir hareket içinde olsa da buna, demokrasiye yönelik bir atılım eşlik etmemişti. Tersine Komünist parti ve devlet el ele vererek otoriter yönetimi korumaya ve denetimini kitlesel medyadan dijital medyaya genişletmeye çalışmıştı. 2000'lerin başında Çin, internet aktivistlerini hapse atan ilk ülke oldu ve otorite yanlısı denetim mekanizmasını ve internet manipülasyonunu geniş ölçekte uygulamakla ünlendi. Çin'deki internet dünyasına dair Gary King, Jennifer Pan ve Margaret E. Roberts tarafından 2017 tarihli bir araştırmada Çin hükûmetinin 2013-14 döneminde rejimi desteklemek için yılda yaklaşık 448 milyon sosyal medya yorumu uydurup yayınladığına yer veriliyordu. Ayrıca Çin, Google ve Facebook gibi büyük uluslararası oyuncuları dışarıda tutma ve bunlar yerine daha kolay izlenebilen ve baskı yapılabilen Sina Weibo, WeChat gibi ulusal sosyal medya siteleri ve arama motoru Baidu'yu koyma politikasına devam etti. Bu dijital sansür ve blokaj teknolojileri, kısıtlayıcı politikalarla birleşince "Çin'in muhteşem güvenlik duvarı" olarak anılmaya başlandı.

Çin örneği, dijital medya üzerindeki otorite kontrolünün, toplu sansür ve muhaliflere karşı devlet şiddeti gibi alenen baskıcı önlemlerden ibaret olmadığını gösteriyor. Yuezhi Zhao, Çin'in çağdaş medya tarihine dair bir anlatıda, bu kontrolün çoğunun gayriresmî ve ademimerkeziyetçi bir yapısı olduğuna ve kısmen diğer insanları takip eden ve yayınlayan internet

kullanıcılardan destek aldığına dikkat çekmişti. Zhao'ya göre Çinli yetkililer, internetin ademimerkeziyetçi eğilimine, denetimin de ademimerkeziyetçi olduğu şeklinde karşılık veriyordu. Bu, 2000'lerin ve 2010'ların otoriter internetinden, kullanıcılarının genellikle devletin istekli ve faal suç ortakları olduğunu gösteren çarpıcı bir ders niteliğindeydi. Bu arada gün geçtikçe hem Avrupa hem de Amerika'da otoriterliğin yükselişe geçme ibareleriyle birlikte, Batı'yı dijital medyanın bu karanlık taraflarından muaf görmek zorlaşıyordu.

Bu gelişmelerle eş zamanlı olarak sosyal medya etkileşimleri üzerine yapılan akademik çalışmalar, sosyal medyanın çeşitli olayların temelinde yatan ve işlevsiz olduğu kanıtlanan özellikleri üzerinde odaklanmaktadır. Ayrıca hâlihazırda tartışılan algoritmaya dayalı otomasyon süreçlerini tanımlamanın yanı sıra, hedef kitle ayrışmasına yönelik eğilime ve çevrimiçi etkileşimlerde kamusal ve özel alan arasındaki bulanık ilişkiye eğilirler. Bu araştırma dijital kamusal alanın 'yankı odası' ve 'filtre balonu' kavramları ile kirlenmiş olduğu yönündeki mevcut yaklaşıma yanıt olarak, sosyal medyanın ve arama motorlarının kullanıcılara, algoritmaların belirlediği ihtiyaçlar doğrultusunda bilgi sunduğunu söylüyor. Çevrimiçi olan herkes prensipte kendisinden farklı deneyim ve görüşlerle her geçen gün daha az karşılaşacaktır. "Dolayısıyla internet, kullanıcılarını bölmeye, aşırı partizanlığı teşvik etmeye, ortak ve kamusal endişeler üzerinde yapılacak sağlam bir müzakereyi engellemeye eğilimlidir" diye devam eden bir tartışma vardır. Her ne kadar bu tip sağlam ve geneli ilgilendiren argümanlar akademik araştırmalarla doğrulanmasa da, kutuplaşmaya ve Batı siyasi yaşamında ortak bir zeminin kaybedildiği algısına ilişkin endişelerin yükseldiği bir dönemde medya tartışmalarının bir parçası olmaya devam ediyorlar.

Dijital medyanın kamusal ve özel alan arasındaki ilişkiyi nasıl bozduğu konusuna gelince, televizyon döneminde de bu ikisini birbirinden ayırmanın zorluklarına ilişkin benzer bir endişe yaşanmıştı. Bununla birlikte dijital ve sosyal medyada kamu ve özel arasındaki başka tip gerilimler de göze çarpıyordu. Örneğin büyük ve çok amaçlı sosyal medya sitelerinde kullanıcılar kendilerini; çalışan, vatandaş, arkadaş ve ortak gibi farklı roller içinde bilgilerini paylaşırken buluyorlardı. Kişilerarası sosyal yaşamda bu rollerin, kendini ayrı bağlamlarda gösterme eğiliminde olması dijital medya araştırmacıları danah boyd ve Alice Marwick'in tabiriyle 'bağlam çöküşü' olgusuna yol açmıştı.

Bunun tersi de, yani medyanın parçalanmasıyla birlikte özel ve kamusal alan arasındaki ayrımların farklı yerel bağlamlarda daha da çeşitlendiği de söylenebilir. Ayrıca gerçekte çöküş denebilecek kadar ne olduğu ve gerçekten

de böyle bir çöküş yaşanmasının ne gibi sorunlara yol açacağı da tartışma konusudur. Örneğin özelin kamusal alana taşındığı, aile içi şiddet ve cinsel istismar gibi olayların sadece özel değil, kamuyu da ilgilendiren meseleler olduğuna dair feminist içgörü 1960'lardan sonraki döneme damgasını vurmuştu. Ancak 18. yüzyıla çok benzer bir şekilde 21. yüzyılın başları da coşkun duygular, saldırganlık, müdahaleci türden yakınlık gibi özel alana ilişkin yıkıcı sosyal davranışların, kamusal söylemi baltaladığına dair endişelerin yaygın olduğu bir dönemdi.

2010'lu yıllara gelindiğinde bu endişeler, regülasyonlar üzerinde daha sert bir baskıya dönüşmüştü. Daha önce de belirtildiği gibi dijital medya, büyük ölçüde Batılı kural koyucuların erişim alanının dışında yol alıyordu. Şirketler genellikle hizmetlerini safi altyapı olarak sunmaya meyletmişti. Her ne kadar bu şirketler insanları dijital olarak birbirine bağlamanın toplumsal ve beşerî faydalarını öne çıkarsa da, aynı zamanda sundukları içerikle ilgili olarak gazetecilerin ve editörlerin taahhüt ettiği türden bir sorumluluk almaktan kaçınıyordu. Uzun bir süre boyunca bu yaklaşıma karşı sadece çocuk pornosu, çocuklarla istismar amacıyla internet üzerinden iletişim kurarak 'kandırmak' gibi uç olaylarda ve terörü destekleyen mesajlarda tepki geldi. Ayrıca bu şirketler genellikle çok kısıtlı vergilerle mükellef olduklarından daha sıkı vergilendirme çağrıları yapılıyordu. Bazı politikacıların iddia ettiği gibi bu vergiler, bu şirketlerin ulusal medya pazarında her geçen gün daha da artan güçleriyle orantısızdı.

Avrupa Birliği 2018 yılında General Data Protection Regulation'ı (GDPR) (Genel Veri Koruma Yönetmeliği) çıkardığında mahremiyet konusunda önemli bir adım atılmış oldu. Bu yönetmelik, kişisel verilerden faydalanmak için kullanıcının bilgilendirilmesi ve rızasının alınması konusunda şirketler tarafından somut adımlar atılmasını gerektiriyordu. Brexit referandumuna ve Trump'ın başkanlık seçimine dair yaşanan skandallar ve bunların ifşa olmasının ardından şirketlerin, sağladıkları içerik konusunda daha aktif ve net sorumluluk almalarını sağlamak için baskılar arttı. Şirketler bu baskıya, kısmen kullanıcıyı takip etme ve denetleme konusuna daha fazla kaynak ayırarak, kısmen de kamusal alandaki işlevlerine dair bazı tavizler vererek karşı durdular. Mark Zuckerberg 2018 yılının sonunda kendi Facebook sayfasında yaptığı açıklamada 30.000'den fazla şirket çalışanının 'zararı önleme' alanında görev aldığından bahsetmişti. Zuckerberg 'seçimlere müdahale edilmesini önlemek, nefret söylemi ve dezenformasyonun yayılmasını durdurmak' gibi konularda taahhütte bulunurken vergilendirmeden veya verilerin üçüncü parti şirketlere satılmasından hiç bahsetmedi ve içerik alanında sorumluluğu

tam olarak kabul etmedi. Çok sayıda moderatörden oluşan bir ekibin bile Facebook'un geniş sosyal ortamlarını ne kadar etkili bir şekilde gözleyebileceği hâlen muallaktaydı. 2010'lu yılların sonunda sosyal medya şirketlerinin büyüme ve gelir kaynakları için stratejilerini tehlikeye atma pahasına kamusal alana karşı sorumluluklarını nasıl ve ne ölçüde yerine getirecekleri konusu da belirsizliğini koruyordu.

O dönemde dijital kamusal alanın gelişimi kısmen teknolojiye, kısmen kurumsal ve mevzuatları içine alan sistemlere, kısmen de toplumsal ve tarihsel koşullara bağlıydı. Buna benzer bir durum, 18. yüzyıldan bu yana olduğu gibi dijital çağda da aracılı kamusal alanın anahtarı olan gazeteciliğin gelişiminde de yaşanmıştı. Dijital teknolojiler gazetecilerin ve editörlerin uyum sağlaması gereken bir dizi riski ve fırsatı içinde barındırıyor. Haber tüketiminin ana kaynağı televizyondan sosyal medyaya kaydı ve internet, haber dağıtımında giderek daha merkezî bir rol üstlendi. Pew Araştırma Merkezi'nin 2017 tarihli raporuna göre Amerikalıların %43'ü haber kaynağı olarak başta sosyal medyada yayınlananlar olmak üzere çevrimiçi haber bültenlerini kullanıyor. Bu, daha önce ana kaynak olan televizyonla aradaki farkın %7'ye kadar düştüğü anlamına geliyordu. Rapora göre radyo ve gazeteler sırasıyla %25 ve %18 oranlarındaydı ve düşmeye devam ediyordu.

Böylece işe gazete veya yayıncılıktan başlayan ve temelleri profesyonel gazetecilik kültürüne dayanan gazeteciler ve haber kaynakları bir ikilemle karşı karşıya kaldılar. Ya sosyal medya platformlarının haberlerini paylaşmalarına izin verecek ya da güncel dağıtım araçlarının eksikliği nedeniyle ötekileştirileceklerdi. Gazetecilik alanında araştırmalar yapan Axel Bruns 1990'ların sonlarından bu yana bu alanda yaşanan en önemli gelişmelerden birinin, geleneksel 'haber bekçiliği'nden 'haber gözlemciliğine' ve ardından 'haber sergileyiciliğine' geçilmesi olduğunu iddia etmektedir. Gazeteciler kitle iletişim araçları için içerik üretirken; tabiri caizse bilgi geçitlerini tutar, çok sayıda haberden bazılarını seçer, meslek kodlarına göre uygun hâle getirir ve nihayetinde izleyicilere sunar. Bruns'a göre 1990'lı yıllardan itibaren kullanıma sunulan dijital araçlar sayesinde haber blogları ve meslekten olmayan kişilerin hikâyeleri derlemesi ve öne çıkartması ile oluşan 'yurttaş gazeteciliği' peydah olmuştu. Ana akım gazeteciliğin kapalı ve tek yönlü geleneğinden çok farklı olan bu haber gözlemciliği ilkesi, Indymedia ve Buzzfeed gibi internet girişimlerine öncülük etmişti. Bu şirketler, münferit yapıları ve web tabanlı ekosistemleri ile ana akım gazeteciliğin pek onaylamadığı bir alternatif oluşturuyordu.

Daha sonra gelen sosyal medyanın yükselişiyle birlikte büyük bir değişim

başladı ve bu gazetecilik anlayışlarını birbirleriyle daha iç içe olmaya zorladı. Gazeteciler artık haberlerinin Twitter ve Facebook gibi ağlarda dağıtılmasına izin vermek zorundaydı. Bu, artık haber edinimlerini bu gazetecilerin haberlerinden "seçen" kullanıcılar tarafından paylaşılmak veya görmezden gelinmek anlamına geliyordu. Bunun bir diğer anlamı da sosyal medya şirketlerinin kullandığı algoritmanın, haberlerin yukarı çıkmasına ya da altlarda kalmasına sebep olabileceğiydi. Teknolojide yaşanan bu değişim, gazeteciliğe yeni bir alan ve dağıtım aracı hediye etmiş oldu. Algoritmalar aracılığıyla internet hareketlerini gözlemlemek ve takip etmek kolaylaştıkça araştırmacı gazetecilerin eline yeni bir araç geçmiş oldu. Ayrıca sosyal medyaya geçişin gazetecilerin, yazılı basının geleneksel fikirlerinden ve yeni nesillerle olan ilişkisinden kurtulmasına katkıda bulunduğu söylenebilir.

Bununla birlikte gazeteciler sosyal medya dünyasına girdikçe bazı ikilemlerle de karşı karşıya kaldılar. Bunlardan biri sosyal medya kullanımına yön veren hızlı ve duygusal seçimlerin, gazeteciliğin yerleşik değerler sistemiyle tam uyum sağlamamasıydı. İkinci bir konuysa ev sahibi sosyal medya hesaplarının, gazetecileri nefret söylemi içeren, 'trol' ve yasal olmayan kullanıcı yorumlarından sorumlu tutmasıydı. Bu durum hem önce hem de sonraki süreçte aktif olacak bir moderatör sistemi gerektiriyordu ancak yoğun trafiği olan sayfalarda böyle bir sistem hem pahalıya gelecek hem de uygulanması zor olacaktı. Bir başka önemli ikilemse gazetecilerin haber dağıtımı üzerindeki güçlerini üçüncü parti şirketlere bırakarak yalnızca reklam gelirlerinin büyük kısmını paylaşmakla kalmaması aynı zamanda kendi sonlarını hazırlamasıydı.

Dijitalleşme, gazetecilik üretimi için gerekli kaynakların giderek daha fazla platforma ve mecraya yayıldığı, dolayısıyla daha zor bulunduğu bir zamana denk gelmişti. *New York Times*, *Guardian*, *Le Monde* ve *Die Welt* gibi büyük Batı gazeteleri hayatta kalabilmek için yalnızca baskıdan dijitale geçmekle kalmadı aynı zamanda giderek daha fazla video, canlı yayın ve podcast sunan medya evleri hâline geldi. İlk zamanlarda bu, büyük ölçüde yokuş yukarı bir mücadeleydi. Sonuç olarak sosyal medya, gazetecilik için önemli fırsatlar sunsa da, gerçek gelişim daha ziyade kısa vadeli rekabet şartlarına uyum sağlama ve parayı tutma ihtiyacıyla şekillenmişti.

Final: Ayrışmalar ve Kolektifler

2020'lere yaklaştığımız ve bu dördüncü baskıya çalıştığımız dönemde kendimizi internetle ve kişisel, politik güçlendirme vaatleriyle ilgili gözümüzün

açıldığı bir zamanda bulduk. Bir süreliğine internetin, teknolojik açıdan kendinden önceki tüm mecraları, çıktılarını bit ve baytlara döndürerek kendi içinde toplama yeteneğinden ötürü birleştirici olduğuna inanılıyordu. Web tasarımcısı ve kendi tabiriyle 'kiralık web gurusu' olan Jakob Nielsen, 20. yüzyılın son yıllarına ait bir öngörü yazısında "beş ila on yıl içinde güncel web biçimleri tarihe karışacak ve yerini entegre bir web ortamı alacak" iddiasında bulunmuştu. O zamanlar hem yorumcular hem de sektörün karar vericileri, internete ve dolayısıyla dijitale dönüştürülmesi durumunda tüm bilgilere erişilebilecek bir 'über-kutu' fikrine tutulmuşlardı.

Dijital medya araştırmacısı Anders Fagerjord'un Nielsen ve 'über-kutu' üzerine bir eleştirisinde işaret ettiği gibi, bu tür bir argüman çok gelişmemiş teknolojik determinizmin bir örneğiydi. Bu yüzyılın ilk yıllarında büyük ölçüde ters yönde gelişmeler yaşandı. Evlerdeki dijital cihazlar tek bir yerde toplanmak yerine çoğaldı. Televizyon ve radyo ortadan kalkmadı ama artık kendilerine alan açmak için bilgisayarlar, set üstü cihazlar ve oyun konsolları ile savaşmak zorundaydı. Dijital teknolojiye erişim noktaları da çoğaldı. Böylece örneğin Messenger mesajları hem cep telefonundan hem de bilgisayarlardan, hem Messenger uygulamasından hem de Facebook üzerinden okunabilir hâle geldi. Algoritmaların farklı insanlara farklı türde bilgiler sunması konusu hayli tartışmalıydı. Tüm bunlar, birleşmeden ziyade ayrışmaya, bir olmaktan ziyade bölünmeye katkıda bulundu. Sosyal medya ağları kendilerini yeni bir tür ortak zemin olarak lanse ediyor ama 21. yüzyılın ilk yirmi yılında haklarındaki uluslararası kamuoyu tartışmalarının gidişatı göz önüne alındığında, giderek çok daha az insanın buna ikna olduğunu görüyoruz.

Medyanın yardımıyla önemli olaylar etrafında biçim alan ve yeni yüzyılda da devam eden, tarihsel açıdan köklü bir zemini olan kolektif şirketlere yönelik tartışmalar azalmıştı. Yayıncılığın egemen olduğu 20. yüzyılda radyo ve televizyon izleyicilerinin sayısı öyle artmıştı ve canlı yayıncılık, olayları o kadar net bir şekilde yansıtıyordu ki tarihçi Benedict Anderson'ın tabiriyle seçimleri, taç giyme törenlerini ve doğal afetleri izleyen televizyon izleyicilerinin ulusal bir "hayalî topluluk" oluşturduğundan bahsetmek mümkündü. Herkesin izlemediği söylenebilir, ayrıca izleyenlere sunulan önermeler de sorgulanabilir ancak medya aracılığıyla bir ulusal topluluk duygusunun başladığı aşikârdı.

Bu ulusal izleyici grubunun kuruluşu gibi parçalanması da uzun zaman önceye dayanıyordu. 2. Dünya Savaşı'ndan sonraki yıllar hem bu topluluğun hem de Avrupa'daki kamusal yayıncılığın en parlak dönemiydi. 1980'lerden itibaren kablo ve uydu yoluyla çoğalan ticari televizyon kanallarının ortaya

çıkmasıyla birlikte izleyiciler de bölünmeye başlamıştı. 1990'larda kanalların çoğalmasına bir de dijital platformların çoğalması eklendi. 'Televizyon' kavramı; karasal yayında, uyduda, dijital platformda veya 21. yüzyılı düşündüğümüzde akıllı TV uygulamasında izleyebildiğimiz düşünüldüğünde muğlak hâle gelmişti. Bu tarihsel gelişimden ötürü ulusal izleyiciler hem kanallara hem de mecralara dağılmıştı.

Bununla birlikte karşı stratejiler de vardı. Yayıncılar ve gazeteler internet tabanlı faaliyetlere bölünmüştü ve diğer hizmetlerin yanı sıra oldukça geniş olan arşivlerini kullanıma sunarak kendilerini 'medya evleri' olarak tanımlamaya çalışmıştı. Ayrıca rakiplerinin stratejilerini hayata geçirip geniş kapsamlı bir marka algısı geliştirerek çeşitli kanalları, platformları ve siteleri üzerinden izleyici hareketlerini planlıyorlardı. Kamusal yayıncılık yapan kurumların başarı dereceleri çeşitlilik göstermekteydi ve bu başarı için tek ölçüt rekabet edebilme yetenekleri değildi. Genellikle bu kurumlar, faaliyet alanlarının daha az muhalefetle karşılaştığı ve siyasi otoriteyle ilişkilerinin daha güçlü olduğu ülkelerde daha iyi sonuçlar almıştı.

Kamusal yayıncılığın değiştiği ve rekabetle karşı karşıya olduğu bu dönem boyunca, meşruiyetlerine dair tartışmalar çoğunlukla toplumda ortak bir tartışma alanı olarak hizmet etmeleri etrafında dönüyordu. Akademisyenler tarafından BBC'nin 2017'deki tüzük yenilemesinden önce İngiliz kamu kurumları ve TV sektörüyle istişare edilerek hazırlanan bağımsız rapor *The Future of Television*'da bu konuya şöyle değinilmiştir: "Televizyon demokratik bir amaca hizmet ederek, yerel ve ulusal sohbetleri canlandırarak ve ortak bir deneyim sağlayarak İngiliz yaşamının merkezinde yer almaya devam ediyor." Oysa bunun, ulusal izleyiciyi tek bir canlı yayın etrafında toplamaktan farklı şekillerde gerçekleşmesi gerekecekti. Kamusal yayıncılık yapanlar olaylara daha esnek bakmaya başlamışlardı. Kanallardaki ve platformlardaki üretimlerini, çok çeşitli ihtiyaçlara ve farklı bakış açılarına cevap verecek ve toplu olarak erişilebilecek bir alan olarak tasavvur ediyorlardı.

Kitle iletişim araçları üzerinden kolektif şirketler kurmak yalnızca kamusal yayıncılık kurumları için ortaya atılmış bir stratejiden ibaret değildi. Ticari pazarlarda büyük hacimli gelir elde etmenin ana kaynaklarından biri, içeriği ve markası itibarıyla uluslararası bir çekiciliği olan ve aslında uluslararası izleyiciler düşünülerek çekilen gişe rekortmeni filmlerdi. Bu filmler/multimedya ürünleri, kullanıcı verilerinden faydalanmaya gerek kalmadan para kazanma imkânı sunan geniş hayran kitlelerini kendine çekmişti. *Avatar, Harry Potter, Hobbit, Yüzüklerin Efendisi* ve *Karayip Korsanları* uluslararası arenada bu yüzyılda şimdiye kadarki en yüksek hasılatı yapan filmler/

seriler arasında yer alıyor. Esasında bunlar, gelirlerini salt film hasılatından değil aynı zamanda internet üzerinden indirmelerden, kitap satışlarından, video oyunu ve ürün satışlarından da elde eden çok platformlu işletmeler. Bu eserler de aslında oldukça geleneksel motifler içeriyor, hedef kitleyi çekmek için mitlerden, masallardan ve halk hikâyelerinden faydalanıyorlar. Açık denizlerdeki korsanların hikâyelerini anlatan asırlık folklor ya da Robert Louis Stevenson'ın 1883 tarihli *Define Adası* kitabında bahsedilen bu gelenek olmasa *Karayip Korsanları* serisi de olmazdı.

Kitle iletişim araçları üzerinden geniş izleyici gruplarını kolektif deneyimler etrafında bir araya getirmenin temel araçlarından biri de spordur. Televizyon sektöründe rekabetin arttığı ve özel olarak üretilmiş programların yayında olduğu dönemde spor, takımlarını ve favori sporcularını görmek için para ödemeye hazır hayran kitlesi ve albenisi ile birçok açıdan kazançlıydı. Spor derin tarihsel kökleri olan, rekabet ve takım oyunculuğu gibi pratikleri olan temel kolektif deneyimlere hitap eder. Spor, medya yoluyla küresel ölçekte kolektif deneyimler yaratmak için belki de en başarılı araçtır. Olimpiyat Oyunları ve dünya futbol şampiyonası gibi spor olayları en ilgi çekici etkinlikler olmaya devam ediyor. Bu etkinlikler her ne kadar izleyicilerin fiziksel olarak ve medya araçları üzerinden bu spor olaylarına katılımı için eşit bir oyun alanı yaratsa da gerçekten küresel bir erişimin yansımasından ibaretlerdi. Aynı zamanda bu etkinlikler sporcuların ve seyircilerin bir araya gelme koşullarıyla ilgili anlaşmazlıklara sahne oluyordu. Örneğin Uluslararası Olimpiyat Komitelerinin demokrasi konusundaki açıkları ve ticari yaklaşımları yoğun tartışmalara konu olmuştu. 2008'de Pekin Olimpiyatları'nda Çin ve 2014 yılında Soçi Olimpiyatları'nda Rusya örneğinde olduğu gibi, organizasyonlara ev sahipliği yapacak ülkelerin otoriter yönetimlerden seçilmesi gibi durumlar tartışma yaratıyordu.

Dev spor ve eğlence organizasyonlarının kayda değer kolektif baskısı göz önüne alındığında bile, medyada birinci derecede öne çıkan kolektif olaylar hâlen siyasi kargaşalar ve doğa olaylarıydı. Milenyumun başlangıcı 11 Eylül saldırılarıyla şekillenmişti. 2001 yılında New York ve Washington'a yönelik gerçekleştirilen saldırılar uluslararası ilişkilerde büyük bir istikrarsızlık dönemine denk gelmiş ve din ile siyaset arasında yoğun gerilim yaratmıştı. Modern haber dağıtım ağının ortaya çıkışından bu yana medya, insanların güvenliğini ve refahını tehdit ettiği düşünülen belirli türden olaylarda kilit rol oynamıştı.

Bu tür olayların medyadaki erişim imkânı hâlen benzersiz bir güce sahiptir. Kitle iletişim araçları, izleyicilerine hayatlarına, sağlıklarına ve

güvenliklerine yönelik tehditler konusunda mesaj iletirken aynı zamanda bu tehditler hakkında ana bilgi kaynağı olarak çalışır. Suriye'de yaşanan savaş, Asya'daki tsunamiler ve 11 Eylül gibi 21. yüzyılın başlarındaki olaylar sayesinde medya, kitlelere seslenme ve onları harekete geçirme konusunda kilit rol oynamaya başladı. Bu gibi olayların kendine has koşullarında kişiselleştirilmiş bir medya olası değildir ve medyanın hedef kitlelere parçalanması sinir bozucu bir kopukluk hissi yaratabilir. Böyle durumlarda yaşanan olayın medyadaki yansıması, o andan ve o anın getirebileceği olası değişimlerden haberdar olmanın bir aracı hâline gelir. Aynı zamanda bunlar, güç alanları ve sorumlulukları, etkileri ve bazen de etkilemede başarısız olmaları konusunda medyanın içinde ve çevresinde yoğun çatışma yaşanan anlardı.

Medyanın sunduğu kolektifleşme biçimleri ve birlik duygusu idealize edilmemelidir. Medyadaki içeriklerin ve kitlelerin bunlara tepkisinin tam olarak birleşmesi, demokratların değil diktatörlerin hayalidir. Medyada farklı fikir ve bakış açılarının yer bulabilmesi çoğulculuğun önemli bir ölçütüdür. Yoğun medya tüketimi olan toplumlarda dahi kitle iletişim araçlarının merkezî rolü çok abartılmamalıdır. Güç hâlâ başka bir yerde bulunabilir ve medyayı aramak yerine ondan kaçınmaktan fayda sağlayabilir. Bununla birlikte eğer ortak kimlikler var olabiliyorsa ve aksiyon alınabiliyorsa hedef kitlelere göre kurgulanmış iletişimin nasıl olabileceğinin sınırları vardır. Bu noktada toplumsal temeller ve onun medya dayanakları kilit bir konudur ve olmaya da devam edecektir.

Kronoloji

MÖ 5000	Yazının bulunması
MÖ 2000	Alfabenin bulunması
764	Tahta baskının bilinen en eski örneği (Japonya)
868	Bilinen ilk basılı kitap (Çin)
1040	Değiştirilebilir harflerle baskının icadı (Çin)
1390	İlk resimli gravürler
1390	İlk Rönesans madalyonu
1403	Kore'de değiştirilebilir, tunç harflerle baskı
1456	Gutenberg İncili'nin basımı
1460	Anvers Borsası kuruldu
1467	Roma'da matbaanın kurulması
1468	Paris'te matbaanın kurulması
1476	Westminister'da matbaanın kurulması
1492	Kolomb Amerika'ya ayak bastı
1500	Aşındırma yönteminin ilk kullanımı
1506	Amerika'ya dair bilgi içeren ilk haritanın basımı
1517	Luther'in Doksan Beş Tez'inin basımı
1522	Luther Yeni Ahit'i Almancaya çevirdi
1525	Alman isyancı köylülerin On İki Madde'si basıldı
1526	Tyndale'in İngilizce Yeni Ahit'i yayımlandı (Worms)
1534	Fransa'da 'Pankartlar Olayı'
1544	İlk *Yasak Kitaplar Listesi*'nin Paris'te yayımlanması
1554	Londra Borsası kuruldu
1557	Londra Yayıncılar Birliği, kraliyet imtiyazına hak kazandı
1562 - 94	Fransa'da din savaşları

1563	Posta hizmetlerinin basılı ilk zaman çizelgesi (Habsburg Hanedanlığı)
1564	İlk genel *Yasak Kitaplar Listesi*'nin yayımlanması
1564	Moskova'da matbaanın kurulması
1566	Fransa'da ve Hollanda'da ikonoklast eylemleri
1568 - 1648	İspanya ve Hollanda arasında Seksen Yıl Savaşı
1570	Ortelius, *Theatrum Orbis Terrarum* (Dünya Sahnesi)
1576	Londra'da ilk tiyatro
1579 - 94	'Kraliçe İncili'nin Bohemya'da basılması
1585	Vicenza'da Teatro Olimpico açıldı
1594	Floransa'da ilk opera gösterimi
1598	Londra'da Globe Tiyatrosu açıldı
1605	Cervantes, *Don Kişot*
1609	Almanya'da ilk gazetelerin basımı
1611	İncil'in onaylanmış versiyonu basıldı
1617	İlk logaritmik tablolar
1618 - 48	Otuz Yıl Savaşları
1620	*Corrant out of Italy* basıldı
1626	Ben Jonson, *The Staple of News*
1631	Almanya'da *Gazette* basılmaya başladı
1637	Venedik'te ilk halk tiyatrosu açıldı
1638	Amsterdam'da ilk tiyatro açıldı
1640	Matbaanın 200. yıldönümü kutlandı
1640	Kök ve Dal Dilekçesi, Londra
1641	Büyük Protesto, Londra
1642 - 60	İngiliz İç Savaşı
1642	İlk mezzotint
1644	Milton, *Areopagitica*
1648 - 52	Fronde, Fransa
1662	Gazette d'Amsterdam
1663	İlk ücretli yol yasası
1668	*Giornale de' letterati*, Roma
1665	*Philosophical Transactions of the Royal Society of London* yayın hayatına başladı
1672	*Mercure Galant*
1672	14. Louis Hollanda'ya saldırdı
1679 - 81	İngiltere'de 'Dışlama Krizi'

1683	14. Louis Versay'a taşındı
1684	*Nouvelles de la République des Lettres*
1688	İngiltere'de 'Şanlı Devrim'
1688 - 97	Dokuz Yıl (Augsburg Birliği) Savaşı
1689	Paris'te Procope's Café kuruldu
1695	İngiliz Lisans Kanunu yürürlükten kalktı
1695	*Flying Post, Post Boy* Londra'da kuruldu
1701 - 14	İspanya Veraset Savaşı
1704	Boston Newsletter kuruldu
1709	Britanya Telif Yasası
1710	Sacheverell'in vaazı
1711-12, 1714	*Spectator*
1711	Petersburg'da ilk matbaa kuruldu
1712	Pul Yasası
1719	Defoe, *Robinson Crusoe*
1726	İstanbul'da ilk matbaanın kurulması
1731	*Gentleman's Magazine*
1740	Matbaanın 300. yıldönümü kutlandı
1740	Richardson, *Pamela*
1749	Fielding, *Tom Jones*
1751 - 65	*Encyclopédie*
1755	Johnson, *Sözlük*
1761	Leke baskı tekniğinin ilk kez kullanılması
1764	*Il Caffé* Milano'da basıldı
1765	Pul Yasası'nın feshi
1766	Birmingham Lunar Cemiyeti kuruldu
1768	Royal Academy kuruldu
1771	*Encyclopaedia Britannica*'nın ilk basımı
1775	Watt ve Boulton buhar makinesini tamamladı
1776	Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi
1779	İlk Epsom Derbisi (at yarışları) organizasyonu
1780	İlk İngiliz Pazar gazetesi
1787	Amerika Birleşik Devletleri Anayasası imzalandı
1788	Amerika Birleşik Devletleri Anayasası Birinci Değişikliği
1788	John Walter *Times*'ı kurdu.
1789	Fransız Devrimi
1790	Britanya'da ilk haddehane

1790	ABD'de ilk patent yasası
1792	Kablo makinesi icat edildi
1794	Fransa'da takvimin güncellenmesi: Fransız Cumhuriyetçi Takvimin Birinci Yılı
1794	Chappe'nin Fransa'da uzun mesafe sinyal sistemini devreye sokması
1796	Senefelder litografyayı (taş baskı) icat etti
1798	Kâğıt makinesi
1798	Britanya'da gazetelere uygulanan damga vergisi arttı; yabancı gazete ithalatı yasaklandı
1800	Stanhope'un demir baskı makinesi
1802	Cobbett *Weekly Political Register*'ı kurdu
1802	*Edinburgh Review*
1803	Fulton bir tekneyi buhar gücüyle hareket ettirdi
1804	Trevithick buhar makinesini raylar üzerinde kullandı
1805	İngiltere'deki Grand Union Kanalı tamamlandı
1807	'Clermont' Hudson Nehri üzerinde seferlere başladı
1809	*Quarterly Review*
1811	Koenig'in buharlı baskı makinesi
1812	Luddite isyanları
1814	*Times* buharlı makine ile basıldı
1815	Damga vergisinde artış
1816	Ay elementi olan selenyumun izolasyonu
1816	Cobbett'in kurduğu ucuz (iki penilik) *Political Register*
1819	Carlsbad Kararnamesi ile basın özgürlüğü kısıtlandı
1819	Altı Karar: yeni damga vergileri
1820	Ampère'in elektrodinamik yasaları
1820	İlk buharlı demir gemi
1821	Saint-Simon, *Système Industriel*
1821	*Manchester Guardian*
1823	Babbage mekanik bilgisayarını yapmaya başladı
1827	Renkli taş baskı: Niepce kalay-kurşun alaşımı plaka üzerinde kalıcı fotoğrafik görüntü üretti
1829	İlk daktilo
1830	Liverpool-Manchester demiryolu
1831	*Ottoman Gazette*
1832	Britanya Reform Yasası

1834	Hansom'ın at arabaları Londra'da faaliyete geçti
1834	Lloyd *Register of Shipping*'i (Gemi Sınıflandırma) kurdu
1835	*New York Herald*
1836	Kanada'da ilk demir yolu
1837	İlk Fransız yolcu demiryolu
1837	Elektrikli telgraf
1837	Pitman steno sistemi
1838	Brunel'in 'Great Western'i Atlantik'i geçti
1839	Dagerreyotipi ve jelatinli filmden baskı yöntemleri tanıtıldı
1839	Paddington ve West Drayton arasındaki (13 millik) telgraf hattının açılması
1840	Britanya'da ucuz posta hizmeti başladı
1840	Almanya'da kâğıt üretmek için odun hamuru kullanmaya başlandı
1840	İlk resmî olmayan Türkçe gazete
1841	*Punch*
1841	*New York Tribune*
1841	Bradshaw'un ilk Demir Yolu Rehberi
1842	Britanya Telif Yasası
1842	Mudie'nin kiralık kitaplar kütüphanesi açıldı
1842	*Illustrated London News*
1843	Morse'un Mors alfabesi kullanılarak gönderdiği ilk telgraf mesajı iletildi
1844	Britanya'nın ilk Demir Yolu Yasası
1844	Cooke ve Wheatstone Electric Telegraph Company'yi kurdu
1846	Döner silindirli baskı makinesi
1846	Siemens elektrik kablolarını yalıttı
1846	Smithsonian Enstitüsü, Washington
1846	*The Economist*
1846	*News of the World*
1848	Devrimler Yılı
1849	Berlin ve Frankfurt arasında telgraf bağlantısı kuruldu
1850	*Harper's New Monthly*
1850	Britanya'nın ilk halk kütüphaneleri yasası
1850	Sürekli kâğıt beslemeli ilk daktilonun patenti

1850	İngiltere ve Fransa arasındaki ilk denizaltı kablosu
1851	Londra'daki Kristal Saray'da Büyük Fuar
1851	Islak plaka fotoğraflama tekniği
1854	Boole, *Laws of Thought*
1854 - 56	Kırım Savaşı
1857	İlk Atlantik ötesi kablo denemesi başarısızlıkla sonuçlandı
1858	Fonotograf
1861 - 655	Amerikan İç Savaşı
1861	*Harper's Weekly*
1864	Maxwell elektromanyetik dalga teorisini açıkladı
1864	Londra'da Metropolitan Demir Yolu
1865	Yollardaki araçların hızını sınırlayan Britanya Kırmızı Bayrak Yasası
1865	İlk başarılı Atlantik ötesi kablo denemesi
1865	Uluslararası Telgraf Sözleşmesi
1867	Marx, *Kapital*, 1. Cilt (Almanca)
1868	Çoklu hizmet sunan ilk reklam ajansı N. W. Ayer and Son, Philadelphia'da kuruldu
1868	Odun hamurundan kâğıt kullanan ilk Amerikan gazetesi
1868	İlk Britanya Telgraf Yasası
1869	İlk posta kartları
1869	Altın Mıh Töreni; ABD'de kıtayı kat eden demir yolu hatlarının buluşması
1869	Süveyş Kanalı'nın açılışı
1870	Velespit
1870	Britanya'nın ilk Eğitim Yasası
1870	III. Napolyon'un düşüşü: Paris Komünü
1872	Muybridge hayvanların hareketli görüntülerini sundu
1873	Selenyumun ışığa duyarlı özelliklerinin tanınması
1873	Globe Telegraph and Trust Company
1874	Evrensel Posta Birliği kuruldu
1876	Birleşik Devletler Yüzüncü Yıl Sergisi
1876	Bell'in telefonu: Boston'dan Cambridge'e (3,2 km) mesaj iletimi
1877	Remington daktilosunun prototipi
1877	Kuru plaka fotoğrafçılık
1877	Edison'ın gramofonu

1878	Amerika'nın ilk telefon santrali New Haven'da kuruldu
1878	Hughes'un mikrofonu
1879	Siemens'in elektrikli tramvayı Berlin'de hizmete girdi
1880	Hertz radyo dalgalarını açıkladı
1880	*New York Daily Graphic*'de ara ton siyah kullanıldı
1883	Sidney-Melbourne demir yolu açıldı
1883	Hoe'nun gazete katlama makinesi
1884	Nipkow'un dönen diski
1885	Gottlieb Daimler Almanya'da hafif benzinli motoru geliştirdi
1886	Telif Hakkı'nı düzenleyen Bern Sözleşmesi
1886	Eastman'ın el kamerası (Kodak)
1886	Kanada Pasifik Demir Yolu açıldı
1886	Daimler'ın dört tekerlekli otomobili
1888	Selüloidin fotoğrafçılıkta kullanılması
1888	*Financial Times*
1889	ABD Telif Yasası
1889	Edison'ın film çekme makinesi
1890	Londra'da ilk kez elektrikli yer altı trenleri faaliyete geçti
1892	İlk otomatik telefon santrali
1892	Pulitzer *New York World*'ü satın aldı
1892	Britanya Posta İdaresi tüm telefon hattının kontrolünü ele geçirdi
1893	Telefon Hirmondó, Budapeşte
1893	*McClure's Magazine:* 'sansasyonel habercilik'
1893	İspanya-Amerika Savaşı (savaş muhabirliği)
1893	Kinetoskop
1894	Bell'in patentlerinin süre dolumu
1894	And Dağları üzerindeki ilk demir yolu
1895	X ışınlarının keşfi
1895	Skladanowsky kardeşler Berlin'de film gösterimi yaptı
1896	Atina Olimpiyat Oyunları
1896	Marconi kablosuz cihazlarla Londra'ya geldi
1896	Harmsworth'un *Daily Mail* gazetesi
1896	Lumière'in Londra'daki sinema gösterimi

1896	Hollerith delikli kart üretebilmek için Tabulating Machine Company'yi kurdu
1896	Londra-Brighton arasında otomobil yarışı
1896	Langley'nin uçan makinesi
1897	Marconi Wireless Telegraph and Signal Company'yi kurdu
1897	Dizgi makinesi (tektip)
1898	Hava gemisi (zeplin)
1899	Britanya Telgraf Yasası
1899	Sesin manyetik kaydı
1899 - 1902	İngiliz-Boer (II. Boer) Savaşı
1900	Paris Fuarı
1900	Fessenden sesli mesaj yayınlamayı başardı
1901	Marconi Cornwall'dan Newfoundland'a mesaj iletmeyi başardı
1901	Mercedes-Simplex otomobil
1901	İlk motorlu bisiklet
1901	Trans Sibirya Demir yolu Port Arthur'a ulaştı
1903	Kablosu telgraf üzerine yapılan ilk dünya kongresi
1903	Wright kardeşlerin benzinli uçağı
1903	Detroit, dünyanın otomobil başkenti olarak adlandırıldı
1903	Londra'da motorlu taksiler hizmete girdi
1904	Panama Kanalı çalışmaları başladı
1904	Harmsworth'un *Daily Mirror* gazetesi
1904	Fleming'in ısıl yükünsel diyot tüpü (vakum tüpü)
1904	New York metrosu hizmete girdi
1904	Britanya Telsiz Telgraf Yasası
1905	Londra'da motorlu otobüsler hizmete girdi
1905	Neonlu tabelalar
1906	Britanya Patent Yasası
1906	Fessenden kelime ve müzik yayını yaptı
1907	De Forest triyot valfinin patentini aldı
1908	Harmsworth *Times*'ı satın aldı
1909	Ford'un Model T'si hayata geçti
1909	Blériot, Manş Denizi'ni uçakla geçti
1909	Britanya'da Sinematografi Lisansı Yasası
1909	Londra'da İmparatorluk Basın Konferansı düzenlendi

1911	Britanya Telif Yasası
1911	Hollywood'un ilk stüdyosu kuruldu
1912	Posta İdaresi Britanya'daki telefon şirketlerini devraldı
1912	İlk Amerikan Radyo Yasası
1912	*Titanik*'in batışı
1912	*Daily Herald*
1912	Almanya'da ilk dizel lokomotif faaliyete geçti
1913	Ford hareketli konveyör bandını kullanıma sundu
1913	Londra Telsiz Kulübü
1913	Eyfel Kulesi'nden ilk kez kablosuz sinyal gönderildi
1914 - 18	Birinci Dünya Savaşı
1915	D. W. Griffiths, *Birth of a Nation*
1917	UFA Berlin'de kuruldu
1919	Alcock ve Brown Atlas Okyanusu'nu uçarak geçti
1919	Ross Smith İngiltere'den Avustralya'ya uçtu
1919	İlk başarılı helikopter uçuşu
1919	İlk motorlu scooter
1919	Radio Corporation of America (RCA) kuruldu
1920	Dame Nellie Melba, Britanya'da yayın yaptı
1920	KDKA, Pittsburgh
1920	Writtle yayın istasyonu
1920	Britanya Film Sansür Kurulu
1922	British Broadcasting Company kuruldu
1923	*Radio Times*
1923	*Time* dergisi
1923	Atlantik ötesi ilk radyo görüşmesi
1924	İtalya otoyolunun ilk etabı tamamlandı
1925	*New Yorker*
1925	Greenwich saat sinyali
1925	BBC'nin uzun dalga vericisi Daventry'de açıldı
1925	International Broadcasting Union'ın (Uluslararası Yayıncılar Birliği) ilk genel kurulu
1926	Dalga boylarının uluslararası dağılımı için Cenevre planı yapıldı
1926	NBC Red Network'ün (eski adıyla WEAF/AT&T) ilk yayını

1926	Hugo Gernsback, *Amazing Stories*
1927	British Broadcasting Corporation
1927	William Paley CBS'i (Columbia Broadcasting System) satın aldı
1927	Federal Radio Commission (Federal Radyo Heyeti)
1927	Atlantik ötesi ilk kablolu ve kablosuz telefon hizmeti
1927	Al Jolson'ın yer aldığı ilk sesli film
1927	Cable and Wireless birleşmesi
1927	Londra'da otomatik telefon sistemi başladı
1928	Baird televizyonu tanıttı
1928	Mickey Mouse yaratıldı
1929	İlk Oscar ödülleri sahiplerini buldu
1929	Wall Street'in çöküşü
1929	Kodak 17 mm renkli film
1929	Warner Brothers siyah-beyaz filmlerin sonunun geldiğini ilan etti
1929	*Graf Zeppelin* dünyanın çevresinde uçtu
1929	*The Listener*
1930	İngiltere ve Almanya arasında resimli telgraf hizmeti
1930	Flaş ampulü
1930	İlk televizyon oyunu (Baird sistemi)
1930	Hollywood'da Hays'in sinema üretim yönetmeliği
1932	F. D. Roosevelt'in başkanlık zaferi
1932	Londra'da Broadcasting House'un açılışı
1932	BBC kısa dalga Empire Service (İmparatorluk Yayını) açıldı
1932	International Telecommunications Union (Uluslararası Telekomünikasyon Birliği)
1933	Hitler Alman Şansölyesi seçildi
1933	London Passenger Transport Board (Londra Yolcu Ulaştırma İdaresi)
1933	British Film Institute (İngiliz Film Enstitüsü) kuruldu
1934	Ortak Yayın Sistemi
1934	Uluslararası dalga boyları anlaşması imzalandı
1934	Nürnberg Mitingleri
1934	İngiltere'den Avustralya'ya düzenli hava postacılığı
1934	Federal Communications Commission (Federal İletişim Komisyonu)

1935	Radar
1935	35 mm Kodachrome film
1936	Ford Foundation (Ford Vakfı) kuruldu
1936	*Life* dergisi
1936	BBC televizyonu açıldı
1936	Berlin Olimpiyat Oyunları
1936	Chaplin, *Modern Times*
1938	Yabancı dilde (Arapça) yapılan ilk BBC yayını
1938	İlk Volkswagen Beetle
1938	İngiliz basınında PEP raporu
1938	Orson Welles'in Marslı istilası yayını
1939	Frekans Düzenlemesi (Armstrong)
1939 - 45	İkinci Dünya Savaşı
1941	Welles, *Yurttaş Kane*
1943	ENIAC (Elektronik Numara Entegreli Hesaplayıcı) için sözleşme imzalandı
1943	Colossus, Bletchley'de faaliyete geçti
1945	Vannevar Bush, *As We May Think*
1946	Arthur C. Clarke uydular hakkında öngörülerde bulundu
1946	Londra'da televizyon hizmete girdi
1947	Britanya'da Kraliyet Basın Heyeti (1949'da rapor verdi)
1947	Bardeen ve Brattain transistörü icat etti
1948	İlk uzun-çalar
1948	Norbert Wiener, *Cybernetics* (Sibernetik)
1948	Claude Shannon enformasyon teknolojisine öncülük etti.
1948	İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi
1950 - 53	Kore Savaşı
1950	Avrupa Yayın Birliği kuruldu
1950	Frekans dağılımını konu alan Kopenhag Planı
1950	İlk kablolu yayın sistemleri
1952	İlk IBM bilgisayarları
1952	Londra'da tramvayların tarihe karışması
1952	Telif Hakları Evrensel Sözleşmesi
1953	İngiltere'de Basın Konseyi kuruldu
1953	Mosaic
1954 - 75	Vietnam Savaşı

1954	Texas Instruments 'mikroçip' satmaya başladı
1954	Britanya Televizyon Yasası ile 'bağımsız televizyonculuk' başladı
1955	Savaş Dönemi gazete kâğıdı denetiminin bitişi
1955	İngiltere'de ilk ticari televizyon programı
1955	Ultra Yüksek Frekans (UHF) MIT'de geliştirildi
1955	Rock müziğin başlangıcı
1955	İlk İngiliz abone ana hat arama santrali, Bristol
1956	İlk Atlantik ötesi kablolu telefon
1956	Televizyon kumandası icat edildi
1956	Süveyş ve Macaristan krizleri
1957	Rusya ilk insan yapımı uydusu Sputnik'i fırlattı
1958	Britanya'da TV reklam gelirleri basın reklamlarını geçti
1958	Stereofonik gramofon kayıtları
1958	Eurovision ile Afrika'dan ilk canlı televizyon yayını
1958	ABD, Explorer I'ı fırlattı
1958	ABD, ARPA'i (Gelişmiş Araştırma Projeleri Kurumu) kurdu
1959	Londra'da basılan *Manchester Guardian*'ın adı *Guardian* oldu
1959	İngiltere'nin hava yastıklı teknesi Manş Denizi'ni iki saatte geçti
1959	Britanya'da otobanın ilk bölümü tamamlandı
1959	Transistör satışları valf satışlarını geçti
1959	Entegre devrenin ortaya çıkışı
1960	Britanya'da Pilkington Yayıncılık Komitesi
1961	Yuri Gagarin uzaya çıkan ilk insan oldu
1961	Genetik kodun çözümlenmesi
1961	*Sunday Times*'ın renkli eki çıktı
1961	*Private Eye*
1962	Telstar uydusu aracılığıyla ABD'den ilk canlı televizyon
1962	Britanya ve Fransa arasında Concorde geliştirmek için anlaşma yapıldı
1962	Paket anahtarlama, ağ sisteminin önünü açtı
1963	Başkan Kennedy suikastı
1963	William Olsen'ın mini bilgisayarı satışa çıktı

1964	Tokyo Olimpiyat Oyunları
1964	Japonya 'hızlı' trenleri tanıttı
1964	Korsan radyo istasyonu başladı (Radio Caroline)
1964	İlk Amerikan uzay yürüyüşü
1965	Early Bird ticari iletişim uydusu
1965	Amerikan televizyonlarda ilk 'tekrar gösterme'
1965	Britanya'da televizyonda tütün reklamları yasaklandı
1966	*Times* haberleri ön sayfada basmaya başladı
1966	Dünya Kupası televizyonda yayınlandı (dünya çapında yaklaşık 400 milyon izleyici)
1966	Fiber optik duyuruldu
1966	Katolik Roma Dünya İletişim Günü
1967	Britanya'da korsan radyo yasaklandı
1967	BBC'nin yerel radyosu
1967	ABD, Kamu Yayıncılığı Komitesi'ni kurdu
1968	Rusya Çekoslovakya'yı işgal etti
1968	Martin Luther King suikastı
1968	Avrupa'da öğrenci ayaklanmaları
1968	San Francisco'da oNLine System'ın (NLS) tanıtımı
1969	Neil Armstrong Ay'a ayak bastı
1969	BBC ve ITV düzenli renkli televizyon yayınına başladı
1969	Rupert Murdoch *Sun*'ı satın aldı
1969	Sony video kasetlerini piyasa sürdü
1969	Woodstock rock festivali
1970	OPEC petrol fiyatlarındaki yükselişe dikkat çekti
1971	Mikro işlemciler piyasaya sürüldü
1971	Britanya'da ilk bağımsız yerel radyo
1972	ARPA içinde elektronik posta geliştirildi
1972	Evde kullanılabilen video kaset kaydediciler satışa çıktı
1973	Petrol Krizi
1973	Britanya Avrupa Ekonomik Topluluğu'na katıldı
1974	Başkan Nixon görevinden istifa etti
1974	Britanya'da Annan Yayıncılık Komitesi kuruldu (1979'da raporladı)
1974	Britanya'da iki genel seçim yapıldı
1974	Britanya'da Kraliyet Basın Heyeti (1979'da raporladı)

1975	Fiber optik
1975	Britanya'da Prestel Veri Görüntüleme sistemi ve teleteks
1975	İlk bilgisayar mağazası (Los Angeles)
1975	Radio Televisione Italiana'nın (RAI) bağımsızlaşması
1976	Apple Corporation kuruldu ve ilk taşınabilir bilgisayarlar başladı
1976	ABD Telif Yasası
1977	Londra'da Yazarlar Kredi ve Telif Hakkı Derneği açıldı
1977	Güney Afrika'daki televizyon yasağı kaldırıldı
1977	California'da ilk fiber optik kablo kuruldu
1977	Hücresel telefon
1978	Apple II kişisel bilgisayar
1979	Avrupa Uzay Ajansı açıldı
1979	İnternetin ticarileşmesi
1980	Amerikan Bilgisayar Yazılım Yasası
1980	Dört çekerli otomobilin seri üretimi başladı (ABD)
1980	*Voyager I*: Satürn'den ilk sinyaller alındı
1981	Murdoch *Times*'ı satın aldı
1982	Falkland Savaşı
1982	*USA Today*
1983	Lazer video diskler satışa sunuldu
1984	William Gibson, *Neuromancer*
1984	ABD'de kompakt diskler satışa sunuldu
1984	Kayıt yapabilen kamera
1984	Kablo TV üzerindeki denetimi kaldıran ilk Kongre tüzüğü
1984	AT&T parçalandı
1984	Britanya Kablo ve Yayıncılık Yasası
1985	Britanya Bilgisayar Yazılımı Telif Yasası Değişikliği
1986	*Times*'ın merkezi Wapping'e taşındı
1986	Çernobil faciası
1986	Microsoft halka açıldı
1987	İntifada
1988	Japonya'da Uluslararası Hizmetler Dijital Ağı (ISDN) başladı
1988	Britanya Telif Yasası

1989	Japonya'da dört tekerlek hareketli otomobillerin seri üretimi başladı
1989	Atlantik ötesi ilk fiber optik kablo
1989	Berlin Duvarı'nın yıkılışı
1989	Tiananmen Meydanı olayları
1989	Bükreş'te Çavuşesku'nun devrilişi
1989	Time Inc. ve Warner Brothers'ın birleşmesi
1989	Avrupa Birliği: Sınır Tanımayan Televizyon Yönergesi
1990	Britanya Yeni Yayıncılık Yasası
1990	İtalya'da Berlusconi İmparatorluğu'nun yükselişi
1990	BSB ve Sky'ın birleşmesiyle BSkyB kuruldu
1991	CAVE (Otomatik Sanal Mağara Ortamı)
1991	Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi
1991	Körfez Savaşı
1991	Manş Tüneli tamamlandı (1994'de ilk katar)
1992	Clinton ABD Başkanı seçildi
1993	FCC, kullanılmayan spektrum alanlarını açık artırmaya çıkarma yetkisine sahip oldu
1993	NASDAQ hisselerinin ayrı listelenmesi
1993	Çok şeritli otoban duyuruldu
1993	Britanya demir yolunun özelleştirilmesi
1994	Rus birlikleri Çeçenistan'a girdi
1994	Nelson Mandela Güney Afrika başkanı seçildi
1994	Netscape
1994	CERN, World Wide Web'i kamusal alanda kullanıma açtı
1994	Amazon
1994	Yahoo!
1994	Uruguay'daki GATT Konferansı'nda anlaşmadaki görsel-işitsel bölüm kaldırıldı
1995	CNN ve Time/Warner birleşti
1995	Ulusal Bilim Vakfı interneti şirketlere devretti
1995	Java programlama dili
1995	Bosna-Hersek için Dayton Anlaşması imzalandı
1996	Rus Telekomünikasyon Yasası
1996	ABD Telekomünikasyon Yasası
1996	Avrupa Yaşam Boyu Öğrenme Yılı

1996	Britanya Yayıncılık Yasası
1996	El-Cezire televizyon kanalı açıldı
1996	Avrupa Komisyonu: İnternette Yasadışı ve Zararlı Bilgilerin İletişimi
1997	Sera gazı emisyonlarına ilişkin Kyoto Protokolü
1997	WARC Konferansı
1997	Netflix açıldı
1998	Avrupa İnsan Hakları Yasası
1998	Google açıldı
1998	Amerikan Telif Hakkı Uzatma Yasası
1998	İnternet Tahsisli Sayılar ve İsimler Kurumu (ICANN)
1999	Dünya Ticaret Örgütü protestoları (Seattle)
1999	Avustralya Çevrimiçi Hizmetler Yasası: İnternet uygulama kodu
2000	America Online ve Time/Warner birleşti
2001	Disney ve Fox birleşti
2001	Wikipedia açıldı
2001	New York ve Washington'a terör saldırıları (11 Eylül)
2001	iPod'un tanıtımı
2003	Irak Savaşı
2004	Facebook açıldı
2005	*Fahrenheit 9/11*
2005	Asya'da tsunami
2005	YouTube açıldı
2005	Google Maps açıldı
2006	Google ve YouTube birleşti
2006	Twitter açıldı
2007	Küresel ekonomik kriz
2007	iPhone piyasaya sürüldü
2008	Obama ABD Başkanı seçildi
2009	WeChat açıldı
2009	İran seçimleri ve 'yeşil hareket' protestoları
2010	Arap Baharı'nın başlangıcı
2011	Suriye Savaşı başladı
2012	Facebook ve Instagram birleşti
2014	Facebook ve WhatsApp birleşti

2014	'Gamergate' tartışması
2015	Paris'de Charlie Hebdo saldırısı
2016	Britanya, Avrupa Birliği'nden ayrılmak için oy verdi
2016	Trump ABD Başkanı seçildi
2016	Avrupa Birliği Genel Veri Koruma Tüzüğü uygulamaya kondu
2017	'#metoo' hareketi
2018	Cambridge Analytica skandalı

Kaynakça

Kitabın tamamında

J. W. Carey, *Communication as Culture: Essays on Media and Society* (Boston, MA, 1989)

L. Gitelman, *Always Already New: Media, History and the Data of Culture* (Cambridge, MA, 2006)

L. Gitelman ve G. B. Pingree (editörlüğünde), *New Media, 1740–1915* (Cambridge, MA, 2003)

D. R. Olson, *The World on Paper* (Cambridge, 1994)

J. D. Peters, *Speaking Into the Air: A History of the Idea of Communication* (Chicago, IL, 1999)

R. Williams, *Keywords: A Vocabulary of Culture and Society* (Oxford, 1976)

Bölüm 1-Giriş

L. Abu-Lughod, *Dramas of Nationhood: The Politics of Television in Egypt* (Chicago, IL, 2005)

R. Barthes, *Mythologies* (Londra, 1972)

M. Castells, *The Rise of the Network Society* (Cambridge, MA, 1996)

J. Goody, *The Domestication of the Savage Mind* (Cambridge, 1977)

H. Innis, *Empire and Communications* (Oxford, 1950)

F. A. Kittler, *Gramophone, Film, Typewriter* (Stanford, CA, 1999)

A. Lord, *The Singer of Tales* (Cambridge, MA, 1960)

A. Mattelart, *The Invention of Communication* (Minneapolis, MN, 1996)

M. McLuhan, *Understanding Media* (New York, 1964)

D. Miller ve D. Slater, *The Internet: An Ethnographic Approach* (Oxford, 2001)

W. Ong, *Orality and Literacy: The Technologizing of the Word* (New York, NY, 1982)

L. Parks and N. Starosielski, *Signal Traffic: Critical Studies of Media Infrastructures* (Champaign, IL, 2015)

J. D. Peters, *The Marvelous Clouds: Toward a Philosophy of Elemental Media* (Chicago, IL, 2015)

Bölüm 2- Kendi Bağlamlarında Matbaacılık

F. Barbier, *Gutenberg's Europe: The Book and the Invention of Western Modernity* (Cambridge, 2016)

M. E. Berry, *Japan in Print: Information and Nation in the Early Modern Period* (Berkeley, CA, 2006)

A. Blair, *Too Much to Know* (New Haven, CN, 2010)

R. Chartier, *The Cultural Uses of Print* (Princeton, NJ, 1987)

R. Darnton, *The Forbidden Best-Sellers of Pre-Revolutionary France* (New York, 1995)

E. Eisenstein, *The Printing Revolution in Early Modern Europe* (Cambridge, 1983)

A. Johns, *The Nature of the Book: Print and Knowledge in the Making* (Chicago, IL, 1998)

J. McDermott, *A Social History of the Chinese Book* (Hong Kong, 2006)

J. Raymond (editörlüğünde) *Cheap Print in Britain and Ireland to 1680* (Oxford, 2011)

F. Robinson, 'Technology and Religious Change: Islam and the Impact of Print', *Modern Asian Studies* 27 (1993): 229–251

R. W. Scribner, *For the Sake of Simple Folk: Popular Propaganda for the German Reformation*, 2.edisyon (Oxford, 1994)

Bölüm 3- Erken Modern Çağ'da Avrupa'da Kamusal Alan ve Medya

P. Burke, *The Fabrication of Louis XIV* (New Haven, CN, 1992)

J. Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere* (1962; İngilizce çevirisi, Cambridge, MA, 1989)

P. Lake ve S. Pincus (editörlüğünde), *The Politics of the Public Sphere in Early Modern England* (Manchester, 2007)

A. Lilti, *The Invention of Celebrity* (Cambridge, 2017)

A. Pettegree, *The Invention of News: How the World Came to Know about Itself* (New Haven, CN, 2014)

J. D. Popkin, *News and Politics in the Age of Revolution* (Ithaca, NY, 1989)

M. Rozpocher (editörlüğünde), *Beyond the Public Sphere: Opinions, Publics, Spaces in Early Modern Europe* (Bolonya, 2010)

D. Zaret, *Origins of Democratic Culture: Printing, Petitions and the Public Sphere in Early Modern England* (Princeton, NJ, 2000)

Bölüm 4- Teknoloji ve Devrim

A. Briggs, *From Ironbridge to Crystal Palace: Impact and Images of the Industrial Revolution* (Londra, 1979)

A. Briggs, *The Power of Steam* (Londra, 1982)

A. Fyfe, *Steam-Powered Knowledge* (Chicago, IL, 2012)

S. Giedion, *Mechanization Takes Command* (New York, 1948)

J. Hoppit ve C. A. Wrigley (editörlüğünde), *The Industrial Revolution in Britain* (Oxford, 1994)

T. P. Hughes, *Networks of Power: Electrification in Western Society, 1880–1930* (Baltimore, MD, 1983)

D. S. Landes, *The Unbound Prometheus* (Cambridge, 1969)

L. Mumford, *Technics and Civilization* (New York, 1934)

P. K. O'Brien (editörlüğünde), *The Industrial Revolution in Europe* (Oxford, 1994)

Bölüm 5- Yeni Süreçler ve Kalıplar

A. Briggs, *The Birth of Broadcasting* (Oxford, 1961)

J. Brooks, *Telephone, the First Hundred Years* (New York, 1975)

B. Coe, *Camera from Daguerreotypes to Instant Pictures* (Londra, 1978)

M. J. Daunton, *Royal Mail, The Post Office since 1840* (Londra, 1985)

R. Gelatt, *The Fabulous Phonograph, 1877–1977*, güncellenmiş versiyon (New York, 1977)

R. R. John, *Spreading the News: The American Postal System from Franklin to Morse* (Cambridge, MA, 1995)

J. Kieve, *The Electric Telegraph: A Social and Economic History* (Newton Abbot, 1973)

P. O'Brien, *Railways and the Economic Development of Western Europe, 1830–1914* (Londra, 1983)

H. Perkin, *The Age of the Automobile* (Londra, 1976)

H. Powdermaker, *Hollywood, The Dream Factory* (Boston, MA, 1950)

E. Rhode, *A History of the Cinema from its Origins to 1970* (Harmondsworth, 1978)

T. Standage, *The Victorian Internet* (New York, 1998)

B. Winston, *Technologies of Seeing: Photography, Cinema and Television* (Londra, 1996)

Bölüm 6- Enformasyon, Eğitim, Eğlence

T. W. Adorno, *The Culture Industry: Selected Essays on Mass Culture* (Londra, 1991)

R. C. Allen, *To Be Continued: Soap Opera Around the World* (New York, 1995)

D. Bell, *The Coming of Post-Industrial Society* (New York, 1976)
P. Bourdieu, *On Television* (İngilizce çevirisi, New York, 1988)
L. Brake, A. Jones ve L. Madden (editörlüğünde), *Investigating Victorian Journalism* (Basingstoke, 1990)
A. Briggs, *The Golden Age of Wireless* (Oxford, 1995)
J. S. Brown ve P. Duguid, *The Social Life of Information* (Boston, MA, 2000)
M. Castells, *The Information Age: Economics, Society and Culture*, 3 cilt (Oxford, 1996, 1997, 1998)
D. Dayan ve E. Katz, *Media Events: The Live Broadcasting of History* (Cambridge, MA, 1991)
R. Negrine ve S. Papathanassopoulos, *The Internationalisation of Television* (New York, 1990)
D. Read, *The Power of News: The Story of Reuters* (Oxford, 1992)
M. Schudson, *The Power of News* (Cambridge, MA, 1995)
A. Smith (editörlüğünde), *Television, an International History* (Oxford, 1995)

Bölüm 7- Kitle İletişim Araçlarının Yöndeşliği

T. F. Baldwin, D. S. McVoy ve C. Steinfeld, *Convergence: Integrating Media, Information and Communication* (Thousand Oaks, CA, 1996)
T. Berners-Lee, *Weaving the Web* (San Francisco, CA, 1999)
I. De Sola Pool, *Technologies Without Boundaries: On Telecommunications in a Global Age* (Cambridge, MA, 1990)
W. H. Dutton, *Society on the Line: Information Politics in the Digital Age* (Oxford, 1999)
K. Hafez, *The Myth of Media Globalization* (Cambridge, 2013)
K. Hafner ve M. Lyon, *Where Wizards Stay Up Late: The Origins of the Internet* (New York, 1996)
S. Johnson, *Interface Culture: How New Technology Transforms the Way We Create and Communicate* (San Francisco, CA, 1999)
R. Negrine (editörlüğünde), *Cable Television and the Future of Broadcasting* (Londra, 1985)
E. M. Noam (editörlüğünde), *Technologies without Boundaries: On Telecommunication in a Global Age* (Cambridge, MA, 1990)

Bölüm 8- Sosyalleşmenin Dönüşü

Y. Benkler, *The Wealth of Networks: How Social Production Transforms Markets and Freedom* (New Haven, CT, 2006)
A. Bruns, *Gatewatching and News Curation* (New York, 2018)
M. Bull, *Sounding Out the City: Personal Stereos and the Management of Everyday Life* (Londra, 2000)

M. D'Ancona, *Post-Truth* (Londra, 2017)

J. van Dijk, *The Culture of Connectivity: A Critical History of the Social Media* (Oxford, 2013)

B. E. Duffy, *(Not) Getting Paid to Do What you Love: Gender, Social Media, and Aspirational Work* (New Haven, CT, 2017)

A. Fagerjord, 'Reading-View(s)ing the Über-Box', M. Eskelinen ve R. Koskimaa (editörlüğündeki), *Cybertext Yearbook 2001* (Jyväskylä, 2002)

J. Juul, *A Casual Revolution: Reinventing Video Games and their Players* (MIT Press, 2010)

G. King, J. Pan ve M. E. Roberts, 'How the Chinese Government Fabricates Social Media Posts for Strategic Distraction, Not Engaged Argument', *American Political Science Review* 111 (2017): 484–501

R. Ling ve B. Yttri, 'Nobody Sits at Home and Waits for the Telephone to Ring: Micro and Hyper-Coordination through the Use of the Mobile Telephone,' J. Katz ve M. Aakhus (editörlüğündeki), *Perpetual Contact* (Cambridge, 2001)

S. Livingstone ve L. Haddon, *EU Kids Online II: Final Report* (Londra, 2011)

A. Marwick ve d. boyd, '"I Tweet Honestly, I Tweet Passionately": Twitter Users, Context Collapse, and Imagined Audience', *New Media & Society* 13 (2010): 114–133

E. Morozov, *The Net Delusion: How Not to Liberate the World* (Londra, 2011)

P. Napoli, 'Automated Media: An Institutional Theory Perspective on Algorithmic Media Consumption and Production,' *Communication Theory* 24 (2014): 340–360

J. W. Rettberg, *Seeing Ourselves Through Technology: How We Use Selfies, Blogs and Wearable Devices to See and Shape Ourselves* (Houndmills, 2014)

S. Turkle, *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other* (New York, 2011)

S. Vaidhyanathan, *Anti-Social Media: How Facebook Disconnects Us and Undermines Democracy* (Oxford, 2018)

S. Wachter-Boettcher, *Technically Wrong: Sexist Apps, Biased Algorithms, and Other Threats of Toxic Tech* (New York, 2017)

S. P. Walz ve S. Deterding (editörlüğünde), *The Gameful World: Approaches, Issues, Applications* (Cambridge, MA, 2014)

Y. Zhao, *Communication in China: Political Economy, Power, and Conflict* (Lanham, Maryland, 2008)

Dizin

1. Selim 45

A

A. A. Campbell Swinton 207
ABC 287, 288, 289, 347
Açık Üniversite 367, 368
Adam Ferguson 133
Adam Smith 133
A. D. Chandler 191
Adolf Hitler 14, 270
Adolphe Blanqui 142
Adolph Zukor 230
Adrian Johns 98
Afrika 20, 32, 53, 140, 175, 253, 284, 307, 310, 344, 348, 354, 361, 386, 416, 418, 419
Akira Kurosawa 233
Alan Blumlein 239
Alan Turing 323
Alasdair Clayre 284
Albert Lord 27, 57, 77
Albro Martin 146
Aldo Manuzio 86, 87, 95
Aleksandr Nikolaeviç Radişçev 82
Alessandro Volta 168
Alexander Graham Bell 197
Alexander Pope 89
Alexandr Popov 89
Alexis de Tocqueville 153
Alfred North Whitehead 143
Algernon Borthwick 143
Al Gore 322
algoritma 385, 386, 387, 391, 393
Aloys Senefelder 66
Amazon 3, 331, 364, 385, 386, 419
Ambrose Fleming 210
Amsterdam 52, 58, 83, 86, 88, 89, 95, 121, 406
Anders Fagerjord 401
Andrea Palladio 51
Andreas von Karlstadt 118
André Disdéri 224
André Malraux 235
André Marie Ampére 189
Andrew Marvell 47
Andrew Millar 89
Ann Moyal 188
Anthony Giddens 363
Anthony Smith 250, 266, 330, 331
Anthony Trollope 162
Antonio Gramsci 156
Antonio Possevino 79
Antony Jay 292
Apple 329, 337, 338, 418
Arap baharı 394
Archibald Constable 161
Archibald MacLeish 265
Armand Mattelart 42
Arnold Toynbee 142, 144
ARPANET 328, 357, 358, 359
Arthur Burrows 211
Arthur Mee 201
Arthur Miller 84
asitle aşındırma 66
aşırı bilgi yüklemesi 47
AT&T 204, 205, 211, 212, 214, 274, 314, 334, 341, 342, 355, 414, 418
Auguste Comte 156
Augusto Righi 207
Avustralya 144, 176, 177, 183, 184, 188, 190, 198, 204, 228, 284, 301, 308,

345, 348, 367, 413, 415, 420

Axel Bruns 399
Azize Terasa 92

B

balat 127
Baldassare Castiglione 76, 92
Baron Pavel Schilling 190
Baruch Spinoza 91
BBC 14, 214, 216, 221, 238, 239, 240, 261, 262, 264, 267, 268, 269, 271, 273, 274, 276, 277, 279, 280, 281, 282, 284, 285, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 297, 301, 302, 308, 310, 336, 346, 348, 352, 356, 362, 363, 402, 413, 414, 415, 417
Benedict Anderson 43, 59, 401
Benjamin Day 252
Benjamin Disraeli 254
Benjamin Franklin 143, 168
Ben Jonson 71, 85, 406
Bernard Berelson 304
Bertrand Russell 238
bilgilence 250
bilgi paketleri 358
bilgisayar 37, 38, 254, 313, 315, 316, 317, 318, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 333, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 352, 358, 366, 368, 373, 378, 380, 386, 389, 418
bilgi tekeli 27, 109
Bilgi Teknolojileri 345, 389
bilgi toplumu 315, 316, 317, 361, 366
Bill Clinton 322
Bill Gates 339, 361, 373
birleşme 231
bisiklet 241, 242, 243, 245, 412
Blaise Pascal 82
blog 380, 382
Boccaccio 31, 79, 80, 92, 94
Boris Rosing 237
Brezilya 76, 175, 234, 301, 348
Brian Stock 31
Brian Street 33
Brian Young 294
broşür 76, 111, 120, 121, 123, 127, 130
Büyük İskender 28
Büyük Petro 44

C

Cable News Network 265, 347
Cambridge Analytica 393, 395, 421
Camille Desmoulins 138
C. A. Pearson 261
Carlo Cipolla 24, 134
Carlo Ginzburg 94
Catherine de' Medici 120
CBS 215, 268, 287, 288, 289, 294, 347, 352, 414
Cecil King 264
Charles Bright 188
Charles Darwin 144, 150, 161, 224
Charles Dickens 163, 175, 180
Charles Dodgson 224
Charles Edward Mudie 162
Charles Gros 217
Charles Knight 161, 162
Charles Parsons 181
Charles Wheatstone 189
Charlie Chaplin 229
Chaucer 31, 64
Christophe Plantin 117
Claude Chappe 139
Claude Lévi-Strauss 19
Claude Monet 175
Clement Attlee 263
CNN 265, 347, 419
Colin Campbell 85
Coluccio Salutati 107
Cornelius Vanderbilt 178
C. P. Scott 253
Cyrus West Field 188

Ç

Çin 43, 44, 45, 66, 140, 143, 144, 178, 191, 234, 242, 277, 333, 348, 363, 368, 387, 396, 403, 405
çocuklar 144, 209, 225, 300, 301, 336, 337, 383, 384

D

Daily Express 261, 262
Daily Mail 206, 235, 241, 250, 259, 261, 262, 412
Daily Mirror 263, 264, 282, 299, 412
Daily Telegraph 258
Dalhousie Markisi 177
Dallas 25, 309, 346, 392

Dallas Smythe 392
Daniel Bell 315, 317
Daniel Boorstin 99, 186, 303, 322
Daniel Defoe 93
Daniel Lerner 24, 95, 281, 311, 312
Daniel Miller 34
Dante 31, 64, 66, 79, 80
David Gelernter 357
David Halberstam 365
David Hume 89, 90
David Landes 142
David Olson 33, 68
David Ricardo 152
David Sarnoff 181, 212
D. C. Birkinshaw 240
de Gaulle 235, 296
Demir yolları 178, 199
dergi 59, 101, 134, 258, 260, 293, 301, 349
Desmond Smith 282
devrimler 134, 165, 265
  Amerikan Devrimi 165, 265, 431
  Bolşevik Devrimi 165, 265, 431
  fransız devrimi 165, 265, 431
  iletişim devrimi 165, 265, 431
  İngiliz Devrimi 165, 265, 431
  matbaa devrimi 165, 265, 431
  medya devrimi 431
  Sanayi Devrimi 431
  tüketici devrimi 167
Dışlama Krizi 84, 127, 140, 406
Diderot 50, 75, 132, 133, 138
dijitalleşme 321, 351
dizi 1, 38, 52, 87, 164, 180, 209, 227, 269, 281, 284, 290, 302, 303, 307, 308, 309, 339, 346, 358, 372, 373, 382, 385, 387, 389, 393, 394, 395, 399
Dostoyevski 21, 164
Douglas Fairbanks 229
dördüncü kuvvet 125, 159, 254
D. W. Griffith 229

E

Edinburgh Review 150, 161, 408
Edi Ploman 312, 367
Ed Murrow 268, 288
Édouard Branly 207
Edward Bernays 20, 395
Edward Butler 241
Edward Hulton 264
Edward Lloyd 252
Edward Muggeridge (Eadweard Muybridge) 226
Edwin H. Armstrong 283
eğitim 29, 44, 57, 131, 132, 154, 161, 172, 185, 197, 207, 233, 241, 245, 247, 248, 250, 251, 255, 257, 263, 265, 273, 281, 285, 286, 290, 301, 310, 312, 330, 344, 350, 360, 361, 362, 366, 367, 368
eğlence 24, 36, 96, 129, 159, 166, 172, 179, 200, 215, 218, 233, 239, 245, 247, 251, 252, 253, 263, 269, 273, 275, 281, 282, 285, 289, 294, 300, 303, 308, 309, 310, 311, 316, 327, 332, 336, 354, 360, 366, 403
Eisenhower 288, 326
elektrik 36, 37, 149, 150, 166, 168, 169, 170, 171, 183, 185, 189, 198, 203, 317, 324, 409
Elektronik kitaplar 34
Elihu Katz 112, 303, 308
Elizabeth Eisenstein 49, 105
el kitabı 48, 75
el yazması 29, 60, 68, 73, 74, 75, 76, 81, 94, 98
Elzevir ailesi 87
EMI 222, 239, 240
Emile Berliner 219
Emile Mâle 29
Encyclopédie 50, 132, 133, 407
enformasyon 35, 41, 47, 51, 62, 68, 195, 245, 247, 248, 250, 251, 262, 273, 282, 285, 311, 312, 313, 317, 318, 319, 322, 344, 351, 360, 361, 366, 386, 415. *Ayrıca bkz* bilgi; *Ayrıca bkz* dijitalleşme
enformasyon akışları 51
enformasyon çağı 35, 41
enformasyon 'patlaması' 47
Engizisyon 78, 79, 80, 87, 91, 94, 127
Enrico Caruso 211
Erasmus 2, 79, 80, 109, 144, 319
Erasmus Darwin 144, 319
Eric Havelock 27
Erich von Ludendorff 124
Erving Goffman 380
Etienne Marey 226
Eugène Sue 164
Evgeny Morozov 395
Ezop 83
Ezra Park 153

F

Facebook 7, 12, 369, 371, 372, 375, 376, 387, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 396, 398, 399, 400, 401, 420, 421, 427
FCC 275, 276, 283, 286, 287, 299, 300, 310, 327, 329, 343, 349, 350, 419
Félix Nadar 217
Ferdinand von Zeppelin 245
Fernand Braudel 54
film 36, 219, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 264, 265, 278, 285, 287, 288, 289, 293, 297, 301, 302, 309, 312, 325, 340, 342, 345, 346, 347, 351, 371, 376, 377, 403, 411, 414, 415. *Bkz* sinema
FM 11, 283, 285, 327
FORTRAN 328
fotoğraf 37, 68, 99, 146, 220, 222, 223, 224, 225, 226, 264, 316, 373, 380, 387
Francis Bacon 46, 64, 84, 150
Francis Reynolds 139
Francis Robinson 45
Francis Wheen 307
François Fénelon 131
Frankfurt Okulu 20, 32, 304
Frank Gillard 281
Franklin D. Roosevelt 14, 270, 271
Frédéric Auguste Bartholdi 179
Frederick Greenwood 257
Friedrich Engels 154
Friedrich Kittler 37
Friedrich Koenig 51, 156
Fritz Lang 233
Fritz Machlup 317
Fuar 410

G

Gabriel Giolito 86, 87
Galileo Galilei 74
gaz 149, 157, 170
Gazete 102, 153, 159, 252, 255, 265, 266, 303, 304, 354, 384
gazetecilik 19, 26, 125, 164, 179, 196, 206, 249, 250, 251, 252, 255, 256, 257, 307, 342, 366, 399, 400
gemi 55, 170, 182, 183, 408
Geoffrey Mulgan 365
George Barnes 289
George Bernard Shaw 257
George Cadbury 260
George Eastman 225
George Eliot 148, 161
George Hudson 175, 178
George Newnes 253, 257
George Pullman 167
Georges Danton 137
Georges Lefebvre 58, 126
Georges Méliès 227
George Smith 161
George Stephenson 147
George Thomason 123
Georg Simmel 36
Gilbert Burnet 128
Gilbert Seldes 230, 272, 289
Giulio Romano 81
G. M. W. Reynolds 161
google 369, 385
Gordon Moore 325
görsel iletişim 136, 222
gözetim 24, 59, 374, 383
Gramofon 37
Guardian 253, 259, 275, 393, 400, 408, 416
Guglielmo Marconi 14, 206, 209
Gustave Eiffel 166
Guy Debord 70, 304

H

Hans Christian Oersted 189
Hans Lufft 110
harita 387, 388
Harold Evans 258
Harold Innis 26
Harold Lasswell 20, 25, 72, 307
Harold Wilson 264, 293, 367
Harry Gordon Selfridge 206
Hartley Coleridge 184
hava tahminleri 280
Heinrich Hertz 207
Henniker Heaton 185
Henri Estienne 51
Henri-Jean Martin 43
Henry Adams 171
Henry Brougham 160
Henry Ford 182, 235

Henry Luce 265
Henry Mayhew 153
Henry Oldenburg 45
Henry Raymond 159
Henry Sacheverell 129
Herbert Hoover 215
Herbert Schiller 312, 317
Hermann von Helmholtz 197
H. G. Wells 238, 268
Hilde Himmelweit 300
Hindistan 29, 66, 87, 177, 178, 187, 190, 191, 251, 261, 310, 314, 334, 363, 368
Hiram Maxim 242
H. J. Chaytor 30
H. M. Stanley 253
Hollanda 10, 49, 52, 53, 57, 65, 87, 102, 107, 118, 121, 128, 134, 145, 208, 216, 240, 281, 282, 301, 304, 340, 346, 347, 348, 353, 355, 406
Honoré de Balzac 164
Horace Greeley 159
Hugh Greene 292
Humphrey Lyttelton 221
Huw Wheldon 279

I

IBM 326, 327, 328, 338, 339, 416
I. Charles 55, 56, 123, 124, 140
I. Elizabeth 56, 70
I. François 64, 116
Ignatius Loyola 75
II. Charles 125, 126, 127, 138
II. Elizabeth 30, 84
II. Felipe 53, 54, 55, 63, 121
III. Henri 72, 120
III. Murat 45
III. Napolyon 165, 166, 191, 410
III. William 128
I Love Lucy 289
Increase Mather 55
Ingmar Bergman 233
I. Nicholas 193
Intel 324, 325, 338
Intelsat 343
IPC 264
Isaac Newton 59
Isambard Kingdom Brunel 176
Ithiel de Sola Pool 315, 321

İ

iki aşamalı iletişim kuramı 48
ikona-metin 73
ikonoklazm 57, 118, 136
imge 65, 115, 117, 118, 120, 122, 127, 136, 138. *Ayrıca bkz* ikonoklazm
İmparator Hirohito 277
İncil 28, 31, 50, 64, 75, 91, 92, 94, 108, 109, 110, 115, 116, 117, 306, 406
internet 21, 24, 34, 41, 116, 145, 191, 205, 319, 320, 322, 339, 351, 355, 357, 359, 360, 361, 364, 365, 366, 368, 370, 371, 372, 376, 378, 380, 381, 383, 384, 385, 386, 387, 391, 394, 396, 397, 398, 399, 400, 402, 403
intihal 27, 85, 87
İslam 29, 45, 116, 363
İsveç 13, 55, 60, 61, 62, 163, 183, 204, 205, 233, 240, 248, 266, 312, 346, 347, 353, 364, 367
İzleyici Araştırması 345

J

Jack Goody 20, 32
James Gordon Bennett, Jr 210
James Gordon Bennett, Sr 210, 252
James Surowiecki 370
James Watt 141, 179
James W. Carey 37, 304
Jan Hus 110
Japonya 43, 44, 140, 152, 167, 233, 241, 242, 248, 277, 288, 295, 307, 310, 326, 327, 328, 333, 340, 348, 349, 353, 355, 368, 405, 417, 419
J. C. L. Sismondi 254
J. D. Rockefeller 182
Jean-Baptiste Colbert 130
Jean Baudrillard 304
Jean Calvin 47
Jean de La Fontaine 83, 130
Jean Donneau de Vise 101
Jean-Jacques Rousseau 94
J. F. W Herschel 223
J. M. W. Turner 175
Johann Baptist Isenring 223
Johann Gutenberg 26, 43
Johann Sebastian Bach 111
Johann Wolfgang von Goethe 94
John Barnes 32

John Black 335
John Bunyan 122
John Donne 56, 74
John Dryden 127
John Dunton 102
John Durham Peters 42
John Evelyn 60
John Fitch 179
John Foxe 109
John Gay 73
John Grierson 235
John Kenyon 126
John Logie Baird 237
John McAdam 144
John Metcalf 144
John Milton 123
John Morley 257
John Newbery 133
John Ogilby 13, 51, 52
John Reith 14, 216, 261, 272, 274
John Richard Hicks 152
John Seely Brown 366
John Stuart Mill 161, 254
John Thaddeus Delane 258
John Wilkes 129
John Wilkinson 148
Jonathan Swift 93
Josef Goebbels 270
Josef Stalin 269
Jose Ortega y Gasset 156
Joseph Addison 59, 101
Joseph A. Schumpeter 168
Joseph Licklider 328
Joseph Needham 143
Joseph Nicéphore Niepce 222
Joseph Pulitzer 256
Joseph Swan 169
José van Dijck 371, 390
Joshua Meyrowitz 313
Josiah Wedgwood 144
Jules Verne 163
Julia Margaret Cameron 224
Jürgen Habermas 21, 105, 139, 304

K

Kaarle Nordenstreng 313
kablo 13, 40, 188, 189, 190, 194, 203, 332, 341, 344, 346, 347, 349, 350, 354, 401, 410, 418, 419
kablosuz 14, 206, 207, 209, 210, 211, 213, 214, 373, 374, 412, 413, 414. *Ayrıca bkz* radyo
kadınlar 73, 91, 92, 205, 243, 257, 284, 377
kahvehane 59
Kai Hafez 364
kalıp 43, 44, 45, 57, 66, 77, 127, 158, 253, 271
kamuoyu 103, 105, 109, 138, 157, 258, 262, 265, 307, 391, 401
Kamusal alan 394
Kanada 26, 178, 180, 183, 196, 203, 204, 210, 235, 263, 276, 278, 285, 294, 298, 301, 303, 308, 335, 343, 347, 352, 353, 367, 409, 411
Kanal 145, 174
Kardinal Mazarin 130
Kardinal Richelieu 121
Karl Deutsch 52
Karl Marx 1, 142, 151, 240
karşılıklı konuşma 58
Karşı Reform Hareketi 87
Katerina 54, 132
Katolik Komplosu 57, 126, 127
kaynakça 47
kaynak kitap 102
Kenneth Baily 267
Kingsley Martin 261
kiralık kitaplar kütüphanesi 409
kitle iletişim araçları 36, 120, 143, 156, 249, 253, 266, 273, 305, 312, 316, 369, 371, 376, 378, 383, 392, 399
kitle kültürü 20, 91, 158, 167
kitleler 28, 36, 135, 155, 156, 386, 395
Klemens Wenzel von Metternich 193
Kodak 225, 411, 414
korsanlık 89, 353
Kraliçe Viktorya 165
Kur'an 29, 33, 94, 116
küreselleşme 318, 340, 363, 364

L

Larry Page 385
Lee De Forest 210
Leo Lowenthal 20, 91
Léon Gaumont 227, 228
Lewis Carroll 224
Lewis Mumford 148
Lincoln Steffens 260
Longman 89, 161, 345

Lord Acton 47
Lord Beaverbrook 261
Lord Kelvin 198
Lord Northcliffe, Alfred Harmsworth 241
Lord Riddell 267
Lord Rothermere 235
Lord Salisbury 197
Lord Shaftesbury 127, 140
Louis Daguerre 222
Louis Hachette 174
Louis Lumière 226
L. T. Hobhouse 260
Lucas Cranach 13, 112, 113
Ludwig van Beethoven 221

M

Mack Sennett 229, 234
madalya 99, 190
mahremiyet 184, 379, 384, 394, 398
Malcolm Campbell 244
Manchester Guardian 253, 275, 408, 416. *Ayrıca bkz* radyo
Manuel Castells 41
Marcel Proust 184, 202
Marie-Joseph Chénier 135
Marie-Madeleine Lafayette 92
Mark Twain 179
Mark Zuckerberg 15, 390, 398
Marquis Nicolas de Condorcet 46, 151
Marshall Field 167
Marshall McLuhan 20, 32, 48, 242, 285, 298, 373, 378
Martin Behaim 68
Martin Luther 13, 56, 64, 108, 110, 114, 308, 381, 382, 417
Martin Opitz 64
Mary Pickford 229
Mary Whitehouse 293
Matteo Bandello 92
Matthew Arnold 254
Matthew Boulton 141
Matthew Brady 223
Max Horkheimer 20, 304
Maxim Gorki 227
Maximilien Robespierre 137
mekanik yeniden üretim 99
Melchior Lotter 110
Menocchio 80, 94
Michael Clanchy 31
Michael MacDonald 102
Michael Schudson 306
Michel de Montaigne 46
Microsoft 12, 329, 339, 361, 373, 419
Miguel Cervantes 85
Milman Parry 27, 57, 77
Milton Shulman 299
Mirabeau Kontu 135
motorlu araç 243, 244. *Bkz* radyo
muhafazakâr açmaz 115, 125
Mussolini 35, 276, 278
Mustafa Kemal Atatürk 33
MySpace 393

N

Napolyon 138, 139, 141, 142, 145, 148, 165, 166, 191, 222, 295, 410
Neil Postman 300, 359, 378
Nellie Melba 261, 413
NHK (Nippon Hoso Kyoki) 277, 295, 310, 349, 368
Nicholas Bushnell 336
Nigel Smith 125
Niklas Luhmann 19
Nikolas Manuel 115
Nikola Tesla 171, 200
Noel Annan 297
Norbert Wiener 248, 415
Norman Collins 291

O

okuma 28, 30, 33, 35, 49, 50, 58, 60, 61, 76, 90, 92, 94, 95, 96, 100, 111, 162, 163, 267, 317, 319
okuryazarlık 13, 24, 29, 32, 33, 35, 38, 44, 60, 61, 62, 163, 184, 302
Oliver Evans 146
Oliver Lodge 207
Oliver Wendell Holmes, Jr 250
opera 72, 130, 132, 200, 211, 282, 406
Orson Welles 268, 415
ORTF 296, 297
Oswald Mosley 262
otomobil 182, 208, 234, 241, 242, 243, 244, 284, 287, 327, 328, 412
Otto von Bismarck 218, 251
oyun 71, 72, 78, 84, 101, 127, 128, 130, 136, 247, 336, 337, 339, 340, 368, 371, 372, 376, 377, 383, 393, 394, 401, 403

P

Pamphilus Gengenbach 114
Paolo Sarpi 83
Paolo Veronese 78
Papa I. Gregorius 28
Paracelsus 64
Pathé kardeşler 221, 228
Paul Lazarsfeld 112, 302
Paul Nipkow 236
Peter Drucker 317
Petrarca 31, 64, 79, 80
Philip Armour 167
Philip Sidney 73
Philo Farnsworth 239
Pierre-Augustin Beaumarchais 132
Pierre Bayle 88
Pierre Bourdieu 304
Pierre L'Estoile 120
pornografi 81, 366
Postane 170, 185
posta sistemi 53
Prestel 352, 353, 418
propaganda 19, 20, 28, 99, 101, 111, 116, 120, 124, 138, 233, 269, 272, 276, 277, 308, 395
P. T. Barnum 166, 218

R

radyo 14, 20, 21, 24, 89, 112, 164, 175, 187, 188, 191, 192, 200, 201, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 222, 235, 236, 238, 239, 241, 242, 261, 263, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 275, 276, 277, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 295, 296, 298, 307, 309, 312, 313, 316, 318, 325, 327, 332, 333, 334, 335, 341, 345, 346, 353, 356, 366, 399, 401, 411, 413, 417
RAI (Radiotelevisione Italiano) 278, 297, 418
Ralph Lee Smith 322, 349
Raymond Williams 50, 302
Reform 10, 29, 49, 56, 87, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 115, 116, 123, 133, 134, 136, 139, 368, 382, 409
Reginald Fessenden 211
reklam 35, 36, 84, 88, 180, 212, 215, 225, 237, 259, 260, 265, 266, 275, 276, 278, 279, 283, 291, 294, 297, 338, 340, 356, 377, 382, 392, 400, 410, 416
Reuters 191, 426
Reyner Banham 168
Richard Cobden 185, 259
Richard Dimbleby 290
Richard Hoggart 302
Richard Nixon 305
Richard Steele 59, 101
Richard Trevithick 147
ritüel 30, 69
Robert Burton 48
Robert Fulton 179, 182
Robert K. Merton 302
Robert Noyce 324
Roberto Bellarmino 79
Robert Pulman 154
Robert W. McChesney 286
Robert W. Paul (R. W. Paul) 228
Roger L'Estrange 46, 125
Roland Barthes 64
Roland Robertson 364
Rowland Hill 185
Roy Thomson 263
Rönesans 2, 19, 47, 49, 51, 64, 65, 66, 69, 71, 108, 118, 134, 318, 405
R. S. Lambert 268
Rudolf Valentino 234
Rupert Murdoch 258, 263, 417

S

Samuel Cunard 180
Samuel Hartlib 46
Samuel Johnson 58
Samuel Morse 189, 223
Samuel Taylor Coleridge 160
sanal gerçeklik 33, 339, 375
Sandro Botticelli 65
sansür 78, 80, 82, 116, 123, 125, 128, 132, 133, 235, 384, 396. *Ayrıca bkz* radyo
Sears Roebuck 167
Second Life 378
Sergei Mikhailovitch Eisenstein 233
Sergey Brin 385
sergiler 65, 165, 166, 167, 284
Sessiz William 121
Shakespeare 72, 84, 258

Shelford Bidwell 236
Sherry Turkle 378
Sheryl Sandberg 391
Shoshana Zuboff 388
sınıf 95, 154, 155, 180, 185, 194
siber uzay 357, 393
Sigmund Freud 156
sihirbazın çırağı 48
Silvio Berlusconi 297
Simon Nora 316
sinema 182, 217, 224, 225, 226, 227, 228, 230, 232, 233, 234, 235, 238, 285, 288, 295, 301, 312, 316, 336, 347, 351, 354, 371, 412, 414
Siva Vaidhyanatham 392
Sky Television 345
söylenti 58, 126, 156, 255
sözlü kültür 20, 49, 75, 77, 98
spor 200, 212, 215, 217, 248, 249, 262, 280, 292, 337, 342, 346, 349, 403
Spotify 385, 386, 392
Springer grubu 277
Stanley Baldwin 261
Stefan Lorant 264
Stephen Koss 262
Steve Jobs 337
Steve Wozniak 337
Stuart Hall 303
Sydney Newman 293

Ş

şifre 1, 15, 323

T

Ted Turner 265, 347
telefon 20, 35, 41, 171, 186, 188, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 209, 211, 213, 214, 216, 217, 236, 239, 252, 266, 296, 314, 315, 327, 328, 335, 336, 343, 344, 350, 352, 354, 355, 358, 360, 372, 373, 411, 413, 414, 416, 418
televizyon 3, 20, 21, 24, 34, 35, 50, 85, 98, 99, 147, 191, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 249, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 279, 281, 284, 285, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 312, 313, 315, 316, 318, 322, 325, 330, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 341, 342, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 354, 357, 364, 365, 366, 371, 377, 383, 397, 401, 414, 415, 416, 417, 418, 420
telgraf 13, 20, 39, 41, 146, 155, 171, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 200, 203, 204, 236, 320, 350, 409, 412, 414
telif 85, 86, 163, 220, 352, 353, 361, 389
Theodor Adorno 20, 304
Theodore N. Vail 199
Theodore Puskás 200
Thomas à Kempis 84
Thomas Babington Macaulay 150
Thomas Brassey 177
Thomas Carlyle 150
Thomas Cook 174
Thomas Edison 14, 166, 169, 195, 196
Thomas Hobbes 95
Thomas Jefferson 145
Thomas Malthus 151
Thomas More 92
Thomas Newcomen 142
Thomas Paine 134, 145
Thomas Telford 144
Thorstein Veblen 167
Tim Berners-Lee 359
Times 26, 156, 157, 158, 159, 170, 189, 203, 206, 235, 241, 252, 254, 258, 259, 260, 262, 263, 267, 275, 280, 288, 336, 339, 345, 353, 355, 356, 357, 363, 400, 407, 408, 411, 413, 415, 416, 417, 418, 419
Titus Oates 126
tiyatro 21, 59, 69, 70, 72, 77, 78, 100, 101, 106, 109, 114, 115, 131, 132, 137, 149, 159, 164, 234, 280, 288, 406. *Bkz* radyo
Tom Hopkinson 265
Tom Standage 320
Tony Hancock 292
Twitter 369, 372, 386, 394, 395, 400, 420, 427

U

Ulrich Zwingli 110, 118
UNESCO 24, 303, 311, 312, 313, 314, 315
uydu 332, 334, 342, 343, 344, 345, 347, 348, 364, 401

uydurma olaylar 48

V

vaaz 56, 75, 128
V. Charles 71, 72, 89
Venedik 44, 59, 72, 76, 78, 80, 81, 83, 86, 87, 88, 89, 91, 100, 107, 406
veri görüntüleme 350, 351, 352, 353
video oyunları 336, 337, 376, 377, 383, 387
Vint Cerf 358
Vladimir Lenin 160, 232, 269
Vladimir Zworykin 237, 287
Vodaphone 356
Voltaire 59, 132, 133, 135

W

Walkman 327, 373
Walt Disney 235, 347
Walter Bagehot 164
Walter Benjamin 36, 67
Walter Cronkite 292
Walter Lippmann 20, 256
Walter Ong 34, 48
Walter Scott 162
Walt Whitman 174
Warner Brothers 14, 231, 232, 265, 285, 414, 419
WeChat 387, 389, 396, 420
W. E. Gladstone 193
Wellington Dükü 148
W. H. Routledge 174
W. H. Smith 174, 258
Wikipedia 2, 370, 420
Wilkie Collins 164
Willem Blaeu 50, 88
Will Hays 235
William Cooke Taylor 155
William Crookes 209
William Fothergill Cooke 189
William Fox 231
William Gibson 375, 418
William Haley 272
William Hazlitt 254
William Hogarth 59, 73, 85
William Huskisson 148
William Laud 123
William M. Ivins Jr 68
William Morris, Lord Nuffield 1, 241
William Murdock 149
William Orton 192
William O'Shaughnessy 190
William Preece 198
William Robertson 89
William S. Paley 287
William Tyndale 117
William Wordsworth 141
Willoughby Smith 236
Wilson P. Dizard 294
Windows 339
Winston Churchill 1, 261, 262
Wolfgang Amadeus Mozart 132
Woodrow Wilson 230
W. P. Frith 185
Wright kardeşler 245
W. T. Stead 11, 181, 257
www 6, 319, 359

X

XIII. Louis 121
XIV. Louis 56, 63, 70, 74, 83, 88, 92, 99, 101, 106, 130, 132, 136
XVI. Louis 133, 140, 141

Y

Yahoo! 419
yapısal hafıza kaybı 61
Yasak Kitaplar Listesi 78, 87, 109, 405, 406
yayın 36, 101, 102, 133, 150, 159, 162, 205, 207, 208, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 226, 227, 235, 239, 241, 251, 252, 261, 263, 264, 265, 268, 269, 271, 272, 276, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 285, 286, 287, 288, 289, 293, 295, 301, 305, 310, 311, 312, 313, 332, 334, 336, 347, 349, 350, 352, 354, 371, 380, 383, 384, 400, 402, 406, 413, 416
Yeni Zelanda 186, 188, 216, 348, 367
yol 13, 24, 25, 26, 34, 41, 51, 52, 53, 55, 73, 81, 106, 108, 125, 152, 173, 175, 179, 182, 183, 196, 199, 255, 259, 266, 267, 268, 272, 274, 276, 281, 282, 289, 293, 295, 301, 305, 310, 317, 322, 325, 330, 340, 341, 351, 354, 360, 364, 366, 367, 374, 375, 388, 395, 397, 398, 406
Yoneji Masuda 318
YouTube 338, 369, 383, 387, 389, 420

ASA BRIGGS — PETER BURKE

Medyanın Toplumsal Tarihi

Medyanın Toplumsal Tarihi, bundan önceki üç baskısı ile iletişim araçlarına ve zaman içinde bu araçların içinden doğduğu ve geliştiği sosyal ve kültürel bağlamlara usta bir bakış açısı getirerek klasik bir eser hâline gelmiştir.

Elinizdeki dördüncü baskı, bu alandaki son gelişmeleri içine alacak şekilde gözden geçirilmiş ve güncellenmiştir. Yeni baskıya günümüzün medya tarihi çalışmalarına ışık tutan kuramı ve geniş bir ikincil sözlü kültür yelpazesini inceleyen genişletilmiş bir giriş bölümü eklenmiştir. Önceki baskılarda olmayan sekizinci bölümde ise sosyal ve katılımcı medyanın yükselişi ile bu teknolojilerin toplumsal ve kişisel hayatın her alanına nüfuz etmesi dahil olmak üzere 21. yüzyılın devrimci medya gelişmeleri ele alınmıştır.

Teknolojik determinizmden uzak duran ve düz evrimsel sürece dair varsayımları reddeden bu kitap, iletişim araçlarının zengin tarihini ortaya koyuyor. Hızla gelişen bu medya çağında, medya tarihinin kapsamlı bir şekilde anlaşılması her zamankinden daha önemlidir. Bu bağlamda elinizdeki eser, dünyanın her yerindeki öğrenciler ve akademisyenler için ilk tercih olmaya devam edecektir.

www.kirmiziyayinlari.com

kirmiziyayin kirmiziyayin kirmiziyayin

THG 0144883 URK

ISBN 978-605-5749-17-0

9 786055 749170